ऋग्वेदः सूक्तं २.१

ऋग्वेदः - मण्डल २
सूक्तं २.१
गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः
सूक्तं २.२ →

दे. अग्निः। जगती

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि ।

त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥१॥

तवाग्ने होत्रं तव पोत्रमृत्वियं तव नेष्ट्रं त्वमग्निदृतायतः ।

तव प्रशास्त्रं त्वमध्वरीयसि ब्रह्मा चासि गृहपतिश्च नो दमे ॥२॥

त्वमग्न इन्द्रो वृषभः सतामसि त्वं विष्णुरुरुगायो नमस्यः ।

त्वं ब्रह्मा रयिविद्ब्रह्मणस्पते त्वं विधर्तः सचसे पुरंध्या ॥३॥

त्वमग्ने राजा वरुणो धृतव्रतस्त्वं मित्रो भवसि दस्म ईड्यः ।

त्वमर्यमा सत्पतिर्यस्य सम्भुजं त्वमंशो विदथे देव भाजयुः ॥४॥

त्वमग्ने त्वष्टा विधते सुवीर्यं तव ग्नावो मित्रमहः सजात्यम् ।

त्वमाशुहेमा ररिषे स्वश्व्यं त्वं नरां शर्धो असि पुरूवसुः ॥५॥

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवस्त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे ।

त्वं वातैररुणैर्यासि शंगयस्त्वं पूषा विधतः पासि नु त्मना ॥६॥

त्वमग्ने द्रविणोदा अरंकृते त्वं देवः सविता रत्नधा असि ।

त्वं भगो नृपते वस्व ईशिषे त्वं पायुर्दमे यस्तेऽविधत् ॥७॥

त्वामग्ने दम आ विश्पतिं विशस्त्वां राजानं सुविदत्रमृञ्जते ।

त्वं विश्वानि स्वनीक पत्यसे त्वं सहस्राणि शता दश प्रति ॥८॥

त्वामग्ने पितरमिष्टिभिर्नरस्त्वां भ्रात्राय शम्या तनूरुचम् ।

त्वं पुत्रो भवसि यस्तेऽविधत्त्वं सखा सुशेवः पास्याधृषः ॥९॥

त्वमग्न ऋभुराके नमस्यस्त्वं वाजस्य क्षुमतो राय ईशिषे ।

त्वं वि भास्यनु दक्षि दावने त्वं विशिक्षुरसि यज्ञमातनिः ॥१०॥

त्वमग्ने अदितिर्देव दाशुषे त्वं होत्रा भारती वर्धसे गिरा ।

त्वमिळा शतहिमासि दक्षसे त्वं वृत्रहा वसुपते सरस्वती ॥११॥

त्वमग्ने सुभृत उत्तमं वयस्तव स्पार्हे वर्ण आ संदृशि श्रियः ।

त्वं वाजः प्रतरणो बृहन्नसि त्वं रयिर्बहुलो विश्वतस्पृथुः ॥१२॥

त्वामग्न आदित्यास आस्यं त्वां जिह्वां शुचयश्चक्रिरे कवे ।

त्वां रातिषाचो अध्वरेषु सश्चिरे त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम् ॥१३॥

त्वे अग्ने विश्वे अमृतासो अद्रुह आसा देवा हविरदन्त्याहुतम् ।

त्वया मर्तासः स्वदन्त आसुतिं त्वं गर्भो वीरुधां जज्ञिषे शुचिः ॥१४॥

त्वं तान्सं च प्रति चासि मज्मनाग्ने सुजात प्र च देव रिच्यसे ।

पृक्षो यदत्र महिना वि ते भुवदनु द्यावापृथिवी रोदसी उभे ॥१५॥

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशसमग्ने रातिमुपसृजन्ति सूरयः ।

अस्माञ्च ताँश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१६॥

सायणभाष्यम्

॥ अथ द्वितीयं मंडलं ॥ शतर्चिनां प्रथमं मंडलं व्याख्यातं । अथ गार्त्समदं द्वितीयं मंडलं व्याख्यायते । त्वमग्ने द्युभिरित्यादिकं द्वितीयं मंडलं । चत्वारोऽनुवाकाः । तेषु प्रथमेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र त्वमग्ने द्युभिरिति षोडशर्चं प्रथमं सूक्तं । मंडलद्रष्टा गृत्समद ऋषिः । स च पूर्वमांगिरसकुले शुनहोत्रस्य पुत्रः सन् यज्ञकालेऽसुरैर्गृहीत इंद्रेण मोचितः। पश्चात्तद्वचनेनैव भृगुकुले शुनकपुत्रो गृत्समदनामाभूत्। तथा चानुक्रमणिका । य आंगिरस: शौनहोत्रो भूत्वा भार्गव: शौनकोऽभवत्स गृत्समदो द्वितीयं मंडलमपश्यदिति। तथा तस्यैव शौनकस्य वचनमृष्यनुक्रमणे। त्वमग्न इति गृत्समदः शौनको भृगुतां गतः । शौनहोत्र: प्रकृत्या तु य आंगिरस उच्यत इति। तस्मान्मंडलद्रष्टा शौनको गृत्समद ऋषिः। जगती छंदः। मंडलादिपरिभाषयाग्नेयं । अत्रानुक्रमणिका। त्वमग्ने जागतं त्विति ॥ प्रातरनुवाकाश्विन शस्त्रयोर्जागते छंदसीदमादिसूक्तद्वयस्य विनियोगः । त्वमग्ने द्युभिरिति

सूक्ते । आ०४, १३.। इति सूत्रितत्वात ॥
उपाकरणोत्सर्जनयोरप्याद्या विनियुक्ता ॥

त्वम॑ग्ने॒ द्युभि॒स्त्वमा॑शुशु॒क्षणि॒स्त्वम॒द्भ्यस्त्वमश्म॑न॒स्परि॑ ।

त्वं वने॑भ्य॒स्त्वमोष॑धीभ्य॒स्त्वं नृ॒णां नृ॑पते जायसे॒ शुचि॑ः ॥१

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । द्युऽभि॑ः । त्वम् । आ॒शु॒शु॒क्षणि॑ः । त्वम् ।
अ॒त्ऽभ्यः । त्वम् । अश्म॑नः । परि॑ ।

त्वम् । वने॑भ्यः । त्वम् । ओष॑धीभ्यः । त्वम् । नृ॒णाम् ।
नृ॒ऽप॒ते॒ । जा॒य॒से॒ । शुचि॑ः ॥१

त्वम् । अग्ने । द्युऽभिः । त्वम् । आशुशुक्षणिः । त्वम् ।
अत्ऽभ्यः । त्वम् । अश्मनः । परि ।

त्वम् । वनेभ्यः । त्वम् । ओषधीभ्यः । त्वम् । नृणाम् । नृऽपते । जायसे । शुचिः ॥१

हे अग्ने अग्रणीत्वादिगुणविशिष्ट हे नृणां नृपते। नृणां मनुष्याणां मध्ये ये नरा यष्टार: संति तेषां विशेषेण पालयितः। यद्वोभाभ्यां पदाभ्यां बहुत्वं नित्यस्वामित्वं च प्रतिपाद्यते। सर्वेषामपि नराणां नित्यपालकेत्यर्थः। नृणामित्यस्य निघाताभावश्छांदसः ॥ तादृश हे देव त्वं द्युभिर्यागदिवसैर्निमित्तभूतैर्जायसे । यागार्थं मथनेनोत्पद्यस इत्यर्थः। यद्वा तादृशैर्दिवसैः सहितो जायसे।तत्तद्यागदिवसेषु प्रसिद्धो भवसीत्यर्थः। तथा त्वमाशुशुक्षणिर्जायसे । आ सर्वतो दीप्यमानो भवसि ॥ आङ्युपपदे शुच दीप्तावित्येतस्य सनंतस्य छांदसमिदं रूपं । यद्वा आशु शीघ्रं शुच दीप्त: सन् यतः स सेव्यत इति। आशु शुचं शोकं सनोति ददाति शत्रुभ्यो दाहादिनेत्याशुशुक्षणिः ॥ तादृशो भवसि । एवं सर्वत्र

प्रतिविशेषणं जायस इति योज्यं । हे अग्ने त्वमद्भ्यो वृष्ट्युदकेभ्यो जायसे वैद्युतरूपेण वाडवरूपेण वा समुद्रोदकेभ्यः। अश्मनो मेघात्पाषाणाद्वा परि जायसे । यो अश्मनोरंतरग्निं जजान।।२. १२.३ । इति हि मंत्रांतरं। त्वं वनेभ्यो वृक्षादिसमूहेभ्यो दावरूपण। त्वमोषधीभ्यो वैश्वानररूपेण । एवं महानुभावस्त्वं मथनेनोत्पन्नः सन् सर्वात्मको भवसीत्यर्थः। शुचिरेव जायसे । यद्वा शुचिरादित्यरूपो जायस इत्यर्थ:। अत्र त्वमग्ने द्युभिरहोभिरित्यादि निरुक्तमनुसंधेयं। नि० ६. १ ॥

तवांग्ने हो॒त्रं तवं पो॒त्रमृ॒त्वियं॒ तवं ने॒ष्ट्रं त्वम॒ग्निदृंताय॒तः ।

तवं प्रशा॒स्त्रं त्वमंध्वरीयसि ब्र॒ह्मा चासिं गृ॒हपंतिश्च नो॒ दमें ॥२

तवं । अ॒ग्ने॒ । हो॒त्रम् । तवं । पो॒त्रम् । ऋ॒त्वियंम् । तवं । ने॒ष्ट्रम् । त्वम् । अ॒ग्नित् । ऋ॒त॒ऽय॒तः ।

तवं । प्र॒ऽशा॒स्त्रम् । त्वम् । अ॒ध्व॒रि॒ऽय॒सि॒ । ब्र॒ह्मा । च॒ । असिं । गृ॒हऽपंतिः । च॒ । न॒ः । दमें ॥२

तव । अग्ने । होत्रम् । तव । पोत्रम् । ऋत्वियम् । तव । नेष्ट्रम् । त्वम् । अग्नित् । ऋतऽयतः ।

तव । प्रऽशास्त्रम् । त्वम् । अध्वरिऽयसि । ब्रह्मा । च । असि । गृहऽपतिः । च । नः । दमे ॥२

हे अग्ने होत्रं होतुः कर्म शस्त्रयाज्यादिलक्षणं यदस्ति तदपि तवैव । त्वदर्थमित्यर्थः । तथा पोत्रं पोतुः कर्म यदस्ति तदपि तवैव । तथा ऋत्वियं प्राप्तकालमार्त्विज्यं तवैव । नेष्ट्रं नेष्टुः कर्म प्रस्थितयाज्यादिरूपं तव ।। हे अग्ने त्वमग्नित् अग्नीध्रश्च त्वमेवासि । तथा ऋतायतो

यज्ञमिच्छतस्तवैव प्रशास्त्रं यत्प्रशास्तुर्मैत्रावरुणस्य कर्म तत् । हे अग्ने त्वमध्वरीयसि । अध्वरं यज्ञं कामयसे । अध्वर्युर्भवसीत्यर्थः । तथाध्वर्युशब्दव्युत्पत्तेः । अध्वर्युरध्वरयुरध्वरं कामयत इति वेति हि निरुक्तं ।। १. ८. ॥ तथा ब्रह्मा ब्राह्मणाच्छंस्यप्यसि । तथा नो दमेऽस्मद्यज्ञगृहे गृहपतिश्चासीति ॥

त्वमं॑ग्न॒ इन्द्रो॑ वृष॒भः स॒तामं॑सि॒ त्वं विष्णु॑रुरुगा॒यो नं॑म॒स्यः॑ ।

त्वं ब्र॒ह्मा रं॑यि॒विद्ब्रं॑ह्मणस्पत॒े त्वं विं॑धर्तः सचस॒े पुरं॑ध्या ॥३

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । इन्द्रः॑ । वृ॒ष॒भः । स॒ताम् । अ॒सि॒ । त्वम् । विष्णुः॑ । उ॒रु॒ऽगा॒यः । न॒म॒स्यः॑ ।

त्वम् । ब्र॒ह्मा । र॒यि॒ऽवित् । ब्र॒ह्म॒ण॒ः । प॒ते॒ । त्वम् ।
वि॒ध॒र्त॒रितिं विऽधर्तः । स॒च॒से॒ । पुरंम्ऽध्या ॥३

त्वम् । अग्ने । इन्द्रः । वृषभः । सताम् । असि । त्वम् ।
विष्णुः । उरुऽगायः । नमस्यः ।

त्वम् । ब्रह्मा । रयिऽवित् । ब्रह्मणः । पते । त्वम् ।
विधर्तरिति विऽधर्तः । सचसे । पुरम्ऽध्या ॥३

हे अग्ने त्वं यतः सतां वृषभो वर्षितासि अत इंद्रोऽसि । यद्वा सतां साधूनामिंद्रोऽसि । कामानां वर्षितासि। त्वं विष्णुरसि । यत उरुगायो बहुभिर्गीयमानो नमस्यो नमस्कार्यश्च भवसि । हे ब्रह्मणस्पते परिवृढस्य कर्मणो मंत्रस्य वा पालयितस्त्वं यतो रयिवित् गवादिधनस्य वेत्ता अतो ब्रह्मासि । हे विधर्तर्विविधकारक वैश्वानररूपाग्ने पुरंध्या बहुप्रकारया बुद्ध्या सचसे । सह वर्तसे । सर्वदा बुद्ध्या स्तूयस इत्यर्थः ॥

त्वमं॑ग्ने॒ राजा॒ वरु॑णो धृ॒तव्र॑त॒स्त्वं मि॒त्रो भ॑वसि द॒स्म ईड्यः॑ ।

त्वम॑र्य॒मा सत्प॑ति॒र्यस्य॑ स॒म्भुजं॒ त्वमंशो॑ वि॒दथे॑ देव भाज॒युः ॥४

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । राजा॑ । वरु॑णः । धृ॒तऽव्र॑तः । त्वम् । मि॒त्रः । भ॒व॒सि॒ । द॒स्मः । ईड्यः॑ ।

त्वम् । अ॒र्य॒मा । सत्ऽप॑तिः । यस्य॑ । स॒म्ऽभुज॑म् । त्वम् । अंशः॑ । वि॒दथे॑ । दे॒व॒ । भ॒ा॒ज॒युः ॥४

त्वम् । अग्ने । राजा । वरुणः । धृतऽव्रतः । त्वम् । मित्रः । भवसि । दस्मः । ईड्यः ।

त्वम् । अर्यमा । सत्ऽपतिः । यस्य । सम्ऽभुजम् । त्वम् । अंशः । विदथे । देव । भाजयुः ॥४

हे अग्ने त्वं यतो धृतव्रतो धारितकर्मासि अतो वरुणो राजासि । यतो दस्मः शत्रूणामुपक्षपयिता ईडयः स्तुत्यश्च अतो मित्र एतन्नामको देवोऽसि । यतः सत्पतिः सतामभिमतप्रदानेन पालयिता अतोऽर्यमा भवसि । दातृत्वं चार्यम्णो लिंगं। अर्यमेति तमाहुर्यो ददातीति। यस्यार्यम्णो दानं संभुजं संततभुजं व्यापकं भवति। यद्वा यस्य धनं संभुजं सम्यक् भोगाय साधु ग्रहीतॄणां । तथा त्वमंशः सूर्यमूर्त्यंतरभूत एतन्नामको देवोऽसि । तादृश हे देव विदथेऽस्मदीये यज्ञे भाजयुः फलानां भाजयिता प्रापयितासि ॥

त्वम॑ग्ने॒ त्वष्टा॑ विध॒ते सु॒वीर्यं॒ तव॒ ग्नावो॑ मित्रमहः सजा॒त्यं॑म्
।

त्वमांशुहेमां ररिषे स्वश्व्यं त्वं नरां शर्धो॑ असि पुरूवसुः ॥
५

त्वम् । अग्ने । त्वष्टां । विधते । सुऽवीर्यम् । तवं । ग्नावः ।
मित्रऽमहः । सऽजात्यम् ।

त्वम् । आशुऽहेमां । ररिषे । सुऽअश्व्यंम् । त्वम् । नराम् ।
शर्धः । असि । पुरुऽवसुः ॥५

त्वम् । अग्ने । त्वष्टा । विधते । सुऽवीर्यम् । तव । ग्नावः ।
मित्रऽमहः । सऽजात्यम् ।

त्वम् । आशुऽहेमा । ररिषे । सुऽअश्व्यम् । त्वम् । नराम् ।
शर्धः । असि । पुरुऽवसुः ॥५

हे अग्ने त्वष्टा फलस्य साधु संपादयिता त्वं विधते परिचरते जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्यं। वीर्यं धनं। हेतुर्भवसि । ग्नावो याः स्तुतिवाचः संति तास्तव स्वभूताः । हे

मित्रमहः हितकारितेजः सजात्यमस्माकं बांधवं रजस इत्यर्थ:। हे अग्ने आशुहेमा आशु प्रेरयिता त्वं स्वश्व्यं शोभनाश्वसमूहोपेतं फलं ररिषे। ददासि । हे अग्ने पुरूवसुः प्रभूतधनस्त्वं नरां नराणां शर्धो बलस्थानीयोऽसि ॥ ॥१७॥

त्वमंग्ने रु॒द्रो असुंरो म॒हो दि॒वस्त्वं शर्धो॒ मारुंतं पृ॒क्ष ईंशिषे ।

त्वं वातैंररु॒णैर्यांसि शंग॒यस्त्वं पू॒षा विंध॒तः पांसि॒ नु त्मनां ॥६

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । रु॒द्रः । असुंरः । म॒हः । दि॒वः । त्वम् । शर्धः । मारुंतम् । पृ॒क्षः । ई॒शि॒षे॒ ।

त्वम् । वातैः॑ । अ॒रु॒णैः । या॒सि॒ । श॒म्ऽग॒यः । त्वम् । पू॒षा
। वि॒ध॒तः । पा॒सि॒ । नु । त्मना॑ ॥६

त्वम् । अग्ने । रुद्रः । असुरः । महः । दिवः । त्वम् । शर्धः
। मारुतम् । पृक्षः । ईशिषे ।

त्वम् । वातैः । अरुणैः । यासि । शम्ऽगयः । त्वम् । पूषा
। विधतः । पासि । नु । त्मना ॥६

हे अग्ने त्वं महो दिवो महतो द्युलोकात् । उपलक्षणमेतत् । लोकत्रयात् । असुरः शत्रूणां निरसिता रुद्रो ऽसि । रुद्दुःखं दुःखहेतुर्वा पापादिः। तस्य द्रावयिता एतन्नामको देवोऽसि । रुद्रो वा एष यदग्निः। तै० ५.४.३.। इत्यादिष्वग्ने रुद्रशब्देन व्यवहारात्। यद्वा त्वं रुद्रः। रौति मामनिष्ट्वा नरा दुःखे पतिष्यंतीति रुद्रः। तादृशोऽसि । रुद्रो रौतीति सत इति हि निरुक्तं । तथा महो महतो द्युलोकस्य संबंध्यसुरोऽसि । असुर्बलं । तस्य

दातादित्यरूपश्च त्वमसि । अग्नेर्द्युलोकसंबंध्यसुरत्वमुत वा दिवो असुराय मन्म । ५.४१. ३. । इत्यादिषु । तथा त्वं मारुतं शर्धो मरुत्समूहरूपं बलमसि । वायुरूपश्च त्वमसीत्यर्थः । एवमग्न्यादित्यवायुरूपस्त्वं । पृक्षोऽन्नस्य हविर्लक्षणस्य त्वमीशिषे। ईश्वरो भवसि। यस्मादेवं तस्मात्त्वं वातेर्वायुसदृशैररुणैररुणवर्णैरश्वैः शंगयः सुखस्य गृहरूप आवासभूतः सन् यासि । प्राप्नोषि यागगृहं । यद्वा अरुणैर्गमनशीलैर्वातैर्वायुभिरुत्पन्नः सन् यासि वने तथा त्वं पूषा सर्वस्य पोषकः सन् नु क्षिप्रं त्मना आत्मनानुग्रहरूपया स्वबुद्ध्यैव विधतः परिचरतो यजमानान् पासि ॥

त्वमंग्ने द्रविणोदा अंरंकृते त्वं देवः संविता रंत्नधा अंसि ।

त्वं भगों नृपते वस्वं ईशिषे त्वं पायुर्दमे यस्तेऽविंधत् ॥७

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । द्र॒वि॒णः॒ऽदाः । अ॒र॒म्ऽकृते॑ । त्वम् । दे॒वः ।
स॒वि॒ता । र॒त्न॒ऽधाः । अ॒सि॒ ।

त्वम् । भगः॑ । नृ॒ऽप॒ते॒ । वस्वः॑ । ई॒शि॒षे॒ । त्वम् । पा॒युः ।
दमे॑ । यः । ते॒ । अवि॑धत् ॥७

त्वम् । अग्ने । द्रविणःऽदाः । अरम्ऽकृते । त्वम् । देवः ।
सविता । रत्नऽधाः । असि ।

त्वम् । भगः । नृऽपते । वस्वः । ईशिषे । त्वम् । पायुः ।
दमे । यः । ते । अविधत् ॥७

हे अग्ने त्वमरंकृते स्वामलंकुर्वते यजमानाय द्रविणोदाः। हिरण्यस्य दातासि । देवो द्योतमानः सविता सर्वस्य सत्कर्मसु प्रेरकस्त्वं रत्नधा रमणीयानां धनानां मणिमुक्तादीनां धारयितासि । तथा हे नृपते नृणां पालकाग्ने त्वं भगो भजनीयः सन् वस्वो वसुनो

धनस्येशिषे । समर्थों भवसि दातुं । यो यजमानो दमे यज्ञगृहे ते त्वामविधत् परिचरति तस्य पायुः पालकस्त्वमसि ॥

त्वाम॑ग्ने॒ दम॒ आ वि॒श्पति॒ं विश॒स्त्वां राजा॑नं सुवि॒दत्र॑मृञ्जते ।

त्वं विश्वा॑नि स्वनीक पत्यसे॒ त्वं स॒हस्रा॑णि श॒ता दश॒ प्रति॑ ॥८

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । दमे॑ । आ । वि॒श्पति॑म् । विशः॑ । त्वाम् । राजा॑नम् । सु॒ऽवि॒दत्र॑म् । ऋ॒ञ्ज॒ते॒ ।

त्वम् । विश्वा॑नि । सु॒ऽअ॒नी॒क॒ । प॒त्य॒से॒ । त्वम् । स॒हस्रा॑णि । श॒ता । दश॑ । प्रति॑ ॥८

त्वाम् । अग्ने । दमे । आ । विश्पतिम् । विशः । त्वाम् । राजानम् । सुऽविदत्रम् । ऋञ्जते ।

त्वम् । विश्वानि । सुऽअनीक । पत्यसे । त्वम् । सहस्राणि । शता । दश । प्रति ॥८

हे अग्ने विश्पतिं यजमानानां पालकं त्वां विशो यजमाना दमे स्वकीये यज्ञगृह आ । आसादयति। उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ तथा कृत्वा राजानं दीप्यमानं सुविदत्रं शोभनज्ञानमस्मदनुकूलचेतस्कं सुधनं वा त्वामृंजते । प्रसाधयंति ॥ ऋंजतिः प्रसाधनकर्मेति यास्कः ॥ यत एवं ततो हे स्वनीक शोभनज्वालारूपसेन त्वं विश्वानि सर्वाणि। हवींषीति शेषः। षष्ट्यर्थे द्वितीया। विश्वेषां हविषामाज्यसोमपुरोडाशादीनां पठ्यसे। ईश्वरो भवसि। ईश्वरनामैतत्। इरज्यति पत्यति इति तन्नामसु पाठात्। यद्वा पतिभावमाचरसि। त्वं तु सहस्राणि शता

शतानि दश एतत्संख्याकानि प्रति।

एतत्संख्याकानामभिमतसाधनानां प्रतिनिधिरित्यर्थः॥

प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोरिति कर्मप्रवचनीयत्वं ॥

तैर्यत्फलं भवति तत्त्वया लभ्यत इत्यर्थः ॥

त्वाम॑ग्ने पि॒तर॑मि॒ष्टिभि॒र्नर॒स्त्वां भ्रा॒त्राय॒ शम्या॑ तनू॒रुच॑म् ।

त्वं पु॒त्रो भ॑वसि॒ यस्ते॑ऽवि॑ध॒त्त्वं सखा॑ सु॒शेव॑ः पास्या॒धृष॑ः ॥
९

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । पि॒तर॑म् । इ॒ष्टिऽभि॑ः । नर॑ः । त्वाम् । भ्रा॒त्राय॑ । शम्या॑ । त॒नू॒ऽरुच॑म् ।

त्वम् । पु॒त्रः । भ॒व॒सि॒ । यः । ते॒ । अवि॑धत् । त्वम् । सखा॑ । सु॒ऽशेव॑ः । पा॒सि॒ । आ॒ऽधृष॑ः ॥९

त्वाम् । अग्ने । पितरम् । इष्टिऽभिः । नरः । त्वाम् । भ्रात्राय । शम्या । तनूऽरुचम् ।

त्वम् । पुत्रः । भवसि । यः । ते । अविधत् । त्वम् । सखा । सुऽशेवः । पासि । आऽधृषः ॥९

हे अग्ने पितरं पालकं त्वां नरो नेतारो यजमाना इष्टिभिरेषणसाधनेर्यागैर्यजंत इति शेषः। पितृवत्पालनाय यजंत इत्यर्थः । तथा तनूरुचं शरीराणां दीपकं शरीरेषु दीप्यमानं वैश्वानरात्मना त्वां भ्रात्राय भ्रातृत्वाय सौभ्रात्राय शम्या ॥ कर्मनामैतत् ॥ कर्मणा यजंत इति शेषः। यद्वोभयत्र वक्ष्यमाणेनाविधदित्यनेन संबंध: । हे अग्ने यो नरस्ते त्वामविधत् परिचरति तस्य त्वं पुत्रो भवसि। पुत्रवत्पालयिता भवसि। तथा त्वं सखा समानख्यानः सखिवद्धितकारी सुशेवः। शेवमिति सुखनाम। सुष्ठुसुखकारी सन् आधृष आधर्षकात्मा पासि । रक्षसि ।

पितृत्वकामाय पितृत्वेन भ्रातृत्वकामाय भ्रातृत्वेन पुत्रत्वकामाय पुत्रस्थानीयो भवसि । त्रिप्रकारेण रक्षसीत्यर्थः ॥

त्वमंग्न ऋ॒भुरा॒के नंम॒स्य१॒स्त्वं वाजंस्य क्षु॒मतों रा॒य ईंशिषे ।

त्वं वि भा॒स्यनुं दक्षि दा॒वने॒ त्वं वि॒शिक्षुंरसि य॒ज्ञमा॒तनिः ॥ १०

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । ऋ॒भुः । आ॒के । न॒म॒स्यः᳚ । त्वम् । वाजंस्य । क्षु॒ऽमतः᳚ । रा॒यः । ई॒शि॒षे॒ ।

त्वम् । वि । भा॒सि॒ । अनुं । ध॒क्षि॒ । दा॒वनें । त्वम् । वि॒ऽशिक्षुः᳚ । अ॒सि॒ । य॒ज्ञम् । आ॒ऽतनिः᳚ ॥१०

त्वम् । अग्ने । ऋभुः । आके । नमस्यः । त्वम् । वाजस्य । क्षुऽमतः । रायः । ईशिषे ।

त्वम् । वि । भासि । अनु । धक्षि । दावने । त्वम् । विऽशिक्षुः । असि । यज्ञम् । आऽतनिः ॥१०

हे अग्ने त्वमृभुः । उरुभासमानो मेधावी वा । त्वमाकेंऽतिके संनिधावेव नमस्यो नमस्कार्यः । स्तुत्य इत्यर्थः। इतरदेवतावन्मंत्रप्रतिपाद्याकारेण स्तुत्यो न भवसि किंतु प्रत्यक्ष इत्यर्थः। तथा त्वं क्षुमतः शब्दवतः सर्वत्र श्रूयमाणस्य वाजस्यान्नस्य रायो धनस्य चेशिषे । स्वामी भवसि । अतस्तद्देहीत्यर्थः । हे अग्ने त्वं विभासि । विशेषण दीप्यसे । तदर्थमनुक्रमेणैव धक्षि। दहसि काष्ठादीन् ॥ दहेर्लटि सिपि रूपं । संहितायां भष्भावाभावश्छांदसः ॥ किमर्थमेवं। दावने छेदनायांधकारस्य । यद्वा हविषो दानवते यजमानाय वा।

किंच त्वं यज्ञं विशिक्षुर्विशेषेण शिक्षयिता साधयितासि ॥ न लोकाव्ययेति षष्ठ्या निषेधः ॥ तथातनिः । फलस्य सर्वतो विस्तारयिता ॥ ॥ १८ ॥

त्वम॑ग्ने॒ अदि॑तिर्दे॑व दा॒शुषे॒ त्वं होत्रा॒ भार॑ती वर्धसे गि॒रा ।

त्वमिळा॑ श॒तहि॑मासि॒ दक्ष॑से॒ त्वं वृ॑त्र॒हा व॑सुपते॒ सर॑स्वती ॥ ११

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । अदि॑तिः । दे॒व॒ । दा॒शुषे॑ । त्वम् । होत्रा॑ । भार॑ती । व॒र्ध॒से॒ । गि॒रा ।

त्वम् । इळा॑ । श॒तऽहि॑मा । अ॒सि॒ । दक्ष॑से । त्वम् । वृ॒त्र॒ऽहा । व॒सु॒ऽप॒ते॒ । सर॑स्वती ॥११

त्वम् । अग्ने । अदितिः । देव । दाशुषे । त्वम् । होत्रा । भारती । वर्धसे । गिरा ।

त्वम् । इळा । शतऽहिमा । असि । दक्षसे । त्वम् । वृत्रऽहा । वसुऽपते । सरस्वती ॥११

हे अग्ने देव त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानायादितिरखंडयिता परिपालयितासि । यद्वा अदीना भूमिरसि । किंच त्वं होत्रा होमनिष्पादका भारती भरतख्यादित्यस्यादित्यसंबंधिनी रश्मिरूपा सती गिरा स्तुत्वा वर्धसे । प्रवृद्धो भवसि । किंच त्वं शतहिमा । हिमशब्दः कालोपलक्षकः । अपरिमितकाला नित्येळा भूमिरसि । तादृशी सती दक्षसे दानाय समर्था भवसि ॥ तिङ् उत्तरवादनिघातः ॥ तथा हे वसुपते धनपालक वृत्रहा पापादेर्हंता त्वं सरस्वती। सरणवान्वायुः। तत्संबंधिन्येतन्नियामका माध्यमिकासि। आदित्याग्निवायुना संबंधिन्यो भारतीऴासरस्वत्याख्या यास्तिस्रो देव्यः संति ता अपि त्वमेवेत्यर्थः ॥

त्वम॑ग्ने॒ सुभृ॑त उत्त॒मं वय॒स्तव॑ स्पा॒र्हे॑ वर्ण॒ आ स॒ंदृशि॒ श्रियः॑
।

त्वं वाजः॑ प्र॒तर॑णो बृ॒हन्न॑सि॒ त्वं र॒यिर्ब॑हु॒लो वि॒श्वत॑स्पृ॒थुः ॥
१२

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । सुऽभृ॑तः । उ॒त्ऽत॒मम् । वयः॑ । तव॑ । स्पा॒र्हे
। वर्णे॑ । आ । स॒म्ऽदृशि॑ । श्रियः॑ ।

त्वम् । वाजः॑ । प्र॒ऽतर॑णः । बृ॒हन् । अ॒सि॒ । त्वम् । र॒यिः ।
ब॒हु॒लः । वि॒श्वतः॑ । पृ॒थुः ॥१२

त्वम् । अग्ने । सुऽभृतः । उत्ऽतमम् । वयः । तव । स्पार्हे
। वर्णे । आ । सम्ऽदृशि । श्रियः ।

त्वम् । वाजः । प्रऽतरणः । बृहन् । असि । त्वम् । रयिः ।
बहुलः । विश्वतः । पृथुः ॥१२

हे अग्ने त्वं सुभृतः सुष्टु पोषितः सन् उत्तमं निरतिशयं वयोऽन्नमायुष्यं वा त्वमसि । तत्संपादकोऽसीत्यर्थः । तथा तव स्पार्हे स्पृहणीये वर्णे लोहितशुष्कादिलक्षणे संदृशि सम्यग्दर्शनीये श्रिय ऐश्वर्याणि कांतयो वाश्रित्य वर्तंते ॥ उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ किंच त्वं वाजोऽन्नं । तत्साधकत्वात्ताच्छब्द्यं । अन्नसाधक इत्यर्थः । प्रतरणः प्रतारयिता पापात् । अत एव बृहन् महानसि । तथा त्वं रयिर्धनरूपोऽसि बहुलः सर्वविषयबाहुल्योपेतो विश्वतः पृथुर्विस्तीर्णः प्रख्यात इत्यर्थः ॥

त्वाम॑ग्न आदि॒त्यास॑ आ॒स्यं१॒॑ त्वां जि॒ह्वां शुच॑यश्चक्रिरे कवे ।

त्वां रा॑ति॒षाचो॑ अध्व॒रेषु॑ सश्चिरे॒ त्वे दे॒वा ह॒विर॑द॒न्त्याहु॑तम् ॥१३

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । आ॒दि॒त्यासः॑ । आ॒स्य॑म् । त्वाम् । जि॒ह्वाम् । शुच॑यः । च॒क्रि॒रे॒ । क॒वे॒ ।

त्वाम् । रा॒ति॒ऽसाचः॑ । अ॒ध्व॒रेषु॑ । स॒श्चि॒रे॒ । त्वे इति॑ । दे॒वाः । ह॒विः । अ॒द॒न्ति॒ । आऽहु॑तम् ॥१३

त्वाम् । अग्ने । आदित्यासः । आस्यम् । त्वाम् । जिह्वाम् । शुचयः । चक्रिरे । कवे ।

त्वाम् । रातिऽसाचः । अध्वरेषु । सश्चिरे । त्वे इति । देवाः । हविः । अदन्ति । आऽहुतम् ॥१३

हे अग्ने त्वामादित्यासोऽदितेः पुत्रा इंद्रादय आस्यं स्वकीयं मुखं भक्षणपानादिसाधनं चक्रिर इति वक्ष्यमाणेन संबंधः । तथा हे कवे कांतप्रज्ञ त्वामेव शुचयः शुद्धा दीप्ता वा देवा जिह्वां स्वकीयजिह्वास्थानीयमास्वादनसाधनं चक्रिरे । त्वन्मुखेनैव भक्षयंति त्वज्जिहयैवास्वादयंतीत्यर्थः ।

तथा त्वामेव रातिषाचः । रातिर्दान दत्तं हविरादि धनं वा। तेन समवेता देवा अध्वरेषु यज्ञेषु सश्चिरे । सेवंत त्वामेव प्रतीक्षंते विना त्वया स्वेषां हविर्भक्षणायोगात् । एवं कृत्वा त्वे त्वयि देवाः सर्व आहुतं सर्वतो दत्तं हविरदंति । भक्षयंति । एवं सर्वदेवोपकारिणं महानुभावं स्तौमीत्यर्थः ॥

त्वे अ॑ग्ने॒ विश्वे॑ अ॒मृता॑सो अ॒द्रुह॑ आ॒सा दे॒वा ह॒विर॑द॒न्त्याहु॑तम् ।

त्वया॒ मर्ता॑सः स्वदन्त आसु॒तिं त्वं गर्भो॑ वी॒रुधां॑ जज्ञिषे॒ शुचि॑ः ॥१४

त्वे इति॑ । अ॒ग्ने॒ । विश्वे॑ । अ॒मृता॑सः । अ॒द्रुह॑ः । आ॒सा । दे॒वाः । ह॒विः । अ॒द॒न्ति॒ । आऽहु॑तम् ।

त्वया॑ । मर्ता॑सः । स्व॒द॒न्ते॒ । आ॒ऽसु॒तिम् । त्वम् । गर्भः॑ ।
वी॒रुधा॑म् । ज॒ज्ञि॒षे॒ । शुचिः॑ ॥१४

त्वे इति । अग्ने । विश्वे । अमृतासः । अद्रुहः । आसा ।
देवाः । हविः । अदन्ति । आऽहुतम् ।

त्वया । मर्तासः । स्वदन्ते । आऽसुतिम् । त्वम् । गर्भः ।
वीरुधाम् । जज्ञिषे । शुचिः ॥१४

हे अग्ने त्वे त्वयि विश्वे सर्वेऽमृतासोऽमरणधर्माणोऽद्रुहोऽद्रोग्धारो देवा आसा त्वदीयेनास्येनाहुतं हविरदंति । भक्षयंति ॥ आस्यशब्दस्य तृतीयेकवचने पद्दन्नोमासित्यादिनान्नादेशः । ऊडिदंपदादीति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥ तथा मर्तासो मनुष्या अपि त्वया साधनभूतेनासुतिं रसरूपमन्नादिकं स्वदंते । आस्वादयंति । त्वमेव वीरुधां लतादीनां गर्भो

गर्भस्थानीयः तेषां मध्यावस्थानात् । वसुः सर्वेषां निवासभूतः सन् जज्ञिषे । उत्पादयसि सस्याद्यन्नं ॥

त्वं तान्सं च॒ प्रति॑ चासि म॒ज्मनाग्ने॑ सुजात॒ प्र च॑ देव रिच्यसे ।

पृ॒क्षो यदत्र॑ महि॒ना वि ते॒ भुव॒दनु॒ द्यावा॑पृथि॒वी रोद॑सी उ॒भे ॥१५

त्वम् । तान् । सम् । च॒ । प्रति॑ । च॒ । अ॒सि॒ । म॒ज्मना॑ । अग्ने॑ । सु॒ऽजा॒त॒ । प्र । च॒ । दे॒व॒ । रि॒च्य॒से॒ ।

पृ॒क्षः । यत् । अत्र॑ । म॒हि॒ना । वि । ते॒ । भुव॑त् । अनु॑ । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । रोद॑सी॒ इति॑ । उ॒भे इति॑ ॥१५

त्वम् । तान् । सम् । च । प्रति । च । असि । मज्मना । अग्ने । सुऽजात । प्र । च । देव । रिच्यसे ।

पृक्षः । यत् । अत्र । महिना । वि । ते । भुवत् । अनु । द्यावापृथिवी इति । रोदसी इति । उभे इति ॥१५

हे अग्ने त्वं मज्मना बलेन तान् प्रसिद्धान्देवान् सं चासि । संगच्छसि । तैः सहितोऽपि भवसि । तथा सामर्थ्येन प्रति चासि। प्रत्येकं तैर्विभिन्नः प्रतिनिधिर्वा भवसि। प्रतिस्वीकारसमये तैः सहितो भवसि वियुक्तश्च भवसीत्यर्थः। हे सुजात शोभनजनन। शोभनमंत्रसहितमथनेनोत्पन्नत्वादग्नेः सुजन्मत्वं। तादृशाग्ने हे देव प्ररिच्यसे च । तैर्बलेन चाधिको भवसि । आधिक्ये कारणमाह ।। यत् यस्मादत्रास्मिन्यज्ञे पृक्षः सर्वमप्यन्नं ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं। ते तवैव विभुवत्। समर्थं भवति महिना माहात्म्येन। यतो महत्त्वमस्ति अत इत्यर्थः। कुत्रेति तदुच्यते । रोदसी सर्वनिरोदनस्वभावे उभे द्यावापृथिव्यावनु । ते प्रति । तयोर्मध्ये व्याप्तमित्यर्थः । त्वयि हुतमन्नं त्वन्महत्त्वेन लोकत्रये व्याप्तमित्यर्थः ॥

ये स्तो॒तृभ्यो॒ गोअं॑ग्रा॒मश्वं॑पेशस॒मग्ने॑ रा॒तिमु॑पसृ॒जन्ति॑ सू॒रयः॑
।

अ॒स्माञ्च॒ ताँश्च॒ प्र हि नेषि॒ वस्य॒ आ बृ॒हद्वं॑देम वि॒दथे॑
सु॒वीराः॑ ॥१६

ये । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । गोऽअं॑ग्राम् । अश्वं॑ऽपेशसम् । अग्ने॑ ।
रा॒तिम् । उ॒प॒ऽसृ॒जन्ति॑ । सू॒रयः॑ ।

अ॒स्मान् । च॒ । तान् । च॒ । प्र । हि । नेषिं॑ । वस्यः॑ । आ ।
बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥१६

ये । स्तोतृऽभ्यः । गोऽअग्राम् । अश्वऽपेशसम् । अग्ने ।
रातिम् । उपऽसृजन्ति । सूरयः ।

अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेषि । वस्यः । आ ।
बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥१६

अनया होता स्तुतिनिगमव्याजेनाभिमतमाशास्ते । हे अग्ने सूरयो मेधाविनः प्रेरयितारो वा यजमानाः स्तोतृभ्यः स्तुतिकर्तृभ्यो गोअग्रां गावो ऽग्रगामिन्यो यस्यास्तादृशीं गोप्रमुखामश्वपेशसं ॥ पेश इति रूपनाम ॥ अश्वेन निरूपणीयां । एतद्द्वयप्राधान्याभिप्रायां । गौश्चाश्वश्चाजाश्चेति दक्षिणापरिगणनेषु गवाश्वयोः प्राथम्यात्। तादृशीं रातिमुपसृजंति। ददते। तान्यजमानानसमांश्चर्त्विजो वस्यो वसीयः श्रेष्ठं स्वर्गादिस्थान आ सर्वतः प्र हि नेषि । प्रकर्षेण नयसि खलु । नयेत्यर्थः । हि प्रसिद्धौ । वयं च सुवीराः शोभनपुत्रादिसहिता विदथे यज्ञे बृहन्महन्मंत्रजातं वदेम । उच्चारयामः । स्तुम इत्यर्थः ॥ ॥ १ ॥

अस्तौद्गृत्समदोऽग्निं च जातवेदस्यमाप्रियः । यज्ञेनाथ समिद्धोऽग्निर् अतोऽग्निं सप्तभिर्हुवे । ।बृहद्देवता ४.६५।
।

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.१&oldid=214583" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.२

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.१
सूक्तं २.२
सूक्तं २.३ →
गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः

दे. अग्निः। जगती

यज्ञेन वर्धत जातवेदसमग्निं यजध्वं हविषा तना गिरा ।

समिधानं सुप्रयसं स्वर्णरं द्युक्षं होतारं वृजनेषु धूर्षदम् ॥१॥

अभि त्वा नक्तीरुषसो ववाशिरेऽग्ने वत्सं न स्वसरेषु धेनवः ।

दिव इवेदरतिर्मानुषा युगा क्षपो भासि पुरुवार संयतः ॥२॥

तं देवा बुध्ने रजसः सुदंससं दिवस्पृथिव्योररतिं न्येरिरे ।

रथमिव वेद्यं शुक्रशोचिषमग्निं मित्रं न क्षितिषु प्रशंस्यम् ॥३॥

तमुक्षमाणं रजसि स्व आ दमे चन्द्रमिव सुरुचं ह्वार आ दधुः ।

पृश्न्याः पतरं चितयन्तमक्षभिः पाथो न पायुं जनसी उभे अनु ॥४॥

स होता विश्वं परि भूत्वध्वरं तमु हव्यैर्मनुष ऋञ्जते गिरा ।

हिरिशिप्रो वृधसानासु जर्भुरद्द्यौर्न स्तृभिश्चितयद्रोदसी अनु ॥५॥

स नो रेवत्समिधानः स्वस्तये संददस्वान्रयिमस्मासु दीदिहि ।

आ नः कृणुष्व सुविताय रोदसी अग्ने हव्या मनुषो देव वीतये ॥६॥

दा नो अग्ने बृहतो दाः सहस्रिणो दुरो न वाजं श्रुत्या अपा वृधि ।

प्राची द्यावापृथिवी ब्रह्मणा कृधि स्वर्ण शुक्रमुषसो वि दिद्युतः ॥७॥

स इधान उषसो राम्या अनु स्वर्ण दीदेदरुषेण भानुना ।

होत्राभिरग्निर्मनुषः स्वध्वरो राजा विशामतिथिश्चारुरायवे ॥८॥

एवा नो अग्ने अमृतेषु पूर्व्य धीष्पीपाय बृहद्दिवेषु मानुषा ।

दुहाना धेनुर्वृजनेषु कारवे त्मना शतिनं पुरुरूपमिषणि ॥९॥

वयमग्ने अर्वता वा सुवीर्यं ब्रह्मणा वा चितयेमा जनाँ अति ।

अस्माकं द्युम्नमधि पञ्च कृष्टिषूच्चा स्वर्ण शुशुचीत दुष्टरम् ॥१०॥

स नो बोधि सहस्य प्रशंस्यो यस्मिन्सुजाता इषयन्त सूरयः ।

यमग्ने यज्ञमुपयन्ति वाजिनो नित्ये तोके दीदिवांसं स्वे दमे ॥११॥

उभयासो जातवेदः स्याम ते स्तोतारो अग्ने सूरयश्च शर्मणि ।

वस्वो रायः पुरुश्चन्द्रस्य भूयसः प्रजावतः स्वपत्यस्य शग्धि नः ॥१२॥

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशसमग्ने रातिमुपसृजन्ति सूरयः ।

अस्माञ्च ताँश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१३॥

सायणभाष्यम्

' यज्ञेन वर्धत ' इति त्रयोदशर्चं द्वितीयं सूक्तं मण्डलद्रष्टुर्गृत्समदस्यार्षम् । ' मण्डलादिष्वाग्नेयम् ' इति परिभाषयाग्नेयम् । तुशब्दानुकर्षादिदमपि जागतम् । ' यज्ञेन सप्तोना ' इत्यनुक्रान्तम् ।

प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्जागते छन्दसि अस्य विनियोगः । सूत्रं तु पूर्वसूक्ते एवोक्तम् । तथा चातुर्विंशिके तृतीयसवने जातवेदस्य निविद्धानीयम् इदम् । ' यज्ञेन वर्धतेत्याग्निमारुतम् ' (आश्व. श्रौ. ७. ४) इति सूत्रितत्वात् । पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोर्द्वितीयेऽह्न्यपि जातवेदस्यनिविद्धानम् इदम् । चातुर्विंशिकं तृतीयसवनम् इति चतुर्विंशादतिदिष्टत्वात् ।

य॒ज्ञेन॑ वर्धत जा॒तवे॑दसम॒ग्निं य॑जध्वं ह॒विषा॒ तना॑ गि॒रा ।

स॒मि॒धा॒नं सु॑प्र॒यसं॒ स्व॑र्णरं द्यु॒क्षं होता॑रं वृ॒जने॑षु धू॒र्षद॑म् ॥१

य॒ज्ञेन॑ । व॒र्ध॒त॒ । जा॒तऽवे॑दसम् । अ॒ग्निम् । य॒ज॒ध्व॒म् । ह॒विषा॑ । तना॑ । गि॒रा ।

स॒म्ऽइ॒धा॒नम् । सु॒ऽप्र॒यस॑म् । स्वः॑ऽनरम् । द्यु॒क्षम् ।
होता॑रम् । वृ॒जने॑षु । धू॒ःऽसद॑म् ॥१

यज्ञेन । वर्धत । जातऽवेदसम् । अग्निम् । यजध्वम् ।
हविषा । तना । गिरा ।

सम्ऽइधानम् । सुऽप्रयसम् । स्वःऽनरम् । द्युक्षम् ।
होतारम् । वृजनेषु । धूःऽसदम् ॥१

हे यजमाना ऋत्विजो वा यूयं “जातवेदसं जातानां वेदितारं जातधनं जातप्रज्ञं वा “अग्निं “यज्ञेन यागेन “वर्धत प्रवर्धत । सामान्येनोक्त्वा विशेषेणाह । “हविषा चरुपुरोडाशादिना “तना विस्तृतया "गिरा स्तुत्या च “यजध्वं पूजयध्वम् । कीदृशं तम् । “समिधानं समिध्यमानम् । “सुप्रयसं शोभनान्नम् । “स्वर्णरं स्वर्गे नेतव्या यजमाना यस्य तादृशम् । यद्वा स्वरिति सर्वपर्यायः । स्तुतीनां नेतारः स्तोतारः । बहुस्तोतारमित्यर्थः । “द्युक्षं

दीप्तं द्युनिवासिनं वा । "होतारं होमसंपादकम् । "वृजनेषु बलेषु “धूर्षदं बलस्य कर्तारमित्यर्थः । अग्निपाटवे सति शारीरं बलं भवतीति प्रसिद्धम् ॥

अ॒भि त्वा॒ नक्ती॑रु॒षसो॑ ववाशि॒रेऽग्ने॑ व॒त्सं न स्वस॑रेषु धे॒नवः॑ ।

दि॒व इ॒वेद॑र॒तिर्मानु॑षा यु॒गा क्षपो॑ भासि पुरुवार सं॒यतः॑ ॥२

अ॒भि । त्वा॒ । नक्तीः॑ । उ॒षसः॑ । व॒वा॒शि॒रे॒ । अग्ने॑ । व॒त्सम् । न । स्वस॑रेषु । धे॒नवः॑ ।

दि॒वःऽइ॑व । इत् । अ॒र॒तिः । मानु॑षा । यु॒गा । आ । क्षपः॑ । भा॒सि॒ । पु॒रु॒ऽवा॒र॒ । स॒म्ऽयतः॑ ॥२

अभि । त्वा । नक्तीः । उषसः । ववाशिरे । अग्ने । वत्सम् । न । स्वसरेषु । धेनवः ।

दिवःऽइव । इत् । अरतिः । मानुषा । युगा । आ । क्षपः । भासि । पुरुऽवार । सम्ऽयतः ॥२

हे “अग्ने “त्वा त्वां “अभि प्रति “नक्तीः रात्रीः "उषसः अहानि । सर्वासु रात्रिषु सर्वेष्वपि अहःसु । यद्वा नक्तशब्दः सायंकालं लक्षयति सायंप्रातरग्निहोत्रस्य सद्भावात् । सर्वेषु कालेषु सायंप्रातःकालेषु वा "ववाशिरे आकांक्षन्ते यजमाना यष्टुम् । यद्वा अहानि रात्रयश्च त्वामेव कामयन्ते होतुम् । काले कर्मणश्चोदनात् कालानां कामनमुपचर्यते । तत्र दृष्टान्तः । “स्वसरेषु स्वयंसरणशीलेष्वहःसु सुखसरणाधिकरणेषु गोष्ठेषु वा “धेनवः "वत्सं “न । वत्समिव । किंच हे “पुरुवार बहुभिर्वरणीयाग्ने “संयतः नियतस्त्वं “दिवइव द्युलोकस्येव “अरतिः। व्याप्तो विस्तृतः। तत्रत्यानां देवानां हविःप्रदानायैव सर्वत्र व्याप्त इत्यर्थः । “मानुषा मनुष्याणां यजमानानां संबन्धीनि “युगा युगानि । युगशब्दः

कालोपलक्षकः । प्रातरादिसवनानि । सर्वेषु सवनेषु ॥ अत्यन्तसंयोगे द्वितीया ॥ “क्षपः रात्रीः । सर्वासु रात्रिष्वपि “आ “भासि समन्ताद्दीप्यसे ।।

तं दे॒वा बु॒ध्ने रजं॑सः सु॒दंसं॑सं दि॒वस्पृं॑थि॒व्योरं॑र॒तिं न्यें॑रिरे ।

रथं॑मिव॒ वेद्यं॑ शु॒क्रशों॑चिषम॒ग्निं मि॒त्रं न क्षि॒तिषुं॑ प्र॒शंस्यं॑म् ॥ ३

तम् । दे॒वाः । बु॒ध्ने । रजं॑सः । सु॒ऽदंसं॑सम् । दि॒वःपृं॑थि॒व्योः । अ॒र॒तिम् । नि । ए॒रि॒रे॒ ।

रथं॑म्ऽइव । वेद्यं॑म् । शु॒क्रऽशों॑चिषम् । अ॒ग्निम् । मि॒त्रम् । न । क्षि॒तिषुं॑ । प्र॒ऽशंस्यं॑म् ॥३

तम् । देवाः । बुध्ने । रजसः । सुऽदंससम् । दिवःपृथिव्योः । अरतिम् । नि । एरिरे ।

रथम्ऽइव । वेद्यम् । शुक्रऽशोचिषम् । अग्निम् । मित्रम् । न । क्षितिषु । प्रऽशंस्यम् ॥३

“तं प्रसिद्धम् उक्तगुणविशिष्टमग्निं “देवाः प्रसिद्धा व्यवहर्तार ऋत्विजो वा “रजसः रञ्जनात्मकस्य लोकस्य “बुध्ने मूले । पृथिव्यां वेद्यामित्यर्थः । तत्र “न्येरिरे नितरामीरयन्ति । व्यापारयन्ति स्वस्वहविर्लाभाय । ऋत्विक्पक्षे स्तोत्रादिना नितरां गच्छन्ति भजन्ते । कीदृशमित्याह । “सुदंससं शोभनदर्शनं “दिवस्पृथिव्योः द्यावापृथिव्योः “अरतिम्। ईश्वरं गन्तारं व्याप्तं वा । “वेद्यम् । वेदो धनम् । तस्मै हितम् । “रथमिव । रथं यथा स्वाभिमतलाभाय आश्रयन्ते तद्वत् । यद्वा रथमिव प्राप्तिसाधनत्वेन वर्तमानं वेद्यं वेदितव्यम् । “शुक्रशोचिषं दीप्तवर्णम् “अग्निं "मित्रं "न सखिवत्कार्यसाधकम् । यद्वा आदित्यमिव । “क्षितिषु यागभूमिषु मनुष्येषु वा "प्रशंस्यं प्रकर्षेण स्तुत्यम् । एवं महानुभावमग्निं न्येरिर इति ॥

त॒मु॒क्षमा॑णं॒ रज॑सि॒ स्व आ दमे॑ च॒न्द्रमि॑व सु॒रुचं॑ ह्वा॒र आ द॑धुः ।

पृश्न्याः᳚ पत॒रं चि॒तय॑न्तम॒क्षभिः᳚ पा॒थो न पा॒युं जन॑सी उ॒भे अनु॑ ॥४

तम् । उ॒क्षमा॑णम् । रज॑सि । स्वे । आ । दमे॑ । च॒न्द्रम्ऽइ॑व । सु॒ऽरुच॑म् । ह्वा॒रे । आ । द॒धुः॒ ।

पृश्न्याः᳚ । प॒त॒रम् । चि॒तय॑न्तम् । अ॒क्षऽभिः᳚ । पा॒थः । न । पा॒युम् । जन॑सी॒ इति॑ । उ॒भे इति॑ । अनु॑ ॥४

तम् । उक्षमाणम् । रजसि । स्वे । आ । दमे । चन्द्रम्ऽइव । सुऽरुचम् । ह्वारे । आ । दधुः ।

पृश्न्याः । पतरम् । चितयन्तम् । अक्षऽभिः । पाथः । न । पायुम् । जनसी इति । उभे इति । अनु ॥४

“तं स्तुत्यतरं “रजसि अन्तरिक्षे “आ “उक्षमाणं सर्वतः सिञ्चन्तं वृष्टिजलं रजसि पृथिव्यां वेद्यां घृतादिना आसिच्यमानं वा। "स्वे स्वकीये "ह्वारे विजने “दमे यागगृहे "आ "दधुः आदधते । कीदृशं तम् । “चन्द्रमिव "सुरुचम् । चन्द्रमिति हिरण्यनाम। हिरण्यमिव शोभन1दीप्तिम् । पश्चात् प्रवृद्धावस्थायां “पृश्न्याः "पतरं द्युलोकस्यान्तरिक्षस्य गन्तारम् । “अक्षभिः स्वकीयैर्ज्वालारूपैरवयवैः “चितयन्तं चेतयमानम् । "पाथो “न "पायुम् । उदकमिव रक्षकम् । “उभे "जनसी सर्वस्य जनयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ "अनु व्याप्तम् । भूम्यां होमाधारत्वेन स्थित्वा हविष्प्रापणाय द्युलोकगामिनमिति भावः । एवंरूपमग्निमादधते ॥

स होता॒ विश्वं॒ परिं भूत्वध्व॒रं तमु॑ ह॒व्यैर्मनु॑ष ऋञ्जते गि॒रा ।

हि॒रि॒शि॒प्रो वृंधसा॒नासु॒ जर्भुं॒रद्द्यौर्न स्तृभिंश्चितय॒द्रोदंसी॒
अनुं ॥५

सः । होतां । विश्वंम् । परिं । भू॒तु॒ । अ॒ध्व॒रम् । तम् । ऊँ॒
इतिं । ह॒व्यैः । मनुंषः । ऋ॒ञ्ज॒ते॒ । गि॒रा ।

हि॒रि॒ऽशि॒प्रः । वृ॒ध॒सा॒नासुं । जर्भुंरत् । द्यौः । न । स्तृऽभिः॑
। चि॒त॒य॒त् । रोदंसी॒ इतिं । अनुं ॥५

सः । होता । विश्वम् । परि । भूतु । अध्वरम् । तम् । ऊं
इति । हव्यैः । मनुषः । ऋञ्जते । गिरा ।

हिरिऽशिप्रः । वृधसानासु । जर्भुरत् । द्यौः । न । स्तृऽभिः
। चितयत् । रोदसी इति । अनु ॥५

“सः अग्निः “होता होमनिष्पादकः सन् “विश्वं सर्वम्
“अध्वरं यागं “परि “भूतु परितो भवतु । “तमु तमेवाग्निं
“हव्यैः हविर्भिः “गिरा स्तुत्या च "मनुषः मनुष्याः “ऋञ्जते

प्रसाधयन्ति । ऋञ्जतिः प्रसाधनकर्मा । “हिरिशिप्रः हरणशीलहनुर्दीप्तोष्णीषो वा । ‘ शिप्राः शीर्षसु वितता हिरण्ययीः ' (ऋ. सं. ५. ५४. ११) इत्यादि मन्त्रान्तरात् । “वृधसानासु प्रवर्धमानास्वोषधीषु ज्वालासु वा “जर्भुरत् । पूर्यमाणो यज्ञं गन्ता । शत्रन्तं पदम् । यद्वा द्वितीयार्थे सप्तमी । वर्धमाना ओषधीर्जर्भुरत् पुनःपुनर्दहन्नित्यर्थः । “द्यौः द्युलोकान्तरिक्षं “स्तृभिः "न नक्षत्रैरिव “रोदसी “अनु द्यावापृथिव्यावनु “चितयत् चेतयति । ज्वालाभिर्विस्फुलिङ्गैश्च भुवमन्तरिक्षं च व्याप्नोतीत्यर्थः ॥ ॥ २० ॥

स नों रे॒वत्सं॑मिधा॒नः स्व॒स्तयें संदद॒स्वान्र॒यिम॒स्मासुं दीदिहि ।

आ नः॑ कृणुष्व सुवि॒ताय॒ रोदं॑सी॒ अग्ने॑ ह॒व्या मनुं॑षो देव वी॒तये॑ ॥६

सः । न॒ः । रे॒वत् । स॒म्ऽइ॒धा॒नः । स्व॒स्तये॑ । स॒म्ऽद॒द॒स्वान् । र॒यिम् । अ॒स्मासुं । दी॒दि॒हि॒ ।

आ । न॒ः । कृ॒णु॒ष्व॒ । सु॒वि॒तायं । रोदं॑सी॒ इतिं । अग्ने॑ । ह॒व्या । मनुं॑षः । दे॒व॒ । वी॒तये॑ ॥६

सः । नः । रेवत् । सम्ऽइधानः । स्वस्तये । सम्ऽददस्वान् । रयिम् । अस्मासु । दीदिहि ।

आ । नः । कृणुष्व । सुविताय । रोदसी इति । अग्ने । हव्या । मनुषः । देव । वीतये ॥६

हे अग्ने “सः तादृशस्त्वं “नः अस्माकं “स्वस्तये। स्वस्तीत्यविनाशनाम। क्षेमाय। “रेवत् रयिमत् “रयिं धनं उपर्युपरिवृद्धिमद्दानयोग्यं वा धनम् “अस्मासु “संददस्वान्

सम्यक् प्रयच्छन् “समिधानः अस्माभिः सम्यगिध्यमानः सन् “दीदिहि दीप्यस्व । यद्वा रेवदिति क्रियाविशेषणम्। रा धनं समृद्धिमद्यथा तथा दीप्यस्वेति । तथाभूतः सन् 'नः अस्मभ्यं “सुविताय सुहिताय शोभनफलाय “रोदसी द्यावापृथिव्यौ “आ “कृणुष्व सर्वतः कुरुष्व । उभौ लोकौ भोगप्रदौ कुर्वित्यर्थः । किमर्थमिति तदुच्यते । हे “देव “अग्ने “मनुषः मनुष्यस्य यजमानस्य मम संबन्धीनि “हव्या हवींषि “वीतये देवेभ्यो भक्षणाय । पुनःपुनर्यागाद्यनुष्ठानायेत्यर्थः ।

दा नों अग्ने बृह॒तो दाः स॑ह॒स्रिणों दु॒रो न वाज॒ं श्रुत्या॒ अपां वृधि ।

प्राची॒ द्यावा॑पृथि॒वी ब्रह्म॑णा कृधि॒ स्व१॒र्ण शु॒क्रमु॒षसो॒ वि दि॑द्युतः ॥७

दाः । नः॒ । अ॒ग्ने॒ । बृ॒ह॒तः । दाः । स॒ह॒स्रिणः॑ । दु॒रः । न । वाजंम् । श्रुत्यैं । अपं । वृ॒धि॒ ।

प्राची॒ इतिं । द्यावांपृथि॒वी इतिं । ब्रह्मंणा । कृ॒धि॒ । स्वः॑ । न । शु॒क्रम् । उ॒षसः॑ । वि । दि॒द्यु॒तः॒ ॥७

दाः । नः । अग्ने । बृहतः । दाः । सहस्रिणः । दुरः । न । वाजम् । श्रुत्यै । अप । वृधि ।

प्राची इति । द्यावापृथिवी इति । ब्रह्मणा । कृधि । स्वः । न । शुक्रम् । उषसः । वि । दिद्युतः ॥७

हे “अग्ने “नः अस्मभ्यं "बृहतः महतः प्रभूतान् गवाश्वादिधनविशेषान् “दाः देहि । तथा “सहस्रिणः सहस्रसंख्योपेतान् पुत्रभृत्यादीन् “दाः देहि॥ ददातेश्छान्दसे लुङि रूपम्। वाक्यभेदादनिघातः॥ “श्रुत्यै कीर्त्यै “वाजम् अन्नं “दुरो “न तस्य द्वाराण्यपि ।

नशब्दश्चार्थे। “अपा "वृधि अपवृणु । प्रेरयेत्यर्थः । यद्वा द्वाराणीव । तत्प्राप्त्युपायान् विशदयति । तदर्थं “द्यावापृथिवी “ब्रह्मणा परिवृढेन कर्मणा “प्राची प्रकृष्टाञ्चने अस्मदनुकूले “कृधि कुरु । “स्वर्ण आदित्य इव । स यथा जगत्प्रकाशयति तद्वत् । “शुक्रं दीप्तं त्वाम् “उषसः उषःकालाः “वि “दिद्युतुः विद्योतयन्ति । उषःकाले ह्यग्नयः प्रज्वाल्यन्ते ॥

स इंधा॒न उ॒षसो॒ राम्या॒ अनु॒ स्व१॒॑र्ण दीं॑देदरु॒षेणं भा॒नुनां ।

होत्रां॑भिर॒ग्निर्मनुं॑षः स्वध्व॒रो राजां वि॒शामतिं॑थि॒श्चारुं॑रा॒यवें ॥८

सः । इ॒धा॒नः । उ॒षसः॑ । राम्याः॑ । अनुं॑ । स्वः॑ । न । दी॒दे॒त् । अ॒रु॒षेणं । भा॒नुनां ।

होत्रा॑भिः । अ॒ग्निः । मनु॑षः । सु॒ऽअ॒ध्व॒रः । राजा॑ । वि॒शाम् । अति॑थिः । चारुः॑ । आ॒यवे॑ ॥८

सः । इधानः । उषसः । राम्याः । अनु । स्वः । न । दीदेत् । अरुषेण । भानुना ।

होत्राभिः । अग्निः । मनुषः । सुऽअध्वरः । राजा । विशाम् । अतिथिः । चारुः । आयवे ॥८

“सः अग्निः "राम्याः रमणहेतुभूताः “उषसः “अनु अनुलक्ष्य "इधानः इध्यमानो दीपितः सन् “अरुषेण रोचमानेन “भानुना तेजसा “स्वर्ण आदित्य इव “दीदेत् दीप्यते । सः “अग्निः “मनुषः मनुष्यस्य होतुः “होत्राभिः । होत्रेति वाङ्नाम । होमसाधनभूताभिः स्तुतिभिः स्तूयमानः “स्वध्वरः शोभनयागः "विशां प्रजानां “राजा राजमानः स्वामी “आयवे मनुष्याय यजमानाय तदर्थं “चारुः चरणशीलः “अतिथिः अतिथिवत्पूज्यो भवति ।

ए॒वा नों अग्ने अ॒मृतेंषु पूर्व्य॒ धीष्पींपाय बृ॒हद्दिंवेषु॒ मानुंषा ।

दुहांना धे॒नुर्वृ॒जनेंषु का॒रवे॒ त्मनां श॒तिनं पुरु॒रूपंमि॒षणिं ॥
९

ए॒व । न॒ः । अ॒ग्ने॒ । अ॒मृतेंषु । पू॒र्व्य॒ । धीः । पी॒पा॒य॒ ।
बृ॒हत्ऽदिंवेषु । मानुंषा ।

दुहांना । धे॒नुः । वृ॒जनेंषु । का॒रवें । त्मनां । श॒तिनंम् ।
पु॒रु॒ऽरूपंम् । इ॒षणिं ॥९

एव । नः । अग्ने । अमृतेषु । पूर्व्य । धीः । पीपाय ।
बृहत्ऽदिवेषु । मानुषा ।

दुहाना । धेनुः । वृजनेषु । कारवे । त्मना । शतिनम् ।
पुरुऽरूपम् । इषणि ॥९

"बृहद्दिवेषु प्रभूतद्युतिषु "अमृतेषु देवेषु मध्ये हे “पूर्व्य पूर्वभाविन् “अग्ने त्वां “मानुषा मनुष्याणां मध्ये "नः अस्मदीया “धीः बुद्धिः स्तुतिः कर्म वा “एव एवं “पीपाय प्याययति । यद्वा मानुषा। मनुष्यान धीस्त्वदीया बुद्धिः कर्म वा प्याययतु । तथा त्वदीया धीः "वृजनेषु यज्ञेषु “कारवे स्तोत्रे “दुहाना “धेनुः । दोग्ध्रीपग धेनुरिव । लुप्तोपममेतत् । “त्मना आत्मनैव "इषणि एषणायां सत्यां “शतिनम् अपरिमितसंख्याकं “पुरुरूपं गवाश्वादिरूपेण नानारूपं धनसमूहं दुहाना भवति ॥

व॒यम॑ग्ने॒ अर्व॑ता वा सु॒वीर्यं॒ ब्रह्म॑णा वा चितयेमा॒ जना॒ँ अति॑
।

अ॒स्माकं॑ द्यु॒म्नमधि॒ पञ्च॑ कृ॒ष्टिषू॒च्चा स्व१॒र्ण शु॑शुचीत दु॒ष्टर॑म् ॥१०

व॒यम् । अ॒ग्ने॒ । अर्व॑ता । वा॒ । सु॒ऽवीर्य॑म् । ब्रह्म॑णा । वा॒ । चि॒त॒ये॒म॒ । जना॑न् । अति॑ ।

अ॒स्माक॑म् । द्यु॒म्नम् । अधि॑ । पञ्च॑ । कृ॒ष्टिषु॑ । उ॒च्चा । स्व॑ः । न । शु॒शु॒ची॒त॒ । दु॒स्तर॑म् ॥१०

वयम् । अग्ने । अर्वता । वा । सुऽवीर्यम् । ब्रह्मणा । वा । चितयेम । जनान् । अति ।

अस्माकम् । द्युम्नम् । अधि । पञ्च । कृष्टिषु । उच्चा । स्वः । न । शुशुचीत । दुस्तरम् ॥१०

हे “अग्ने “वयं यजमानाः “सुवीर्यं शोभनसामर्थ्योपेतं यथा तथा “अर्वता “वा अरणकुशलेनाश्वेन । वाशब्दश्चार्थे । “ब्रह्मणा “वा अन्नेन च त्वद्दत्तेन “जनान् अस्मत्समानान् “अति “चितयेम अतिक्रम्य ज्ञायेमहि । कर्मणि कर्तृप्रत्ययः । यद्वा त्वद्दत्तेनाश्वेनान्नेन च सुवीर्यं चितयेम प्रकाशयेम ।

तदर्थम् “अस्माकं “पञ्च पञ्चसु “कृष्टिषु जनेषु निषादपञ्चमेषु चतुर्षु वर्णेषु "उच्चा उच्चैरतिप्रभूतं “दुस्तरम् अन्येनाप्राप्तं "द्युम्नं धनं “स्वर्ण सूर्य इवाधिकं “शुशुचीत दीप्यताम् । अधीत्ययमनर्थको वा ।

स नों बोधि सहस्य प्र॒शंस्यो॒ यस्मिं॑न्सुजा॒ता इ॒षयं॑न्त सू॒रयः॑ ।

यमं॑ग्ने य॒ज्ञमुं॑प॒यन्तिं॑ वा॒जिनो॒ नित्यें॑ तो॒के दीं॑दि॒वांसं॒ स्वे दमें ॥११

सः । न॒: । बो॒धि॒ । स॒ह॒स्य॒ । प्र॒ऽशंस्यः॑ । यस्मिं॑न् । सु॒ऽजा॒ताः । इ॒षयं॑न्त । सू॒रयः॑ ।

यम् । अ॒ग्ने॒ । य॒ज्ञम् । उ॒प॒ऽयन्तिं॑ । वा॒जिनः॑ । नित्यें॑ । तो॒के । दी॒दि॒ऽवांसं॑म् । स्वे । दमें ॥११

सः । नः । बोधि । सहस्य । प्रऽशंस्यः । यस्मिन् । सुऽजाताः । इषयन्त । सूरयः ।

यम् । अग्ने । यज्ञम् । उपऽयन्ति । वाजिनः । नित्ये । तोके । दीदिऽवांसम् । स्वे । दमे ॥११

हे अग्ने “सहस्य शत्रूणामभिभवितर्बलप्रभव वा “प्रशंस्यः स्तुत्यः “सः त्वं “नः अस्मदीयं स्तोत्रादिकं "बोधि बुध्यस्व । स इत्युक्तं क इत्याह । “यस्मिन् अग्नौ “सुजाताः शोभनजननाः “सूरयः स्तोतार ऋत्विजः “इषयन्त गमयन्ति स्तोत्राणि । किंच हे “अग्ने “यज्ञं यजनीयं “यं “वाजिनः हविर्लक्षणान्नवन्तो यजमानाः “नित्ये “तोके औरसे पुत्रे निमित्तभूते सति । यद्वा । तस्मिन् यथा दीप्यते । पुत्रगृहे यथा पिता दीप्यते तद्वत् "स्वे "दमे स्वकीये यागगृहे सवनीयादिस्थाने “दीदिवांसं दीप्यमानम् “उपयन्ति हविःस्तोत्रादिना । स बोधि इत्यन्वयः ॥

उ॒भया॑सो जातवे॑दः स्याम ते स्तो॒तारो॑ अग्ने सू॒रय॑श्च॒ शर्म॑णि ।

वस्वो॑ रा॒यः पु॑रुश्च॒न्द्रस्य॒ भूय॑सः प्र॒जाव॑तः स्वप॒त्यस्य॑ शग्धि नः ॥१२

उ॒भया॑सः । जा॒त॒ऽवे॒दः॒ । स्या॒म॒ । ते॒ । स्तो॒तारः॑ । अ॒ग्ने॒ । सू॒रयः॑ । च॒ । शर्म॑णि ।

वस्वः॑ । रा॒यः । पु॒रु॒ऽच॒न्द्रस्य॑ । भूय॑सः । प्र॒जाऽव॑तः । सु॒ऽअ॒प॒त्यस्य॑ । श॒ग्धि॒ । नः॒ ॥१२

उभयासः । जातऽवेदः । स्याम । ते । स्तोतारः । अग्ने । सूरयः । च । शर्मणि ।

वस्वः । रायः । पुरुऽचन्द्रस्य । भूयसः । प्रजाऽवतः । सुऽअपत्यस्य । शग्धि । नः ॥१२

हे “जातवेदः जातानां वेदितः “अग्ने "स्तोतारः त्वां स्तुवन्त ऋत्विजः “सूरयः मेधाविनो यजमानाः “च इति “उभयासः उभये वयं “शर्मणि सुखे निमित्तभूते सति “ते त्वत्संबन्धिनः “स्याम भवेम । यद्वा । ते शर्मणि स्याम । त्वं च नः अस्माकं “वस्वः निवासहेतोर्वसिष्ठस्य “रायः गवादिधनस्य “पुरुश्चन्द्रस्य अतिशयेनाह्लादकस्य बहुहिरण्योपेतस्य वा “भूयसः प्रभूतस्य “प्रजावतः भृत्याद्युपेतस्य पुत्रादिभोगपर्याप्तस्य वा “स्वपत्यस्य शोभनपुत्रस्य । ईदृग्रूपं धनं “नः अस्मभ्यं “शग्धि देहि। दातुं शक्तो भवसि ॥

ये स्तो॒तृभ्यो॒ गोअं॑ग्रा॒मश्वं॑पेशस॒मग्ने॑ रा॒तिमु॑पसृ॒जन्ति॑ सू॒रयः॑ ।

अ॒स्माञ्च॒ ताँश्च॒ प्र हि नेषि॒ वस्य॒ आ बृ॒हद्वंदेम वि॒दथें सु॒वीरा॑ः ॥१३

ये । स्तो॒तृऽभ्य॑ः । गोऽअंग्राम् । अश्वंऽपेशसम् । अग्नें । रा॒तिम् । उ॒प॒ऽसृ॒जन्तिं । सू॒रय॑ः ।

अ॒स्मान् । च॒ । तान् । च॒ । प्र । हि । नेषिं । वस्य॑ः । आ । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथें । सु॒ऽवीरा॑ः ॥१३

ये । स्तोतृऽभ्यः । गोऽअग्राम् । अश्वऽपेशसम् । अग्ने । रातिम् । उपऽसृजन्ति । सूरयः ।

अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेषि । वस्यः । आ । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥१३

‘ ये स्तोतृभ्यः' इति त्रयोदशी व्याख्याता ॥ ॥ २१ ॥

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.२&oldid=196977" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.३

ऋग्वेदः - मण्डल २

← सूक्तं २.२

सूक्तं २.३

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः

सूक्तं २.४ →

दे. आप्रीसूक्तं (१ इध्मः समिद्धोऽग्निर्वा, २ तनूनपात्, ३ इळः, ४ बर्हिः, ५ देवीर्द्वारः, ६ उषासानक्ता, ७ दैव्यौ होतारौ प्रचेतसौ, ८ तिस्रो देव्यः सरस्वतीळाभारत्यः, ९ त्वष्टा, १० वनस्पतिः, ११ स्वाहाकृतयः)।त्रिष्टुप्, ७ जगती

समिद्धो अग्निर्निहितः पृथिव्यां प्रत्यङ्विश्वानि भुवनान्यस्थात् ।

होता पावकः प्रदिवः सुमेधा देवो देवान्यजत्वग्निरर्हन् ॥१॥

नराशंसः प्रति धामान्यञ्जन्तिस्रो दिवः प्रति मह्ना स्वर्चिः ।

घृतप्रुषा मनसा हव्यमुन्दन्मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥२॥

ईळितो अग्ने मनसा नो अर्हन्देवान्यक्षि मानुषात्पूर्वो अद्य ।

स आ वह मरुतां शर्धो अच्युतमिन्द्रं नरो बर्हिषदं यजध्वम् ॥३॥

देव बर्हिर्वर्धमानं सुवीरं स्तीर्णं राये सुभरं वेद्यस्याम् ।

घृतेनाक्तं वसवः सीदतेदं विश्वे देवा आदित्या यज्ञियासः ॥४॥

वि श्रयन्तामुर्विया हूयमाना द्वारो देवीः सुप्रायणा नमोभिः ।

व्यचस्वतीर्वि प्रथन्तामजुर्या वर्णं पुनाना यशसं सुवीरम् ॥५॥

साध्वपांसि सनता न उक्षिते उषासानक्ता वय्येव रण्विते ।

तन्तुं ततं संवयन्ती समीची यज्ञस्य पेशः सुदुघे पयस्वती ॥६॥

दैव्या होतारा प्रथमा विदुष्टर ऋजु यक्षतः समृचा वपुष्टरा ।

देवान्यजन्तावृतुथा समञ्जतो नाभा पृथिव्या अधि सानुषु त्रिषु ॥७॥

सरस्वती साधयन्ती धियं न इळा देवी भारती विश्वतूर्तिः ।

तिस्रो देवीः स्वधया बर्हिरेदमच्छिद्रं पान्तु शरणं निषद्य ॥८॥

पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवकामः ।

प्रजां त्वष्टा वि ष्यतु नाभिमस्मे अथा देवानामप्येतु पाथः ॥९॥

वनस्पतिरवसृजन्नुप स्थादग्निर्हविः सूदयाति प्र धीभिः ।

त्रिधा समक्तं नयतु प्रजानन्देवेभ्यो दैव्यः शमितोप हव्यम् ॥१०॥

घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतम्वस्य धाम ।

अनुष्वधमा वह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यम् ॥११॥

सायणभाष्यम्

' समिद्धो अग्निः ' इत्येकादशर्चं तृतीयं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभम् । सप्तमी जगती । समिद्धोऽग्निरग्निना नराशंसतनूनपादादय एकादश प्रयाजदेवताः । ' समिद्ध एकादशाप्रं सप्तमी जगती ' इत्यनुक्रमणिका । पशौ शुनकानामिदमाप्रीसूक्तम् । गृत्समदस्यापि शुनकत्वात् । '

समिद्धो अग्निरिति शुनकानाम्' (आश्व. श्रौ. ३.२) इति हि सूत्रितम् ।

समिंद्धो अ॒ग्निर्निहिंतः पृथि॒व्यां प्र॒त्यङ्विश्वांनि॒ भुवंनान्यस्थात् ।

होतां पाव॒कः प्र॒दिवः॑ सुमे॒धा दे॒वो दे॒वान्यंजत्व॒ग्निरर्हंन् ॥१

सम्ऽइंद्धः । अ॒ग्निः । निऽहिंतः । पृ॒थि॒व्याम् । प्र॒त्यङ् । विश्वांनि । भुवंनानि । अ॒स्था॒त् ।

होतां । पा॒व॒कः । प्र॒ऽदिवः॑ । सु॒ऽमे॒धाः । दे॒वः । दे॒वान् । य॒ज॒तु॒ । अ॒ग्निः । अर्हंन् ॥१

संऽइद्धः । अग्निः । निऽहितः। पृथिव्यां। प्रत्यङ्। विश्वानि। भुवनानि। अस्थात् ।

होता। पावकः । प्रऽदिवः। सुऽमेधाः । देवः । देवान् यजतु । अग्निः । अर्हन् ॥१॥

पृथिव्यां वेदिलक्षणायां समिद्धः सम्यक्दीप्तः एतन्नामकोग्निः निहितः स्थापितः सन् विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि प्रत्यङ् अभिमुखः सन् अस्थात् तिष्ठति यथा सर्वे जनाः पश्यन्ति तथा प्रवृद्धोभवदित्यर्थः किञ्च सोग्निर्होता होमनिष्पादको देवानामाह्वाता वा पावकः शोधकः प्रदिवः पुराणः सुमेधाः शोभनप्रज्ञो देवो द्योतमानः एवं महानुभावोग्निः अर्हन् यागयोग्यः सन् देवान्यजतु अत्र यष्टव्यानिन्द्रादीन्पूजयतु ॥ १ ॥

नरा॒शंस॒ः प्रति॒ धामा॑न्य॒ञ्जन्ति॒स्रो दिव॒ः प्रति॑ म॒ह्ना स्व॒र्चिः ।

घृ॒त॒प्रुषा॒ मन॑सा ह॒व्यमु॒न्दन्मू॒र्धन्य॒ज्ञस्य॒ सम॑नक्तु दे॒वान् ॥२

नरा॒शंसः॑ । प्रति॑ । धामा॑नि । अ॒ञ्जन् । ति॒स्रः । दिवः॑ । प्रति॑ । म॒ह्ना । सु॒ऽअ॒र्चिः ।

घृ॒त॒ऽप्रुषा॑ । मन॑सा । ह॒व्यम् । उ॒न्दन् । मू॒र्धन् । य॒ज्ञस्य॑ । सम् । अ॒न॒क्तु॒ । दे॒वान् ॥२

नराशंसः। प्रतिं । धामानि । अंजन्। तिस्रः। दिवः। प्रति । मह्ना। सुऽअर्चिः।

घृतऽप्रुषा। मनसा। हव्यं । उंदन् । मूर्धन् । यज्ञस्य । सं । अनक्तु । देवान् ॥२॥

नराशंसः नरैर्नेतृभिर्ऋत्विग्भिः शंसनीय एतन्नामकोग्निः स्वर्चिः शोभनज्वालः सन् धामानि स्थानानि आहुत्यधिकरणानि तेजांसि प्रति प्रत्येकं मह्ना स्वमहिम्ना अञ्जन् व्यक्तीकुर्वन् तिस्रो दिवः द्योतमानांस्त्रीन्भूम्यादिलोकांश्च प्रति प्रत्येकमञ्जन्

स्थित्या भूमिं प्रकाशेनान्तरिक्षं हविः प्रापणे न दिवमित्यभिप्रायः यद्वा लोकानां प्रत्येकं त्रित्वोपेतत्वात् तिस्रो दिव इत्यविरुद्धं तिस्रो दिवः पृथिवीस्तिस्र इत्यादि मन्त्रवर्णात । त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका इति ब्राह्मणाच्च । तथा घृतप्रुषा घृतंसिञ्चता मनसा हव्यं उन्दन् क्लेदयन् स्निग्धीकुर्वन् यज्ञस्य मूर्धन् मूर्धनि मुखे होमसमये देवान्यष्टव्यान् समनक्तु सम्यक् व्यक्तीकरोतु तर्पयत्वित्यर्थः ॥ २ ॥

ई॒ळि॒तो अ॑ग्ने॒ मन॑सा नो॒ अर्ह॑न्दे॒वान्य॑क्षि॒ मानु॑षा॒त्पूर्वो॑ अ॒द्य ।

स आ व॑ह म॒रुतां॒ शर्धो॒ अच्यु॑त॒मिन्द्रं॑ नरो बर्हि॒षदं॑ यजध्वम् ॥३

ई॒ळि॒तः । अ॒ग्ने॒ । मन॑सा । नः॒ । अर्ह॑न् । दे॒वान् । य॒क्षि॒ । मानु॑षात् । पूर्वः॑ । अ॒द्य ।

सः । आ । व॒ह॒ । म॒रुता॑म् । शर्धः॑ । अच्यु॑तम् । इन्द्र॑म् । न॒रः॒ । ब॒र्हि॒ऽसद॑म् । य॒ज॒ध्व॒म् ॥३

ईळितः । अग्ने। मनसा। नः । अर्हन्। देवान् । यक्षि । मानुषात् । पूर्वः। अद्य।

सः । आ। वह । मरुतां । शर्धः। अच्युतं । इंद्रं। नरः । बर्हिऽसदं। यजध्वं ॥३॥

हे अग्ने ईळितोस्माभिः स्तुतः सन् मनसा स्मदनुरक्तेन देवानां यागबुद्या वा अर्हन यागयोग्यः सन् मानुषाद्धोतुः पूर्वः पूर्वभावी नो स्मदर्थमद्यास्मिन्दिने देवान्यष्टव्यान्यक्षि त्वमेव यजसि स तादृशो यष्टा त्वमावह आकारय कान् मरुतां शर्धोगणं अच्युतमक्षीणमिन्द्रं तदविंनाभूतमिन्द्रमपि

यद्वा मरुद्बलोपेतमिन्द्रं अनन्तरं हे नरो नेतार ऋत्विजः बर्हिषदं बर्हिषि सीदन्तं तमिन्द्रं यजध्वं पूजयध्वम् ॥ ३ ॥

देवं बर्हिर्वर्धमानं सुवीरं स्तीर्णं राये सुभरं वेद्यस्याम् ।

घृतेनाक्तं वसवः सीदतेदं विश्वें देवा आदित्या यज्ञियांसः ॥ ४

देवं । बर्हिः । वर्धमानम् । सुऽवीरम् । स्तीर्णम् । राये । सुऽभरम् । वेदी इति । अस्याम् ।

घृतेन । अक्तम् । वसवः । सीदत । इदम् । विश्वे । देवाः । आदित्याः । यज्ञियासः ॥४

देव। बर्हिः। वर्धमानं । सुऽवीरं। स्तीर्णं। राये । सुऽभरं। वेदी इति । अस्यां । घृतेन । अक्तं । वसवः । सीदत । इदं । विश्वे । देवाः । आदित्याः । यज्ञियासः ॥ ४॥

हे बर्हिः देव एतदभिमानिन्नग्ने वर्धमानं सुवीरं शोभन वीरसंपादकं सुभरं सुपूर्णंस्तीर्णं अस्मदीयैर्ऋत्विग्भिरास्तृतं भव किमर्थं राये धनाय अस्यां वेदी वेद्यां सप्तम्यर्थे प्रगृह्यसंज्ञा संहितायां यणादेशश्छान्दसः घृतेनाज्येनाक्तमिदं स्निग्धं बर्हिः सीदत के हे वसवः एतन्नामकाः हे विश्वे सर्वे देवाः हे आदित्याः यज्ञियासो यज्ञार्हास्ते यूयमिदं बर्हिः सीदत अस्मिन्बर्हिषि निषीदतेत्यर्थः॥४॥

वि श्रंयन्तामुर्वि॒या हू॒यमा॑ना॒ द्वारो॑ दे॒वीः सु॑प्राय॒णा नमो॑भिः ।

व्यचं॑स्वती॒र्वि प्रं॑थन्तामजु॒र्या वर्णं॑ पुना॒ना य॒शसं॑ सु॒वीरं॑म् ॥५

वि । श्र॑यन्ताम् । उ॒र्वि॒या । हू॒यमा॑नाः । द्वारः॑ । दे॒वीः ।
सु॒प्र॒ऽअ॒य॒नाः । नमः॑ऽभिः ।

व्यच॑स्वतीः । वि । प्र॒थ॒न्ता॒म् । अ॒जु॒र्याः । वर्ण॑म् । पु॒ना॒नाः
। य॒शस॑म् । सु॒ऽवीर॑म् ॥५

वि । श्रयंतां । उर्विया । हूयमानाः । द्वारः । देवीः।
सुप्रऽअयनाः। नमःऽभिः।

व्यचस्वतीः। वि। प्रथंतां । अजुर्याः । वर्णं। पुनानाः ।
यशसं। सुऽवीरं ॥५॥

द्वारोदेवीः अग्नेर्द्वाराभिमानिन्यो देव्यो विश्रयन्तां
विविच्यश्रयन्तां विवृतापिधाना भवन्तु कीदृशस्ताः उर्विया
उर्व्यः महत्यः नमोभिर्नमस्कारोपेतैः स्तोत्रैर्हूयमानाः
सुप्रायणाः सुष्ठु प्रकर्षेण गन्तव्याः ईदृश्यो देव्यो विश्रयन्तां
किञ्च व्यचस्वतीः व्याप्तिमत्यः अजुर्याः अहिंस्याः

अजननावा सुवीरं शोभनपुत्राद्युपेतं यशसं यशोयुक्तं वर्णं वर्णनीयं रूपविशेषं पुनानाः यजमानाय शोधयित्र्यः संपादयित्र्यो देव्यो विप्रथन्तां विशेषेण प्रख्याता भवन्तु ॥ ५ ॥

सा॒ध्वपां॑सि स॒नतां॑ न उक्षि॒ते उ॒षासा॒नक्तां॑ व॒य्ये॑व रण्वि॒ते ।

तन्तुं॑ त॒तं सं॒वयं॑न्ती समी॒ची य॒ज्ञस्य॒ पेशः॑ सु॒दुघे॒ पयं॑स्वती ॥ ६

सा॒धु । अपां॑सि । स॒नतां॑ । नः॒ । उ॒क्षि॒ते इति॑ । उ॒षसा॒नक्तां॑ । व॒य्यां॑ऽइव । र॒ण्वि॒ते इति॑ ।

तन्तुं॑म् । त॒तम् । सं॒वयं॑न्ती॒ इति॑ स॒म्ऽवयं॑न्ती । स॒मी॒ची इति॑ स॒म्ऽई॒ची । य॒ज्ञस्यं॑ । पेशः॑ । सु॒दुघे॒ इति॑ सु॒ऽदुघें॑ । पयं॑स्वती॒ इति॑ ॥६

साधु । अपांसि। सनता। नः। उक्षिते इति। उषसानक्ता। वय्याऽइव । रण्विते इति।

तंतुं । ततं । संवयंती इति संऽवयंती । समीची इति संऽईची। यज्ञस्य । पेशः । सुदुघे इति सुऽदुघे । पयस्वती इति ॥६॥

साधु साधूनि नोस्मदीयानि अपांसि कर्माणि उद्दिश्य सनता सनातनेन अविच्छिन्न प्रवृत्तिकेन स्तोत्रादिना उक्षिते पूजिते यद्वा पुराणवाची विभक्तयन्तः सनच्छब्दोस्ति तस्य प्रथमाद्धिवचनस्याकारः सनातने नित्ये इत्यर्थः अस्मिन्पक्षे उक्षिते फलस्य सेचयित्र्यौ कर्तरिनिष्ठा उषासानक्ता अहोरात्रदेवते वय्या इव कुशले इव रण्विते शब्दिते स्तुते परस्परं गच्छन्त्यौ वा ततं विस्तृतं तन्तुं तन्तुस्थानीयं यज्ञावयवं संवयन्ती सम्यक् चित्रं सहवा वयन्त्यौ उत्पादयित्र्यौ समीची सम्यक्प्रवृतिके,

परस्परानुकूले किमर्थं संवयन्ती यज्ञस्यानुष्ठीयमानस्य पेशो रूपं निमातुमिति शेषः यज्ञं निवर्तयितुं तदवयवानुक्रमेणानुष्ठापयित्र्यावित्यर्थः अहोरात्राभ्यां हि यज्ञास्तन्यन्ते सुदुघे सुष्ठु फलस्य दोग्ध्र्यौ पयस्वती उदकवत्यौ अहोरात्राभ्यां खलु वृष्टिर्जायते एवं महानुभावे अहोरात्रदेवते अस्मद्यज्ञं निर्वहतामित्यर्थः ॥ ६ ॥

दैव्या॒ होता॑रा प्रथ॒मा वि॒दुष्ट॑र ऋ॒जु य॑क्षत॒ः समृ॒चा व॒पुष्ट॑रा ।

दे॒वान्यज॑न्तावृतु॒था सम॑ञ्जतो॒ नाभा॑ पृथि॒व्या अधि॒ सानु॑षु त्रि॒षु ॥७

दैव्या॑ । होता॑रा । प्र॒थ॒मा । वि॒दुःऽत॑रा । ऋ॒जु । य॒क्ष॒त॒ः । सम् । ऋ॒चा । व॒पुःऽत॑रा ।

दे॒वान् । यजं॑न्तौ । ऋ॒तु॒ऽथा । सम् । अ॒ञ्ज॒त॒ः । नाभा॑ । पृ॒थि॒व्याः । अधि॑ । सानु॑षु । त्रि॒षु ॥७

दैव्या। होतारा। प्रथमा। विदुःऽतरा। ऋजु । यक्षतः । सं । ऋचा । वपुःऽतरा।

देवान्। यजंतौ।ऋतुऽथा।सं। अंजतः। नाभा। पृथिव्याः। अधि। सानुषु। त्रिषु ॥७॥

दैव्या दिविभवो दिव्योग्निः तस्माद्दिव्यादग्नेर्जातौ होतारा आह्वातारौ देवानां होमनिष्पादकौवाग्नी पार्थिवान्तरिक्ष्यौ प्रथमा प्रथमं यष्टव्यौ विदुष्टरा विद्वत्तमौ वपुष्टरा प्रकृष्टवपुषौ देवावृचा मन्त्रेण ऋजु अविकलं यथा तथा सम्यक्यक्षतः पूजयतः ऋतुथा तत्तदृतौ तत्र तत्र काले देवान् यष्टव्यान्यजन्तौ देवौ पृथिव्याः नाभा नाभौ उत्तरवेद्या अधि उपरि त्रिषु सानुषु समुच्छ्रितेषु प्रदेशेषु

गार्हपत्यादिषु समञ्जतः समांक्तां अञ्जतेर्लेटयडागमः ॥ ७ ॥

सरंस्वती सा॒धयंन्ती॒ धियं॑ न॒ इळां॑ दे॒वी भारंती वि॒श्वतूं॑र्तिः ।

ति॒स्रो दे॒वीः स्व॒धयां ब॒र्हिरेदमच्छिं॑द्रं पान्तु शर॒णं नि॒षद्यं॑ ॥ ८

सरंस्वती । सा॒धयंन्ती । धियंम् । न॒ः । इळां । दे॒वी । भारंती । वि॒श्वऽतूं॑र्तिः ।

ति॒स्रः । दे॒वीः । स्व॒धयां । ब॒र्हिः । आ । इ॒दम् । अच्छिं॑द्रम् । पा॒न्तु॒ । श॒र॒णम् । नि॒ऽसद्यं॑ ॥८

सरस्वती । साधयंती । धियं । नः । इळा । देवी। भारती। विश्वऽतूर्तिः ।

तिस्रः। देवीः । स्वधया । बर्हिः। आ। इदं। अच्छिद्रं । पांतु । शरणं । निऽसद्य ॥८॥

नोस्मदीयां धियं बुद्धिं यागं वा साधयन्ती निवर्तयन्ती सरस्वती इळा एतन्नामिका देवी भारती च विश्वतूर्तिर्विश्वानि तूर्णानि यस्याः सा तादृशी सर्वविषयगता वाक् एतदुभयविशेषणं तिस्रोदेवीः एतास्तिस्रोदेव्यः स्वधया अस्मद्दत्तहविषा निमित्तेनेदं बर्हिर्यज्ञं अच्छिद्रं यथा तथा पान्तु किं कृत्वा शरणं यागगृहं आानिषद्य अाश्रित्य यद्वा स्वधयेदं बर्हिरिमं यज्ञमागत्यास्मदीयं शरणं गृहं निषद्याच्छिद्रं यथा तथा पान्तु ॥ ८ ॥

अथ पिशङ्गरूप इति नवमी त्वाष्ट्रेपशौ पुरोडाशस्य याज्या पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधाः प्रथमभाजं यशसं वयोधामिति सूत्रितत्वात् ।

पि॒शङ्ग॑रूपः सु॒भरो॑ वयो॒धाः श्रु॒ष्टी वी॒रो जा॑यते दे॒वका॑मः ।

प्र॒जां त्वष्टा॒ वि ष्यं॑तु॒ नाभिं॑म॒स्मे अथा॑ दे॒वाना॒मप्ये॑तु॒ पाथः॑
॥९

पि॒शङ्ग॑ऽरूपः । सु॒ऽभरः॑ । व॒यः॒ऽधाः । श्रु॒ष्टी । वी॒रः ।
जा॒य॒ते॒ । दे॒वऽका॑मः ।

प्र॒ऽजाम् । त्वष्टा॑ । वि । स्य॒तु॒ । नाभि॑म् । अ॒स्मे इति॑ ।
अथ॑ । दे॒वाना॑म् । अपि॑ । ए॒तु॒ । पाथः॑ ॥९

पिशंगऽरूपः । सुऽभरः। वयः ऽधाः । श्रुष्टी । वीरः।
जायते । देवऽकामः ।

प्रजां। त्वष्टा । वि। स्यतु। नाभिं । अस्मे इति । अथ ।
देवानां । अपि। एतु। पाथः॥९॥

पिशङ्गरूपः सुवर्णवर्णः नानारूपो वा सुभरः शोभनयज्ञः शोभनभरणो वा वयोधा वयसोन्नस्य धारयिता दाता वा श्रुष्टी क्षिप्रगुणः वीरो विविधमीरयिता देवकामः देवाः काम्यन्ते येन तादृशः पुत्रो जायते जायतामुत्पाद्यतां त्वष्टुरनुग्रहात् स च त्वष्टा एतनामको देवो स्मेस्मभ्यं नाभिं कुलस्यबन्धिकां प्रजां पुत्रादिरूपां विष्यतु विमुञ्चतु वितरत्वित्यर्थः अथ अपि च देवानां संबन्धि पाथोन्नमप्यस्मानेतु गच्छतु अपिःक्रियया वा संबध्यते गच्छत्वित्यर्थः ॥ ९ ॥

वन॒स्पति॑रवसृ॒जन्नुप॑ स्थाद॒ग्निर्ह॒विः सू॑दयाति॒ प्र धी॒भिः ।

त्रिधा॒ सम॑क्तं नयतु प्रजा॒नन्दे॒वेभ्यो॒ दैव्य॑ः शमि॒तोप॑ ह॒व्यम्
॥१०

वन॒स्पतिः॑ । अ॒व॒ऽसृ॒जन् । उप॑ । स्था॒त् । अ॒ग्निः । ह॒विः । सू॒द॒या॒ति॒ । प्र । धी॒भिः ।

त्रिधा॑ । सम्ऽअं॑क्तम् । न॒य॒तु॒ । प्र॒ऽजा॒नन् । दे॒वेभ्यः॑ । दैव्यः॑ । श॒मि॒ता । उप॑ । ह॒व्यम् ॥१०

वनस्पतिः । अवऽसृजन्। उप। स्थात् । अग्निः। हविः । सूदयाति । प्र। धीभिः।।

त्रिधा। संऽअक्तं । नयतु । प्रऽजानन् । देवेभ्यः। दैव्यः । शमिता । उप। हव्यं॥१०॥

वनस्पति यूपाभिमानी एतन्नामकोग्निः अवसृजन् अस्मदीयकर्मानुजानन् उपास्मत्समीपे स्थात्तिष्ठतु अग्निः पाकाधारोग्निश्च हविः पशुरुपं धीभिः कर्मविशेषैःपाकसाधनैः प्र प्रकर्षेण सूदयाति क्षारयति अपाकाधिकपाकादिराहित्येन हविः पचतीत्यर्थः किञ्च

दैव्यौ देवसंबन्धीआहुत्यधिकरणभूतोग्निः शमिता हविषः संस्कर्ता यद्वा दैव्यः शमिता एतन्नामकोग्निः अग्निर्वै देवानां शमितेति श्रूयते । त्रिधा त्रिप्रकारं उपस्तरणावदानाभिघारणैः समक्तं सम्यक्सिक्तं हव्यं हविः प्रजानन् विद्वान्नयनप्रकाराभिज्ञः सन् देवेभ्य उपनयतु समीपं प्रापयतु ॥ १० ॥

घृ॒तं मि॑मिक्षे घृ॒तम॑स्य॒ योनि॑र्घृ॒ते श्रि॒तो घृ॒तम्व॑स्य॒ धाम॑ ।

अ॒नु॒ष्व॒धमा व॑ह मा॒दय॑स्व॒ स्वाहा॑कृतं वृषभ वक्षि ह॒व्यम् ॥ ११

घृ॒तम् । मि॒मि॒क्षे॒ । घृ॒तम् । अ॒स्य॒ । योनिः॑ । घृ॒ते । श्रि॒तः । घृ॒तम् । ऊं॒ इति॑ । अ॒स्य॒ । धाम॑ ।

अ॒नु॒ऽस्व॒धम् । आ । व॒ह॒ । मा॒दयंस्व । स्वाहांऽकृतम् ।
वृ॒ष॒भ॒ । व॒क्षि॒ । ह॒व्यम् ॥११

घृतं । मिमिक्षे । घृतं । अस्य । योनिः । घृते । श्रितः। घृतं
। ऊं इति । अस्य। धाम ।

अनुऽस्वधं । आ। वह । मादयस्व । स्वाहाऽकृतं । वृषभ ।
वक्षि । हव्यं ॥११॥

अस्याग्नेर्घृतमाज्यं मिमिक्षे सिञ्चामि यतोस्य घृतं
योनिःकारणं उत्पन्नोपि घृते श्रितः आश्रितः अस्याग्नेर्घृ
तमेव धाम तेजः घृतेन ह्ययं दीप्यते इदानीं संबोध्योच्यते-
हे अग्ने वृषभ फलस्य वर्षितस्त्वं अनुष्वधं प्रति हविः
सर्वेष्वपि हविःषु दीयमानेषु आवह देवान् आहूय
तान्माद्यस्व प्रीणय ततस्त्वं स्वाहाकृतं स्वाहाकारेण दत्तं
हव्यं चरुपुरोडाशादि वक्षि वह ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्य पञ्चमे त्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

टिप्पणी

आप्रीसूक्त- (हौ०) पशुयज्ञेषु ऐन्द्राग्नप्रकृतिके निरूढपशुबन्धप्रकरणे अग्नीषोमीये तत्प्रकृतिकेषु सौमिकेषु पशुषु च १. एकादशानां प्रयाजानां दश प्रयाजयाज्यारूपाणि सूक्तानि आप्रीसूक्तानि भवन्ति । तेषां विधाने चत्वारः पक्षा विद्यन्ते । तत्र २. पक्षः'समिद्धो आग्निर्निहितः' (ऋ० २।३) इति, शुनकगोत्रिणां यजमानां आप्रीसूक्तं भवति । 'जुषस्व न सामिधमग्ने' (ऋ० ७ ।२) इति वसिष्ठगोत्रिगोत्रिणां आप्रीसूक्तम् । 'समिद्धो अद्य'

(ऋ० १० ॥११०) इति जामदग्न्यं शुनकवसिष्ठशिष्टानां सर्वेषां गोत्रिणां आप्रीसूक्तम् । (तु०- आ०श्रौ० ३ ।२।६ नारायणः) । श्रौ०प०नि पृ० १४४ यथा ऋषिपक्षः- यस्य यस्य यजमानस्य यो य ऋषिः (गौत्रर्षिः) स तद्ऋषिदृष्टं आप्रीसूक्तं गृह्णीयात् । तद्विवेकार्थं भगवता शौनकेन अक्रमण्यां 'कण्वाङ्गिरोऽगस्त्यशुनका विश्वामित्रोऽत्रिरेव च । वसिष्ठः कश्यपो वाध्र्यश्वो जमदग्निरथोत्तमः ॥ इति श्लोक उक्तः । तत्र कण्वादयो जमदग्न्यन्ता दश ऋषयोऽभिहिताः । तेषां सूक्तान्यपि दशैव । तत्र दशानां सूक्तानां प्रथमं 'सुसमिद्धो न आ वह' (ऋ० १।१३) इति कण्वानां आप्रीसूक्तम् । द्वितीयं 'समिद्धो अग्न आवह' (ऋ० १ ॥१४२) इत्यङ्गिरसाम् । तृतीयं 'समिद्धो अद्य राजसि' (ऋ० १।१८८) इत्यगस्तीनाम् । चतुर्थं 'समिद्धो अग्निर्निहितः' (ऋ० २।३) इति शुनकानाम्

। पञ्चमं समित् समित् समनाः' (ऋ० ३ ।४) इति विश्वामित्राणाम् । षष्ठं 'सु समिद्धाय शोचिषे' (ऋ० ५ ।५) इत्यत्रीणाम् । सप्तमं जुषस्व नः समिधम् (ऋ० ७ ।२) इति वसिष्ठानाम् । अष्टमं 'समिद्धौ विश्वतस्पतिः' (ऋ० ९ ।।५) इति कश्यपानाम् नवमं 'इमां मे अग्ने समिधम्' (ऋ० १० ।।७०) इति वाध्र्यश्वानाम् । दशमं 'समिद्धो अद्य मनुषो दुरेणे' (ऋ० १० ।११०) इति शुनकवाध्र्यश्ववर्जितानां भृगूणां (जमदग्नीनाम्। इति यथर्षिपक्षः ।) ३. यः अनुक्तगोत्राणामन्येषां यजमानानामिदमेवाप्रीसूक्तं ग्रहीतव्यम् । ४. अग्निचयने प्राजापत्ये पशौ तु वसिष्ठशुनकसहितानां सर्वेषां यजमानानामिदमेव आप्रीसूक्तं बोध्यम्। (तु०-आ०श्रौ० ३ ॥६॥७-८ नारायणः) प्रेषितो मैत्रावरुणः यथोक्तैः समित्प्रैषादिप्रैषैः होतारं प्रेषयति । होता पूर्वोक्तयजमानगोत्रानुसारेण तत्तत्सूक्तगता

आप्रीसंज्ञकयाज्याः पठति द्र० श्रौ०प०नि० पृ० ११ ४४-४५ तथा २. प्रयाजसंबन्धिन्यो याज्या ऋचो यत्र पठितास्तानि सूक्तान्याप्रीसूक्तानीति गीयन्ते । तत्र होत्रा प्रशास्त्रे दण्डप्रदानानन्तरं प्रशास्ता दण्डं प्रतिगृह्य उत्तरेण होतारमतिव्रजेत् । दक्षिणेन दण्डं हरेत्, न चानेन क्वचिदपि संस्पृशेत् आप्रैषवचनात् । होतृषदनात् दक्षिणतः प्रह्वोऽवस्थाय वेद्यां दण्डमवष्टव्यं ब्रूयात् ।। प्रैषांश्चादेशं. .. .. उपविश्य अन्यत् पठेत् । होता तु दण्डप्रदानानन्तरे होतृषदनस्य पश्चादवस्थाय अहेर्दौंधषव्य' इत्यादिमन्त्रेण होतृषदनाभिमन्त्रेणादि स्रुगादापनान्तं प्रकृतिवत् करोति । अध्वर्युप्रैषितो मैत्रावरुणः समित्प्रैषादिप्रैषैर्होतारं प्रेष्यति । होता यजमानगोत्रानुसारेण तत्तत्सूक्तागता आप्रीसंज्ञकयाज्याः पठति (आगूर्वषट्कारजपसहिताः) इति

प्रयोगविशेषोऽवगन्तव्यः । तत्र शौनकगोत्रस्य यजमानस्य 'समिद्धो अग्निर्निहितः पृथिव्याम्' इत्याप्रीसूक्तं भवति । वासिष्ठगोत्रस्य 'जुषस्व नः समिधम्' इति सूक्तम् । अन्येषां सर्वेषां 'समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे' इति सूक्तम् । इत्येकः पक्षः। 'सुसमिद्धो न आवह' इति काण्वगोत्रस्याप्रीसूक्तम् । 'समिद्धो अग्न आवह' इत्याङ्गिरसगोत्रस्य 'समिद्धो अद्य राजसि' इत्यागस्त्यगोत्रस्य । 'समित्समित्सगना' इति विश्वामित्राणाम् । 'समिद्धोऽद्यशो त्रिषे' इत्यात्रेयस्य। 'समिद्धो विश्वतस्परि इति काश्यपगोत्रस्य। 'इमां मे अग्ने समिद्धं जुषस्व' इति वाध्र्यश्व गोत्रस्य।' समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे इति जामदग्न्यगोत्रस्य अनुक्तानां च। इति द्वितीय: पक्षः । द्र० श्रौ०प०नि० पृ० १४३-४५ । ३. दाशतमीषु दशैवाप्रीसूक्तानि (तु०- शा०श्रौ० ५ ॥१६ ६ भाष्यम्) । द्र० आप्रीसूक्त--।। -

श्रौतयज्ञप्रक्रिया-पदार्थानुक्रमकोषः। प्रणेता – पण्डित पीताम्बरदत्त शास्त्री(राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, नवदेहली)

आप्री

१. आप्रीभिराप्नुवन् । तदाप्रीणामाप्रित्वम् । तैब्रा २,२, ८, ६ ।

२. आप्रीभिराप्रीणाति (तद्यदाप्रीणाति तस्मादाप्रियो नाम [कौ) । ऐ २,४

- सर्वेण ह वा एष आत्मना सर्वेण मनसा यज्ञम् सम्भरते यो यजते । तस्य रिरिचान इव आत्मा भवति । तम् अस्य एताभिर् आप्रीभिर् आप्रीणाति । - कौ १०,३ ।

३. तद्यदेनम् (मृतपशुम्) एताभिराप्रीभिराप्रीणात्तस्मादाप्रियो नाम । माश

१३,८, ३,५ ।
४. तमेताभिराप्रीभिराप्याययन्ति तद्यदाप्याययन्ति तस्मादाप्रियो नाम । माश ३,८, १,२ ।
५. ताभिः (आप्रीभिः) स (प्रजापतिः) मुखत आत्मानमाऽप्रीणीत । तैसं ५,१, ८, ३-४ ।
६. तेजो वै ब्रह्मवर्चसमाप्रियः । ऐ.ब्रा. २,४ ।
७. प्राणा वा आप्रियः । कौ १८,१२ ।
८. मेध आप्रीषु । काठ ३४,१५ ।
९. यदाप्रियो भवन्ति यज्ञमेवाप्रीणाति । काठ २२,१ ।
१०. यदेता आप्रियो भवन्ति यज्ञमेवैताभिर्यजमान आप्रीणीते । मै ३,९,६ ।
११. यदेतान्याप्रिय आज्यानि भवन्त्यात्मानमेवैतैराप्रीणाति । तां १५,८, २, १६,५,२३

प्रियव्रतोपरि टिप्पणी

According to Sayana (RV I.13), there are 12 āprī sukta. Of the ten āprī sukta, Ṛgveda commented by Gargya Narayana, RV I.13 and I.142 invoke Narāśaṁsa and Tanūnapāt manifestations of Agni. RV I.188, III.4, IX.5 and X.110 invoke only Tanūnapāt manifestation. RV II.3, V.5, VII.2 and X.70 invoke only Narāśaṁsa manifestation.

इध्मः

ध्मा प्रपूरणशब्दो य इध्मा नाम प्रकीर्त्यते ।

पूरितस्यागतिर्येन तेनेध्मस्त्वं भविष्यसि ।।
वराहपुराणम् १८.२६ ।।
ध्मा शब्दस्य विनियोजनं प्रायः अयसः ध्मानाय एव भवति। किन्तु अत्र प्रपूरणे अस्ति। यथा उल्लिखितमस्ति, इध्मस्य उन्नतं रूपं समित् अस्ति। समित् अर्थात् समिति, सममिति। अस्मिन् जगते सममितेः ह्रासं अस्ति, येन कारणेन सममितेः प्रपूरणाय वयं भोजनं कुर्वामः। सममितेः आधुनिकं व्याख्या श्री गोवान कृतमस्ति। विष्णु पुराणस्य १.८.१९ कथनमस्ति - लक्ष्मी इध्मा, विष्णुः कुशः।
कुशोपरि टिप्पणी

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.३&oldid=212033" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.४

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.३ सूक्तं २.४ सूक्तं २.५ →
सोमाहुतिर्भार्गवः

दे. अग्निः ।त्रिष्टुप्

हुवे वः सुद्योत्मानं सुवृक्तिं विशामग्निमतिथिं सुप्रयसम् ।

मित्र इव यो दिधिषाय्यो भूद्देव आदेवे जने जातवेदाः ॥१॥

इमं विधन्तो अपां सधस्थे द्वितादधुर्भृगवो विक्ष्वायोः ।

एष विश्वान्यभ्यस्तु भूमा देवानामग्निररतिर्जीराश्वः ॥२॥

अग्निं देवासो मानुषीषु विक्षु प्रियं धुः क्षेष्यन्तो न मित्रम् ।

स दीदयदुशतीरूर्म्या आ दक्षाय्यो यो दास्वते दम आ ॥३॥

अस्य रण्वा स्वस्येव पुष्टिः संदृष्टिरस्य हियानस्य दक्षोः ।

वि यो भरिभ्रदोषधीषु जिह्वामत्यो न रथ्यो दोधवीति वारान् ॥४॥

आ यन्मे अभ्वं वनदः पनन्तोशिग्भ्यो नामिमीत वर्णम् ।

स चित्रेण चिकिते रंसु भासा जुजुर्वाँ यो मुहुरा युवा भूत् ॥५॥

आ यो वना तातृषाणो न भाति वार्ण पथा रथ्येव स्वानीत् ।

कृष्णाध्वा तपू रण्वश्चिकेत द्यौरिव स्मयमानो नभोभिः ॥६॥

स यो व्यस्थादभि दक्षदुर्वीं पशुर्नैति स्वयुरगोपाः ।

अग्निः शोचिष्माँ अतसान्युष्णन्कृष्णव्यथिरस्वदयन्न भूम ॥७॥

नू ते पूर्वस्यावसो अधीतौ तृतीये विदथे मन्म शंसि ।

अस्मे अग्ने संयद्वीरं बृहन्तं क्षुमन्तं वाजं स्वपत्यं रयिं दाः ॥८॥

त्वया यथा गृत्समदासो अग्ने गुहा वन्वन्त उपराँ अभि ष्युः ।

सुवीरासो अभिमातिषाहः स्मत्सूरिभ्यो गृणते तद्वयो धाः ॥९॥

सायणभाष्यम्

' हुवे वः ' इति नवर्चं चतुर्थं सूक्तम् । भार्गवः सोमाहुतिनामक ऋषिः । अग्नि र्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः । ' हुवे नव सोमाहुतिर्भार्गवो ह ' इत्यनुक्रमणिका ।। प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभे छन्दसीदम् । सूत्रितं च- ' हुवे वः सुद्योत्मानं नि होता होतृषदन इति सूक्ते ' (आश्व. श्रौ. ४. १३) इति ।।

हुवे वः सुद्योत्मानं सुवृक्तिं विशामग्निमतिथिं सुप्रयसम् ।

मित्र इव यो दिधिषाय्यो भूद्देव आदेवे जने जातवेदाः ॥१

हुवे । वः । सुऽद्योत्मानम् । सुऽवृक्तिम् । विशाम् । अग्निम् । अतिथिम् । सुऽप्रयसम् ।

मि॒त्रःऽइं॑व । यः । दि॒धि॒षाय्यः॑ । भूत् । दे॒वः । आऽदें॑वे । जनें । जा॒तऽवें॑दाः ॥१

हुवे । वः । सुऽद्योत्मानम् । सुऽवृक्तिम् । विशाम् । अग्निम् । अतिथिम् । सुऽप्रयसम् ।

मित्रःऽइव । यः । दिधिषाय्यः । भूत् । देवः । आऽदेवे । जने । जातऽवेदाः ॥१

हे यजमानाः वः युष्मदर्थम् अग्निं हुवे आह्वयामि । कीदृशं तम् । सुद्योत्मानं सुष्ठु द्योतमानं सुवृक्तिं सुवर्जितं पापैः शोभनस्तुतिं वा । विशां यजमानानाम् अतिथिम् अतिथिवत्सदा पूज्यं सुप्रयसं शोभनहविर्लक्षणान्नम् । किंच जातवेदाः जातानां वेदिता यः देव अग्निः मित्रइव सखेव आदित्य इव वा दिधिषाय्यः धारयिता भूत् भवति । कुत्रेति उच्यते । आदेवे देवपर्यन्ते जने मनुष्यप्रभृतिदेवपर्यन्तेषु । तेषां धारकोऽभवदित्यर्थः ।।

इ॒मं वि॒धन्तो॑ अ॒पां स॒धस्थे॑ द्वि॒तादं॑धु॒र्भृग॑वो वि॒क्ष्वा॒३॒॑योः ।

ए॒ष विश्वा॑न्य॒भ्य॑स्तु भूमा॑ दे॒वाना॑म॒ग्निर॑र॒तिर्जी॒राश्वः॑ ॥२

इ॒मम् । वि॒धन्तः॑ । अ॒पाम् । स॒धऽस्थे॑ । द्वि॒ता । अ॒द॒धुः॒ । भृग॑वः । वि॒क्षु । आ॒योः ।

ए॒षः । विश्वा॑नि । अ॒भि । अ॒स्तु॒ । भूम॑ । दे॒वाना॑म् । अ॒ग्निः । अ॒र॒तिः । जी॒रऽअ॑श्वः ॥२

इमम् । विधन्तः । अपाम् । सधऽस्थे । द्विता । अदधुः । भृगवः । विक्षु । आयोः ।

एषः । विश्वानि । अभि । अस्तु । भूम । देवानाम् । अग्निः । अरतिः । जीरऽअश्वः ॥२

इमम् अग्निं विधन्तः परिचरन्तः भृगवः अस्मत्पूर्वे महर्षयः अपां सधस्थे सहस्थाने अन्तरिक्षे आयोः मनुष्यस्य यजमानस्य स्वभूतासु विक्षु प्रजास्वृत्विक्षु तेषां मध्ये च द्विता द्वयोः स्थानात् अदधुः अधारयन् ।। दधातेर्लङि रूपम् ।। एषः अग्निः भूम भूम्ना अत्यर्थं विश्वानि भूतजातानि अस्मद्विरोधीनि अभ्यस्तु अभिभवतु । स कीदृशः । देवानाम् अरतिः ईश्वरः । तेषां मध्ये शीघ्रम् अरणशीलो वा अस्मद्यागं प्रति । तथा जीराश्वः क्षिप्राश्वः ।।

अ॒ग्निं दे॒वासो॒ मानु॑षीषु वि॒क्षु प्रि॒यं धुः᳚ क्षे॒ष्यन्तो॒ न मि॒त्रम् ।

स दीं॑दयदुश॒तीरूर्म्या॒ आ द॒क्षाय्यो॒ यो दास्वं॑ते दम॒ आ ॥३

अ॒ग्निम् । दे॒वासः॑ । मानु॑षीषु । वि॒क्षु । प्रि॒यम् । धु॒ः । क्षे॒ष्यन्तः॑ । न । मि॒त्रम् ।

सः । दी॒द॒य॒त् । उ॒श॒तीः । ऊर्म्याः॑ । आ । द॒क्षाय्यः॑ । यः । दास्व॑ते । दमे॑ । आ ॥३

अग्निम् । देवासः । मानुषीषु । विक्षु । प्रियम् । धुः । क्षेष्यन्तः । न । मित्रम् ।

सः । दीदयत् । उशतीः । ऊर्म्याः । आ । दक्षाय्यः । यः । दास्वते । दमे । आ ॥३

देवासः देवाः क्षेष्यन्तः स्वर्गं प्रति गच्छन्तः सन्तः पूर्वं मानुषीषु मनुष्यसंबन्धिनीषु विक्षुप्रजासु प्रियं देवानां प्रीणयितारम् अग्निं धुः अधुः स्थापितवन्तः । तत्र दृष्टान्तः । क्षेष्यन्तः मित्रं न । रायं प्रति गच्छन्तो नराः मित्रं प्रियं सखायं स्वगृहरक्षार्थं स्थापयन्ति तद्वत् । यः एवं देवैः स्थापितो योऽग्निः दास्वते हविर्दत्तवते यजमानाय तदर्थं दमे तदीये यागगृहे आ आहितः स्थापितः दक्षाय्यः समर्धयिता दाता वा सः अग्निः उशतीः कामयमानाः

ऊर्म्याः रात्रीः सर्वासु रात्रिषु आ दीदयत् दीप्यते सर्वतः । सर्वरात्रीरादीपयति वा ।।

अ॒स्य र॒ण्वा स्वस्ये॑व पु॒ष्टिः संदृ॑ष्टिरस्य हिया॒नस्य॒ दक्षोः᳚ ।

वि यो भरि॑भ्र॒दोष॑धीषु जि॒ह्वामत्यो॒ न रथ्यो॑ दोधवीति॒ वारा॑न् ॥४

अ॒स्य । र॒ण्वा । स्वस्य॑ऽइव । पु॒ष्टिः । सम्ऽदृ॑ष्टिः । अ॒स्य॒ । हि॒या॒नस्य॑ । धक्षोः᳚ ।

वि । यः । भरि॑भ्रत् । ओष॑धीषु । जि॒ह्वाम् । अत्यः᳚ । न । रथ्यः᳚ । दो॒धु॒वी॒ति॒ । वारा॑न् ॥४

अस्य । रण्वा । स्वस्यऽइव । पुष्टिः । सम्ऽदृष्टिः । अस्य । हियानस्य । धक्षोः ।

वि । यः । भरिभ्रत् । ओषधीषु । जिह्वाम् । अत्यः । न । रथ्यः । दोधवीति । वारान् ॥४

अस्य अग्नेः पुष्टिः शरीरवृद्धिः रण्वा रमणीया शब्दयुक्ता वा । तत्र दृष्टान्तः । स्वस्य पुष्टिः इव । यथा लोके स्वकीया पुष्टिः स्वस्मै रमणीया भवति तद्वत् । यद्वा अस्याग्नेः संबन्धिनी पुष्टिः यजमानविषया रण्वा स्वस्याग्नेः पुष्टिर्यथा रण्वा तद्वत् । किंच हियानस्य समृद्धिं गच्छतो व्याप्नुवतः धक्षोः काष्ठान् दिधक्षोर्दग्धुमिच्छोः अस्य अग्नेः संदृष्टिः संदर्शनाविर्भावोऽपि रण्वा । यः अग्निः ओषधीषु काष्ठेषु जिह्वां ज्वालाम् । जात्येकवचनम् । ज्वालाः वि भरिभ्रत् अत्यर्थं विहरति । कम्पयतीत्यर्थः ।। हरतेर्यङ्लुगन्तत्वेन दाधर्त्यादिषु (पा. सू ७.४.६५) निपातितात् लेट्यडागमः । यद्योगादनिघातः।। तत्र दृष्टान्तः । रथ्यः रथार्हः अत्यो न वाजी यथा वारान्

दंशवारणसाधनान् बालान् दोधवीति कम्पयति तद्वत् ।
योऽग्निर्ज्वालाः कम्पयति अस्याग्नेः पुष्टी रण्वेति ।।

आ यन्मे॒ अभ्वं॑ व॒नद॒ः पनं॑न्तो॒शिग्भ्यो॒ नामिं॑मीत॒ वर्णं॑म् ।

स चि॒त्रेणं॑ चिकिते॒ रंसु॑ भा॒सा जुं॑जु॒र्वाँ यो मुहु॒रा युवा॒ भूत् ॥ ५

आ । यत् । मे॒ । अभ्वं॑म् । व॒नदः॑ । पनं॑न्त । उ॒शिक्ऽभ्यः॑ । न । अ॒मि॒मी॒त॒ । वर्णं॑म् ।

सः । चि॒त्रेणं॑ । चि॒कि॒ते॒ । रम्ऽसु॑ । भा॒सा । जु॒जु॒र्वान् । यः । मुहुः॑ । आ । युवा॑ । भूत् ॥५

आ । यत् । मे । अभ्वम् । वनदः । पनन्त । उशिक्ऽभ्यः । न । अमिमीत । वर्णम् ।

सः । चित्रेण । चिकिते । रम्ऽसु । भासा । जुजुर्वान् । यः । मुहुः । आ । युवा । भूत् ॥५

यत् यस्य अभ्वं महत्त्वं मे मम संबन्धिनः वनदः वनन्तः संभक्तारः । यद्वा वनदोऽवनदो भृशं शब्दयन्तः स्तोतारः ।। अवशब्दो भृशार्थवाची। तत्पूर्वान्नदेः क्विप् । अवाप्योः इत्यकारलोपः ।। आ पनन्त समन्तात् स्तुवन्ति । सः अग्निः उशिग्भ्यः अस्मदीयं रूपं कामयमानेभ्य ऋत्विग्भ्यः वर्णं स्वसदृशं रूपं नामिमीत । नशब्दश्चार्थे । निर्मिमीते च । स च रंसु रमणीयेष्वाज्यादिहविःषु निमित्तेषु चित्रेण भासा हिरण्यकनकादिनानावर्णया दीप्त्या चिकिते विज्ञायते । किंच यः अग्निः जुजुर्वान् जीर्णः सन् ज्वालोपशमे स एव मुहुः पुनः पुनः आ युवा सर्वतो मिश्रयिता तरुणो वा आ भूत् आभवति पुनराज्यादिसंयोगात् ।। ।। २४ ।।

आ यो वनां तातृषा॒णो न भाति॒ वार्ण प॒था रथ्येंव स्वानीत्
।

कृ॒ष्णाध्वा॒ तपूं र॒ण्वश्चिंकेत॒ द्यौरिंव॒ स्मयंमानो॒ नभोंभिः ॥६

आ । यः । वनां । त॒तृ॒षा॒णः । न । भातिं । वाः । न । प॒था
। रथ्यांऽइव । स्वा॒नी॒त् ।

कृ॒ष्णऽअंध्वा । तपुः॑ । र॒ण्वः । चि॒के॒त॒ । द्यौःऽइंव ।
स्मयंमानः । नभः॑ऽभिः ॥६

आ । यः । वना । ततृषाणः । न । भाति । वाः । न । पथा
। रथ्याऽइव । स्वानीत् ।

कृष्णऽअध्वा । तपुः । रण्वः । चिकेत । द्यौःऽइव ।
स्मयमानः । नभःऽभिः ॥६

यः अग्निः वना वनानि वृक्षसमूहान् ततृषाणो न तृषित इव । त्वरमाण इत्यर्थः । आ भाति आभासयति । दहतीत्यर्थः । यद्वा वना वने आभाति । किंच वार्ण उदकमिव पथा प्रवणेन मार्गेण गच्छति तद्वत् इतस्ततो गच्छति । रथ्येव रथस्थ वोढाश्व इव स्वानीत् शब्दयति । यद्वा रथशब्दात् सोऽर्यादेशः । यथा रथो युद्धमार्गेण गच्छन् स्वनति तद्वत् । किंच कृष्णाध्वा कृष्णवर्त्मा तपुः तापकः रण्वः रमणीयः एवंभूतः सन् चिकेत ज्ञायते । प्रकाशत इत्यर्थः । क इव । नभोभिः नक्षत्रैः स्मयमानः प्रकाशमानः द्यौरिव द्युलोकं इव । यद्वा नभोभिरन्तरिक्ष- प्रदेशविशेषैः स्मयमानः शोभमानो द्यौरादित्य इव । नीलवर्णान्तरिक्षचार्यादित्यो यथा ज्ञायते तद्वत् स्वसंचारेण कृष्णीभूते मार्गे ज्ञायते । प्रकाशत इत्यर्थः ।।

स यो व्यस्था॑द॒भि दक्ष॑दु॒र्वीं प॒शुर्नैति॑ स्व॒युरगो॑पाः ।

अ॒ग्निः शो॒चिष्माँ॑ अत॒सान्यु॒ष्णन्कृ॒ष्णव्यं॑थिरस्वदय॒न्न भूमं॑ ॥७

सः । यः । वि । अस्थां॑त् । अ॒भि । धक्षं॑त् । उ॒र्वीम् । प॒शुः । न । ए॒ति॒ । स्व॒ऽयुः । अगो॑पाः ।

अ॒ग्निः । शो॒चिष्मां॑न् । अ॒त॒सानिं॑ । उ॒ष्णन् । कृ॒ष्णऽव्यं॑थिः । अ॒स्व॒द॒य॒त् । न । भूमं॑ ॥७

सः । यः । वि । अस्थात् । अभि । धक्षत् । उर्वीम् । पशुः । न । एति । स्वऽयुः । अगोपाः ।

अग्निः । शोचिष्मान् । अतसानि । उष्णन् । कृष्णऽव्यथिः । अस्वदयत् । न । भूम ॥७

यः अग्निः व्यस्थात् विविधं तिष्ठति । व्याप्नोति विश्वम् । तथा योऽग्निः उर्वीं विस्तृतां पृथिवीं सर्वाम् । यश्च अभि दक्षत आभिमुख्येन प्रवर्धमानो भवति ।। उभे अपि

यच्छब्दयोगान्न निहन्येते ।। सः अग्निः पशुर्न पशुरिव । यथा जातः पशुः स्वच्छन्देन चरति तथा स्वयुः स्वयमेव गच्छन् अगोपाः गोपरहितः । नियामकवर्जित इत्यर्थः । एति गच्छति । किं कुर्वन् । शोचिष्मान् प्रकृष्टदीप्तिः कृष्णव्यथिः कृष्णवर्णं प्राप्ता दग्धा व्यथाकराः कण्टकादयो येन तादृशः सन् भूम अत्यधिकम् अस्वदयन्न आस्वादयतीव वृक्षगतान् रसान् । अतसानि संततानि नीरसानि वा तरुगुल्मादीनि उष्णन् दहन्नेति ।।

नू ते पूर्वस्यावसो अधीतौ तृतीये विदथे मन्म शंसि ।

अस्मे अग्ने संयद्वीरं बृहन्तं क्षुमन्तं वाजं स्वपत्यं रयिं दाः ॥८

नु । ते । पूर्वस्य । अवसः । अधिऽइतौ । तृतीये । विदथे । मन्म । शंसि ।

अ॒स्मे इति॑ । अ॒ग्ने॒ । सं॒यत्ऽवी॑रम् । बृ॒हन्त॑म् । क्षु॒ऽमन्त॑म् । वाज॑म् । सु॒ऽअ॒प॒त्यम् । र॒यिम् । दा॒ः ॥८

नु । ते । पूर्वस्य । अवसः । अधिऽइतौ । तृतीये । विदथे । मन्म । शंसि ।

अस्मे इति । अग्ने । संयत्ऽवीरम् । बृहन्तम् । क्षुऽमन्तम् । वाजम् । सुऽअपत्यम् । रयिम् । दाः ॥८

हे अग्ने ते तव संबन्धिनः पूर्वस्य पूर्वं यागसमये कृतस्य अवसः अभिमतर्पणस्य अधीतौ स्मरणे सति तत्स्मृत्या नु अद्यापि तृतीये विदथे यागे तृतीयसवने । यद्वा प्रातरनुवाकसम्बन्धिनाम् आग्नेयोषस्याश्विनानां मध्येऽन्यतमे तृतीये क्रतौ मन्म मननीयं स्तोत्रं शंसि अशंस्। शस्यतेऽस्माभिः। हे अग्ने त्वं च अस्मे अस्मभ्यं संयद्वीरं संयतो वीरा यस्मिन् तादृशं बृहन्तं महान्तं क्षुमन्तं

शब्दवन्तं कीर्तिमन्तं वाजम् उक्तलक्षणमन्नं स्वपत्यं रयिं च दाः देहि ।।

त्वया॒ यथा॑ गृत्सम॒दासो॑ अग्ने॒ गुहा॑ व॒न्वन्त॒ उप॑राँ अ॒भि ष्युः ।

सु॒वीरा॑सो अभिमाति॒षाह॒ः स्मत्सू॒रिभ्यो॑ गृण॒ते तद्वयो॑ धाः ॥९

त्वया॑ । यथा॑ । गृ॒त्स॒ऽम॒दासः॑ । अ॒ग्ने॒ । गुहा॑ । व॒न्वन्तः॑ । उप॑रान् । अ॒भि । स्युरिति॒ स्युः ।

सु॒ऽवीरा॑सः । अ॒भि॒मा॒ति॒ऽसहः॑ । स्मत् । सू॒रिऽभ्यः॑ । गृ॒ण॒ते । तत् । वयः॑ । धा॒ः ॥९

त्वया । यथा । गृत्सऽमदासः । अग्ने । गुहा । वन्वन्तः । उपरान् । अभि । स्युरिति स्युः ।

सुऽवीरासः । अभिमातिऽसहः । स्मत् । सूरिऽभ्यः । गृणते । तत् । वयः । धाः ॥९

हे अग्ने त्वया रक्षकेण वन्वन्तः छान्दसं भजन्तो गृत्समदा ऋषयः । आत्मनि पारोक्ष्येण वचनम् । यथा गुहा गुहायां वर्तमानान् उपरान् उपरमणसाधनान् उपरि उत्कृष्टे वर्तमानान्वा धनविशेषान् अभि स्युः अभिभवेयुः । स्वाधीनान् कुर्युः । यद्वा गूढानुपरान् उपरेऽधिकत्वेन वर्तमानान् पापान् अभिस्युः अभिभवेयुः । तथा कुर्वित्यर्थः । कीदृशाः । सुवीरासः शोभनपुत्राद्युपेताः अभिमातिसहः वैरिणां पापादीनां सोढारः । किंच मेधाविभ्यो यजमानेभ्यो गृणते ।। व्यत्ययेनैकवचनम् ।। शब्दयद्भ्यः स्तोतृभ्यः । यद्वा सूरिभ्यो यजमानेभ्यो गृणते स्तोत्रे च स्मत् सुमत् अतिप्रभूतं तत् तादृशं प्रसिद्धं वयः अन्नं धाः धेहि ।। ।। २५ ।।

मण्डल २

सूक्तं २.११सूक्तं २.३३

सूक्तं २.१२सूक्तं २.३४

सूक्तं २.१३सूक्तं २.३५

सूक्तं २.१४सूक्तं २.३६

सूक्तं २.१५सूक्तं २.३७

सूक्तं २.१६सूक्तं २.३८

सूक्तं २.१७सूक्तं २.३९

सूक्तं २.१८सूक्तं २.४०

सूक्तं २.१९सूक्तं २.४१

सूक्तं २.२०सूक्तं २.४२

सूक्तं २.२१सूक्तं २.४३

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.४&oldid=196882" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.५

दे. अग्निः। अनुष्टुप्

होताजनिष्ट चेतनः पिता पितृभ्य ऊतये ।

प्रयक्षञ्जेन्यं वसु शकेम वाजिनो यमम् ॥१॥

आ यस्मिन्सप्त रश्मयस्तता यज्ञस्य नेतरि ।

मनुष्वद्दैव्यमष्टमं पोता विश्वं तदिन्वति ॥२॥

दधन्वे वा यदीमनु वोचद्ब्रह्माणि वेरु तत् ।

परि विश्वानि काव्या नेमिश्चक्रमिवाभवत् ॥३॥

साकं हि शुचिना शुचिः प्रशास्ता क्रतुनाजनि ।

विद्वाँ अस्य व्रता ध्रुवा वया इवानु रोहते ॥४॥

ता अस्य वर्णमायुवो नेष्टुः सचन्त धेनवः ।

कुवित्तिसृभ्य आ वरं स्वसारो या इदं ययुः ॥५॥

यदी मातुरुप स्वसा घृतं भरन्त्यस्थित ।

तासामध्वर्युरागतौ यवो वृष्टीव मोदते ॥६॥

स्वः स्वाय धायसे कृणुतामृत्विगृत्विजम् ।

स्तोमं यज्ञं चादरं वनेमा ररिमा वयम् ॥७॥

यथा विद्वाँ अरं करद्विश्वेभ्यो यजतेभ्यः ।

अयमग्ने त्वे अपि यं यज्ञं चकृमा वयम् ॥८॥

सायणभाष्यम्

' होताजनिष्ट ' इत्यष्टर्चं पञ्चमं सूक्तं सोमाहुतेरार्षमाग्नेयमानुष्टुभम् । ' होताष्टावानुष्टुभम्' इत्यनुक्रान्तम् । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतौ अस्य विनियोगः । सूत्रितं च-' अग्नायो होताजनिष्ट ' (आश्व. श्रौ. ४. १३) इति । चतुर्विंशेऽहन्यपीदमेवाज्यम् । ' चतुर्विंशे होताजनिष्टेत्याज्यम् '(आश्व. श्रौ. ७. २) इति । आभिप्लविके द्वितीयेऽहनीदमेवाज्यम् । ' द्वितीयस्य चतुर्विंशेनाज्यम् ' (आश्व. श्रौ. ७. ६) इत्यतिदिष्टत्वात् ।।

होतांजनिष्ट चेतंनः पि॒ता पि॒तृभ्यं ऊ॒तयें ।

प्र॒यक्ष॒ञ्जेन्यं॒ वसुं श॒केमं वा॒जिनो॒ यमंम् ॥१

होतां । अ॒ज॒नि॒ष्ट॒ । चेतंनः । पि॒ता । पि॒तृऽभ्यः॑ । ऊ॒तयें ।

प्र॒ऽयक्षंन् । जेन्यंम् । वसुं । श॒केमं । वा॒जिनः॑ । यमंम् ॥१

होता । अजनिष्ट । चेतनः । पिता । पितृऽभ्यः । ऊतये ।।

प्रऽयक्षन् । जेन्यं । वसु। शकेम । वाजिनः । यमं ॥१॥

होता होमनिष्पादकश्चेतनश्चेतयितास्मदनुष्ठितस्य पिता पालकोऽस्मद्यज्ञस्य ईदृशोऽग्निरजनिष्ट । उत्पन्नः । किमर्थं । पितृभ्यः पालकेभ्यो यजमानेभ्यः ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ तेषामूतये रक्षणाय च । वयं च वाजिनो हविर्लक्षणान्नवंतः संतः प्रयक्षं प्रकर्षेण पूज्यं जेन्यं जेतव्यं यमं यमयितव्यं वसु धनं शकेम । शक्ता भूयास्म लब्धुमिति शेषः । यद्वा वाजिनोऽन्नस्य यमं यमनं कर्तुं शकेम । प्रयक्षं जेन्यं वसु धनमित्युपमानं । उक्तलक्षणं धनमिव। तद्यथावरोद्धुं शक्नुमस्तद्वत् ॥

आ यस्मिंन्स॒प्त र॒श्मयंस्त॒ता य॒ज्ञस्यं ने॒तरिं ।

म॒नु॒ष्वद्दैव्यं॑मष्ट॒मं पोता॒ विश्वं॒ तदिं॑न्वति ॥२

आ । यस्मि॑न् । स॒प्त । र॒श्मयः॑ । त॒ताः । य॒ज्ञस्यं॑ । ने॒तरि॑ ।

म॒नु॒ष्वत् । दैव्यं॑म् । अ॒ष्ट॒मम् । पोता॑ । विश्वं॑म् । तत् ।
इ॒न्व॒ति॒ ॥२

आ । यस्मिन्। सप्त। रश्मयः । तताः । यज्ञस्य । नेतरि ।

मनुष्वत् । दैव्यं । अष्टमं । पोता। विश्वं। तत् । इन्वति ॥
२॥

यज्ञस्य नेतरि यागस्य निर्वाहके यस्मिन्नग्नौ सप्त रश्मयः सप्तसंख्याका रश्मिवद्व्याप्ता होत्रका आतताः । स्वस्वकर्मभिः सर्वतो व्याप्ता भवति । स पोता पावको देवानां पोत्राख्य ऋत्विग्रूपो वाग्निर्मनुष्वत् मनुष्यपोतृवत् दैव्यं । देवो यज्ञः । तत्संबंध्यष्टममष्टर्त्विक्संबंधि तद्विश्वं कर्तव्यजातं सप्तहोत्रकैः सह स्वयमष्टमः सन् इन्वति ।

व्याप्नोति । यद्वा तदित्यस्य लिंगव्यत्ययः। स पोतेति संबंधः । सप्तहोत्रकैः सहाष्टमो भूत्वा तद्वद्यज्ञं निर्वहतीत्यर्थः॥

द॒ध॒न्वे वा॒ यदी॒मनु॒ वोच॒द्ब्रह्मा॑णि॒ वेरु॒ तत् ।

परि॒ विश्वा॑नि॒ काव्या॑ ने॒मिश्च॒क्रमि॑वाभवत् ॥३

द॒ध॒न्वे । वा॒ । यत् । ई॒म् । अनु॑ । वोच॑त् । ब्रह्मा॑णि । वेः । ऊं॒ इति॑ । तत् ।

परि॑ । विश्वा॑नि । काव्या॑ । ने॒मिः । च॒क्रम्ऽइ॑व । अ॒भ॒व॒त् ॥३

दधन्वे । वा। यत्। ईं। अनु। वोचत् । ब्रह्मणि । वेः । ॐ इति । तत्।

परि। विश्वानि । काव्या । नेमिः । चक्रंऽइव । अभवत् ॥ ३ ॥

पूर्वे मंत्रे होत्रादिवत् स्वयमपि यज्ञं निर्वहतीत्युक्तं । अत्र तु सर्वं तत्तदात्मना स्थित्वा स्वयमेव निर्वहतीत्याह। वा अथवा ईमेनं यज्ञमनु लक्षीकृत्य यद्धविरादिकं दधन्वे धारयत्यध्वर्य्वादिरूपः। यानि ब्रह्माणि शस्त्रादीन्यनुवोचत् । अनुवक्ति होत्रादिरूपः । अत्र वान्वित्येतद्योज्यं । तत्सर्वं वेरु । वेरेव । कामयते जानाति वा स्वयमनुष्ठातुं । अयमग्निर्विश्वानि सर्वाणि काव्यानि । कवयो मेधाविन ऋत्विजः । तत्संबंधीनि कर्माणि पर्यभवत् । परिभवति । स्वायत्तानि करोति । व्याप्नोतीत्यर्थः । व्याप्तौ दृष्टांतः । नेमिः बहिर्वेष्टनवलयश्चक्रं रथांगं । यथा कात्स्न्र्येन व्याप्नोति तद्वत् ॥

सा॒कं हि शुचि॑ना॒ शुचिः॑ प्रशा॒स्ता क्रतु॒नाज॑नि ।

वि॒द्वाँ अ॑स्य व्र॒ता ध्रु॒वा व॒या इ॒वानु॑ रोहते ॥४

सा॒कम् । हि । शुचि॑ना । शुचिः॑ । प्र॒ऽशा॒स्ता । क्रतु॑ना । अज॑नि ।

वि॒द्वान् । अ॒स्य॒ । व्र॒ता । ध्रु॒वा । व॒याःऽइ॑व । अनु॑ । रो॒ह॒ते॒ ॥४

साकं । हि । शुचिना। शुचिः । प्रऽशास्ता। क्रतुना। अजनि।।

विद्वान् । अस्य । व्रता । ध्रुवा। वयाः ऽइव । अनु। रोहते ॥ ४॥

शुचिः स्वयं शोधकः प्रशास्ता देवानां एतन्नामक ऋत्विक् प्रशासिता वा यज्ञविघ्नानां शुचिना क्रतुना शोधकेनाग्निहोत्रादिकर्मणा साकं हि सहैवाजनि । उत्पन्नः । जातमात्र एव शुद्धः सर्वस्य प्रशास्ता च सन्नग्निहोत्रादिनिर्वोढाभवदित्यर्थः । अस्याग्रेर्ध्रुवा ध्रुवाणि फलपर्यवसायीनि व्रतानि कर्माणि विद्वान् जानन् यजमानो वया इव विस्तृताः शाखा इवानुरोहते । क्रमेणानुतिष्ठति ।।

ता अं॑स्य॒ वर्णं॑मा॒युवो॒ नेष्टुः॑ सचन्त धे॒नवः॑ ।

कु॒वित्ति॒सृभ्य॒ आ वरं॒ स्वसा॑रो॒ या इ॒दं य॒युः ॥५

ताः । अ॒स्य॒ । वर्णं॑म् । आ॒युवः॑ । नेष्टुः॑ । स॒च॒न्त॒ । धे॒नवः॑ ।

कु॒वित् । ति॒सृऽभ्यः॑ । आ । वर॑म् । स्वसा॑रः । याः । इ॒दम् । य॒युः ॥५

ताः । अस्य । वर्णं । आयुवः । नेष्टुः । सचंत । धेनवः ।।

कुवित् । तिसृऽभ्यः । आ । वरं स्वसारः । याः । इदं । ययुः ॥५॥

या वक्ष्यमाणलक्षणा या अंगुलय इदमनुष्ठीयमानं कर्म ययुः। प्राप्नुवंति । अनुतिष्ठंति । ता आयुवो गंत्र्यो व्याप्ता धेनवः प्रीणयित्र्यः स्वसारः स्वयं सारिण्यों ऽगुलयो नेष्टुर्हविर्याचितुर्भक्षयितुः शोधयितुः पोषयितुनैतुर्वास्याग्नेः । यद्वैतन्नामकऋत्विग्रूपस्य। तिसृभ्य आ गार्हपत्यादिमूर्तीनामपि वरं वर्णं कुवित् बहुकृत्वः सचंत । सेवंते । परिचरंति ॥

यदी॑ मा॒तुरुप॒ स्वसा॑ घृ॒तं भर॒न्त्यस्थि॑त ।

तासा॑मध्व॒र्युराग॑तौ॒ यवो॑ वृ॒ष्टीव॑ मोदते ॥६

यदि॑ । मा॒तुः । उप॑ । स्वसा॑ । घृ॒तम् । भर॑न्ती । अस्थि॑त ।

तासा॑म् । अ॒ध्व॒र्युः । आऽग॑तौ । यवः॑ । वृ॒ष्टीऽइ॑व । मो॒द॒ते॒ ॥६

यदि । मातुः । उप । स्वसा । घृतं । भरंती । अस्थित ।

तासां । अध्वर्युः । आऽगतौ। यवः । वृष्टीऽइव । मोदते ॥ ६॥

यदि यदा मातुः सर्वस्य निर्मातुर्भूम्या वैदिलक्षणायाः स्वसा स्वसृस्थानीया जुहूर्घृतं भरंती सत्युपास्थित । उपतिष्ठेदग्निं । एकवचनमविवक्षितं । जुहपभृद्ध्रुवा घृतं

भरंत्यस्तिष्ठंतीत्यर्थः । तदा तासां जुह्वादीनामागतौ यागाय प्राप्तौ सत्यामध्वर्युरेतन्नामक ऋत्विग्रूपोऽध्वरं कामयमानो वार्यमग्निर्मोदते । हृष्यति । यवो वृष्टीव वृष्ट्या यथा मोदते तद्वत् ॥

स्वः स्वाय॒ धाय॑से कृणु॒ताम॒त्विगृ॒त्विजं॑म् ।

स्तोमं॑ य॒ज्ञं चाद॒रं॑ व॒नेमा॑ ररि॒मा व॒यम् ॥७

स्वः । स्वाय॑ । धाय॑से । कृ॒णु॒ताम् । ऋ॒त्विक् । ऋ॒त्विजं॑म् ।

स्तोमं॑म् । य॒ज्ञम् । च॒ । आत् । अरं॑म् । व॒नेमं॑ । र॒रि॒म । व॒यम् ॥७

स्वः । स्वाय। धायसे । कृणुतां । ऋत्विक् । ऋत्विजं ।

स्तोमं । यज्ञं । च । आत् । अरं । वनेम । ररिम । वयं ॥
७॥

अयमग्निः स्वः स्वयमेव स्वाय स्वकीयाय धायसे कर्मणे हविषां धारणाय वा ऋत्विक् होताजनिष्टेत्यादिनोक्तलक्षणो होतृपोतृप्रशास्त्राद्यृत्विग्रूपः सन् ऋत्विजमार्विज्यं । भावप्रधानोऽयं निर्देशः ॥ देवर्त्विग्रूपः सन् ऋत्विजं मानुषमार्त्विज्यं कृणुतां । करोतु । वयं च तदनुग्रहात् आदनंतरमेव स्तोमं स्तोत्रं यज्ञं च तदाश्रयं यागमप्यरमलमत्यर्थं वनेम । संभजेमहि । ररिम ददेमहि च हविः । यद्वा स्तोमं वनेम यज्ञं यज्ञयोग्यं हवी ररिम ॥ यथा विद्वां अरं करद्विश्वेभ्यो यजतेभ्यः ।। अयमग्ने त्वे अपि यं यज्ञं चकृमा वयं ॥ ८॥

यथा॑ वि॒द्वाँ अर॒ं कर॒द्विश्वे॑भ्यो यज॒तेभ्यः॑ ।

अ॒यम॑ग्ने॒ त्वे अपि॒ यं य॒ज्ञं च॑कृ॒मा व॒यम् ॥८

यथा॑ । वि॒द्वान् । अर॑म् । कर॑त् । विश्वे॑भ्यः । य॒ज॒तेभ्यः॑ ।

अ॒यम् । अ॒ग्ने॒ । त्वे इति॑ । अपि॑ । यम् । य॒ज्ञम् । च॒कृ॒म । व॒यम् ॥८

यथा । विद्वान् । अरं । करत् । विश्वेभ्यः । यजतेभ्यः ।। अयं । अग्ने । त्वे इति । अपि । यं । यज्ञं । चकृम । वयं ॥ ८॥

हे अग्ने विद्वान् त्वन्माहात्म्याभिज्ञः प्रयोगज्ञो वा यजमानो यथा विश्वभ्यो यजतेभ्यः सर्वेभ्यो यजनीयेभ्यो देवेभ्योऽरं पर्याप्तं करत् कुर्यात् तथा त्वमनुगृहाणेत्यर्थः । वयमपि यं यज्ञं यागविशेषं चकृम कुर्महे स यागस्त्वे अपि ॥ अपिरेवार्थे ॥ तवैव त्वत्प्रीत्यर्थः । त्वमेव तस्मात्तं सर्वदेवार्थयागं तत्तदृत्विग्रूपः सन् निर्वहेत्यर्थः ॥ ॥२६॥

टिप्पणी

२.५.१ होताजनिष्ट चेतनः पिता पितृभ्य ऊतये।
प्रयक्षञ्जेन्यं वसु शकेम वाजिनो यमम्॥
२.००५.०१

होताजनिष्ट चेतन इत्याज्यं जातवज्जातवद्धै
चतुर्थस्याह्नः रूपम् - कौ.ब्रा. २१.२

अभिप्लवषडहप्रकरणम्-- होताजनिष्टेत्याज्यं
चतुर्थस्य (अह्नः) - शांश्रौसू. ११.७.१

अग्नेः उत्पत्तिरभवत्। कीदृशस्याग्नेः। यः होता,
देवानां आह्वानकर्ता, तेभ्यः हविष्प्रदाता अस्ति। यः

पितृभ्यः, जीवस्य चेतनायाः पालनकर्तॄणां प्राणानां पिता अस्ति। ईदृशस्य अग्नेः सहायेन वयं जेन्यस्य, जेतव्यस्य वसोः, धनस्य प्रयक्षन्, प्रकृष्टरूपेण पूजाकरणे शक्ताः भविष्यामः।

वैदिक दृष्ट्या, य़क्ष धातुः पूजा अर्थे अस्ति। पौराणिक दृष्ट्या, येषु तन्त्रेषु धनात्मकतायाः क्षयं अस्ति, येषु तन्त्रेषु अव्यवस्थायाः, एण्ट्रोपेः वर्धनं अस्ति, तेषु धनात्मकतायाः क्षयस्य निवारणहेतु यक्ष संज्ञकायाः चेतनायाः कल्पना अस्ति(द्र. <u>यक्षोपरि</u> पौराणिकाः संदर्भाः)। लौकिकदृष्ट्या, यक्षः धनस्य रक्षां करोति। यथा सर्वविदितमस्ति, अस्मिन् जगते प्रत्येकं तन्त्रं ऋणःगामी अस्ति। धनोगामी कर्तुं कः उपायः अस्ति। ऋचानुसारेण, पितृसंज्ञका ये सहजाः प्राणाः चेतनायाः स्थूल देहे धारणाय क्रियाशीलाः सन्ति, तेषां क्रियान्वने धनात्मकतायाः

क्षयं भवति। अतएव, यदि कोपि विशिष्टः प्राणः एतेषां पितृसंज्ञकानां प्राणानां उद्धरणे शक्तं भवेत्, तर्हि धनात्मकतायाः प्रादुर्भावं भवेत्। वेदे एवंप्रकारस्य प्राणस्य संज्ञा अग्निः अस्ति। वैदिकसाहित्ये, अग्निः पृथिवी महाभूतस्य रसं, सारं अस्ति। यत्किंचित् स्थूलतरमस्ति, तस्मात् सूक्ष्मतरायाः चेतनायाः जननं अग्निरस्ति। अन्यशब्देषु, यत्किंचित् अव्यवस्थितमस्ति, तस्मात् व्यवस्थिततरस्य तन्त्रस्य जननं अग्निरस्ति।

प्र-यक्षणस्य उदाहरणं अस्मिन् ऋचायां उपलब्धमस्ति -

तदु प्रयक्षतममस्य कर्म दस्मस्य चारुतममस्ति दंसः।
उपह्वरे यदुपरा अपिन्वन्मध्वर्णसो नद्यश्चतस्रः॥ ऋ. १.०६२.०६

अस्याः ऋचायाः विनियोगः प्रवर्ग्यकर्मणि अस्ति। ऋचानुसारेण, यत्र इन्द्रः पृथिव्योपरि मधुपूर्णानां चतस्रः नदीनां सृष्टिं करोति, तत् कृत्यं प्र-यक्षतममस्ति।

अपि च -

प्र ते यक्षि प्र त इयर्मि मन्म भुवो यथा वन्द्यो नो हवेषु। धन्वन्निव प्रपा असि त्वमग्न इयक्षवे पूरवे प्रत्न राजन्॥ १०.००४.०१

अधोल्लिखितायां ऋचायां अग्निः यक्षाध्यक्षः भवति -

वैश्वानरं कवयो यज्ञियासोऽग्निं देवा अजनयन्नजुर्यम्। नक्षत्रं प्रत्नममिनच्चरिष्णु

यक्षस्याध्यक्षं तविषं बृहन्तम्॥ १०.०८८.१३

२.५.२ आ यस्मिन् सप्त रश्मयः तता यज्ञस्य नेतरि।
मनुष्वद् दैव्यमष्टमं पोता विश्वं तदिन्वति।।

इन्वतिशब्दस्य भाष्यं सायणाचार्येण इविधात्वाधारेण व्याप्नोति इति कृतमस्ति। किन्तु तैत्तिरीयब्राह्मणे १.५.१.१ मृगशिरा(इन्वका) नक्षत्रस्य वैशिष्ट्यं कथने उल्लेखः अस्ति -
सोमस्येन्वका । विततानि परस्ताद्वयन्तोऽवस्तात् ।।
एकवारं यदा ततनस्य, विस्तारस्य क्रिया पूर्णा भवति, तदनन्तरं विस्तीर्णितानां शक्तीनां परस्परवयनं एव शिष्टं भवति। वयनेन एकस्य अष्टमस्य शक्त्याः जननं भवति। पोतात्र्कत्विक् विषये कथनमस्ति - त्विषिश्च अपचितिश्च

नेष्टापोतारौ। पोतृऋत्विजस्य कार्यं यः चितः अस्ति, तस्य अपचेतनं अस्ति, अयं प्रतीयते। किन्तु प्रस्तुतसंदर्भे पोता ग्रथनस्य, चितिकरणस्य कार्यं कर्तुं प्रतीयते। किं इन्वतिशब्दस्य विस्तारं जिन्वतिरूपेण(जीवनदाने) कर्तुं शक्यन्ते, विचारणीयः अस्ति।

मण्डल २

सूक्तं २.११सूक्तं २.३३

सूक्तं २.१२सूक्तं २.३४

सूक्तं २.१३सूक्तं २.३५

सूक्तं २.१४सूक्तं २.३६

सूक्तं २.१५सूक्तं २.३७

सूक्तं २.१६सूक्तं २.३८

सूक्तं २.१७सूक्तं २.३९

सूक्तं २.१८सूक्तं २.४०

सूक्तं २.१९सूक्तं २.४१

सूक्तं २.२०सूक्तं २.४२

सूक्तं २.२१सूक्तं २.४३

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.५&oldid=296100" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.६

दे. अग्निः ।गायत्री

इमां मे अग्ने समिधमिमामुपसदं वनेः ।

इमा उ षु श्रुधी गिरः ॥१॥

अया ते अग्ने विधेमोर्जो नपादश्वमिष्टे ।

एना सूक्तेन सुजात ॥२॥

तं त्वा गीर्भिर्गिर्वणसं द्रविणस्युं द्रविणोदः ।

सपर्येम सपर्यवः ॥३॥

स बोधि सूरिर्मघवा वसुपते वसुदावन् ।

युयोध्यस्मद्द्वेषांसि ॥४॥

स नो वृष्टिं दिवस्परि स नो वाजमनर्वाणम् ।

स नः सहस्रिणीरिषः ॥५॥

ईळानायावस्यवे यविष्ठ दूत नो गिरा ।

यजिष्ठ होतरा गहि ॥६॥

अन्तर्ह्यग्न ईयसे विद्वाञ्जन्मोभया कवे ।

दूतो जन्येव मित्र्यः ॥७॥

स विद्वाँ आ च पिप्रयो यक्षि चिकित्व आनुषक् ।

आ चास्मिन्सत्सि बर्हिषि ॥८॥

सायणभाष्यम्

' इमा मे ' इत्यष्टर्चं षष्ठं सूक्तं सोमाहुत्यार्षमाग्नेयं गायत्रम् । ' इमां मे गायत्रं हि ' इत्यनुक्रान्तम् । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्गायत्रे छन्दस्यस्य विनियोगः । सूत्रितं च - ' इमां मे अग्ने समिधमिमामिति त्रयाणामुत्तमामुद्धरेत् ' (आश्व श्रौ. ४. १३) इति । अपराह्णिक्यामुपसदि 'इमां मे अग्ने समिधम्' इति तिस्र ऋचस्त्रिरभ्यस्ता नव सामिधेन्यः कृत्वा विनियोक्तव्याः । ' अथोपसत् ' इति खण्डे सूत्रितम्- ' इमां मे अग्ने समिधमिमामिति तु सामिधेन्यः ' (आश्व श्रौ. ४. ८) इति ।।

इ॒मां मे॑ अग्ने स॒मिधं॑मि॒मामुं॑प॒सदं॑ वनेः ।

इ॒मा उ॒ षु श्रुं॑धी॒ गिरः॑ ॥१

इ॒माम् । मे॒ । अ॒ग्ने॒ । स॒म्ऽइधं॑म् । इ॒माम् । उ॒प॒ऽसदं॑म् ।
व॒ने॒रिति॑ वनेः ।

इ॒माः । उ॒ꣳ इति॑ । सु । श्रु॒धि॒ । गिरः॑ ॥१

इमां । मे। अग्ने। संऽइधं । इमां। उपऽसदं। वनेरिति वनेः ।

इमाः । ॐ इति । सु।श्रुधि। गिरः ॥१॥

हे अग्ने मे मदीयामिमामाधीयमानां समिधं इमामुपसदमुपसदनसाधनामाहुतिमुपसद्यागे क्रियमाणां वा वनेः । संभजेथाः । तथेमा उ इमा अपि गिरः स्तुतीः सु सुष्ठु श्रुधि। शृणु ॥१।।

अ॒या तें॑ अग्ने विधे॒मोर्जो॑ नपा॒दश्वं॑मिष्टे ।

ए॒ना सू॒क्तेनं॑ सुजात ॥२

अ॒या । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । वि॒धे॒म॒ । ऊर्जः॑ । न॒पा॒त् । अश्व॑म्ऽइष्टे ।

ए॒ना । सु॒ऽउ॒क्तेन॑ । सु॒ऽजा॒त॒ ॥२

अया।ते। अग्ने। विधेम। ऊर्जः। नपात्। अश्वंऽइष्टे।

एना। सुऽउक्तेन। सुऽजात ॥२॥

हे अग्ने ते त्वामयानयाहुत्या विधेम । परिचरेम । हे ऊर्जो नपात् बलस्य नप्तः तस्य नपातयितर्वा हे अश्वमिष्टे व्यापकयज्ञ। यद्वा आशु क्रियमाणं कर्माश्वं । तदिच्छतीत्यश्वमिष्टिः । संत्वरमाणा ह्युपसदमाचरंति । ते कर्मभिः समत्वरंत ते तिस्रः सामिधेनीरनूच्य तिस्रो देवता अयजन्निति ब्राह्मणं । ऐ०ब्रा०३.४५। तादृशाग्रे ते त्वामयानयाहुत्या विधेम । परिचरेम । तथा हे सुजात शोभनजनन एना एतेन सूक्तेन स्तोत्रेण प्रीणयेमेति शेषः । यद्वा स्तुत्युपबृंहितेन विधेम ॥

तं त्वा॑ गी॒र्भिर्गिर्व॑णसं द्रविण॒स्युं द्र॑विणोदः ।

स॒प॒र्येम॑ सप॒र्यवः॑ ॥३

तम् । त्वा॒ । गीः॒ऽभिः । गिर्व॑णसम् । द्र॒वि॒ण॒स्युम् ।
द्र॒वि॒णः॒ऽदः॒ ।

स॒प॒र्येम॑ । स॒प॒र्यवः॑ ॥३

तं । त्वा । गीःऽभिः । गिर्वणसं । द्रविणस्युं । द्रविणःऽदः ।

सपर्येम । सपर्यवः ॥३॥

हे द्रविणोदो धनस्य दातरग्ने तं तादृशं गिर्वणसं गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीयं द्रविणस्युं हविर्लक्षणधनेच्छुं त्वा त्वां सपर्यवः परिचरणकर्तारो वयं गीर्भिः स्तुतिभिः सपर्येम । परिचरेम ॥

स बोधि सूरिर्मघवा वसुपते वसुदावन् ।

युयोध्य१स्मद्द्वेषांसि ॥४

सः । बोधि । सूरिः । मघवा । वसुऽपते । वसुऽदावन् ।

युयोधि । अस्मत् । द्वेषांसि ॥४

सः। बोधि।सूरिः। मघऽवा। वसुऽपते । वसुऽदावन्।

युयोधि। अस्मत्।द्वेषांसि॥४॥

मघवान्नवान् सूरिर्विद्वान् प्रेरको वा स उक्तलक्षणकस्त्वं बोधि । बुध्यस्वास्मदीयं स्तोत्रं । किंच हे अग्ने द्वेषांसि द्वेष्टॄनस्मदस्मत्तो युयोधि । पृथक्कुरु ॥

स नों वृ॒ष्टिं दि॒वस्परि॒ स नो॒ वाजंमन॒र्वाणंम् ।

स नः॑ सह॒स्रिणी॒रिषः॑ ॥५

सः । न॒ः । वृ॒ष्टिम् । दि॒वः । परिं । सः । न॒ः । वाजंम् । अ॒न॒र्वाणंम् ।

सः । न॒ः । स॒ह॒स्रिणीः॑ । इषः॑ ॥५

सः।नः। वृष्टिं । दिवः। परि। सः।नः। वाजं। अनवार्णं ।

सः।नः। सहस्रिणीः। इषः॥५॥

सः स एवाग्निर्नोऽस्मदर्थं दिवस्परि द्युलोकादंतरिक्षात् ॥ परीति पंचम्यर्थानुवादी ॥ वृष्टिं करोतीति च शेषः । स एव नोऽस्मदर्थमनर्वाणमविचलमनल्पं वाजं बलं ददातु । तथा सहस्रिणीरपरिमितप्रकाराणीषोऽन्नानि स एवाग्निर्ददातु ॥

ईळा॑नायाव॒स्यवे॒ यवि॑ष्ठ दूत नो गि॒रा ।

यजि॑ष्ठ होत॒रा ग॑हि ॥६

ईळा॑नाय । अ॒व॒स्यवे॑ । यवि॑ष्ठ । दू॒त॒ । न॒ः । गि॒रा ।

यजि॑ष्ठ । हो॒त॒ः । आ । ग॒हि॒ ॥६

ईळानाय । अवस्यवे । यविष्ठ । दूत । नः। गिरा।

यजिष्ठ। होतः। आ। गहि ॥६॥

हे यविष्ठ युवत्तम दूत देवानां यज्ञादिसूचक यजिष्ठातिशयेन यष्टव्य होतर्देवानामाह्वातरग्ने नो गिरा स्मदीयया स्तुत्येळानाय पूजयित्रेऽवस्यवे स्वरक्षणमिच्छते मदर्थमागहि । आगच्छ ॥

अ॒न्तर्ह्य॑ग्न॒ ईय॑से वि॒द्वाञ्जन्मो॒भया॑ कवे ।

दू॒तो जन्ये॑व॒ मित्र्य॑ः ॥७

अ॒न्तः । हि । अ॒ग्ने॒ । ईय॑से । वि॒द्वान् । जन्म॑ । उ॒भया॑ ।
क॒वे॒ ।

दू॒तः । जन्या॑ऽइव । मित्र्य॑ः ॥७

अंतः। हि।अग्ने। ईयसे। विद्वान् । जन्म। उभया। कवे।

दूतः। जन्यऽइव। मित्र्यः ॥७॥

हे कवे मेधाविन्नग्ने अंतर्जनानां हृदय ईयसे हि । गच्छसि जानासि वा। हिः स होता सेदु दूत्यं चिकित्वाँ अंतरीयते । ४. ८. ४. । इत्यादिमंत्रांतरप्रसिद्धिद्योतनार्थः । कीदृशस्त्वं । उभया उभयविधानि जन्म जन्मानि यष्टॄणां यजमानानां

यष्टव्यानां देवानां च संबंधीनि विद्वान् जानन् सन् । ईयस इति संबंधः । तत्र दृष्टांतः । जन्यो जनेभ्यो हितो मित्र्यो विशेषेण मित्रेभ्यो हितो दूत इव। स यथा प्रजानां चित्तवृत्तिज्ञानाय राज्ञा प्रेरितस्तासां मनो जानाति तद्वत् त्वमप्यस्माकमंतरीयस इत्यर्थः । ।

स वि॒द्वाँ आ चं पिप्रयो॒ यक्षिं चिकित्व आनु॒षक् ।

आ चा॒स्मिन्त्संत्सि ब॒र्हिषिं ॥८

सः । वि॒द्वान् । आ । च॒ । पि॒प्र॒यः॒ । यक्षिं । चि॒कि॒त्वः॒ । आ॒नु॒षक् ।

आ । च॒ । अ॒स्मिन् । स॒त्सि॒ । ब॒र्हिषिं ॥८

सः। विद्वान् । आ। च। पिप्रयः। यक्षि। चिकित्वः । आनुषक्।

आ। च। अस्मिन् । सत्सि । बर्हिषि ॥८॥

हे अग्ने स त्वं विद्वान् विशेषाभिज्ञः सन् आ च पिप्रयः । सर्वतोऽस्मान्पूरय च कामैः । हे चिकित्वश्चेतनावन् आनुषक् अनुक्रमेण यक्षि । यज देवान् । आसत्सि । आसीद चास्मिन् स्तीर्णं बर्हिषि ॥ ॥२७॥

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.६&oldid=196891" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.७

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.६ सूक्तं २.७ सूक्तं २.८ →
सोमाहुतिर्भार्गवः

दे. अग्निः । गायत्री

श्रेष्ठं यविष्ठ भारताग्ने द्युमन्तमा भर ।

वसो पुरुस्पृहं रयिम् ॥१॥

मा नो अरातिरीशत देवस्य मर्त्यस्य च ।

पर्षि तस्या उत द्विषः ॥२॥

विश्वा उत त्वया वयं धारा उदन्या इव ।

अति गाहेमहि द्विषः ॥३॥

शुचिः पावक वन्द्योऽग्ने बृहद्वि रोचसे ।

त्वं घृतेभिराहुतः ॥४॥

त्वं नो असि भारताग्ने वशाभिरुक्षभिः ।

अष्टापदीभिराहुतः ॥५॥

द्र्वन्नः सर्पिरासुतिः प्रत्नो होता वरेण्यः ।

सहसस्पुत्रो अद्भुतः ॥६॥

सायणभाष्यम्

' श्रेष्ठं यविष्ठ ' इति षडृचं सप्तमं सूक्तं सोमाहुत्यार्षम् आग्नेयं गायत्रम् । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्गायत्रे छन्दसि

अस्य विनियोगः पूर्वसूक्ते एवोक्तः । श्रावणीकर्मण्याद्या विनियुक्ता ।।

श्रेष्ठं यविष्ठ भा॒रताग्ने॑ द्यु॒मन्त॒मा भ॑र ।

वसो॑ पुरु॒स्पृहं॑ र॒यिम् ॥१

श्रेष्ठ॑म् । य॒वि॒ष्ठ॒ । भ॒ा॒र॒त॒ । अग्ने॑ । द्यु॒ऽमन्त॑म् । आ । भ॒र॒ ।

वसो॒ इति॑ । पु॒रु॒ऽस्पृह॑म् । र॒यिम् ॥१

श्रेष्ठं। यविष्ठ । भारत । अग्ने। द्युऽमंतं । आ। भर।

वसो इति । पुरुऽस्पृहं । रयिं ॥१॥

हे अग्ने यविष्ठ युवत्तम हे भारत । भरता ऋत्विजः । तेषां संबंधी भारतः । तेऽध्वर्य्वादिभिर्मंथनहविःस्तोत्रादिना

व्याप्रियमाणत्वात् । तादृश हे वसो वासक व्याप्त वा एवंरूपाग्ने श्रेष्ठमतिप्रशस्यं द्युमंतं दीप्तिमंतं पुरुस्पृहं बहुभिरर्थिभिः स्पृहणीयं रयिमाभर । आहर॥

मा नो॒ अरा॑तिरीशत दे॒वस्य॒ मर्त्य॑स्य च ।

पर्षि॒ तस्या॑ उ॒त द्वि॒षः ॥२

मा । नः॒ । अरा॑तिः । ई॒श॒त॒ । दे॒वस्य॑ । मर्त्य॑स्य । च॒ ।

पर्षि॑ । तस्याः॑ । उ॒त । द्वि॒षः ॥२

मा। नः । अरातिः। ईशत । देवस्य । मर्त्यस्य । च।

पर्षि। तस्याः। उत । द्विषः ॥२॥

हे अग्ने त्वदनुग्रहान्नोऽस्मानरातिरदानं शत्रुत्वं । यद्वा छंदस्यरातिशब्दः शत्रुवाची स्त्रीलिंगो भवति । अदाता शत्रुर्मेशत । पराभवितुं शक्तो मा भूत् । मा विषयीकुर्यात् । अरातिर्विशेष्यते । देवस्य च मर्त्यस्य च संबंधिनी तैः कारिता । उत अपि च तस्या उभयविधाया द्विषोऽस्मदरतिः पर्षि । पूरय ॥ ।

विश्वा॑ उ॒त त्वया॑ व॒यं धारा॑ उद॒न्या॑ इव ।

अति॑ गाहेमहि॒ द्विषः॑ ॥३

विश्वाः॑ । उ॒त । त्वया॑ । व॒यम् । धाराः॑ । उ॒द॒न्याः॑ऽइव ।

अति॑ । गा॒हे॒म॒हि॒ । द्विषः॑ ॥३

विश्वाः । उत । त्वया । वयं । धाराः । उदन्याःऽइव।

अति । गाहेमहि । द्विषः ॥३॥

उत अपि च हे अग्ने वयं त्वदनुग्रहाद्विश्वा द्विषः सर्वानपि द्वेष्टॄन् उदन्या धारा इव उदकसंबंधिनीर्धीरा अल्पस्नुतीरिव त्मनात्मनैवान्यनिरपेक्षेणातिगाहेमहि । अतिक्रम्य गच्छेम ॥

शुचि॑ः पावक॒ वन्द्योऽग्ने॑ बृ॒हद्वि रो॑चसे ।

त्वं घृ॒तेभि॒राहु॑तः ॥४

शुचि॑ः । पा॒व॒क॒ । वन्द्य॑ः । अग्ने॑ । बृ॒हत् । वि । रो॒च॒से॒ ।

त्वम् । घृ॒तेभि॑ः । आऽहु॑तः ॥४

शुचिः । पावक। वंद्यः। अग्ने । बृहत्। वि। रोचसे।

त्वं । घृतेभिः । आऽहुतः ॥४॥

हे पावक शोधकाग्ने शुचिः शुद्धो वंद्यो नमस्कार्यः सन् बृहत् महत् अत्यधिकं विरोचसे । विविधं दीप्यसे । यतस्त्वं घृतेभिर्घृतैराहुत । समंतात्सिक्तः । अतो विरोचसे ॥

त्वं नो॑ असि भार॒ताग्ने॑ व॒शाभि॑रु॒क्षभिः॑ ।

अ॒ष्टाप॑दीभि॒राहु॑तः ॥५

त्वम् । न॒ः । अ॒सि॒ । भा॒र॒त॒ । अग्ने॑ । व॒शाभिः॑ । उ॒क्षऽभिः॑ ।

अ॒ष्टाऽप॑दीभिः । आऽहु॑तः ॥५

त्वं । नः। असि । भारत। अग्ने। वशाभिः । उक्षऽभिः।

अष्टाऽपदीभिः । आऽहुतः ॥५॥

हे भारत ॠत्विजां पुत्रस्थानीयाग्ने नोऽस्मदीयस्त्वं वशाभिर्वंध्याभिर्गोभिः उक्षभिः सेक्तृभिर्बलीवर्दैः अष्टापदीभिर्गर्भिणीभिश्चाहुत आराधितोऽसि ॥

द्र्वंन्नः स॒र्पिरांसुतिः प्र॒त्नो होता॒ वरेंण्यः ।

सहंसस्पु॒त्रो अद्भुंतः ॥६

द्रुऽअंन्नः । स॒र्पिःऽआंसुतिः । प्र॒त्नः । होतां । वरेंण्यः ।

सहंसः । पु॒त्रः । अद्भुंतः ॥६

द्रुऽअन्नः । सर्पिःऽआसुतिः । प्रत्नः । होता। वरेण्यः।

सहसः । पुत्रः । अद्भुतः ॥६॥

द्र्वन्नः समिद्रूपान्नः सर्पिरासुतिः सर्पिरासूयत आसिच्यते यस्मिन् तादृशः प्रत्नः पुरातनो होता होमनिष्पादको वरेण्यो वरणीयः सहसस्पुत्रः सहसो बलस्य पुत्रस्थानीयः । बलेनोत्पन्नत्वात् । अद्भुत आश्चर्यभूतः । रमणीय इत्यर्थः । एवंमहानुभावोऽग्निर्मामनुजानात्वित्यर्थः ॥ ॥ २८ ॥

मण्डल २

सूक्तं २.११सूक्तं २.३३

सूक्तं २.१२सूक्तं २.३४

सूक्तं २.१३सूक्तं २.३५

सूक्तं २.१४सूक्तं २.३६

सूक्तं २.१५सूक्तं २.३७

सूक्तं २.१६सूक्तं २.३८

सूक्तं २.१७सूक्तं २.३९

सूक्तं २.१८सूक्तं २.४०

सूक्तं २.१९सूक्तं २.४१

सूक्तं २.२०सूक्तं २.४२

सूक्तं २.२१सूक्तं २.४३

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.७&oldid=196896" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.८

दे. अग्निः। गायत्री, ६ अनुष्टुप्

वाजयन्निव नू रथान्योगाँ अग्नेरुप स्तुहि ।

यशस्तमस्य मीळ्हुषः ॥१॥

यः सुनीथो ददाशुषेऽजुर्यो जरयन्नरिम् ।

चारुप्रतीक आहुतः ॥२॥

य उ श्रिया दमेष्वा दोषोषसि प्रशस्यते ।

यस्य व्रतं न मीयते ॥३॥

आ यः स्वर्ण भानुना चित्रो विभात्यर्चिषा ।

अञ्जानो अजरैरभि ॥४॥

अत्रिमनु स्वराज्यमग्निमुक्थानि वावृधुः ।

विश्वा अधि श्रियो दधे ॥५॥

अग्नेरिन्द्रस्य सोमस्य देवानामूतिभिर्वयम् ।

अरिष्यन्तः सचेमह्यभि ष्याम पृतन्यतः ॥६॥

सायणभाष्यम्

' वाजयन्निव ' इति षड्चमष्टमं सूक्तम् । सोमाहुतेर्हशब्दानुवृत्तस्याभावात् मण्डलद्रष्टा गृत्समद ऋषिः । अग्निर्देवता । हिशब्दाद्गायत्री छन्दः ।

अन्त्यानुष्टुप् । ' वाजयन्निवान्त्यानुष्टुप् ' इत्यनुक्रान्तम् । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्तृतीयसूक्तत्वेन अस्योत्तमावर्जितस्य विनियोग उक्तः ।।

वा॒ज॒यन्नि॑व॒ नू रथा॒न्योगाँ॑ अ॒ग्नेरुप॑ स्तुहि ।

य॒शस्त॑मस्य मी॒ळ्हुषः॑ ॥१

वा॒ज॒यन्ऽइ॑व । नु । रथा॑न् । योगा॑न् । अ॒ग्नेः । उप॑ । स्तु॒हि॒ ।

य॒शःऽत॑मस्य । मी॒ळ्हुषः॑ ॥१

वाजयन्ऽइव।नु। रथान्। योगान् । अग्नेः। उप स्तुहि।

यश:ऽतमस्य। मीळ्हुषः ॥१॥

हे अंतरात्मन् नु क्षिप्रमग्नेर्योगानश्वानुपस्तुहि । कीदृशस्याग्नेः । यशस्तमस्य प्रवृद्धयशसः ॥ मत्वर्थो लुप्यते मीळ्हुषः सेक्तुः फलस्य । ईदृशस्य योगान् स्तुहि । होतरिति वा संबोध्यं । स्तुतौ दृष्टांतः । वाजयन्निव । अन्नमिच्छन् पुरुष इव । स यथाश्वान् गमनाय स्तौति तद्वत् । यद्वोक्तलक्षणस्याग्नेर्गमनसाधनान्रथान् स्तुहि । ।

यः सु॑नी॒थो द॑दा॒शुषे॑ऽजु॒र्यो ज॒रय॑न्न॒रिम् ।

चारु॑प्रतीक॒ आहु॑तः ॥२

यः । सु॒ऽनी॒थः । द॒दा॒शुषे॑ । अ॒जु॒र्यः । ज॒रय॑न् । अ॒रिम् ।

चारु॑ऽप्रतीकः । आऽहु॑तः ॥२

यः । सुऽनीथः । ददाशुषे । अजुर्यः। जरयन् । अरिं।

चारुऽप्रतीकः । आऽहुतः ॥२॥

सुनीथः शोभननयनोऽजुर्योऽजरणीयोऽनभिभाव्यः चारुप्रतीकः शोभनोपक्रमो योऽस्ति सोऽग्निर्ददाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय तदर्थमरिं तस्य शत्रुं जरयन् नाशयन् आहुतः । समंतादाराधितो भवति ।

य उं श्रि॒या दमे॒ष्वा दो॒षोषसिं प्रश॒स्यतें ।

यस्यं व्र॒तं न मीयंते ॥३

यः । ऊ॒ इतिं । श्रि॒या । दमेंषु । आ । दो॒षा । उ॒षसिं । प्र॒ऽश॒स्यतें ।

यस्यं । व्र॒तम् । न । मीयंते ॥३

यः। ऊं इति। श्रिया । दमेषु । आ । दोषा। उषसि ।
प्रऽशस्यते ।

यस्यं । व्रतं । न।मीयते ॥३॥

योऽग्निरु श्रिया ज्वालया युक्तः सन् दमेषु आ आगत्य दोषा रात्रिषु उषस्यहःसु च प्रशस्यते । स्तूयते । यस्याग्नेर्व्रतं कर्म न मीयते । न हिंस्यते न क्षीयते वा । ।

आ यः स्व१॒र्ण भा॒नुनां चि॒त्रो वि॒भात्य॒र्चिषां ।

अ॒ञ्जा॒नो अ॒जरैं॒रभि ॥४

आ । यः । स्वः॑ । न । भा॒नुनां । चि॒त्रः । वि॒ऽभातिं ।
अ॒र्चिषां ।

अ॒ञ्जा॒नः । अ॒जरैः॑ । अ॒भि ॥४

आ। यः। स्वः।न। भानुना। चित्रः। विऽभाति।अर्चिषा।

अंजानः। अजरैः। अभि॥४॥

योऽग्निश्चित्रश्चायनीयो नानावर्णो वार्चिषा ज्वालया रश्मिसमूहेनाविभाति । सर्वतो भासते । तत्र दृष्टांतः । स्वर्भानुना । किरणेन सूर्य इव । स यथा विभाति तद्वत् । किं कुर्वन् । अजरैर्नित्यैर्ज्वालासमूहैरभि सर्वतोंऽजानो व्यंजयन् प्रकाशयन् ॥

अत्रि॒मनुं स्व॒राज्यंम॒ग्निमु॒क्थानिं वावृधुः ।

विश्वा॒ अधि॒ श्रियों दधे ॥५

अत्रिंम् । अनुं । स्व॒ऽराज्यंम् । अ॒ग्निम् । उ॒क्थानिं । व॒वृ॒धुः ।

विश्वाः । अधि । श्रियः । द॒धे॒ ॥५

अत्रिं। अनु। स्वऽराज्यं । अग्निं । उक्थानि। ववृधुः।

विश्वाः। अधि। श्रियः।दधे ॥५॥

अत्रिं शत्रूणामन्नानां वा भक्षकं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानं स्वराज्यमनु अभिलक्ष्य वाग्निमुक्थानि शस्त्राणि ववृधुः । वर्धयंति । स चाभिर्विश्वाः सर्वाः श्रियोऽधि दधे । धारयति ।।

अ॒ग्नेरिन्द्रं॑स्य॒ सोमं॑स्य दे॒वानां॑मू॒तिभि॑र्व॒यम् ।

अरिं॑ष्यन्तः सचेमह्य॒भि ष्यां॑म पृतन्य॒तः ॥६

अ॒ग्नेः । इन्द्रं॑स्य । सोमं॑स्य । दे॒वानां॑म् । ऊ॒तिऽभिः॑ । व॒यम् ।

अरिंष्यन्तः । स॒चे॒म॒हि॒ । अ॒भि । स्या॒म॒ । पृ॒त॒न्य॒तः ॥६

अग्ने: । इंद्रस्य । सोमस्य । देवानां । ऊतिऽभिः । वयं ।

अरिष्यंतः । सचेमहि । अभि । स्याम । पृतन्यतः ॥६॥

अरिष्यंतः केनाप्यहिंस्यमाना वयमग्नेरिंद्रस्य सोमस्य देवानामन्येषामप्यूतिभी रक्षणाभिः सचेमहि । युक्ता भवेम । तथा रक्षायुक्ता वयं पृतन्यतः पृतनामात्मन इच्छतः शत्रूनभिष्याम । अभिभवेम ॥ पृतनाशब्दात्क्यचि कव्यध्वरपृतनस्यर्चि लोप इत्यवर्णलोपः ॥ ॥ २९ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति

श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्क भूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थाकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ।।

मण्डल २

सूक्तं २.११सूक्तं २.३३

सूक्तं २.१२सूक्तं २.३४

सूक्तं २.१३सूक्तं २.३५

सूक्तं २.१४सूक्तं २.३६

सूक्तं २.१५सूक्तं २.३७

सूक्तं २.१६सूक्तं २.३८

सूक्तं २.१७सूक्तं २.३९

सूक्तं २.१८सूक्तं २.४०

सूक्तं २.१९सूक्तं २.४१

सूक्तं २.२०सूक्तं २.४२

सूक्तं २.२१सूक्तं २.४३

सूक्तं २.२२

ऋग्वेदः सूक्तं २.९

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.८
सूक्तं २.९
गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः
सूक्तं २.१० →

दे. अग्निः। त्रिष्टुप्

नि होता होतृषदने विदानस्त्वेषो दीदिवाँ असदत्सुदक्षः ।

अदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रम्भरः शुचिजिह्वो अग्निः ॥१॥

त्वं दूतस्त्वमु नः परस्पास्त्वं वस्य आ वृषभ प्रणेता ।

अग्ने तोकस्य नस्तने तनूनामप्रयुच्छन्दीद्यद्बोधि गोपाः ॥२॥

विधेम ते परमे जन्मन्नग्ने विधेम स्तोमैरवरे सधस्थे ।

यस्माद्योनेरुदारिथा यजे तं प्र त्वे हवींषि जुहुरे समिद्धे ॥३॥

अग्ने यजस्व हविषा यजीयाञ्छ्रुष्टी देष्णमभि गृणीहि राधः ।

त्वं ह्यसि रयिपती रयीणां त्वं शुक्रस्य वचसो मनोता ॥४॥

उभयं ते न क्षीयते वसव्यं दिवेदिवे जायमानस्य दस्म ।

कृधि क्षुमन्तं जरितारमग्ने कृधि पतिं स्वपत्यस्य रायः ॥५॥

सैनानीकेन सुविदत्रो अस्मे यष्टा देवाँ आयजिष्ठः स्वस्ति ।

अदब्धो गोपा उत नः परस्पा अग्ने द्युमदुत रेवद्दिदीहि ॥६॥

सायणभाष्यम्

॥

।। श्रीगणेशाय नमः ।।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्। ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ।।

' नि होता ' इति षड्ऋचं नवमं सूक्तं गृत्समदस्यार्षं ' नि होता ' इत्यनुक्रान्तत्वात् । अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप् । मण्डलादिपरिभाषयाग्निर्देवता । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छन्दसि अस्य विनियोगः । ' अथैतस्याः - ' इति खण्डे सूत्रितं-' नि होता होतृषदन इति सूक्ते ' (आश्व. श्रौ. ४.१३) इति ।। अग्निप्रणयन आद्ये ऋचौ विनियुक्ते । ' पञ्चम्यां पौर्णमास्याम् ' इति खण्डे सूत्रितं- ' नि होता होतृषदन इति द्वे ' (आश्व श्रौ २. १७) ।।

नि होतां होतृ॒षदं॑ने॒ विदां॑नस्त्वे॒षो दीं॑दि॒वाँ अं॑सदत्सु॒दक्षः॑ ।

अदं॑ब्धव्रतप्रमति॒र्वसिं॑ष्ठः सहस्र॒म्भ॒रः शुचिं॑जिह्वो अ॒ग्निः ॥
१

नि । होतां । हो॒तृ॒ऽसदं॑ने । विदाा॑नः । त्वे॒षः । दी॒दि॒ऽवान् ।
अ॒स॒द॒त् । सु॒ऽदक्षः॑ ।

अदं॑ब्धव्रतऽप्रमतिः । वसिं॑ष्ठः । स॒ह॒स्र॒म्ऽभ॒रः ।
शुचिं॑ऽजिह्वः । अ॒ग्निः ॥१

नि । होता। होतृऽसदने । विदानः । त्वेषः। दीदिऽवान् ।
असदत् । सुऽदक्षः ।

अदब्धव्रतऽप्रमतिः । वसिष्ठः । सहस्रंऽभरः। शुचिऽजिह्वः
। अग्निः ॥१॥

गृत्समदः स्तौति । होता देवानामाह्वाता विदानो विद्वान्
त्वेषः प्रवृद्धो दीदिवान् दीप्यमानः सुदक्षः
शोभनबलोऽदब्धव्रत प्रमतिः ! अदब्धान्यहिंसितानि
व्रतानि कर्माणि यस्याः सादब्धव्रता प्रमतिः प्रकृष्टा
बुद्धिर्यस्य स तथोक्तः । वसिष्ठः सर्वस्य वासयितृतमः ॥

वासयतेस्तृजंतस्येष्ठनि रूपं ॥ सहस्रंभरः सहस्रस्यानेकविधस्य भर्ता । विहरणेन नानाविधरूपस्य धारक इत्यर्थः । यद्वा सहस्रस्य सर्वस्य भर्ता । तथा च वाजसनेयं । सर्वं वै सहस्रं सर्वंभर इत्येव तदाहेति । शुचिजिह्वः । शुचिर्दीप्ता जिह्वा ज्वाला यस्य स तथोक्तः । एवंभूतो ऽग्निर्होतृषदने । होतात्र सीदतीति होतृषदनमुत्तरा वेदी ॥ अधिकरणे ल्युट् । तत्र न्यसदत् । नितरां सीदतु ॥ उक्तार्थे ब्राह्मणं । नि होता होतृषदने विदान इत्यग्निर्वै देवानां होता तस्यैतद्धोतृषदनं यदुत्तरवेदीनाभिस्त्वेषो दीदिवां असदत्सुदक्ष इत्यासन्नो हि स तर्हि भवत्यदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठ इत्यग्निर्वै देवानां वसिष्ठः सहस्रंभरः। शुचिजिह्वो अग्निरित्येषा ह वा अस्य सहस्रंभरता यदेनमेकं संतं बहुधा विहरंति । ऐ° ब्रा° १. २८.। इति ॥

त्वं दू॒तस्त्वमु॑ नः पर॒स्पास्त्वं वस्य॒ आ वृ॑षभ प्रणे॒ता ।

अग्ने॑ तो॒कस्य॑ न॒स्तने॑ त॒नूना॒मप्र॑युच्छ॒न्दीद्य॑द्बोधि गो॒पाः ॥२

त्वम् । दू॒तः । त्वम् । ऊ॒ँ इति॑ । न॒ः । प॒र॒ःऽपाः । त्वम् ।
वस्य॑ः । आ । वृ॒ष॒भ॒ । प्र॒ऽने॒ता ।

अग्ने॑ । तो॒कस्य॑ । न॒ः । तने॑ । त॒नूना॑म् । अप्र॑ऽयुच्छन् ।
दीद्य॑त् । बो॒धि॒ । गो॒पाः ॥२

त्वं । दूतः । त्वं । ॐ इति । नः । परःऽपाः । त्वं । वस्यः ।
आ । वृषभ । प्रऽनेता।।

अग्ने । तोकस्यं । नः। तने । तनूनां । अप्रऽयुच्छन्। दीद्यत्
। बोधि गोपाः ॥२॥

हे वृषभ अभिमतफलवर्षक हे अग्ने त्वं दूतोऽस्मदीये यज्ञे देवाह्वानार्थं दूतो भव । त्वम् त्वमेव नोऽस्माकं परस्पा आपद्भ्यः पारयिता पाता च भव । किंच त्वं वस्यो वसुनो धनस्य आ प्रणेतास्मदाभिमुख्येन प्रापयिता भव । अप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् । दीद्यत्॥ दीदयतिर्दीप्तिकर्मा ॥ शोभमानः । त्वं नोऽस्माकं तोकस्य पुत्रस्य तने तनोति विस्तारयति कुलमिति तनः पौत्रः । तस्मिन् अस्मदीयानां तनूनां गोपा गोपायिता । तथा च ब्राह्मणं । अग्निर्वै देवानां गोपा अग्निमेव तत्सर्वतो गोप्तारं परिदत्त आत्मने च यजमानाय च । ऐ० ब्रा०१.२८ ।। इति । तादृशस्त्वं च गोपायिता भवामीति बोधि । बुध्यस्व ॥

वि॒धेमं ते पर॒मे जन्मं॑न्नग्ने वि॒धेम॒ स्तोमै॒रवं॑रे स॒धस्थें ।

यस्मा॒द्योनें॑रु॒दारिं॑था॒ यजे॒ तं प्र त्वे ह॒वींषिं जुहु॒रे समिं॑द्धे ॥३

वि॒धेमं । ते॒ । प॒र॒मे । जन्मंन् । अ॒ग्ने॒ । वि॒धेमं । स्तोमैः । अवंरे । स॒धऽस्थें ।

यस्मांत् । योनेः । उ॒त्ऽआरिंथ । यजें । तम् । प्र । त्वे इतिं । ह॒वींषिं । जु॒हु॒रे॒ । सम्ऽइंद्धे ॥३

विधेम । ते । परमे । जन्मन्। अग्ने । विधेम । स्तोमैः । अवरे । सधऽस्थे ।

यस्मात्। योनेः। उत्ऽआरिथ। यजे । तं। प्र। त्वे इति । हवींषि । जुहुरे। संऽइद्धे ॥३॥

हे अग्ने परम उत्कृष्टे जन्मन्। जायते प्रादुर्भवत्यस्मिन्निति जन्मस्थानं द्यौः । तस्मिन् द्युलोकेऽवस्थिताय ते तुभ्यं विधेम । स्तुतिभिः परिचरेम । अवरे द्युलोकादधस्तने सधस्थें ऽतरिक्षे स्थिताय तुभ्यं स्तोमैः स्तोत्रैर्विधम् ।। परिचरेम । यस्माद्योनेः पृथिवीरूपात्स्थानात् त्वमुदारिथ

उद्गतोऽसि प्रादुर्भूतोऽसि तं पृथिवीप्रदेशं यजे। पूजयामि । तत्र हि समिद्धे समिद्भिः समिध्यमाने त्वे त्वयि हवींषि पुरोडाशादीनि प्रजुहुरे । अध्वर्य्वादयः प्रजुह्वति ॥
जुहोतेर्लिटि रूपं ।

अग्ने॒ यज॑स्व ह॒विषा॒ यजी॑याञ्छ्रु॒ष्टी दे॒ष्णम॒भि गृ॑णीहि॒ राधः॑ ।

त्वं ह्यसि॑ रयि॒पती॑ रयी॒णां त्वं शु॒क्रस्य॒ वच॑सो म॒नोता॑ ॥४

अग्ने॑ । यज॑स्व । ह॒विषा॑ । यजी॑यान् । श्रु॒ष्टी । दे॒ष्णम् । अ॒भि । गृ॒णी॒हि॒ । राधः॑ ।

त्वम् । हि । असि॑ । र॒यि॒ऽपतिः॑ । र॒यी॒णाम् । त्वम् । शु॒क्रस्य॑ । वच॑सः । म॒नोता॑ ॥४

अग्ने । यजस्व । हविषा। यजीयान् । श्रुष्टी। देष्णं । अभि । गृणीहि । राधः।।

त्वं । हि। असि। रयिऽपर्तिः । रयीणां । त्वं । शुक्रस्य । वर्चसः । मनोता ॥४॥

हे अग्ने यजीयान् यष्टृतमस्त्वं हविषास्मद्दत्तेन यजस्व । देवान् संयोजय । देष्णं देयं राधोऽन्नं श्रुष्टी ॥ श्रुष्टीति क्षिप्रनाम ॥ क्षिप्रमभिगृणीहि । देवानां पुरत इदं स्वादुतरमिदं स्वादुतरमिति ब्रूहि । यद्वा श्रुष्टी क्षिप्रकारी त्वं देष्णं देयं राधो धनमभिगृणीहि । अस्मदाभिमुख्येन ब्रूहि । प्रयच्छेत्यर्थः । दानसामर्थ्यं दर्शयति । त्वं रयीणां धनानां मध्ये रयिपतिरुत्तमस्य धनस्य पतिरसि हि। यद्वा रयीणां रयिपतिरित्यत्रैको रयिशब्दो ऽनुवादः । त्वं शुक्रस्य दीप्तस्य वचसोऽस्मदीयस्य स्तोत्रस्य मनोता प्रज्ञाता भवसि । यद्वा मानयिता ॥

उ॒भयं॑ ते॒ न क्षीयं॑ते वस॒व्यं॑ दि॒वेदि॑वे॒ जाय॑मानस्य दस्म ।

कृ॒धि क्षु॒मन्तं॑ जरि॒तार॑मग्ने कृ॒धि पतिं॑ स्वप॒त्यस्यं॑ रा॒यः ॥५

उ॒भय॑म् । ते॒ । न । क्षी॒य॒ते॒ । व॒स॒व्य॑म् । दि॒वेऽदि॑वे ।
जाय॑मानस्य । द॒स्म॒ ।

कृ॒धि । क्षु॒ऽमन्त॑म् । ज॒रि॒तार॑म् । अ॒ग्ने॒ । कृ॒धि । पति॑म् ।
सु॒ऽअ॒प॒त्यस्य॑ । रा॒यः ॥५

उभयं । ते । न। क्षीयते । वसव्यं । दिवेऽदिवे ।
जायमानस्य । दस्म।

कृधि । क्षुऽमंतं । जरितारं । अग्ने । कृधि । पतिं ।
सुऽअपत्यस्य । रायः ॥५॥

दस्म दर्शनीयं हे अग्ने दिवेदिवे प्रतिदिनमग्निहोत्रकाले जायमानस्य ते तवोभयं वसव्यं दिव्यं भौमं च वसु । वस्वादित्वात्स्वार्थिको यत्प्रत्ययः । पा° ५.४.३०. ४. ॥ तादृशमुभयं वसु न क्षीयते । न हीयते । अस्योभयविधधनसद्भावे मंत्रवर्णः त्वं ह्यग्ने दिव्यस्य राजसि त्वं पार्थिवस्येत्यत्रोक्तः । अतस्त्वं जरितारं तव स्तोत्रं कुर्वाणमिमं यजमानं क्षुमंतमन्नवंतं कीर्तिमंतं वा कृधि । कुरु । किंच स्वपत्यस्य शोभनापत्ययुक्तस्य रायो धनस्य पतिं स्वामिनं कुरु ॥

सैनानीकेन सुवि॒दत्रो॑ अ॒स्मे यष्टा॑ दे॒वाँ आयं॑जिष्ठः स्व॒स्ति ।

अदं॑ब्धो गो॒पा उ॒त नः॑ पर॒स्पा अग्ने॑ द्यु॒मदु॒त रे॒वद्दि॑दीहि ॥६

सः । ए॒ना । अनी॑केन । सु॒ऽवि॒दत्रः॑ । अ॒स्मे इति॑ । यष्टा॑ । दे॒वान् । आऽयं॑जिष्ठः । स्व॒स्ति ।

अद॑ब्धः । गो॒पाः । उ॒त । नः॒ । प॒रः॒ऽपाः । अग्ने॑ । द्यु॒ऽमत्
। उ॒त । रे॒वत् । दि॒दी॒हि॒ ॥६

सः। एना। अनीकेन। सुऽविदत्रः। अस्मे इति। यष्टा।
देवान्। आऽयजिष्ठः । स्वस्ति।

अदब्धः। गोपाः । उत । नः । परःऽपाः । अग्ने । द्युऽमत् ।
उत । रेवत् । दिदीहि ॥६॥

हे अग्ने स तादृशस्त्वमेनानेनानीकेन युक्तस्त्वं सुविदत्रः सुप्रतिज्ञः सुधनो वास्मे अस्माकं भव । देवान्यष्टा देवानां हविष्प्रदानेन पूजक आयजिष्ठो यष्टृतमोऽदब्धः केनाप्यतिरस्कृतो गोपा देवानां गोपायिता । उत अपि च नोऽस्माकं परस्पा दुरितेभ्यः पारयिता पाता च त्वं द्युमत् कांतियुक्तं उत अपि च रेवत् धनयुक्तं यथा भवति तथा स्वस्ति दिदीहि । क्षेमेण सर्वतो दिदीहि । क्षेमेण सर्वतो दीप्यस्व ॥ ॥१॥

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.९&oldid=196908" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.१०

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.९
सूक्तं २.१०
गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः
सूक्तं २.११ →

दे. अग्निः। त्रिष्टुप्

जोहूत्रो अग्निः प्रथमः पितेवेळस्पदे मनुषा यत्समिद्धः ।

श्रियं वसानो अमृतो विचेता मर्मृजेन्यः श्रवस्यः स वाजी ॥१॥

श्रूया अग्निश्चित्रभानुर्हवं मे विश्वाभिर्गीर्भिरमृतो विचेताः ।

श्यावा रथं वहतो रोहिता वोतारुषाह चक्रे विभृत्रः ॥२॥

उत्तानायामजनयन्सुषूतं भुवदग्निः पुरुपेशासु गर्भः ।

शिरिणायां चिदक्तुना महोभिरपरीवृतो वसति प्रचेताः ॥३॥

जिघर्म्यग्निं हविषा घृतेन प्रतिक्षियन्तं भुवनानि विश्वा ।

पृथुं तिरश्चा वयसा बृहन्तं व्यचिष्ठमन्नै रभसं दृशानम् ॥४॥

आ विश्वतः प्रत्यञ्चं जिघर्म्यरक्षसा मनसा तज्जुषेत ।

मर्यश्री स्पृहयद्वर्णो अग्निर्नाभिमृशे तन्वा जर्भुराणः ॥५॥

ज्ञेया भागं सहसानो वरेण त्वादूतासो मनुवद्वदेम ।

अनूनमग्निं जुह्वा वचस्या मधुपृचं धनसा जोहवीमि ॥६॥

सायणभाष्यम्

' जोहूत्रः ' इति षड्टचं दशमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमाग्नेयं ' जोहूत्रः ' इत्यनुक्रान्तत्वात् । सूक्तविनियोगः पूर्वेण सहोक्तः ।।

जो॒हूत्रों अ॒ग्निः प्रंथ॒मः पि॒तेवे॒ळस्प॒दे मनुं॑षा॒ यत्समिं॑द्धः ।

श्रियं॒ वसां॑नो अ॒मृतो॒ विचें॑ता मर्मृ॒जेन्यः॑ श्रव॒स्य१॒ः॑ स वा॒जी ॥१

जो॒हूत्रः॑ । अ॒ग्निः । प्र॒थ॒मः । पि॒ताऽइं॑व । इ॒ळः । प॒दे । मनुं॑षा । यत् । सम्ऽइं॑द्धः ।

श्रियंम् । वसां॑नः । अ॒मृतः॑ । विऽचें॑ताः । म॒र्मृ॒जेन्यः॑ । श्र॒व॒स्यः॑ । सः । वा॒जी ॥१

जोहूत्रः । अग्निः । प्रथमः । पिताऽइव। इळः । पदे । मनुषा । यत् । सं ऽइद्धः।।

श्रियं । वसानः । अमृतः । विऽचेताः । मर्मजेन्यः । श्रवस्यः । सः । वाजी ॥१॥

जोहूत्रः सर्वैर्यज्ञार्थं ह्वातव्यो होतव्यो वा ॥ ह्वयतेर्जुहोतेर्वा रूपं । तादृशः प्रथमः । अग्निर्वै देवानामवम इत्याम्नानात्। मुख्यो योऽग्निः । यत् यदेळ इळायाः पद उत्तरवेद्यात्मके स्थाने मनुषा मनुष्येण यजमानेन समिद्धः सोऽग्निः पितेव देवानां हविष्प्रापणेन पालको भवति । श्रियं दीप्तिं वसान आच्छादयन् अमृतो मरणधर्मरहितो विचेता विविधप्रज्ञः श्रवस्यः । श्रव इत्यन्ननाम । तस्मै हितः । वाजी बलवान् । सोऽग्निर्मर्मृजेन्यः सर्वैः परिचरणीयो भवति । यङ्लुगंतात्केन्यप्रत्ययः ॥

श्रूया अ॒ग्निश्चि॒त्रभा॑नु॒र्हवं॑ मे॒ विश्वा॑भि॒र्गी॒र्भि॒र॒मृतो॒ विचे॑ताः ।

श्या॒वा रथं॑ वहतो॒ रोहि॑ता वो॒ता॒रु॒षाह॑ चक्रे॒ विभृ॑त्रः ॥२

श्रु॒याः । अ॒ग्निः । चि॒त्रऽभा॑नुः । हव॑म् । मे॒ । विश्वा॑भिः । गीः॒ऽभिः । अ॒मृत॑ः । विऽचे॑ताः ।

श्या॒वा । रथ॑म् । व॒ह॒तः॒ । रोहि॑ता । वा॒ । उ॒त । अ॒रु॒षा ।
अह॑ । च॒क्रे॒ । विऽभृ॑त्रः ॥२

श्रुयाः। अग्निः। चित्रभानुः। हवं। मे। विश्वाभिः। गीःऽभिः।
अमृतः। विऽचेताः ।

श्यावा। रथं। वहतः । रोहिता। वा। उत । अरुषा । अह।
चक्रे। विऽभृत्रः ॥२॥

अमृतो मरणधर्मरहितो विचेता
विशिष्टप्रज्ञश्चित्रभानुर्विचित्रदीप्तिश्चायनीयदीप्तिर्वा
सोऽग्निर्विश्वाभिर्गीर्भिः स्तुतिसाधनभूतैः सर्वैर्वाक्यैः
क्रियमाणं मे मम हवं स्तोत्रं श्रूयाः। शृणोतु । तस्याग्ने रथं
श्यावा श्याववर्णावश्वौ वहतः । वा अपि वा रोहितो
रोहिद्वर्णावश्वौ रथं वहतः । रोहिद्वर्णयोरश्वयोः
श्यावादिवर्णपरिग्रहः स्वेच्छया भवति । विभृत्रो

नानास्थानेषु विहृतश्चक्रे । ऋत्विग्भिरकारि खलु ॥ करोतेः कर्मणि लिट् ॥

उ॒त्ता॒नायांमजनय॒न्सुषूंत॒ं भुवंद॒ग्निः पुंरु॒पेशांसु॒ गर्भः॑ ।

शिरिंणायां चिद॒क्तुना॒ महोंभि॒रपंरीवृतो वसति॒ प्रचेंताः ॥३

उ॒त्ता॒नायांम् । अ॒ज॒न॒य॒न् । सुऽसूंतम् । भुवंत् । अ॒ग्निः । पु॒रु॒ऽपेशांसु । गर्भः॑ ।

शिरिंणायाम् । चि॒त् । अ॒क्तुनां । महः॑ऽभिः । अपंरिऽवृतः । व॒स॒ति॒ । प्रऽचेंताः ॥३

उत्तानायां । अजनयन् । सुऽसूतं । भुवत् । अग्निः । पुरुऽपेशासु । गर्भः ।

शिरिणायां। चित् । अक्तुना। महःऽभिः । अपरिऽवृतः । वसति । प्रऽचेताः ॥३॥

उत्तानायामुत्तानशयायामरण्यां सुषूतमग्निहोत्रार्थं सुष्ठ प्रेरितमग्निमजनयन् । अध्वर्ध्वादय उदपादयन् ।। सोऽग्निः पुरुपेशासु । पेश इति रूपनाम । बहुरूपास्वोषधीषु गर्भो भुवत् । अंतर्वर्तमानतया गर्भ इव भवेत् ।। भवतेर्लिङि रूपं ॥ शिरिणायां । शीर्यंतेऽस्यां भूतानीति शिरिणा रात्रिः । तस्यामप्यक्तुना। अंजनादतक्तुस्तमः । तेन तमसापरीवृतोऽसंस्पृष्टः अत एव महोभिस्तेजोभिर्युक्तः प्रचेताः प्रकृष्टप्रज्ञः सन् वसति । दीप्यमानो वर्तते ।

जिघंर्म्यग्निं हविषां घृतेनं प्रतिक्षियन्तं भुवंनानि विश्वां ।

पृथुं तिंरश्चा वयंसा बृहन्तं व्यचिंष्ठमन्नैं रभसं दृशांनम् ॥४

जिघ॑र्मि । अ॒ग्निम् । ह॒विषा॑ । घृ॒तेन॑ । प्र॒ति॒ऽक्षि॒यन्त॑म् ।
भुव॑नानि । विश्वा॑ ।

पृ॒थुम् । ति॒र॒श्चा । वय॑सा । बृ॒हन्त॑म् । व्यचि॑ष्ठम् । अन्नैः॑ ।
र॒भ॒सम् । दृशा॑नम् ॥४

जिघर्मि । अग्निं । हविषा। घृतेन । प्रतिऽक्षियंतं ।
भुवनानि विश्वा ।

पृथुं । तिरश्चा। वयसा। बृहंतं । व्यचिष्ठं । अनैः । रभसं ।
दृशानं ॥ ४॥

विश्वा सर्वाणि भुवनानि प्रतिक्षियंतं
वैश्वानरात्मनाधितिष्ठंतं पृथं महांतं तिरश्चा सर्वतः
प्रवर्तमानेन वयसा पेशसा बृहंतं
प्रवृद्धमन्नैर्हविर्लक्षणैर्व्यचिष्ठं व्याप्तं रभसं बलवंतं
दृशानमेवंगुणवत्तया दृश्यमानमग्निं पुरोडाशादिलक्षणेन

हविषा घृतेन च जिघर्मि ॥ प्रति ह्येष सर्वाणि भूतानि क्षेति पृथुं तिरश्चा वयसा धूमेन बृहंतं व्यचिष्ठमन्नै रभसं दृशानमित्यवकाशनवंतमन्नैरन्नादं दीप्यमानमित्येतदा विश्वत इत्या सर्वतः प्रत्यंचं जुहोमीत्येतदरक्षसेत्यहेळमानेन मनसेदं जुषेतेत्येतन्मर्यश्रीरिति मर्यश्रीरित्येष स्पृहयद्वर्णो अग्निनाभिमृश इति न ह्येष मृशेत दीप्यमानो भवतीति ।

आ वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यञ्च॑ं जिघर्म्यर॒क्षसा॒ मन॑सा॒ तज्जु॑षेत ।

मर्य॑श्रीः स्पृह॒यद्व॑र्णो अ॒ग्निर्ना॑भि॒मृशे॑ त॒न्वा॒३॒ जर्भु॑राणः ॥५

आ । वि॒श्वतः॑ । प्र॒त्यञ्च॑म् । जि॒घ॒र्मि॒ । अ॒र॒क्षसा॑ । मन॑सा । तत् । जु॒षे॒त॒ ।

मर्यऽश्रीः । स्पृहयत्ऽवर्णः । अ॒ग्निः । न । अ॒भि॒ऽमृशे॑ । त॒न्वा॑ । जर्भु॑राणः ॥५

आ। विश्वतः । प्रत्यंचं । जिघर्मि । अरक्षसा । मनसा। तत् । जुषेत ।।

मर्यऽश्रीः। स्पृहयत्ऽवर्णः । अग्निः । न। अभिऽमृशे । तन्वा। जर्भुराणः ॥५॥

विश्वतः सर्वत्र व्याप्य वर्तमानं प्रत्यंचं यज्ञं प्रत्यागच्छंतमग्निं येन घृतेनाजिघर्मि । आसिंचामि । अरक्षसा बाधकरहितेन मनसा स्तोत्रेण सह तदाज्यं जुषेत । भवान् सेवेत । मर्यश्रीः । मर्यैर्मर्त्यैः श्रयणीयो भजनीयः ।। स्पृहयद्वर्णः । यादृशं वर्णं यजमानः स्पृहयति तादृशवर्णोपेतः । तन्वा तेजसा जर्भुराणः पूर्यमाणोऽग्निर्नाभिमृशे । अतितेजस्वितयाभिमर्शनीयो न भवति । अभिपूर्वान्मृशेः कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः । ।

ज्ञे॒या भा॒गं सं॑हसा॒नो वरे॑ण॒ त्वादू॑तासो मनु॒वद्वं॑देम ।

अनू॑नम॒ग्निं जु॒ह्वा॑ वच॒स्या मं॑धु॒पृचं॑ धन॒सा जों॑हवीमि ॥६

ज्ञे॒याः । भा॒गम् । स॒ह॒सा॒नः । वरे॑ण । त्वाऽदू॑तासः ।
म॒नु॒ऽवत् । व॒दे॒म॒ ।

अनू॑नम् । अ॒ग्निम् । जु॒ह्वा॑ । व॒च॒स्या । म॒धु॒ऽपृचं॑म् ।
ध॒न॒ऽसाः । जो॒ह॒वी॒मि॒ ॥६

ज्ञेयाः । भागं । सहसानः । वरेण । त्वाऽदूतासः ।
मनुऽवत्। वदेम ।

अनूनं । अग्निं । जुह्वा। वचस्या। मधुऽपृचं । धनऽसाः ।
जोहवीमि ॥६॥

वरेण । वारयत्यनेन शत्रूनिति वरं तेजः । तेन सहसानः शत्रूनभिभवन् त्वं भागं भजनीयं स्तोत्रं ज्ञेयाः । जानीहि ॥ आशीर्लिङि वान्यस्य संयोगादेः । पा°६. ४. ६८.। इत्यत्वं ॥ त्वादूतासः । त्वं दूतो येषामसि ते त्वादूतासः । यद्वा त्वया प्रेरिता वयं मनुवत् मनुरिव वदेम । स्तोत्रं ब्रूयामः । जुह्वा । ह्वयतेऽस्यामिति जुहूर्ज्वाला पात्रविशेषो वा । तथानूनं संपूर्णं मधुपृचं मधुना कर्मफलेन यजमानं संयोजयंतमग्निं धनसा धनस्य संभक्ताहं वचस्या स्तुतिकामनया जोहवीमि । आह्वयामि । ॥२॥

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.१०&oldid=196910" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.११

ऋग्वेदः - मण्डल २

← सूक्तं २.१० | सूक्तं २.११ | सूक्तं २.१२ →

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः

दे. इन्द्रः। विराट्स्थाना, २१ त्रिष्टुप्

श्रुधी हवमिन्द्र मा रिषण्यः स्याम ते दावने वसूनाम् ।

इमा हि त्वामूर्जो वर्धयन्ति वसूयवः सिन्धवो न क्षरन्तः ॥१॥

सृजो महीरिन्द्र या अपिन्वः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः ।

अमर्त्यं चिद्दासं मन्यमानमवाभिनदुक्थैर्वावृधानः ॥२॥

उक्थेष्विन्नु शूर येषु चाकन्स्तोमेष्विन्द्र रुद्रियेषु च ।

तुभ्येदेता यासु मन्दसानः प्र वायवे सिस्रते न शुभ्राः ॥३॥

शुभ्रं नु ते शुष्मं वर्धयन्तः शुभ्रं वज्रं बाह्वोर्दधानाः ।

शुभ्रस्त्वमिन्द्र वावृधानो अस्मे दासीर्विशः सूर्येण सह्याः ॥४॥

गुहा हितं गुह्यं गूळ्हमप्स्वपीवृतं मायिनं क्षियन्तम् ।

उतो अपो द्यां तस्तभ्वांसमहन्नहिं शूर वीर्येण ॥५॥

स्तवा नु त इन्द्र पूर्व्या महान्युत स्तवाम नूतना कृतानि ।

स्तवा वज्रं बाह्वोरुशन्तं स्तवा हरी सूर्यस्य केतू ॥६॥

हरी नु त इन्द्र वाजयन्ता घृतश्चुतं स्वारमस्वार्ष्टाम् ।

वि समना भूमिरप्रथिष्टारंस्त पर्वतश्चित्सरिष्यन् ॥७॥

नि पर्वतः साद्यप्रयुच्छन्त्सं मातृभिर्वावशानो अक्रान् ।

दूरे पारे वाणीं वर्धयन्त इन्द्रेषितां धमनिं पप्रथन्नि ॥८॥

इन्द्रो महां सिन्धुमाशयानं मायाविनं वृत्रमस्फुरन्निः ।

अरेजेतां रोदसी भियाने कनिक्रदतो वृष्णो अस्य वज्रात् ॥९॥

अरोरवीद्वृष्णो अस्य वज्रोऽमानुषं यन्मानुषो निजूर्वात् ।

नि मायिनो दानवस्य माया अपादयत्पपिवान्सुतस्य ॥१०॥

पिबापिबेदिन्द्र शूर सोमं मन्दन्तु त्वा मन्दिनः सुतासः ।

पृणन्तस्ते कुक्षी वर्धयन्त्वित्था सुतः पौर इन्द्रमाव ॥११॥

त्वे इन्द्राप्यभूम विप्रा धियं वनेम ऋतया सपन्तः ।

अवस्यवो धीमहि प्रशस्तिं सद्यस्ते रायो दावने स्याम ॥१२॥

स्याम ते त इन्द्र ये त ऊती अवस्यव ऊर्जं वर्धयन्तः ।

शुष्मिन्तमं यं चाकनाम देवास्मे रयिं रासि वीरवन्तम् ॥१३॥

रासि क्षयं रासि मित्रमस्मे रासि शर्ध इन्द्र मारुतं नः ।

सजोषसो ये च मन्दसानाः प्र वायवः पान्त्यग्रणीतिम् ॥१४॥

व्यन्त्विन्नु येषु मन्दसानस्तृपत्सोमं पाहि द्रह्यदिन्द्र ।

अस्मान्सु पृत्स्वा तरुत्रावर्धयो द्यां बृहद्भिरर्कैः ॥१५॥

बृहन्त इन्नु ये ते तरुत्रोक्थेभिर्वा सुम्नमाविवासान् ।

स्तृणानासो बर्हिः पस्त्यावत्त्वोता इदिन्द्र वाजमग्मन् ॥१६॥

उग्रेष्विन्नु शूर मन्दसानस्त्रिकद्रुकेषु पाहि सोममिन्द्र ।

प्रदोधुवच्छमश्रुषु प्रीणानो याहि हरिभ्यां सुतस्य पीतिम् ॥१७॥

धिष्वा शवः शूर येन वृत्रमवाभिनद्दानुमौर्णवाभम् ।

अपावृणोर्ज्योतिरार्याय नि सव्यतः सादि दस्युरिन्द्र ॥१८॥

सनेम ये त ऊतिभिस्तरन्तो विश्वा स्पृध आर्येण दस्यून् ।

अस्मभ्यं तत्त्वाष्ट्रं विश्वरूपमरन्धयः साख्यस्य त्रिताय ॥१९॥

अस्य सुवानस्य मन्दिनस्त्रितस्य न्यर्बुदं वावृधानो अस्तः ।

अवर्तयत्सूर्यो न चक्रं भिनद्वलमिन्द्रो अङ्गिरस्वान् ॥२०॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥२१॥

सायणभाष्यम्

॥

' श्रुधी हवम् ' इत्येकविंशत्यृचमेकादशं सूक्तं गार्त्समदम् । अत्रानुक्रमणिका-' श्रुधि सैकेन्द्रं विराट्स्थानमृतेऽन्त्याम् ' इति । विराट्स्थाना त्रिष्टुप् । तल्लक्षणमनुक्रमण्यामुक्तं-'

नवकौ वैराजस्त्रैष्टुभश्च द्वौ वा वैराजौ नवकस्त्रैष्टुभश्च विराट्स्थाना ' इति । अनया त्रिष्टुप् विशेषस्यानुक्तत्वात् । इन्द्रो देवता । पृष्ठ्यस्य चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्रे द्वे सूक्ते निविद्धाने । तत्रेदं तृतीयं सूक्तम् । ' चतुर्थऽहनि ' इति खण्डे सूत्रितं-' श्रुधी हवमिन्द्र मरुत्वाँ इन्द्रेति मरुत्वतीयम् ' (आश्व श्रौ. ७.११) इति ।।

श्रुधी हवंमिन्द्र मा रिंषण्यः स्यामं ते दावने वसूंनाम् ।

इमा हि त्वामूर्जो वर्धयंन्ति वसूयवः सिन्धंवो न क्षरंन्तः ॥१

श्रुधि । हवंम् । इन्द्र । मा । रिषण्यः । स्यामं । ते । दावनें । वसूंनाम् ।

इ॒माः । हि । त्वाम् । ऊर्जः॑ । व॒र्धय॑न्ति । व॒सु॒ऽयवः॑ । सिन्ध॑वः । न । क्षर॑न्तः ॥१

श्रुधि। हवं । इंद्र । मा। रिषण्यः । स्याम । ते । दावने । वसूनां ।

इमाः । हि । त्वां । ऊर्जः । वर्धयंति । वसुऽयवः । सिंधवः । न । क्षरंतः ॥१॥

गृत्समदः स्तौति । हे इंद्र मे हवं मदीयमिदं स्तोत्रं श्रुधि । शृणु । मा रिषण्यः । मा हिंसीः । इदमल्पं न साधीय इति मा निराकार्षीः ॥ दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यतीति निपातितः ॥ वयं ते तव वसूनां दावने दानाय स्याम । पात्रभूता भवेम । इमा अस्माभिर्दत्तानि वसूयवो दातुर्यजमानस्य धनमिच्छंति ॥ छंदसि परेच्छायां क्यच् । तादृशानि क्षरंतः स्रवंतः सिंधव इव घृतक्षरणोपेतान्यूर्जो हविर्लक्षणान्यन्नानि त्वां वर्धयंति हि ॥

सृ॒जो म॒हीरि॑न्द्र॒ या अपि॑न्व॒ः परि॑ष्ठिता॒ अहि॑ना शूर पू॒र्वीः ।

अम॑र्त्यं चिद्दा॒सं मन्य॑माना॒मवा॑भिनदु॒क्थैर्वा॑वृधा॒नः ॥२

सृ॒जः । म॒हीः । इ॒न्द्र॒ । याः । अपि॑न्वः । परि॑ऽस्थिताः । अहि॑ना । शू॒र॒ । पू॒र्वीः ।

अम॑र्त्यम् । चि॒त् । दा॒सम् । मन्य॑मानम् । अव॑ । अ॒भि॒न॒त् । उ॒क्थैः । व॒वृ॒धा॒नः ॥२

सृजः । महीः । इंद्र। याः । अपिन्वः । परिऽस्थिताः । अहिना। शूर। पूर्वीः ।।

अमर्त्यं । चित् । दासं । मन्यमानं । अर्व । अभिनत् । उक्थैः । ववृधानः ॥२॥

शूर शत्रूणां हिंसक हे इंद्र या अपोऽपिन्वः । अवर्धयः । पूर्वीः प्रभूतास्ता अहिना मेघेन वृत्रेण वा परिष्ठिताः । अधिष्ठिता आक्रांताः । ततस्त्वं तस्मादहेः सकाशात् महीर्महतीरपः सृजः । व्यसृजः । उक्थैः शस्त्रैर्वावृधानो वर्धमानस्त्वं दासं सर्वस्योपक्षपयितारममर्त्यं चित् मरणधर्मरहितमेवात्मानं मन्यमानं तमसुरमवाभिनत् । अवाङ्मुखं यथा भवति तथा ॥ भिदिर् विदारणे । लङि सिपि रूपं ।

उ॒क्थेष्विन्नु शू॑र॒ येषु॑ चा॒कन्स्तोमे॑ष्विन्द्र रु॒द्रिये॑षु च ।

तुभ्येदे॒ता यासु॑ मन्दसा॒नः प्र वा॒यवे॑ सिस्रते॒ न शु॒भ्राः ॥३

उ॒क्थेषु॑ । इत् । नु । शू॒र॒ । येषु॑ । चा॒कन् । स्तोमे॑षु । इ॒न्द्र॒ । रु॒द्रिये॑षु । च॒ ।

तुभ्यं । इत् । एताः । यासुं । मन्दसानः । प्र । वायवें । सिस्रते । न । शुभ्राः ॥३

उक्थेषु । इत् । नु । शूर। येषु । चाकन्। स्तोमेषु । इंद्र। रुद्रियेषु । च।

तुभ्यं । इत् । एताः । यासु । मंदसानः । प्र। वायवे। सिस्रते। न। शुभ्राः ॥३॥

हे शूरेंद्र येषूक्थेषु होत्रादिभिः क्रियमाणेषु शस्त्रेषु रुद्रियेषु । रुद्रियं सुखं । तत्साधनभूतेषु । यद्वा रुद्राः स्तोतारः । तत्कृतेषु उद्गातॄणां स्तोमेषु च नु क्षिप्रं चाकन् । स्तुतीः कामयसे ॥ कमतेः कनतेर्वा यङ्लुकि रूपं । यासु स्तोत्रशस्त्ररूपासु स्तुतिषु मंदसानो हृष्यन् भवसि ता एताः शुभ्रा दीप्यमानाः स्तुतयो वायवेऽस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छते तुभ्येत तुभ्यमेव प्रसिस्रते । त्वदर्थमेव प्रसरंति । न संप्रत्यर्थे । ता अधुना सेवस्व ॥

शु॒भ्रं नु ते॒ शुष्मं॑ व॒र्धयं॑न्तः शु॒भ्रं वज्रं॑ बा॒ह्वोर्दधा॑नाः ।

शु॒भ्रस्त्वमि॑न्द्र वावृधा॒नो अ॒स्मे दासी॒र्विश॒ः सूर्ये॑ण सह्याः ॥४

शु॒भ्रम् । नु । ते॒ । शुष्मं॑म् । व॒र्धयं॑न्तः । शु॒भ्रम् । वज्रं॑म् । बा॒ह्वोः । दधा॑नाः ।

शु॒भ्रः । त्वम् । इ॒न्द्र॒ । व॒वृ॒धा॒नः । अ॒स्मे इति॑ । दासीः॑ । विशः॑ । सूर्ये॑ण । स॒ह्या॒ः ॥४

शुभ्रं । नु । ते । शुष्मं । वर्धयंतः । शुभ्रं । वज्रं । बाह्वोः। दधानाः।।

शुभ्रः। त्वं । इंद्र। ववृधानः । अस्मे इति । दासीः। विशः । सूर्येण । सह्याः ॥४॥

हे इंद्र ते तव शुभ्रं शोभनं शुष्मं बलं स्तोत्रैर्वर्धयंतः शुभ्रं दीप्तं वज्रमायुधं नु क्षिप्रं तव बाहोर्दधाना निदधानाः । स्तूयमानो हींद्रोऽसुरवधाय वज्रमादत्त इतीत्थंरूपेणायुधं निदधाना भवामः । वावृधानः स्तोत्रैर्वर्धमानः शुभ्रस्तेजसा युक्तस्त्वमस्मे अस्माकं दासीरुपक्षपयित्रीर्विश आसुरीः प्रजाः सूर्येण सुष्ठु प्रेरकेण । आयुधं हि प्रेरयति त्वं युध्यस्वेति । एवंरूपेण बाह्वोर्निहितेन वज्रेण सह्याः । अभिभव ॥ सहतेर्व्यत्ययेन लिङि परस्मैपदं ॥

गुहा॑ हि॒तं गुह्यं॑ गू॒ळ्हम॒प्स्वपी॑वृतं मा॒यिनं॑ क्षि॒यन्तं॑म् ।

उ॒तो अ॒पो द्यां त॑स्त॒भ्वांस॒मह॒न्नहिं॑ शूर वी॒र्ये॑ण ॥५

गुहा॑ । हि॒तम् । गुह्य॑म् । गू॒ळ्हम् । अ॒प्ऽसु । अपि॑ऽवृतम् । मा॒यिन॑म् । क्षि॒यन्त॑म् ।

उ॒तो इतिं । अ॒पः । द्याम् । त॒स्त॒भ्वांसंम् । अहंन् । अहिंम् । शू॒र॒ । वी॒र्येंण ॥५

गुहा । हितं । गुह्यं। गूळ्हं । अप्ऽसु । अपिऽवृतं । मायिने । क्षियंतं।

उतो इति । अपः । द्यां । तस्तभ्वांसं। अहन् । अहिं। शूर। वीर्येण ॥ ५॥

हे शूरेंद्र गुहा गुहायां हितं निहितं अत एव गुह्यमप्रकाश्यं गूळ्हं गूढमपीवृतं तिरोहितं । अत्रैकस्मिंस्तिरोधानरूपेऽर्थे पुनरुक्तयस्तिरोधानभूयस्त्वप्रतिपादनपराः । अभ्यासे हि भूयानर्थो भवति । यथाहो दर्शनीयाहो दर्शनीयेति । तादृशं मायिनं मायाविनमसुरं क्षियंतं निवसंतं उतो अपि चापो द्यां दिवं च तस्तभ्वांस स्वसामर्थ्येन स्तंभयंतं इत्थंभूतमहिमसुरं मेघं वा वीर्येण सामर्थ्यभूतेन वज्रेणाहन्

। हतवानसि ॥ हन हिंसागत्योरित्यस्य लङि रूपं ॥ ॥ ३ ॥

स्तवा॒ नु तं इन्द्र पू॒र्व्या म॒हान्यु॒त स्तंवाम॒ नूतंना कृ॒तानिं ।

स्तवा॒ वज्रं बा॒ह्वोरु॒शन्तं॒ स्तवा॒ हरी॒ सूर्यस्य के॒तू ॥६

स्तवं । नु । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । पू॒र्व्या । म॒हानिं । उ॒त । स्त॒वा॒म॒ । नूतंना । कृ॒तानिं ।

स्तवं । वज्रंम् । बा॒ह्वोः । उ॒शन्तंम् । स्तवं । हरी॒ इतिं । सूर्यस्य । के॒तू इतिं ॥६

स्तव । नु । ते । इंद्र। पूर्व्या। महानि । उत । स्तवाम । नूतना । कृतानि

स्तव । वज्रं । बाह्वोः । उशंतं । स्तव । हरी इति । सूर्यस्य । केतू इति ॥६॥

हे इंद्र पूर्व्या पुरातनानि महानि महांति ते तव कर्माणि नु क्षिप्रं स्तव । स्तवाम । उत अपि च नूतनाधुनातनानि कृतानि कर्माणि स्तवाम । बाह्वोरुशंतं दीप्यमानं वज्रं स्तव । स्तवाम । किंच सूर्यस्य सुष्ठ प्रेरकस्य सुवीर्यस्य वा सूर्यात्मनो वेंद्रस्य केतू प्रज्ञापकौ हरी एतन्नामकावश्वौ स्तव। स्तवाम ॥ ष्टुञ् स्तुतौ । तिङां तिङो भवंतीत्युत्तमबहुवचनस्य मध्यमैकवचनादेशः । बहुलं छंदसीति शपो लुगभावः ।।

हरी॒ नु तं इन्द्र वा॒जयंन्ता घृत॒श्चुतं स्वा॒रमंस्वार्ष्टाम् ।

वि संम॒ना भूमिंरप्रथि॒ष्टारंस्त॒ पर्वंतश्चित्सरि॒ष्यन् ॥७

ह॒री इतिं । नु । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । वा॒जयंन्ता । घृ॒त॒ऽश्चुतंम् । स्वा॒रम् । अ॒स्वा॒र्ष्टा॒म् ।

वि । स॒म॒ना । भूमिः॑ । अ॒प्र॒थि॒ष्ट । अरं॑स्त । पर्वं॑तः । चि॒त् । स॒रि॒ष्यन् ॥७

हरी इति । नु । ते। इंद्र। वाजयंता। घृतऽश्चुतं । स्वारं । अस्वार्ष्टां।

वि। समना। भूमिः। अप्रथिष्ट। अरंस्त । पर्वतः । चित्। सरिष्यन् ॥७॥

हे इंद्र वाजयंता वेगं कुर्वंतो ॥ तत्करोतीति णिच् । ते तव हरी एतन्नामकावश्वौ घृतश्चुतं घृतस्योदकस्य च्यावयितारं स्वारं मेघध्वनिं नु क्षिप्रमस्वार्ष्टां ॥ स्वरतिः शब्दकर्मा । पाकं पचतीतिवदेकधातोरनुवादः । लङि रूपं ॥ समना समस्थला यद्वा समना सर्वतो व्यप्रथिष्ट। गर्जनं श्रुत्वा

ममोपरि वृष्टिर्भवतीति प्रथिताभूत् । तथा पर्वतश्चित् मेघोऽपि सरिष्यन् वर्षणार्थमितस्ततो गमिष्यन् अरंस्त । अरमत ॥ रमतेलुङि रूपं । ।

नि पर्व॑तः सा॒द्यप्र॑युच्छ॒न्सं मा॒तृभि॑र्वाव॒शा॒नो अ॑क्रान् ।

दू॒रे पा॒रे वाणीं॑ व॒र्धय॑न्त॒ इन्द्रे॑षितां ध॒मनिं॑ पप्रथ॒न्नि ॥८

नि । पर्व॑तः । सा॒दि॒ । अप्र॑ऽयुच्छन् । सम् । मा॒तृऽभिः॑ । वा॒व॒शा॒नः । अ॒क्रा॒न् ।

दू॒रे । पा॒रे । वाणी॑म् । व॒र्धय॑न्तः । इन्द्र॑ऽइषिताम् । ध॒मनि॑म् । प॒प्र॒थ॒न् । नि ॥८

नि। पर्वतः । सादि। अप्रऽयुच्छन्।सं। मातृऽभिः । वावशानः । अक्रान्।।

दूरे। पारे। वाणीं । वर्धयंतः । इंद्रऽइषितां। धमनिं। पप्रथन्। नि ॥८॥

अप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् वर्षणे सावधानः पर्वतो मेघो निषादि । नभसि निषण आसीत् । मातृभिरद्भिर्माध्यमिकाभिवाग्भिर्वा संवावशानः सह शब्दं कुर्वाणोऽक्रान्। अक्रमीत् । इतस्ततः संचारमकरोत् । क्रमतेर्लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् ॥ दूरे पारेऽतिदूरेंऽतरिक्षे स्थितां वाणीं माध्यमिकां वाचं वर्धयंतः स्तोत्रैः समृद्धां कुर्वतः स्तोतारो मरुतो वेंद्रेषितामिंद्रेण प्रेरितां धमनिं शब्दं कुर्वाणां तां वाचं नितरां पप्रथन्। अप्रथयन् । ।

इन्द्रों म॒हां सिन्धुंमा॒शयांनं माया॒विनं॑ वृ॒त्रमंस्फुर॒न्निः ।

अरे॑जेता॒ं रोद॑सी भिया॒ने कनि॑क्रदतो॒ वृष्णो॑ अस्य॒ वज्रा॑त् ॥ ९

इन्द्रः॑ । म॒हाम् । सिन्धु॑म् । आ॒ऽशया॑नम् । मा॒या॒ऽविन॑म् । वृ॒त्रम् । अ॒स्फु॒र॒त् । निः ।

अरे॑जेताम् । रोद॑सी॒ इति॑ । भि॒या॒ने इति॑ । कनि॑क्रदतः । वृष्णः॑ । अ॒स्य॒ । वज्रा॑त् ॥९

इंद्रः । महां। सिंधुं । आऽशयानं। मायाऽविनं। वृत्रं । अस्फुरत् । निः।।

अरेजेतां। रोदसी इति । भियाने इति । कनिक्रदतः। वृष्णः । अस्य । वज्रात् ॥९॥

बलवानिंद्रो महां सिंधुं । स्यंदत इतस्ततः संचरतीति सिंधुर्मेघः । तमाशयानं तमधिष्ठाय शयानं मायाविनं वृत्रमसुरं । यद्वा सिंधुरुदकं । तदधिष्ठाय शयानं वृत्रं ।

वृणोत्याकाशमिति वृत्रो मेघः । तं निरस्फुरत् । निरहन् । वृष्णो वर्षकस्यास्येंद्रस्य कनिक्रदतः शब्दं कुर्वाणाद्वज्राद्भियाने भयं प्राप्ते रोदसी द्यावापृथिव्यापरेजेतां । अकंपेतां ॥ दाधर्तिदर्धर्तीत्यादिना कनिक्रदतशब्दो निपातितः ॥

अरो॑रवी॒द्वृष्णो॑ अस्य॒ वज्रो॒ऽमा॑नुषं॒ यन्मानु॑षो नि॒जूर्वा॑त् ।

नि मा॒यिनो॑ दान॒वस्य॑ मा॒या अपा॑दयत्पपि॒वान्सु॒तस्य॑ ॥१०

अरो॑रवीत् । वृष्णः॑ । अ॒स्य॒ । वज्रः॑ । अमा॑नुषम् । यत् । मानु॑षः । नि॒ऽजूर्वा॑त् ।

नि । मा॒यिनः॑ । दा॒न॒वस्य॑ । मा॒याः । अपा॑दयत् । प॒पि॒ऽवान् । सु॒तस्य॑ ॥१०

अरोरवीत् । वृष्णः । अस्य । वज्रः । अमानुषं । यत्। मानुषः । निऽजूर्वात्।

नि। मायिनः । दानवस्य । मायाः । अपादयत् । पपिऽवान् । सुतस्य ॥१०॥

वृष्णः कामानां वर्षकस्यास्येंद्रस्य वज्रोऽरोरवीत् । भृशं शब्दमकरोत् । कदेत्यपेक्षायामाह। यद्यदा अमानुषं मनुष्याणां रहितं । यद्वा मानुषोऽहं न भवामीत्येवं मन्यमानं तमसुरं मानुषो मनुष्याणां हितकारी यद्वा मतिमानिंद्रो निजूर्वात् । नितरां हिंस्यात् । जिघांसतीत्यर्थः । जूर्वतेर्हिंसाकर्मणो लेटि रूपं ॥ सुतस्याभिषुतं सोमं पपिवान् पीतवान् मायिनो मायाविनो दानवस्य । दानुर्नाम वृत्रमाता दानुः शय इत्यादिषु दृष्टत्वात्। तस्याः पुत्रस्य वृत्रस्य माया वचनानि न्यपादयत् । न्यपातयत् । बबाधेति यावत् । ॥४॥

पिबांपि॒बेदिंन्द्र शू॒र॒ सोम॒ं मन्दंन्तु त्वा म॒न्दिनः॑ सु॒तासः॑ ।

पृ॒णन्तंस्ते कु॒क्षी वंर्धयन्त्वि॒त्था सु॒तः पौ॒र इन्द्रंमाव ॥११

पिबं॑ऽपिब । इत् । इ॒न्द्र॒ । शू॒र॒ । सोमंम् । मन्दंन्तु । त्वा॒ । म॒न्दिनः॑ । सु॒तासः॑ ।

पृ॒णन्तः॑ । ते॒ । कु॒क्षी इतिं । व॒र्ध॒य॒न्तु॒ । इ॒त्था । सु॒तः । पौ॒रः । इन्द्रंम् । आ॒व॒ ॥११

पिबऽपिब। इत्। इंद्र। शूर। सोमं। मंदैतु । त्वा। मंदिनः । सुतासः।।

पृणंतः । ते । कुक्षी इति । वर्धयंतु । इत्था । सुतः । पौरः । इंद्रं। आव ॥११॥

शूर बलवन् हे इंद्र पिब पिबेत् । अभिषुतमिमं सोमं पिबैव । आदरार्थैषा वीप्सा। मंदिनो मदकराः सुतास्तेऽभिषुताः सोमास्त्वा मंदंतु । त्वां मादयंतु ॥ मदि स्तुत्यादिषु । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ ते सोमास्ते तव कुक्षी उदरस्योभौ पार्श्वौ पृणंतः पूरयंतः संतस्त्वां वर्धयंतु । इत्थानेन प्रकारेण पौर उदरपूरकः सुतोऽभिषुतः सोम इंद्रं त्वामाव । तर्पयतु ॥ अवतेस्तर्पणार्थस्य लिटि रूपं ।

त्वे इ॒न्द्राप्य॑भूम॒ विप्रा॒ धियं॑ वनेम ऋत॒या सप॑न्तः ।

अ॒व॒स्यवो॑ धीमहि॒ प्रश॑स्तिं स॒द्यस्ते॑ रा॒यो दा॒वने॑ स्याम ॥१२

त्वे इति॑ । इ॒न्द्र॒ । अपि॑ । अ॒भू॒म॒ । विप्राः॑ । धिय॑म् । व॒ने॒म॒ । ऋ॒त॒ऽया । सप॑न्तः ।

अ॒व॒स्यवः॑ । धी॒म॒हि॒ । प्रऽशं॑स्तिम् । स॒द्यः । ते॒ । रा॒यः ।
दा॒वने॑ । स्या॒म॒ ॥१२

त्वे इति । इंद्र। अपि । अभूम। विप्राः। धियं । वनेम।
ऋतऽया। सपंतः ।

अवस्यवः । धीमहि । प्रऽशस्तिं । सद्यः । ते । रायः।
दावने। स्याम ॥१२॥

हे इंद्र विप्रा मेधाविनो वयं त्वे त्वयि त्वद्धृदयेऽभूम। अपि सानुनयप्रश्ने वर्तते । ते तव हृदये किं वर्तामह इति । ऋतया । ऋतं कर्मफलं । तत्कामनया सपंतस्त्वां परिचरणाख्येन कर्मणा स्पृशंतो वयं धियं त्वदुद्देशेन क्रियमाणं कर्म वनेम । संभजेमहि ॥ वन षण संभक्तौ । आशीर्लिंङि लिङ्याशिष्यङ्ङित्यङ्प्रत्ययः । किंच अवस्यवस्त्वत्तो रक्षणमिच्छंतः प्रशस्तिं । शस्तिः शंसनं । प्रकृष्टशंसनं स्तोत्रं धीमहि । त्वयि निदधीमहि । ततस्ते

त्वदीयस्य रायो धनस्य दावने दानाय पात्रभूताः सद्यः स्याम । इदानीं भवेम ॥

स्याम॒ ते त॑ इन्द्र॒ ये त॑ ऊ॒ती अ॑व॒स्यव॒ ऊर्जं॑ व॒र्धय॑न्तः ।

शु॒ष्मिन्त॑मं॒ यं चा॒कना॑म देवा॒स्मे र॒यिं रा॑सि वी॒रव॑न्तम् ॥१३

स्या॑म । ते । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । ये । ते॒ । ऊ॒ती । अ॒व॒स्यवः॑ ।
ऊर्ज॑म् । व॒र्धय॑न्तः ।

शु॒ष्मिन्ऽत॑मम् । यम् । चा॒कना॑म । दे॒व॒ । अ॒स्मे इति॑ ।
र॒यिम् । रा॒सि॒ । वी॒रऽव॑न्तम् ॥१३

स्याम । ते । ते । इंद्र । ये । ते। ऊती । अवस्यवः । ऊर्जं।
वर्धयंतः ।

शुष्मिन्ऽतमं। यं । चाकनाम। देव। अस्मे इति । रयिं । रासि। वीरऽवंतं ॥१३॥

हे इंद्र ते तवोती ऊत्या प्रणयनेन ॥ अवतेः प्राप्त्यर्थस्य क्तिनि रूपं । ये ते तवावस्यवो रक्षाकामा ऊर्जं हविर्लक्षणमन्नं वर्धयंतो भवंति ते तव वयं ते स्याम । त्वदधीना भवेम । देव द्योतमान हे इंद्र शुष्मिंतमं दानभागायार्हतया बलवत्तमं यद्वा शत्रूणां शोषयितृतमं यं रयिं चाकनाम । कामयामहे ॥ कनतेः कांत्यर्थस्य यङ्लुगंतस्य लोटि रूपं ॥ वीरवंतं पुत्रपौत्रैः सहितं तादृशं रयिमस्मे अस्मभ्यं रासि । देहि ॥

रासि॒ क्षय॒ं रासि॑ मि॒त्रम॒स्मे रासि॒ शर्ध॑ इन्द्र॒ मारु॑तं नः ।

स॒जोष॑सो॒ ये च॑ मन्दसा॒नाः प्र वा॒यव॑ः पा॒न्त्यग्र॑णीतिम् ॥
१४

रा॒सिं । क्षयं॑म् । रा॒सिं । मि॒त्रम् । अ॒स्मे इतिं॑ । रा॒सिं । शर्धः॑ । इ॒न्द्र॒ । मारुं॑तम् । नः॒ ।

स॒ऽजोषं॑सः । ये । च॒ । म॒न्द॒सा॒नाः । प्र । वा॒यवः॑ । पा॒न्ति॒ । अग्रं॑ऽनीतिम् ॥१४

रासि । क्षयं । रासि । मित्रं । अस्मे इति । रासि । शर्धः । इंद्र। मारुतं । नः ।

सऽजोषसः । ये। च। मंदसानाः । प्र। वायवः। पांति । अग्रऽनीतिं ॥१४॥

हे इंद्र क्षयं । क्षियंति निवसंत्यत्रेति क्षयो गृहं । तदस्मभ्यं रासि । देहि । तथा मित्रं सखायमस्मे अस्मभ्यं रासि ॥ वाक्यभेदादनिघातः ॥ मारुतं मरुतां देवविशां संबंधि शर्धो बलं नोऽस्मभ्यं रासि । एतेन मरुतामप्यागमनं प्रार्थ्यंते । ये मरुतः सजोषसः सह प्रीयमाणा महंतो मोदमाना वायवो

यज्ञं प्रति गंतारः संतो ऽग्रणीतिमग्रे नीयमानं सोमं प्रपांति । प्रकर्षेण पिबंति तेषां शर्ध इति समन्वयः । यद्वा ये च वायवोऽग्रे नीयमानं सोमं पिबंति तेषां वायूनां बलं रासि ॥ वायव इति पूजायां बहुवचनं । वायुर्हि सोमस्याग्रपातेति ॥

व्यन्त्विन्नु येषुं मन्दसा॒नस्तृ॒पत्सोमँ पाहि द्र॒ह्यदिंन्द्र ।

अ॒स्मान्सु पृ॒त्स्वा तं॒रु॒त्रावंर्धयो॒ द्यां बृ॒हद्भिं॒र॒र्कैः ॥१५

व्यन्तुं । इत् । नु । येषुं । म॒न्द॒सा॒नः । तृ॒पत् । सोमंम् । पा॒हि॒ । द्र॒ह्यत् । इ॒न्द्र॒ ।

अ॒स्मान् । सु । पृ॒त्ऽसु । आ । त॒रु॒त्र॒ । अवंर्धयः । द्याम् । बृ॒हत्ऽभिः॑ । अ॒र्कैः ॥१५

व्यंतु । इत्। नु । येषु । मंदसानः । तृपत् । सोम। पाहि। द्रुह्यत् । इंद्र।

अस्मान् । सु। पृत्ऽसु । आ । तरुत्र। अवर्धयः । द्यां ।
बृहत्ऽभिः । अर्कैः ॥१५॥

हे इंद्र येषु तव सहायभूतेषु मरुत्सु मंदसानो माद्यन्भवसि ते मरुतो नु क्षिप्रं व्यंतु । सोमं भक्षयंतु । इत एवार्थे । द्रह्यत् ॥ दृंहतेरिदं रूपं ॥ आत्मानं दृढीकुर्वन् त्वं तृपत् तर्पयंतमिमं सोमं पाहि । पिब। तरुत्र शत्रूणां हिंसक हे इंद्र बृहद्भिर्बलवद्भिरर्कैरर्चनीयैर्मरुद्भिः सहितस्त्वं । आ इति चार्थे । तेनास्मान् द्यां च सु सुष्ठु पृत्सु पशुपुत्रादिभिरस्मान् अस्मत्पालनेन च दिवमवर्धयः । यद्वा येषु सोमेषु मंदसानो मोदमानो भवसि ते सोमा व्यंतु । त्वां गच्छंतु । शेषं पूर्ववत् ॥ ॥ ५ ॥

बृहन्त इन्नु ये ते तरुत्रोक्थेभिर्वा सुम्नमाविवांसान् ।

स्तृणानासो बर्हिः पस्त्यांवत्त्वोता इदिंन्द्र वाजंमग्मन् ॥१६

बृ॒हन्त॑ः । इत् । नु । ये । ते॒ । त॒रु॒त्र॒ । उ॒क्थेभि॑ः । वा॒ । सु॒म्नम् । आ॒ऽविवांसान् ।

स्तृ॒णा॒नास॑ः । ब॒र्हिः । प॒स्त्यंऽवत् । त्वाऽऊंताः । इत् । इ॒न्द्र॒ । वाजंम् । अ॒ग्म॒न् ॥१६

बृहंतः । इत्। नु। ये। ते । तरुत्र। उक्थेभिः । वा। सुम्नं । आऽविवासान्।

स्तृणानासः । बर्हिः। पस्त्यऽवत् । त्वाऽऊताः। इत् । इंद्र। वाजं । अग्मन् ॥१६॥

तरुत्र आपद्भ्यस्तारक हे इंद्र ये पुमांसः सुम्नं सुखकरं त्वामुक्थैः शस्त्रैराविवासान्। परिचरेयुः । विवासतेर्लेट्यडागमः ॥ त एव पुमांसो नु क्षिप्रमविलंबेन बृहंतो महांतो भवंतीति पूरणः । किंच बर्हिः स्तृणानासो वेद्यां बर्हिराच्छादयंतो ये त्वां परिचरंति ते त्वोता इत् त्वया

रक्षिताः संत एव पस्त्यावत् गृहसहितं वाजमन्नमग्मन् ।
गच्छंति ।।

उ॒ग्रेष्विन्नु शूं॑र मन्दसा॒नस्त्रिकं॑द्रुकेषु पाहि॒ सोमं॑मिन्द्र ।

प्र॒दोधुं॑व॒च्छमश्रुं॑षु प्रीणा॒नो या॒हि हरिं॑भ्यां सु॒तस्यं॑ पी॒तिम् ॥
१७

उ॒ग्रेषुं । इत् । नु । शू॒र॒ । म॒न्द॒सा॒नः । त्रिऽकं॑द्रुकेषु । पा॒हि॒ ।
सोमं॑म् । इ॒न्द्र॒ ।

प्र॒ऽदोधुं॑वत् । श्मश्रुं॑षु । प्री॒णा॒नः । या॒हि । हरिं॑ऽभ्याम् ।
सु॒तस्यं॑ । पी॒तिम् ॥१७

उग्रेषु । इत् । नु । शूर। मंदसानः । त्रिऽकद्रुकेषु । पाहि ।
सोमं । इंद्र।।

प्रऽदोधुवत् । श्मश्रुषु । प्रीणानः । याहि। हरिऽभ्यां ।
सुतस्य । पीतिं ॥ १७॥

हे शूर बलवन्निंद्र उग्रेषूद्धूर्णेषु बहुस्तोत्रशस्त्रवत्सु त्रिकद्रुकेषु ज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकेष्वाभिप्लविकेष्वहःसु मंदसानो हृष्यन् सोमं पाहि । पिब । ततः प्रीणानः सोमपानेन प्रीतो भवन् श्मश्रुषु लिप्तं सोमं प्रदोधुवत् ॥ धूञ् कंपने । यङ्लुगंतस्य शतरि रूपं । पुनःपुनर्धुन्वन् सुतस्याभिषुतस्य पीतिं पानमुद्दिश्य हरिभ्यामश्वाभ्यां युक्तः सन् याहि । गच्छ ॥

धिष्वा शवः शूर येनं वृत्रमवाभिंनद्दानुंमौर्णवाभम् ।

अपांवृणोर्ज्योतिरार्याय नि संव्यतः सांदि दस्युंरिन्द्र ॥१८

धि॒ष्व । शवः॑ । शू॒र॒ । येन॑ । वृ॒त्रम् । अ॒व॒ऽअभि॑नत् ।
दानु॑म् । औ॒र्ण॒ऽवा॒भम् ।

अप॑ । अ॒वृ॒णो॒ः । ज्योतिः॑ । आर्या॑य । नि । स॒व्य॒तः ।
सा॒दि॒ । दस्युः॑ । इ॒न्द्र॒ ॥१८

धिष्व । शवः । शूर। येन । वृत्रं । अवऽअभिनत् । दानुं ।
और्णऽवाभं।

अप । अवृणोः। ज्योतिः । आर्याय। नि । सव्यतः । सादि।
दस्युः । इंद्र ॥१८॥

शूर हे इंद्र शवस्तादृशं बलं धिष्व । धारय ॥ दधातेर्लोटि
बहुलं छंदसीति शपो लुक् । छंदस्युभयथेति वा स
आर्धधातुकत्वादिडागमः ॥ येन बलेन दानुं दानोः पुत्रं
वृत्रमौर्णवाभं । ऊर्णनाभिः कीटविशेष और्णवाभ
इत्युच्यते । तमिवावाभिनत्। बिभेदिथ। यद्वा और्ण

ऊर्णनाभिः । तदाभं तत्सदृशमित्यर्थः । ततस्तमोरूपस्य हननादार्याय कर्मणामनुष्ठात्रे जनाय कुत्साय राजर्षये वा ज्योतिः प्रकाशकमादित्यमपावृणोः।। उद्धाटितवानसि । दस्युः कर्मणामुपक्षपयिता स वृत्रः सव्यतस्तव सव्यपार्श्वे निषादि । त्वया नितरां सन्नो बाधितो वर्तते । ।

सनेम॒ ये तं ऊ॒तिभि॒स्तरं॑न्तो॒ विश्वा॒ः स्पृध॒ आर्ये॑ण॒ दस्यू॑न् ।

अ॒स्मभ्यं॒ तत्त्वा॒ष्ट्रं वि॒श्वरू॑प॒मरं॑न्धयः सा॒ख्यस्यं त्रि॒तायं ॥
१९

सनेम । ये । ते॒ । ऊ॒तिऽभिः॑ । तरं॑न्तः । विश्वाः॑ । स्पृधः॑ । आर्ये॑ण । दस्यू॑न् ।

अ॒स्मभ्यं॑म् । तत् । त्वा॒ष्ट्रम् । वि॒श्वऽरू॑पम् । अरं॑न्धयः । सा॒ख्यस्यं । त्रि॒तायं ॥१९

सनेम । ये। ते । ऊति ऽभिः। तरंतः । विश्वाः । स्पृधः ।
आर्येण । दस्यून ।

अस्मभ्यं । तत् । त्वाष्ट्रं । विश्वऽरूपं । अरंधयः ।
साख्यस्य । त्रिताय ॥१९॥

सनेम तान्पुरुषान् संभजेम ये ते तवोतिभिः पालनैर्विश्वाः स्पृधः स्पर्धमानाः सर्वा विशस्तरंतो हिंसंतः। तथार्येणार्थभावेन दस्यूनुपक्षपयितॄन् हिंसंतो भवंति । तदस्मभ्यं वशमानय । किं तत् । तदाह । त्वाष्ट्रं त्वष्टुः सुतं विश्वरूपमेतन्नामकमसुरमरंधयः ॥ रध्यतिर्वशगमने ॥ वशमानयः । यद्वा तमसुरमवधीः ॥ रध हिंसासंराध्योः । रधिजभोरचीति नुम् ॥
इंद्रस्त्वाष्ट्रमवधीदित्ययमर्थस्तैत्तिरीयके विश्वरूपो वै त्वाष्ट्रः । तै° २.५.१.। इत्यत्र महता प्रबंधेन प्रपंचितः । किंच साख्यस्य सखिभावस्यानुपालनाय त्रिताय महर्षये

वशमानयः । यद्वा सनेम ते वयं प्रवृद्धा भवेम ये वयं तव रक्षाभिः स्पर्धमानाः प्रजा दस्यूंश्च तरंतोऽतिक्रामंतो भवेम । सनेमेति वृद्ध्यर्थं आद्युदात्तः । यथा सनेम मित्रावरुणा सनंतः । ७.५२.१.। इति। सकर्मकश्चेत् मध्योदात्तः । सनेम वाजं तव ।८.६१.४.। इति । तरंतः । तॄ प्लवनतरणयोः। शतरि रूपं । संज्ञावचनश्चेदंतोदात्तः । यथा तरंत इव मंहना । ५.६१.१०.। इति ॥

अ॒स्य सु॑वा॒नस्य॑ म॒न्दिन॑स्त्रि॒तस्य॒ न्यर्बु॑दं वावृधा॒नो अ॑स्तः ।

अव॑र्तय॒त्सूर्यो॒ न च॒क्रं भि॒नद्व॒लमिन्द्रो॒ अङ्गि॑रस्वान् ॥२०

अ॒स्य । सु॒वा॒नस्य॑ । म॒न्दिनः॑ । त्रि॒तस्य॑ । नि । अर्बु॑दम् । व॒वृ॒धा॒नः । अ॒स्त॒रित्य॑स्तः ।

अवंर्तयत् । सूर्यः । न । चुक्रम् । भिनत् । वुलम् । इन्द्रः । अङ्गिरस्वान् ॥२०

अस्य। सुवानस्य। मंदिनः। त्रितस्य । नि। अर्बुदं । ववृधानः । अस्तरित्यस्तः ।

अवर्तयत् । सूर्यः । न। चक्रं । भिनत् । वलं। इंद्रः । अंगिरस्वान् ॥२०॥

मंदिनोऽस्य मदकरमिमं सुवानस्य सुतवतस्त्रितस्य तीर्णनमस्कस्य महर्षेरर्थं वावृधानः सोमेन वर्धमान इंद्रोऽर्बुदं । अंबूनि ददातीत्यर्बुदो मेघः । अनुस्वारस्य रेफश्छांदसः । यद्वा नामैतत् । अर्बुदाख्यमसुरं न्यस्तः।। स्तृ हिंसायामित्यस्य लङि तिपि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । गुणे कृते हलङ्यादिना तिलोपः । नितरामवधीत् । महांतं चिदर्बुदं नि क्रमीः पदा । १.५१.६.। इत्यादिष्वर्बुदवधः स्पष्टमुक्तः । किंच

अंगिरस्वान् अंगिरोभिः सहित इंद्रोऽवर्तयत् ।
असुरहननार्थं वज्रमभ्रामयत् । सूर्यो न। यथा सूर्यश्चक्रं
भ्रामयति तद्वत्। यद्वा यस्मादसुराद्भिया सूर्यः स्वकीयं
रथचक्रं नावर्तयत् । निषेधार्थीयोऽत्र नकारः । वर्तयितुं
नाशकत् तं वलं पणीनां प्रभुमसुरं भिनत् । वज्रेणाभिनत्।
यद्वा द्विचक्रो हि पूर्वं सूर्यस्य रथः । तस्यैकं
चक्रमिंद्रेणापहृतं । सूर्य इति शाप सुलुगिति
षष्ठ्येकवचनस्य सुः । सूर्यस्य संबंध्यपहृतं तदेकं
चक्रमवर्तयत् । रक्षोहननार्थमभ्रामयत् । तेन चक्रेण
वलमभिनच्च । नश्चार्थे ॥

अहर्गणेषु माध्यंदिनसवनेषु
तायमानरूपेष्वच्छावाकस्याहरहः
शस्यसंज्ञकमभितष्टेवेति सूक्तं । नूनं सा त इत्येषा तस्यांते

शंसनीया । सूत्रितं च । नूनं सा त इत्यंतमुत्तमं । आ° ७. ४.। इति ॥

नू॒नं सा ते॒ प्रति॒ वरं॑ जरि॒त्रे दु॑ही॒यदिं॑न्द्र॒ दक्षिं॑णा म॒घोनीं॑ ।

शिक्षां॑ स्तो॒तृभ्यो॒ माति॑ धग्भगो॑ नो बृ॒हद्वं॑देम वि॒दथें॑ सु॒वीराः॑ ॥२१

नू॒नम् । सा । ते॒ । प्रतिं॑ । वरं॑म् । ज॒रि॒त्रे । दु॒ही॒यत् । इ॒न्द्र॒ । दक्षिं॑णा । म॒घोनीं॑ ।

शिक्षं॑ । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । मा । अतिं॑ । ध॒क् । भगः॑ । न॒ः । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथें॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥२१

नूनं । सा । ते। प्रति । वरं। जरित्रे। दुहीयत् । इंद्र । दक्षिणा । मघोनी।

शिक्ष। स्तोतृऽभ्यः। मा। अति।धक्। भगः।नः।बृहत्। वदेम विदथे। सुवीराः ॥२१॥

हे इंद्र या दक्षिणा दक्षमुत्साहनं करोतीति दक्षिणा स्तोतृभ्यो देया ते त्वत्संबंधिनी मघोनी धनवत जरित्रे स्तोत्रे वरं श्रेष्ठमभिमतमर्थं नूनं प्रतिदुहीयत् । इदानीं प्रतिदोग्धि। संपादयतीत्यर्थः । तादृशीं दक्षिणां स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं शिक्ष । प्रयच्छ । किंच भगो भजनीयस्त्वं माति धक् ॥ दहेर्दानार्थस्य लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् ॥ नोऽस्मानतिक्रम्यान्येभ्यो दक्षिणां मा दाः । प्रथममस्मभ्यं दत्त्वा पश्चादन्येभ्यो दीयतामित्यर्थः । यद्वा नोऽस्माकं कामान् मा धक् । मा धाक्षीः। अपेक्षितफलदानेन पूरयेत्यर्थः । सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतो वयं विदथे ऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभूतं स्तोत्रं वदेम । त्वामुद्दिश्य ब्रवाम । अत्र सा ते प्रतिदुग्धामिति प्रकृत्य

वीरो वीरयत्यमित्रान् वेतेर्वा स्याद्गतिकर्मणो वीरयतेर्वेत्यंतं निरुक्तमनुसंधेयं । नि० १.७.॥॥६॥ ॥१॥

टिप्पणी

गृत्समदस्य नामनिरुक्तिः--

निरुक्तं तदिदं वार्यम् इन्द्र श्रेष्ठान्यृचान्त्यया । वव्रे
वरमिदं सर्वं तदाकर्ण्य शचीपतिः ।। ७४ ।।

तथेत्युक्त्वा तुराषाट् तु पाणौ जग्राह दक्षिणे।
ऋषिश्चास्य सखित्वेन पाणिना पाणिमस्पृशत् । ।
७५ । ।

सहितौ जग्मतुश्चैवं महेन्द्रसदनं प्रति ।
तत्रैनमार्हयत्प्रीत्या स्वयमेव पुरंदरः । । ७६ ।।

कर्मणा विधिदृष्टेन तमृषिं चाभ्यपूजयत् ।
सखित्वाच्च पुनश्चैनम् उवाच हरिवाहनः ।। ७७ ।।

गृणन्मादयसे यस्मात् त्वमस्मानृषिसत्तम ।
तस्माद्गृत्समदो नाम शौनहोत्रो भविष्यसि । । ७८ ।।

ततो द्वादशभिः सूक्तैस् तुष्टावेन्द्रं श्रुधीत्यृषिः । ददर्श
संस्तुवन्नेव तत्र स ब्रह्मणस्पतिम् ।।बृहद्देवता ४.७९
।।

पृष्ठ्यषडहस्य चतुर्थमहः-- यद्वा एति च प्रेति च
तच्चतुर्थस्याह्नो
रूपं......यज्जातवद्यद्धववद्यच्छुक्रवद्यद्वाचो रूपं
यद्वैमदं यद्विरिफितं यद्विच्छन्दा यदूनातिरिक्तं
यद्वैराजं यदानुष्टुभं यत्करिष्यद्यत्प्रथमस्याह्नो
रूपमित्यादि।...... श्रुधी हवमिन्द्र मा रिषण्य इति

सूक्तं हववच्चतुर्थेऽहनि चतुर्थस्याह्नो रूपम् (ऐ.ब्रा.
५.४ ।

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.११&oldid=237142" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.१२

ऋग्वेदः - मण्डल २

← सूक्तं २.११ | सूक्तं २.१२ | सूक्तं २.१३ →

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः

दे. इन्द्रः। त्रिष्टुप्

यो जात एव प्रथमो मनस्वान्देवो देवान्क्रतुना पर्यभूषत् ।

यस्य शुष्माद्रोदसी अभ्यसेतां नृम्णस्य मह्ना स जनास इन्द्रः ॥१॥

यः पृथिवीं व्यथमानामदृंहद्यः पर्वतान्प्रकुपिताँ अरम्णात् ।

यो अन्तरिक्षं विममे वरीयो यो द्यामस्तभ्नात्स जनास इन्द्रः ॥२॥

यो हत्वाहिमरिणात्सप्त सिन्धून्यो गा उदाजदपधा वलस्य ।

यो अश्मनोरन्तरग्निं जजान संवृक्समत्सु स जनास इन्द्रः ॥३॥

येनेमा विश्वा च्यवना कृतानि यो दासं वर्णमधरं गुहाकः ।

श्वघ्नीव यो जिगीवाँल्लक्षमाददर्यः पुष्टानि स जनास इन्द्रः ॥४॥

यं स्मा पृच्छन्ति कुह सेति घोरमुतेमाहुर्नैषो अस्तीत्येनम् ।

सो अर्यः पुष्टीर्विज इवा मिनाति श्रदस्मै धत्त स जनास इन्द्रः ॥५॥

यो रध्रस्य चोदिता यः कृशस्य यो ब्रह्मणो नाधमानस्य कीरेः ।

युक्तग्राव्णो योऽविता सुशिप्रः सुतसोमस्य स जनास इन्द्रः ॥६॥

यस्याश्वासः प्रदिशि यस्य गावो यस्य ग्रामा यस्य विश्वे रथासः ।

यः सूर्यं य उषसं जजान यो अपां नेता स जनास इन्द्रः ॥७॥

यं क्रन्दसी संयती विह्वयेते परेऽवर उभया अमित्राः ।

समानं चिद्रथमातस्थिवांसा नाना हवेते स जनास इन्द्रः ॥८॥

यस्मान्न ऋते विजयन्ते जनासो यं युध्यमाना अवसे हवन्ते ।

यो विश्वस्य प्रतिमानं बभूव यो अच्युतच्युत्स जनास इन्द्रः ॥९॥

यः शश्वतो मह्येनो दधानानमन्यमानाञ्छर्वा जघान ।

यः शर्धते नानुददाति शृध्यां यो दस्योर्हन्ता स जनास इन्द्रः ॥१०॥

यः शम्बरं पर्वतेषु क्षियन्तं चत्वारिंश्यां शरद्यन्वविन्दत् ।

ओजायमानं यो अहिं जघान दानुं शयानं स जनास इन्द्रः ॥११॥

यः सप्तरश्मिर्वृषभस्तुविष्मानवासृजत्सर्तवे सप्त सिन्धून् ।

यो रौहिणमस्फुरद्वज्रबाहुर्द्यामारोहन्तं स जनास इन्द्रः ॥१२॥

द्यावा चिदस्मै पृथिवी नमेते शुष्माच्चिदस्य पर्वता भयन्ते ।

यः सोमपा निचितो वज्रबाहुर्यो वज्रहस्तः स जनास इन्द्रः ॥१३॥

यः सुन्वन्तमवति यः पचन्तं यः शंसन्तं यः शशमानमूती ।

यस्य ब्रह्म वर्धनं यस्य सोमो यस्येदं राधः स जनास इन्द्रः ॥१४॥

यः सुन्वते पचते दुध्र आ चिद्वाजं दर्दर्षि स किलासि सत्यः ।

वयं त इन्द्र विश्वह प्रियासः सुवीरासो विदथमा वदेम ॥१५॥

सायणभाष्यम्

द्वितीयेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र यो जात इति पंचदशर्चं प्रथमं सूतं गार्त्समदं त्रैष्टुभमैन्द्रं ॥ संस्रवे निष्केवल्ये निविद्धानीयस्य पुरस्ताद्यो जात एवेति शंस्येत् । यदि पर्यायानिति खंडे सूत्रितं । यो जात एवेति निष्कवल्ये । आ०६.६.। इति ॥ आभिप्लविक तृतीयेऽहनि निष्कवल्ये यो जात एवेति निविद्धानीयं । सूत्रित च । तृतीयस्य त्र्यर्यमा यो जात एवेति मध्यंदिनः । आश्व ७. ७.। इति ॥ विश्वजिति माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणः स्वशस्त्रे प्राकृतात्सूक्तात्पूर्वं यो जात इति सामसूक्तं शंसेत् । विश्वजितोऽग्निं नर इति खंडे सूत्रितं । सत्रा मदासो यो जात एवाभूरेक इति सामसूक्तानि। आश्व. ८.७। इति। अग्निष्टुन्निष्केवल्ये निविद्धानमिदं। श्येनाजिराभ्यामिति खंडे सूत्रितं । तिष्ठा हरी इति यो जात एवेति मध्यंदिनः । आ० ९.७.। इति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये यो जात एवेति सूक्तं। ऊरू इति खंडे सूत्रितं । वने न वा यो न्यधायि चाकन् यो जात एव प्रथमो मनस्वान् (ऐ.आ.

५.३.१) इति। अत्रेतिहासो बृहद्देवतायामुक्तः। संयुज्य तपसात्मानमिंद्रं बिभ्रन्महद्वपुः।अदृश्यत मुहूर्तेन दिवि च व्योम्नि चेह च । तमिंद्र इति मत्वा तु दैत्यो भीमपराक्रमी । धुनिश्च चुमुरिश्चोभौ सायुधावभिपेततुः ॥ विदित्वा स तयोर्भावमृषिः पापं चिकीर्षतोः । यो जात इति सूक्तेन कर्माण्यैंद्राण्यकीर्तयत् ॥ अन्ये त्वन्यथा वर्णयंति । पुरा किलिंद्रादयो वैन्ययज्ञं समाजग्मुः । गृत्समदोऽपि तत्रागत्य सदस्यासीत् । दैत्याश्चेंद्रजिघांसया तत्र समागमन् । तान् दृष्ट्वा निर्जगामेंद्रो यज्ञाद्गृत्समदाकृतिः । स च गृत्समदो वैन्येन पूजितो यज्ञवाटान्निरगच्छत् । निर्गच्छंतं तमृषिं दृष्ट्वा अयमेवेंद्र इति मन्यमानास्तमसुराः परिवव्रुः । नाहमिंद्रस्तुच्छः किंत्वेवंगुणोपेतः स इत्यनेन सूक्तेन तान्प्रत्युवाच ॥ अपरे त्वेवं कथयंति । गृत्समदस्य यज्ञे प्रविष्टमेकाकिनमिंद्रं ज्ञात्वासुराः परिवव्रुः । स इंद्रो गृत्समदरूपेण यज्ञवाटान्निर्गत्य स्वर्गं जगाम । ततोऽसुराः इंद्रो विलंबित इत्यंतःप्रविश्य गृत्समदं दृष्ट्वा पूर्वमेव

गृत्समदो गतः अयं त्विंद्रोऽस्मद्भयाद्गृत्समदरूपेणास्त इति तं जगृहुः । स तान् नाहमिंद्रोऽयमित्यनेन सूक्तेन प्रत्युवाच । अयमेवार्थो महाभारते प्रपंचितः ॥

यो जा॒त ए॒व प्र॑थ॒मो मन॑स्वान्दे॒वो दे॒वान्क्रतु॑ना प॒र्यभू॑षत् ।

यस्य॒ शुष्मा॒द्रोद॑सी॒ अभ्य॑सेतां नृ॒म्णस्य॑ म॒ह्ना स जं॑नास॒ इन्द्रः॑ ॥१

यः । जा॒तः । ए॒व । प्र॒थ॒मः । मन॑स्वान् । दे॒वः । दे॒वान् । क्रतु॑ना । प॒रि॒ऽअभू॑षत् ।

यस्य॑ । शुष्मा॑त् । रोद॑सी॒ इति॑ । अभ्य॑सेताम् । नृ॒म्णस्य॑ । म॒ह्ना । सः । ज॒ना॒सः॒ । इन्द्रः॑ ॥१

यः । जातः । एव। प्रथमः । मनस्वान्। देवः । देवान्। क्रतुना। परिऽअभूषत् ।।

यस्य। शुष्मात्। रोदसी इति। अभ्यसेतां। नृम्णस्य। मह्ना। सः । जनासः। इंद्रः ॥१॥

गृत्समदो ब्रूते । जनासो जना हे असुराः यो जात एव जायमान एव सन् प्रथमो देवानां प्रधानभूतो मनस्वान् मनस्विनामग्रगण्यो देवो द्योतमानः सन् क्रतुना वृत्रवधादिलक्षणेन स्वकीयेन कर्मणा देवान् सर्वान्यागदेवान्पर्यभूषत्। रक्षकत्वेन पर्यग्रहीत् ॥ भूष अलंकार भूवादिः। लङि रूपं ॥ यद्वा सर्वाननन्यान्देवान्पर्यभूषत् पर्यभवत् । अत्यक्रामत् ॥ अस्मिन्पक्षे भवतेर्व्यत्ययेन क्तः । श्र्युकः कितीतीट्प्रतिषेधः ॥ यस्येंद्रस्य शुष्मात् शरीरात बलात् रोदसी द्यावा पृथिव्यावभ्यसेतां । अबिभीतां ॥ भ्यस भये । अनुदात्तेत । भ्यस भयवेपनयोरिति नैरुक्ताः। नि. ३.२१। अभ्यसेतामवेपेतां वा। तथा च मंत्रांतरं। इमे चित्तव मन्यवे वेपेते भियसा मही।१.८०.११।। इति ।

नृम्णस्य सेनालक्षणस्य बलस्य मह्ना महत्त्वेन युक्तः स इंद्रो नाहमिति ॥ अत्र निरुक्तं । यो जायमान एव प्रथमो मन्स्वी देवो देवान्क्रतुना कर्मणा पर्यभवत्पर्यगृह्णात्पर्यरक्षदत्यक्रामदिति वा यस्य बलाद्द्यावापृथिव्यावप्यबिभीतां नृम्णस्य मह्ना बलस्य महत्त्वेन स जनास इंद्र इत्यृषेर्दृष्टार्थस्य प्रीतिर्भवत्याख्यानसंयुक्ता । नि० १०. १०. । इति ॥१

यः पृ॑थि॒वीं व्यथ॑माना॒मदृं॑ह॒द्यः पर्व॑ता॒न्प्रकु॑पिताँ॒ अर॑म्णात् ।

यो अ॒न्तरि॑क्षं विम॒मे वरी॑यो॒ यो द्यामस्त॑भ्ना॒त्स जना॑स॒ इन्द्रः॑ ॥२

यः । पृ॒थि॒वीम् । व्यथ॑मानाम् । अदृं॑हत् । यः । पर्व॑तान् । प्रऽकु॑पितान् । अर॑म्णात् ।

यः । अ॒न्तरि॑क्षम् । वि॒ऽम॒मे । वरी॑यः । यः । द्याम् ।
अस्त॑भ्नात् । सः । ज॒ना॒सः॒ । इन्द्रः॑ ॥२

यः । पृथिवीम् । व्यथमानाम् । अदृंहत् । यः । पर्वतान् ।
प्रऽकुपितान् । अरम्णात् ।

यः । अन्तरिक्षम् । विऽममे । वरीयः । यः । द्याम् ।
अस्तभ्नात् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥२

हे जनाः य इंद्रो व्यथमानां चलंतीं पृथिवीमदृंहत । शर्करादिभिर्दृढामकरोत् ॥ दृह दृहि वृद्धौ ॥ यश्च प्रकुपितान् इतस्ततश्चलितान्पक्षयुक्तान्पर्वतानरम्णात्। नियमितवान्। स्वे स्वे स्थाने स्थापितवान्। अरम्णात् रमु क्रीडायां। अंतर्भावितण्यर्थस्य व्यत्ययेन श्नाप्रत्ययः। यश्च वरीय उरुतममंतरिक्षं विममे। निर्ममे। विस्तीर्णं चकारेत्यर्थः । यश्च द्यां दिवमस्तभ्नात् ।

स्तंभनिरुद्धामकरोत ॥ स्तंभु रोधन इति सौत्रो धातुः ॥ स ऐवेंद्रो नाहमिति ॥ २

यो ह॒त्वाहि॒मरि॑णात्स॒प्त सिन्धू॒न्यो गा उ॒दाज॑दप॒धा व॒लस्य॑ ।

यो अश्म॑नोर॒न्तर॒ग्निं ज॒जान॑ सं॒वृक्स॒मत्सु॑ स ज॑नास॒ इन्द्रः᳚ ॥३

यः । ह॒त्वा । अहि॑म् । अरि॑णात् । स॒प्त । सिन्धू॑न् । यः । गाः । उ॒त्ऽआज॑त् । अ॒प॒ऽधा । व॒लस्य॑ ।

यः । अश्म॑नोः । अ॒न्तः । अ॒ग्निम् । ज॒जान॑ । स॒म्ऽवृक् । स॒मत्ऽसु॑ । सः । ज॒ना॒सः॒ । इन्द्रः᳚ ॥३

यः । हत्वा । अहिम् । अरिणात् । सप्त । सिन्धून् । यः । गाः । उत्ऽआजत् । अपऽधा । वलस्य ।

यः । अश्मनोः । अन्तः । अग्निम् । जजान । सम्ऽवृक् ।
समत्ऽसु । सः । जनासः । इन्द्रः ॥३

योऽहिं मेघं हत्वा मेघहननं कृत्वा सप्त सर्पणशीलाः सिन्धून् स्यंदनशीला अपोऽरिणात् प्रेरयत्। यद्वा सप्त गंगायमुनाद्या मुख्या नदीररिणात्। रीङ् स्रवणे क्र्यादिः। यश्च वलस्य वलनामकस्यासुरस्यापधा तत्कर्तृकान्निरोधान्निरुद्धा गा उदाजत्। निरगमयत्। अपधा। अपपूर्वाद्दधतिरातश्चोपसर्गे। पा. ३.३.१०६ इति भावेऽङ्प्रत्ययः। सुपां सुलुगिति पंचम्या आकारः। यश्चाश्मनोः अश्नुते व्याप्नोत्यंतरिक्षमित्यश्मा मेघः। अत्यंतमृदुरूपयोर्मेघयोरंतर्मध्ये वैद्युतमग्निं जजान। उत्पादयामास।यश्च समत्सु। संभक्षयंति योद्धॄणामायूंषीति समदः संग्रामाः । तेषु संवृक् भवति ॥ वृणक्तेर्हिंसार्थस्य क्विपि रूपं ॥ स इंद्रो नाहमिति ॥३

येने॒मा विश्वा॒ च्यव॑ना कृ॒ताने॒ यो दास॒ं वर्ण॒मध॑र॒ं गुहाकः॑ ।

श्व॒घ्नीव॒ यो जिंगी॒वाँल्ल॒क्षमाद॑द॒र्यः पु॒ष्टानि॒ स जंनास॒ इन्द्रः॑ ॥४

येन॑ । इ॒मा । विश्वा॑ । च्यव॑ना । कृ॒तानि॑ । यः । दास॑म् । वर्ण॑म् । अध॑रम् । गुहा॑ । अक॒रित्यकः॑ ।

श्व॒घ्नीऽइ॑व । यः । जि॒गी॒वान् । ल॒क्षम् । आद॑त् । अ॒र्यः । पु॒ष्टानि॑ । सः । ज॒ना॒स॒ः । इन्द्रः॑ ॥४

येन । इमा । विश्वा । च्यवना । कृतानि । यः । दासम् । वर्णम् । अधरम् । गुहा । अकरित्यकः ।

श्वघ्नीऽइव । यः । जिगीवान् । लक्षम् । आदत् । अर्यः । पुष्टानि । सः । जनासः । इन्द्रः ॥४

येनेंद्रेणेमेमानि विश्वा च्यवना नश्वराणि भुवनानि कृतानि। स्थिरीकृतानि। यश्च दासं वर्णं शूद्रादिकं। यद्वा दासमुपक्षपयितारमधरं निकृष्टमसुरं गुहा गुहायां गूढ़स्थाने नरके वाकः। अकार्षीत् ॥ करोतेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिन च्लेर्लुकि रूपं। लक्षं लक्ष्यं जिगीवान्। जि जये। क्वसौ सन्लिटोर्जेरित्यभ्यासादुत्तरस्य कुत्वं। दीर्घश्छांदसः। जितवान् ऽर्योऽरेः। षष्ठ्येकवचने छांदसो यणादेशः। शत्रोःसंबंधीनि पुष्टानि समृद्धान्यादत् आदत्ते।तत्र दृष्टांतः। श्वघ्नीव। श्वभिर्मृगान् हंतीति श्वघ्नी व्याधः। यथा व्याधो जिघृक्षंस्तं मृगं परिगृह्णाति तद्वत् ॥ ४

यं स्मा॑ पृ॒च्छन्ति॒ कुह॒ सेति॑ घो॒रमु॒तेमा॑हु॒र्नैषो अ॒स्तीत्ये॑नम् ।

सो अ॒र्यः पु॒ष्टीर्विज॑ इ॒वा मि॑नाति॒ श्रद॑स्मै धत्त॒ स ज॑नास॒ इन्द्रः॑ ॥५

यम् । स्म॒ । पृ॒च्छन्ति॑ । कुह॑ । सः । इति॑ । घो॒रम् । उ॒त ।
ई॒म् । आ॒हुः॒ । न । ए॒षः । अ॒स्ति॒ । इति॑ । ए॒न॒म् ।

सः । अ॒र्यः । पु॒ष्टीः । विजः॑ऽइव । आ । मि॒ना॒ति॒ । श्रत् ।
अ॒स्मै॒ । ध॒त्त॒ । सः । ज॒ना॒सः॒ । इन्द्रः॑ ॥५

यम् । स्म । पृच्छन्ति । कुह । सः । इति । घोरम् । उत ।
ईम् । आहुः । न । एषः । अस्ति । इति । एनम् ।

सः । अर्यः । पुष्टीः । विजःऽइव । आ । मिनाति । श्रत् ।
अस्मै । धत्त । सः । जनासः । इन्द्रः ॥५

अपश्यंतो जना घोरं शत्रूणां घातकं यं पृच्छंति स्म कुह सेति । स इंद्रः कुत्र वर्तत इति ॥ सेति । सो ऽचि लोपे चेत्पादपूरणमिति सोर्लेपि गुणः ॥ न क्वचिदसौ तिष्ठतीति मन्यमाना जना एनमिंद्रमाहुः एष इंद्रो नास्तीति। तथा च मंत्रैर्नेंद्रो अस्तीति नेम उ त्व आह। ८.१००.३। इति।

ईमिति पूरणः। स इंद्रो विज इव। इवशब्द एवार्थे। उद्वेजक एव सन् अर्योऽरेः संबंधीनि पुष्टीः पोषकाणि गवाश्वादीनि धनान्यामिनाति। सर्वतो हिनस्ति। मीङ् हिंसायां। मीनातेर्निगम इति ह्रस्वः। तस्माद् श्रदस्मा इंद्राय धत्त। स इंद्रोऽस्तीति विश्वासमत्र कुरुत । यद्यप्यसौ विशेषतोऽस्माभिर्न दृश्यते तथापि अस्तीति विश्वासं कुरुत । एवं निर्धारणमहिमोपेतः स इंद्रो नाहमिति ॥ ॥५॥

यो र॒ध्रस्य॑ चोदि॒ता यः कृ॒शस्य॒ यो ब्र॒ह्मणो॒ नाध॑मानस्य की॒रेः ।

यु॒क्तग्रा॑व्णो॒ योऽवि॒ता सु॑शि॒प्रः सु॒तसो॑मस्य॒ स ज॑नास॒ इन्द्रः॑ ॥६

यः । र॒ध्रस्य॑ । चो॒दि॒ता । यः । कृ॒शस्य॑ । यः । ब्र॒ह्मणः॑ । नाध॑मानस्य । की॒रेः ।

यु॒क्तऽग्रा॑व्णः । यः । अ॒वि॒ता । सु॒ऽशि॒प्रः । सु॒तऽसो॑मस्य ।
सः । ज॒ना॒स॒ः । इन्द्रः॑ ॥६

यः । रध्रस्य । चोदिता । यः । कृशस्य । यः । ब्रह्मणः ।
नाधमानस्य । कीरेः ।

युक्तऽग्राव्णः । यः । अविता । सुऽशिप्रः । सुतऽसोमस्य ।
सः । जनासः । इन्द्रः ॥६

यो रध्रस्य। रध हिंसासंराद्ध्योः। समृद्धस्य चोदिता धनानां प्रेरयिता भवति। यश्च कृशस्य च दरिद्रस्य च यश्च नाधमानस्य। नाधृ णाधृ याञ्चोपतपिश्वर्याशीःषु। याचमानस्य कीरेः। करोतेः कीर्तयतेर्वा। स्तोतुर्ब्रह्मणो ब्राह्मणस्य च धनानां प्रेरयिता। यश्च सुशिप्रः शोभनहनुः सुशीर्षको वा सन् युक्तग्राव्णोऽभिषवार्थमुद्यतग्राव्णः सुतसोमस्याभिषुतसोमस्य यजमानस्याविता रक्षिता भवति स एवेंद्रो नाहमिति। ब्रह्मशब्दस्य त्वन्नपरत्वे

ह्याद्युदात्तता स्यात् यथा ब्रह्म वन्वानो अजरं सुवीरं। ३.८.२। इति । अयं त्वंतोदात्तः पद्यत इति नान्नपरः।।६

यस्याश्वा॑सः प्र॒दिशि॒ यस्य॒ गावो॒ यस्य॒ ग्रामा॒ यस्य॒ विश्वे॒ रथा॑सः ।

यः सूर्यँ॒ य उ॒षसँ॑ ज॒जान॒ यो अ॒पां ने॒ता स ज॑नास॒ इन्द्रः॑ ॥७

यस्य॑ । अश्वा॑सः । प्र॒ऽदिशि॑ । यस्य॑ । गाव॑ः । यस्य॑ । ग्रामा॑ः । यस्य॑ । विश्वे॑ । रथा॑सः ।

यः । सूर्य॑म् । यः । उ॒षस॑म् । ज॒जान॑ । यः । अ॒पाम् । ने॒ता । सः । ज॒ना॒स॒ः । इन्द्र॑ः ॥७

यस्य । अश्वासः । प्रऽदिशि । यस्य । गावः । यस्य । ग्रामाः । यस्य । विश्वे । रथासः ।

यः । सूर्यम् । यः । उषसम् । जजान । यः । अपाम् । नेता । सः । जनासः । इन्द्रः ॥७

यस्य सर्वांतर्यामितया वर्तमानस्य प्रदिशि प्रदेशनेऽनुशासनेऽश्वासोऽश्वा वर्तंते। यस्यानुशासने भावः। यस्यानुशासने ग्रामाः। ग्रसतेऽत्रेति ग्रामा जनपदाः। यस्याज्ञायां विश्वे सर्वे रथासो रथा वर्तंते। यश्च वृत्रं हत्वा सूर्यं जजान। यश्चोषसं। तथा मंत्रः जजान सूर्यमुषसं सुदंसाः। ३.३२.८। इति। यश्च मेघभेदनद्वारापां नेता प्रेरकः स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥ ७

यं क्रन्दंसी संय॒ती वि॒ह्वयें॑ते॒ परेऽवंर उ॒भयां अ॒मित्राः॑ ।

स॒मा॒नं चि॒द्रथंमातस्थि॒वांसा॒ नानां हवेते॒ स जंनास॒ इन्द्रः॑ ॥ ८

यम् । क्रन्दं॑सी॒ इति॑ । सं॒य॒ती इति॑ स॒म्ऽय॒ती । वि॒ह्वये॑ते॒ इति॑ वि॒ऽह्वये॑ते । परे॑ । अव॑रे । उ॒भयाः॓ । अ॒मित्राः॓ ।

स॒मा॒नम् । चि॒त् । रथं॑म् । आ॒त॒स्थि॒ऽवांसा॑ । नाना॑ । ह॒वे॒ते॒ इति॑ । सः । ज॒ना॒स॒ः । इन्द्रः॓ ॥८

यम् । क्रन्दसी इति । संयती इति सम्ऽयती । विह्वयेते इति विऽह्वयेते । परे । अवरे । उभयाः । अमित्राः ।

समानम् । चित् । रथम् । आतस्थिऽवांसा । नाना । हवेते इति । सः । जनासः । इन्द्रः ॥८

यं क्रंदसी रोदसी शब्दं कुर्वाणे मानुषी देवी च द्वे सेने वा संयती परस्परं संगच्छंत्यौ यमिंद्रं विह्वयेते। स्वरक्षार्थं विविधमाह्वयतः। पर उत्कृष्टा अवरेऽधमश्चोभया उभयविधा उभयमाह्वयंति। समानमिंद्ररथसदृशं रथमातस्थिवांसा आस्थितौ द्वौ रथिनौ तमेवेंद्रं नाना पृथक्

पृथक् हवेते । आह्वयेते । यद्वा समानमेकरथमारूढाविंद्राग्नी हवेते। यज्ञार्थं यजमानैः पृथगाह्वयेते। तयोरन्यतरः स इंद्रो नाहमिति ॥८

यस्मा॒न्न ऋ॒ते वि॒जयं॑न्ते॒ जनां॑सो॒ यं युध्यं॑माना॒ अवं॑से॒ हवं॑न्ते ।

यो विश्वं॑स्य प्रति॒मानं॑ ब॒भूव॒ यो अं॑च्युत॒च्युत्स जं॑नास॒ इन्द्रः॑ ॥९

यस्मां॑त् । न । ऋ॒ते । वि॒ऽजयं॑न्ते । जनां॑सः । यम् । युध्यं॑मानाः । अवं॑से । हवं॑न्ते ।

यः । विश्वं॑स्य । प्र॒ति॒ऽमानं॑म् । ब॒भूवं॑ । यः । अ॒च्यु॒त॒ऽच्युत् । सः । ज॒ना॒सः॒ । इन्द्रः॑ ॥९

यस्मात् । न । ऋते । विऽजयन्ते । जनासः । यम् । युध्यमानाः । अवसे । हवन्ते ।

यः । विश्वस्य । प्रतिऽमानम् । बभूव । यः । अच्युतऽच्युत् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥९

यस्मादृते जनासो जना न विजयंते । विजयं न प्राप्नुवंति । अतो युध्यमाना युद्धं कुर्वाणा जना अवसे स्वरक्षणाय यमिंद्रं हवंते । आहूयंति । यश्च विश्वस्य सर्वस्य जगतः प्रतिमानं प्रतिनिधिर्बभूव । यश्चाच्युतच्युत् अच्युतानां क्षयरहितानां पर्वतादीनां च्यावयिता स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥ ९

यः शश्व॑तो॒ मह्येनो॒ दधा॑ना॒नम॑न्यमाना॒ञ्छर्वा॑ ज॒घान॑ ।

यः शर्धते नानुददाति शृध्यां यो दस्योर्हन्ता स जनास इन्द्रः ॥१०

यः । शश्वतः । महि । एनः । दधानान् । अमन्यमानान् । शर्वा । जघान ।

यः । शर्धते । न । अनुऽददाति । शृध्याम् । यः । दस्योः । हन्ता । सः । जनासः । इन्द्रः ॥१०

यः । शश्वतः । महि । एनः । दधानान् । अमन्यमानान् । शर्वा । जघान ।

यः । शर्धते । न । अनुऽददाति । शृध्याम् । यः । दस्योः । हन्ता । सः । जनासः । इन्द्रः ॥१०

यो महि महदेनः पापं दधानान् शश्वतो बह्वनमन्यमानान् आत्मानमजानत इंद्रमपूजयतो वा जजान् शर्वा। शृणाति शत्रूननेनेति शरुर्वज्रः। तेनायुधेन जघान। हंतेर्लिटि रूपं।।

यश्च शर्धत उत्साहं कुर्वतेऽनात्मज्ञाय जनाय
शृध्यामुत्साहनीयं कर्म नानुददाति । न प्रयच्छति ॥
अनुपूर्वात् डुदाञ् दाने जौहोत्यादिकः ।
अभ्यस्तानामादिरिति तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः ॥
यश्च दस्योरुपक्षपयितुः शत्रोर्हंता घातकः स इंद्र इत्यादि
पूर्ववत् ॥ ॥ १० ॥

यः शम्बंरं॒ पर्वंतेषु क्षि॒यन्तं॑ चत्वारिं॒श्यां श॒रद्य॒न्वविंन्दत् ।

ओ॒जा॒यमां॑नं॒ यो अहिं॑ ज॒घान॒ दानुं॒ शयां॑नं॒ स जं॑नास॒ इन्द्रः॑
॥११

यः । शम्बंरम् । पर्वंतेषु । क्षि॒यन्तं॑म् । च॒त्वा॒रिं॒श्याम् ।
श॒रदिं॑ । अ॒नु॒ऽअविंन्दत् ।

ओ॒जा॒यमा॑नम् । यः । अहि॑म् । ज॒घान॑ । दानु॑म् । शया॑नम् । सः । ज॒ना॒स॒ः । इन्द्र॑ः ॥११

यः । शम्बरम् । पर्वतेषु । क्षियन्तम् । चत्वारिंश्याम् । शरदि । अनुऽअविन्दत् ।

ओजायमानम् । यः । अहिम् । जघान । दानुम् । शयानम् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥११

यः पर्वतेषु क्षियंतमिंद्रभिया बहून् संवत्सरान्प्रच्छन्नो भूत्वा पर्वतगुहासु निवसंतं शंबरमेतन्नामकं मायाविनमसुरं चत्वारिंश्यां शरदि चत्वारिंशे संवत्सरेऽन्वविंदत्। अन्विष्यालभत। लब्ध्वा च य ओजायमानं। कर्तुः क्यङ् सलोपश्च ओजसोऽप्सरसो नित्यं । पा. ३. १. ११. २..। इति सकारलोपः॥ बलमाचरंतमहिमाहंतारं दानुं दानवं शयानं शंबरमसुरं जघान हतवान् स इंद्रो नाहमिति ॥ ११

यः स॒प्तर॑श्मिर्वृष॒भस्तुवि॑ष्मान॒वासृ॑ज॒त्सर्त॑वे स॒प्त सिन्धू॑न्
।

यो रौ॑हि॒णमस्फु॑र॒द्वज्र॑बाहु॒र्द्यामा॒रोह॑न्त॒ं स जना॑स॒ इन्द्रः॑ ॥
१२

यः । स॒प्तऽर॑श्मिः । वृ॒ष॒भः । तुवि॑ष्मान् । अ॒व॒ऽअसृ॑जत् ।
सर्त॑वे । स॒प्त । सिन्धू॑न् ।

यः । रौ॒हि॒णम् । अस्फु॑रत् । वज्र॑ऽबाहुः । द्याम् ।
आ॒ऽरोह॑न्तम् । सः । ज॒ना॒स॒ः । इन्द्रः॑ ॥१२

यः । सप्तऽरश्मिः । वृषभः । तुविष्मान् । अवऽअसृजत् ।
सर्तवे । सप्त । सिन्धून् ।

यः । रौहिणम् । अस्फुरत् । वज्रऽबाहुः । द्याम् ।
आऽरोहन्तम् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥१२

यः सप्तरश्मिः सप्तसंख्याकाः पर्जन्या रश्मयो यस्य। ते च रश्मयो वराहवः स्वतपसो विद्युन्महसो धूपयः श्वापयो गृहमेधाश्चेतीति ये चेमेऽशिमिविद्विषः पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षंति वृष्टिभिः । तै० आ० १. ९.. ४-५ इति तैत्तिरीयारण्यके ह्याम्नाताः। वृषभो वर्षकस्तुविष्मान् वृद्धिमान्बलवान्वा सप्त सर्पणस्वभावान्सिंधूनपः सर्तवे सरणायावासृजत्। अवसृष्टवान्। यद्वा गंगाद्याः सप्त मुख्या नदीरसृजत्। यश्च वज्रबाहुः सन् द्यां दिवमारोहंतं रौहिणमसुरमस्फुरत् । जघान ॥ स्फुर स्फुरणे तुदादिः ॥ १२

द्यावां चिदस्मै पृथि॒वी नंमेते॒ शुष्मांच्चिदस्य॒ पर्वंता भयन्ते ।

यः सोम॒पा निचि॒तो वज्र॑बाहु॒र्यो वज्र॑हस्त॒ः स जना॑स॒ इन्द्र॑ः ॥ १३

द्यावा॑ । चि॒त् । अ॒स्मै॒ । पृ॒थि॒वी इति॑ । न॒मे॒ते॒ इति॑ । शुष्मा॑त् । चि॒त् । अ॒स्य॒ । पर्व॑ताः । भ॒य॒न्ते॒ ।

यः । सो॒म॒ऽपाः । नि॒ऽचि॒तः । वज्र॑ऽबाहुः । यः । वज्र॑ऽहस्तः । सः । ज॒ना॒स॒ः । इन्द्र॑ः ॥१३

द्यावा । चित् । अस्मै । पृथिवी इति । नमेते इति । शुष्मात् । चित् । अस्य । पर्वताः । भयन्ते ।

यः । सोमऽपाः । निऽचितः । वज्रऽबाहुः । यः । वज्रऽहस्तः । सः । जनासः । इन्द्रः ॥१३

अस्मा इंद्राय द्यावा पृथिवी ॥ इतरेतरापेक्षया द्विवचनं प्र मित्रयोर्वरुणयोः ।। ७.६६.१.। इतिवत् ॥ नमेते । स्वयमेव प्रह्वीभवतः। णमु प्रह्वत्वे। कर्मकर्तरि न दुहस्नुनमां

यक्चिणाविति यकः प्रतिषेधः।। चिदपि च अस्येंद्रस्य शुष्माद्बलात्पर्वता भयंते । बिभ्यति । यः सोमपाः सोमस्य पाता निचितः सर्वैः । यद्वा अन्येभ्योऽपि देवेभ्यो दृढांगः । वज्रबाहुर्वज्रसदृशबाहुः । यश्च वज्रहस्तो वज्रयुक्तः स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं १३

यः सु॒न्वन्त॒मवंति॒ यः पचंन्तं॒ यः शंसंन्तं॒ यः शंशमा॒नमू॒ती ।

यस्य॒ ब्रह्म॒ वर्धंनं॒ यस्य॒ सोमो॒ यस्ये॒दं राध॒ः स जंनास॒ इन्द्रः॑ ॥१४

यः । सु॒न्वन्तंम् । अवंति । यः । पचंन्तम् । यः । शंसंन्तम् । यः । श॒श॒मा॒नम् । ऊ॒ती ।

यस्यं । ब्रह्मं । वर्धंनम् । यस्यं । सोमः॑ । यस्यं । इ॒दम् । राधः॑ । सः । ज॒ना॒स॒ः । इन्द्रः॑ ॥१४

यः । सुन्वन्तम् । अवति । यः । पचन्तम् । यः । शंसन्तम् । यः । शशमानम् । ऊती ।

यस्य । ब्रह्म । वर्धनम् । यस्य । सोमः । यस्य । इदम् । राधः । सः । जनासः । इन्द्रः ॥१४

यः सुन्वंतं सोमाभिषवं कुर्वंतं यजमानमवति । रक्षति । यश्च पुरोडाशादीनि हवींषि पचंतं । यश्चोती ऊतये ॥ सुपां सुलुगिति चतुर्थ्याः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ स्वरक्षायै शस्त्राणि शंसंतं यश्च शशमानमवति । स्तोत्रं कुर्वाणं रक्षति । ब्रह्म परिवृढं स्तोत्रं यस्य वर्धनं वृद्धिकरं भवति । तथा यस्य सोमो वृद्धिहेतुर्भवति । यस्य चेदमस्मदीयं राधः पुरोडाशादिलक्षणमन्नं वृद्धिकरं भवति । स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥ १४

यः सुंन्व॒ते पचंते दु॒ध्र आ चि॒द्वाज॒ं दर्द॑र्षि॒ स किलांसि स॒त्यः

।

व॒यं तं इन्द्र वि॒श्वहं प्रि॒यासः॑ सु॒वीरांसो वि॒दथ॒मा वंदेम ॥
१५

यः । सु॒न्व॒ते । पचंते । दु॒ध्रः । आ । चि॒त् । वाजंम् । दर्दर्षि
। सः । किलं । अ॒सि॒ । स॒त्यः ।

व॒यम् । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । वि॒श्वहं । प्रि॒यासः॑ । सु॒ऽवीरांसः ।
वि॒दथंम् । आ । व॒दे॒म॒ ॥१५

यः । सुन्वते । पचते । दुध्रः । आ । चित् । वाजम् । दर्दर्षि
। सः । किल । असि । सत्यः ।

वयम् । ते । इन्द्र । विश्वह । प्रियासः । सुऽवीरासः ।
विदथम् । आ । वदेम ॥१५

इदानीमृषिः साक्षात्कृतमिंद्रं प्रति प्रब्रूते । हे इंद्र यो दुध्रो दुर्धरः सन् सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते पुरोडाशादिहवींषि पचते यजमानाय वाजमन्नं बलं वा दर्दर्षि। भृशं प्रापयसि स तादृशस्त्वं सत्यो यथार्थभूतोऽसि । न पुनर्नास्तीति बुद्धियोग्योऽसि । किलेति प्रसिद्धौ । ते तव प्रियासः सुवीरासः कल्याणपुत्रपौत्राः संतो वयं विश्वह सर्वेष्वहःसु विदथं स्तोत्रमावदेम । ब्रूयाम ॥ ॥ ९॥

टिप्पणी

पुराणेषु सूक्तस्य विनियोगं -

ब्रह्मपुराणम् २.७०.२२

अस्य सूक्तस्य विनियोगं सार्वत्रिकरूपेण निष्केवल्य शस्त्रे अस्ति। सोमयागे माध्यन्दिनसवने इन्द्रस्य द्वयौ रूपौ सन्ति - मरुत्वतीयम् एवं निष्केवल्यं। मरुत्वतीयम् - यदा इन्द्रः मरुद्गणानां साहाय्येन महान् भवति। निष्केवल्यं - यदा इन्द्रः मरुद्गणानां साहाय्यं नेच्छति, सः एकलमेव दैत्यानां हनने समर्थः अस्ति। योगदृष्ट्या, निष्केवल्या स्थितिः निर्विकल्पसमाधेः स्थितिः प्रतीयते।

२.१२.९ यो विश्वस्य प्रतिमानं बभूव - ब्रह्माण्डपुराणादिषु (१.५.६१) कथनमस्ति यत् ब्रह्मा पञ्चप्रकारेण सृष्ट्यां प्रवेशमकरोत्। स्थावरेषु विपर्ययरूपेण, तिर्यक्सु शक्तिरूपेण, मनुष्येषु सिद्धिरूपेण एवं देवेषु पुष्टिरूपेण। विपर्ययस्य किमर्थमस्ति। साधारणरूपेण, स्थावरेषु दर्पण - सममिति विद्यमाना अस्ति। वृक्षेषु, देहस्य चक्षु,

हस्तादिषु सर्वत्र दर्पणसममिति अस्ति। अयं प्रतीयते यत् पुराणस्य विपर्ययस्य इतिश्री अत्रैव न भवति। देहस्य ये उच्चतर कोशाः सन्ति, तेभ्यः निम्नतरकोशाः विपर्ययाः भवितुमर्हन्ति। अपि च, अयं सार्वत्रिक रूपेण लौकिका धारणा अस्ति - यथा पिण्डे तथा ब्रह्माण्डे।

२.१२.१२

स एष सप्तरश्मिर्वृषभस्तुविष्मान्तदेतदृचाभ्यनूच्यते यस्सप्तरश्मिर्वृषभस्तुविष्मानवासृजत्सर्तवे सप्त सिन्धून्यो रौहिणमस्फुरद्वज्रबाहुर्द्यामारोहन्तं स जनास इन्द्र इति ७ यस्सप्तरश्मिरिति सप्त ह्येत आदित्यस्य रश्मयः वृषभ इति एष ह्येवासाम्प्रजानामृषभः तुविष्मानिति महीयैवास्यैषा ८ अवासृजत्सर्तवे सप्त सिन्धूनिति सप्त ह्येते

सिन्धवः तैरिदं सर्वं सितं तद्यदेतैरिदं सर्वं सितं तस्मात्सिन्धवः ९ यो रौहिणमस्फुरद्वज्रबाहुरिति एष हि रौहिणमस्फुरद्वज्रबाहुः १० द्यामारोहन्तं स जनास इन्द्र इति एष हीन्द्रः - जैमिनीयोपनिषद्ब्राह्मणम् १.९.२

रौहिणकपाल-द्वय

रौहिण शब्दः ऋग्वेदे १.१०३.२ मध्ये अपि प्रकटयति। तत्र इन्द्रः रौहिणं भेदयति। वर्तमानप्रसंगे इन्द्रः रौहिणमस्फुरति। रौहिणः किमस्ति, अस्मिन् प्रसंगे सोमयागे रोहिणकपाल-द्वयस्य उपयोगं

द्रष्टव्यमस्ति। अयं युगलं द्यावापृथिव्योः, अथवा ऊर्जायाः आरोहण - अवरोहणस्य प्रतीकमस्ति। सामान्यपरिस्थितिषु ऊर्जायाः आरोहण-अवरोहणम् सर्वदैव भवति। तर्हि इन्द्रेण अस्य स्फुरणस्य किं अर्थं भवितुं शक्यते। सामान्यरूपेण अयं प्रक्रिया मन्दगत्या घटति। स्फुरणं तदैव भवति यदा प्रक्रिया वैद्युद्गत्या घटति। रौहिण शब्दः वैदिके साहित्ये दुर्लभं शब्दमस्ति। अतएव, पुराणेषु रौहिणस्य विषये यः सूचना उपलब्धा भवति, तत् दुर्लभमस्ति। कथनमस्ति यत् यदा गरुडस्य अत्यधिक भारेण रौहिण वृक्षस्य शाखायाः भङ्गमभवत्, तदा वालखिल्या ऋषयः अपि वृक्षोपरि लम्बयित्वा तपोरताः अभूवन्। तदा गरुडस्य पितुः कश्यपस्य प्रार्थनया वालखिल्याः रौहिणं त्यक्त्वा अन्यत्र गता अभूवन्। वालखिल्य शब्दे वालः प्रकीर्णायाः ऊर्जायाः, ऊर्जा यस्य एण्ट्रांपी अधिकमस्ति,

अव्यवस्थितायाः ऊर्जायाः प्रतीकमस्ति। अस्याः ऊर्जायाः व्यवस्थानं अपेक्षितमस्ति।

संयुज्य तपसात्मानम् ऐन्द्रं बिभ्रन्महद्वपुः ।
अदृश्यत मुहूर्तेन दिवि च व्योम्नि चेह च ।। ६६। ।

तमिन्द्रमिति मत्वा तु दैत्यौ भीमपराक्रमौ । धुनिश्च
चुमुरिश्चोभौ सायुधावभिपेततुः ।। ६७ ।।

विदित्वा स तयोर्भावम् ऋषिः पापं चिकीर्षतोः । यो
जात इति सूक्तेन कर्माण्यैन्द्राण्यकीर्तयत् ।। ६८ ।।

उक्तेषु कर्मस्वैन्द्रेषु भीस्तावाशु विवेश ह ।
इदमन्तरमित्युक्त्वा ताविन्द्रस्तु निबर्हयत् ।।
बृहद्देवता ४.६९ ।।

यो जात एव प्रथमो मनस्वानिति सूक्तं समानोदर्कं

तृतीयेऽहनि तृतीयस्याह्नो रूपां तदु सजनीयमेतद्वा इन्द्रस्येन्द्रियं यत्सजनीयमेतस्मिन्वै शस्यमान इन्द्रमिन्द्रियमाविशति तद्धाप्याहुश्छन्दोगास्तृतीयेऽहनि बह्वृचा इन्द्रस्येन्द्रियं शंसन्तीति तदु गार्त्समदमेतेन वै गृत्समद इन्द्रस्य प्रियं धामोपागच्छत्स परमं लोकमजयदुपेन्द्रस्य प्रियं धाम गच्छति जयति परमं लोकं य एवं वेद - ऐतरेय ब्राह्मणम् ५.२

यो जात एव प्रथमो मनस्वान् इत्य् एतस्मिंस् त्रैष्टुभे निविदम् दधाति । तद् एतद् इन्द्रतनू सूक्तम् । एतस्मिन् ह गृत्समदो बाभ्रवो निविदम् दधद् इन्द्रस्य प्रियम् धाम उपजगाम । उप ह वा इन्द्रस्य प्रियम् धाम गच्छति जयति परम् लोकम् य एतस्मिन्त् सूक्ते निविदम् दधाति । - कौशीतकि ब्राह्मणम् २२.२

अभूरेक इति सामसूक्तं मैत्रावरुणस्य १५ यो जात इति ब्राह्मणाच्छंसिनः १६ प्र घा न्वस्येत्यच्छावाकस्य शां.श्रौ.सू. १२.६.१७

सोमयागे शस्त्ररूपाणां मन्त्राणां शंसनं होता, मैत्रावरुण, ब्राह्मणाच्छंसी एवं अच्छावाक ऋत्विजचतुष्टयेन सम्पन्नं भवति। तेषां रहस्यं किं भवितुं शक्यते। भागवतपुराणे ११.२.४६ कथनमस्ति - ईश्वरे तदधीनेषु बालिशेषु द्विषत्सु च। प्रेम मैत्री कृपोपेक्षा यः करोति स मध्यमः। अतः होता ऋत्विजस्य कृत्यं प्रेमभावनया व्यवहारं भवितुं शक्यते, मैत्रावरुणस्य मैत्रीभावनया, ब्राह्मणाच्छंस्यः कृपया। या ऊर्जा बाला - विकीर्णा अस्ति, तस्याः उद्धारणाय कृपा अपेक्षितमस्ति। यदा ईश्वरः कृपां करोति, तदा भक्तः ईश्वरस्य विषये किं चिन्तयति, अयं महत्त्वपूर्णं न भवति। भक्तोपरि कृपाकरणे

भक्तस्य धनं नष्टं भवितुं शक्यते, भक्तः व्याधिग्रस्तं भवितुं शक्यते इत्यादि। प्रस्तुत प्रसंगस्य सूक्ते अयं कार्यं ब्राह्मणाच्छंसी ऋत्विजस्य माध्यमे दर्शितमस्ति। ब्राह्मणाच्छंसी ब्रह्मविषये गृणाति।

सजनीयं निष्केवल्यम् १६.२३.१७

अभिप्लवषडहस्य षष्ठमहः - महाँ इन्द्रो नृवदिति मरुत्वतीयम् ४ यो जात इति निष्केवल्यम् ५ - शां.श्रौ.सू. ११.९.५

निष्केवल्यशस्त्रस्वरूप- (हौ ०) सोमयज्ञेषु प्रकृतिभूतअग्निष्टोमे तद्विकृतिषु चैकाहाहीन- सत्रेष माध्यन्दिनसवने प्रयुज्यमानस्य निष्केवल्यशस्त्रस्य पञ्चावयवाः (भागाः) स्वरूपं भवति । तत्र १. स्तोत्रियः प्रगाथतृचः २. अनुरूपः प्रगाथतृचः, ३. धाय्या, ४. प्रगाथः ५. निविद्धानीयं सूक्तं चेति ।

तदुक्तम्- ' स्तोत्रियो योऽनुरूपञ्च धाय्या प्रागाथिकं तथा । निविद्धानीयसूक्तं च निष्केवल्ये परिकीर्तितम् । (ऐ० ब्रा- सा० ३ । २१) । अतः निष्केवल्यं च शस्त्रं तदवयवकृताः स्तोत्रियाद्याश्च पञ्चेति ज्ञेयम् । (ऐ० ब्रा० सा० ३ । २५) - पण्डित पीताम्बरदत्त शास्त्री - कृत श्रौतयज्ञप्रक्रिया - पदार्थानुक्रमकोषः(राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, नई दिल्ली, २००५)

निष्केवल्य (शस्त्र-)-

१ आत्मा यजमानस्य निष्केवल्यम् । ऐ ८,२ ।

२. निष्केवल्यं बह्व्यो देवताः प्राच्यः शस्यन्ते बह्व्य ऊर्ध्वाः, अथैतदिन्द्रस्यैव निष्केवल्यं तन्निष्केवल्यस्य निष्केवल्यत्वम् । कौ.ब्रा. १५,४ ।

३. यन्निष्केवल्यं तेन शुक्रमन्थिना उक्थवन्तौ ।
काठ २८,१० ।

यो जात एव - अथर्ववेद २०.३४.१, तै.सं. १.७.१३.२, मै.सं. ४.१२.३, ४.१८६.४, काठक सं. ८.१६, कौ.ब्रा. २१.४, २२.४, वैतानश्रौ. ३३.१२, कात्या.श्रौ. २५.१४.१९, निरुक्त १०.१०, तै.ब्रा. २.८.३.३, आश्व.श्रौ. ६.६.१५, ७.७.१, ८.७.११, ९.७.२३, मानव श्रौ. ५.१.१०.३९.५३, शां.श्रौ.१०.४.११, १०.११.१३, ११.९.५, १२.६.१६, १३.५.१६, १६.२३.१७, १८.१९.४, ऋग्विधा. १.२९.१, तै.सं. ७.५.५.२, काठ.सं. ३४.४, ऐ.ब्रा. ५.२.२, पञ्चविं.ब्रा. ९.४.१७, ऐ.आ. १.५.२.७, आप.श्रौ.सू. १४.१९.१०-११

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.१२&oldid=208740" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.१३

ऋग्वेदः - मण्डल २

← सूक्तं २.१२ | सूक्तं २.१३ | सूक्तं २.१४ →

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः

दे. इन्द्रः। जगती, १३ त्रिष्टुप्

ऋतुर्जनित्री तस्या अपस्परि मक्षू जात आविशद्यासु वर्धते ।

तदाहना अभवत्पिप्युषी पयोऽंशोः पीयूषं प्रथमं तदुक्थ्यम् ॥१॥

सध्रीमा यन्ति परि बिभ्रतीः पयो विश्वप्स्न्याय प्र भरन्त भोजनम् ।

समानो अध्वा प्रवतामनुष्यदे यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥२॥

अन्वेको वदति यद्ददाति तद्रूपा मिनन्तदपा एक ईयते ।

विश्वा एकस्य विनुदस्तितिक्षते यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥३॥

प्रजाभ्यः पुष्टिं विभजन्त आसते रयिमिव पृष्ठं प्रभवन्तमायते ।

असिन्वन्दंष्ट्रैः पितुरत्ति भोजनं यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥४॥

अधाकृणोः पृथिवीं संदृशे दिवे यो धौतीनामहिहन्नारिणक्पथः ।

तं त्वा स्तोमेभिरुदभिर्न वाजिनं देवं देवा अजनन्सास्युक्थ्यः ॥५॥

यो भोजनं च दयसे च वर्धनमार्द्रादा शुष्कं मधुमद्दुदोहिथ ।

स शेवधिं नि दधिषे विवस्वति विश्वस्यैक ईशिषे सास्युक्थ्यः ॥६॥

यः पुष्पिणीश्च प्रस्वश्च धर्मणाधि दाने व्यवनीरधारयः ।

यश्चासमा अजनो दिद्युतो दिव उरुरूर्वाँ अभितः सास्युक्थ्यः ॥७॥

यो नार्मरं सहवसुं निहन्तवे पृक्षाय च दासवेशाय चावहः ।

ऊर्जयन्त्या अपरिविष्टमास्यमुतैवाद्य पुरुकृत्सास्युक्थ्यः ॥८॥

शतं वा यस्य दश साकमाद्य एकस्य श्रुष्टौ यद्ध चोदमाविथ ।

अरज्जौ दस्यून्समुनब्दभीतये सुप्राव्यो अभवः सास्युक्थ्यः ॥९॥

विश्वेदनु रोधना अस्य पौंस्यं ददुरस्मै दधिरे कृत्नवे धनम् ।

षळस्तभ्ना विष्टिरः पञ्च संदृशः परि परो अभवः सास्युक्थ्यः ॥१०॥

सुप्रवाचनं तव वीर वीर्यं यदेकेन क्रतुना विन्दसे वसु ।

जातूष्ठिरस्य प्र वयः सहस्वतो या चकर्थ सेन्द्र विश्वास्युक्थ्यः ॥११॥

अरमयः सरपसस्तराय कं तुर्वीतये च वय्याय च स्रुतिम् ।

नीचा सन्तमुदनयः परावृजं प्रान्धं श्रोणं श्रवयन्सास्युक्थ्यः ॥१२॥

अस्मभ्यं तद्वसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसव्यम् ।

इन्द्र यच्चित्रं श्रवस्या अनु द्यून्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१३॥

सायणभाष्यम्

' ऋतुर्जनित्री ' इति त्रयोदशर्चं द्वितीयं सूक्तं गार्त्समदम् । ' ऋतुः सप्तोनान्त्या त्रिष्टुप् ' इत्यनुक्रमणिका । ' अस्मभ्यं तद्वसो ' इति त्रयोदशी त्रिष्टुप् । शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषया जगत्यः । इन्द्रो देवता । उक्थ्ये तृतीयसवने अच्छावाकशस्त्रेऽस्य सूक्तस्य विनियोगः । सूत्रितं च-'

ऋतुर्जनित्री नू मर्तो भवा मित्रः ' (आश्व. श्रौ ६. १) इति । दशरात्रे षष्ठेऽहन्यपि तृतीयसवने अच्छावाकशस्त्रे एतत्सूक्तम् । ' ऋतुर्जनित्रीति नित्यान्यैकाहिकानि ' (आश्व. श्रौ. ८. ४) इति सूत्रितम् ।।

ऋ॒तुर्जनिं॑त्री॒ तस्यां॑ अ॒पस्परिं॑ म॒क्षू जा॒त आविं॑श॒द्यासु॑ वर्धं॑ते ।

तदां॑ह॒ना अं॑भवत्पि॒प्युषी॒ पयो॒ऽशोः पी॒यूषं॑ प्रथ॒मं तदु॒क्थ्यं॑म् ॥१

ऋ॒तुः । जनिं॑त्री । तस्याः॑ । अ॒पः । परिं॑ । म॒क्षु । जा॒तः । आ । अ॒वि॒श॒त् । यासुं॑ । वर्धं॑ते ।

तत् । आ॒ह॒नाः । अ॒भ॒व॒त् । पि॒प्युषीं॑ । पयः॑ । अं॒शोः । पी॒युषं॑म् । प्र॒थ॒मम् । तत् । उ॒क्थ्यं॑म् ॥१

ऋतुः। जनित्री । तस्याः। अपः। परि। मक्षु। जातः। आ। अविशत्। यासु। वर्धते।

तत्। आहनाः। अभवत् । पिप्युषी। पयः । अंशोः। पीयूषं। प्रथमं तत्। उक्थ्यं ॥१॥

ऋतुर्वर्षाख्यः कालो जनित्री सोमस्य जनयित्री जननी भवति । तस्याः परि तस्या जनन्याः सकाशाज्जातः सोमोऽप उदकानि मधु शीघ्रमाविशत् । यास्वप्सु सोमो वर्धते ता अविशदित्यन्वयः । तस्मादप्सु प्रविष्टत्वात् सोम आहना आहंतव्योऽभिषोतव्यो भवति । आहना इति सकारांतमिदं पदं । तथा च मंत्रवर्णः । ये ते मदा आहनसो विहायसः ।९.७५. ५.। इति । या चांशुरूपा सोमलता पयः सारभूतं पिप्युषी वर्धयंत्यभवत् ॥ प्यायतेर्लिटि क्वसौ लिड्यङोश्चेति पीभावः । वसोः

संप्रसारणं । उगितश्चेति ङीप्॥ अंशोस्तस्याः सोमलतायाः पीयूषं रसभूतं पय उक्थ्यं प्रशस्यं हविरिंद्रस्य भवति ॥

स॒ध्रीमा यं॑न्ति॒ परि॒ बिभ्रं॑ती॒ः पयो॑ वि॒श्वप्स्न्या॑य॒ प्र भ॑रन्त॒ भोज॑नम् ।

स॒मा॒नो अध्वा॑ प्र॒वता॑मनु॒ष्यदे॒ यस्ताकृ॑णोः प्रथ॒मं सास्यु॒क्थ्य॑ः ॥२

स॒ध्री । ई॒म् । आ । य॒न्ति॒ । परि॑ । बिभ्रं॑तीः । पय॑ः । वि॒श्वऽप्स्न्या॑य । प्र । भ॒र॒न्त॒ । भोज॑नम् ।

स॒मा॒नः । अध्वा॑ । प्र॒ऽवता॑म् । अ॒नु॒ऽस्यदे॑ । यः । ता । अकृ॑णोः । प्र॒थ॒मम् । सः । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्य॑ः ॥२

सध्री। ईं। आ। यंति। परि। बिभ्रतीः । पयः ।
विश्वऽप्स्न्याय। प्र। भरतं। भोजनं ।

समानः । अध्वा । प्रऽवतां । अनुऽस्यदे । यः। ता।
अकृणोः। प्रथमं । सः। असि । उक्थ्यः ॥२॥

सध्री । अंचतेलुक् छांदसः । सहस्य सध्रिरिति सध्र्यादेशोंऽतोदात्तत्वेन निपातितः । सध्रीचीनाः पय उदकं परि परितो बिभ्रतीर्बिभ्राणा ईमेंता नद्य आयंति । सर्वतो गच्छंति। ता नद्यो विश्वप्स्न्याय विश्वासामपामाश्रयभूताय समुद्राय भोजनं ॥ भुज्यत इति भोजनं पयः ॥ प्रभरंत । प्रकर्षेण संपादयंति । कुत एतत् तदाह । प्रवतां प्रवणवतां निम्नगानां पयसामनुष्यदे ॥ कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वन इति केन्प्रत्ययः । अनुष्यंदनीयोऽध्वा मार्गः समान एको हि । यस्ता तानि सोमोत्पादननदीप्रवर्तनादीनि कर्माणि प्रथमं

पूर्वमकृणोः। अकरोः। स तादृङ्महिमोपेतस्त्वमुक्थ्योऽसि । सर्वैः प्रशस्यो भवसि ॥

अन्वेकों वदति यद्ददाति तद्रूपा मिनन्तदंपा एकं ईयते ।

विश्वा एकंस्य विनुदंस्तितिक्षते यस्ताकृंणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥३

अनुं । एकः । वदति । यत् । ददाति । तत् । रूपा । मिनन् । तत्ऽअंपाः । एकः । ईयते ।

विश्वाः । एकंस्य । विऽनुदः । तितिक्षते । यः । ता । अकृंणोः । प्रथमम् । सः । असि । उक्थ्यः ॥३

अनु । एकः। वदति। यत् । ददाति। तत्। रूपा। मिनन्। तत्ऽअपाः। एकः। ईयते ।

विश्वाः । एकस्य । विऽनुदः। तितिक्षते । यः । ता ।
अकृणोः। प्रथमं । सः । असि । उक्थ्यः ॥३॥

यजमानो यद्धविर्देवेभ्यो ददाति तदेको होतानुवदति । याज्यापुरोनुवाक्याभ्यां देवताः स्मारयति । एकोऽध्वर्यू रूपा पश्वादीनां रूपाणि मिनन् हिंसन् तदपास्तद्विशसनाख्यमपः कर्म यस्य तादृशः सन् ईयते । देवयजने सर्वत्र गच्छति । एकस्याध्वर्योर्विश्वा विनुदः सर्वाणि तत्कर्तृकाणि विक्षेपणरूपाणि कर्मवैगुण्यानि । तितिक्षते । तद्योग्यप्रायश्चित्तकरणेन ब्रह्मा सहते ॥ गुप्तिज्किद्भ्यः सन् क्षमायामिष्यते । तानि हविष्प्रदानादीनि कर्माणि यस्त्वमकृणोः । अकारयः सः त्वमुक्थ्योऽसि ॥

प्र॒जाभ्यः॑ पुष्टिं॑ वि॒भजं॑न्त आसते र॒यिमि॑व पृ॒ष्ठं
प्र॒भवं॑न्तमाय॒ते ।

असिं॑न्व॒न्दंष्ट्रैः॑ पि॒तुरं॑त्ति॒ भोजं॑नं॒ यस्ताकृं॑णोः प्रथ॒मं सास्यु॒क्थ्यः॑ ॥४

प्र॒ऽजाभ्यः॑ । पु॒ष्टिम् । वि॒ऽभजं॑न्तः । आ॒स॒ते॒ । र॒यिम्ऽइं॑व । पृ॒ष्ठम् । प्र॒ऽभवं॑न्तम् । आ॒ऽय॒ते ।

असिं॑न्वन् । दंष्ट्रैः॑ । पि॒तुः । अ॒त्ति॒ । भोजं॑नम् । यः । ता । अकृं॑णोः । प्र॒थ॒मम् । सः । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्यः॑ ॥४

प्रऽजाभ्यः। पुष्टिं । विऽभजंतः । आसते । रयिंऽइव । पृष्ठं। प्रऽभवंतं । आऽयते ।

असिन्वन्। दंष्ट्रैः । पितुः । अत्ति। भोजनं। यः। ता। अकृणोः। प्रथमं । सः । असि । उक्थ्यः ॥४॥

हे इंद्र पुष्टिं त्वया दत्तं पोषकं धनं स्वकीयाभ्यः प्रजाभ्यो विभजंतोऽस्यैतावदस्यैतावदिति विभागं कुर्वंतो गृहमेधिन आसते । स्वस्वगृहेषु निवसंति । तत्र दृष्टांतः । आयते गृहं

प्रत्यागच्छतेऽतिथये पृष्ठं धारकं प्रभवंतं बहुभरणसमर्थं
रयिं धनं यथा विभज्य प्रयच्छंति तद्वत् । असिन्वन्
सेतुबंधादिकं कर्म कुर्वन् लोकः पितुः। पालयित्र्या दिवः
सकाशादागतं भोजनमुदकं तत्कार्या ओषधीर्दंष्ट्रैर्दंतैरत्ति ।
भक्षयति । यदा असिन्वन् अव्याप्रियमाणोऽग्निः पितुः
पालकस्य यजमानस्य संबंधि भोजनं हविर्लक्षणमन्नं
दंष्ट्रैर्दंतरूपैर्ज्वालैरत्ति। यस्ताकृणोरित्यादि सिद्धं ॥

अधा॑कृणोः पृथि॒वीं सं॒दृशे॑ दि॒वे यो
धौ॑ती॒नाम॑हिह॒न्नारि॑णक्प॒थः ।

तं त्वा॒ स्तोमे॑भिरु॒दभि॒र्न वा॒जिनं॑ दे॒वं दे॒वा
अ॑जन॒न्सास्यु॒क्थ्यः॑ ॥५

अध॑ । अ॒कृ॒णोः॒ । पृ॒थि॒वीम् । स॒म्ऽदृशे॑ । दि॒वे । यः ।
धौ॒ती॒नाम् । अ॒हि॒ऽह॒न् । अरि॑णक् । प॒थः ।

तम् । त्वा॒ । स्तोमे॑भिः । उ॒दऽभि॑ः । न । वा॒जिन॑म् । दे॒वम् । दे॒वाः । अ॒ज॒न॒न् । सः । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्य॑ः ॥५

अध। अकृणोः। पृथिवीं। संऽदृशे।दिवे। यः। धौतीनां। अहिऽहन्। अरिणक्। पथः।

तं। त्वा। स्तोमेभिः। उदऽभिः। न। वाजिनं । देवं । देवाः । अजनन् । सः । असि । उक्थ्यः ॥५॥

हे इंद्र अध अपि च त्वं दिवे द्योतमानाय सूर्याय पृथिवीं चलितां सतीं दृढीकृत्य संदृशे संदर्शनीयामकृणोः । अकरोः ॥ दृशे विख्ये चेति कन्प्रत्ययांतत्वेन निपातितः ॥ यश्च त्वं धौतीनां चलंतीनां नदीनां पथो मार्गानरिणक्। अरेचयः । गंतुं योग्यानकरोरित्यर्थः । रिचिर् विरेचने । लङि सिप् । तस्य हल्ङ्यादिना लोपः ॥ अहिहन् अहेर्वृत्रस्य मेघस्य वा हंतर्हे इंद्र देवाः स्तोतारस्तं तादृशं देवं त्वां स्तोमेभिः स्तोत्रैरजनन् । तत्र दृष्टांतः । उदभिर्न

वाजिनं । यथा वाजिनमश्वमुदभिरुदकैर्वर्धयंति तद्वत् ॥ पद्दन्नोमासित्यादिनोदकस्योदम्भावः । शेषं सिद्धं ॥ ॥ १० ॥

यो भोजंनं च॒ दयंसे च॒ वर्धंनमा॒र्द्रादा शुष्कं॒ मधुंमद्दु॒दोहिंथ ।

स शेंव॒धिं नि दंधिषे वि॒वस्वंति॒ विश्व॒स्यैकं ईशिषे॒ सास्यु॒क्थ्यः॑ ॥६

यः । भोजंनम् । च॒ । दयंसे । च॒ । वर्धंनम् । आ॒र्द्रात् । आ । शुष्कंम् । मधुंऽमत् । दु॒दोहिंथ ।

सः । शे॒व॒ऽधिम् । नि । द॒धि॒षे॒ । वि॒वस्वंति । विश्वंस्य । एकः॑ । ई॒शि॒षे॒ । सः । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्यः॑ ॥६

यः । भोजनं। च। दयसे। च। वर्धनं । आर्द्रात्। आ। शुष्कं । मधुऽमत्। दुदोहिथ।

सः । शेवऽधिं । नि। दधिषे । विवस्वति । विश्वस्य । एकः । ईशिषे । सः । असि । उक्थ्यः ॥६॥

हे इंद्र यस्त्वं भोजनं । भुज्यत इति भोजनमन्नादि । च दयसे । यजमानेभ्यः प्रयच्छसि ॥ दय दानगतिरक्षणहिंसाग्रहणेषु आत्मनेपदी ॥ किंच वर्धनं वृद्धिकरं धनं बलं वा दयसे । तथार्द्रात्कांडात् शुष्कमनार्द्रं व्रीह्यादिकं मधुमत् मधुररसोपेतं दुदोहिथ । दुग्धवानसि ॥ दुहेर्लिटि क्रादिनियमादिडागमः ॥ स तादृशस्त्वं विवस्वति ते परिचरणं कुर्वाणे यजमाने शेवधिं धनसदनं निदधिषे । निदधासि । किं बहुना । विश्वस्य सर्वस्य जगत एकोऽद्वितीय एव सन् ईशिषे । स्वामी भवसि ॥ ईश ऐश्वर्ये । ईशः स इतीडागमः ॥ स इत्यादि सिद्धं ।

यः पु॒ष्पिणी॑श्च प्र॒स्वं॑श्च॒ धर्म॒णाधि॒ दाने॒ व्य१॒॑वनी॒रधा॑रयः ।

यश्चासंमा अजंनो दि॒द्युतों दि॒व उ॒रुरू॒र्वाँ अ॒भित॒ः सास्यु॒क्थ्यः॑ ॥७

यः । पु॒ष्पिणीः॑ । च॒ । प्र॒ऽस्वः॑ । च॒ । धर्मं॑णा । अधिं । दानें । वि । अ॒वनीः॑ । अधा॑रयः ।

यः । च॒ । असं॑माः । अजंनः । दि॒द्युतः॑ । दि॒वः । उ॒रुः । ऊ॒र्वान् । अ॒भितः॑ । सः । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्यः॑ ॥७

यः। पुष्पिणीः । च। प्रऽस्वः। च। धर्मणा।अधि। दाने।वि। अवनीः। अधारयः।

यः । च । असमाः । अजनः । दिद्युतः । दिवः । उरुः । ऊर्वान् । अभितः । सः । असि । उक्थ्यः ॥७॥

हे इंद्र यस्त्वं पुष्पिणीः पुष्पवतीश्च प्रस्वः प्रसूताः प्रसूयमाना वावनीरवित्रीरोषधीर्दानेऽधि ॥ उपलूयंते सस्यान्यत्रेति दानं क्षेत्रं । अधिकरणे ल्युट् । तस्मिन् क्षेत्रे

धर्मणा सकललक्षणेन कर्मणा व्यधारयः । व्यदधाः । यश्च त्वं दिवो द्योतमानस्य सूर्यस्यासमा विषमा नानाप्रकारा दिद्युतो दीप्तीरजनः । अजनयः । यद्वा दिवो नक्षत्राणि । जनेर्लङि व्यत्ययेन शप्॥ यश्चोरुर्महांस्त्वमभितः सर्वत ऊर्वान् महतः प्राणिनिकायान् पर्वतान्वाजनयः । शिष्टं स्पष्टं ॥

यो नां॑र्म॒रं स॒हव॑सुं॒ निहं॑न्तवे पृ॒क्षाय॑ च दा॒सवे॑शाय॒ चाव॑हः ।

ऊ॒र्जयं॑न्त्या॒ अप॑रिविष्टमा॒स्य॑मु॒तैवाद्य पु॑रुकृ॒त्सास्यु॒क्थ्यः॑ ॥ ८

यः । ना॒र्म॒रम् । स॒हऽव॑सुम् । निऽहं॑न्तवे । पृ॒क्षाय॑ । च॒ । दा॒सऽवे॑शाय । च॒ । अव॑हः ।

ऊ॒र्जयं॑न्त्याः । अप॑रिऽविष्टम् । आ॒स्य॑म् । उ॒त । ए॒व । अ॒द्य । पु॒रु॒ऽकृ॒त् । सः । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्यः॑ ॥८

यः । नार्मरं। सहऽवसु । निऽहंतवे। पृक्षाय । च।
दासऽवेशय । च। अवहः ।

ऊर्जयंत्याः।अपरिऽविष्टं । आस्यं। उत्त।एव।अद्य।
पुरुऽकृत्।सः।असि। उक्थ्यः ॥८॥

पुरुकृत् पुरूणां कर्मणां कर्ता हे इंद्र यस्त्वं नार्मरं। नॄन् मनुष्यान्मारयतीति नृमरः कश्चिदसुरः। तस्यापत्यं नार्मरः । तं सहवसुं । वसुना सह वर्तत इति सहवसुः । असुरनामैतत् । एतन्नामकमसुरं निहंतवे ॥ हंतेस्तुमर्थे तवेन्प्रत्ययः । तादौ च नितीति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥ निहंतुं ऊर्जयंत्या बलवत्या वज्रधाराया अपरिविष्टं मलादिभिरव्याप्तमास्यमद्यैवावहः । तमसुरं प्रापयः । यद्वा ऊर्जयंत्याः पिशाचिकाया आस्यं प्रापयः । किमर्थं । पृक्षाय । तव हविर्लक्षणान्नलाभाय। दासवेशाय। दासानां

दस्यूनां वेशाय विनाशाय च। यद्वा अस्माकमन्नलाभाय दस्युविनाशाय च ॥

श॒तं वा॒ यस्य॒ दश॑ सा॒कमाद्य॒ एक॑स्य श्रु॒ष्टौ यद्ध॑ चो॒दमावि॑थ ।

अ॒र॒ज्जौ दस्यू॒न्समु॑नब्द॒भीत॑ये सुप्रा॒व्यो॑ अभव॒ः सास्यु॒क्थ्य॑ः ॥९

श॒तम् । वा॒ । यस्य॑ । दश॑ । सा॒कम् । आ । अद्य॑ः । एक॑स्य । श्रु॒ष्टौ । यत् । ह॒ । चो॒दम् । आवि॑थ ।

अ॒र॒ज्जौ । दस्यू॑न् । सम् । उ॒न॒प् । द॒भीत॑ये । सु॒प्र॒ऽअ॒व्य॑ः । अ॒भ॒व॒ः । सः । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्य॑ः ॥९

शतं । वा। यस्य। दश। साकं । । अद्यः। एकस्य। श्रुष्टौ। यत्।ह। चोदं । आविथ।

अरज्जौ। दस्यून्।सं। उनप्।दभीतये।सुप्रऽअव्यः।अभवः। सः।असि। उक्थ्यः ॥९॥

हे इंद्र एकस्यैकाकिनः श्रेष्ठस्य वा यस्य ते श्रुष्टौ सुखनिमित्ते तदर्थं शतं दश दश शतानि हरयो वाहनार्थं भवंति । तथा च मंत्रवर्णः । इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते युक्ता ह्यस्य हरयः शता दश । ६.४७.१८.। इति । अपि च यश्च आ अद्यः सर्वेषां सर्वत उपजीव्यः। न तस्येशे यं नाद्याद्यद्वैनं नाद्युरिति हि श्रुतिः । यद्ध यश्च त्वं चोदं स्तोत्राणां प्रेरकं यजमानमाविथ । रक्षितवानसि । किंच यस्त्वमरज्जौ रज्जुवर्जिते बंधनागारे दस्यूनुपक्षपयितॄन् दभीतये । दभीतिर्नाम कश्चिदृषिः । तदर्थं समुनप्। हिंसितवानसि ॥ उभतेर्हिंसाकर्मणो लङि व्यत्ययेन श्नम्। हल्ङ्यादिना सिपो लोपः । अडभावश्छांदसः ॥ किंच सुप्राव्यः सुखेन सर्वैरुपसर्पणीयोऽभवः । शिष्टं सिद्धं ।

विश्वेदनुं रोधना अंस्य पौंस्यं दुदुरंस्मै दधिरे कृत्नवे धनंम् ।

षळंस्तभ्ना विष्टिरः पञ्चं संदृशः परिं पुरो अंभवः

सास्युक्थ्यः ॥१०

विश्वां । इत् । अनुं । रोधनाः । अस्य । पौंस्यंम् । दुदुः ।

अस्मै । दधिरे । कृत्नवें । धनंम् ।

षट् । अस्तभ्नाः । विऽस्तिरः । पञ्चं । सम्ऽदृशः । परिं ।

परः । अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥१०

विश्वा। इत्। अनु। रोधनाः । अस्य । पौंस्यं। ददुः । अस्मै।

दधिरे। कृत्नवे। धनं।

षट्। अस्तभ्नाः । विऽस्तिरः। पंच। संऽदृशः । परि। परः ।

अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥१०॥

विश्वेत् ॥ सुपां सुलुगिति जस आकारः ॥ सर्वा एव रोधना रोधस्वत्यो नद्योऽस्येंद्रस्य पौंस्यं । पुंसो भावः। पौंस्यं । वीर्यमिति यावत् । अनु तद्वीर्यमनु वर्तंते । अस्मा इंद्राय ददुः । हविर्लक्षणमन्नं यजमानाः प्रयच्छंति। किंच कृत्नवे कर्मणां कर्त्र इंद्राय धनं दधिरे। सर्वे जना धारयंति । तथा च मंत्रः । इंद्राय द्याव ओषधीरुतापो रयिं रक्षंति जीरयो वनानि । ३.५१.५.। इति। विष्टिरो विस्तीर्णाः षट् षट्संख्याका उर्वीः । ताश्च द्यौश्च पृथिवी चाहश्च रात्रिश्चापश्चौषधय इत्येवंरूपाः । ता अस्तभ्नाः । नियमितवानसि । संदृशः । सम्यक् पश्यंतीति संदृशो जनाः । पंच संदृशः पंच जनान् परि सर्वतः परः पारयिता पालयिता वाभवः । भवसि । गतमन्यत् ॥ ॥ १० ॥

सुप्रवाचनं तवं वीर वीर्यं१ यदेकेंन क्रतुंना विन्दसे वसुं ।

जा॒तूष्ठिं॑रस्य॒ प्र वय॒ः सहं॑स्वतो॒ या च॒कर्थ॒ सेन्द्र॒ विश्वां॑स्यु॒क्थ्य॑ः ॥११

सु॒ऽप्र॒वा॒च॒नम् । तवं॑ । वी॒र॒ । वी॒र्यं॑म् । यत् । एकें॑न । क्रतुं॑ना । वि॒न्दसें॑ । वसुं॑ ।

जा॒तूऽस्थिं॑रस्य । प्र । वय॑ः । सहं॑स्वतः । या । च॒कर्थ॑ । सः । इ॒न्द्र॒ । विश्वा॑ । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्य॑ः ॥११

सुऽप्रवाचनं। तव । वीर। वीर्यं । यत्। एकेन । क्रतुना। विंदसे । वसु।

जातूऽस्थिरस्य। प्र। वयः। सहस्वतः। या। चकर्थ। सः। इंद्र।विश्वा। असि। उक्थ्यः॥११॥

वीर बलवन् हे इंद्र तव वीर्यं सामर्थ्यं सुप्रवाचनं । सुष्ठु प्रवचनीयं । सर्वैः श्लाघनीयमित्यर्थः । किं तत् । एकेन क्रतुना कर्मणा वसु विंदसे । शत्रूणां धनं लभसे ॥ विद्लृ

लाभे । तुदादिः स्वरितेत् ॥ यद्वा तदीयं धनं स्तोतॄन्प्रापयसीति यत् तत्प्रशस्यमित्यर्थः । सहस्वतो बलवतो जातूष्ठिरस्य । एतन्नामकः कश्चित् । तस्य वयोऽन्नं प्रादाः । यद्वा जातूष्ठिरस्य। जातु कदाचित् सर्वदा स्थिरस्य सहस्वतो बलवतो यज्ञादेः कर्मणः संबंधि वयो हविर्लक्षणमन्नं प्र विंदस इति समन्वयः । या यानीमान्यन्यानि विश्वा सर्वाणि कर्माणि चकर्थ कृतवानसि । स तादृशस्त्वमुक्थ्यः । सर्वैः प्रशंसनीयो भवसि ॥

अरं॑मयः॒ः सर॑पस॒स्तरा॑य॒ कं तु॒र्वीत॑ये च व॒य्या॑य च स्रु॒तिम् ।

नी॒चा सन्त॒मुद॑नयः परा॒वृजं॒ प्रान्धं श्रो॒णं श्र॒वय॒न्त्सास्यु॒क्थ्यः॑ ॥१२

अर॑मयः । सर॑ऽअपसः । तरा॑य । कम् । तु॒र्वीत॑ये । च॒ ।
व॒य्या॑य । च॒ । स्रु॒तिम् ।

नी॒चा । सन्त॑म् । उत् । अ॒न॒यः॒ । प॒रा॒ऽवृज॑म् । प्र । अ॒न्धम् । श्रो॒णम् । श्र॒वय॑न् । सः । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्यः॑ ॥१२

अरमयः । सरऽअपसः । तराय। कं। तुर्वीतये। च।
वय्याय। च। स्रुतिं ।

नीचा। संतं । उत्। अनयः । पराऽवृजं । प्र। अंधं । श्रोणं ।
श्रवयन्। सः । असि । उक्थ्यः ॥ १२॥

हे इंद्र सरपसः । सरणमपः कर्म यासां ताः सरपसः ॥
शकंध्वादित्वात्पररूपत्वं । ता अपः कं सुखेन तराय
तरणायारमयः । अक्रीडयः । किंच तुर्वीतये । तुर्वीतिर्नाम
कश्चिद्राजर्षिः । तस्मै वय्याय च। वय्यो नाम कश्चित् तस्मै
। ताभ्यां स्रुतिं सरणं प्रत्यरमयः । तौ हि जलपूर्णां

महानदीं दृष्ट्वा तरीतुमसमर्थावास्तां । तौ च त्वया तारितौ । परावृजं । परितः पापानि वृणक्ति दहतीति परावृक् कश्चिदृषिः । तमप्सु मग्नं तथा नीचा नीचं संतमुदनयः । आपद्भ्य ऊर्ध्वं नीतवानसि । किंच अंधं संतं श्रोणं पंगुं संतं चक्षुर्दानादपंगुकरणाच्चोड्नयः । किं कुर्वन् । प्रकर्षेण श्रवयन् । आत्मानं कीर्तिमंतं कुर्वन् । उदनय इति समन्वयः । स इत्यादि सिद्धं ।

अ॒स्मभ्यं॒ तद्व॑सो दा॒नाय॒ राध॒ः सम॑र्थयस्व ब॒हु ते॑ वस॒व्य॑म् ।

इन्द्र॒ यच्चि॒त्रं श्र॑व॒स्या अनु॒ द्यून्बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥ १३

अ॒स्मभ्य॑म् । तत् । व॒सो॒ इति॑ । दा॒नाय॑ । राधः॑ । सम् । अ॒र्थ॒य॒स्व॒ । ब॒हु । ते॒ । व॒स॒व्य॑म् ।

इन्द्रं । यत् । चि॒त्रम् । श्र॒व॒स्याः । अनुं । द्यून् । बृ॒हत् ।
व॒दे॒म॒ । वि॒दथें । सु॒ऽवीराः ॥१३

अस्मभ्यं । तत् । वसो इति । दानाय। राधः । सं ।
अर्थयस्व । बहु। ते। वसव्यं ।

इंद्र। यत्। चित्रं । श्रवस्याः । अनु। द्यून्। बृहत्। वदेम
विदथे । सुऽवीराः ॥१३॥

वसो सर्वस्य वासक वसुमन्वा हे इंद्र स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं तद्राधो धनं दानाय । उपलक्षणमेतत् । भोगाय च समर्थयस्व । देहि । अस्मान् संगमयेत्यर्थः । अर्थ याचने चुरादिरदंत आत्मनेपदी ॥ ते तव तद्बहु प्रभूतं वसव्यं । वस्वेव वसव्यं । वस्वादित्वात् स्वार्थिको यत् । तादृशं प्रभूतं धनमस्ति खलु । चित्रं चायनीयं यद्धनमनु द्यून् अन्वहं ॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ श्रवस्याः । भोग्यमिच्छेः ॥ अंतर्णीतण्यर्थत्वादकर्मकत्वं । यथा

रोदितीति । स त्वन्यः । द्वे ह्यत्र कर्मणी उद्देश्यकर्म च विधेयकर्मांतर्भूतं । उद्देश्यकर्मणा सकर्मको भविष्यति । यथा माणवकं पुत्रीयतीति भाष्य उदाहृतं । पा० ३. १. ८. २. । श्रवःशब्दाच्छंदसि परेच्छायां क्यच् । तदंतस्य लेट्यडागमे रूपं । सुवीराः कल्याणपुत्रपौत्राः संतो वयं विदथेऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभूतं शस्त्रादिकं वाक्यं वदेम ॥ ॥ १२ ॥

टिप्पणी

२.१३.१ तदाहना अभवत् पिप्युषी पयः इति

आहनसम् -- आ-समन्तात् - हनसम्।

सोमयागे यदा सोमस्य हननं कुर्वन्ति, तदा ऋजीषः अवशिष्टं भवति। तस्य न कोपि उपचारः संभवमस्ति। आहनसम् - न कोपि अवशिष्टः अस्ति। अथ सोम इति वै पशुम् अवोचाम । एवम् पुरोडाशान् । दश त्वा एते सोम अंशवः । प्रत्नो अंशुर् यम् एतम् अभिषुण्वन्ति । तृप्तो अंशुर् आपः । रसो अंशुर् व्रीहिः । वृषो अंशुर् यवः । शुक्रो अंशुः पयः । जीवो अंशुः पशुः । अमृतो अंशुर् हिरण्यम् । ऋग् अंशुर् यजुर् अंशुः साम अंशुर् इति । एत वा उ दश सोम अंशवः । यदा वा एते सर्वे संगच्छन्ते । अतः सोमो अतः सुतः । - कौ १३.४

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.१३&oldid=243125" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.१४

दे. इन्द्रः। त्रिष्टुप्

अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोममामत्रेभिः सिञ्चता मद्यमन्धः ।

कामी हि वीरः सदमस्य पीतिं जुहोत वृष्णे तदिदेष वष्टि ॥१॥

अध्वर्यवो यो अपो वव्रिवांसं वृत्रं जघानाशन्येव वृक्षम् ।

तस्मा एतं भरत तद्वशायँ एष इन्द्रो अर्हति पीतिमस्य ॥२॥

अध्वर्यवो यो दृभीकं जघान यो गा उदाजदप हि वलं वः ।

तस्मा एतमन्तरिक्षे न वातमिन्द्रं सोमैरोर्णुत जूर्न वस्त्रैः ॥३॥

अध्वर्यवो य उरणं जघान नव चख्वांसं नवतिं च बाहून् ।

यो अर्बुदमव नीचा बबाधे तमिन्द्रं सोमस्य भृथे हिनोत ॥४॥

अध्वर्यवो यः स्वश्नं जघान यः शुष्णमशुषं यो व्यंसम् ।

यः पिप्रुं नमुचिं यो रुधिक्रां तस्मा इन्द्रायान्धसो जुहोत ॥५॥

अध्वर्यवो यः शतं शम्बरस्य पुरो बिभेदाश्मनेव पूर्वीः ।

यो वर्चिनः शतमिन्द्रः सहस्रमपावपद्भरता सोममस्मै ॥६॥

अध्वर्यवो यः शतमा सहस्रं भूम्या उपस्थेऽवपज्जघन्वान् ।

कुत्सस्यायोरतिथिग्वस्य वीरान्न्यावृणग्भरता सोममस्मै ॥७॥

अध्वर्यवो यन्नरः कामयाध्वे श्रुष्टी वहन्तो नशथा तदिन्द्रे ।

गभस्तिपूतं भरत श्रुतायेन्द्राय सोमं यज्यवो जुहोत ॥८॥

अध्वर्यवः कर्तना श्रुष्टिमस्मै वने निपूतं वन उन्नयध्वम् ।

जुषाणो हस्त्यमभि वावशे व इन्द्राय सोमं मदिरं जुहोत ॥९॥

अध्वर्यवः पयसोधर्यथा गोः सोमेभिरीं पृणता भोजमिन्द्रम् ।

वेदाहमस्य निभृतं म एतद्दित्सन्तं भूयो यजतश्चिकेत ॥१०॥

अध्वर्यवो यो दिव्यस्य वस्वो यः पार्थिवस्य क्षम्यस्य राजा ।

तमूर्दरं न पृणता यवेनेन्द्रं सोमेभिस्तदपो वो अस्तु ॥११॥

अस्मभ्यं तद्वसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसव्यम् ।

इन्द्र यच्चित्रं श्रवस्या अनु द्यून्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१२॥

सायणभाष्यम्

॥

' अध्वर्यवो भरत ' इति द्वादशर्चं तृतीयं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । ' अध्वर्यवो द्वादश ' इत्यनुक्रान्तम् । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः । अतिरात्रे प्रथमे पर्याये होतुः शस्त्रयाज्या ' अध्वर्यवः ' इत्येषा । ' अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोममिति याज्या ' (आश्व. श्रौ. ६.४) इति सूत्रितम् ।।

अध्व॑र्यवो॒ भर॒तेन्द्रा॑य॒ सोम॒मामं॑त्रेभिः सिञ्चता॒ मद्य॒मन्धः॑ ।

का॒मी हि वी॒रः सदं॑मस्य पी॒तिं जु॒होत॒ वृष्णे॒ तदि॒दे॒ष वं॑ष्टि ॥
१

अ॒ध्व॑र्यवः । भरं॑त । इन्द्रा॑य । सोमं॑म् । आ । अमं॑त्रेभिः ।
सि॒ञ्च॒त॒ । मद्यं॑म् । अन्धः॑ ।

का॒मी । हि । वी॒रः । सदं॑म् । अ॒स्य॒ । पी॒तिम् । जु॒होतं॑ ।
वृष्णें॑ । तत् । इत् । ए॒षः । व॒ष्टि॒ ॥१

अध्वर्यवः। भरत। इंद्राय। सोमं। आ। अमत्रेभिः । सिंचत।
मद्यं । अंधः ।।

कामी। हि। वीरः। सदं। अस्य । पीतिं । जुहोतं । वृष्णे ।
तत्। इत्। एषः। वष्टि ॥१॥

गृत्समदो ब्रूते । अध्वर्यवः अध्वरस्य नेतारः । अध्वरं
यजमानायेच्छंतः ॥ कव्यध्वरपृतनस्यर्चि लोप
इत्यकारलोपः । अत्र यास्कः । अध्वर्युरध्वरयुरध्वरं

युनक्त्यध्वरस्य नेताध्वरं कामयत इति । नि० १. ८. ॥ हे अध्वर्यवः इंद्राय देवाय सोमं हविर्धानादुत्तरवेदिं प्रति भरत । हरत॥ आमंत्रितस्याविद्यमानत्वादनिघातः । हृत्वामत्रेभिः । अमा सहादंत्यत्र होत्रादय इत्यमत्राणि चमसाः । तैर्मद्यं मदकरमंधः सोमलक्षणमन्नमासिंचत। अग्नौ प्रक्षिपत । अत्र यास्कः । आ सिंचतामत्रैर्मदनीयमंधोऽमत्रं पात्रममा अस्मिन्नदंति । नि० ५.. १.। इति । वीरः स इंद्रोऽस्य सोमस्य पीतिं पानं प्रति सदं सदैव कामी हि । कामयमानो हि । तस्माद्वृष्णे वर्षित्र इंद्राय सोमं जुहोत । जुहुत ॥ हु दानादनयोः । लोटि तप्तनप्तनथनाश्चेति तबादेशः । एष इंद्रस्तदित् तदेव सोमद्रव्यं वष्टि । कामयते ॥

अध्वर्यवो॒ यो अ॒पो व॑व्रि॒वांसं॑ वृ॒त्रं ज॒घाना॒शन्ये॑व वृ॒क्षम् ।

तस्मा॑ ए॒तं भ॑रत तद्व॒शायँ॑ ए॒ष इन्द्रो॑ अर्हति पी॒तिम॑स्य ॥२

अध्व॑र्यवः । यः । अ॒पः । व॒व्रि॒ऽवांस॑म् । वृ॒त्रम् । ज॒घान॑ । अ॒शन्या॑ऽइव । वृ॒क्षम् ।

तस्मै॑ । ए॒तम् । भ॒र॒त॒ । त॒त्ऽव॒शाय॑ । ए॒षः । इन्द्रः॑ । अ॒र्ह॒ति॒ । पी॒तिम् । अ॒स्य॒ ॥२

अध्वर्यवः । यः। अपः । वव्रिवांसं। वृत्रं । जघान। अशन्याऽइव। वृक्षं ।

तस्मै । एतं। भरत। तत्ऽवशाय। एषः । इंद्रः । अर्हति । पीतिं । अस्य ॥२॥

हे अध्वर्यवः य इंद्रोऽप उदकानि वव्रिवांसमावृत्य स्थितं वृत्रं । वृणोत्याकाशमिति वृत्रो मेघः । तं मेघं वज्रेण जघान । हतवान् । अशन्येव । यथाशन्या वैद्युताग्निना वृक्षं दहति तद्वत् । तस्मै तद्वशाय सोमकामाय तस्मा इंद्रायैतं सोमं

भरत। उत्तरवेदिं प्रति हरत । एष इंद्रोऽस्य सोमस्य पीतिं पानमर्हति । ।

अध्वंर्यवो यो दृभींकं जघान यो गा उदाजदप हि वलं वः ।

तस्मां एतमन्तरिंक्षे न वातमिन्द्रं सोमैरोर्णुत जूर्न वस्त्रैः ॥३

अध्वंर्यवः । यः । दृभींकम् । जघानं । यः । गाः । उत्ऽआजंत् । अपं । हि । वलम् । वरिति वः ।

तस्मैं । एतम् । अन्तरिंक्षे । न । वातंम् । इन्द्रंम् । सोमैः । आ । ऊर्णुत । जूः । न । वस्त्रैः ॥३

अध्वर्यवः।यः। दृभीकं। जघान। यः। गाः। उत्ऽआजत्। अप। हि। वलं वरिति वः।

तस्मै । एतं। अंतरिक्षे । न। वातं । इंद्रं । सोमैः । आ।
ऊर्णुत । जूः। न । वस्त्रैः ॥३॥

हे अध्वर्यवः य इंद्रो दृभीकं । सर्वान्विदारयति भियं करोतीति दृभीको नामासुरः । तमसुरं जघान । यश्च वलासुरेण निरुद्धा गा उदाजत् । निरगमयत् । ततश्च तमेव वलमसुरं अपवः । अपावृणोत् । हिंसितवानित्यर्थः । वृणोतेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् । हल्ङ्यादिना तिपो लोपः । तस्मा इंद्रायैतं सोममंतरिक्षे वातं न वातमिव धाराभिर्व्याप्तं कुरुत । तदेवाहं सोमैरिंद्रमा ऊर्णत । सर्वत आच्छादयत ॥ ऊर्णुञ् आच्छादने । आदादिकः । लोटि रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः । जूर्न जीर्णो यथा वस्त्रैरंगमाच्छादयति तद्वत् ॥

अध्वं॑र्यवो॒ य उरं॑णं ज॒घान॒ नव॑ च॒ख्वांसं॑ नव॒तिं च॑ बा॒हून् ।

यो अर्बुदमवं नीचा बंबाधे तमिन्द्रं सोमंस्य भृथे हिंनोत ॥४

अध्वंर्यवः । यः । उरंणम् । जघानं । नवं । चख्वांसंम् । नवतिम् । च । बाहून् ।

यः । अर्बुंदम् । अवं । नीचा । बबाधे । तम् । इन्द्रंम् । सोमंस्य । भृथे । हिनोत ॥४

अर्ध्वर्यवः। यः । उरणं । जघान । नव । चख्वांसं। नवतिं । च । बाहून् ।।

यः । अर्बुदं । अव। नीचा। बबाधे। तं । इंद्रं । सोमस्य। भृथे। हिनोत ॥४॥

हे अध्वर्यवः य इंद्रो नव नवतिं च एकोनशतं बाहून् चख्वांसं ॥ चष्टेरिदं रूपं । यद्वा खनतेः क्वसौ रूपं । निलोपः । छांदसं रूपं ॥ सर्वस्य दर्शयंतं । यद्वा आत्मनो देहे निखातवंतमुरणमेतन्नामकमसुरं जघान ।

यश्चार्बुदमेतन्नामकमसुरं च नीचाधोमुखं कृत्वावबबाधे।
तमेनमिंद्रं सोमस्य भृथे सोमं बिभ्रति पात्रे हिनोत ।
वर्धयत । यद्वा सोमस्य भृथे भरणे संपादने सति हिनोत ।
स्तोत्रैः प्रीणयत ॥ हि गतिवृद्ध्योः । स्वादिः ॥

अध्व॑र्यवो॒ यः स्वश्नं॑ ज॒घान॒ यः शुष्ण॑म॒शुषं॒ यो व्यं॑सम् ।

यः पिप्रुं॒ नमु॑चिं॒ यो रु॑धि॒क्रां तस्मा॒ इन्द्रा॒यान्ध॑सो जुहोत ॥५

अध्व॑र्यवः । यः । सु । अश्न॑म् । ज॒घान॑ । यः । शुष्ण॑म् ।
अ॒शुष॑म् । यः । विऽअं॑सम् ।

यः । पिप्रु॑म् । नमु॑चिम् । यः । रु॒धि॒ऽक्राम् । तस्मै॑ । इन्द्रा॑य
। अन्ध॑सः । जु॒हो॒त॒ ॥५

अध्वर्यवः । यः । सु। अश्नं । जघान । यः । शुष्णं । अशुषं
। यः । विऽअंसं ।

यः । पिप्रुं । नमुचिं । यः । रुधिऽक्रां । तस्मै । इंद्राय । अंधसः। जुहोत ॥५॥

हे अध्वर्यवः ये इंद्रोऽश्नं । अश्नाति भक्षयति प्राणिजातमिति । यद्वा अश्नुते स्वतेजसा सर्वं व्याप्नोतीत्यन्नः कश्चिदसुरः । तमसुरं सु सुष्ठु जघान । अशुषं केनाप्यशोषणीयं शुष्णमसुरं यश्च तमसुरं व्यंसमंसहीनं कृत्वा जघान । यश्च पिप्रुं तेजसां जगद्व्याप्य वर्तमानमेतन्नामकमसुरं नमुचिमसुरं जघान यश्च । तैत्तिरीयके नमुचिमसुरं नालभतेति प्रकृत्य फेनेन शिर उद्वर्तयदित्यंतेन वाक्यसंदर्भेण नमुचिवधः प्रपंचितः । तथा मंत्रश्च । अपां फेनेन नमुचेः शिर इंद्रोदवर्तयः । ८. १४. १३.। इति । रुधिक्रामेतन्नामकमसुरं यश्च जघान । तस्मा इंद्रायांधसो हविर्लक्षणान्यन्नानि जुहोत । जुहुत ॥

अध्व॑र्यवो॒ यः श॒तं शम्ब॑रस्य॒ पुरो॑ बि॒भेदाश्म॑नेव पू॒र्वीः ।

यो व॒र्चिनः॑ श॒तमिन्द्रः॑ स॒हस्र॑म॒पाव॑प॒द्भर॑ता॒ सोम॑मस्मै ॥६

अध्व॑र्यवः । यः । श॒तम् । शम्ब॑रस्य । पुरः॑ । बि॒भेद॑ ।
अश्म॑नाऽइव । पू॒र्वीः ।

यः । व॒र्चिनः॑ । श॒तम् । इन्द्रः॑ । स॒हस्र॑म् । अ॒प॒ऽअव॑पत् ।
भर॑त । सोम॑म् । अ॒स्मै॒ ॥६

अध्वर्यवः । यः। शतं । शंबरस्य । पुरः । बिभेद ।
अश्मनाऽइव । पूर्वीः ।।

यः । वर्चिनः। शतं । इंद्रः । सहस्रं। अपऽअवपत् । भरत।
सोमं। अस्मै ॥६॥

हे अध्वर्यवः य इंद्रः शंबरस्य मायाविनोऽसुरस्य पूर्वीः पुरातनीः शतं पुरः पुरीरश्मनेव अश्मसदृशेन वज्रेण बिभेद । यश्चेंद्रो वर्चिनः ॥ वर्च दीप्तौ । गमेरिनिः । उ०४.६.। इति विधीयमान इनिर्बहुलवचनादस्माद्भवति । यद्वा नामैतत् । तस्यासुरस्य शतं सहस्रमेतत्संख्याकानपरिमितान्वीरान् पुत्रानपावपत् । युगपदेव भूम्यामपातयत् । तथा च मंत्रवर्णः । शतं वर्चिनः सहस्रं च साकं हथो अप्रत्यसुरस्य वीरान् । ७. ९९.५.। इति । अस्मा इंद्राय सोमं भरत ॥ ॥ १३ ॥

अध्वंर्यवो॒ यः श॒तमा स॒हस्र॒ं भूम्यां उ॒पस्थेऽवंपज्जघ॒न्वान् ।

कुत्संस्या॒योरंतिथि॒ग्वस्यं वी॒रान्न्यावृंण॒ग्भरंता॒ सोमंमस्मै ॥ ७

अध्वर्यवः । यः । श॒तम् । आ । स॒हस्रम् । भूम्याः । उ॒पऽस्थे । अवपत् । ज॒घ॒न्वान् ।

कुत्सस्य । आ॒योः । अ॒ति॒थि॒ऽग्वस्य । वी॒रान् । नि । अवृणक् । भरत । सोमम् । अ॒स्मै ॥७

अध्वर्यवः। यः। शतं । आ। सहस्रं। भूम्याः। उपऽस्थे। अवपत् । जघन्वान् ।

कुत्सस्य। आयोः। अतिथिऽग्वस्य । वीरान्।नि।अवृणक्। भरत। सोमं।अस्मै ॥७॥

हे अध्वर्यवो जघन्वान् पूर्वं शत्रून् हतवान् य इंद्रः शतं सहस्रमसुरान् भूम्या उपस्थ उत्संगेऽवपत् । एकैकेन प्रकारेणापातयत् । किंच यः कुत्सस्यैतन्नामकस्य राजर्षेः । आयोः पौरूरवसस्य राजर्षेः। अतिथिग्वस्य दिवोदासस्य । एतेषां त्रयाणां वीरानभिगंतॄन्प्रति द्वंद्विनः

शुष्णादीनसुरान् न्यवृणक् । वृणक्तिर्हिंसाकर्मा । अवधीत् । तथा च मंत्रवर्णः । त्वं कुत्सं शुष्णहत्येष्वाविथारंधयोऽतिथिग्वाय शंबरं ।१. ५१. ६.। इति । तादृशायेंद्राय सोमं भरत ॥

अध्व॑र्यवो॒ यन्न॑रः का॒मया॑ध्वे श्रु॒ष्टी वह॑न्तो नशथा॒ तदिन्द्रे॑ ।

गभ॑स्तिपूतं भरत श्रु॒तायेन्द्रा॑य॒ सोमं॑ यज्यवो जुहोत ॥८

अध्व॑र्यवः । यत् । न॒र॒ः । क॒मया॑ध्वे । श्रु॒ष्टी । वह॑न्तः । न॒श॒थ॒ । तत् । इन्द्रे॑ ।

गभ॑स्तिऽपूतम् । भ॒र॒त॒ । श्रु॒ताय॑ । इन्द्रा॑य । सोम॑म् । य॒ज्य॒वः॒ । जु॒हो॒त॒ ॥८

अध्वर्यवः । यत्। नरः । कमयाध्वे। श्रुष्टी। वहंतः । नशथ। तत् । इंद्रे ।

गभस्तिऽपूतं । भरत। श्रुताय । इंद्राय। सोमं। यज्यवः । जुहोत ॥८॥

नरः कर्मणां नेतारो हे अध्वर्यवः यदभिलषितमर्थं कामयाध्वे ॥ कामयतेर्लेट्यडागमः ॥ श्रुष्टी क्षिप्रमिंद्रे सोमं वहंतः प्रापयंतो यूयं तदभिलषितं फलं नशथ । प्राप्नुत। श्रुताय लोके प्रसिद्धायेंद्राय गभस्तिपूतं हस्ताभ्यां मंजनदोहनादिभिः शोधितं सोमं भरत। उत्तरवेदिं प्रति हरत । ततो यज्यवो यागं कुर्वाणा हे अध्वर्यव आहृतं सोममिंद्राय जुहोत । जुहुत । अग्नौ प्रक्षिपत ॥

अध्व॑र्यव॒ः कर्त॑ना श्रु॒ष्टिम॑स्मै॒ वने॒ निपू॑तं॒ वन॒ उन्न॑यध्वम् ।

जु॒षा॒णो हस्त्य॑म॒भि वा॑वशे व॒ इन्द्रा॑य॒ सोमं॑ मदि॒रं जु॑होत ॥
९

अध्वंर्यवः । कर्तन । श्रुष्टिम् । अस्मै । वनें । निऽपूंतम् । वनें । उत् । नयध्वम् ।

जुषाणः । हस्त्यंम् । अभि । वावशे । वः । इन्द्रांय । सोमंम् । मदिरम् । जुहोत ॥९

अध्वर्यवः। कर्तन। श्रुष्टिं । अस्मै। वने । निऽपूतं । वने । उत्। नयध्वं ।

जुषाणः । हस्त्यं । अभि । वावशे। वः । इंद्राय । सोमं । मदिरं । जुहोत ॥९॥

हे अध्वर्यवः अस्मा इंद्राय सोमं श्रुष्टिं सुखकरं कर्तन । कुरुत ॥ करोतेर्लोटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । तप्तनप्तनथनाश्चेति तनबादेशः । आमंत्रितस्याविद्यमानत्वान्न निघातः । किंच वने संभजनीये वन उदके निपूतमाप्यायनेन शोधितं

सोममुन्नयध्वं । ऊर्ध्वं नयत । यद्वा वने तद्विकारे चमसे निपूतं दशापवित्रेण शोधितं सोमं वने चमस उन्नयध्वं । जुषाणः प्रीयमाणः स इंद्रो वो युष्माकं हस्त्यं हस्ताभ्यामभिषुतं सोममभिवावशे । कामयते ॥ वश कांतौ । यङ्लुगंतस्य लटि व्यत्ययेनात्मनेपदं । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । मदिरं मदकरमिमं सोममिंद्राय जुहोत । इंद्रोद्देशेनाग्नौ प्रक्षिपत ॥

अध्वंर्यव॒ः पय॒सोध॒र्यथा॒ गोः सोमेंभिरीं पृणता भो॒जमिन्द्रंम् ।

वेदा॒हमंस्य॒ निभृंतं म ए॒तद्दित्संन्तं॒ भूयों यज॒तश्चिंकेत ॥१०

अध्वंर्यवः । पयंसा । ऊधः । यथां । गोः । सोमेंभिः । ई॒म् । पृ॒ण॒त॒ । भो॒जम् । इन्द्रंम् ।

वेदं । अ॒हम् । अ॒स्य॒ । निऽभृंतम् । मे॒ । ए॒तत् । दित्संन्तम् । भूयः॑ । य॒ज॒तः । चि॒के॒त॒ ॥१०

अध्वर्यवः । पयसा । ऊधः । यथा । गोः । सोमेभिः । ईं। पृणत । भोजं । इंद्रं।

वेद । अहं । अस्य। निऽभृतं । मे । एतत्। दित्संतं । भूयः। यजतः । चिकेत ॥१०॥

हे अध्वर्यवः यथा गोरूधः पयसा पूर्णं तद्वदीमेनं भोजं फलस्य दातारं रक्षितारं चेदं सोमेभिः सोमैः। पृणत । पूरयत । मे मदीयस्य सोमस्य निभृतं गूढं सुखसाधनस्वभावमहमेव वेद । जानामि । इति पूर्वं न परस्मै कथितं । तथापि युष्मभ्यं ब्रवीमीत्येवं । दित्संतं सोमं दातुमिच्छंतं यजमानं यजतो यष्टव्य इंद्रो भूयो ऽतिशयेन चिकेत ॥ दित्संतं । डुदाञ् दाने । इच्छायां सन् । सनि मीमाध्वित्याकारस्य इसादेशः । अत्र

लोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः । सः स्यार्धधातुक इति सकारस्य तत्वं ।

अध्वंर्यवो॒ यो दि॒व्यस्य॒ वस्वो॒ यः पार्थिंवस्य॒ क्षम्यंस्य॒ राजां ।

तमूर्दरं॒ न पृंणता॒ यवे॒नेन्द्रं॒ सोमेंभि॒स्तदपों वो अस्तु ॥११

अध्वंर्यवः । यः । दि॒व्यस्यं । वस्वः॑ । यः । पार्थिंवस्य । क्षम्यंस्य । राजां ।

तम् । ऊर्दंरम् । न । पृ॒ण॒त॒ । यवेंन । इन्द्रंम् । सोमेंभिः । तत् । अपः॑ । व॒ः । अ॒स्तु॒ ॥११

अध्वर्यवः । यः । दिव्यस्य । वस्वः। यः। पार्थिवस्य । क्षम्यस्य । राजा।

तं । ऊर्दरं । न। पृणत। यवेन । इंद्रं । सोमेभिः। तत् ।
अपः। वः । अस्तु ॥११॥

हे अध्वर्यवः य इंद्रो दिव्यस्य द्युलोकार्हस्य वस्वो वसुनो राजा भवति । यश्च पार्थिवस्य । पृथिवीशब्देन विस्तीर्णमंतरिक्षमुच्यते । तत्रत्यं धनं पार्थिवं । तस्य राजा । यश्च क्षम्यस्य । क्षमा भूमिः । तत्रत्यं धनं क्षम्यं । तस्य च राजा भवति । तमेवंविधमिंद्रं सोमेभिः सोमैः पृणत पूरयत । तत्र दृष्टांतः । ऊर्दरं न । ऊर्ध्वं दीर्णमूर्दरं कुसूलं । यथा यवेन तत्पूर्णं तद्वदिंद्रं पूरयतेति । तादृशं सोमादिनेंद्रोदरपूरणलक्षणमपः कर्म वो युष्माकमस्तु ॥

अ॒स्मभ्यं॒ तद्वंसो दा॒नाय॒ राध॒ः समंर्थयस्व ब॒हु तें वस॒व्यंम् ।

इन्द्र॒ यच्चि॒त्रं श्र॑व॒स्या अनु॒ द्यून्बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥
१२

अ॒स्मभ्यं॑म् । तत् । व॒सो॒ इति॑ । दा॒नाय॑ । राधः॑ । सम् ।
अ॒र्थ॒य॒स्व॒ । ब॒हु । ते॒ । व॒स॒व्यं॑म् ।

इन्द्र॑ । यत् । चि॒त्रम् । श्र॒व॒स्याः । अनु॑ । द्यून् । बृ॒हत् ।
व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥१२

अस्मभ्यं । तत् । वसो इति । दानाय। राधः । सं ।
अर्थयस्व। बहु। ते। वसव्यं ।

इंद्र। यत्। चित्रं । श्रवस्याः। अनु। द्यून्। बृहत्। वदेम
विदथे। सुऽवीराः ॥१२॥

एषा ऋग्व्याख्याता ॥ ॥ १४ ॥

टिप्पणी

२.१४.५ नमुचि उपरि टिप्पणी

मण्डल २

सूक्तं २.११सूक्तं २.३३

सूक्तं २.१२सूक्तं २.३४

सूक्तं २.१३सूक्तं २.३५

सूक्तं २.१४सूक्तं २.३६

सूक्तं २.१५सूक्तं २.३७

सूक्तं २.१६सूक्तं २.३८

सूक्तं २.१७सूक्तं २.३९

सूक्तं २.१८सूक्तं २.४०

सूक्तं २.१९सूक्तं २.४१

सूक्तं २.२०सूक्तं २.४२

सूक्तं २.२१सूक्तं २.४३

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.१४&oldid=208745" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.१५

दे. इन्द्रः। त्रिष्टुप्।

प्र घा न्वस्य महतो महानि सत्या सत्यस्य करणानि वोचम् ।

त्रिकद्रुकेष्वपिबत्सुतस्यास्य मदे अहिमिन्द्रो जघान ॥१॥

अवंशे द्यामस्तभायद्बृहन्तमा रोदसी अपृणदन्तरिक्षम् ।

स धारयत्पृथिवीं पप्रथच्च सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥२॥

सद्मेव प्राचो वि मिमाय मानैर्वज्रेण खान्यतृणन्नदीनाम् ।

वृथासृजत्पथिभिर्दीर्घयाथैः सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥३॥

स प्रवोळ्हॄन्परिगत्या दभीतेर्विश्वमधागायुधमिद्धे अग्नौ ।

सं गोभिरश्वैरसृजद्रथेभिः सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥४॥

स ईं महीं धुनिमेतोररम्णात्सो अस्नातॄनपारयत्स्वस्ति ।

त उत्स्नाय रयिमभि प्र तस्थुः सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥५॥

सोदञ्चं सिन्धुमरिणान्महित्वा वज्रेणान उषसः सं पिपेष ।

अजवसो जविनीभिर्विवृश्चन्सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥६॥

स विद्वाँ अपगोहं कनीनामाविर्भवन्नुदतिष्ठत्परावृक् ।

प्रति श्रोण स्थाद्व्यनगचष्ट सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥७॥

भिनद्वलमङ्गिरोभिर्गृणानो वि पर्वतस्य दृंहितान्यैरत् ।

रिणग्रोधांसि कृत्रिमाण्येषां सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥८॥

स्वप्नेनाभ्युप्या चुमुरिं धुनिं च जघन्थ दस्युं प्र दभीतिमावः ।

रम्भी चिदत्र विविदे हिरण्यं सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥९॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१०॥

सायणभाष्यम्

' प्र घा न्वस्य ' इति दशर्चं चतुर्थं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । अत्रानुक्रमणिका- प्र घ दश ' इति ।दशरात्रे षष्ठेऽहनि निष्केवल्ये त्रीणि सूक्तानि । तत्रेदं द्वितीयम् । ' षष्ठस्य ' इति खण्डे सूत्रितम्-' एन्द्र याह्युप नः प्र घा न्वस्याभूरेक इति निष्केवल्यम् ' (आश्व श्रौ. ८. १) इति । त्र्येकमामके निष्केवल्ये ' प्र घा न्वस्य ' इत्येषा सूक्तमुखीया । उशनःस्तोमे सूत्रितं-' त्र्यर्यमा मनुषो देवताता प्र घा न्वस्य महतो महानि ' (आश्व. श्रौ. ९. ५) इति ।।

प्र घा॒ न्वं॑स्य मह॒तो म॒हानिं स॒त्या स॒त्यस्य॒ करं॑णानि वोचम्
।

त्रिकं॑द्रुकेष्वपिबत्सु॒तस्या॒स्य मदे॒ अहि॒मिन्द्रों जघान ॥१

प्र । घ॒ । नु । अ॒स्य॒ । म॒ह॒तः । म॒हानिं । स॒त्या । स॒त्यस्यं ।
करं॑णानि । वो॒च॒म् ।

त्रिऽकं॑द्रुकेषु । अ॒पि॒ब॒त् । सु॒तस्यं । अ॒स्य । मदें । अहिंम् ।
इन्द्रः॑ । ज॒घा॒न॒ ॥१

प्र। घ। नु । अस्य । महतः। महानि। सत्या। सत्यस्य ।
करणानि। वोचं ।

त्रिऽकद्रुकेषु । अपिबत् । सुतस्य । अस्य। मदे। अहिं।
इंद्रः। जघान ॥१॥

गृत्समदो ब्रूते । महतो बलवतः सत्यस्य सत्यसंकल्पस्यास्येंद्रस्य सत्यानि यथार्थानि महानि महांति करणान्यस्मिन् सूक्ते वक्ष्यमाणानि कर्माणि तु अद्य प्रवोचं । प्रकर्षेण ब्रवीमि ॥ वच परिभाषणे । छंदसि लुङ्लिङ्लिट इति वर्तमाने लुङि अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ्। वच उम् ॥ घेति प्रसिद्धौ । कानि तानि उच्यंते । त्रिकद्रुकेषु ज्योतिर्गौरायुरित्येवंरूपेष्वाभिप्लविकेष्वहःसु सुतस्याभिषुतं सोममिंद्रोऽपिबत् । ततः पीतस्यास्य सोमस्य मदे हर्षे संजाते सतींद्रोऽहिं वृत्रमसुरं जघान । हतवान् ॥

अ॒वं॒शे द्यामंस्तभायद्बृ॒हन्त॒मा रोदंसी अपृणद॒न्तरिंक्षम् ।

स धांरयत्पृथि॒वीं प॒प्रथंच्च॒ सोमंस्य॒ ता मद॒ इन्द्रंश्चकार ॥२

अ॒वं॒शे । द्याम् । अ॒स्त॒भा॒य॒त् । बृ॒हन्त॑म् । आ । रोद॑सी॒
इति॑ । अ॒पृ॒ण॒त् । अ॒न्तरि॑क्षम् ।

सः । धा॒र॒य॒त् । पृ॒थि॒वीम् । प॒प्रथ॑त् । च॒ । सोम॑स्य । ता ।
मदे॑ । इन्द्रः॑ । च॒का॒र॒ ॥२

अवंशे। द्यां । अस्तभायत्। बृहंतं। आ। रोदसी इति ।
अपृणत्। अंतरिक्षं ।

सः। धारयत्। पृथिवीं । पप्रथत्। च। सोमस्य। ता। मदे ।
इंद्रः। चकार ॥२॥

अवंश आकाशे द्यां द्योतमानं सूर्यं द्युलोकं वास्तभायत् ।
इंद्रोऽस्तभ्नात्। अनवलंबनस्य
तस्यावस्थापनमकरोदित्यर्थः । स्तंभु इति सौत्रो धातुः
क्र्यादिः । लङि व्यत्ययो बहुलमित्यहावपि शायजादेशः ॥
बृहंतं महदंतरिक्षं रोदसी द्यावापृथिव्यौ चापृणत् ।

स्वतेजसा पूरितवान् । किंच स इंद्रः पृथिवीं विस्तीर्णां भूमिं धारयत् । अधारयत् । तथा पप्रथश्च । एनां भूमिमप्रथयत् ॥ प्रथ प्रख्याने । स्यंतस्स लुङि चङि रूपं । चङ्यन्यतरस्यामिति मध्योदात्तत्वं ॥ सोमस्य मदे हर्षे संजाते सति तानीमानि कर्माणींद्रश्चकार ॥

सद्मे॑व प्राचो॒ वि मि॑माय॒ मानै॒र्वज्रे॑ण॒ खान्यं॑तृणन्न॒दीना॑म् ।

वृथा॑सृजत्प॒थिभि॑र्दीर्घया॒थैः सोम॑स्य॒ ता मद॒ इन्द्र॑श्चकार ॥३

सद्म॑ऽइव । प्राचः॑ । वि । मि॒मा॒य॒ । मानैः॑ । वज्रे॑ण । खानि॑ । अ॒तृ॒ण॒त् । न॒दीना॑म् ।

वृथा॑ । अ॒सृ॒ज॒त् । प॒थिऽभिः॑ । दी॒र्घ॒ऽया॒थैः । सोम॑स्य । ता । मदे॑ । इन्द्रः॑ । च॒का॒र॒ ॥३

सद्मऽइव। प्राचः। वि। मिमाय। मानैः । वज्रेण। खानि।
अतृणत् । नदीनां ।

वृथा। असृजत्। पथिऽभिः। दीर्घऽयाथैः। सोमस्य। ता।
मदे। इंद्रः। चकार ॥३॥

सद्मेव यथा यज्ञगृहान्मानैः षट्त्रिंशत्प्रक्रमप्राचीत्येवंरूपैः परिमाणैः प्राक्प्रवणान् कुर्वंति तद्वत सिंधून लोकान्वानृजून्वा मानैः परिमाणैः प्राचः प्राङ्मुखान्विमिमाय । इंद्रो विशेषेण निर्मितवान् । तथा नदीनां खानि निर्गमनद्वाराणि वज्रेण चातृणत् । अखनत् ॥ तृदि हिंसानादरयोः । रुधादि । लङ् । तथा च मंत्रः । इंद्रो अस्माँ अरदद्वज्रबाहुः ।३. ३३. ६.। इति । तथा दीर्घयाथैर्बहुकालं गंतव्यैः पथिभिर्मार्गैर्वृथासृजत् अनायासेन ता नदीः सृष्टवान् । सोमस्येति सिद्धार्थ इति ॥

स प्र॑वो॒ळ्हॄन्प॑रि॒गत्या॑ द॒भीते॒र्विश्व॑मधा॒गायु॑धमि॒द्धे अ॒ग्नौ ।

सं गोभि॒रश्वै॑रसृज॒द्रथे॑भि॒ः सोम॑स्य॒ ता मद॒ इन्द्र॑श्चकार ॥४

सः । प्र॒ऽवो॒ळ्हॄन् । प॒रि॒ऽगत्य॑ । द॒भीते॑ः । विश्व॑म् । अ॒धा॒क् । आयु॑धम् । इ॒द्धे । अ॒ग्नौ ।

सम् । गोभि॑ः । अश्वै॑ः । अ॒सृ॒ज॒त् । रथे॑भिः । सोम॑स्य । ता । मदे॑ । इन्द्र॑ः । च॒का॒र॒ ॥४

सः । प्रऽवोळ्हॄन्। परिऽगत्य। दभीतेः । विश्वं । अधाक् । आयुधं । इद्धे । अग्नौ ।

सं। गोभिः। अश्वै । असृजत् । रथेभिः। सोमस्य। ता। मदे । इंद्रः । चकार ॥ ४ ॥

प्राक्किल चुमुरिधुनिप्रभृतयोऽसुरा दभीतेः पुरं संरुध्य परिगृह्य तस्मात्पुरान्निरगुरिति कथा । स इंद्रं दभीतेः । दभीतिर्नाम कश्चिद्राजर्षिः । तस्य प्रवोळ्ढॄन् प्रवोढॄन् ॥ सहिवहोरोदवर्णस्येत्योत्वं । प्रकर्षेण तं दभीतिं वहतस्तानसुरान् मध्ये मार्गं परिगत्य तेषां विश्वं सर्वमायुधमिद्धेऽग्नौ दीप्यमाने वह्नावधाक् । अधाक्षीत्॥ दहेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् ॥ पश्चात्तं दभीतिं गोभिरश्वै रथेभी रथैश्च समसृजत् । संयोजितवान् । सोमस्यादि सिद्धमिति ॥

अतिमूर्तिनाम्न्येकाहे मरुत्वतीये सूक्तमुखीया। अतिमूर्तिनेति खंडे सूचितं । स ईं महीं धुनिमेतोररम्णात । आ°९.८.। इति ॥

स ईं म॒हीं धुनि॒मेतोंररम्णा॒त्सो अंस्ना॒तृनंपारयत्स्व॒स्ति ।

त उ॒त्स्नायं॑ र॒यिम॒भि प्र तं॑स्थु॒ः सोमं॑स्य॒ ता मद॒ इन्द्रं॑श्चकार ॥५

सः । ई॒म् । म॒हीम् । धुनिं॑म् । एतोः॑ । अ॒र॒म्ण॒ात् । सः ।
अ॒स्ना॒तॄन् । अ॒पा॒र॒य॒त् । स्व॒स्ति ।

ते । उ॒त्ऽस्नायं॑ । र॒यिम् । अ॒भि । प्र । त॒स्थु॒ः । सोमं॑स्य ।
ता । मदें॑ । इन्द्रः॑ । च॒का॒र॒ ॥५

सः। ई। महीं। धुनिं। एतोः । अरम्णात्। सः । अस्नातॄन्।
अपारयत् । स्वस्ति । ते। उत्ऽस्नाय। रयिं । अभि। प्र।
तस्थुः । सोमस्य । ता। मदे। इंद्रः । चकार ॥५॥

स इंद्र ईमेनां महीं महतीं धुनिं । धुनोति स्तोतॄणां
पापानीति धुनिः परुष्णी नदी । तामेतोः ॥
ईश्वरपदासंनिधानेऽपि तोसुन्प्रत्ययः । पा°३. ४.१३. ॥
ऋषीणां गमनार्थमरम्णात् । उपाशमयत् । महाजलां

नदीमल्पोदकामकरोदित्यर्थः । ततः स इंद्रोऽस्नातॄन् स्नातुमशक्तान् तरणासमर्थानृषीन स्वस्ति क्षेमेणापारयत् । ते महर्षय उत्स्नाय तां नदीमुत्तीर्य यं रयिमपेक्ष्य गच्छंति तं रयिमभिलक्ष्य प्रतस्थुः । प्रतस्थिरे। शिष्टं सिद्धं ॥ ॥५॥

सोदं॑ञ्चं॒ सिन्धु॑मरिणान्महि॒त्वा वज्रे॒णान॑ उ॒षस॒ः सं पिं॑पेष ।

अ॒ज॒वसों ज॒विनीं॑भिर्वि॒वृ॒श्चन्सोमं॑स्य॒ ता मद॒ इन्द्रं॑श्चकार ॥६

सः । उदं॑ञ्चम् । सिन्धु॑म् । अ॒रि॒णा॒त् । म॒हि॒ऽत्वा । वज्रे॑ण । अन॑ः । उ॒षस॑ः । सम् । पि॒पे॒ष॒ ।

अ॒ज॒वस॑ः । ज॒विनीं॑भिः । वि॒ऽवृ॒श्चन् । सोमं॑स्य । ता । मदें । इन्द्र॑ः । च॒का॒र॒ ॥६

सः। उदंचं । सिंधु । अरिणात् । महिऽत्वा। वज्रेण । अनः । उषसः। सं । पिपेष।

अजवसः । जविनीभिः । विऽवृश्चन् । सोमस्य । ता। मदे । इंद्रः । चकार ॥६॥

स इंद्रः सिंधु प्रांचं संतं महित्वा स्वकीयेन महिम्नोदंचमरिणात् । उदङ्मुखमकरोत् । सिंधुशब्दश्छंदसि पुल्लिंगः ॥ उषस उषोदेव्या अनः शकटं वज्रेण संपिपेष । चूर्णीचकार । एतच्च दिवश्चिदा दुहितरं ।४. ३०. ९.। इत्यत्र स्पष्टं वक्ष्यते । किं कुर्वन् । अजवसो जवहीना दुर्बलाः सेना जविनीभिर्जवयुक्ताभिः सेनाभिर्विवृश्चन । विशेषेण भिंदन् । पिपेषेति समन्वयः ॥ ओव्रश्चू छेदने । शतरि ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं । शिष्टं स्पष्टं ।

स वि॒द्वाँ अंपगो॒हं क॒नीनां॑मा॒विर्भव॑न्नु॒दं॑तिष्ठत्परा॒वृक् ।

प्रतिं श्रो॒णः स्था॒द्व्य१॒॑नगं॑चष्ट॒ सोमं॑स्य॒ ता मद॒ इन्द्रं॑श्चकार

॥७

सः । वि॒द्वान् । अ॒प॒ऽगो॒हम् । क॒नीना॑म् । आ॒विः । भव॑न् ।

उत् । अ॒ति॒ष्ठ॒त् । प॒रा॒ऽवृक् ।

प्रतिं । श्रो॒णः । स्था॒त् । वि । अ॒नक् । अ॒च॒ष्ट॒ । सोमं॑स्य ।

ता । मदें । इन्द्रः॑ । च॒का॒र॒ ॥७

सः । विद्वान् । अपऽगोहं । कनीनां आविः । भवन्। उत्।

अतिष्ठत् । पराऽवृक्।

प्रति। श्रोणः। स्थात्।वि। अनक्। अचष्ट । सोमस्य। ता।

मदे । इंद्रः। चकार ॥ ७॥

पुरा किल कन्यकाश्चक्षुर्हीनं पादहीनं परावृजं जिघृक्षुमृषिं दृष्ट्वाभिदुद्रुवुः । ततः स ऋषिरिंद्रं स्तुत्वा चक्षुः पादं च लेभे । तदेतदाह । कनीनां कन्यकानामपगोहमपगोहनं तिरोभावं विद्वान् परावृगृषिराविर्भवन् सर्वेषां प्रत्यक्षो भवन् उदतिष्ठत् । श्रोणः पूर्वं पंगुरिदानीमिंद्रस्य प्रसादाद्विभग्नजानुस्ताः कन्याः प्रति स्थात् । पूर्वमंधोऽधुना चक्षुर्लाभाद्व्यचष्ट । ताः कन्यका विशेषेण पश्यति स्म । तानीमानि कर्माणि स इंद्रश्चकार ॥

भि॒नद्व॒लमङ्गिंरोभिर्गृणा॒नो वि पर्वंतस्य दृंहि॒तान्यैंरत् ।

रि॒णग्रोधांसि कृ॒त्रिमांण्येषां॒ सोमंस्य॒ ता मद॒ इन्द्रंश्चकार ॥८

भि॒नत् । व॒लम् । अङ्गिंरःऽभिः । गृ॒णा॒नः । वि । पर्वंतस्य । दृं॒हि॒तानिं । ऐ॒र॒त् ।

रि॒णक् । रोधां॑सि । कृ॒त्रिमां॑णि । ए॒षा॒म् । सोमं॑स्य । ता । मदें । इन्द्रः॑ । च॒का॒र॒ ॥८

भिनत्। वलं। अंगिरःऽभिः । गृणानः । वि। पर्वतस्य। दृंहितानि। ऐरत् ।

रिणक् । रोधांसि। कृत्रिमाणि । एषां । सोमस्य । ता । मदे । इंद्रः। चकार ॥८॥

अंगिरोभिर्गृणानः स्तूयमानः स इंद्रो वलं वलनामकमसुरं भिनत् । अभिनत् । तथा गवां निरोधकस्य पर्वतस्य दृंहितानि शिलाभिर्दृढीकृतानि द्वाराणि व्यैरत् । उद्घाटितवान् । तदेवाह । एषां पर्वतानां कृत्रिमाणि क्रियया निर्वृत्तानि रोधांसि निरुद्धानि द्वाराणि रिणक् । उदघाटयत् । गतमन्यत् । ।

अतिमूर्तिनाम्न्येकाहे निष्केवल्ये सूक्तमुखीया स्वप्नेनेत्येषा । सूत्रितं । स्वप्नेनाभ्युप्या चुमुरिं धुनिं चेति सूक्तमुखीया । आ° ९. ८.। इति ॥

स्वप्नें॑ना॒भ्युप्या॒ चुमुं॑रिं॒ धुनिं॑ च ज॒घन्थ॒ दस्युं॒ प्र द॒भीतिं॑मावः ।

र॒म्भी चि॒दत्रं॑ विविदे॒ हिरं॑ण्यं॒ सोमं॑स्य॒ ता मद॒ इन्द्रं॑श्चकार ॥ ९

स्वप्नें॑न । अ॒भि॒ऽउप्यं॑ । चुमुं॑रिम् । धुनिं॑म् । च॒ । ज॒घन्थं॑ । दस्युं॑म् । प्र । द॒भीतिं॑म् । आ॒व॒ः ।

र॒म्भी । चि॒त् । अत्रं॑ । वि॒वि॒दे॒ । हिरं॑ण्यम् । सोमं॑स्य । ता । मदें॑ । इन्द्रः॑ । च॒का॒र॒ ॥९

स्वप्नेन । अभिऽउप्य । चुमुरि। धुनिं । च । जघंथ। दस्युं ।
प्र। दभीतिं । आवः ।

रंभी। चित् । अत्र । विविदे । हिरण्यं । सोमस्य । ता । मदे
। इंद्रः । चकार ॥९॥

स त्वं दस्युं सर्वस्योपक्षपयितारं चुमुरिं धुनिं च एतन्नामानावसुरौ स्वप्नेन दीर्घनिद्रयाभ्युप्य संयोज्य जघंथ । हतवानसि । ततस्ताभ्यां युध्यमानं दभीतिं राजर्षिं प्रावः । रक्षितवानसि । तथा च मंत्रवर्णः । त्वं नि दस्युं चुमुरिं धुनिं चास्वापयो दभीतये सुहंतु। ७.१९.४.। इति ॥ आवः । अवते रक्षणार्थस्य लङि सिपि रूपं । रंभी चित् वेत्रधारी चास्य दौवारिकोऽत्रास्मिन्युद्धे तयोरसुरयोर्हिरण्यं धनं विविदे । लेभे । विद्लृ लाभे स्वरितेत् । तानीमानि कर्माणि सोमस्य मदे सति चकारेति ।

नू॒नं सा ते॒ प्रति॒ वरं॑ जरि॒त्रे दु॑ही॒यदि॑न्द्र॒ दक्षि॑णा म॒घोनी॑ ।

शिक्षा॑ स्तो॒तृभ्यो॒ माति॑ ध॒ग्भगो॑ नो बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥१०

नू॒नम् । सा । ते॒ । प्रति॑ । वर॑म् । ज॒रि॒त्रे । दु॒ही॒यत् । इ॒न्द्र॒ । दक्षि॑णा । म॒घोनी॑ ।

शिक्ष॑ । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । मा । अति॑ । ध॒क् । भगः॑ । नः॒ । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥१०

नूनं । सा । ते । प्रति। वरं। जरित्रे। दुहीयत् । इंद्र। दक्षिणा। मघोनी।

शिक्ष। स्तोतृऽभ्यः। मा। अति।धक्। भगः।नः।बृहत्। वदेम। विदथे। सुवीराः ॥१०॥

हे इंद्र या दक्षिणा दक्षमुत्साहनं करोतीति दक्षिणा स्तोतृभ्यो देया ते त्वत्संबंधिनी मघोनी धनवत जरित्रे स्तोत्रे वरं श्रेष्ठमभिमतमर्थं नूनं प्रतिदुहीयत् । इदानीं प्रतिदोग्धि। संपादयतीत्यर्थः । तादृशीं दक्षिणां स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं शिक्ष । प्रयच्छ । किंच भगो भजनीयस्त्वं माति धक् ॥ दहेर्दानार्थस्य लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् ॥ नोऽस्मानतिक्रम्यान्येभ्यो दक्षिणां मा दाः । प्रथममस्मभ्यं दत्त्वा पश्चादन्येभ्यो दीयतामित्यर्थः । यद्वा नोऽस्माकं कामान् मा धक् । मा धाक्षीः। अपेक्षितफलदानेन पूरयेत्यर्थः । सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतो वयं विदथे ऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभूतं स्तोत्रं वदेम । त्वामुद्दिश्य ब्रवाम । अत्र सा ते प्रतिदुग्धामिति प्रकृत्य वीरो वीरयत्यमित्रान् वेतेर्वा स्याद्गतिकर्मणो वीरयतेर्वेत्यंतं निरुक्तमनुसंधेयं । नि० १.७.॥॥६॥ ॥१॥

२.१५.९

संयुज्य तपसात्मानम् ऐन्द्रं बिभ्रन्महद्वपुः । अदृश्यत मुहूर्तेन दिवि च व्योम्नि चेह च ।। ६६।।

तमिन्द्रमिति मत्वा तु दैत्यौ भीमपराक्रमौ । धुनिश्च चुमुरिश्चोभौ सायुधावभिपेततुः ।। ६७ ।।

विदित्वा स तयोर्भावम् ऋषिः पापं चिकीर्षतोः । यो जात इति सूक्तेन कर्माण्यैन्द्राण्यकीर्तयत् ।। ६८ ।।

उक्तेषु कर्मस्वैन्द्रेषु भीस्तावाशु विवेश ह ।
इदमन्तरमित्युक्त्वा ताविन्द्रस्तु निबर्हयत् ।। ६९ ।।

निहत्य तौ गृत्समदम् ऋषिं शक्रोऽभ्यभाषत । यथेष्टं मां सखे पश्य प्रियत्वं आगतोऽसि मे ।।बृहद्देवता ४.७० ।।

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.१५&oldid=218857" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.१६

ऋग्वेदः - मण्डल २

← सूक्तं २.१५ | सूक्तं २.१६ | सूक्तं २.१७ →

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः

दे. इन्द्रः। जगती, ९ त्रिष्टुप्

प्र वः सतां ज्येष्ठतमाय सुष्टुतिमग्नाविव समिधाने हविर्भरे ।

इन्द्रमजुर्यं जरयन्तमुक्षितं सनाद्युवानमवसे हवामहे ॥१॥

यस्मादिन्द्राद्बृहतः किं चनेमृते विश्वान्यस्मिन्सम्भृताधि वीर्या ।

जठरे सोमं तन्वी सहो महो हस्ते वज्रं भरति शीर्षणि क्रतुम् ॥२॥

न क्षोणीभ्यां परिभ्वे त इन्द्रियं न समुद्रैः पर्वतैरिन्द्र ते रथः ।

न ते वज्रमन्वश्नोति कश्चन यदाशुभिः पतसि योजना पुरु ॥३॥

विश्वे ह्यस्मै यजताय धृष्णवे क्रतुं भरन्ति वृषभाय सश्चते ।

वृषा यजस्व हविषा विदुष्टरः पिबेन्द्र सोमं वृषभेण भानुना ॥४॥

वृष्णः कोशः पवते मध्व ऊर्मिर्वृषभान्नाय वृषभाय पातवे ।

वृषणाध्वर्यू वृषभासो अद्रयो वृषणं सोमं वृषभाय सुष्वति ॥५॥

वृषा ते वज्र उत ते वृषा रथो वृषणा हरी वृषभाण्यायुधा ।

वृष्णो मदस्य वृषभ त्वमीशिष इन्द्र सोमस्य वृषभस्य तृप्णुहि ॥६॥

प्र ते नावं न समने वचस्युवं ब्रह्मणा यामि सवनेषु दाधृषिः ।

कुविन्नो अस्य वचसो निबोधिषदिन्द्रमुत्सं न वसुनः सिचामहे ॥७॥

पुरा सम्बाधादभ्या ववृत्स्व नो धेनुर्न वत्सं यवसस्य पिप्युषी ।

सकृत्सु ते सुमतिभिः शतक्रतो सं पत्नीभिर्न वृषणो नसीमहि ॥८॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥९॥

सायणभाष्यम्

' प्र वः सताम् ' इति नवर्चं पञ्चमं सूक्तं गार्त्समदमैन्द्रम् । अत्रानुक्रमणिका- प्र वो नवान्त्या त्रिष्टुप् ' इति । नवमी त्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषया जगत्यः ।। तृतीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्रे 'प्र वः सताम् ' इति सूक्तम् । ' अतिरात्रे ' इति खण्डे सूत्रितं-' प्र वः सतां प्रो द्रोणे हरयः कर्माग्मन्निति याज्या ' (आश्व. श्रौ ६. ४) इति ।।

प्र वः॑ स॒तां ज्येष्ठ॑तमाय सुष्टु॒तिम॒ग्नावि॑व समिधा॒ने ह॒विर्भ॑रे ।

इन्द्र॑मजु॒र्यं ज॒रय॑न्तमुक्षि॒तं स॒नाद्युवा॑न॒मव॑से हवामहे ॥१

प्र । वः । सताम् । ज्येष्ठंतमाय । सुऽस्तुतिम् । अग्नौऽइंव । सम्ऽइधाने । हविः । भरे ।

इन्द्रंम् । अजुर्यम् । जरयंन्तम् । उक्षितम् । सनात् । युवांनम् । अवंसे । हवामहे ॥१

प्र। वः । सतां । ज्येष्ठऽतमाय । सुऽस्तुतिं । अग्नौऽइव । संऽइधाने। हविः। भरे।।

इंद्रं । अजुर्यं। जरयंतं । उक्षितं । सनात्। युवनं । अवसे। हवामहे ॥१॥

गृत्समदो ब्रूते । हे यजमाना वो युष्मदर्थं सतां महतां देवानां ज्येष्ठतमायातिशयेन श्रेष्ठायेंद्राय तदर्थं । अग्नाविव समिधाने । इवशब्द एवार्थः । दीप्यमान एवाग्नौ हविः प्रभरे । संपादयामि । ततः परं सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं करोमि ॥ भर इति भृञ् भरणे ञित्त्वादुभयपदी। लटि

रूपं ॥ अजुर्यमजरणीयं जरयंतं सर्वमन्यज्जरयंतमुक्षितं सोमेन सिक्तं सनात्सनातनं युवानं नित्यतरुणं तादृशमिंद्रमवसेऽस्माकं रक्षणाय तस्य तर्पणाय वा हवामहे । आह्वयामः ॥

यस्मा॒दिन्द्रा॑द्बृह॒तः किं च॒नेमृ॒ते विश्वा॑न्यस्मि॒न्सम्भृ॒ताधि॑ वी॒र्या॑ ।

ज॒ठरे॒ सोमं॑ त॒न्वी॒३॒ सहो॒ महो॒ हस्ते॒ वज्रं॒ भर॑ति शी॒र्षणि॒ क्रतु॑म् ॥२

यस्मा॑त् । इन्द्रा॑त् । बृ॒ह॒तः । किम् । च॒न । ई॒म् । ऋ॒ते । विश्वा॑नि । अ॒स्मि॒न् । सम्ऽभृ॑ता । अधि॑ । वी॒र्या॑ ।

ज॒ठरे॑ । सोम॑म् । त॒न्वि॑ । सहः॑ । महः॑ । हस्ते॑ । वज्र॑म् । भर॑ति । शी॒र्षणि॑ । क्रतु॑म् ॥२

यस्मात्।इंद्रात्।बृहतः।किं।चन।।ऋते।विश्वनि।अस्मिन्।
संऽभृता।अधि।वीर्या।

जठरे। सोमं । तन्वि । सहः । महः । हस्ते। वज्रं । भरति ।
शीर्षणि । क्रतुं ॥२॥

बृहतो महतो यस्मादिंद्रादृते किमपीमिदं जगच्चन ।
नास्तीत्यर्थः । चेति नेति निपातद्वयसमुदायश्चनेति । चेति
चिदित्यर्थे नेति निषेधार्थे । ऐकपद्यं तु सांप्रदायिकं ।
उत्क्तार्थे मंत्रः । नेंद्रादृते पवते धाम किं चनेति ।। यद्वा
इंद्रादृत ईमिदं जगत् किं । न क्षुद्रमत्यल्पमित्यर्थः । कुत
एतत् तदेवोच्यते । अस्मिन्निंद्रे विश्वानि सर्वाणि वीर्याणि
सामर्थ्यान्यधि संभृता । अधिकं संभृतान्यासते । यश्चेंद्रो
जठरे स्वोदरे सोममभिषुतं सोमरसं भरति । बिभर्ति ।
किंच तन्वि तन्वां स्वकीये सर्वस्मिन् शरीरे सहो बलं
महस्तेजश्च बिभर्ति । हस्ते वज्रमायुधं बिभर्ति । शीर्षणि

शिरसि क्रतुं विज्ञानं भरति । बिभर्ति ॥

यद्वृत्तयोगादनिघातः । वाक्यभेदाद्वा निघाताभावः ।

शीर्षणि । शीर्षन् छंदसीति ॥

न क्षो॒णीभ्यां॑ परि॒भ्वे॑ त इन्द्रि॒यं न स॑मु॒द्रैः पर्व॑तैरिन्द्र ते॒ रथः॑

।

न ते॒ वज्र॒मन्व॑श्नोति॒ कश्च॒न यदा॒शुभि॒ः पत॑सि॒ योज॑ना पु॒रु

॥३

न । क्षो॒णीभ्या॑म् । प॒रि॒ऽभ्वे॑ । ते॒ । इ॒न्द्रि॒यम् । न । स॒मु॒द्रैः ।

पर्व॑तैः । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । रथः॑ ।

न । ते॒ । वज्र॑म् । अनु॑ । अ॒श्नो॒ति॒ । कः । च॒न । यत् ।

आ॒शुऽभिः॑ । पत॑सि । योज॑ना । पु॒रु ॥३

न। क्षोणीभ्यां । परिऽभ्वे। ते । इंद्रियं । न। समुद्रैः। पर्वतैः। इंद्र । ते। रथः।

न ते।वज्रं। अनु। अश्नोति। कः। चन। यत्। आशुऽभिः। पतसि। योजना। पुरु॥३॥

हे इंद्र ते तवेंद्रियं बलं क्षोणीभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां न परिभ्वे। न परिभवनीयं ॥ कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वन इति केन्प्रत्ययः । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं ॥ किंच ते रथः समुद्रैः पर्वतैश्च न परिभवनीयः । ते वज्रमायुधं कश्चन पुमान् नान्वश्नोति । न व्याप्नोति परिभवितुं ॥ अशू व्याप्तौ । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ यद्यदासुरवधार्थ दिग्विजयकाले पुरु पुरूणि बहूनि योजना योजनानि पतसि । गच्छसि । तदा तव बलादि न परिभवनीयमिति समन्वयः ॥

विश्वे॒ ह्यं॑स्मै यज॒तायं धृ॒ष्णवे॒ क्रतुं॒ भरं॑न्ति वृष॒भाय॒ सश्चं॑ते ।

वृषां यजस्व ह॒विषां वि॒दुष्टंर॒ः पिबेंन्द्र॒ सोमं वृष॒भेणं भा॒नुनां ॥४

विश्वें । हि । अ॒स्मै॒ । य॒ज॒तायं । धृ॒ष्णवें । क्रतुंम् । भरंन्ति । वृ॒ष॒भायं । सश्चंते ।

वृषां । य॒ज॒स्व॒ । ह॒विषां । वि॒दुःऽतंरः । पिबं । इ॒न्द्र॒ । सोमंम् । वृ॒ष॒भेणं । भा॒नुनां ॥४

विश्वे । हि। अस्मै । यजताय। धृष्णवे। क्रतुं । भरंति । वृषभायं । सश्चते ।।

वृषा। यजस्व । हविष। विदुःऽतरः। पिब। इंद्र। सोमं। वृषभेण । भानुना ॥४॥

हे यजमान विश्वे सर्वे जना यजताय सर्वैर्यजनीयाय धृष्णवे शत्रूणां धर्षणशीलाय वृषभाय कामानां वर्षित्रे सश्चते सज्जमानाय स्तुत्यादिकर्मवत्सु स्तोतृषु

एतादृशायेंद्राय क्रतुं यज्ञादिलक्षणं कर्म भरंति हि । हरंति खलु । प्रणयंतीत्यर्थः । भरंति । हियोगादनिघातः । यस्मादेवं तस्माद्वृषा सोमरससेचनसमर्थो विदुष्टरः ॥ विद्वच्छब्दात्तरपि छांदसं संप्रसारणं । शासिवसिघसीनां चेति संहितायां षत्वं । विद्वत्तरस्तं हविषा तमिंद्रं यजस्व । इदानीमिंद्रं संबोध्याह। हे इंद्र वृषभेण कामानां वर्षकेण भानुना दीप्यमानेनाग्निना सह सोमं पिब ।।

वृष्ण॒ः कोशः॑ पवत॒े मध्वं ऊ॒र्मिर्वृ॑ष॒भान्ना॑य वृष॒भाय॒ पातंवे ।

वृषंणाध्व॒र्यू वृं॑ष॒भासो॒ अद्रंयो॒ वृषंण॒ं सोमं॑ वृष॒भायं सुष्वति ॥५

वृष्णः॑ । कोशः॑ । प॒व॒त॒े । मध्वः॑ । ऊ॒र्मिः । वृ॒ष॒भऽअंन्नाय । वृ॒ष॒भायं । पातंवे ।

वृषंणा । अ॒ध्व॒र्यू इतिं । वृ॒ष॒भासः॑ । अद्रं॑यः । वृषंणम् ।
सोमंम् । वृ॒ष॒भायं । सु॒स्व॒ति॒ ॥५

वृष्णः । कोशः। पवते। मध्वः। ऊर्मिः। वृषभऽअन्नाय।
वृषभाय। पातवे।

वृषणा। अध्वर्यू इति । वृषभासः । अद्रयः। वृषणं । सोमं।
वृषभाय। सुस्वति ॥५॥

हे इंद्र वृष्णः फलस्य वर्षितुर्मध्वो मदकरस्य सोमस्य
कोशो रस ऊर्मिरनुष्ठातृणां पातृणां च प्रेरकः सन् पवते ।
गच्छति ॥ पव गतौ । अनुदात्तेत् । किमर्थं । वृषभान्नाय ।
बलवर्धकाण्यन्नानि यस्य स तथोक्तः । तादृशाय वृषभाय
कामानां वर्षित्र इंद्राय पातवे । पानार्थं पवत इति
समन्वयः । किंच वृषणा सोमरससेचनसम-थावध्वर्यं
अध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ वृषभासो वर्षका
अद्रयोऽभिषवग्रावाणश्च वृषणं स्वर्गादिफलस्य सेक्तारं ममं

वृषभाय देवानां श्रेष्ठाय तुभ्यं सुष्वति । सुन्वंति ॥
सुनोतेर्लटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य सुः ।
अदभ्यस्तादिति झोऽदादशः ॥ ॥ १७॥

वृषां ते वज्रं उत ते वृषा रथो वृषंणा हरीं वृषभाण्यायुंधा ।

वृष्णो मदंस्य वृषभ त्वमींशिष इन्द्र सोमंस्य वृषभस्यं तृप्णुहि ॥६

वृषां । ते । वज्रः । उत । ते । वृषां । रथः । वृषंणा । हरी इतिं । वृषभाणिं । आयुंधा ।

वृष्णः । मदंस्य । वृषभ । त्वम् । ईशिषे । इन्द्रं । सोमंस्य । वृषभस्यं । तृप्णुहि ॥६

वृषा । ते। वज्रः । उत । ते । वृषा। रर्थः। वृषणा। हरी इति । वृषभाणि। आयुधा।

वृष्णः । मदस्य । वृषभ। त्वं । ईशिषे । इंद्र। सोमस्य।
वृषभस्य । तृप्णुहि ॥६॥

वृषभ कामानां वर्षक हे इंद्र ते तव वज्रो वृधा कामवर्षकः । तथा ते रथोऽपि वृषा । ते हरी एतन्नाम कावथो वृषणा वर्षकी । तवायुधा वज्रव्यतिरिक्तान्यायुधान्धाय वृषभाणि । वृष्णो वर्षकस्य मदस्य मदकरस्य सोमस्य त्वमवशिषे । स्वामी भवसि । हे इंद्र वृषभस्य वर्षकेण सोमस्य सोमेन तृप्णुहि । तृप्तो भव ॥ तृप प्रीणने स्वादिः । क्षुभ्नादिषु । पा° ८. ४. ३९.। नृमनतृप्नोतीति पठितं । तथापि सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वादत्र णत्वप्रतिषेधो न भवति । ।

प्र ते॒ नावं॒ न सम॑ने वच॒स्युवं॒ ब्रह्म॑णा यामि॒ सव॑नेषु॒ दाधृ॑षिः
।

कुविन्नों अस्य वचंसो निबोधिंषदिन्द्रमुत्सं न वसुंनः सिचामहे ॥७

प्र । ते । नावंम् । न । समंने । वचस्युवंम् । ब्रह्मंणा । यामि । सवंनेषु । दधृंषिः ।

कुवित् । नः । अस्य । वचंसः । निऽबोधिंषत् । इन्द्रंम् । उत्संम् । न । वसुंनः । सिचामहे ॥७

प्र। ते । नावं । न। समने। वचस्युवं । ब्रह्मणा। यामि। सवनेषु । दधृषिः।

कुवित्। नः। अस्य। वर्चसः।निऽबोधिषत्। इंद्रं। उत्सं। न। वसुनः । सिचामहे॥७॥

दाधृषिस्त्वत्प्रसादाच्छत्रूणां धर्षकोऽहं समने संग्रामे वचस्युवं । अभि तन्वादित्वादुवङादेशः ॥ स्तोत्रमिच्छंतं नावं न नावमिवापद्भ्यस्तारकं ते त्वां सवनेषु त्रिषु

ब्रह्मणः स्तोत्रेण प्रयामि । प्राप्नोमि । किंच अस्य वचसः । स्तुतिलक्षणमेतद्वाक्यं । कुविद्बहु निबोधिषत् । इंद्रो नितरां बुध्यतां ॥ बुध अवगमने । लेटि सिब्बहुलमिति सिप् । कुविद्योगादनिघातः । तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः ॥ वयं चोत्सं न जलस्य निधानभूतं कूपमिव वसुनो निधानभूतमिंद्रं सिचामहे । सोमेन सिंचामः । सिचिर् क्षरणे स्वरितेत् । आगमानुशासनस्यानित्य त्वान्नुमभावः ।

पु॒रा सं॑म्बा॒धाद॒भ्या वं॑वृत्स्व नो धे॒नुर्न व॒त्सं यवं॑सस्य पि॒प्युषीं॑ ।

स॒कृत्सु ते॑ सुम॒तिभिः॑ शतक्रतो॒ सं पत्नी॑भि॒र्न वृष॑णो नसीमहि ॥८

पुरा । सम्ऽबाधात् । अभि । आ । ववृत्स्व । नः । धेनुः । न । वत्सम् । यवंसस्य । पिप्युषीं ।

सकृत् । सु । ते । सुमतिऽभिः । शतक्रतो इतिं शतऽक्रतो । सम् । पत्नींभिः । न । वृषंणः । नसीमहि ॥८

पुरा। संऽ वाधात्। अभि। आ। ववृत्स्व। नः । धेनुः । न। वत्सं। यवसस्य।पिप्युषी।

सकृत् । सु। ते । सुमतिऽभिः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो। सं । पत्नीभिः । न । वृषणः । नसीमहि ॥६॥

हे इंद्र संबाधात् शत्रुजन्यात्संबाधात् पुरा नोऽस्मानभ्याववृत्स्व । आवर्तय । यथा संबाधोऽस्मान् न स्पृशति तथा कुवित्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । धेनुर्न वत्सं । यथा यवसस्य घासेन पिप्युप्याप्यायिता धेनुर्वत्सं क्षुद्बा धात्परावर्तयति तद्वत् । हे शतक्रतो वयं

सुमतिभिस्त्वद्विषयैः शोभनैः स्तोत्रैः सकृत् सकृदपि सु नसीमहि । सुष्ठु व्याप्येमहि । तत्र दृष्टांतः । वृषणो न। सेक्तारो युवानो यथा पत्नीभिर्व्याप्यंते तद्वत् ॥

नू॒नं सा ते॒ प्रति॒ वरं॑ जरि॒त्रे दु॑ही॒यदिं॑न्द्र॒ दक्षिं॑णा म॒घोनीं॑ ।

शिक्षां॑ स्तो॒तृभ्यो॒ माति॑ ध॒ग्भगो॑ नो बृ॒हद्वं॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥९

नू॒नम् । सा । ते॒ । प्रतिं॑ । वरं॑म् । ज॒रि॒त्रे । दु॒ही॒यत् । इ॒न्द्र॒ । दक्षिं॑णा । म॒घोनीं॑ ।

शिक्षं॑ । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । मा । अति॑ । ध॒क् । भगः॑ । नः॒ । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥९

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं। जरित्रे। दुहीयत् । इंद्र। दक्षिणा। मघोनी ।

शिक्ष। स्तोतृऽभ्यः। मा। अति। धक्।भगः। नः। बृहत्।
वदेम।विदथे सुवीराः ॥९॥

हे इंद्र या दक्षिणा दक्षमुत्साहनं करोतीति दक्षिणा स्तोतृभ्यो देया ते त्वत्संबंधिनी मघोनी धनवत जरित्रे स्तोत्रे वरं श्रेष्ठमभिमतमर्थं नूनं प्रतिदुहीयत् । इदानीं प्रतिदोग्धि। संपादयतीत्यर्थः । तादृशीं दक्षिणां स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं शिक्ष । प्रयच्छ । किंच भगो भजनीयस्त्वं माति धक् ॥ दहेर्दानार्थस्य लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् ॥ नोऽस्मानतिक्रम्यान्येभ्यो दक्षिणां मा दाः । प्रथममस्मभ्यं दत्त्वा पश्चादन्येभ्यो दीयतामित्यर्थः । यद्वा नोऽस्माकं कामान् मा धक् । मा धाक्षीः। अपेक्षितफलदानेन पूरयेत्यर्थः । सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतो वयं विदथे ऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभूतं स्तोत्रं वदेम । त्वामुद्दिश्य ब्रवाम । अत्र सा ते प्रतिदुग्धामिति प्रकृत्य

वीरो वीरयत्यमित्रान् वेतेर्वा स्याद्गतिकर्मणो वीरयतेर्वेत्यंतं निरुक्तमनुसंधेयं । नि० १.७.॥॥६॥ ॥१॥

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.१६&oldid=208754" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.१७

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.१६ | सूक्तं २.१७ | सूक्तं २.१८ →

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः

दे. इन्द्रः। जगती, ८-९ त्रिष्टुप्

तदस्मै नव्यमङ्गिरस्वदर्चत शुष्मा यदस्य प्रत्नथोदीरते ।

विश्वा यद्गोत्रा सहसा परीवृता मदे सोमस्य दृंहितान्यैरयत् ॥१॥

स भूतु यो ह प्रथमाय धायस ओजो मिमानो महिमानमातिरत् ।

शूरो यो युत्सु तन्वं परिव्यत शीर्षणि द्यां महिना प्रत्यमुञ्चत ॥२॥

अधाकृणोः प्रथमं वीर्यं महद्यदस्याग्रे ब्रह्मणा शुष्ममैरयः ।

रथेष्ठेन हर्यश्वेन विच्युताः प्र जीरयः सिस्रते सध्र्यक्पृथक् ॥३॥

अधा यो विश्वा भुवनाभि मज्मनेशानकृत्प्रवया अभ्यवर्धत ।

आद्रोदसी ज्योतिषा वह्निरातनोत्सीव्यन्तमांसि दुधिता समव्ययत् ॥४॥

स प्राचीनान्पर्वतान्दृंहदोजसाधराचीनमकृणोदपामपः ।

अधारयत्पृथिवीं विश्वधायसमस्तभ्नान्मायया द्यामवस्रसः ॥५॥

सास्मा अरं बाहुभ्यां यं पिताकृणोद्विश्वस्मादा जनुषो वेदसस्परि ।

येना पृथिव्यां नि क्रिविं शयध्यै वज्रेण हत्व्यवृणक्तुविष्वणिः ॥६॥

अमाजूरिव पित्रोः सचा सती समानादा सदसस्त्वामिये भगम् ।

कृधि प्रकेतमुप मास्या भर दद्धि भागं तन्वो येन मामहः ॥७॥

भोजं त्वामिन्द्र वयं हुवेम ददिष्ट्वमिन्द्रापांसि वाजान् ।

अविड्ढीन्द्र चित्रया न ऊती कृधि वृषन्निन्द्र वस्यसो नः ॥८॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥९॥

सायणभाष्यम्

' तदस्मै ' इति नवर्चं षष्ठं सूक्तं गार्त्समदमैन्द्रम् । अत्रानुक्रमणिका- तदस्मै द्वित्रिष्टुबन्तम् ' इति । अन्त्ये द्वे त्रिष्टुभौ शिष्टाः सप्त जगत्य । अतिरात्रे द्वितीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्रे ' तदस्मै ' इति सूक्तम् । ' अतिरात्रे पर्यायाणाम् ' इति खण्डे सूत्रितं- ' तदस्मै नव्यमस्य पिब यस्य जज्ञान इन्द्रेति याज्या ' (आश्व. श्रौ. ६. ४) इति ।।

तद॑स्मै॒ नव्य॑मङ्गिर॒स्वद॑र्चत॒ शुष्मा॒ यद॑स्य प्र॒त्नथो॒दीर॑ते ।

विश्वा॒ यद्गो॒त्रा सह॑सा॒ परी॑वृता॒ मदे॒ सोम॑स्य दृंहि॒तान्यैर॑यत् ॥१

तत् । अ॒स्मै॒ । नव्यं॑म् । अ॒ङ्गि॒र॒स्वत् । अ॒र्च॒त॒ । शुष्मा॑ः ।
यत् । अ॒स्य॒ । प्र॒त्नऽथा॑ । उ॒त्ऽईर॑ते ।

विश्वा॑ । यत् । गो॒त्रा । सह॑सा । परि॑ऽवृता । मदे॑ । सोम॑स्य
। दृं॒हि॒तानि॑ । ऐर॑यत् ॥१

तत् । अस्मै । नव्यम् । अङ्गिरस्वत् । अर्चत । शुष्माः ।
यत् । अस्य । प्रत्नऽथा । उत्ऽईरते ।

विश्वा । यत् । गोत्रा । सहसा । परिऽवृता । मदे । सोमस्य
। दृंहितानि । ऐरयत् ।। १ ।।

गृत्समदो ब्रूते । हे स्तोतारः नव्यं नवतरमन्येष्वदृष्टपूर्वं तत् तादृशं स्तोत्रम् अङ्गिरस्वत् अङ्गिरस इव ' तस्मै इन्द्राय अर्चत ब्रूत । यत् यस्माज्जातमात्रस्य अस्य इन्द्रस्य शुष्माः शत्रूणां शोषकाणि तेजांसि प्रत्नथा ।। ' प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल् छन्दसि ' इति इवार्थे थाल्प्रत्ययः ।।

प्रत्नानि पुरा- तनानीव उदीरते उद्गच्छन्ति ।। ' ईर गतौ ' । अनुदात्तेत् । ' तिङि चोदात्तवति ' इति गतेर्निघातः ।। यस्माच्च विश्वा सर्वान् गोत्रा मेघान् । गा उदकानि त्रायन्ते रक्षन्तीति गोत्रा मेघाः । परीवृता वृत्रेणाक्रान्तान् ।। सर्वत्र सुपो डादेशः ।। तान् दृंहितानि तेन दृढीकृतान् मेघान् सोमस्य 'मदे हर्षे संजाते सति 'सहसा बलेन ऐरयत् उदघाटयत् । मेघभेदनेनापः प्रेरयामासेत्यर्थः । यद्वा विश्वा सर्वाणि परीवृता वलासुरेण आक्रान्तानि दृंहितानि पर्वतबिले निरुद्धानि गोत्रा ।। ' इनित्रकट्यचश्च ' इति समूहार्थे त्रप्रत्ययः ।। गवां वृन्दानि सहसैरयत् ।। तस्माद्बिलान्निरगमयत् । तस्मादर्चतेति समन्वयः ।। ऐरयत् । ' ईर गतौ ' । ण्यन्तस्य लङि रूपम् । यद्वृत्तयोगादनिघातः ।।

स भूंतु यो हं प्रथमाय धायंस ओजो मिमांनो

महि॒मान॒मातिं॑रत् ।

शूरो॒ यो यु॒त्सु त॒न्वं॑ परि॒व्यतं॑ शी॒र्षणि॒ द्यां मं॑हि॒ना प्रत्यं॑मुञ्चत ॥२

सः । भू॒तु॒ । यः । ह॒ । प्र॒थ॒मायं॑ । धायं॑से । ओजः॑ । मिमां॑नः । म॒हि॒मानं॑म् । आ । अतिं॑रत् ।

शूरः॑ । यः । यु॒त्ऽसु । त॒न्वं॑म् । प॒रि॒ऽव्यतं॑ । शी॒र्षणिं॑ । द्याम् । म॒हि॒ना । प्रतिं॑ । अ॒मु॒ञ्च॒त॒ ॥२

सः । भूतु । यः । ह । प्रथमाय । धायसे । ओजः । मिमानः । महिमानम् । आ । अतिरत् ।

शूरः । यो । युत्सु । तन्वं । परिव्यत । शीर्षणि । द्याम् । महिना । प्रति । अमुञ्चत ।।२ ।।

सः इन्द्रः भूतु भवतु । वर्धतामित्यर्थः । 'यः इन्द्रः ओजः तेजो बलं मिमानः कुर्वाणः सन् प्रथमाय प्राथमिकाय धायसे ।। ' धेट् पाने ' ।। सोमपानाय महिमानम् आतिरत् अवर्धयत् ।। तिरतेर्व्यत्ययेन शः । यद्योगादनिघातः ।। शूरः शत्रूणां शातयिता यः इन्द्रः युत्सु युद्धेषु तन्वं स्वकीयं शरीरं परिव्यत वर्मणा परिवीतमकरोत् । स इन्द्रः महिना स्वकीयेन महिम्ना शीर्षणि स्वशिरसि द्यां प्रत्यमुञ्चत अधारयत् ।।

अधा॑कृणोः प्र॒थ॒मं वी॒र्यं॑ म॒हद्यद॒स्याग्रे॒ ब्रह्म॑णा॒ शुष्म॒मैर॑यः ।

र॒थे॒ष्ठेन॒ हर्य॑श्वेन॒ विच्यु॑ता॒ः प्र जी॒रयः॑ सिस्रते
स॒ध्र्य१॒क्पृथ॑क् ॥३

अध॑ । अ॒कृ॒णो॒ः । प्र॒थ॒मम् । वी॒र्य॑म् । म॒हत् । यत् । अ॒स्य॒ । अग्रे॑ । ब्रह्म॑णा । शुष्म॑म् । ऐर॑यः ।

र॒थे॒ऽस्थेन॑ । हरि॑ऽअश्वेन । वि॒ऽच्यु॑ताः । प्र । जी॒रयः॑ ।
सि॒स्र॒ते॒ । स॒ध्र्य॑क् । पृथ॑क् ॥३

अध । अकृणोः । प्रथमम् । वीर्यम् । महत् । यत् । अस्य । अग्रे । ब्रह्मणा । शुष्मम् । ऐरयः ।

रथेऽस्थेन । हरिऽअश्वेन । विऽच्युताः । प्र । जीरयः ।
सिस्रते । सध्र्यक् । पृथक् ॥३

अध अपि च हे इन्द्र त्वं प्रथमं मुख्यं तत् वीर्यं सामर्थ्यम् अकृणोः अकरोः । किं तत् । ब्रह्मणा स्तोत्रेण स्तुतिसाधनभूतेन वेदवाक्येन अस्य वीर्यस्य स्तोतुर्जनस्य अग्रे पुरतः यत् शुष्मं शत्रूणां शोषकं बलम् ऐरयः उदगमयः । जीरयः जरयितारः बाधका असुराः रथेष्ठेन रथस्थितेन हर्यश्वेन त्वया विच्युताः स्वस्थानाच्च्याविताः सन्तः सध्र्यक् सध्रीचीनाः परस्परं संगताः पृथक् भीत्या वियुक्ताः सन्तः प्र सिस्रते प्रकर्षेण धावन्ति ।। ' स्रु गतौ ' ।

जुहोत्यादिः । ' बहुलं छन्दसि ' इत्यभ्यासस्येत्वम् ।। सध्र्यगिति ' सहस्य सध्रिः ' इति सध्र्यादेशः । अद्रिसध्र्यो-रन्तोदात्तत्वेन .निपातनात् ' उदात्तस्वरितयोः - इति यणः स्वरितत्वम् ।।

अधा॒ यो विश्वा॒ भुव॑ना॒भि म॒ज्मने॑शान॒कृत्प्रव॑या अ॒भ्यव॑र्धत ।

आद्रोद॑सी॒ ज्योति॑षा॒ वह्नि॒रात॑नो॒त्सीव्य॒न्तमां॑सि॒ दुधि॑ता॒ सम॑व्ययत् ॥४

अध॑ । यः । विश्वा॑ । भुव॑ना । अ॒भि । म॒ज्मना॑ । ई॒शा॒न॒ऽकृत् । प्रऽव॑याः । अ॒भि । अव॑र्धत ।

आत् । रोद॑सी॒ इति॑ । ज्योति॑षा । वह्नि॑ः । आ । अ॒त॒नो॒त् । सीव्य॑न् । तमां॑सि । दुधि॑ता । सम् । अ॒व्य॒य॒त् ॥४

अध । यः । विश्वा । भुवना । अभि । मज्मना ।
ईशानऽकृत् । प्रऽवयाः । अभि । अवर्धत ।

आत् । रोदसी इति । ज्योतिषा । वह्निः । आ । अतनोत् ।
सीव्यन् । तमांसि । दुधिता । सम् । अव्ययत् ॥४

अध अपि च प्रवयाः प्रवृद्धान्नः पुरातनो वा यः इन्द्रः विश्वा भुवना सर्वान् लोकान् मज्मना बलेनाभिभूय ईशानकृत् आत्मानं सर्वस्याधिपतिं कुर्वन् । यद्वा अग्न्यादीन् देवान् तत्तल्लोका- धिपतीन् कुर्वन् अभ्यवर्धत सर्वतः प्रवृद्धोऽभवत् । आत् अनन्तरं वह्निः जगतां वोढा स इन्द्रः ज्योतिषा स्वीयेन तेजसा रोदसी द्यावापृथिव्यौ आतनोत् व्याप्नोत् । किंच तमांसि तमोरूपाणि रक्षांसि दुधिता दुःस्थितानि दुर्गतानि सीव्यन् विस्तारयन् समव्ययत् आवृणोत् । जगद्व्याप्य वर्तत इत्यर्थः ।।

स प्रा॒चीना॒न्पर्व॑तान्दृं॑ह॒दोज॑साधरा॒चीन॑मकृणोद॒पामपः॑ ।

अधा॑रयत्पृथि॒वीं वि॒श्वधा॑यस॒मस्त॑भ्नान्मा॒यया॒ द्याम॑व॒स्रसः॑ ॥५

सः । प्रा॒चीना॑न् । पर्व॑तान् । दृं॒ह॒त् । ओज॑सा । अ॒ध॒रा॒चीन॑म् । अ॒कृ॒णो॒त् । अ॒पाम् । अपः॑ ।

अधा॑रयत् । पृ॒थि॒वीम् । वि॒श्वऽधा॑यसम् । अस्त॑भ्नात् । मा॒यया॑ । द्याम् । अ॒व॒ऽस्रसः॑ ॥५

सः । प्राचीनान् । पर्वतान् । दृंहत् । ओजसा । अधराचीनम् । अकृणोत् । अपाम् । अपः ।

अधारयत् । पृथिवीम् । विश्वऽधायसम् । अस्तभ्नात् । मायया । द्याम् । अवऽस्रसः ॥५

सः इन्द्रः प्राचीनान् इतस्ततः प्रकर्षेणाञ्चतो गच्छतः सपक्षान् पर्वतान् ओजसा बलेन दृंहत् । पक्षच्छेदं कृत्वा भूमौ दृढीचकार । अचलानकरोदित्यर्थः । अपां मेघस्थितानामुदकानाम् अपः स्यन्दनलक्षणं कर्म अधराचीनम् । अधःप्रदेशमञ्चति गच्छतीत्यधराचीनम् । तादृशम् अकृणोत् । मेघभेदनं कृत्वापो भूमावपातयदित्यर्थः । किंच विश्वधायसं विश्वस्य धात्रीं पृथिवीं बलेन अधारयत् । मायया प्रज्ञयोपायेन द्यां द्युलोकम् अवस्रसः ।। ' स्रंसु गतौ ' । संपदादिलक्षणो भावे क्विप् ।। अवपतनात् अस्तभ्नात् ।। ।। १९ ।।

सास्मा॒ अर॑ बा॒हुभ्यां॒ यं पि॒ताकृ॑णो॒द्विश्व॑स्मा॒दा ज॒नुषो॒ वेद॑स॒स्परि॑ ।

येनां पृथि॒व्यां नि क्रिविं॑ श॒यध्यै॒ वज्रे॑ण

ह॒त्व्यवृ॑णक्तुवि॒ष्वणि॑ः ॥६

सः । अ॒स्मै॒ । अर॑म् । बा॒हुऽभ्या॑म् । यम् । पि॒ता ।

अकृ॑णोत् । विश्व॑स्मात् । आ । ज॒नुष॑ः । वेद॑सः । परि॑ ।

येन॑ । पृ॒थि॒व्याम् । नि । क्रिवि॑म् । श॒यध्यै॑ । वज्रे॑ण । ह॒त्वी

। अवृ॑णक् । तु॒वि॒ऽस्वनि॑ः ॥६

सः । अस्मै । अरम् । बाहुऽभ्याम् । यम् । पिता ।

अकृणोत् । विश्वस्मात् । आ । जनुषः । वेदसः । परि ।

येन । पृथिव्याम् । नि । क्रिविम् । शयध्यै । वज्रेण । हत्वी

। अवृणक् । तुविऽस्वनिः ॥६

सः तादृश इन्द्रः अस्मै जगते अरम् अलं पर्याप्तो बभूव ।

रक्षकत्वेन स्वामी बभूवेत्यर्थः । पिता सर्वस्य पालकः

प्रजापतिः विश्वस्मात् सर्वस्मात् जनुषः जनात् परि

ततोऽप्युत्कृष्टात वेदसः ज्ञानात् तद्विशिष्टं बाहुभ्यां स्वकीयाभ्यां बाहुभ्यां यम् आ अकृणोत् । तुविष्वणिः बहुकीर्तिः महास्वनो वा स इन्द्रः येन ज्ञानेन 'क्रिविम् एतन्नामानममुरं वज्रेण हत्वी ।। ' स्नात्व्यादयश्च ' इति त्वी।। हत्वा ताडयित्वा पृथिव्यां भूमौ शयध्यै शयनाय दीर्घनिद्रायै नि अवृणक् ।। वृणक्तिर्हिंसाकर्मा ।। न्यवधीत् ।।

अ॒मा॒जूरि॑व पि॒त्रोः सचा॑ स॒ती स॑मा॒नादा सद॑स॒स्त्वामि॑ये॒ भग॑म् ।

कृ॒धि प्र॑के॒तमुप॑ मा॒स्या भ॑र द॒द्धि भा॒गं त॒न्वो॒३॒॑ येन॑ मा॒महः॑ ॥७

अ॒मा॒जूःऽइ॑व । पि॒त्रोः । सचा॑ । स॒ती । स॒मा॒नात् । आ । सद॑सः । त्वाम् । इ॒ये॒ । भग॑म् ।

कृ॒धि । प्र॒ऽके॒तम् । उप॑ । मा॒सि॒ । आ । भ॒र॒ । द॒द्धि । भा॒गम् । त॒न्वः॑ । येन॑ । म॒महः॑ ॥७

अमाजूःऽइव । पित्रोः । सचा । सती । समानात् । आ । सदसः । त्वाम् । इये । भगम् ।

कृधि । प्रऽकेतम् । उप । मासि । आ । भर । दद्धि । भागम् । तन्वः । येन । ममहः ॥७

हे इन्द्र अमाजूः यावज्जीवं गृह एव जीर्यन्ती पित्रोः सचा मातापितृभ्यां सह भवन्ती तयोः शुश्रूषणपरा पतिमलभमाना सती दुहिता समानात् आत्मनः पित्रोश्च साधारणात् 'सदसः गृहात् ।। ' अधिकरणे चोपसंख्यानम् ' इति पञ्चमी ।। गृह उपस्थायैव यथा भागं याचति तथा स्तोताहं भगं भजनीयं धनं त्वाम् इये ।। ई गत्यादिषु । लिट्युत्तम इति व्यत्ययेनात्मनेपदम् । इयङादेशः ।। त्वां याचे । तत्र देयं धनं प्रकेतं प्रकर्षेण ज्ञातव्यं विश्वजनीयं

कृधि कुरु । तत्र उप मासि एतावदिदं धनमिति कुरु । आ भर तत्र धनं संपादय । भागं भजनीयं धनं तन्वः शरीराय सह्यमिति यावत् दद्धि देहि । येन धनेन ममहः स्तोतॄनिमान् पूजयसि ।।

भो॒जं त्वामिं॑न्द्र व॒यं हु॑वेम द॒दिष्ट्वमि॒न्द्रापां॑सि॒ वाजा॑न् ।

अ॒वि॒ड्ढीं॑न्द्र चि॒त्रया॑ न ऊ॒ती कृ॒धि वृं॑षन्निन्द्र॒ वस्यं॑सो नः ॥८

भो॒जम् । त्वाम् । इ॒न्द्र॒ । व॒यम् । हु॒वे॒म॒ । द॒दिः । त्वम् । इ॒न्द्र॒ । अपां॑सि । वाजा॑न् ।

अ॒वि॒ड्ढि । इ॒न्द्र॒ । चि॒त्रया॑ । न॒ः । ऊ॒ती । कृ॒धि । वृ॒ष॒न् । इ॒न्द्र॒ । वस्यं॑सः । न॒ः ॥८

भोजम् । त्वाम् । इन्द्र । वयम् । हुवेम । ददिः । त्वम् । इन्द्र । अपांसि । वाजान् ।

अविड्ढि । इन्द्र । चित्रया । नः । ऊती । कृधि । वृषन् । इन्द्र । वस्यसः । नः ॥८

हे इन्द्र भोजं पालयितारं भोजयितारं वा त्वां वयं हुवेम ।। ह्वयतेर्लिङि ' बहुलं छन्दसि इति संप्रसारणम् ।। हे इन्द्र त्वम् अपांसि कर्माणि वाजान् अन्नानि ददिः ।। 'दाण् दाने ' ' आदृगमहनजनः०' इति किप्रत्ययः । लिड्वद्भावादभ्यासादिकार्यम्। 'न लोकाव्ययनिष्ठा०' इति षष्ठी- प्रतिषेधः ।। दाता खलु । हे इन्द्र चित्रया नानाप्रकारया ऊती ऊत्या पालनेन नः अस्मान् अविड्ढि रक्ष ।' वृषन् कामानां वर्षक हे इन्द्र नः अस्मान् वस्यसः अतिशयेन वसुमतः कृधि कुरु ।।

नू॒नं सा ते॒ प्रति॒ वरं॑ जरि॒त्रे दु॑ही॒यदि॑न्द्र॒ दक्षि॑णा म॒घोनी॑ ।

शिक्षा॑ स्तो॒तृभ्यो॒ माति॑ ध॒ग्भगो॑ नो बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीरा॑ः ॥९

नू॒नम् । सा । ते॒ । प्रति॑ । वर॑म् । ज॒रि॒त्रे । दु॒ही॒यत् । इ॒न्द्र॒ । दक्षि॑णा । म॒घोनी॑ ।

शिक्ष॑ । स्तो॒तृऽभ्य॑ः । मा । अति॑ । ध॒क् । भग॑ः । न॒ः । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीरा॑ः ॥९

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।

शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥९

हे इंद्र या दक्षिणा दक्षमुत्साहनं करोतीति दक्षिणा स्तोतृभ्यो देया ते त्वत्संबंधिनी मघोनी धनवत जरित्रे स्तोत्रे वरं श्रेष्ठमभिमतमर्थं नूनं प्रतिदुहीयत् । इदानीं

प्रतिदोग्धि। संपादयतीत्यर्थः । तादृशीं दक्षिणां स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं शिक्ष । प्रयच्छ । किंच भगो भजनीयस्त्वं माति धक् ॥ दहेर्दानार्थस्य लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् ॥ नोऽस्मानतिक्रम्यान्येभ्यो दक्षिणां मा दाः । प्रथममस्मभ्यं दत्त्वा पश्चादन्येभ्यो दीयतामित्यर्थः । यद्वा नोऽस्माकं कामान् मा धक् । मा धाक्षीः। अपेक्षितफलदानेन पूरयेत्यर्थः । सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतो वयं विदथे ऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभूतं स्तोत्रं वदेम । त्वामुद्दिश्य ब्रवाम । अत्र सा ते प्रतिदुग्धामिति प्रकृत्य वीरो वीरयत्यमित्रान् वेतेर्वा स्याद्गतिकर्मणो वीरयतेर्वेत्यंतं निरुक्तमनुसंधेयं । नि० १.७.॥॥६॥ ॥१॥

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.१७&oldid=208755" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.१८

दे. इन्द्रः। त्रिष्टुप्।

प्राता रथो नवो योजि सस्निश्चतुर्युगस्त्रिकशः सप्तरश्मिः ।

दशारित्रो मनुष्यः स्वर्षाः स इष्टिभिर्मतिभी रंह्यो भूत् ॥१॥

सास्मा अरं प्रथमं स द्वितीयमुतो तृतीयं मनुषः स होता ।

अन्यस्या गर्भमन्य ऊ जनन्त सो अन्येभिः सचते जेन्यो वृषा ॥२॥

हरी नु कं रथ इन्द्रस्य योजमायै सूक्तेन वचसा नवेन ।

मो षु त्वामत्र बहवो हि विप्रा नि रीरमन्यजमानासो अन्ये ॥३॥

आ द्वाभ्यां हरिभ्यामिन्द्र याह्या चतुर्भिरा षड्भिर्हूयमानः ।

आष्टाभिर्दशभिः सोमपेयमयं सुतः सुमख मा मृधस्कः ॥४॥

आ विंशत्या त्रिंशता याह्यर्वाङा चत्वारिंशता हरिभिर्युजानः ।

आ पञ्चाशता सुरथेभिरिन्द्रा षष्ट्या सप्तत्या सोमपेयम् ॥५॥

आशीत्या नवत्या याह्यर्वाङा शतेन हरिभिरुह्यमानः ।

अयं हि ते शुनहोत्रेषु सोम इन्द्र त्वाया परिषिक्तो मदाय ॥६॥

मम ब्रह्मेन्द्र याह्यच्छा विश्वा हरी धुरि धिष्वा रथस्य ।

पुरुत्रा हि विहव्यो बभूथास्मिञ्छूर सवने मादयस्व ॥७॥

न म इन्द्रेण सख्यं वि योषदस्मभ्यमस्य दक्षिणा दुहीत ।

उप ज्येष्ठे वरूथे गभस्तौ प्रायेप्राये जिगीवांसः स्याम ॥८॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥९॥

सायणभाष्यम्

' प्राता रथः' इति नवर्चं सप्तमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । ' प्रातः ' इत्यनुक्रान्तम् । लैङ्गिको विनियोगः।।

प्रा॒ता रथो॒ नवो॑ योजि॒ सस्नि॒श्चतु॑र्युगस्त्रिक॒शः स॒प्तर॑श्मिः ।

दशा॑रित्रो मनु॒ष्यः॑ स्व॒र्षाः स इ॒ष्टिभि॑र्म॒तिभी॒ रंह्यो॑ भूत् ॥१

प्रा॒तरिति॑ । रथः॑ । नवः॑ । यो॒जि॒ । सस्निः॑ । चतुः॑ऽयुगः । त्रिऽक॒शः । स॒प्तऽर॑श्मिः ।

दश॑ऽअरित्रः । म॒नु॒ष्यः॑ । स्व॒ःऽसाः । सः । इ॒ष्टिऽभिः॑ । म॒तिऽभिः॑ । रंह्यः॑ । भू॒त् ॥१

प्रातरितिं । रथः । नवः । योजि । सस्निः । चतुःऽयुगः । त्रिऽकशः । सप्तऽरश्मिः ।

दशऽअरित्रः । मनुष्यः । स्वःऽसाः । सः । इष्टिभिः । मतिऽभिः । रंह्यः । भूत् ॥ १ ॥

रथः रंहणाद्रथो यज्ञः । स च नवः । नूयते स्तूयतेऽत्रेति नवः स्तुतिमान् । सस्निः ॥ 'स्ना शौचे'। 'आदृगमहन" इति किन्प्रत्ययः । शुद्धः । एवंविधो यज्ञः प्रातः प्रातःकाले योजि अयोज्यस्माभिः । चतुर्युगः । युज्यन्त इति युगानि ग्रावाणः । चत्वारि युगानि यस्य स तथोक्तः । अध्वर्य्वाद्यृत्विगभिप्रायं वा । त्रिकशः । तिस्रः कशा वाचो मन्द्रमध्यमोत्कृष्टरूपो यस्य स तथोक्तः । सवनत्रयाभिप्रायं वा । सप्तरश्मिः । अश्नुवते व्याप्नुवन्ति कर्माणीति रश्मयश्छन्दांसि । सप्तसंख्याकानि गायत्र्यादीनि छन्दांसि यस्य स तथोक्तः । दशारित्रः ।

अरिभ्यः पापेभ्यस्त्रायन्त इत्यरित्रा ग्रहाः । दशसंख्याका ग्रहा यस्य स तादृशः । चमसाध्वर्य्वभिप्रायं वा। मनुष्यः मनुष्याणां हितः । स्वर्षाः स्वर्गस्य दाता । सः एवंविधो यज्ञः इष्टिभिः प्रायणीयातिथ्यादिभिः मतिभिः मननीयैः स्तोत्रैः रंह्यः शब्दनीयः भूत् अभूत् । यद्वा नवोऽभिनवः। सस्निः॥ सनोतेर्द्विवचनादि ॥ कामानां दाता ।। रथः । रमन्तेऽस्मिन्निति रथः स्यन्दनः प्रातःसवने च सोमपानार्थं योजि अश्वैरयोजि। कीदृशः । चतुर्युगः । त्रिकशः । तिस्रः कशा यस्य स तथोक्तः । सप्तरश्मिः सप्तरज्जुः । दशारित्रो दशचक्रः मनुष्यो मनुष्यहितः स्वर्षाः स्वर्गस्य संगमयिता इन्द्ररथः इष्टिभिर्यागैर्मतिभिः स्तोत्रैश्च प्राप्तव्यो भवति ॥

सास्मा॒ अरं॑ प्रथ॒मं स द्वि॒तीयं॑मु॒तो तृ॒तीयं॒ मनुं॑ष॒ः स होता॑ ।

अ॒न्यस्या॒ गर्भ॑म॒न्य ऊं जनन्त॒ सो अ॒न्येभि॑ः सचते॒ जेन्यो॒ वृषा॑ ॥२

सः । अ॒स्मै॒ । अर॑म् । प्र॒थ॒मम् । सः । द्वि॒तीय॑म् । उ॒तो इति॑ । तृ॒तीय॑म् । मनु॑षः । सः । होता॑ ।

अ॒न्यस्या॑ः । गर्भ॑म् । अ॒न्ये । ऊ॒ं इति॑ । ज॒न॒न्त॒ । सः । अ॒न्येभि॑ः । स॒च॒ते॒ । जेन्य॑ः । वृषा॑ ॥२

सः । अस्मै । अरम् । प्रथमम्। सः । द्वितीयम्। उतो इति । तृतीयम् । मनुषः । सः । होता।

अन्यस्याः। गर्भम् । अन्ये। ऊँ इति। जनन्त । सः । अन्येभिः । सचते। जेन्यः । वृषा ॥२॥

सः यज्ञः सोमो वा अस्मै इन्द्राय प्रथमं प्रातःसवने अरं पर्याप्तोऽभूत् । सः च द्वितीयं माध्यंदिने सवने पर्याप्तोऽभूत् । उतो अपि च सः तृतीयं तृतीये सवने

पर्याप्तोऽभूत् । सर्वत्र कालाध्वनोः' इति द्वितीया । सः यज्ञः सोमो वा मनुषः मनुष्यस्य होता शुभानां वोढा भवति । किंच अन्ये ऋत्विजः अन्यस्याः पृथिव्या वेदात्मिकायाः वाचो वा गर्भं सन्तं सोमं यज्ञं वा जनन्त अजनयन्त । उ प्रसिद्ध्यर्थः । वृषा अभिमतफलवर्धकः जेन्यः जयसमर्थः सः। यज्ञः सोमो वा अन्येभिः अन्यैः इन्द्रादिभिर्देवैः सचते संगच्छते ।। ‘सच समवाये' । अनुदात्तेत् ॥

हरी॒ नु कं॒ रथ॒ इन्द्र॑स्य योजमा॒यै सू॒क्तेन॒ वच॑सा॒ नवे॑न ।

मो षु त्वामत्र॑ ब॒हवो॒ हि विप्रा॒ नि री॑रम॒न्यज॑मानासो अ॒न्ये ॥३

हरी॒ इति॑ । नु । क॒म् । रथे॑ । इन्द्र॑स्य । यो॒ज॒म् । आ॒ऽयै । सु॒ऽउ॒क्तेन॑ । वच॑सा । नवे॑न ।

मो इतिं । सु । त्वाम् । अत्रं । बुहवः । हि । विप्राः । नि । रीरमन् । यजंमानासः । अन्ये ॥३

हरी इति । नु । कम्। रथे । इन्द्रस्य । योजम् । आऽयै । सुऽउक्तेन । वचसा । नवेन ।

मो इति । सु। त्वाम् । अत्र । बहवः । हि । विप्राः । नि । रीरमन् । यजमानासः । अन्ये ॥३॥

इन्द्रस्य संबन्धिनि रथे हरी एतन्नामकावश्वौ नु क्षिप्रं कं सुखेन 'आयै गमनाय ' नवेन अन्यैरकृतपूर्वेण वचसा वेदात्मकेन सूक्तेन साधनेन योजं युनज्मि ॥“ युजिर् योगे । लुङि ‘इरितो वा' इति च्लेरङादेशः । अत्र अस्मिन् यज्ञे ‘बहवः विप्राः मेधाविनः स्तोतारो भवन्ति हि । तथापि अन्ये मद्व्यतिरिक्ताः ‘यजमानासः यजमानाः त्वां सु सुष्ठु मो नि ‘रीरमन् नितरां मा रमयन्तु । अतोऽस्मदीयं यज्ञमागत्य सोमं पिबेति भावः । रीरमन् । रमतेर्ण्यन्तस्य

लुङि चङि सन्वद्भावादभ्यासस्येत्वदीर्घौ । वाक्यभेदादत्र हियोगाभावेन निघातः ।

आ द्वाभ्या॒ं हरि॑भ्यामिन्द्र या॒ह्या च॒तुर्भि॒रा ष॒ड्भिर्हू॒यमा॑नः ।

आष्टा॒भिर्द॒शभिः॑ सोम॒पेय॑म॒यं सु॒तः सु॑मख॒ मा मृध॑स्कः ॥४

आ । द्वाभ्या॑म् । हरि॑ऽभ्याम् । इ॒न्द्र॒ । या॒हि॒ । आ ।
च॒तुःऽभिः॑ । आ । ष॒ट्ऽभिः । हू॒यमा॑नः ।

आ । अ॒ष्टा॒भिः । द॒शऽभिः॑ । सो॒म॒ऽपेय॑म् । अ॒यम् । सु॒तः ।
सु॒ऽम॒ख॒ । मा । मृधः॑ । क॒रिति॑ कः ॥४

आ। द्वाभ्याम् । हरिऽभ्याम् । इन्द्र । याहि । आ।
चतुःऽभिः । आ । षट्ऽभिः । हूयमानः ।

आ। अष्टाभिः । दशऽभिः । सोमऽपेयम् । अयम् । सुतः । सुऽमख । मा। मृधः । करिति कः।।४।।

हे इन्द्र होतृभिः हूयमानः त्वं द्वाभ्यां हरिभ्याम् अश्वाभ्यामिमं यज्ञं प्रति सोमपानार्थम् आ याहि । चतुर्भिः हरिभिः आ याहि । तथा षड्भिः आगच्छ सोमपेयम् ॥'पा पाने' । कर्मणि अचो यत् । 'ईद्यति' इतीत्वम् । पातव्यं सोमं प्रति अष्टाभिः अश्वैः 'आ याहि ॥ 'अष्टनो दीर्घात् (पा. सू. ६.. १. १७२) इति विभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ दशभिः हरिभिरागच्छ । सुमख सुयज्ञ सुधन वा हे इन्द्र अयं सोमस्त्वदर्थमभिषुतः । अतो यज्ञस्य मृधः हिंसाः मा 'कः मा कार्षीः । करोतेर्लुङि मन्त्रे घस इत्यादिना च्लेर्लुक्। गुणे कृते हल्ङ्यादिना सिपो लोपः । यद्यपीन्द्रस्य द्वावेव हरी तथापि तयोर्विभूतिभेदान्नानात्वम् । अतोऽश्वबहुत्वमविरुद्धम् ॥

आ विं॑श॒त्या त्रि॒ंशता॑ याह्य॒र्वाङा च॑त्वारि॒ंशता॒
हरिं॑भिर्युजा॒नः ।

आ पं॑ञ्चा॒शता॑ सु॒रथे॑भिरि॒न्द्रा ष॒ष्ट्या सं॑प्त॒त्या सो॑म॒पेयं॑म्
॥५

आ । वि॒ंश॒त्या । त्रि॒ंशता॑ । या॒हि॒ । अ॒र्वाङ् । आ ।
च॒त्वा॒रि॒ंशता॑ । हरि॑ऽभिः । यु॒जा॒नः ।

आ । प॒ञ्चा॒शता॑ । सु॒ऽरथे॑भिः । इ॒न्द्र॒ । आ । ष॒ष्ट्या ।
स॒प्त॒त्या । सो॒म॒ऽपेय॑म् ॥५

आ। विंशत्या । त्रिंशता । याहि । अर्वाङ। आ।
चत्वारिंशता । हरिऽभिः । युजानः ।

आ। पञ्चाशता । सुऽरथेभिः । इन्द्र । आ । षष्ट्या ।
सप्तत्या । सोमऽपेयम् ॥ ५ ॥

हे इन्द्र सोमपेयं पातव्यं सोमं प्रति अर्वाङ् अस्मदभिमुखः सन् विंशत्या विंशतिसंख्याकैरश्वैः आ याहि । त्रिंशता त्रिंशत्संख्याकैर्हरिभिरागच्छ । चत्वारिंशता चत्वारिंशत्संख्याकैः हरिभिः युजानः युज्यमानस्त्वं सोमपानं प्रति आ याहि । सुरथेभिः सुरंहणैः सुगमनैः पञ्चाशता हरिभिः आ याहि । तथा षष्ट्या षष्टिसंख्याकैर्हरिभिः सप्तत्या एतत्संख्याकैर्हरिभिः सोमपानं प्रत्यागच्छ ॥ ॥ २१ ॥

आशी॒त्या न॑व॒त्या या॑ह्य॒र्वाङा श॒तेन॒ हरि॑भिरु॒ह्यमा॑नः ।

अ॒यं हि ते॑ शु॒नहो॑त्रेषु॒ सोम॒ इन्द्र॑ त्वा॒या परि॑षिक्तो॒ मदा॑य ॥
६

आ । अ॒शी॒त्या । न॒व॒त्या । या॒हि॒ । अ॒र्वाङ् । आ । श॒तेन॑ । हरि॑ऽभिः । उ॒ह्यमा॑नः ।

अ॒यम् । हि । ते॒ । शु॒नऽहो॑त्रेषु । सोम॑ः । इन्द्र॑ । त्वा॒ऽया ।
परि॑ऽसिक्तः । मदा॑य ॥६

आ। अशीत्या । नवत्या । याहि । अर्वाङ् । आ। शतेन ।
हरिऽभिः । उह्यमानः ।

अयम् । हि । ते । शुनऽहोत्रेषु । सोमः । इन्द्र । त्वाऽया।
परिऽसिक्तः । मदाय ॥ ६ ॥

अशीत्या अशीतिसंख्याकैरश्वैः सोमपानार्थम् अर्वाङ्
अस्मदभिमुखः सन् आ याहि । नवत्या
एतत्संख्याकैरश्वैरागच्छ । शतेन शतसंख्याकैः
हरिभिरुह्यमानः धार्यमाणस्त्वम् आ याहि । हे इन्द्र हि
यस्मात् ते मदाय हर्षाय शुनहोत्रेषु । सुखेन हूयते सोमो
यैरिति शुनहोत्राः पात्रविशेषाः । तेषु अयं सोमः त्वाया
त्वत्कामनया परिषिक्तः ॥

मम॒ ब्रह्मे॑न्द्र या॒ह्यच्छा॒ विश्वा॒ हरी॑ धु॒रि धि॑ष्वा॒ रथ॑स्य ।

पु॒रु॒त्रा हि वि॒हव्यो॑ ब॒भूथा॒स्मिञ्छू॑र॒ सव॑ने मादयस्व ॥७

मम॑ । ब्रह्म॑ । इ॒न्द्र॒ । या॒हि॒ । अच्छ॑ । विश्वा॑ । हरी॒ इति॑ ।
धु॒रि । धि॒ष्व॒ । रथ॑स्य ।

पु॒रु॒ऽत्रा । हि । वि॒ऽहव्यः॑ । ब॒भूथ॑ । अ॒स्मिन् । शू॒र॒ । सव॑ने
। मा॒द॒य॒स्व॒ ॥७

मम । ब्रह्म । इन्द्र । याहि। अच्छ। विश्वा । हरी इति । धुरि
। धिष्व । रथस्य ।

पुरुऽत्रा । हि । विऽहव्यः। बभूथ । अस्मिन् । शूर । सवने
। मादयस्व ॥ ७ ॥

हे इन्द्र मम ब्रह्म अस्मदीयामेव स्तुतिम् अच्छ अभिलक्ष्य याहि । विश्वा व्याप्तौ हरी रथस्य धुरि युगप्रान्ते धिष्व संयोजय । पुरुत्रा पुरुभिर्बहुभिर्यजमानैस्त्वं विहव्यः विविधं ह्वातव्यः बभूथ बभूविथ ॥ बभूथाततन्थ जगृभ्म ववर्थ' इति निपातनादिडभावः ॥ हे शूर अस्मिन् सवने यज्ञे मादयस्व सोमपानेन हृष्टो भव ॥

न मे इन्द्रेण सख्यं वि योषदस्मभ्यमस्य दक्षिणा दुहीत ।

उप ज्येष्ठे वरूथे गभस्तौ प्रायेप्राये जिगीवांसः स्याम ॥८

न । मे । इन्द्रेण । सख्यम् । वि । योषत् । अस्मभ्यम् । अस्य । दक्षिणा । दुहीत ।

उप । ज्येष्ठे । वरूथे । गभस्तौ । प्रायेऽप्राये । जिगीवांसः । स्याम ॥८

न । मे । इन्द्रेण । सख्यम् । वि। योषत् । अस्मभ्यम् । अस्य । दक्षिणा । दुहीत ।

उप । ज्येष्ठे । वरूथे। गभस्तौ । प्रायेऽप्राये । जिगीवांसः । स्याम ॥ ८॥

इन्द्रेण सह मे मम सख्यं यष्टृयष्टव्यलक्षणं सख्यं 'न वि योषन् कदाचिदपि न वियुज्यताम् ।। यौतेर्लेटि ' सिब्बहुलम् ' इति सिप् । अडागमः ।। अस्य इन्द्रस्य दक्षिणा इन्द्रकर्तृकं दानम् अस्मभ्यं दुहीत अभिमतफलं दुग्धाम् ।। दुहेर्लिङि रूपम् । ज्येष्ठे अतिशयेन प्रशस्ये वरूथे आपदां वारके वरणीये वा गभस्तौ बाहौ उप समीपे वर्तिनः स्याम । इन्द्रस्य हस्तस्पर्श- योग्या भवेमेत्यर्थः । किंच प्रायेप्राये सोमपानार्थमिन्द्रस्य यज्ञशालायां प्रवेशेप्रवेशे जिगीवांसः शत्रूणां जेतारो भवेम । यद्वा

प्रायेप्राये । प्रकर्षेणेयते गम्यते योद्धृभिरिति प्रायं युद्धम् । तस्मिन् युद्धे जिगी- वांसः शत्रून् जितवन्तो भवेम ।।

नू॒नं सा ते॒ प्रति॒ वरं॑ जरि॒त्रे दु॑ही॒यदि॑न्द्र॒ दक्षि॑णा म॒घोनी॑ ।

शिक्षा॑ स्तो॒तृभ्यो॒ माति॑ ध॒ग्भगो॑ नो बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥९

नू॒नम् । सा । ते॒ । प्रति॑ । वर॑म् । ज॒रि॒त्रे । दु॒ही॒यत् । इ॒न्द्र॒ । दक्षि॑णा । म॒घोनी॑ ।

शिक्ष॑ । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । मा । अति॑ । ध॒क् । भगः॑ । न॒ः । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥९

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।

शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः ।
बृऽहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ।।९।

हे इंद्र या दक्षिणा दक्षमुत्साहनं करोतीति दक्षिणा स्तोतृभ्यो देया ते त्वत्संबंधिनी मघोनी धनवत जरित्रे स्तोत्रे वरं श्रेष्ठमभिमतमर्थं नूनं प्रतिदुहीयत् । इदानीं प्रतिदोग्धि। संपादयतीत्यर्थः । तादृशीं दक्षिणां स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं शिक्ष । प्रयच्छ । किंच भगो भजनीयस्त्वं माति धक् ॥ दहेर्दानार्थस्य लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् ॥ नोऽस्मानतिक्रम्यान्येभ्यो दक्षिणां मा दाः । प्रथममस्मभ्यं दत्त्वा पश्चादन्येभ्यो दीयतामित्यर्थः । यद्वा नोऽस्माकं कामान् मा धक् । मा धाक्षीः। अपेक्षितफलदानेन पूरयेत्यर्थः । सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतो वयं विदथे ऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभूतं स्तोत्रं वदेम । त्वामुद्दिश्य ब्रवाम । अत्र सा ते प्रतिदुग्धामिति प्रकृत्य

वीरो वीरयत्यमित्रान् वेतेर्वा स्याद्गतिकर्मणो वीरयतेर्वेत्यंतं निरुक्तमनुसंधेयं । नि० १.७.॥॥६॥ ॥१॥

मण्डल २

सूक्तं २.११सूक्तं २.३३

सूक्तं २.१२सूक्तं २.३४

सूक्तं २.१३सूक्तं २.३५

सूक्तं २.१४सूक्तं २.३६

सूक्तं २.१५सूक्तं २.३७

सूक्तं २.१६सूक्तं २.३८

सूक्तं २.१७सूक्तं २.३९

सूक्तं २.१८सूक्तं २.४०

सूक्तं २.१९सूक्तं २.४१

सूक्तं २.२०सूक्तं २.४२

सूक्तं २.२१सूक्तं २.४३

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.१८&oldid=208756" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.१९

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.१८
सूक्तं २.१९
गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः
सूक्तं २.२० →

दे. इन्द्रः। त्रिष्टुप्

अपाय्यस्यान्धसो मदाय मनीषिणः सुवानस्य प्रयसः ।

यस्मिन्निन्द्रः प्रदिवि वावृधान ओको दधे ब्रह्मण्यन्तश्च नरः ॥१॥

अस्य मन्दानो मध्वो वज्रहस्तोऽहिमिन्द्रो अर्णोवृतं वि वृश्चत् ।

प्र यद्वयो न स्वसराण्यच्छा प्रयांसि च नदीनां चक्रमन्त ॥२॥

स माहिन इन्द्रो अर्णो अपां प्रैरयदहिहाच्छा समुद्रम् ।

अजनयत्सूर्यं विदद्गा अक्तुनाह्नां वयुनानि साधत् ॥३॥

सो अप्रतीनि मनवे पुरूणीन्द्रो दाशद्दाशुषे हन्ति वृत्रम् ।

सद्यो यो नृभ्यो अतसाय्यो भूत्पस्पृधानेभ्यः सूर्यस्य सातौ ॥४॥

स सुन्वत इन्द्रः सूर्यमा देवो रिणङ्मर्त्याय स्तवान् ।

आ यद्रयिं गुहदवद्यमस्मै भरदंशं नैतशो दशस्यन् ॥५॥

स रन्धयत्सदिवः सारथये शुष्णमशुषं कुयवं कुत्साय ।

दिवोदासाय नवतिं च नवेन्द्रः पुरो व्यैरच्छम्बरस्य ॥६॥

एवा त इन्द्रोचथमहेम श्रवस्या न त्मना वाजयन्तः ।

अश्याम तत्साप्तमाशुषाणा ननमो वधरदेवस्य पीयोः ॥७॥

एवा ते गृत्समदाः शूर मन्मावस्यवो न वयुनानि तक्षुः ।

ब्रह्मण्यन्त इन्द्र ते नवीय इषमूर्जं सुक्षितिं सुम्नमश्युः ॥८॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥९॥

सायणभाष्यम्

' अपाय्यस्य ' इति नवर्चमष्टमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । ' अपायि ' इत्यनुक्रान्तम् । लैङ्गिकः सूक्तविनियोगः । द्वितीये पर्याये होतृशस्त्रयाज्या अपायीत्येषा (आश्व श्रौ. ६.४) ।।

अपा॑य्य॒स्यान्ध॑सो॒ मदा॑य॒ मनी॑षिणः सुवा॒नस्य॒ प्रय॑सः ।

यस्मि॒न्निन्द्रः॑ प्र॒दिवि॑ वावृधा॒न ओको॑ द॒धे ब्र॑ह्म॒ण्यन्त॑श्च॒ नरः॑ ॥

अपा॑यि । अ॒स्य । अन्ध॑सः । मदा॑य । मनी॑षिणः । सु॒वा॒नस्य॑ । प्रय॑सः ।

यस्मि॑न् । इन्द्रः॑ । प्र॒ऽदिवि॑ । व॒वृ॒धा॒नः । ओकः॑ । द॒धे ।
ब्र॒ह्म॒ण्यन्तः॑ । च॒ । नरः॑ ॥

अपायि । अस्य । अंधसः । मदाय । मनीषिणः ।
सुवानस्य । प्रयसः ।

यस्मिन्। इंद्रः। प्रऽदिवि। ववृधानः। ओकः । दधे।
ब्रह्मण्यंतः । च। नरः ॥१॥

सुवानस्य सोमाभिषवं कुर्वाणस्य मनीषिणः प्राज्ञस्य यजमानस्य संबंधिनः प्रयसः ॥ प्रीङ् तर्पणे । असुन् ॥ प्रीतिकरस्यास्य सोमलक्षणस्यांधसो मदायापायि । एतदन्नमिंद्रेण पीतमित्यर्थः । यद्वा अपायीति पतिर्व्यत्ययो बहुलमिति चिण् कर्तरि भवति । छंदसि लुङ्लङ्लिट् इति लोडर्थे लुङ्॥ प्रीतिकरस्यांधसो मदायापायि ॥ शेषविवक्षया कर्मणि षष्ठी । इंद्रः सोमं पिबतु । प्रदिवि पुराणे यस्मिन्सोमलक्षणेंऽ धसि वावृधानो वर्धमान इंद्र

ओको दधे। सेव्यतया निवासं चकार । किंच ब्रह्मण्यंत इंद्राय स्तोत्रमिच्छंतो नरः कर्मणां नेतार ऋत्विजो यस्मिन्निवासं दधिरे । तदेतदपायीति पूर्वेणान्वयः ।।

अ॒स्य मं॑न्दा॒नो मध्वो॒ वज्रं॑ह॒स्तोऽहि॒मिन्द्रो॑ अर्णो॒वृतं॒ वि वृं॑श्चत् ।

प्र यद्वयो॒ न स्वसं॑रा॒ण्यच्छा॒ प्रयां॑सि च न॒दीनां॒ चक्रं॑मन्त ॥

अ॒स्य । म॒न्दा॒नः । मध्वः॑ । वज्रं॑ऽहस्तः । अहि॑म् । इन्द्रः॑ । अ॒र्णः॒ऽवृतं॑म् । वि । वृ॒श्च॒त् ।

प्र । यत् । वयः॑ । न । स्वसं॑राणि । अच्छं॑ । प्रयां॑सि । च॒ । न॒दीनां॑म् । चक्रं॑मन्त ॥

अस्य । मंदानः । मध्वः । वज्रऽहस्तः । अहिं। इंद्रः । अर्णःऽवृतं । वि। वृश्चत् ।

प्र । यत् । वयः । न । स्वसराणि । अच्छ। प्रयांसि। च।
नदीनां । चक्रमंत ॥२॥

अस्य मध्वः । तृतीयार्थे षष्ठी । अनेन मदकरेण सोमेन मंदानो हृष्यन वज्रहस्तो वज्रयुक्तो हस्तो यस्य स इंद्रोऽर्णोवृतमुदकस्यावरकमुदकेनावृतं वाहिं वृत्रं मेघं वा विवृश्चत् । विशेषेणाच्छिनत् ॥ ओव्रश्चू छेदने । तौदादिकः । लङि ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं । यद्यदाहिभेदने जाते नदीनां प्रयांसि प्रीणयितॄणि जलान्यच्छ समुद्रमभिलक्ष्य प्रचक्रमंत । गंतुमुपाक्रमन् । तत्र दृष्टांतः। वयो न । यथा पक्षिणः स्वसराणि । सुष्ठर्यंते प्राप्यंत इति स्वराणि स्वसराणि कुलायाः । तानभिलक्ष्य गच्छंति तद्वत् ॥

स माहिंन॒ इन्द्रो॒ अर्णो॑ अ॒पां प्रैरंयदहि॒हाच्छां समु॒द्रम् ।

अजंनय॒त्सूर्यं॑ वि॒दद्गा अ॒क्तुनाह्नां॑ व॒युनांनि साधत् ॥३

सः । माहिंनः । इन्द्रः । अर्णः । अपाम् । प्र । ऐरयत् ।
अहिऽहा । अच्छं । समुद्रम् ।

अजंनयत् । सूर्यंम् । विदत् । गाः । अक्तुनां । अह्नांम् ।
वयुनांनि । साधत् ॥३

सः । माहिनः । इंद्रः । अर्णः । अपां। प्र। ऐरयत् ।
अहिऽहा। अच्छ। समुद्रं ।

अजनयत् । सूर्यं । विदत् । गाः । अक्तुना । अह्नां।
वयुनानि । साधत् ॥३॥

माहिनो मंहनीयः पूजनीयो यद्वा महिमोपेतः । अहिहाहिं मेघं हतवानिंद्रः ॥ ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् । बहुलं छंदसीति भूतकाले क्विप् ॥ स इंद्रोऽपामर्णः ॥ ऋ गतौ ॥ स्रोतोलक्षणं प्रवाहं समुद्रमच्छाभिलक्ष्य प्रैरयत् । किंच स इंद्रोंऽगिरसां बिलांतर्वर्तिनामावृतानां गवां लाभाय

सूर्यमजनयत् । ततो गाः पणिभिरपहृता गा विदत् । अलभत । विदिर् लाभे । लुङीरितो वेति च्लेरङादेशः । वाक्यभेदादनिघातः । तथाक्तुना तेजसाह्नां दिवसानां वयुनानि प्रज्ञानानि प्रकाशान् साधत् । असाधयत् । ।

सो अ॑प्र॒तीनि॒ मन॑वे पु॒रूणीन्द्रो॑ दाशद्दा॒शुषे॒ हन्ति॑ वृ॒त्रम् ।

स॒द्यो यो नृभ्यो॑ अत॒साय्यो॒ भूत्प॑स्पृधा॒नेभ्य॒ः सूर्य॑स्य सा॒तौ ॥४

सः । अ॒प्र॒तीनि॑ । मन॑वे । पु॒रूणि॑ । इन्द्रः॑ । दा॒श॒त् । दा॒शुषे॑ । हन्ति॑ । वृ॒त्रम् ।

स॒द्यः । यः । नृऽभ्यः॑ । अ॒त॒साय्यः॑ । भूत् । प॒स्पृ॒धा॒नेभ्यः॑ । सूर्य॑स्य । सा॒तौ ॥४

सः । अप्रतीनि । मनवे । पुरूणि । इंद्रः । दाशत् । दाशुषे । हंति । वृत्रं ।

सद्यः । यः । नृऽभ्यः । अतसाय्यः । भूत् । पस्पृधानेभ्यः । सूर्यस्य । सातौ ॥४॥

स इंद्रो दाशुषे हविर्दत्तवते मनवे मनुष्याय यजमानाय पुरूणि बहून्यप्रतीन्युत्कृष्टानि धनानि दाशत् । ददाति । किंच वृत्रमसुरं हंति । कीदृशः । य इंद्रः सूर्यस्य सातौ । सातिः संभजनं । सूर्यसंभजनविषये भूते पस्पृधानेभ्यः अहमेव प्रथमं सूर्यं प्राप्नुयामहमेव प्रथमं सूर्य प्राप्नुयामिति स्पर्धमानेभ्यः स्तोतृभ्यः सद्यस्तदानीमेवातसाय्यस्तत्प्राप्तिहेतुभूतः सन् समाश्रयणीयो भूत्। अभूत् । यद्वा सूर्यस्य सातौ ॥ षोंऽतकर्मणि । अधिकरणे क्तिन् । सूर्यस्य संबंधिनि युद्धे पस्पृधानेभ्यः सूर्येण सह स्पर्धमानभ्यो ऽतसाय्योऽभूत् ॥

स सु॑न्व॒त इन्द्र॒ः सूर्य॒मा दे॒वो रि॑ण॒ङ्मर्त्या॑य स्त॒वान् ।

आ यद्र॒यिं गु॒हद॑वद्यमस्मै॒ भर॒दंश॒ं नैत॑शो दश॒स्यन् ॥५

सः । सु॒न्व॒ते । इन्द्र॑ः । सूर्य॑म् । आ । दे॒वः । रि॒ण॒क् ।
मर्त्या॑य । स्त॒वान् ।

आ । यत् । र॒यिम् । गु॒हत्ऽअ॑वद्यम् । अ॒स्मै॒ । भर॑त् ।
अंश॑म् । न । एत॑शः । द॒श॒स्यन् ॥५

सः । सुन्वते । इंद्रः । सूर्यं। आ । देवः रिणक् । मर्त्याय ।
स्तवान् ।।

आ। यत् । रयिं । गुहत् ऽअवद्यं । अस्मै । भरत् । अंशे।
न। एतशः । दशस्यन् ॥५॥

स्तवान् एतशेन स्तूयमानो देवो द्योतमानः स इंद्रः सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते मर्त्याय मनुष्यायैतशाय सूर्यमारिणक् । एतशेन स्पर्धमानं सूर्यं बलेनारेचयत् । तथा च निगमः । प्रैतशं सूर्ये पस्पृधानं सौवश्व्ये सुष्विमावदिंद्र इति । यद्यस्मादेतशः सौवश्व्यो राजा दशस्यन् यजमानोऽस्मा इंद्राय गुहद्वयं प्रच्छन्नावद्यं रयिं सोमरूपमभरत् । संपादयामास । तत्र दृष्टांतः । अंशं न । यथा पितांशं भागं पुत्राय भरति तद्वत् ॥ ॥२३॥

स रं॑न्धयत्स॒दिव॒ः सारं॑थये॒ शुष्णं॑म॒शुषं॒ कुयं॑व॒ं कुत्सा॑य ।

दिवो॑दासाय नव॒तिं च॒ नवेन्द्र॒ः पुरो॒ व्यै॑र॒च्छम्बं॑रस्य ॥६

सः । र॒न्ध॒य॒त् । स॒ऽदिवः॑ । सारं॑थये । शुष्णं॑म् । अ॒शुषं॑म् । कुयं॑वम् । कुत्सा॑य ।

दिवः॑ऽदासाय । न॒व॒तिम् । च॒ । नव॑ । इन्द्रः॑ । पुरः॑ । वि । ऐ॒र॒त् । शम्ब॑रस्य ॥६

सः । रंधयत् । सऽदिवः । सारथये । शुष्णं । अशुषं । कुयव। कुत्साय ।।

दिवःऽदासाय । नवतिं । च । नवं । इंद्रः । पुरः । वि। ऐरत् । शंबरस्य ॥६॥

सदिवो दीप्तियुक्तः स इंद्रः सारथय आत्मनः सारथ्यं कुर्वते कुत्साय राजर्षये शुष्णं । शोषयति सर्वमिति शुष्णः कश्चिदसुरः । तमशुषं न केनापि शोषणीयं । कुयवमेतन्नामानमसुर रंधयत् ॥ रध्यतिर्वशगमने ॥ वशमनयत्॥ यद्वा रध हिंसासंराद्ध्योरित्यस्य ण्यंतस्य रधिजभोरचीति नुम् ॥ अवधीत् । किंच स इंद्रो दिवोदासायैतन्नामकाय राज्ञे शंबरस्यासुरस्य नव नवतिं पुरो व्यैरत् । विदारितवान् ।

ए॒वा त॑ इन्द्रो॒चथ॑महेम श्र॒व॒स्या न त्मना॑ वा॒जय॑न्तः ।

अ॒श्याम॒ तत्साप्त॑माशुषा॒णा न॒नमो॒ वध॒रदे॑वस्य पी॒योः ॥७

ए॒व । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । उ॒चथ॑म् । अ॒हे॒म॒ । श्र॒व॒स्या । न । त्मना॑ ।
वा॒जय॑न्तः ।

अ॒श्याम॑ । तत् । साप्त॑म् । आ॒शु॒षा॒णाः । न॒नमः॑ । वधः॑ ।
अदे॑वस्य । पी॒योः ॥७

एव । ते । इंद्र। उचथं । अहेम। श्रवस्या । न । त्मना ।
वाजयंतः ।

अश्याम। तत् । साप्तं । आशुषाणाः । ननमः। वधः ।
अदेवस्य । पीयोः ॥७॥

हे इंद्र श्रवस्या । सुपां सुलुगिति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः । अन्नेच्छया वाजयंतस्त्वां बलिनं कुर्वतः । यद्वा श्रवस्या यशःकामनया वाजयंतो ऽन्नमिच्छंतः ॥ इच्छायामपि णिच् दृश्यते । अश्वायंतो गव्यंतो वाजयंत इति क्यजंतत्वे चित्प्रातिपदिकस्यांतोदात्तत्वं स्यात् वाजयंतः शतक्रतुमिति यथा । तादृशा वयं ते तुभ्यमेवोचथं स्तोत्रं त्मना आत्मना स्वयमेव नाहेम । इदानीं प्रापयेम ॥ अहि गतौ । न संप्रत्यर्थे ॥ आशुषाणाः । अश्नोतेः कानचि व्यत्ययो बहुलमिति लिट्यपि विकरणद्वय उप्रत्ययः स च ॥ त्वामश्नुवाना वयं यदभिलषितं तत्साप्तं सप्तपुरुषसंबंधि साप्तपदीनं सख्यमश्याम। व्याप्नुयाम । अदेवस्य देवानिंद्रादीनजानतः पीयोः ॥ पीयतिहिंसाकर्मा ॥ हिंसकस्यासुरस्य वधः ॥ वध्यंते शत्रवोऽनेनेति वधरायुधं ॥ ननमः । तदधो नमय ॥ ननमः । णमु । प्रह्वत्वे । ण्यं तस्य लुङि चङि रूपं । मितां ह्रस्व इति ह्रस्वः ॥

ए॒वा तें गृत्सम॒दाः शू॑र॒ मन्मा॑व॒स्यवो॒ न व॒युना॑नि तक्षुः ।

ब्र॒ह्म॒ण्यन्त॑ इन्द्र ते॒ नवी॑य॒ इष॒मूर्जं॑ सुक्षि॒तिं सु॒म्नम॑श्युः ॥८

ए॒व । ते॒ । गृ॒त्स॒ऽम॒दाः । शू॒र॒ । मन्म॑ । अ॒व॒स्यवः॑ । न । व॒युना॑नि । त॒क्षु॒ः ।

ब्र॒ह्म॒ण्यन्तः॑ । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । नवी॑यः । इषं॑म् । ऊर्जं॑म् । सु॒ऽक्षि॒तिम् । सु॒म्नम् । अ॒श्यु॒ः ॥८

एव । ते । गृत्सऽमदाः। शूर। मन्म । अवस्यवः। न। वयुनानि । तक्षुः।।

ब्रह्मण्यंतः । इंद्र । ते । नवीयः । इषं । ऊर्जं। सुऽक्षितिं । सुम्नं । अश्युः ॥८॥

शूर बलवन् हे इंद्र ते तुभ्यं गृत्समदाः । अत्र यास्कः । गृत्समदो गृत्समदनो गृत्स इति मेधाविनाम गृणातेः स्तुतिकर्मणः । नि°९.५ । इति । तथाविधा मन्म मननीयं स्तोत्रं ते तुभ्यमेव तक्षुः । ततक्षुः । चक्रुः । तत्र दृष्टांतः । अवस्यवो न ॥ अवः । गत्यर्थादवतेरमुनि रूपमव इति । अवो गमनमिच्छंतः पुमांसो वयुनानि मार्गान् यथा कुर्वंति तद्वत ! किंच नवीयः ॥ सुपां सुलुगिति षष्ट्या लुक् ॥ नवीयसो नवतरस्य ते तव ब्रह्मण्यंतः स्तोत्रं कर्तुमिच्छंतो गृत्समदाः सुक्षितिमियं शोभननिवासोपेतमन्नमूर्जं बलं सुम्नं सुखं चाश्युः । प्राप्नुयुः । एकस्मिन गृत्समदे बहुवचनं परोक्षनिर्देशश्च ॥

नू॒नं सा ते॒ प्रति॒ वरं॑ जरि॒त्रे दु॑ही॒यदि॑न्द्र॒ दक्षि॑णा म॒घोनी॑ ।

शिक्षां स्तो॒तृभ्यो॒ मातिं ध॒ग्भगों नो बृ॒हद्वंदेम वि॒दथें सु॒वीराः ॥९

नू॒नम् । सा । ते॒ । प्रतिं । वरंम् । ज॒रि॒त्रे । दु॒ही॒यत् । इ॒न्द्र॒ । दक्षिंणा । म॒घोनीं ।

शिक्षं । स्तो॒तृऽभ्यः । मा । अतिं । ध॒क् । भगः । न॒ः । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथें । सु॒ऽवीराः ॥९

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरित्रे। दुहीयत् । इंद्र। दक्षिणा । मघोनी ।

शिक्ष । स्तोतृभ्यः। मा। अति। धक् । भगः। नः। बृहत्। वदेम विदथे । सुवीराः ॥९॥

हे इंद्र या दक्षिणा दक्षमुत्साहनं करोतीति दक्षिणा स्तोतृभ्यो देया ते त्वत्संबंधिनी मघोनी धनवत जरित्रे स्तोत्रे वरं श्रेष्ठमभिमतमर्थं नूनं प्रतिदुहीयत् । इदानीं

प्रतिदोग्धि। संपादयतीत्यर्थः । तादृशीं दक्षिणां स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं शिक्ष । प्रयच्छ । किंच भगो भजनीयस्त्वं माति धक् ॥ दहेर्दानार्थस्य लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् ॥ नोऽस्मानतिक्रम्यान्येभ्यो दक्षिणां मा दाः । प्रथममस्मभ्यं दत्त्वा पश्चादन्येभ्यो दीयतामित्यर्थः । यद्वा नोऽस्माकं कामान् मा धक् । मा धाक्षीः। अपेक्षितफलदानेन पूरयेत्यर्थः । सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतो वयं विदथे ऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभूतं स्तोत्रं वदेम । त्वामुद्दिश्य ब्रवाम । अत्र सा ते प्रतिदुग्धामिति प्रकृत्य वीरो वीरयत्यमित्रान् वेतेर्वा स्याद्गतिकर्मणो वीरयतेर्वेत्यंतं निरुक्तमनुसंधेयं । नि० १.७.॥॥६॥ ॥१॥

मण्डल २

सूक्तं २.११ सूक्तं २.३३

सूक्तं २.१२ सूक्तं २.३४

सूक्तं २.१३ सूक्तं २.३५

सूक्तं २.१४ सूक्तं २.३६

सूक्तं २.१५ सूक्तं २.३७

सूक्तं २.१६ सूक्तं २.३८

सूक्तं २.१७ सूक्तं २.३९

सूक्तं २.१८ सूक्तं २.४०

सूक्तं २.१९ सूक्तं २.४१

सूक्तं २.२० सूक्तं २.४२

सूक्तं २.२१ सूक्तं २.४३

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.१९&oldid=208757" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.२०

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.१९
सूक्तं २.२०
सूक्तं २.२१ →
गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः

दे. इन्द्रः। त्रिष्टुप्,३ विराड्रूपा

वयं ते वय इन्द्र विद्धि षु णः प्र भरामहे वाजयुर्न रथम् ।

विपन्यवो दीध्यतो मनीषा सुम्नमियक्षन्तस्त्वावतो नॄन् ॥१॥

त्वं न इन्द्र त्वाभिरूती त्वायतो अभिष्टिपासि जनान् ।

त्वमिनो दाशुषो वरूतेत्थाधीरभि यो नक्षति त्वा ॥२॥

स नो युवेन्द्रो जोहूत्रः सखा शिवो नरामस्तु पाता ।

यः शंसन्तं यः शशमानमूती पचन्तं च स्तुवन्तं च प्रणेषत् ॥३॥

तमु स्तुष इन्द्रं तं गृणीषे यस्मिन्पुरा वावृधुः शाशदुश्च ।

स वस्वः कामं पीपरदियानो ब्रह्मण्यतो नूतनस्यायोः ॥४॥

सो अङ्गिरसामुचथा जुजुष्वान्ब्रह्मा तूतोदिन्द्रो गातुमिष्णन् ।

मुष्णन्नुषसः सूर्येण स्तवानश्नस्य चिच्छिश्नथत्पूर्व्याणि ॥५॥

स ह श्रुत इन्द्रो नाम देव ऊर्ध्वो भुवन्मनुषे दस्मतमः ।

अव प्रियमर्शसानस्य साह्वाञ्छिरो भरद्दासस्य स्वधावान् ॥६॥

स वृत्रहेन्द्रः कृष्णयोनीः पुरंदरो दासीरैरयद्वि ।

अजनयन्मनवे क्षामपश्च सत्रा शंसं यजमानस्य तूतोत् ॥७॥

तस्मै तवस्यमनु दायि सत्रेन्द्राय देवेभिरर्णसातौ ।

प्रति यदस्य वज्रं बाह्वोर्धुर्हत्वी दस्यूनपुर आयसीर्नि तारीत् ॥८॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥९॥

सायणभाष्यम्

' वयं ते वयः ' इति नवर्चं नवमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमैन्द्रम् । ' वयं ते ' इत्यनुक्रान्तम् । सूक्तविनियोगो लिङ्गादवधार्यताम् ।

व॒यं ते॒ वय॑ इन्द्र वि॒द्धि षु ण॒ः प्र भ॑रामहे वाज॒युर्न रथ॑म् ।

वि॒प॒न्यवो॒ दीध्य॑तो मनी॒षा सु॒म्नमिय॑क्षन्त॒स्त्वाव॑तो॒ नॄन् ॥१

व॒यम् । ते॒ । वयः॑ । इ॒न्द्र॒ । वि॒द्धि । सु । नः॒ । प्र । भ॒रा॒म॒हे॒ । वा॒ज॒ऽयुः । न । रथ॑म् ।

वि॒प॒न्यवः॑ । दीध्य॑तः । म॒नी॒षा । सु॒म्नम् । इय॑क्षन्तः । त्वाऽव॑तः । नॄन् ॥१

वयं। ते ।वयः। इंद्र। विद्धि । सु। नः । प्र। भरामहे । वाजऽयुः । न। रथं ।

विपन्यवः । दीध्यतः । मनीषा। सुम्नं । इयक्षंतः । त्वाऽवतः । नॄन् ॥१॥

हे इंद्र ते तुभ्यं वयं वयः सोमलक्षणमन्नं प्रभरामहे । प्रकर्षेण संपादयामः । तत्र दृष्टांतः । वाजयुर्न । यथान्नमात्मन इच्छन् पुमान् रथं शकटं संपादयति तद्वत् । एवं हविःसंपादकान् नोऽस्मान् सु सुष्ठु विद्धि । जानीहि ॥ विदेर्ज्ञानार्थस्य लोटि रूपं । वाक्यादित्वादनिघातः । किं

कुर्वतो वयं । विपन्यवः । तव स्तोत्रं कुर्वाणाः । मनीषा मनस इषया स्तुत्या दीध्यतो दीप्यमानाः ॥ दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः । व्यत्ययेन शतृ ॥ त्वावतः ॥ युष्मदस्मद्भ्यां छंदसि सादृश्य उपसंख्यानमिति वतुप् ॥ त्वत्सदृशान् नॄन् नेतॄन अग्न्यादीन् सुम्नं सुखमियक्षतः । याचमानाः । यद्वा सुखं सुखेन नॄन नेतॄन् अग्न्यादीन्देवानियक्षतः ॥ इयक्षतिर्गतिकमी ॥ हविषा तान् प्राप्नुवंतो वयं भरामह इति समन्वयः ।।

त्वं न॑ इन्द्र॒ त्वाभि॑रू॒ती त्वा॑य॒तो अ॑भिष्टि॒पासि॒ जना॑न् ।

त्वमि॒नो दा॒शुषो॑ वरू॒तेत्थाधी॑र॒भि यो नक्ष॑ति त्वा ॥२

त्वम् । नः॒ । इ॒न्द्र॒ । त्वाभिः॑ । ऊ॒ती । त्वा॒ऽय॒तः ।
अ॒भि॒ष्टि॒ऽपा । अ॒सि॒ । जना॑न् ।

त्वम् । इ॒नः । दा॒शुषः॑ । व॒रू॒ता । इ॒त्थाऽधीः॑ । अ॒भि । यः
। नक्ष॑ति । त्वा॒ ॥२

त्वं । नः । इंद्र । त्वाभिः । ऊती । त्वाऽयतः । अभिष्टिऽपा
। असि। जनान् ।।

त्वं । इनः । दाशुषः । वरूता । इत्थाऽधीः । अभि । यः ।
नक्षति । त्वा ॥२॥

हे इंद्र त्वं त्वाभिस्त्वदीयाभिरूती ऊतिभिः
पालनादिभिर्नोऽस्मान् पाहि । किंच त्वायतः ॥ सुप
आत्मनः क्यच् । शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥
त्वत्कामान् जनान् अभिष्टिपा ॥ सुपां सुलुगिति सोराकारः
॥ अभिष्टयोऽभिगंतारः शत्रवः । तेभ्यः पाता रक्षकोऽसि ।
भवसि । दाशुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य त्वमिनः ।
ईश्वरः खलु । वरूता ॥ ग्रसितस्कभितस्तभितेति
निपातनादीकारस्य ऊकारः । बाधकानां निवारको ऽसि ।

किंच त्वं तस्य स्तोतुरित्थाधीरेवंविधोपद्रवोपशमरूपकर्मासि । यस्त्वा त्वामभिनक्षति हविषा परिचरति ॥

स नो॒ युवेन्द्रो॑ जो॒हूत्रः॒ सखा॑ शि॒वो न॒राम॑स्तु पा॒ता ।

यः शंस॑न्तं॒ यः श॑शमा॒नमू॒ती पच॑न्तं च स्तु॒वन्तं॑ च प्र॒णेष॑त् ॥३

सः । नः॒ । युवा॑ । इन्द्रः॑ । जो॒हूत्रः॑ । सखा॑ । शि॒वः । न॒राम् । अ॒स्तु॒ । पा॒ता ।

यः । शंस॑न्तम् । यः । श॒श॒मा॒नम् । ऊ॒ती । पच॑न्तम् । च॒ । स्तु॒वन्त॑म् । च॒ । प्र॒ऽनेष॑त् ॥३

सः । नः। युवा। इंद्रः । जोहूत्रः। सखा। शिवः। नरां । अस्तु । पाता ।

यः । शंसंतं । यः। शशमानं । ऊती। पचंतं । च। स्तुवंतं ।
च। प्रऽनेषत् ॥३॥

युवा तरुणो यष्टॄणां फलस्य शमयिता वा जोहवः स्तोतृभिराहातव्यो होतव्यो वा सखा सखिभूतः शिवः सुखकरः स इंद्रो नरां ॥ नृशब्दस्यामि छांदसो गुणः नरशब्दस्य वाम्यागमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुडभावः । कर्मनेतॄणामस्माकं पाता पालको भवति । यः शस्त्राणि शंसंतं यश्च शशमानं ॥ शश प्लुतगतौ ॥ क्रियाः कुर्वाणं पुरोडाशादिकं हवींषि पचंतं स्तुवंतं सामभिः स्तोत्रं कुर्वाणं । स्तुतशस्त्रयोः प्रगीताप्रगीतमंत्रसाध्यत्वेन भेदस्य प्रतिपादितत्वात् अत्र पृथङ्निर्देशः । एवमयं यजमानमूती ऊत्या रक्षणेन प्रनेषत् ॥ नयतेर्लिटि सिब्बहुलमिति सिप् । अडागमः । तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः । कर्मणां पारं प्रापयेत् ॥

तमु॑ स्तुष॒ इन्द्रं॒ तं गृ॑णीषे॒ यस्मि॒न्पुरा वा॑वृ॒धुः शा॑श॒दुश्च॑ ।

स व॒स्व॒ः कामं॑ पीपरदिया॒नो ब्र॑ह्मण्य॒तो नूत॑नस्या॒योः ॥४

तम् । उ॒ इति॑ । स्तु॒षे॒ । इन्द्र॑म् । तम् । गृ॒णी॒षे॒ । यस्मि॑न् । पु॒रा । व॒वृ॒धुः । शा॒श॒दुः । च॒ ।

सः । वस्वः॑ । काम॑म् । पी॒प॒र॒त् । इ॒या॒नः । ब्र॒ह्म॒ण्य॒तः । नूत॑नस्य । आ॒योः ॥४

तं । ऊं इति । स्तुषे । इंद्र । तं । गृणीषे । यस्मिन् । पुरा। ववृधुः । शाशदुः । च।

सः । वस्वः । कामं । पीपरत् । इयानः । ब्रह्मण्यतः । नूतनस्य। आयोः ॥४॥

तमु तमेवेंद्रं स्तुषे । स्तौमि । तथा तमिंद्रं गृणीषे । शंसामि ॥ उभयत्र पुरुषव्यत्ययः ॥ यस्मिन्निंद्रे पुरा पूर्वं स्तोतारो वावृधुः । प्रवृद्धा अभवन् । शाशदुश्च । शत्रून् हिंसितवंतश्च ॥ शद्लृ शातने। लिटि तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः ॥ इयानः स्तोतृभिर्याच्यमानः स इंद्रो ब्रह्मण्यतः स्तोत्रमिच्छतो नूतनस्यायोर्मनुष्यस्य यजमानस्य वस्वो वसुनः काममभिलाषं पीपरत् । अभिलषितफलदानेन पूरयतु ॥

सो अङ्गिंरसामु॒चथां जुजु॒ष्वान्ब्रह्मां तूतो॒दिन्द्रों गा॒तुमि॒ष्णन् ।

मु॒ष्णन्नु॒षस॒ः सूर्येंण स्त॒वानश्वंस्य चिच्छिश्नथत्पू॒र्व्याणिं ॥ ५

सः । अङ्गिंरसाम् । उ॒चथां । जु॒जु॒ष्वान् । ब्रह्मां । तू॒तो॒त् । इन्द्रः॑ । गा॒तुम् । इ॒ष्णन् ।

मु॒ष्णन् । उ॒षसः॑ । सूर्येंण । स्त॒वान् । अश्वंस्य । चि॒त् । शि॒श्न॒थ॒त् । पू॒र्व्याणिं ॥५

सः। अंगिरसां । उचथा। जुजुष्वान् । ब्रह्म । तूतोत् । इंद्रः । गातुं । इष्णन ।

मुष्णन् । उषसः । सूर्येण । स्तवान् । अश्वस्य । चित् । शिश्नथत् । पूर्व्याणि ॥५॥

अंगिरसां संबंधीन्युचथोक्थानि जुजुष्वान् ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य लिटि क्वसो रूपं ॥ सेवमानः स इंद्रो गातुं पणिभिरुपद्रुतानामंगिरसां मार्गमिष्णन् प्रेरयन् ब्रह्म तेषां स्तोत्रं कामप्रदानेन तूतोत् ॥ तु वृद्धावित्यस्य लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्लुः ॥ अवर्धयत् ।

किंच स्तवान् स्तोतृभिः स्तूयमानः सूर्येण स्वात्मभूतेनोषसो मुष्णन् अपहरन्। उदिते हि सूर्य उषसो व्यावर्तते । तादृशः स इंद्रोऽश्नस्य । अश्नुते स्वतेजसा सर्वं जगदित्यश्नः कश्चिदसुरः । तस्य पूर्व्याणि पुरातनानि पुराणि बलानि वा शिश्नथत् । अश्नथयत् । शिथिलीचकार ॥ ॥ २५॥

स ह॑ श्रु॒त इन्द्रो॒ नाम॑ दे॒व ऊ॒र्ध्वो भु॑व॒न्मनु॑षे द॒स्मत॑मः ।

अव॑ प्रि॒यम॑र्शसा॒नस्य॑ सा॒ह्वाञ्छिरो॑ भरद्दा॒सस्य॑ स्व॒धावा॑न्
॥६

सः । ह॒ । श्रु॒तः । इन्द्रः॑ । नाम॑ । दे॒वः । ऊ॒र्ध्वः । भु॒व॒त् । मनु॑षे । द॒स्मऽत॑मः ।

अव॑ । प्रि॒यम् । अ॒र्श॒सा॒नस्य॑ । स॒ह्वान् । शिरः॑ । भ॒र॒त् ।
दा॒सस्य॑ । स्व॒धाऽवा॑न् ॥६

सः । ह। श्रुतः । इंद्रः । नाम । देवः । ऊर्ध्वः । भुवत् ।
मनुषे। दस्मऽतमः।

अव। प्रियं । अर्शसानस्य । सह्वान् । शिरः । भरत् ।
दासस्य । स्वधाऽवान् ॥६॥

देवो द्योतमानः श्रुतः कीर्तिमान् अत एव दस्मतमः
सर्वैरतिशयेन दर्शनीयः स इंद्रो मनुषे मनोरर्थमूर्ध्वो भुवत् ।
कामप्रदाने प्रवृत्त उन्मुखो भवतु ॥ नाम प्रसिद्धौ । हेति
पूरणः ॥ तदुच्यते । साह्वान् शत्रूनभिभवन् स्वधावान्
बलवानिंद्रोऽर्शसानस्य लोकं बाधमानस्य
दासस्यैतन्नामकस्यासुरस्य प्रियं शिरोऽवभरत् । अधः
पातयतु ॥ हरतेर्लेट्यडागमः । हृग्रहोर्भः ॥

स वृंत्रहेन्द्रः कृष्णयोंनीः पुरंदरो दासीरैरयद्वि ।

अजंनयन्मनंवे क्षामपश्चं सत्रा शंसं यजंमानस्य तूतोत् ॥७

सः । वृत्रऽहा । इन्द्रः । कृष्णऽयोंनीः । पुरम्ऽदरः । दासीः । ऐरयत् । वि ।

अजंनयत् । मनंवे । क्षाम् । अपः । च । सत्रा । शंसंम् । यजंमानस्य । तूतोत् ॥७

सः । वृत्रहा । इंद्रः । कृष्णऽयोनीः । पुरंऽदरः । दासीः । ऐरयत् । वि।

अजनयत् । मनवे । क्षां । अपः । च । सत्रा। शंसं । यजमानस्य । तूतोत् ॥ ७॥

वृत्रहा वृत्रस्य हंता पुरंदरः शंबरपुरां दारयिता स इंद्रः कृष्णयोनीर्निकृष्टजातीर्दासीरुपक्षपयित्रीरासुरीः सेना व्यैरयत् । व्यनुदत् । किंच मनवे मनोरथं क्षां पृथिवीमप उदकानि चाजनयत् । यजमानस्य सचा महांतं शंसमभिलाषं तूतोत्। कामप्रदानेन पूरयतु ॥ तु वृद्धाविति सौत्रो धातुः। शपः श्लुः । तुजादित्वाद्दीर्घः ॥ यद्वा सचा महत् शंसं शंसनीयं शस्त्रं कामप्रदानेन वर्धयतु । यद्वा कृष्णयोनीः कृष्णाख्येनासुरेण निषिक्तरेतस्का दासीभार्या व्यैरयत् । व्यनुदत् । तथा मंत्रः । यः कृष्णगर्भा निरहनृजिश्वना ।१.१०१.१.। इति ॥

तस्मैं तव॒स्य१॒॑मनुं दायि स॒त्रेन्द्रांय दे॒वेभि॒रर्णंसातौ ।

प्रति॒ यदंस्य॒ वज्रं बा॒ह्वोर्धुर्ह॒त्वी दस्यू॒न्पुर॒ आयंसी॒र्नि तांरीत् ॥८

तस्मैं । त॒व॒स्यं॑म् । अनुं । दा॒यि॒ । स॒त्रा । इन्द्रांय । दे॒वेभिः॑ । अर्णऽसातौ ।

प्रतिं । यत् । अ॒स्य॒ । वज्रं॑म् । बा॒ह्वोः । धुः । ह॒त्वी । दस्यूं॑न् । पुरः॑ । आयंसीः । नि । ता॒री॒त् ॥८

तस्मै तवस्यं । अनु। दायि । सत्रा। इंद्राय । देवेभिः । अर्णऽसातौ।

प्रति। यत्। अस्य । वज्रं। बाहोः।धुः। हत्वी। दस्यून्। पुरः। आयसीः। नि। तारीत् ॥८॥

देवेभिर्देवनशीलैः स्तोतृभिरर्णसातावुदकलाभे निमित्ते तस्मा इंद्राय तवस्यं तवसे बलाय हितं बलवर्धनं हविः सत्रा संततं सर्वेष्वहःसु अनु अनुक्रमेण सवनत्रये दायि। अदायि । यद्वा तवस्यं । यद्बलं प्रवृद्धाय दीयते तत्तवस्यं । देवेभिर्देवैरुदकभजनेऽनुक्रमेण तद्बलं तस्मा इंद्रायादायि ।

तथा मंत्रः । अनु ते दायि मह इंद्रियायेति । यद्यदास्येंद्रस्य बाह्वोर्वज्रं प्रति धुः । स्तोतारोऽसुरवधसूचकेन स्तोत्रेण प्रतिनिदधुः । स्तूयमानो हींद्रो दस्युवधार्थं वज्रमादत्ते ॥ दधुः। दधातेर्लुङि गातिस्थेति सिचो लुक्। आत इति झेर्जुस् ॥ ततस्तेन वज्रेण दस्यूनसुरान् हत्वी हत्वा तदीया आयसीरयोमयीः पुरो नितारीत । नितरामनाशयत् ॥

नू॒नं सा ते॒ प्रति॒ वरं॑ जरि॒त्रे दु॑ही॒यदिं॑न्द्र॒ दक्षिं॑णा म॒घोनीं॑ ।

शिक्षां॑ स्तो॒तृभ्यो॒ मातिं॑ ध॒ग्भगों॑ नो बृ॒हद्वं॑देम वि॒दथें॑ सु॒वीराः॑ ॥९

नू॒नम् । सा । ते॒ । प्रतिं॑ । वरं॑म् । ज॒रि॒त्रे । दु॒ही॒यत् । इ॒न्द्र॒ । दक्षिं॑णा । म॒घोनीं॑ ।

शिक्षं । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । मा । अतिं । ध॒क् । भगः॑ । न॒ः ।
बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथें । सु॒ऽवीराः॑ ॥९

नूनं। सा । ते । प्रति । वरं। जरित्रे। दुहीयत् । इंद्र ।
दक्षिणा। मघोनी।

शिक्ष । स्तोतृभ्यः। मा। अति। धक्। भगः ।नः। बृहत्।
वदेम। विदथे । सुवीराः ॥९॥

हे इंद्र या दक्षिणा दक्षमुत्साहनं करोतीति दक्षिणा
स्तोतृभ्यो देया ते त्वत्संबंधिनी मघोनी धनवत जरित्रे
स्तोत्रे वरं श्रेष्ठमभिमतमर्थं नूनं प्रतिदुहीयत् । इदानीं
प्रतिदोग्धि। संपादयतीत्यर्थः । तादृशीं दक्षिणां
स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं शिक्ष । प्रयच्छ । किंच भगो
भजनीयस्त्वं माति धक् ॥ दहेर्दानार्थस्य लुङि मंत्रे
घसेत्यादिना च्लेर्लुक् ॥ नोऽस्मानतिक्रम्यान्येभ्यो दक्षिणां
मा दाः । प्रथममस्मभ्यं दत्त्वा पश्चादन्येभ्यो दीयतामित्यर्थः

। यद्वा नोऽस्माकं कामान् मा धक् । मा धाक्षीः।
अपेक्षितफलदानेन पूरयेत्यर्थः । सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतो वयं विदथे ऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभूतं स्तोत्रं वदेम । त्वामुद्दिश्य ब्रवाम । अत्र सा ते प्रतिदुग्धामिति प्रकृत्य वीरो वीरयत्यमित्रान् वेतेर्वा स्याद्गतिकर्मणो वीरयतेर्वेत्यंतं निरुक्तमनुसंधेयं । नि० १.७.॥॥६॥ ॥१॥

मण्डल २

सूक्तं २.११
सूक्तं २.१२
सूक्तं २.१३
सूक्तं २.१४
सूक्तं २.१५
सूक्तं २.१६
सूक्तं २.१७
सूक्तं २.१८
सूक्तं २.१९
सूक्तं २.२०
सूक्तं २.२१
सूक्तं २.३३
सूक्तं २.३४
सूक्तं २.३५
सूक्तं २.३६
सूक्तं २.३७
सूक्तं २.३८
सूक्तं २.३९
सूक्तं २.४०
सूक्तं २.४१
सूक्तं २.४२
सूक्तं २.४३

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.२०&oldid=208758" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.२१

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.२० | सूक्तं २.२१ | सूक्तं २.२२ →

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः

दे. इन्द्रः। जगती, ६ त्रिष्टुप्

विश्वजिते धनजिते स्वर्जिते सत्राजिते नृजित उर्वराजिते ।

अश्वजिते गोजिते अब्जिते भरेन्द्राय सोमं यजताय हर्यतम् ॥१॥

अभिभुवेऽभिभङ्गाय वन्वतेऽषाळ्हाय सहमानाय वेधसे ।

तुविग्रये वह्नये दुष्टरीतवे सत्रासाहे नम इन्द्राय वोचत ॥२॥

सत्रासाहो जनभक्षो जनंसहश्च्यवनो युध्मो अनु जोषमुक्षितः ।

वृतंचयः सहुरिर्विक्ष्वारित इन्द्रस्य वोचं प्र कृतानि वीर्या ॥३॥

अनानुदो वृषभो दोधतो वधो गम्भीर ऋष्वो असमष्टकाव्यः ।

रध्रचोदः श्नथनो वीळितस्पृथुरिन्द्रः सुयज्ञ उषसः स्वर्जनत् ॥४॥

यज्ञेन गातुमप्तुरो विविद्रिरे धियो हिन्वाना उशिजो मनीषिणः ।

अभिस्वरा निषदा गा अवस्यव इन्द्रे हिन्वाना द्रविणान्याशत ॥५॥

इन्द्र श्रेष्ठानि द्रविणानि धेहि चित्तिं दक्षस्य सुभगत्वमस्मे ।

पोषं रयीणामरिष्टिं तनूनां स्वाद्मानं वाचः सुदिनत्वमह्नाम् ॥६॥

सायणभाष्यम्

' विश्वजिते ' इति षड्टचं दशमं सूक्तं गार्त्समदमैन्द्रम् । अन्त्या त्रिष्टुप् । शिष्टाः पञ्च जगत्यः ।। तृतीये पर्याये

होतुः शस्त्रे एतत्सूक्तम् । सूत्रितं च-' विश्वजिते तिष्ठा हरी रथ आयुज्यमानेति याज्या ' (आश्व. श्रौ. ६.४) इति ।।

वि॒श्व॒जिते॑ धन॒जिते॑ स्व॒र्जिते॑ सत्रा॒जिते॑ नृ॒जितं उर्वरा॒जिते॑ ।

अ॒श्व॒जिते॑ गो॒जिते॑ अ॒ब्जिते॑ भ॒रेन्द्रा॑य॒ सोमं॑ यज॒ताय॑ हर्य॒तम्
॥१

वि॒श्व॒ऽजिते॑ । ध॒न॒ऽजिते॑ । स्व॒ःऽजिते॑ । स॒त्रा॒ऽजिते॑ ।
नृ॒ऽजिते॑ । उ॒र्व॒रा॒ऽजिते॑ ।

अ॒श्व॒ऽजिते॑ । गो॒ऽजिते॑ । अ॒प्ऽजिते॑ । भ॒र॒ । इन्द्रा॑य ।
सोम॑म् । य॒ज॒ता॑य । ह॒र्य॒तम् ॥१

विश्वऽजिते। धनऽजिते। स्वःऽजिते । सत्राऽजिते। नृऽजिते
। उर्वराऽजिते।

अश्वऽजिते। गोऽजिते। अप्ऽजिते । भर। इंद्राय। सोमं।
यजताय। हर्यतं ॥१॥

हे अध्वर्यो इंद्राय सोमं भर । संपादय । कीदृशाय । विश्वजिते । सर्वस्य जेत्रे । तदेव प्रपंचयति । धनजिते शत्रुविजयेन तदीयधनानां जेत्रे । स्वर्जिते स्वर्गस्य जेत्रेऽधिपतये । सत्राजिते सत्रा संततं जयशीलाय महतो जेत्रे वा । नृजिते नृणां नायकानां जेत्रे । उर्वराजिते । उर्वरा सर्वसस्याढ्या भूः । तस्या जेत्रे । अश्वजिते गोजिते बलेनापहृतानां गवां जेत्रे । अब्जिते वृत्रेणाक्रांतानामपां जैत्रे । यजताय यजनीयाय । तस्मा इंद्राय हर्यतं ॥ हर्य गतिकांत्योः। भृमृदृशीत्यादिना कर्मण्यतच् ॥ कमनीयं स्पृहणीयं वा सोमं भरतेति समन्वयः ॥

अ॒भि॒भुवें॑ऽभिभ॒ङ्गाय॑ं वन्व॒तेऽषा॑ळ्हाय॒ सह॑मानाय वे॒धसें॑ ।

तु॒वि॒ग्रय॒े वह्नंये दु॒ष्टरींतवे सत्रा॒साहे॒ नम॒ इन्द्रांय वोचत ॥२

अ॒भि॒ऽभुवें । अ॒भि॒ऽभ॒ङ्गायं । व॒न्व॒ते । अषांळ्हाय ।
सहंमानाय । वे॒धसें ।

तु॒वि॒ऽग्रयें । वह्नंये । दु॒स्तरींतवे । स॒त्रा॒ऽसहें । नमंः ।
इन्द्रांय । वो॒च॒त॒ ॥२

अभिऽभुवे । अभिऽभंगाय। वन्वते । अषाळ्हाय ।
सहमानाय । वेधसे।

तुविऽग्रये । वह्नये । दुस्तरीतवे । सत्राऽसहे । नमः । इंद्राय
। वोचत ॥२॥

अभिभुवे सर्वस्याभिभवित्रेऽभिभंगायासुराणां भंजकाय
वन्वते ॥ वन षण संभक्तौ । व्यत्ययेन उप्रत्ययः ॥ शत्रूणां
धनानां संभजकाय । अषाळ्हाय ॥ सहेः कर्मणि निष्ठा ।
उत्वाभावग्छांदसः ॥ शत्रुभिरनभिभूताय । सहमानाय

सर्वसहाय वेधसे सर्वस्य विधात्रे । तुविग्रये पूर्णग्रीवाय ॥ यदा गॄ शब्दे । औणादिकः कर्मणि कप्रत्ययः । तुविभिर्बहुभिः स्तोतव्याय । वह्नये सर्वस्य वोढ्रे दुष्टरीतवेऽन्यैर्दुस्तराय दुर्हिंसाय । सत्रासहे सर्वदाभिभवित्रे महतोऽभिभवित्रे वा एवंविधायेंद्राय नमो नमःशब्दपूर्वकं स्तोत्रं वोचत । हे स्तोतारो यूयं ब्रूत ॥ ब्रूञो लुङि ब्रुवो वचिः । अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ्ङित्यङादेशः । वच उमित्युम् । गुणः ॥

स॒त्रा॒सा॒हो जंनभ॒क्षो जंनंस॒हश्च्यवंनो यु॒ध्मो अनु॒ जोषंमुक्षि॒तः ।

वृ॒त॒च॒यः सहुंरिर्वि॒क्ष्वांरि॒त इन्द्रंस्य वोचं॒ प्र कृ॒तानिं वी॒र्यां ॥ ३

स॒त्रा॒ऽस॒हः । ज॒न॒ऽभ॒क्षः । ज॒न॒म्ऽस॒हः । च्यव॑नः । यु॒ध्मः । अनु॑ । जोष॑म् । उ॒क्षि॒तः ।

वृ॒त॒म्ऽच॒यः । सहु॑रिः । वि॒क्षु । आ॒रि॒तः । इन्द्र॑स्य । वो॒च॒म् । प्र । कृ॒तानि॑ । वी॒र्या॑ ॥३

सत्राऽसहः । जनऽभक्षः। जनंऽसहः । च्यवनः। युध्मः । अनु। जोषं । उक्षितः ।

वृत्तंऽचयः । सहुरिः । विक्षु । आरितः । इंद्रस्य। वोचं । प्र। कृतानि । वीर्या ॥३॥

सत्रासहो बहूनामभिभविता जनभक्षो जनानां यजमानानां कामप्रदानेन संभक्ता तैः संभजनीय इति । जनंसहो बलिनां जनानामभिभविता च्यवनः शत्रूणां च्यावयिता स्वस्थानात् । युध्मो योद्धा जोषमनु प्रीतिमनु उक्षितः सिक्तः सोमेन । वृतंचयो वृतस्याभीष्टस्याचेता संचेता

दातेत्यर्थः । यद्वा वर्तते पुनःपुनरभिमुखमागच्छतीति वृत् शत्रुः । तं चयते हिनस्तीति वृतंचयः । चयतिर्हिंसाकर्मा । तथा च ब्राह्मणं । यो वै भागिनं भागान्नुदते चयते वैनं स यदि वैनं न चयते ऽथ पुत्रमथ पौत्रं चयते त्वेवैनं । ऐ° ब्रा° २. ७.। इति । सहुरिः ॥ जसिसहोरुरिन्नित्युरिन्प्रत्ययः । अभिभविता शत्रूणां विक्षु प्रजास्वारितः पालकत्वेन प्रापितो भवति । तादृशस्येंद्रस्य कृतानि वृत्रहननादिरूपाणि वीर्या सामर्थ्यानि प्रवोचं । प्रकर्षेण वदामि ॥

अ॒ना॒नु॒दो वृ॑ष॒भो दोधं॑तो व॒धो गं॑म्भी॒र ऋ॒ष्वो असं॑मष्टकाव्यः ।

र॒ध्र॒चो॒दः श्नथं॑नो वीळि॒तस्पृ॒थुरिन्द्रः॑ सुय॒ज्ञ उ॒षस॒ः स्व॑र्जनत् ॥४

अ॒न॒नु॒ऽदः । वृ॒ष॒भः । दोधं॑तः । व॒धः । ग॒म्भी॒रः । ऋ॒ष्वः । अस॑मष्टऽकाव्यः ।

र॒ध्र॒ऽचो॒दः । श्नथं॑नः । वी॒ळि॒तः । पृ॒थुः । इन्द्रः॑ । सु॒ऽय॒ज्ञः । उ॒षसः॑ । स्वः॑ । ज॒न॒त् ॥४

अननुऽदः । वृषभः । दोधतः । वधः । गंभीरः । ऋष्वः । असमष्टऽकाव्यः ।

रध्रऽचोदः । श्नथनः। वीळितः । पृथुः । इंद्रः। सुऽयज्ञः । उषसः। स्वः । जनत् ॥४॥

अनानुदः । अनु पश्चाद्ददातीत्यनुदः । आतश्चोपसर्ग इति कर्तरि कः । स नास्ति यस्य स तथोक्तः । प्रभूतधनदानेन समानो नास्तीत्यर्थः । अत एव वृषभः कामानां वर्षिता । दोधतः ॥ दुधिहिंसाकर्मा ॥ हिंसकस्यासुरस्य वधो हंता गंभीरो महत्त्वेन गांभीर्योपेतः । ऋष्वो महान् यद्वा

दर्शनीयः सर्वैः । असमष्टकाव्यः । अशु व्याप्तौ। कर्मणि निष्ठा। ऊदित्वादिड्विकल्पः। नञ्समासः । अन्यैरव्याप्तकर्मा । रध्रचोदः ॥ रध हिंसासंराध्योः ॥ रध्राणां समृद्धानां प्रेरकः । यद्वा हिंसकानां शत्रूणां चोदकः। श्नथनः शत्रूणां बलापहारेण शातयिता । वीळितो दृढांगः पृथुः स्वतेजसा जगद्व्याप्य वर्तमानः सुयज्ञः सुकर्मा । एतादृश इंद्र उषसः स्वः सूर्यं ज्योतिः । स्वः सूर्य इति हि ब्राह्मणं । सूर्यं च जनत् । प्रादुश्चकार ॥

य॒ज्ञेन॑ गा॒तुम॒प्तुरो॑ विविद्रिरे॒ धियो॑ हिन्वा॒ना उ॒शिजो॑ मनी॒षिण॑ः ।

अ॒भि॒स्वरा॑ नि॒षदा॒ गा अ॑व॒स्यव॒ इन्द्रे॑ हिन्वा॒ना द्रवि॑णान्याशत ॥५

य॒ज्ञेनं । गा॒तुम् । अ॒प्ऽतुरः॑ । वि॒वि॒द्रि॒रे॒ । धियः॑ । हि॒न्वा॒नाः । उ॒शिजः॑ । म॒नी॒षिणः॑ ।

अ॒भि॒ऽस्वरां । नि॒ऽसदां । गाः । अ॒व॒स्यवः॑ । इन्द्रें । हि॒न्वा॒नाः । द्रविंणानि । आ॒श॒त॒ ॥५

यज्ञेन। गातुं । अप्ऽतुरः । विविद्रिरे। धियः । हिन्वानाः । उशिजः । मनीषिणः।

अभिऽस्वरा। निऽसदा। गाः। अवस्यवः। इंद्रे। हिन्वानाः। द्रविणानि। आशत ॥५॥

धियो हिन्वानाः स्तुतीरिंद्रे प्रेरयंत उशिज इंद्रं कामयमाना मनीषिणो मेधाविनोंऽगिरसोऽप्तुरोऽपां प्रेरकादिंद्राद्गातुं गवां मार्गं यज्ञेन तपसा विविद्रिरे। लेभिरे। ततोऽवस्यवो रक्षणमिच्छत इंद्रे गाः स्तुतीर्हिन्वानाः ॥ हि गतिवृद्ध्योः स्वादिः । प्रेरयंतस्तेंऽगिरसोऽभिस्वरा अभितः स्वरः स्वरणं

शब्दनं यस्य तेन स्तोत्रेण निषदोपसदेन च द्रविणानि गोधनान्याशत । प्राप्नुवन् । अश्नोतेर्लुङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् ।

इन्द्र॒ श्रेष्ठा॑नि॒ द्रवि॑णानि धेहि॒ चित्तिं॒ दक्ष॑स्य सुभग॒त्वम॒स्मे ।

पोषं॑ रयी॒णामरि॑ष्टिं त॒नूनां॑ स्वा॒द्मानं॑ वा॒चः सु॑दिन॒त्वमह्ना॑म् ॥६

इन्द्र॑ । श्रेष्ठा॑नि । द्रवि॑णानि । धे॒हि॒ । चित्ति॑म् । दक्ष॑स्य । सु॒ऽभ॒ग॒त्वम् । अ॒स्मे इति॑ ।

पोष॑म् । र॒यी॒णाम् । अरि॑ष्टिम् । त॒नूना॑म् । स्वा॒द्मान॑म् । वा॒चः । सु॒दि॒न॒ऽत्वम् । अह्ना॑म् ॥६

इंद्र । श्रेष्ठानि । द्रविणानि। धेहि। चित्तिं । दक्षस्य । सुभगऽत्वं । अस्मे इति ।

पोषं। रयीणां । अरिष्टिं । तनूनां। स्वाद्मानं । वाचः ।
सुदिनऽत्वं । अह्नां ॥६॥

हे इंद्र श्रेष्ठान्युत्तमानि द्रविणानि धनान्यस्मभ्यं धेहि । निधेहि । दक्षस्य ॥ दक्षेर्भावे घञ् ॥ कर्मकरणसामर्थ्यस्य चित्तिं ख्यातिं धेहि । अस्मे अस्मभ्यं सुभगत्वं शोभनधनवत्त्वं सौभाग्यं वा निधेहि । रयीणां त्वया दत्तानां धनानां पोषं समृद्धिं धेहि । तनूनामंगानां । यद्वा तायत एभिः कुलमिति तन्वः पुत्राः । तनोतेः करण उप्रत्ययः ॥ तेषामरिष्टिमहिंसां धेहि । तथास्मदीयाया वाचः स्वाद्मानं स्वादुतां । अह्नां सुदिनत्वं शोभनदिनत्वं च धेहि । येषु हींद्रादयो देवा इज्यंते तानि सुदिनानि । तेषां भावः सुदिनत्वं ॥ ॥ २७॥

२.२१.६ सुदिनत्वमह्नाम्

टिप्पणी

योगवासिष्ठ ६.२.४.४२(अहंकार के लीन होने पर अह के प्रकट होने का कथन), पद्म ३.२६.९५(अह व सुदिन तीर्थों का संक्षिप्त माहात्म्य : सूर्य लोक की प्राप्ति)

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.२१&oldid=208781" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.२२

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.२१
सूक्तं २.२२
गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः
सूक्तं २.२३ →

दे. इन्द्रः। १ अष्टिः, २-३ अतिशक्वरी, ४ अष्टिः अतिशक्वरी वा ।

त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं तुविशुष्मस्तृपत्सोममपिबद्विष्णुना सुतं यथावशत् ।

स ईं ममाद महि कर्म कर्तवे महामुरुं सैनं सश्चद्देवो देवं सत्यमिन्द्रं सत्य इन्दुः ॥१॥

अध त्विषीमाँ अभ्योजसा क्रिविं युधाभवदा रोदसी अपृणदस्य मज्मना प्र वावृधे ।

अधत्तान्यं जठरे प्रेमरिच्यत सैनं सश्चद्देवो देवं सत्यमिन्द्रं सत्य इन्दुः ॥२॥

साकं जातः क्रतुना साकमोजसा ववक्षिथ साकं वृद्धो वीर्यैः सासहिर्मृधो विचर्षणिः ।

दाता राध स्तुवते काम्यं वसु सैनं सश्चद्देवो देवं सत्यमिन्द्रं सत्य इन्दुः ॥३॥

तव त्यन्नर्यं नृतोऽप इन्द्र प्रथमं पूर्व्यं दिवि प्रवाच्यं कृतम् ।

यद्देवस्य शवसा प्रारिणा असुं रिणन्नपः ।

भुवद्विश्वमभ्यादेवमोजसा विदादूर्जं शतक्रतुर्विदादिषम् ॥४॥

सायणभाष्यम्

' त्रिकद्रुकेषु ' इति चतुर्ऋचमेकादशं सूक्तं गार्त्समदमैन्द्रम् । अत्रेयमनुक्रमणिका-' त्रिकद्रुकेषु चतुष्कमष्ट्याद्यतिशाक्वरमन्त्याष्टिर्वा ' इति । आद्यायामष्टिश्छन्दश्चतुःषष्ट्यक्षरा। अवशिष्टाः षष्ट्यक्षरा

अतिशक्वर्यः । अन्त्याष्टिर्वा । षोडशिशस्त्रे ' त्रिकदुकेषु ' इति तृचः । सूत्रितं-' त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं प्रो ष्वस्मै पुरोरथमिति तृचावातिच्छन्दसौ ' (आश्व. श्रौ. ६. २) इति ।। अविवाक्येऽहनि मरुत्वतीये प्रतिपत्तृचस्य ' त्रिकद्रुकेषु ' इति प्रथमा । ' दशमेऽहनि ' इति खण्डे सूत्रितम्- ' आ त्वा रथं यथोतय इत्येतस्याः स्थाने त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरमिति ' (आश्व. श्रौ. ८. १२) इति । आश्वमेधिके मध्यमेऽहनि मरुत्वतीय आद्या । ' तस्य विशेषान्वक्ष्यामः ' इति खण्डे सूत्रितं-' त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरमिति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत् ' (आश्व. श्रौ. १०. १०) इति ।। महाव्रतेऽपि माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिनः स्तोत्रियस्तृचः । ' त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरमिति स्तोत्रियः ' (ऐ. आ. ५.१) इति सूत्रितम् ।।

त्रिकं॑द्रुकेषु महि॒षो यवां॑शिरं

तुवि॒शुष्मं॑स्तृ॒पत्सोमं॑मपिब॒द्विष्णु॑ना सु॒तं यथाव॑शत् ।

स ईं॑ ममाद॒ महि॒ कर्म॒ कर्त॑वे म॒हामु॒रुं सैनं॑ सश्चद्दे॒वो दे॒वं स॒त्यमिन्द्रं॑ स॒त्य इन्दुः॑ ॥१

त्रिऽकं॑द्रुकेषु । म॒हि॒षः । यवं॑ऽआशिरम् । तु॒वि॒ऽशुष्मः॑ । तृ॒पत् । सोमं॑म् । अ॒पि॒ब॒त् । विष्णु॑ना । सु॒तम् । यथा॑ । अवं॑शत् ।

सः । ई॒म् । म॒मा॒द॒ । महिं॑ । कर्मं॑ । कर्त॑वे । म॒हाम् । उ॒रुम् । सः । ए॒न॒म् । स॒श्च॒त् । दे॒वः । दे॒वम् । स॒त्यम् । इन्द्रं॑म् । स॒त्यः । इन्दुः॑ ॥१

त्रिऽकद्रुकेषु । महिषः । यवाऽआशिरं । तुविऽशुष्मः । तृपत् । सोमं । अपिबत् । विष्णुना। सुतं । यथा । अवशत्।

सः। ईं। ममाद । महि । कमैं । कर्तवे। महां। उरुं। सः । एनं । सश्चत् । देवः । देवं । सत्यं । इंद्रं । सत्यः । इंदुः ॥ १ ॥

गृत्समदो ब्रूते । महिषो महान् पूज्यस्तुविशुष्मो बहुबलस्तृपत् ॥ तृप प्रीणने तुदादिः । आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः । तृप्यन् इंद्रस्त्रिकद्रुकेषु ज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकेष्वाभिप्लविकेष्वहःसु सुतमभिषुतं यवाशिरं यवमयैः सक्तुभिर्मिश्रितं ॥ आङ्पूर्वस्य श्रीणातेः क्विपि अपस्पृधेथामित्यादिना शिर इत्यादेशः । तं सोमं विष्णुना सहापिबत् । यथावशत् । पूर्वं यथा तं सोममकामयत तथापिबत् ॥ वश कांतौ । बहुलं छंदसीति शपो लुगभावः । पीतः स सोमो महां महांतमुरुं तेजसा विस्तीर्णमीमेनमिंद्रं ममाद । अमादयत् । किमर्थं । महि महद्वृत्रहननादिलक्षणं कर्म कर्तवे कर्तुं ।

सत्य इंदुः स्रवन् देवो दीप्यमानः स सोमः सत्यं यथार्थभूतं देवं सोमं कामयमानमिंद्रं सश्चत् ॥ सश्चतिर्व्याप्तिकर्मा ॥ व्याप्नोतु ॥

अध॒ त्विषी॑माँ अ॒भ्योज॑सा॒ क्रिविं॑ यु॒धाभ॑व॒दा रोद॑सी अपृणदस्य म॒ज्मना॒ प्र वा॑वृधे ।

अध॑त्ता॒न्यं ज॒ठरे॒ प्रेम॑रिच्यत॒ सैनं॑ सश्चद्दे॒वो दे॒वं स॒त्यमिन्द्रं॑ स॒त्य इन्दुः॑ ॥२

अध॑ । त्विषि॑ऽमान् । अ॒भि । ओज॑सा । क्रिवि॑म् । यु॒धा । अ॒भ॒व॒त् । आ । रोद॑सी॒ इति॑ । अ॒पृ॒ण॒त् । अ॒स्य॒ । म॒ज्मना॑ । प्र । व॒वृ॒धे॒ ।

अध॑त्त । अ॒न्यम् । ज॒ठरे॑ । प्र । ई॒म् । अ॒रि॒च्य॒त॒ । सः । ए॒न॒म् । स॒श्च॒त् । दे॒वः । दे॒वम् । स॒त्यम् । इन्द्र॑म् । स॒त्यः ।

इन्दुः ॥२

अध । त्विषिऽमान्। अभि । ओजसा। क्रिविं । युधा। अभवत्। आ। रोदसी इति । अपृणत् । अस्य । मज्मना । प्र। ववृधे।।

अधत्त। अन्यं । जठरे। प्र। ईं। अरिच्यत । सः । एन। सश्चत् । देवः । देवं । सत्यं । इंद्रं । सत्यः । इंदुः ॥२॥

अध अथ सोमपानानंतरं त्विषीमान् दीप्तिमानिंद्र ओजसा बलेन क्रिविं नामासुरं युधा युद्धेनाभ्यभवत् । अभिभूतवान् । किंच स इंद्रो रोदसी द्यावापृथिव्यावापृणत् । स्वतेजसा समंतात्पूरयामास । तथास्य पीतस्य सोमस्य मज्मना बलेन प्रवावृधे। प्रकर्षेण वर्धते । यद्वा अस्य क्रिवेरसुरस्य मज्मना सारेण रोदसी अपूरयत्। स इंद्रः सोमं द्वेधा विभज्यान्यं भागं स्वकीये जठरेऽधत्त । ईमेनमपरं भागं देवेभ्यः प्रारिच्यत ।

प्रारेचयत् । एतेनार्धमिंद्राय अर्धमन्येभ्यो देवेभ्य इत्युक्तं भवति । तथा तैत्तिरीयकं । यत्सर्वेषामर्धमिंद्रः प्रति तस्मादिंद्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः । तै° सं° ५. ४. ८. ३.। इति ॥

सा॒कं जा॒तः क्रतु॑ना सा॒कमोज॑सा ववक्षिथ सा॒कं वृ॒द्धो वी॒र्यैः॑ सास॒हिर्मृधो॒ विच॑र्षणिः ।

दाता॒ राधः॑ स्तुव॒ते काम्यं॒ वसु॒ सैनं॑ सश्चद्दे॒वो दे॒वं स॒त्यमिन्द्रं॑ स॒त्य इन्दुः॑ ॥३

सा॒कम् । जा॒तः । क्रतु॑ना । सा॒कम् । ओज॑सा । व॒व॒क्षि॒थ॒ । सा॒कम् । वृ॒द्धः । वी॒र्यैः॑ । स॒स॒हिः । मृधः॑ । विऽच॑र्षणिः ।

दाता॑ । राधः॑ । स्तु॒व॒ते । काम्य॑म् । वसु॑ । सः । ए॒न॒म् । स॒श्च॒त् । दे॒वः । दे॒वम् । स॒त्यम् । इन्द्र॑म् । स॒त्यः । इन्दुः॑ ॥

साकं । जातः । क्रतुना । साकं । ओजसा । ववक्षिथ।
साकं । वृद्धः। वीर्यैः। ससहिः । मृधः । विऽचर्षणिः ।

दाता । राधः । स्तुवते । काम्यं । वसु। सः । एनं । सश्वत् ।
देवः । देवं । सत्यं । इंद्रं । सत्यः । इंदुः ॥३॥

क्रतुना कर्मणा प्रज्ञया वा साकं सह जातः साकमोजसा बलेन सह ववक्षिथ । विश्वं वोढुमिच्छसि ॥ वहेः सनंतस्य लिटि मंत्रत्वादाम्न भवति । किंच त्वं वीयैः शत्रुहननादिलक्षणैः पराक्रमैः साकं सह वृद्धः प्रवृद्धो मृधो हिंसकान् संग्रामान्वा सासहिः ॥ न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः । तेषामभिभविता । विचर्षणिः पुण्यकृतो ऽपुण्यकृतश्च विशेषेण द्रष्टा स्तुवते स्तोत्रं कुर्वाणाय यजमानाय राधः साधकं काम्यं प्रार्थनीयं वसु धनं दाता

सन् ववक्षिथेति समन्वयः । सैनमिति परोक्षनिर्देशः सिद्धार्थश्च ।।

तव॒ त्यन्नर्यं॑ नृ॒तोऽपं इन्द्र प्रथ॒मं पू॒र्व्यं दि॒वि प्र॒वाच्यं॑ कृ॒तम् ।

यद्दे॒वस्य॒ शवं॑सा॒ प्रारिं॑णा॒ असुं॑ रि॒णन्न॒पः ।

भुव॒द्विश्वं॑म॒भ्यादें॑व॒मोजं॑सा वि॒दादूर्जं॑ श॒तक्रं॑तुर्वि॒दादिषं॑म् ॥ ४

तवं । त्यत् । नर्यं॑म् । नृ॒तो॒ इतिं॑ । अपः॑ । इ॒न्द्र॒ । प्र॒थ॒मम् । पू॒र्व्यम् । दि॒वि । प्र॒ऽवाच्यं॑म् । कृ॒तम् ।

यत् । दे॒वस्यं॑ । शवं॑सा । प्र । अरिं॑णाः । असुं॑म् । रि॒णन् । अ॒पः ।

भुवंत् । विश्वंम् । अ॒भि । अदेंवम् । ओजंसा । वि॒दात् ।
ऊर्जंम् । श॒तऽक्रंतुः । वि॒दात् । इषंम् ॥४

तव । त्यत् । नर्यं। नृतो इति । अपः। इंद्र। प्रथमं । पूर्व्यं ।
दिवि। प्रऽवाच्यं । कृतं ।

यत् । देवस्य । शवसा । प्र। अरिणाः । असुं । रिणन् ।
अपः ।

भुवत्। विश्वं । अभि। अदेवं। ओर्जसा। विदात्। ऊर्जं।
शतऽक्रतुः।विदात्। इषं ॥४॥

नृतो सर्वेषां नर्तयितः हे इंद्र नर्यं नराणां हितकरं प्रथमं
प्रततं ॥ प्रथमं प्रततमिति यास्कः ॥ पूर्व्यं पूर्वकालभवं
त्वया कृतं । तव त्यत् तदपः कर्म दिवि स्वर्गलोके प्रवाच्यं
। प्रकर्षेण वक्तव्यं । श्लाघनीयमित्यर्थः । किं तत् । देवस्य
विजिगीषोरसुरस्यासुं प्राणं रिणन् हिंसन् त्वमपस्तेन

निरुद्धान्युदकानि प्रारिणाः । प्रैरयः । इति यदेतत्कर्म तत्प्रवाच्यमिति समन्वयः । परोक्षनिर्देशोऽवशिष्टः । स इंद्रो विश्वं व्याप्तमदेवं तमोरूपमसुरमोजसा बलेनाभिभुवत् । अभिभवतु । किंच शतक्रतुरिंद्र ऊर्जं बलं विदात् । इषं हविर्लक्षणमन्नं च विदात् ॥ विदिर् लाभे शविकरणी । लेट्यडागमः ॥ ॥२८॥ ॥२॥

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.२२&oldid=208782" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.२३

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.२२
सूक्तं २.२३
गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः
सूक्तं २.२४ →

दे. बृहस्पतिः, १, ५, ९, ११, १७, १९ ब्रह्मणस्पतिः। जगती, १५, १९ त्रिष्टुप्

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवस्तमम् ।

ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आ नः शृण्वन्नूतिभिः सीद सादनम् ॥१॥

देवाश्चित्ते असुर्य प्रचेतसो बृहस्पते यज्ञियं भागमानशुः ।

उस्रा इव सूर्यो ज्योतिषा महो विश्वेषामिज्जनिता ब्रह्मणामसि ॥२॥

आ विबाध्या परिरापस्तमांसि च ज्योतिष्मन्तं रथमृतस्य तिष्ठसि ।

बृहस्पते भीमममित्रदम्भनं रक्षोहणं गोत्रभिदं स्वर्विदम् ॥३॥

सुनीतिभिर्नयसि त्रायसे जनं यस्तुभ्यं दाशान्न तमंहो अश्नवत् ।

ब्रह्मद्विषस्तपनो मन्युमीरसि बृहस्पते महि तत्ते महित्वनम् ॥४॥

न तमंहो न दुरितं कुतश्चन नारातयस्तितिरुर्न द्वयाविनः ।

विश्वा इदस्माद्ध्वरसो वि बाधसे यं सुगोपा रक्षसि ब्रह्मणस्पते ॥५॥

त्वं नो गोपाः पथिकृद्विचक्षणस्तव व्रताय मतिभिर्जरामहे ।

बृहस्पते यो नो अभि ह्वरो दधे स्वा तं मर्मर्तु दुच्छुना हरस्वती ॥६॥

उत वा यो नो मर्चयादनागसोऽरातीवा मर्तः सानुको वृकः ।

बृहस्पते अप तं वर्तया पथः सुगं नो अस्यै देववीतये कृधि ॥७॥

त्रातारं त्वा तनूनां हवामहेऽवस्पर्तरधिवक्तारमस्मयुम् ।

बृहस्पते देवनिदो नि बर्हय मा दुरेवा उत्तरं सुम्नमुन्नशन् ॥८॥

त्वया वयं सुवृधा ब्रह्मणस्पते स्पार्हा वसु मनुष्या ददीमहि ।

या नो दूरे तळितो या अरातयोऽभि सन्ति जम्भया ता अनप्नसः ॥९॥

त्वया वयमुत्तमं धीमहे वयो बृहस्पते पप्रिणा सस्निना युजा ।

मा नो दुःशंसो अभिदिप्सुरीशत प्र सुशंसा मतिभिस्तारिषीमहि ॥१०॥

अनानुदो वृषभो जग्मिराहवं निष्टप्ता शत्रुं पृतनासु सासहिः ।

असि सत्य ऋणया ब्रह्मणस्पत उग्रस्य चिद्दमिता वीळुहर्षिणः ॥११॥

अदेवेन मनसा यो रिषण्यति शासामुग्रो मन्यमानो जिघांसति ।

बृहस्पते मा प्रणक्तस्य नो वधो नि कर्म मन्युं दुरेवस्य शर्धतः ॥१२॥

भरेषु हव्यो नमसोपसद्यो गन्ता वाजेषु सनिता धनंधनम् ।

विश्वा इदर्यो अभिदिप्स्वो मृधो बृहस्पतिर्वि ववर्हा रथाँ इव ॥१३॥

तेजिष्ठया तपनी रक्षसस्तप ये त्वा निदे दधिरे दृष्टवीर्यम् ।

आविस्तत्कृष्व यदसत्त उक्थ्यं बृहस्पते वि परिरापो अर्दय ॥१४॥

बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद्द्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु ।

यद्दीदयच्छवस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम् ॥१५॥

मा न स्तेनेभ्यो ये अभि द्रुहस्पदे निरामिणो रिपवोऽन्नेषु जागृधुः ।

आ देवानामोहते वि व्रयो हृदि बृहस्पते न परः साम्नो विदुः ॥१६॥

विश्वेभ्यो हि त्वा भुवनेभ्यस्परि त्वष्टाजनत्साम्नःसाम्नः कविः ।

स ऋणचिदृणया ब्रह्मणस्पतिर्द्रुहो हन्ता मह ऋतस्य धर्तरि ॥१७॥

तव श्रिये व्यजिहीत पर्वतो गवां गोत्रमुदसृजो यदङ्गिरः ।

इन्द्रेण युजा तमसा परीवृतं बृहस्पते निरपामौब्जो अर्णवम् ॥१८॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्व ।

विश्वं तद्भद्रं यदवन्ति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१९॥

सायणभाष्यम्

तृतीयेऽनुवाके दश सूक्तानि। तत्रेदमेकोनविंशत्यृचं गार्त्समदं प्रथम सूक्तम् । अत्रेयमणुक्रमणिका- ' गणानामेकोना ब्राह्मणस्पत्यं ह बार्हस्पत्यास्तु दृष्टलिङ्गाः पञ्चदश्यन्त्ये त्रिष्टुभौ ' इति । पञ्चदश्येकोनविंशी च त्रिष्टुभौ । शिष्टा जगत्यः । यासु बृहस्पतिशब्दः श्रूयते ता बार्हस्पत्याः । शिष्टा ब्राह्मणस्पत्याः ।। प्रवर्ग्ये अभिष्टवे एतत्सूक्तम् । ' स्पृष्ट्वोदकम् ' इति खण्डे सूत्रितं-- ' गणानां त्वा प्रथश्च यस्य ' (आश्व. श्रौ. ४. ६) इति ।।

ग॒णानां᳚ त्वा ग॒णप॑तिं हवामहे क॒विं
क॑वी॒नामु॑प॒मश्र॑वस्तमम् ।

ज्ये॒ष्ठ॒राजं॒ ब्रह्म॑णां ब्रह्मणस्पत॒ आ नः॑ शृ॒ण्वन्नू॒तिभिः॑ सीद॒
साद॑नम् ॥१

ग॒णाना॑म् । त्वा॒ । ग॒णऽप॑तिम् । ह॒वा॒म॒हे॒ । क॒विम् ।
क॒वी॒नाम् । उ॒प॒मश्र॑वःऽतमम् ।

ज्ये॒ष्ठ॒ऽराज॑म् । ब्रह्म॑णाम् । ब्र॒ह्म॒णः॒ । प॒ते॒ । आ । नः॒ ।
शृ॒ण्वन् । ऊ॒तिऽभिः॑ । सी॒द॒ । सद॑नम् ॥१

गणानां । त्वा । गणऽपतिं । हवामहे । कविं । कवीनां ।
उपमश्रवःऽतमं ।

ज्येष्ठऽराजं। ब्रह्मणां। ब्रह्मणः। पते। आ। नः। शृण्वन्।
ऊतिऽभिः। सीद। सदनं ॥१॥

हे ब्रह्मणस्पते ब्रह्मणोऽन्नस्य परिवृढस्य कर्मणो वा पते पालयितः गणानां देवादिगणानां संबंधिनं गणपतिं स्वीयानां पतिं । कवीनां क्रांतदर्शिनां कविं । उपमश्रवस्तमं । उपमीयतेऽनयेत्युपमा । सर्वेषामन्नानामुपमानं श्रवोऽन्नं यस्य स तथोक्तः । अतिशयेनोपमश्रवा उपमश्रवस्तमः ॥ उपमः माङ् माने। आतश्चोपसर्गे करणेऽङ्प्रत्ययः । ङ्यापोः संज्ञाछंदसोरिति ह्रस्वत्वं ॥ ज्येष्ठराजं । ज्येष्ठाः प्रशस्यतमाः । तेषां मध्ये राजंतं ब्रह्मणां मंत्राणां स्वामिनं त्वा त्वां हवामहे । अस्मिन्कर्मण्याह्वयामः । किंच नोऽस्माकं स्तुतीः शृण्वन् त्वमूतिभिः। पालनैर्हेतुभूतैः सादनं । सीदंत्यस्मिन्निति सदनं । यज्ञगृहमासीद । उपविश ॥

दे॒वाश्चिं॑त्ते असु॒र्य॒ प्रचें॑तसो॒ बृहं॑स्पते य॒ज्ञियं॑ भा॒गमां॑नशुः ।

उ॒स्रा इं॑व॒ सूर्यो॒ ज्योतिं॑षा म॒हो विश्वें॑षा॒मिज्जंनि॒ता
ब्रह्मं॑णामसि ॥२

दे॒वाः । चि॒त् । ते॒ । अ॒सु॒र्य॒ । प्रऽचें॑तसः । बृहं॑स्पते ।
य॒ज्ञियं॑म् । भा॒गम् । आ॒न॒शु॒ः ।

उ॒स्राःऽइं॑व । सूर्यः॑ । ज्योतिं॑षा । म॒हः । विश्वें॑षाम् । इत् ।
ज॒नि॒ता । ब्रह्मं॑णाम् । अ॒सि॒ ॥२

देवाः। चित् । ते । असुर्य। प्रऽचेतसः । बृहस्पते । यज्ञियं ।
भागं । आनशुः ।

उस्राःऽइव । सूर्यः। ज्योतिषा। महः। विश्वेषां। इत् ।
जनिता। ब्रह्मणां । असि ॥२॥

असुर्य असुराणां हंतः हे बृहस्पते प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानास्ते
त्वदीया देवाश्चित् देवा अपि यज्ञियं यज्ञार्हं भागमानशुः ।
प्राप्नुवन् । यद्वा प्रचेतस इति बृहस्पतेर्विशेषणं ।

प्रकृष्टज्ञानवतस्ते तव संबंधिनो देवा इति योजनीयं । यद्वा प्रचेतसः । विभक्तिपरिणामः । प्रचेतसि त्वयि सति देवा यज्ञियं भागमानशिरे । कर्मविघ्नकारिणामसुराणां रक्षोघ्नमंत्रैरपाकरणात् । न वै ब्रह्मण्वद्रिष्यति । ऐ° ब्रा° १. १३.। इति श्रवणात् । ज्योतिषा तेजसा महो मंहनीयः सूर्य उस्रा इव । उस्राः किरणाः ॥ स्फायितंचीत्यादिना रक्प्रत्ययः ॥ यथा किरणान् जनयति तथा विश्वेषां सर्वेषां ब्रह्मणां मंत्राणां जनिता जनयितैवासि ॥ जनिता मंत्र इति निपातनाणिलोपः ॥

आ वि॒बाध्यां परि॒राप॒स्तमां॑सि च॒ ज्योतिं॑ष्मन्तं॒ रथ॑मृ॒तस्यं तिष्ठसि ।

बृहं॑स्पते भी॒मम॑मित्र॒दम्भं॑नं रक्षो॒हणं॑ गोत्र॒भिदं॑ स्व॒र्विदं॑म् ॥ ३

आ । वि॒ऽबाध्य॑ । प॒रि॒ऽरपः॑ । तमां॑सि । च॒ ।
ज्योति॑ष्मन्त॑म् । रथ॑म् । ऋ॒तस्य॑ । ति॒ष्ठ॒सि॒ ।

बृह॑स्पते । भी॒मम् । अ॒मि॒त्र॒ऽदम्भ॑नम् । र॒क्ष॒ःऽहन॑म् ।
गो॒त्र॒ऽभिद॑म् । स्व॒ःऽविद॑म् ॥३

आ। विऽबाध्य । परिऽरपः। तमांसि । च । ज्योतिष्मंतं ।
रथं। ऋतस्य । तिष्ठसि ।

बृहस्पते । भीमं । अमित्रऽदंभनं । रक्षःऽहनं। गोत्रऽभिदं ।
स्वःऽविदं ॥३॥

हे बृहस्पते परिरपः । परितो रपः पापरूपं रक्षः ॥ यद्वा रप लप व्यक्तायां वाचि । क्विप् ॥ परिवदतो निंदकान् तमांसि च विबाध्य तेजसा निराकृत्य ज्योतिष्मंतं ज्योतिषा तद्वंतमृतस्य यज्ञस्य प्रापकं भीमं शत्रूणां भयंकरममित्रदंभनं शत्रूणां हिंसकं । तदेवाह रक्षोहणं

रक्षसां हंतारं गोत्रभिदं मेघानां भेत्तारं स्वर्विदं स्वर्गस्य लंभकं रथमातिष्ठसि । अधितिष्ठसि ॥ ।

सुनी॒तिभिंर्नयसि॒ त्रायंसे॒ जन॒ं यस्तुभ्य॒ं दाश॒ान्न तमंहों अश्नवत् ।

ब्र॒ह्म॒द्विष॒स्तपंनो मन्यु॒मीरंसि॒ बृहंस्पत॒े महि॒ तत्तें महित्व॒नम् ॥४

सुनी॒तिऽभिः । न॒य॒सि॒ । त्रायंसे । जनंम् । यः । तुभ्यंम् । दाशांत् । न । तम् । अंहः । अ॒श्न॒व॒त् ।

ब्र॒ह्म॒ऽद्विषः । तपंनः । म॒न्यु॒ऽमीः । अ॒सि॒ । बृहंस्पते । महिं । तत् । ते॒ । म॒हि॒ऽत्व॒नम् ॥४

सुनीतिऽभिः। नयसि। त्रायसे। जनं । यः । तुभ्यं। दाशात्। न। तं । अंहः । अश्नवत् ।

ब्रह्मऽद्विषः। तपनः। मन्युऽमीः। असि। बृहस्पते । महि। तत् । ते । महिऽत्वनं ॥४॥

हे बृहस्पते सुनीतिभिः । शोभनं नीतयो येषु ते सुनीतयः सन्मार्गाः । तैर्जनं नयसि । अपेक्षितफलं प्रापयसि । त्रायसे । जनमापद्भ्यो रक्षसि च । यो यजमानस्तुभ्यं हविर्लक्षणमन्नं दाशात् प्रयच्छेत् ॥ दाशृ दाने । लेट्यडागमः ॥ तमंहः पापं पापरूपं दारिद्र्यं वा नाश्नवत् । न प्राप्नुयात् ॥ अश्नोतेर्लेटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । अडागमः ॥ ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणानां मंत्राणां वा द्वेष्टुस्त्पनस्तापकोऽसि । किंच मन्युमीर्मन्योः क्रोधस्य परेषां ज्ञानस्य वा हिंसकोऽसि ॥ मीङ् हिंसायां । क्विप् ॥ ते तव तत्तादृशं महि महत् प्रभूतं महित्वनं माहात्म्यमस्ति ।

न तमंहो न दुंरितं कुतंश्चन नारांतयस्तितिरुर्न द्वंयाविनः ।

विश्वा इदंस्माद्ध्वरसो वि बांधसे यं सुंगोपा रक्षंसि ब्रह्मणस्पते ॥५

न । तम् । अंहः । न । दुःऽइतम् । कुतः । चन । न । अरांतयः । तितिरुः । न । द्वयाविनः ।

विश्वाः । इत् । अस्मात् । ध्वरसः । वि । बाधसे । यम् । सुऽगोपाः । रक्षंसि । ब्रह्मणः । पते ॥५

न। तं । अंहः। न। दुःऽइतं । कुतः । चन। न। अरातयः। तितिरुः । न। द्वयाविनः।

विश्वाः। इत्। अस्मात्।ध्वरसः।वि। बाधसे। यं । सुऽगोपाः।रक्षसि। ब्रह्मणः।पते ॥५॥

हे ब्रह्मणस्पते सुगोपाः सुष्ठु पालयिता त्वं यं जनं रक्षसि पालयसि तं जनमंह आहंतव्यं दुःखं न बाधते । दुरितं तत्कारणं पापं च न बाधते । अरातयो हिंसकास्तं जनं कुतश्चन सर्वासु दिक्षु न तितिरुः ॥ तिरतिर्हिंसाकर्मा। लिट्॥ न हिंसंति । तथा द्वयाविनः । मनस्यन्यत्क्रियायां चान्यदित्येतद्द्वयं येषामस्ति ते द्वयाविनो । वंचकाः । तेऽपि तं जनं न बाधंते । किंच ध्वरसो हिंसिका विश्वाः सर्वाः सेनास्तदर्थं विबाधसे । विशेषेण बाधस एव ॥ ॥ २९॥

त्वं नो॑ गो॒पाः प॑थि॒कृद्वि॑चक्ष॒णस्तव॑ व्र॒ताय॑ म॒तिभि॑र्जरामहे ।

बृह॑स्पते॒ यो नो॑ अ॒भि ह्वरो॑ द॒धे स्वा तं म॑र्मर्तु दु॒च्छुना॒ हर॑स्वती ॥६

त्वम् । न॒ः । गो॒पाः । प॒थि॒ऽकृत् । वि॒ऽच॒क्ष॒णः । तवं ।
व्र॒तायं । म॒तिऽभिः॑ । ज॒रा॒म॒हे॒ ।

बृहं॑स्पते । यः । न॒ः । अ॒भि । ह्वरः॑ । द॒धे । स्वा । तम् ।
म॒र्म॒र्तु॒ । दु॒च्छुनां । हरं॑स्वती ॥६

त्वं । नः । गोपाः। पथिऽकृत् । विऽचक्षणः। तव । व्रताय ।
मतिऽभिः । जरामहे।

बृहस्पते । यः । नः। अभि। ह्वरः। दधे। स्वा। तं । मर्मर्तु ।
दुच्छुना। हरस्वती ॥६॥

हे बृहस्पते त्वं नोऽस्माकं गोपाः पालयिता पथिकृत्
सन्मार्गश्च भवसि । विचक्षणो विशेषेण द्रष्टा सर्वज्ञस्त्वं ।
तव व्रताय त्वत्संबंधिने यज्ञाय मतिभिः स्तोत्रैर्जरामहे ।
स्तुमः ॥ जरतिः स्तुतिकर्म ॥ यः पुमान् नोऽस्मानभि
अभिलक्ष्य ह्वरः ॥ ह्वृ कौटिल्ये । भावेऽसुन् ॥ कौटिल्यं

दधे विदधाति तं स्वा स्वीया दुच्छुना दुर्बुद्धिर्हरस्वती वेगवती सती मर्मर्तु । मोचयतु ॥ मृङ् प्राणत्यागे। अंतर्भावितण्यर्थस्य यङ्लुकि लोटि रूपं ।

उ॒त वा॒ यो नों म॒र्चया॒दनांगसोऽराती॒वा मर्तः सानु॒को वृकः ।

बृहंस्पते॒ अप॒ तं वंर्तया प॒थः सु॒गं नों अ॒स्यै दे॒ववींतये कृधि ॥७

उ॒त । वा॒ । यः । नः॒ । म॒र्चयांत् । अनांगसः । अ॒रा॒ति॒ऽवा । मर्तः । सा॒नु॒कः । वृकः ।

बृहंस्पते । अपं । तम् । व॒र्त॒य॒ । प॒थः । सु॒ऽगम् । नः॒ । अ॒स्यै । दे॒वऽवींतये । कृ॒धि॒ ॥७

उत । वा। यः । नः। मर्चयात् । अनागसः । अरातिऽवा। मर्तः। सानुकः । वृकः ।

बृहस्पते । अप। तं । वर्तय । पथः । सुऽगं । नः। अस्यै । देवऽवीतये । कृधि ॥७॥

उत वा अपि च हे बृहस्पते अरातीवाभिमुखमागमनवान् सानुकः समुच्छ्रितः ॥ सानु समुच्छ्रितमिति यास्कः । नि° २. २४. ॥ वृकः ॥ वृक आदाने ॥ धनादीनामादाता यो मर्तो मनुष्योऽनागसोऽपराधहीनान्नो ऽस्मान् मर्चयात् ॥ मर्चयतिर्हिंसाकर्मा ॥ हिंस्यात् । तं मर्तं पथो वैदिकान्मार्गादपवर्तय । निवर्तय । नोऽस्माकमस्यै देववीतये । देवानां वीतिं सोमभक्षणमर्चयतीति देववीतिर्यज्ञः । अस्यै देववीतयेऽस्मै यज्ञाय नोऽस्माकं सुगं सुष्ठु गंतव्यं मार्गं कृधि । कुरु । यज्ञानुष्ठानाय सुमतिं देहीत्यर्थः ।

त्रा॒तारं॑ त्वा त॒नूनां॑ हवाम॒हेऽवं॑स्पर्तरधिव॒क्तारं॑मस्म॒युम् ।

बृहं॑स्पते देव॒निदो॒ नि बं॑र्हय॒ मा दु॒रेवा॒ उत्तं॑रं सु॒म्नमुन्नं॑शन् ॥
८

त्रा॒तारं॑म् । त्वा॒ । त॒नूनां॑म् । ह॒वा॒म॒हे॒ । अवं॑ऽस्पर्तः ।
अ॒धि॒ऽव॒क्तारं॑म् । अ॒स्म॒युम् ।

बृहं॑स्पते । दे॒व॒ऽनिदः॑ । नि । ब॒र्ह॒य॒ । मा । दुः॒ऽएवाः॑ ।
उत्ऽतं॑रम् । सु॒म्नम् । उत् । न॒श॒न् ॥८

त्रातारं । त्वा । तनूनां। हवामहे । अवऽस्पर्तः ।
अधिऽवक्तारं । अस्मऽयुं ।

बृहस्पते । देवऽनिदः । नि। बर्हय। मा। दुःऽएवः। उत्ऽतरं।
सुम्नं । उत्। नशन् ॥८॥

अवस्पर्तः उपद्रवेभ्यः पारयितः । यद्वा अवसा रक्षणेनापद्भ्यः पारयितः हे बृहस्पते तनूनामंगानां पुत्रादीनां वा त्रातारं पालयितारमधिवक्तारमस्मासु पक्षपातेनाधिकं वक्तारमस्मयुं हविष्प्रदानस्मान् कामयमानं त्वां हवामहे । अस्मिन्कर्मण्याह्वयामः । किंच देवनिदो देवनिंदकानसुरान् निबर्हय। विनाशय। दुरेवा दुष्टगमना दुर्बुद्धयः शत्रव उत्तरमुत्कृष्टतरं सुम्नं सुखं मा उन्नशन् । मा व्याप्नुवंतु । ।

त्वया॑ व॒यं सु॒वृधा॑ ब्रह्मणस्पते स्पा॒र्हा वसु॑ मनु॒ष्या द॑दीमहि ।

या नो॑ दू॒रे त॒ळितो॒ या अरा॑तयो॒ऽभि सन्ति॑ ज॒म्भया॒ ता अ॑नु॒प्रसः॑ ॥९

त्वया॑ । व॒यम् । सु॒ऽवृधा॑ । ब्र॒ह्म॒ण॒ः । प॒ते॒ । स्पा॒र्हा । वसु॑ ।
म॒नु॒ष्या॑ । आ । द॒दी॒म॒हि॒ ।

याः । न॒ः । दू॒रे । त॒ळितः॑ । याः । अरा॑तयः । अ॒भि । सन्ति॑ । ज॒म्भय॑ । ताः । अ॒न॒प्नसः॑ ॥९

त्वया । वयं । सुऽवृधा । ब्रह्मणः । पते । स्पार्हा । वसु ।
मनुष्या । आ। ददीमहि।

याः। नः । दूरे । तळितः। याः । अरातयः । अभि। संति ।
जंभय । ताः। अनप्नसः ॥९॥

हे ब्रह्मणस्पते सुवृधा सुष्ठु वर्धयित्रा त्वया हेतुना वयं स्पार्हा स्पृहणीयानि वसु धनानि मनुष्या ॥ सुपां सुलुगिति चतुर्थो बहुवचनस्याकारः ॥ मनुष्येभ्यो दातृभ्य आददीमहि । गृह्णीमहे ॥ आङो दोऽनास्यविहरण इत्यात्मनेपदं ॥ दूरे दूरदेशे या अरातयः याश्च

तळितोंऽतिकेऽरातयो नोऽस्मानभि संति । अभि भवंति अनप्नसः कर्महीनान् ता अरातीस्तान् शत्रून् जंभय । नाशय ॥ जभि नाशने चुरादिः । अत्र निरुक्तं । त्वया वयं सुवर्धयित्रा ब्रह्मणस्पते स्पृहणीयानि वसूनि मनुष्येभ्य आददीमहि याश्च नो दूरे तळितो याश्चांतिके ऽरातयोऽदानकर्माणो वादानप्रज्ञा वा जंभय ता अनप्नसो ऽप्न इति रूपनाम । नि॰ ३. ११.। इति ।।

त्वयां व॒यमु॑त्त॒मं धीं॑मह॒े वय॒ो बृहं॑स्पत॒े पप्रिं॑ण॒ा सस्निं॑ना यु॒जा ।

मा नों दु॒ःशंसों अभिदि॒प्सुरीं॑शत॒ प्र सु॒शंसां म॒तिभिं॑स्तारिषीमहि ॥१०

त्वयां । व॒यम् । उ॒त्ऽत॒मम् । धी॒म॒ह॒े । वयः॑ । बृहं॑स्पते । पप्रिं॑णा । सस्निं॑ना । यु॒जा ।

मा । न॒ः । दुः॒ऽशंस॑ः । अ॒भि॒ऽदि॒प्सुः । ई॒श॒त॒ । प्र ।
सु॒ऽशंसा॑ः । म॒तिऽभि॑ः । ता॒रि॒षी॒म॒हि॒ ॥१०

त्वया । वयं । उत्ऽतमं । धीमहे । वयः। बृहस्पते ।
पप्रिणा। सस्निना। युजा ।।

मा। नः। दुःऽशंसः।अभिऽदिप्सुः। ईशत। प्र। सुऽशंसाः।
मतिऽभिः। तारिषीमहि ॥१०॥

हे बृहस्पते पप्रिणा ॥ पॄ पालनपूरणयोः । आदृगमहनेति किन्प्रत्ययः । छांदसो यणादेशः ॥ कामानां पूरकेण सस्निना शुद्धेन युजा सहायेन त्वया हेतुनोत्तमं वयो हविर्लक्षणमन्नं वयं धीमहे । धारयामः ॥ धी धारणे । दैवादिकः । दुःशंसो
दुःशंसनीयोऽभिदिप्सुरभिदंभितुमभिभवितुमिच्छुः पुरुषो नोऽस्माकं मा ईशत । मा ईशिष्ट । ईश्वरो मा भवतु ॥ ईश ऐश्वर्ये । लेट्यडागमः । वयं मतिभिः स्तोत्रैः सुशंसाः

शोभनशंसनोपेताः। संतः प्रतारिषीमहि । प्रकर्षेण वर्धेमहि ॥ ॥ ३० ॥

अ॒ना॒नु॒दो वृ॑ष॒भो जग्मि॑राह॒वं निष्ट॑प्ता॒ शत्रु॒ं पृत॑नासु सास॒हिः ।

असि॑ स॒त्य ऋ॑ण॒या ब्र॑ह्मणस्पत उ॒ग्रस्य॑ चिद्दमि॒ता वीं॑ळुह॒र्षिणः॑ ॥११

अ॒न॒नु॒ऽदः । वृ॒ष॒भः । जग्मिः॑ । आ॒ऽह॒वम् । निःऽत॑प्ता । शत्रु॑म् । पृत॑नासु । स॒स॒हिः ।

असि॑ । स॒त्यः । ऋ॒ण॒ऽयाः । ब्र॒ह्म॒ण॒ः । प॒ते॒ । उ॒ग्रस्य॑ । चि॒त् । द॒मि॒ता । वी॒ळु॒ऽह॒र्षिणः॑ ॥११

अननुऽदः। वृषभः। जग्मिः । आऽहवं। निःऽतप्ता। शत्रुं। पृतनासु । ससहिः।।

असि। सत्यः। ऋणऽयाः। ब्रह्मणः । पते।उग्रस्य।चित्।
दमिता। वीळुऽहर्षिणः॥११॥

हे ब्रह्मणस्पते अनानुदः । अनु पश्चाद्ददातीत्यनुदः । स यस्य नास्तीत्यननुदः । दात्रंतरशून्य इत्यर्थः । अत एवं वृषभः कामानां वर्षिता । आहवं ॥ आह्वयतेऽत्रेत्याहवो युद्धं । आङि युद्धे । पा°३. ३. ७३.। इत्यप्प्रत्ययः संप्रसारणं च । तद्युद्धं जग्मिर्गंता ॥ आदृगमहनेति किन्प्रत्ययः । लिङ्वद्भावादाहवमित्यत्र षष्ठीप्रतिषेधः । शत्रुं शातयितारं निष्टप्ता। नितरां तस्य तापकः । तृनंतत्वात्षष्ठीप्रतिषेधः । निसस्तपतावनासेवने । पा८. ३. १०२.। इति षत्वं । तादौ च नितीति गतेः स्वरः । पृतनासु संग्रामेषु सासहिः शत्रूणामभिभविता । एतादृशस्त्वं सत्यः सत्यपराक्रमः सत्यप्रज्ञो वासि। ऋणया ऋणस्य यावयितासि ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोः। ण्यंतस्य क्विपि णिलोपे लोपो व्योर्वलीति वलोपः ॥ किंच उग्रस्य चित्

ओजस्विनोऽपि दमितोपशमयिता वीळुहर्षिणो दृढहर्षस्य कामुकस्य नास्तिकस्य चिद्दमितासि ॥

अदे॑वेन॒ मन॑सा॒ यो रि॑ष॒ण्यति॑ शा॒सामु॒ग्रो मन्य॑माना॒ो जिघां॑सति ।

बृह॑स्पते॒ मा प्रण॒क्तस्य॑ नो व॒धो नि क॑र्म म॒न्युं दु॒रेव॑स्य॒ शर्ध॑तः ॥१२

अदे॑वेन । मन॑सा । यः । रि॒ष॒ण्यति॑ । शा॒साम् । उ॒ग्रः । मन्य॑मानः । जिघां॑सति ।

बृह॑स्पते । मा । प्रण॑क् । तस्य॑ । न॒ः । व॒धः । नि । क॒र्म॒ । म॒न्युम् । दु॒ःऽएव॑स्य । शर्ध॑तः ॥१२

अदेवेन । मनसा। यः । रिषण्यति । शासां। उग्रः । मन्यमानः । जिघांसति ।

बृहस्पते । मा। प्रणक्। तस्य। नः । वधः। नि। कर्म। मन्युं। दुःऽएवस्य। शर्धतः ॥१२॥

यः पुमान् अदेवेन देवानमन्यमानेन यद्वा आसुरवृत्तिविशिष्टेन मनसास्मान् रिषण्यति । हिनस्ति । दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यतीति निपातितः ॥ यश्चोग्रः पापचित्तो मन्यमान आत्मानं बहु मन्यमानः पुमान् शासामुक्थस्य शंसितारं । यद्वा अस्माकमाशंसां । शासितॄणामुग्र इति वा योजनीयं । अस्मान् जिघांसति । हंतुमिच्छति ॥ हंतेः सन्यज्झनगमां सनोति दीर्घः ॥ हे बृहस्पते तस्य वधः ॥ वध्यतेऽनेनेति वध आयुधं । नो ऽस्मान्मा प्रणम् ॥ पृची संपर्के श्नम् विकरणी । व्यत्ययेनामागमः । चादिलोप इति न निघातः । व्यत्ययेनाद्युदात्तः ॥ किंच दुरेवस्य दुष्टगमनस्य शर्धतो बलवतः । यद्वा दुष्टाभिसंधेर्वेगं कुर्वतस्तस्य मन्युं क्रोधं ज्ञानं वा नि कर्म । त्वत्प्रसादान्निराकुर्मश्च ॥

भरे॑षु हव्यो॒ नमं॑सोप॒सद्यो॒ गन्ता॒ वाजे॑षु सनिं॑ता॒ धनं॑धनम् ।

विश्वा॒ इद॒र्यो अ॑भिदि॒प्स्वो॒३॒ मृधो॒ बृह॒स्पति॒र्वि व॑वर्हा॒ रथाँ॑ इव ॥१३

भरे॑षु । हव्यः॑ । नमं॑सा । उ॒प॒ऽसद्यः॑ । गन्ता॑ । वाजे॑षु । सनिं॑ता । धनं॑म्ऽधनम् ।

विश्वाः॑ । इत् । अ॒र्यः । अ॒भि॒ऽदि॒प्स्वः॑ । मृधः॑ । बृह॒स्पतिः॑ । वि । व॒व॒र्ह॒ । रथां॑न्ऽइव ॥१३

भरेषु । हव्यः । नमसा । उपऽसद्यः । गंता । वाजेषु । सनिता । धनंऽधनं ।

विश्वाः। इत्। अर्यः। अभिदिप्स्वः। मृधः। बृहस्पतिः।वि। ववर्ह। रथान्ऽइव ॥१३॥

स बृहस्पतिर्भरेषु संग्रामेषु हव्यो योद्धृभिः स्वरक्षणार्थमाह्वातव्यो नमसोपसद्यः सर्वैर्नमसोपसदनीयः । किंच वाजेषु गंता । संग्रामेषु रक्षार्थं गमनशीलः। तथा धनं धनं सनिता संभक्ता दाता॥ तृनंतत्वात्षष्ठीप्रतिषेधः ॥ तथार्यः स्वामी बृहस्पतिरभिदिप्स्वोऽभिभवनेच्छावतीर्विश्वा इत् सर्वा एव मृधो हिंसिकाः सेना रथानिव युद्धे वेगेन परकीयान्रथानिव विववर्ह । विशेषेण शिथिलीचकार । यद्वा इवशब्दश्चार्थे । रथांश्च विववर्ह ॥ लडर्थे लिट् ।।

तेजिंष्ठया तप॒नी र॒क्षसंस्तप॒ ये त्वां नि॒दे दंधि॒रे दृ॒ष्टवींर्यम् ।

आ॒विस्तत्कृंष्व॒ यदसंत्त उ॒क्थ्यं१॒ बृहंस्पते॒ वि पंरि॒रापों अर्दय ॥१४

ते॒जिं॑ष्ठया । त॒प॒नी । र॒क्षसः॑ । त॒प॒ । ये । त्वा॒ । नि॒दे । द॒धि॒रे । दृ॒ष्टऽवीं॑र्यम् ।

आ॒विः । तत् । कृ॒ष्व॒ । यत् । अस॑त् । ते॒ । उ॒क्थ्यं॑म् । बृहं॑स्पते । वि । प॒रि॒ऽरपः॑ । अ॒र्द॒य॒ ॥१४

तेजिष्ठया। तपनी। रक्षसः । तप। ये। त्वा। निदे । दधिरे। दृष्टऽवीर्यं ।

आविः। तत् । कृष्व।यत्। असत् ।ते। उक्थ्यं। बृहस्पते । वि। परिऽरपः।अर्दय ॥१४॥

हे बृहस्पते तेजिष्ठयातिशयेन तिग्मया तपनी तापकारिण्या हेत्या रक्षसो राक्षसांस्तप । तापय । ये राक्षसा दृष्टवीर्यं युद्धेषु दृष्टपराक्रमं त्वां निदे निंदाया विषयं दधिरे । कृतवंतः । तान् तापयेति समन्वयः ।। ते तवोक्थ्यं सर्वैः प्रशंसनीयं यद्वीर्यमसत् पूर्वमासीत् तदधुनाविष्कृष्व ।

प्रकटीकुरु । तेन च वीर्येण परिरापः परिवदतो निंदकानसुरान् व्यर्दय । विशेषेण बाधस्व ॥

बार्हस्पत्ये पशावेषा हविषोऽनुवाक्या । प्रदानानामिति खंडे सूचितं । बृहस्पते अति यदर्यो अर्हात्तमृत्विया उप वाचः सचंते । आ°३.७.। इति ॥ एषैवाश्विनशस्त्रे परिधानीया । सूत्रितं । बृहस्पते अति यदर्यो अर्हादिति परिधानीया । आ°६.५.। इति ॥

बृहंस्पते॒ अति॒ यद॒र्यो अर्हा॑द्द्यु॒मद्वि॒भाति॒ क्रतु॑म॒ज्जने॑षु ।

यद्दी॒दय॒च्छव॑स ऋतप्रजात॒ तद॒स्मासु॒ द्रवि॑णं धेहि चि॒त्रम् ॥ १५

बृहं॑स्पते । अति॑ । यत् । अ॒र्यः । अर्हा॑त् । द्यु॒ऽमत् । वि॒ऽभाति॑ । क्रतु॑ऽमत् । जने॑षु ।

यत् । दी॒दयं॑त् । शवं॑सा । ऋ॒त॒ऽप्र॒जा॒त॒ । तत् । अ॒स्मासुं॑ । द्रविं॑णम् । धे॒हि॒ । चि॒त्रम् ॥१५

बृहस्पते । अति। यत् । अर्यः । अर्हात् । द्युमत्। विऽभाति । क्रतुऽमत् । जनेषु ।

यत्। दीदयत् । शवसा। ऋतऽप्रजात। तत । अस्मासु। द्रविणं । धेहि । चित्रं ॥१५॥

ऋतप्रजात सत्येनोत्पन्न हे बृहस्पते अर्यः श्रेष्ठो ब्राह्मणः सर्वान् कामेनतीत्य यद्ब्रह्मवर्चसं तेजोऽहीत्। पूजयेत् ॥ अर्ह पूजायां । लेव्यडागमः ॥ जनेषु ब्राह्मणेषु द्युमत् दीप्तियुक्तं क्रतुमत् ज्ञानोपेतं यद्ब्रह्मवर्चसं विभाति । विशेषेण दीप्यते । यच्च शवसा बलेन स्वाश्रयं जनं दीदयत् ॥ दीदयतिर्दीप्तिकर्मा ॥ दीपयति चित्रं चायनीयं तद्ब्रह्मवर्चसरूपं द्रविणमस्मासु धेहि । निधेहि ॥ यद्वा अर्य उदारोऽपि त्वया दत्तं धनमतीवार्हात्। श्रद्दधीत ।

यच्च त्वद्दत्तं धनं जनेषु तव स्तोत्रं कुर्वाणेषु दीप्तियुक्तं कर्मसाधनं च विभाति यच्च धनं शवसान्नादिसमृद्ध्या दीदयत् स्वाश्रयं दीपयति तादृशं धनमस्मासु धेहि । तथा च ब्राह्मणं । बृहस्पते अति यदर्यो अर्हादित्येतया परिदध्यात्तेजस्कामो ब्रह्मवर्चसकामोऽतीव वान्यान्ब्रह्मवर्चसमर्हतीति द्युमदिति द्युमदिव वै ब्रह्मवर्चसं विभातीति वीव वै ब्रह्मवर्चसं भाति यद्दीदयच्छवस ऋतप्रजातेति दीदायेव वै ब्रह्मवर्चसं तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रमिति चित्रमिव वै ब्रह्मवर्चसं ब्रह्मवर्चसी ब्रह्मयशसी भवति । ऐ° ब्रा°४.११.। इति ॥ ॥ ३१॥

मा नः॑ स्ते॒नेभ्यो॒ ये अ॒भि द्रु॒हस्प॒दे नि॑रा॒मिणो॑ रि॒पवोऽन्ने॑षु जागृ॒धुः ।

आ दे॒वाना॒मोहं॑ते॒ वि व्रयों॑ हृ॒दि बृहं॑स्पते॒ न पु॒रः साम्नों॑ विदुः ॥१६

मा । न॒ः । स्ते॒नेभ्यः॑ । ये । अ॒भि । द्रु॒हः । प॒दे । नि॒रा॒मिणः॑ । रि॒पवः॑ । अन्नें॑षु । ज॒गृ॒धुः ।

आ । दे॒वानां॑म् । ओहं॑ते । वि । व्रयः॑ । हृ॒दि । बृहं॑स्पते । न । पु॒रः । साम्नः॑ । वि॒दु॒ः ॥१६

मा। नः। स्तेनेभ्यः। ये। अभि। द्रुहः। पदे। निरामिणः । रिपवः। अन्नेषु । जगृधुः ।

आ। देवानां। ओहते । वि। व्रयः। हृदि। बृहस्पते । न। परः। साम्नः। विदुः ॥१६॥

हे बृहस्पते नोऽस्मान् स्तेनेभ्यः । स्त्यानमस्ति येष्विति स्तेनाश्चौराः । तेभ्यो मा दाः । तान् दर्शयति । ये चौरा द्रुहः प्राणद्रोहस्य पदे स्थाने निरामिणो नितरां रमणशीला

रिपवो हिंसकाः संतोऽन्नेषु परकीयेष्वभिजागृधुः । अभिकांक्षंति ॥ गृधु अभिकांक्षायां । लिटि रूपं । ये च देवानां वि व्रयो विशेषेण वर्जनं ॥ व्री व्ली इति धातू वर्जने वर्तते । य एवं विद्वान् दक्षिणां प्रतिगृह्णाति नैनं दक्षिणा व्लीनाति । तै० ब्रा°२ २. ५.१।। इत्येकस्य वर्जनार्थे दृष्टस्यापि वर्जनार्थत्वं । तत् हृदि स्वकीये हृदय आ ओहते । आवहंति । देवानां यागान् स्तुतीश्च न करवामेति मन्यंत इति यावत् । तेभ्योऽस्मान् मा दा इति समन्वयः । ये पुमांसः साम्नः साममयात्त्वत्तः परः परस्तादन्यदुत्कृष्टं साम यद्रक्षोघ्नं । साम वै रक्षोहेति । न विदुः । न जानंति । किंतु सर्वसाधकं साम त्वामेव विदुषोऽस्मान् स्तेनेभ्यो मा दाः ॥

विश्वे॑भ्यो॒ हि त्वा॒ भुव॑नेभ्य॒स्परि॒ त्वष्टाज॑न॒त्साम्नः॑साम्नः क॒विः ।

स ऋ॑ण॒चिदृ॑ण॒या ब्रह्म॑ण॒स्पति॑र्द्रु॒हो ह॒न्ता म॒ह ऋ॒तस्य॑ ध॒र्तरि॑ ॥१७

विश्वे॑भ्यः । हि । त्वा॒ । भुव॑नेभ्यः । परि॑ । त्वष्टा॑ । अज॑नत् । साम्नः॑ऽसाम्नः । क॒विः ।

सः । ऋ॒ण॒ऽचित् । ऋ॒ण॒ऽयाः । ब्रह्म॑णः । पतिः॑ । द्रु॒हः । ह॒न्ता । म॒हः । ऋ॒तस्य॑ । ध॒र्तरि॑ ॥१७

विश्वेभ्यः। हि। त्वा । भुवनेभ्यः। परि। त्वष्टा। अजनत् । साम्नःऽसाम्नः । कविः ।

सः। ऋणऽचित्। ऋणऽयाः। ब्रह्मणः। पतिः। द्रुहः । हंता। महः। ऋतस्य। धर्तरि॥१७॥

हे ब्रह्मणस्पते त्वष्टा प्रजापतिर्विश्वेभ्यो भुवनेभ्यस्परि सर्वेभ्यो भूतजातेभ्य उत्कृष्टं त्वामजनद्धि । अजीजनत् खलु । ततस्त्वं साम्नः साम्नः सर्वस्यापि साम्नः कविः ॥

कु शब्दे। अच इरिति इप्रत्ययः ॥ उच्चारयिता कर्तासि । यद्वा कविः क्रांतदर्शी त्वष्टा साम्नः साम्नः सर्वस्यापि साम्नः सारेण त्वामजीजनत् । किंच स ब्रह्मणस्पतिर्महो महत ऋतस्य यज्ञस्य धर्तरि धारके यजमाने ऋणचित् स्तोतृकाममृणमिव चिनोतीति ऋणचित् । किंच ऋणयाः पापरूपस्य ऋणस्य यावयिता पृथक्कर्ता च द्रुहः कर्मणो द्रोग्धुरसुरस्य हंता भवेति ॥

तव॑ श्रि॒ये व्य॑जिहीत॒ पर्व॑तो॒ गवां॑ गो॒त्रमु॒दसृ॑जो॒ यद॑ङ्गिरः ।

इन्द्रे॑ण यु॒जा तम॑सा॒ परी॑वृतं॒ बृह॑स्पते॒ निर॒पामौ॑ब्जो अर्ण॒वम् ॥१८

तव॑ । श्रि॒ये । वि । अ॒जि॒ही॒त॒ । पर्व॑तः । गवा॑म् । गो॒त्रम् । उ॒त्ऽअसृ॑जः । यत् । अ॒ङ्गि॒रः॒ ।

इन्द्रेंण । युजा । तमंसा । परिंऽवृतम् । बृहंस्पते । निः ।
अपाम् । औब्जः । अर्णवम् ॥१८

तव । श्रिये। वि। अजिहीत। पर्वतः। गवां । गोत्रं ।
उत्ऽअसृजः । यत्। अंगिरः।

इंद्रेण । युजा । तमसा। परिऽवृतं । बृहस्पते। निः । अपां।
औब्जः। अर्णवं ॥१८॥

अंगिर आंगिरस हे बृहस्पते गवामावारको वलेनाधिष्ठितः
पर्वतस्तव श्रिय आश्रयणार्थं व्यजिहीत ।।
विवृतद्वारतामगच्छत् । ततस्त्वं यद्यदा गोत्रं ॥
इनित्रकट्यचश्चेति समूहार्थे प्रत्ययः ॥ गवां समूहमुदसृजः
। निरगमयः । तदेंद्रेण युजा सहायेन युक्तस्त्वं तमसा
वृत्रासुरेण परीवृतं परित आक्रांतमपामर्णवं स्थानभूतं मेघं
निरौब्जः । नितरामधोमुखमकार्षीः ॥

ब्रह्मं॑णस्पते॒ त्वम॒स्य य॒न्ता सू॒क्तस्य॑ बोधि॒ तन॑यं च जिन्व ।

विश्वं॒ तद्भ॒द्रं यदव॑न्ति दे॒वा बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीरा॑ः ॥१९

ब्रह्मं॑णः । प॒ते॒ । त्वम् । अ॒स्य । य॒न्ता । सु॒ऽउ॒क्तस्य॑ । बो॒धि॒ । तन॑यम् । च॒ । जि॒न्व॒ ।

विश्वं॑म् । तत् । भ॒द्रम् । यत् । अव॑न्ति । दे॒वाः । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीरा॑ः ॥१९

ब्रह्मणः । पते । त्वं । अस्य । यंता । सुऽउक्तस्य। बोधि। तनयं । च। जिन्व ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अवंति । देवाः । बृहत्। वदेम । विदथे । सुवीराः ॥१९॥

हे ब्रह्मणस्पते ब्रह्मणां स्तोत्राणामधिपते अस्य जगतो यंता नियामकस्त्वं सूक्तस्यास्मदीयमिदं ब्राह्मणस्पत्यं सूक्तं बोधि । बुध्यस्व । त्वं तनयं पुत्रपौत्रादिलक्षणं संतानं जिन्व ॥ जिविः प्रीणनार्थः । लोटि रूपं ॥ प्रीणय। भवादृशा देवा यदवंति रक्षंति तत्तादृशं विश्वं सर्वं भद्रं कल्याणं भवति । अतो वयं विदथेऽस्मिन्यज्ञे सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतो बृहत्प्रभूतमिदं स्तोत्रं वदेम । ब्रूयाम ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ६॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।

पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्क भूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये

वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

गणेशपुराणे १.३७.३७ गृत्समदेन गणानां त्वेति मन्त्रेण गणेशस्याराधना

गणेशपुराणे १.३८.१८ गृत्समद-पुत्रेण त्रिपुरेण गणानां त्वेति मन्त्रस्य साधनम्

गणशब्दोपरि टिप्पणी

टिप्पणी

शब्दकल्पद्रुमे गण असुरस्य कथा एवंप्रकारेण लिखितमस्ति - दैत्यविशेषः । स तु अभिजिदिति नामान्तरस्य दैत्यस्य गुणवतो भार्य्यायां गुणवत्यां

सम्भूतः । यथा, स्कन्दपुराणे गणेशखण्डे ३ अध्याये
।

“अथ सोऽप्यभिजित् पत्न्या समुद्रस्नानमाययौ ।

पर्व्वणि श्रद्धया युक्तश्चक्रे स्नानं तया सह ॥

तृषिता सा गुणवती पपौ चाञ्जलिना जलम् ।

यद्वीर्य्यं ब्रह्मणा त्यक्तं दैवात्तदुरे गतम् ॥”

भार्य्यागुणवती तस्य नवमासादनन्तरम् ।

पुत्त्रं प्रसूताह्नि शुभे दिव्यरूपं गुणाद्भुतम् ॥

ज्योतिर्व्विद्भिरनुज्ञातो गण इत्यभिधां पिता ।

कृत्वाभ्युदयिकं चक्रे व्यत्यीते दशमेऽहनि ॥”

स च महादेवमाराध्य वरं लब्ध्वा त्रैलोक्यं निर्जित्य च कपिलमुनेश्चिन्तामणिमपहृतवान् । कपिलमुनिस्तु अस्मादपराधात् जातमन्युर्गणेशमाराधयामास । अथ प्रसन्नेन गणपतिना तद्गृहे अवतीर्य्य तं गणदैत्यं विनाशितवान् इत्येषा कथा तत्रैवाध्याये विस्तरशो द्रष्टव्या ॥ - शब्दकल्पद्रुम

अस्यां कथायां अभिजित् नामाख्यासुरस्य भार्या गुणवती अस्ति। सा गुणवती गणं असुरपुत्रं जनयति। अभिजितस्य किं अर्थं कर्तुं शक्नुमः। अभिजित् अर्थात् यः स्वैः गुणैः प्रकृतिं जेतुं प्रयत्नशीलः अस्ति। शतपथ ब्राह्मणस्य कथनमस्ति - सर्वगणम् इति । अङ्गानि वै सर्वे गणाः। अंगान्येवात्मन् धत्ते। ॥१२.८.१.२२ ॥

आत्मा गुणैर्विहीना अस्ति। यदा आत्मा गुणानि गृह्णाति, तदा सा तेभिः गुणैः कम्पिता भवति। गयासुरस्य संदर्भे अयं पूर्वमेव कथितमस्ति। गयासुरस्य देहोपरि सर्वे देवाः स्थिताः अभूवन्, किन्तु तस्य कम्पनस्य विरामं नासीत्। यदा गदाधरः गदासहितं तस्योपरि स्थितः अभवत्, तदैव गयासुरः निश्चलो अभवत्। अत्र गदा अस्त्रः हृदयस्य परितः यः नाडीनां जालं अस्ति, तस्य नियामकः। आत्मना अङ्गैः सह यः सम्बन्धं अस्ति, सैव सम्बन्धं हृदयस्य स्वपरितः स्थिताभिः नाडीभिः सह अस्ति, एवं कथितुं शक्यन्ते।

लौकिके साहित्ये गुणगण शब्दं प्रसिद्धमस्ति। तुलसीदासस्य रामायणे अयं विवादितं पंक्तिः अस्ति
-

पूजिय विप्र शीलगुण हीना। शूद्र न गुणगण ज्ञान प्रवीना।।

अत्र शूद्रः कः भवितुं शक्यते। यस्य आत्मा गुणैः कम्पिता भवति, सः।

<u>ज्येष्ठशब्दस्य विवेचनम्</u>

ततो द्वादशभिः सूक्तैस् तुष्टावेन्द्रं श्रुधीत्यृषिः । ददर्श संस्तुवन्नेव तत्र स ब्रह्मणस्पतिम् ।।७९ ।।

बृहस्पतिं तु तुष्टाव दृष्टलिङ्गाभिरेव च । स तमप्यभितुष्टाव चतुर्भिरित उत्तरैः ।। ८० ।।

गणानां विश्वमित्यस्यां सहेन्द्राब्राह्मणस्पती । बृहस्पतिं प्रसङ्गाद्वा ब्रह्मणस्पतिमेव च ।। बृहद्देवता <u>४.८१</u> ।।

मण्डल २

सूक्तं २.२२

ऋग्वेदः सूक्तं २.२४

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.२३ | सूक्तं २.२४ | सूक्तं २.२५ →

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः

दे. ब्रह्मणस्पतिः, १-१० बृहस्पतिः, १२ इन्द्राब्रह्मणस्पती। जगती, १२, १६ त्रिष्टुप्

सेमामविड्ढि प्रभृतिं य ईशिषेऽया विधेम नवया महा गिरा ।

यथा नो मीढ्वान्स्तवते सखा तव बृहस्पते सीषधः सोत नो मतिम् ॥१॥

यो नन्त्वान्यनमन्न्योजसोतादर्दर्मन्युना शम्बराणि वि ।

प्राच्यावयदच्युता ब्रह्मणस्पतिरा चाविशद्वसुमन्तं वि पर्वतम् ॥२॥

तद्देवानां देवतमाय कर्त्वमश्रथ्नन्दृळ्हाव्रदन्त वीळिता ।

उद्गा आजदभिनद्ब्रह्मणा वलमगूहत्तमो व्यचक्षयत्स्वः ॥३॥

अश्मास्यमवतं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभि यमोजसातृणत् ।

तमेव विश्वे पपिरे स्वर्दृशो बहु साकं सिसिचुरुत्समुद्रिणम् ॥४॥

सना ता का चिद्भुवना भवीत्वा माद्भिः शरद्भिर्दुरो वरन्त वः ।

अयतन्ता चरतो अन्यदन्यदिद्या चकार वयुना ब्रह्मणस्पतिः ॥५॥

अभिनक्षन्तो अभि ये तमानशुर्निधिं पणीनां परमं गुहा हितम् ।

ते विद्वांसः प्रतिचक्ष्यानृता पुनर्यत उ आयन्तदुदीयुराविशम् ॥६॥

ऋतावानः प्रतिचक्ष्यानृता पुनरात आ तस्थुः कवयो महस्पथः ।

ते बाहुभ्यां धमितमग्निमश्मनि नकिः षो अस्त्यरणो जहुर्हि तम् ॥७॥

ऋतज्येन क्षिप्रेण ब्रह्मणस्पतिर्यत्र वष्टि प्र तदश्नोति धन्वना ।

तस्य साध्वीरिषवो याभिरस्यति नृचक्षसो दृशये कर्णयोनयः ॥८॥

स संनयः स विनयः पुरोहितः स सुष्टुतः स युधि ब्रह्मणस्पतिः ।

चाक्ष्मो यद्वाजं भरते मती धनादित्सूर्यस्तपति तप्यतुर्वृथा ॥९॥

विभु प्रभु प्रथमं मेहनावतो बृहस्पतेः सुविदत्राणि राध्या ।

इमा सातानि वेन्यस्य वाजिनो येन जना उभये भुञ्जते विशः ॥१०॥

योऽवरे वृजने विश्वथा विभुर्महामु रण्वः शवसा ववक्षिथ ।

स देवो देवान्प्रति पप्रथे पृथु विश्वेदु ता परिभूर्ब्रह्मणस्पतिः ॥११॥

विश्वं सत्यं मघवाना युवोरिदापश्चन प्र मिनन्ति व्रतं वाम् ।

अच्छेन्द्राब्रह्मणस्पती हविर्नोऽन्नं युजेव वाजिना जिगातम् ॥१२॥

उताशिष्ठा अनु शृण्वन्ति वह्नयः सभेयो विप्रो भरते मती धना ।

वीळुद्वेषा अनु वश ऋणमाददिः स ह वाजी समिथे ब्रह्मणस्पतिः ॥१३॥

ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशं सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः ।

यो गा उदाजत्स दिवे वि चाभजन्महीव रीतिः शवसासरत्पृथक् ॥१४॥

ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहा रायः स्याम रथ्यो वयस्वतः ।

वीरेषु वीराँ उप पृङ्धि नस्त्वं यदीशानो ब्रह्मणा वेषि मे हवम् ॥१५॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्व ।

विश्वं तद्भद्रं यदवन्ति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१६॥

सायणभाष्यम्

।। श्रीगणेशाय नमः ।।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ।।

अथ ऋषिच्छन्दोदेवताविनियोगपुरःसरं सप्तमः व्याख्यायते ।' गार्त्समदस्य द्वितीयमण्डलस्य तृतीयेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्रैकं सूक्तं व्याकृतम् । ' सेमाम् ' इति षोडशर्चं द्वितीयं सूक्तम् । अत्रानुक्रम्यते- सेमां षोळषान्त्या त्रिष्टुब्द्वादशी च सैन्द्री च ' इति । मण्डलद्रष्टा गृत्समद ऋषिः । द्वादशीषोडश्यौ त्रिष्टुभौ । शिष्टाश्चतुर्दश जगत्यः । ' ब्राह्मणस्पत्यं ह ' इत्युक्तत्वात् तुह्यादिपरिभाषया इदमादीनि त्रीणि सूक्तानि ब्राह्मणस्पत्यानि । अस्य सूक्तस्य द्वादशी ऐन्द्री इन्द्रदेवत्या । चशब्दात् ब्राह्मणस्पत्या च । सामान्यविनियोगः पूर्वमेवोक्तः । विशेषतस्तु लिङ्गादवगन्तव्यः ।

सेमामंविड्ढि प्रभृंतिं य ईशिंषेऽया विंधेम नवंया महा गिरा ।

यथां नो मीढ्वान्स्तवंते सखा तव बृहंस्पते सीषंधः सोत नों मतिम् ॥१

सः । इमाम् । अविड्ढि । प्रऽभृंतिम् । यः । ईशिंषे । अया । विधेम । नवंया । महा । गिरा ।

यथां । नः । मीढ्वान् । स्तवंते । सखां । तवं । बृहंस्पते । सीसंधः । सः । उत । नः । मतिम् ॥१

सः। इमां । अविड्ढि। प्रऽभृतिं । यः । ईशिषे । अया। विधेम । नवया। महा। गिरा।

यथा। नः । मीढ़्वान्। स्तवते। सखा। तव। बृहस्पते । सीसधः।सः। उत ।नः।मतिं ॥१॥

हे ब्रह्मणस्पते यस्त्वमीशिषे सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि स त्वमिमामस्मदीयां प्रभृतिं प्रकर्षेण भृतां स्तुतिमविड्ढि । प्राप्नुहि ॥ अवतेः प्राप्यर्थस्य लोट्येतद्रूपं ॥ वयं च त्वामया अनया ॥ छांदसो वर्णलोपः ॥ नवया नूतनया प्रत्यग्रया महा महत्या गिरा वेदरूपया स्तुतिलक्षणया वाचा विधेम । परिचरेम ॥ विधतिः परिचरणकर्मा ॥ उत अपि च नोऽस्माकं मध्ये मीढ्वान् सेक्ता स्तुतेर्वर्षिता । कर्तेति यावत् । तव सखा मित्रभूतः सन् यथा येन प्रकारेण यत्कामनया स्तवते । त्वां स्तौति । हे बृहस्पते बृहतो ब्रह्मणो मंत्रस्य स्वामिन् स त्वं नोऽस्माकं मतिं तदभिमतं फलं सीषधः । साधय ॥ छांदसे लुङि चङ्येतद्रूपं । ।

यो नन्त्वा॒न्यनं॑म॒न्न्योजं॑सो॒तादं॑र्दर्म॒न्युना॒ शम्बं॑राणि॒ वि ।

प्राच्यांवयदच्युंता ब्रह्मंणस्पतिरा चाविंशद्वसुंमन्तं वि पर्वतम् ॥२

यः । नन्त्वांनि । अनंमत् । नि । ओजंसा । उत । अदर्दः । मन्युनां । शम्बंराणि । वि ।

प्र । अच्यवयत् । अच्युंता । ब्रह्मंणः । पतिः । आ । च । अविंशत् । वसुंऽमन्तम् । वि । पर्वंतम् ॥२

यः । नंत्वानि। अनमत्। नि। ओजसा। उत । अदर्दः । मन्युना। शंबराणि। वि।

प्र।अच्यवयत्। अच्युता। ब्रह्मणः । पतिः। आ। च। अविशत्। वसुऽमंतं।वि।पर्वतं॥२॥

यो ब्रह्मणस्पतिर्नंत्वानि नमनीयानि राक्षसादीन्योजसा बलेन न्यनमत् । नितरामनमयत् । प्रह्वीभूतान्यकरोत् । उत अपि च स ब्रह्मणस्पतिर्मन्युना मनुना क्रोधेन वा ॥

मन्युर्मन्यतेर्दीप्तिकर्मणः क्रोधकर्मणो वधकर्मणो वा । नि°१०.२९.। इति यास्कः ॥ शंबराणि । मेघनामैतत् । मेघान् व्यदर्दः । वर्षणार्थं विदारितवान् । दॄ विदारण इत्यस्माद्यङलुगंताल्लङ्येतद्रूपं ॥ तदनंतरमच्युता अच्युतानि नैश्चल्येन मेघेऽवस्थितान्युदकानि प्राच्यावयत् । प्रकर्षेणागमयत्। मेघान्निरगमयदित्यर्थः । तथा वसुमंतं गोरूपधनवंतं पर्वतं वलनाम्नासुरेण बिलद्वारे पिधानार्थ निहितं शिलोच्चयं आ च आभिमुख्येन चेत् ॥ चशब्दश्चेदर्थः । समुच्चयार्थत्वे तु चवायोगे प्रथमेति पूर्वस्याच्यावयदित्यस्याद्युदात्तत्वं स्यात् अस्य च सर्वानुदात्तत्वं । चेदर्थे तु निपातैर्यद्यदिहंतेति निघातप्रतिषेधः सिध्यति ॥ व्यविशत् । विशेषेण प्रविशति । तदानीं तद्गोरूपं धनं प्राप्नोदित्यर्थः । ।

तद्दे॒वानां॑ दे॒वतं॑माय॒ कर्त्व॒मश्रं॑थ्नन्दृ॒ळ्हाव्रं॑दन्त वीळि॒ता ।

उद्गा आंजुदभिंनुद्ब्रह्मंणा वुलमगूंहुत्तमो व्यंचक्षयुत्स्वः ॥
३

तत् । दुेवानांम् । दुेवऽतंमाय । कर्त्वंम् । अश्रंथ्नन् ।
दृुळ्हा । अव्रंदन्त । वीुळिुता ।

उत् । गाः । आुजुत् । अभिंनत् । ब्रह्मंणा । वुलम् ।
अगूंहत् । तमः । वि । अुचुक्षुयुत् । स्वऽ१रितिं स्वः ॥३

तत् । देवानां। देवऽतमाय । कर्त्वं । अश्रथ्नन् । दृळ्हा।
अव्रदंत । वीळिता।

उत् । गाः । आजत्। अभिनत् । ब्रह्मणा। वलं। अगूहत् ।
तमः। वि। अचक्षयत् । स्व१रिति स्वः ॥३॥

देवानामिंद्रादीनां मध्ये देवतमायातिशयेन
दानादिगुणयुक्ताय ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ ईदृशस्य
ब्रह्मणस्पतेस्तत्कर्त्वं कर्तव्यं कर्म । किं पुनस्तदिति

चेदुच्यते । दृळ्हा दृढानि पर्वतादीन्यश्रथ्नन्॥ श्रंथ विमोचनप्रतिहर्षणयोः॥ अस्य बलेन श्रथितानि विश्लिष्टान्यभवन् । तथा वीळिता संस्तंभितानि दृढीकृतानि वृक्षादीनि ॥ वीळयतिश्च व्रीळयतिश्च संस्तंभकर्माणाविति यास्कः । नि° ५. १६.॥ अव्रदंत । मृदून्यभवन्॥ व्रदतिर्मृदूभावकर्मा ॥ अपि च स ब्रह्मणस्पतिर्वलेनापहृता गा उदाजत् ॥ अज गतिक्षेपणयोः ॥ देवान्प्रत्युद्गमयत् । तथा ब्रह्मणात्मीयेन मंत्रेण वलं सर्वस्यावारकमसुरमभिनत्। मंत्रस्य सामर्थ्येनाभैत्सीत् । तदनंतरं वलेनोत्पादितं तमो ध्वांतमगूहत् ॥ गुह संवरणे ॥ गूढमदृश्यमकरोत् । तदनंतरं स्वरादित्यं व्यचक्षयत् । तमसो निराकरणेन तत्स्थमदर्शयत् ॥ चष्टिः पश्यतिकर्मा ॥

अश्मांस्यमव॒तं ब्रह्मंण॒स्पति॒र्मधुंधारम॒भि यमोज॒सातृंणत् ।

तमे॒व विश्वे॑ पपिरे स्व॒र्दृशो॑ ब॒हु सा॒कं सिं॑सिचु॒रुत्सं॑मु॒द्रिणं॑म्
॥४

अश्मं॑ऽआस्यम् । अ॒व॒तम् । ब्रह्मं॑णः । पति॑ः । मधुं॑ऽधारम्
। अ॒भि । यम् । ओजं॑सा । अतृं॑णत् ।

तम् । ए॒व । विश्वे॑ । प॒पि॒रे॒ । स्व॒ःऽदृश॑ः । ब॒हु । सा॒कम् ।
सि॒सि॒चु॒ः । उत्सं॑म् । उ॒द्रिणं॑म् ॥४

अश्मऽआस्यं । अवतं। ब्रह्मणः । पतिः । मधुऽधारं।
अभि। यं । ओजसा । अतृणत् ।

तं । एव। विश्वे । पपिरे। स्वःऽदृशः । बहु । साकं ।
सिसिचुः। उत्सं । उद्रिणं ॥४॥

ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणो मंत्रस्य पतिः पालयिता
देवोऽश्मास्यमश्मवद्दृढतरास्यं । यास्कस्त्वाह ।
अशनवतमास्यंदनवंतं । नि॰ १०. १३.। इति

व्यापनवंतमासेचनवंतमिति तस्यार्थः । मधुधारं मधुर्मदयित्री उदकधारा यस्य तादृशमवतमवस्तात्ततं विस्तृतं यं मेघमोजसा बलेनाभ्यतृणत् ॥ उतृदिर् हिंसानादरयोः ॥ अहिंसीत् । वर्षणार्थमवधीदित्यर्थः । तमेव मेघं विश्वे सर्वे स्वर्दृशः । स्वरादित्यः । तस्य संबंधिनो द्रष्टारो रश्मयः पपिरे । घर्मकाले पिबंति । मेघेन वृष्टस्योदकस्य पानात्तमेव पिबंतीत्युच्यते । ते च रश्मयो वर्षासूत्समुत्सेचनवंतमुद्रिणमुदकवंतं मेघं साकं सह युगपदेव बहु सिसिचुः । घर्मकाले यत्पीतं ततोऽपि बहुतरं सहस्रगुणितं सिंचंतीत्यर्थः ।

सना॒ ता का चि॒द्भुवंना॒ भवी॑त्वा मा॒द्भिः श॒रद्भि॒र्दुरो॑ वरन्त वः ।

अयंतन्ता चरतो अ॒न्यदं॑न्य॒दिद्या च॒कारं व॒युना॒ ब्रह्मं॑ण॒स्पतिः॑ ॥५

सनां । ता । का । चि॒त् । भुवं॑ना । भवीं॑त्वा । मा॒त्ऽभिः । श॒रत्ऽभिः॑ । दुरः॑ । व॒र॒न्त॒ । वः॒ ।

अयंतन्ता । च॒र॒तः॒ । अ॒न्यत्ऽअंन्यत् । इत् । या । च॒कारं । व॒युनां । ब्रह्मं॑णः । पतिः॑ ॥५

सना। ता। का। चित् । भुवना। भवीत्वा। मात्ऽभिः। शरत् ऽभिः । दुरः। वरंत। वः।

अयतंता। चरतः। अन्यत् ऽअन्यत् । इत्। या। चकार। वयुना। ब्रह्मणः । पतिः ॥५॥

हे ऋत्विग्यजमाना वो युष्मदर्थं सना सनातनानि ता तानि का चित् कानि चित् ब्रह्मणस्पतेः प्रज्ञानानि भुवना भुवनानां ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक ॥

भुवनानामुदकानां भवीत्वा भाव्यानां दुरो द्वाराणि माद्भिर्मासैः ॥ पद्दन्नित्यादिना मासशब्दस्य मास्भावः । स्वतवस्मासोषसां च त इष्यते । पा° ७. ४. ४८. २.। इति तत्वं । शरद्भिः संवत्सरैश्च वरंत । विवृण्वंति । तत्काले वर्षणार्थं मेघद्वाराण्युद्घाटयंतीत्यर्थः । कानि पुनस्तानि । ब्रह्मणस्पतिर्या यानि वयुना ॥ ज्ञाननामैतत् ॥ ज्ञानानि मंत्रविषयाणि चकार । कृतवान् । तदनंतरमयतंता अयतमानावप्रयत्नावुभौ लोकौ द्यौश्च पृथिवी च अन्यदन्यदित् अन्यदन्यदेव पृथिवी वृष्टिजलं दिव्यमुदकं द्यौरुदककार्यं हविर्लक्षणं पार्थिवमन्नं एवं परस्परव्यतिहारेण चरतः । भुंजाते ॥ चर गतिभक्षणयोः ॥ ॥१॥

अ॒भि॒नक्षं॑न्तो अ॒भि ये तमा॑न॒शुर्नि॒धिं पं॑णी॒नां पं॑र॒मं गुहा॑ हि॒तम् ।

ते वि॒द्वांस॑ः प्रति॒चक्ष्यानृ॑ता॒ पुन॒र्यत॑ उ॒
आय॒न्तदुदी॑युरा॒विश॑म् ॥६

अ॒भि॒ऽनक्ष॑न्तः । अ॒भि । ये । तम् । आ॒न॒शुः । नि॒ऽधिम् ।
प॒णी॒नाम् । प॒र॒मम् । गुहा॑ । हि॒तम् ।

ते । वि॒द्वांस॑ः । प्र॒ति॒ऽचक्ष्य॑ । अनृ॑ता । पुन॑ः । यत॑ः । उ॒ँ
इति॑ । आय॑न् । तत् । उत् । ई॒यु॒ः । आ॒ऽविश॑म् ॥६

अभिऽनक्षंतः । अभि। ये। तं। आनशुः। निऽधिं । पणीनां
परमं गुहा। हितं ।

ते । विद्वांसः । प्रतिऽचक्ष्य । अनृता । पुनः । यतः। ॐ
इति । आयन्। तत् । उत् । ईयुः । आऽविशं ॥६॥

गोसमूहे पणिभिरसुरैरपहृते सति पणीनां स्थानं
सरमाख्यया देवशुन्या ज्ञात्वा ब्रह्मणस्पतिना सृष्टा
अंगिरसस्तत्स्थानं प्राप्य गोसमूहं पणिभिर्निर्मिता मायाश्च

दृष्ट्वा असुरनिवासस्थानं स्वहस्तोद्धृतेनाग्निना दग्ध्वा प्रत्यागच्छन् । तदेतदृचेनोच्यते । अभिनक्षंतोऽभितो गच्छंतो येंऽगिरसस्तं निधिं गोसमूहरूपं निधानं धनं परममुत्कृष्टं पणीनां । तृतीयार्थे षष्ठी । पणिभिर्गुहायां निहितं स्थापितमभ्यानशुः । अभिलक्ष्यानशिरे । प्राप्तवंतः । विद्वांसो ऽभिज्ञास्तें ऽगिरसोऽनृता अनृतान्यसुरैः कृता मायाः प्रतिचक्ष्य दृष्ट्वा आविशमावेष्टुं प्रवेष्टुं यत उ यत एव स्थानादायन् आगच्छन् तत्स्थानं पुनरुदीयुः । उदगच्छन् । उत्कर्षेण प्राप्ताः ॥

ऋ॒तावांनः प्रति॒चक्ष्यानृंता॒ पुन॒रात॒ आ तंस्थुः क॒वयों म॒हस्प॒थः ।

ते बा॒हुभ्यां धमि॒तम॒ग्निमश्मंनि॒ नकि॒ः षो अ॒स्त्यरंणो जु॒हुर्हि तम् ॥७

ऋ॒तऽवा॑नः । प्र॒ति॒ऽचक्ष्य॑ । अनृ॑ता । पुन॒रिति॑ । आ । अत॒रिति॑ । आ । त॒स्थुः॒ । क॒वयः॑ । म॒हः । प॒थः ।

ते । बा॒हुऽभ्या॑म् । ध॒मि॒तम् । अ॒ग्निम् । अश्म॑नि । नकि॒रिति॑ । सः । अ॒स्ति॒ । अर॑णः । ज॒हुः । हि । तम् ॥७

ऋतऽवनः। प्रतिऽचक्ष्य । अनृता। पुनः। आ। अतः। आ। तस्थुः। कवयः।महः। पथः।

ते बाहुऽभ्यां। धमितं। अग्निं। अश्मनि। नकिः। सः। अस्ति।अरणः। जहुः।हि।तं ॥७॥

ऋतावानः । ऋतमिति सत्यनामधेयं । तद्वंतः कवयः क्रांतदर्शिनः सर्वज्ञा अंगिरसोऽनृता अनृतानि प्रतिचक्ष्य पूर्वोक्तप्रकारेण दृष्ट्वा अतः ऽस्मात्स्थानात् पुनराजिगमिषवो महस्पथो महतो मार्गान् प्रति आतस्थुः । अवतस्थिरे । अवतिष्ठमानाश्च ते बाहुभ्यां हस्ताभ्यां धमितं

मंथनोत्पादितं प्रज्वालितमग्निमश्मनि पणीनां निवासभूते शिलोच्चये जहुर्हि । दग्धुं त्यक्तवंतः खलु । अरणोऽरमयिता दाहेन दुःखकारी सोऽग्निः पूर्वं तत्र नकिरस्ति । न विद्यते । अविद्यमानमग्निं स्वसामर्थ्यादुत्पाद्य तत्र प्रचिक्षिपुरित्यर्थः ।।

ऋृतज्येंन क्षि॒प्रेण॒ ब्रह्मं॒ण॒स्पति॒र्यत्र॒ वष्टि॒ प्र तदंश्नोति॒ धन्वंना ।

तस्यं सा॒ध्वीरिषंवो॒ याभि॒रस्यंति नृ॒चक्षंसो दृ॒शये॒ कर्णंयोनयः ॥८

ऋृतऽज्येंन । क्षि॒प्रेणं । ब्रह्मंणः । पतिः॑ । यत्रं । वष्टिं । प्र । तत् । अ॒श्नो॒ति॒ । धन्वंना ।

तस्यं । सा॒ध्वीः । इषंवः । याभिः॑ । अस्यंति । नृ॒ऽचक्षंसः । दृ॒शयें । कर्णंऽयोनयः ॥८

ऋतऽज्येन। क्षिप्रेण। ब्रह्मणः । पतिः। यत्र। वष्टि। प्र। तत्। अश्नोति। धन्वना।

तस्य । साध्वीः । इषवः। याभिः। अस्यति । नृऽचक्षसः। दृशये । कर्णऽयोनयः ॥८॥

ऋतं सत्यमेव ज्या यस्य तेन क्षिप्रेणेषूणां क्षेपकेण धन्वना धरणभूतेन धनुषा ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणो मंत्रस्य पालयिता देवो यत्र यस्मिन्विषये वष्टि कामयते तत्प्राप्नोति । प्रकर्षेण व्याप्नोति ॥ अश्नोतेर्व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ तस्य धनुषः साध्वीः साधिकास्ता इषवो भवंति याभिरिषुभिर्ब्रह्मणस्पतिरस्यति। राक्षसादीन् क्षिपति । कीदृश्यस्ताः । नृचक्षसो नॄन् पश्यतः । उपलक्षणमेतत् । सर्वज्ञस्य ब्रह्मणस्पतेर्दृशये दर्शनाय ज्ञानाय जाताः

कर्णयोनयः श्रोत्रेंद्रियेण ग्राह्या मंत्रभूता आकर्णकृष्टा वा बाणाः । ब्रह्मणस्पतिर्मंत्रैरेव सर्वं साधयतीति भावः ।

स सं॑न॒यः स विं॑न॒यः पु॒रोहिं॑त॒ः स सुष्टुं॑त॒ः स यु॒धि ब्रह्मं॑ण॒स्पतिः॑ ।

चा॒क्ष्मो यद्वाज॒ं भरं॑ते म॒ती धनादित्सूर्यं॑स्तपति तप्य॒तुर्वृथां ॥९

सः । स॒म्ऽन॒यः । सः । वि॒ऽन॒यः । पु॒रःऽहिं॑तः । सः । सुऽस्तुं॑तः । सः । यु॒धि । ब्रह्मं॑णः । पतिः॑ ।

चा॒क्ष्मः । यत् । वाजं॑म् । भरं॑ते । म॒ती । धनां । आत् । इत् । सूर्यः॑ । त॒प॒ति॒ । त॒प्य॒तुः । वृथां ॥९

सः। संऽनयः। सः। विऽनयः। पुरःऽहितः। सः। सुऽस्तुतः । सः। युधि। ब्रह्मणः। पतिः ।

चाश्मः। यत्। वाजं।भरते। मती।धन। आत्। इत्। सूर्यः। तपति। तप्यतुः। वृथा॥९॥

पुरोहितो देवैः पुरतोऽत्र स्थापितः स ब्रह्मणस्पतिः संनयः विश्लिष्टानां मंत्रैः संगमयिता भवति । विनयः संगतानां विविधं नेता पृथक्कर्तापि स एव । तथा सुष्टुतः शोभनं स्तोतृभिः स्तुतश्च भवति । तथा युधि संग्रामे स स्तोतृणामनुग्रहाय प्रादुर्भवतीति शेषः । यद्यदा चाक्ष्मः ॥ चष्टेः क्षमतेर्वा ॥ सर्वस्य द्रष्टा सर्वसहो वा ब्रह्मणस्पतिर्वाजमन्नं मती मननीयं प्रशस्तं धना धनं च स्तोतृणामर्थाय भरते । बिभर्ति । वृष्टिद्वारा पोषयति । आदित् अनंतरमेव तप्यतुस्तापकः सूर्यो वृथा । अनायासवचनमेतत् । अनायासेन तपति । दीप्यते । ब्रह्मणस्पतिना दत्तैरन्नैर्धनैश्च यज्ञस्य सिद्धत्वात् स्वयं केवलं हवींषि भुंजान एव वर्तत इत्यर्थः ॥

वि॒भु प्र॒भु प्रं॑थ॒मं मे॒हनां॑वतो॒ बृह॒स्पतेः॑ सुवि॒दत्रां॑णि॒ राध्यां॑ ।

इ॒मा सा॒तानिं॑ वे॒न्यस्यं॑ वा॒जिनो॒ येन॒ जनां॑ उ॒भयें॑ भुञ्ज॒ते
विशः॑ ॥१०

वि॒ऽभु । प्र॒ऽभु । प्र॒थ॒मम् । मे॒हनां॑ऽवतः । बृह॒स्पतेः॑ ।
सु॒ऽवि॒दत्रां॑णि । राध्यां॑ ।

इ॒मा । सा॒तानिं॑ । वे॒न्यस्यं॑ । वा॒जिनः॑ । येनं॑ । जनाः॑ । उ॒भयें॑
। भु॒ञ्ज॒ते । विशः॑ ॥१०

विऽभु । प्रऽभु । प्रथमं। मेहनाऽवतः । बृहस्पतेः।
सुऽविदत्राणि । राध्या ।

इमा। सातानि । वेन्यस्य। वाजिनः । येन । जनाः । उभये
। भुंजते । विशः ॥१०॥

विभु विभूनि व्याप्तानि प्रभु प्रभूणि प्रौढानि प्रथमं प्रथमानि मुख्यानि। एवंभूतानि मेहनावतो वर्षणवतो वृष्टिप्रदस्य बृहस्पतेर्बृहतो मंत्रस्य पालयितुः संबंधीनि सुविदत्राणि ॥ विद्लृ लाभे । सुविदेः कत्रन् । उ° ३. १७८/३८८. ॥ सुष्ठु लब्धव्यानि ॥ सुविदत्रं धनं भवतीति यास्कः ॥ राध्या राध्यानि सम्यक् साधनीयानि । प्राप्तव्यानीति यावत् । इमा सातानीमानि धनानि वेन्यस्य कमनीयस्य वाजिनोऽन्नवतो ब्रह्मणस्पतेः ॥ तृतीयार्थे षष्ठी । ब्रह्मणस्पतिना दत्तानि । येन धनेनोभय उभयविधा जनाः स्तोतारो यजमानाश्च देवा मनुष्याश्च वा विशो निविष्टाः संतो भुंजते । भोगान् लभंते । तत्सर्वं ब्रह्मणस्पतिना दत्तमित्यर्थः ॥ ॥ २ ॥

योऽवं॑रे वृ॒जने॑ वि॒श्वथा॑ वि॒भुर्म॒हामु॑ र॒ण्वः शवं॑सा व॒वक्षिं॑थ ।

स दे॒वो दे॒वान्प्रतिं पप्रथे पृ॒थु विश्वेदु॒ ता पंरि॒भूर्ब्रह्मंण॒स्पतिः॑ ॥११

यः । अवंरे । वृ॒जनें । वि॒श्वऽथां । वि॒ऽभुः । म॒हाम् । ऊ॒ँ इतिं । र॒ण्वः । शवंसा । व॒वक्षिंथ ।

सः । दे॒वः । दे॒वान् । प्रतिं । प॒प्र॒थे॒ । पृ॒थु । विश्वां । इत् । ऊ॒ँ इतिं । ता । प॒रि॒ऽभूः । ब्रह्मंणः । पतिः॑ ॥११

यः। अवरे। वृजने।विश्वऽथा। विऽभुः। महां। ऊं इति । रण्वः । शवसा । ववक्षिथ ।

सः । देवः । देवान् । प्रति । पप्रथे। पृथु । विश्वा । इत्। ऊं इति। ता । परिऽभूः । ब्रह्मणः । पतिः ॥११॥

विश्वथा सर्वप्रकारेण विभुर्व्याप्तो रण्वो रमयिता स्तोतव्यो वा यो ब्रह्मणस्पतिरवरे निकृष्टे वृजने वर्जनहेतुभूते बले वर्तमानं । दुर्बलमिति यावत् । महामु महांतं च ॥ छांदसो

वर्णलोपः ॥ उभयविधं स्तोतारं शवसात्मीयेन बलेन ववक्षिथ । वोढुमिच्छति । सर्वदा वहतीति यावत् । वहतेः सनंतस्य लिट्येतद्रूपं । पुरुषव्यत्ययः ॥ स देवो दानादिगुणयुक्तो देवान् प्रति सर्वेषां देवानां प्रतिनिधिः सन् पृथु पप्रथे । अत्यंतं प्रथते । यशसा विस्तीर्णो भवतीति यावत् । यस्मादेवं तस्माद्विश्वेदु सर्वाण्येव ता तानि सर्वाणि भूतजातानि परिभूः परिभवन् अभिभवन् वर्तत इति शेषः ।

विश्वं॑ स॒त्यं मं॑घवाना यु॒वोरिदाप॑श्च॒न प्र मिं॑नन्ति व्र॒तं वां॑म् ।

अच्छें॑न्द्राब्रह्मणस्पती ह॒विर्नोऽन्नं॒ युजें॑व वा॒जिनां॑ जिगातम् ॥१२

विश्वं॑म् । स॒त्यम् । म॒घ॒ऽवा॒ना॒ । यु॒वोः । इत् । आपः॑ । च॒न । प्र । मि॒न॒न्ति॒ । व्र॒तम् । वा॒म् ।

अच्छं । इ॒न्द्रा॒ब्र॒ह्म॒ण॒स्प॒ती॒ इतिं । ह॒विः । न॒ः । अन्नंम् ।
युजांऽइव । वा॒जिनां । जि॒गा॒त॒म् ॥१२

विश्वं । सत्यं । मघऽवाना। युवोः। इत् । आपः । चन । प्र।
मिनंति। व्रतं । वां।

अच्छ। इंद्राब्रह्मणस्पती इति । हविः। नः।अन्नं ।
युजाऽइव। वाजिना।जिगातं ॥१२॥

हे मघवाना । मघमिति धननाम । तद्वंताविंद्राब्रह्मणस्पती युवोरित् युवयोरेव विश्वं सर्वं स्तोत्रं सत्यं यथार्थं । स्तुत्या यद्यद्गुणजातं प्रतिपाद्यते तत्सर्वं युवयोर्विद्यमानमेव न त्वारोपितमित्यर्थः । तथा चनेत्येतत्पदद्वयसमुदायः । ऐकपद्यं त्वध्यापकसांप्रदायिकं यद्येव शब्दस्य पूर्वपदे न । आपश्च आपोऽपि । उपलक्षणमेतत् । एतदुपलक्षितानि सर्वाण्यपि भूतानि वां युवयोर्वृतं कर्म न प्रमिनंति । न हिंसंति ॥ मीङ् हिंसायां क्रैयादिकः । मीनातेर्निगम इति

ह्रस्वत्वं ॥ हे इंद्राब्रह्मणस्पती नोऽस्माकं हविरच्छाभिमुख्येन जिगातं । गच्छतं । आगच्छतमिति यावत् । जिगातिर्गतिकर्मा । जौहोत्यादिकः । तत्र दृष्टांतः। युजेव वाजिना । युजा रथे नियुक्तौ वाजिनौ वेजनवंतावश्वावन्नं घासं प्रति यथा स्वयमेव शीघ्रं गच्छतस्तद्वत् शीघ्रमागच्छतमित्यर्थः । युजेवेत्यत्र सुपां सुलुगिति प्रथमाद्विवचनस्याकारः । तृतीयायां हि सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥

उ॒ताशि॑ष्ठा॒ अनु॑ शृण्वन्ति॒ वह्न॑यः स॒भेयो॒ विप्रो॑ भरते म॒ती धना॑ ।

वी॒ळु॒द्वेषा॒ अनु॒ वश॑ ऋ॒णमा॑द॒दिः स ह॑ वा॒जी सं॑मि॒थे ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑ ॥१३

उ॒त । आशिं॑ष्ठाः । अनु॑ । शृ॒ण्व॒न्ति॒ । वह्न॑यः । स॒भेयः॑ ।
विप्रः॑ । भ॒र॒ते॒ । म॒ती । धना॑ ।

वी॒ळु॒ऽद्वे॑षाः॑ । अनु॑ । वशा॑ । ऋ॒णम् । आ॒ऽद॒दिः । सः । ह॒
। वा॒जी । स॒म्ऽइ॒थे । ब्रह्म॑णः । पतिः॑ ॥१३

उत । आशिष्ठाः। अनु। शृण्वंति । वह्नयः । सभेयः । विप्रः
। भरते । मती। धना।

वीळुऽद्वेषाः । अनु । वशा। ऋणं । आऽददिः। सः ।ह ।
वाजी। संऽइथे। ब्रह्मणः । पतिः ॥१३॥

उत अपि च आशिष्ठा आशुतराः शीघ्रगामिनो वह्नयः ॥
अश्वनामैतत् ॥ वोढारो ब्रह्मणस्पतेरश्वा अनु शृण्वंति ।
अस्माभिः कृतं स्तोत्रमनुक्रमेण शृण्वंति । यद्वा
ब्रह्मणस्पतिना कृतमनुशासनं शृण्वंति । अतस्ते
तमस्मदीयं यज्ञं प्रापयंत्विति शेषः । सभेयः सभायां साधुः

॥ ढश्छंदसीति ढः॥ विप्रो मेधावी अध्वर्युर्होता वा मती मत्या मननीयेन स्तोत्रेण ॥ सुपां सुलुगिति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ धना हविर्लक्षणानि धनानि तस्मै ब्रह्मणस्पतये भरते । बिभर्ति । संपादयतीति यावत् । यद्वा स्तोत्रेण धनानि भरते । बिभर्ति पोषयति । अतो वीळुद्वेषाः । वीळून् दृढान् प्रबलान् राक्षसादीन् द्वेष्टीति तादृशो ब्रह्मणस्पतिर्वशा वशाया गोः ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक् । ऋत्यक इति प्रकृतिभावः ॥ ऋणमस्माभिर्यज्वभिः प्रदेयमवदानात्मकमनुक्रमेणाददिरादाता भवत्विति शेषः । अवदानस्य ऋणत्वं च तैत्तिरीये त्रिभिर्ऋणवा जायते ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यः ।६.३.१०.५.। इत्यादिना स्पष्टमाम्नातं । यद्वा अनुरानुगुण्ये । वशा वशस्य कामस्याभिलाषस्यानुगुणमादाता भवत्विति योज्यं । हशब्दः प्रसिद्धौ । स खलु ब्रह्मणस्पतिः समिथे । संयंति संगच्छंतेऽस्मिन्नाहुतिभिर्देवा इति समिथो यज्ञः ।

तस्मिन्वाजी अन्नवान् । तस्माद्धविष आदाता
भवत्वित्यर्थः ।।

ब्रह्म॑ण॒स्पते॑रभवद्यथाव॒शं स॒त्यो म॒न्युर्महि॒ कर्मा॑ करिष्य॒तः
।

यो गा उ॒दाज॒त्स दि॒वे वि चा॑भजन्म॒हीव॑ री॒तिः
शव॑सासर॒त्पृथ॑क् ॥१४

ब्रह्म॑णः । पते॑ः । अ॒भ॒व॒त् । य॒था॒ऽव॒शम् । स॒त्यः । म॒न्युः ।
महि॑ । कर्म॑ । क॒रि॒ष्य॒तः ।

यः । गाः । उ॒त्ऽआज॑त् । सः । दि॒वे । वि । च॒ । अ॒भ॒ज॒त्
। म॒हीऽइ॑व । री॒तिः । शव॑सा । अ॒स॒र॒त् । पृथ॑क् ॥१४

ब्रह्मणः । पतेः । अभवत् । यथाऽवशं । सत्यः। मन्युः ।
महि। कर्म। करिष्यतः ।

यः । गाः । उत्ऽआजत् । सः । दिवे । वि। च। अभजत् ।
महीऽइव । रीतिः । शवसा । असरत् । पृथक् ॥ १४॥

महि महत्कर्म करिष्यतो ब्रह्मणस्पतेर्मन्युर्मननसाधनो मंत्रः क्रोधो वा यथावशं यथाकामं सत्योऽवितथो ऽभवत् । स यथा कामयते तथा करोतीत्यर्थः । यो ब्रह्मणस्पतिः पणिभिरपहृता गा उदाजत् । उदगमयत् गुहाया निरगमयदित्यर्थः । स ब्रह्मणस्पतिर्दिवे द्युलोकाय तत्रत्येभ्यो देवेभ्य इत्यर्थः । व्यभजच्च । ता गा विभक्ताश्चाकरोत् । स च गोसमूहो महीव रीतिः । महती स्त्रुतिरिव ॥ रीङ स्त्रवणे । यथा गंगादीनां स्त्रोतो विभक्तं सत् निम्नदेशाभिमुखं प्रसरति तथा शवसात्मीयेन बलेन तत्तद्देवगृहं पृथक् विभिन्नोऽसरत् । अगच्छत ॥

ब्रह्मंणस्पते सुयमंस्य विश्वहां रायः स्यांम रथ्यो३ वयंस्वतः

।

वी॒रेषु॑ वी॒राँ उप॑ पृङ्धि न॒स्त्वं यदीशा॑नो॒ ब्रह्म॑णा॒ वेषि॑ मे॒
हव॑म् ॥१५

ब्रह्म॑णः । प॒ते॒ । सु॒ऽयम॑स्य । वि॒श्वहा॑ । रा॒यः । स्या॒म॒ ।
र॒थ्यः॑ । वय॑स्वतः ।

वी॒रेषु॑ । वी॒रान् । उप॑ । पृ॒ङ्धि॒ । नः॒ । त्वम् । यत् । ईशा॑नः
। ब्रह्म॑णा । वेषि॑ । मे॒ । हव॑म् ॥१५

ब्रह्मणः । पते । सुऽयमस्य । विश्वहा। रायः । स्याम ।
रथ्यः। वयस्वतः ।

वीरेषु । वीरान्। उप। पृङ्धि। नः । त्वं । यत् । ईशानः ।
ब्रह्मणा। वेषि। मे। हवं ॥१५॥

हे ब्रह्मणस्पते मंत्राधिपते सुयमस्य सुष्ठु नियंतव्यस्य वयस्वतो ऽन्नयुक्तस्य रायो धनस्य विश्वहा विश्वेषु सर्वेष्वहःसु रथ्योऽधिपतयः स्याम । भूयास्म । रथा एषां संतीति रथ्यः ॥ छंदसीवनिपाविति मत्वर्थीय ईकारः॥ अपि च नोऽस्माकं वीरेषु वीर्याज्जातेष्वस्मदीयेषु पुत्रेषु वीरान् पुत्रान् त्वमुप पृङ्धि। संपृक्तान् कुरु । उत्पादय ॥ पृची संपर्के । रौधादिकं । वयं पौत्रानपि लभेमहीति यावत् । ईशानः सर्वस्येश्वरस्त्वं ब्रह्मणा ॥ अन्ननामैतत् ॥ हविर्लक्षणेनान्नेन सह मे हवं मदीयं स्तुतिलक्षणमाह्वानं वेषि । कामयसे ॥ वी गतिप्रजननकांत्यसनखादनेषु ॥ अतो मयोक्तं कुर्वित्यर्थः ।।

ब्रह्मं॑णस्पते॒ त्वम॒स्य य॒न्ता सू॒क्तस्य॑ बोधि॒ तन॑यं च जिन्व ।

विश्वं॒ तद्भ॒द्रं यद॑वन्ति दे॒वा बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥१६

ब्रह्मं॑णः । प॒ते॒ । त्वम् । अ॒स्य । य॒न्ता । सु॒ऽउ॒क्तस्यं॑ । बो॒धि॒ । तनं॑यम् । च॒ । जि॒न्व॒ ।

विश्वं॑म् । तत् । भ॒द्रम् । यत् । अवं॑न्ति । दे॒वाः । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथें॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥१६

ब्रह्मणः । पते । त्वं । अस्य । यंता । सुऽउक्तस्यं । बोधि । तनयं । च। जिन्व ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अवंति । देवाः । बृहत् । वदेम विदथे । सुऽवीराः ॥१६॥

हे ब्रह्मणस्पते यन्ता सर्वस्य जगतो नियन्ता त्वमस्य सूक्तस्य इदं सूक्तम् ।। ' क्रियाग्रहणं कर्तव्यम् ' इति कर्मणः संप्रदानत्वात् चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । । बोधि बुध्यस्व । बुद्ध्वा तनयं पुत्रं च अस्मभ्यं जिन्व प्रेरय । । जिविः प्रीणनार्थोऽत्र प्रेरणे वर्तते धातूनामनेकार्थत्वात् । । यत्

भद्रं कल्याणं देवाः सर्वे अवन्ति रक्षन्ति विश्वं सर्वं तत् भद्रं च जिन्वेति शेषः । वयं च सुवीराः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेताः सन्तः बृहत् प्रौढं स्तोत्रं विदथे । विदन्ति यष्टव्यतया अस्मिन् देवान् जानन्तीति विदथो यज्ञः । तस्मिन् वदेम ब्रवाम ।। ।। ३ ।।

मण्डल २

सूक्तं २.२२

ऋग्वेदः सूक्तं २.२५

दे. ब्रह्मणस्पतिः। जगती।

इन्धानो अग्निं वनवद्वनुष्यतः कृतब्रह्मा शूशुवद्रातहव्य इत् ।

जातेन जातमति स प्र सर्सृते यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥१॥

वीरेभिर्वीरान्वनवद्वनुष्यतो गोभी रयिं पप्रथद्बोधति त्मना ।

तोकं च तस्य तनयं च वर्धते यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥२॥

सिन्धुर्न क्षोदः शिमीवाँ ऋघायतो वृषेव वध्रीँरभि वष्ट्योजसा ।

अग्नेरिव प्रसितिर्नाह वर्तवे यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥३॥

तस्मा अर्षन्ति दिव्या असश्चतः स सत्वभिः प्रथमो गोषु गच्छति ।

अनिभृष्टतविषिर्हन्त्योजसा यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥४॥

तस्मा इद्विश्वे धुनयन्त सिन्धवोऽच्छिद्रा शर्म दधिरे पुरूणि ।

देवानां सुम्ने सुभगः स एधते यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥५॥

सायणभाष्यम्

' इन्धानः ' इति पञ्चर्चं तृतीयं सूक्तं गार्त्समदं जागतं ब्राह्मणस्पत्यम् । तथा चानुक्रान्तम्- ' इन्धानः पञ्च जागतं तु ' इति । लैङ्गिको विनियोगः ।।

इन्धा॑नो अ॒ग्निं व॑नवद्वनुष्य॒तः कृ॒तब्र॑ह्मा शूशुवद्रा॒तह॑व्य॒ इत्
।

जा॒तेन॑ जा॒तमति॒ स प्र सं॑सृते॒ यं॑यं॒ युजं॑ कृणु॒ते ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑
॥१

इन्धा॑नः । अ॒ग्निम् । व॒न॒व॒त् । व॒नु॒ष्य॒तः । कृ॒तऽब्र॑ह्मा ।
शू॒शु॒व॒त् । रा॒तऽह॑व्यः । इत् ।

जा॒तेन॑ । जा॒तम् । अति॑ । सः । प्र । स॒सृ॒ते॒ । यम्ऽयं॑म् ।
युजं॑म् । कृ॒णु॒ते । ब्रह्म॑णः । पतिः॑ ॥१

इन्धानः । अग्निम् । वनवत् । वनुष्यतः । कृतऽब्रह्मा ।
शूशुवत् । रातऽहव्यः । इत् ।

जातेन । जातम् । अति । सः । प्र । सुसृते । यम्ऽयम् ।
युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ।। १ ।।

अग्निम् इन्धानः ब्रह्मणस्पतेर्यागार्थमग्निं प्रज्वलयन् यजमानः वनुष्यतः हिंसिष्यतो हिंसां कुर्वतो वा शत्रून् वनवत् वनुयात् हिंस्यात् । ' वनुष्यतिर्हन्तिकर्मा ' इति यास्कः । इत् इति चार्थे । कृतब्रह्मा । ब्रह्म स्तोत्रं कृतं येन स तथोक्तः । रातहव्यः । रातं दत्तं हव्यं हविर्येन । एवंभूतः सन् शूशुवत् वर्धते । 'टुओश्वि गतिवृद्ध्योः' । अस्माण्ण्यन्तात् लुङि चङि रूपम् ।। तथा यजमानः जातेन पुत्रेण प्रजातं जनितमुत्पादितं स्वस्य पौत्रम् अति प्र सर्सृते अतीत्य भृशं प्रसरति । पौत्रमपि पश्यन् चिरकालं जीवेदित्यर्थः ।। सर्तेर्यङ्लुगन्तात् व्यत्ययेनात्मनेपदम् ।। यंयं यजमानं ब्रह्मणस्पतिः स्तोत्रहविषोः स्वीकरणेन युजं सखायं कृणुते कुरुते सः समान एव भवतीत्यर्थः ।।

वी॒रेभि॑र्वी॒रान्वं॑नवद्वनुष्य॒तो गोभीं र॒यिं पं॑प्रथ॒द्बोधं॑ति॒ त्मनां॑

।

तो॒कं च॒ तस्य॒ तन॑यं च वर्धते॒ यंयु॒ं युजं॑ कृण॒ुते ब्रह्म॑ण॒स्पति॑ः ॥२

वी॒रेभि॑ः । वी॒रान् । व॒न॒व॒त् । व॒नु॒ष्य॒तः । गोभि॑ः । र॒यिम् । प॒प्र॒थ॒त् । बोध॑ति । त्मना॑ ।

तो॒कम् । च॒ । तस्य॑ । तन॑यम् । च॒ । व॒र्ध॒ते॒ । यम्ऽयं॑म् । युज॑म् । कृ॒ण॒ुते । ब्रह्म॑णः । पति॑ः ॥२

वीरेभिः । वीरान् । वनवत् । वनुष्युतः । गोभिः । रयिम् । पप्रथत् । बोधति । त्मना ।

तोकम् । च । तस्य । तनयम् । च । वर्धते । यम्ऽयम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ।।२।।

स यजमानः वीरेभिः वीरैः आत्मीयैः पुत्रैः 'वनुष्यतः हिंसतः वीरान् शत्रुपुत्रान् वनवत् वनुयात् हिंस्यात् । अपि च गोभिः सहितं धनं पप्रथत् प्रथयति विस्तारयति ।। प्रथयतेर्लुङि चङि एतद्रूपम् ।। तथा त्मना आत्मनैव बोधति सर्वं जानाति । अनन्याधीनज्ञानो भवतीत्यर्थः । किंच तस्य यजमानस्य तोकं पुत्रः तनयम् ।। विभक्तिव्यत्ययः ।। तनयस्तत्पुत्रः च वर्धते प्रवृद्धो भवति । यद्वा तोकं तनयं पुत्रं पौत्रं च ब्रह्मणस्पतिर्वर्धयति ।। वृधिरन्तर्भावितण्यर्थो द्रष्टव्यः । अन्यद्गतम् ।।

सिन्धु॒र्न क्षोद॒ः शिमीं॑वाँ ऋघाय॒तो वृषे॑व॒ वध्री॑ँर॒भि व॒ष्ट्योज॑सा ।

अ॒ग्नेरि॑व॒ प्रसि॑ति॒र्नाह॒ वर्त॑वे॒ यंय॒ युज॑ं कृणु॒ते ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑ ॥३

सिन्धुः । न । क्षोदः । शिमीऽवान् । ऋघायतः । वृषाऽइव । वध्रीन् । अभि । वृष्टि । ओजसा ।

अग्नेःऽइव । प्रऽसितिः । न । अह । वर्तवे । यम्ऽयम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥३

सिन्धुः । न । क्षोदः । शिमीऽवान् । ऋघायतः । वृषाऽइव । वध्रीन् । अभि । वृष्टि । ओजसा ।

अग्नेःऽइव । प्रऽसितिः । न । अह । वर्तवे । यम्अयम्। युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ।। ३ ।।

सिन्धुः स्यन्दनशीला नदी क्षोदः न क्षुद्यमानं कूलं यथा भिनत्ति तथा शमीवान् । शिमीति कर्मनाम । ब्रह्मणस्पतेः परिचरणात्मना कर्मणा युक्तो यजमानः ऋघायतः हिंसतः शत्रून् ओजसा बलेन अभि वष्टि हन्तुमभितः कामयते । ' वश कान्तौ ' । इदमपरं निदर्शनम् । वृषेव वध्रीन् । वध्रयो

निष्पिष्टमुष्का निर्वीर्या बलीवर्दाः । तान् यथा वृषा सेचनसमर्थः सवीर्यो वृषभोऽभिभवति तद्वच्छत्रूनभिभवतीत्यर्थः । अपि चासावग्नेरिव प्रसितिः । प्रमीयते बध्यतेऽनयेति प्रसितिर्ज्वाला ॥ षिञ् बंधने । करणे क्तिन् ॥ यथाग्नेर्ज्वाला प्रतिहतप्रसरा एवमपि न वर्तवे । वारयितुं निवर्तयितुं वा नैव शक्यते । अहशब्दोऽवधारणे । वृणोतेरंतर्भावितण्यस्यर्थात् वर्ततेर्वा तुमर्थे तवेन्प्रत्ययः । अन्यद्गतं ॥

तस्मा॑ अर्षन्ति दि॒व्या अ॑स॒श्चत॒ः स सत्व॑भिः प्रथ॒मो गोषु॑ गच्छति ।

अनि॑भृष्टतविषिर्ह॒न्त्योज॑सा॒ यंय॒ं युज॑ं कृणु॒ते ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑ ॥४

तस्मैं । अ॒र्ष॒न्ति॒ । दि॒व्याः । अ॒स॒श्चतः॑ । सः । सत्वं॑ऽभिः । प्र॒थ॒मः । गोषुं । ग॒च्छ॒ति॒ ।

अनिं॑भृष्टऽतविषिः । ह॒न्ति॒ । ओजं॑सा । यम्ऽयंम् । युजंम् । कृ॒णु॒ते । ब्रह्मं॑णः । पतिः॑ ॥४

तस्मै । अर्षंति । दिव्याः। असश्चतः। सः। सत्वऽभिः । प्रथमः। गोषु । गच्छति ।

अनिभृष्टऽतविषिः । हंति । ओजसा । यंऽयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥४॥

तस्मै यजमानाय दिव्या दिवि भवा वृष्टिलक्षणा आपोऽसश्चतोऽसज्यमाना अनिरुद्धाः सत्योऽर्षंति । गच्छंति प्राप्नुवंति ॥ अर्तेर्लेटि रूपं ॥ तथा स यजमानः सत्वभिः । सत्वानः साधकाः परिचारकाः । तैः सहितः प्रथमोऽन्येभ्यो यजमानेभ्यः पूर्वभावी सन् गोषु गच्छति ।

गवादिधनं प्राप्नोतीत्यर्थः । किंच अनिभृष्टतविषिः । तविषीति बलनाम । अनिभृष्टा परैरबाधिता तविषी बलं यस्य तादृशः सन् ओजसा बलेन हंति शत्रून् ।।

तस्मा॒ इद्विश्वे॑ धुनयन्त॒ सिन्ध॒वोऽच्छिं॑द्रा॒ शर्म॑ दधिरे पु॒रूणि॑ ।

दे॒वानां॑ सु॒म्ने सु॒भग॒ः स एं॑धते॒ यं॑यु॒ युजं॑ कृण॒ुते ब्रह्मं॑ण॒स्पतिः॑ ॥५

तस्मै॑ । इत् । विश्वे॑ । धु॒न॒य॒न्त॒ । सिन्धं॑वः । अच्छिं॑द्रा । शर्म॑ । द॒धि॒रे॒ । पु॒रूणि॑ ।

दे॒वानां॑म् । सु॒म्ने । सु॒ऽभगः॑ । सः । ए॒ध॒ते॒ । यम्ऽयं॑म् । युजं॑म् । कृ॒ण॒ुते । ब्रह्मं॑णः । पतिः॑ ॥५

तस्मै । इत् । विश्वे । धुनयंत। सिंधवः । अच्छिद्रा। शर्म । दधिरे । पुरूणि ।

देवानां। सुम्ने। सुऽभगः। सः । एधते । यंऽयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥५॥

तस्मा इत् तस्मा एव यजमानाय विश्वे सिंधवः सर्वाः स्यंदनशीला नद्यो धुनयंत । चलयंति । एतदभीष्टफलसिद्ध्यर्थं प्रवहंतीत्यर्थः । तथा अच्छिद्रा अच्छिद्राणि छिद्ररहितानि संततानि पुरूणि बहूनि शर्म शर्माणि सुखानि दधिरे । तस्मा एव धार्यंते । यद्वा शर्मेति गृहनाम । छिद्ररहितानि बहूनि सदनानि धार्यंते । सुभगः शोभनधनो देवानां सुम्ने देवैः प्रत्ते सुखे वर्तमानः सन् एधते । वर्धते । शिष्टं स्पष्टं ॥ ॥४॥

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.२५&oldid=208785" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.२६

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.२५
सूक्तं २.२६
गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः
सूक्तं २.२७ →

दे. ब्रह्मणस्पतिः। जगती ।

ऋजुरिच्छंसो वनवद्वनुष्यतो देवयन्निददेवयन्तमभ्यसत् ।

सुप्रावीरिद्वनवत्पृत्सु दुष्टरं यज्वेदयज्योर्वि भजाति भोजनम् ॥१॥

यजस्व वीर प्र विहि मनायतो भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूर्ये ।

हविष्कृणुष्व सुभगो यथाससि ब्रह्मणस्पतेरव आ वृणीमहे ॥२॥

स इज्जनेन स विशा स जन्मना स पुत्रैर्वाजं भरते धना नृभिः ।

देवानां यः पितरमाविवासति श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम् ॥३॥

यो अस्मै हव्यैर्घृतवद्भिरविधत्प्र तं प्राचा नयति ब्रह्मणस्पतिः ।

उरुष्यतीमंहसो रक्षती रिषोऽंहोश्चिदस्मा उरुचक्रिरद्भुतः ॥४॥

सायणभाष्यम्

' ऋजुः ' इति चतुर्ऋचं चतुर्थं सूक्तं गृत्समदस्यार्षं जागतं ब्राह्मणस्पत्यम् । तथा चानुक्रान्तम्- ' ऋजुश्चतुष्कम् ' इति । गतो विनियोगः ।।

ऋ॒जुरिच्छंसों वनवद्वनुष्य॒तो दें॑व॒यन्निददें॑वयन्तम॒भ्य॑सत् ।

सु॒प्रा॒वीरिद्व॑नवत्पृ॒त्सु दु॒ष्टरं॒ यज्वेदय॑ज्यो॒र्वि भ॑जाति॒ भोज॑नम् ॥१

ऋ॒जुः । इत् । शंसः᳚ । व॒न॒व॒त् । व॒नु॒ष्य॒तः । दे॒व॒ऽयन् । इत् । अदे॑वऽयन्तम् । अ॒भि । अ॒स॒त् ।

सु॒प्र॒ऽअ॒वीः । इत् । व॒न॒व॒त् । पृ॒त्ऽसु । दु॒स्तर॑म् । यज्वा॑ । इत् । अयज्योः᳚ । वि । भ॒जा॒ति॒ । भोज॑नम् ॥१

ऋजुः । इत्। शंसः। वनवत् । वनुष्यतः । देवऽयन्। इत्। अदेवऽयंतं । अभि। असत्।

सुप्रऽअवीः। इत् । वनवत् । पृत्ऽसु । दुस्तरं । यज्वा। इत्। अयज्योः । वि। भजाति। भोजनं ॥१॥

ऋजुरित् आर्जवयुक्त एव । यद्वा ऋंजतिः प्रसाधनकर्मा । स्तोत्राणां प्रसाधक एव शंसो ब्रह्मणस्पतेः स्तोता वनुष्यतो हिंसतः शत्रून वनवत् । वनुयात् हिंस्यात् ॥

वनोतेर्हिंतिकर्मण एतद्रूपं । तथा देवयन्नित् देवं दानादिगुणयुक्तं ब्रह्मणस्पतिमात्मन इच्छन्नेव अदेवयंतं तद्विपरीतं पुरुषमभ्यसत्। अभिभवेत् ॥ अस्तेर्लेट्येतद्रूपं ॥ तथा सुप्रावीरित् ॥ अवतेस्तृप्त्यर्थादौणादिक ईकारप्रत्ययः ॥ सुष्ठु प्रकर्षेण ब्रह्मणस्पतेस्तर्पयितैव पृत्सु पृतनासु संग्रामेषु दुस्तरं तरीतुमशक्यं वनवत् । हिंस्यात् । तथा यज्वेत् ब्रह्मणस्पतिं हविषेष्टवानेव अयज्योरयज्वनो भोजनं भोगसाधनं विभजाति । विशेषेण भजेतेत्यर्थः ।

यजं॑स्व वीर॒ प्र विं॑हि मनाय॒तो भ॒द्रं मनः॑ कृणुष्व वृत्र॒तूर्यें॑ ।

ह॒विष्कृं॑णुष्व सु॒भगो॒ यथास॑सि॒ ब्रह्मं॑ण॒स्पते॒रव॒ आ वृं॑णीमहे ॥२

यजं॑स्व । वी॒र॒ । प्र । वि॒हि॒ । म॒ना॒य॒तः । भ॒द्रम् । मनः॑ । कृ॒णु॒ष्व॒ । वृ॒त्र॒ऽतूर्यें॑ ।

ह॒विः । कृ॒णु॒ष्व॒ । सु॒ऽभगः॑ । यथा॑ । अस॑सि । ब्रह्म॑णः । पतेः॑ । अवः॑ । आ । वृ॒णी॒म॒हे॒ ॥२

यजस्व । वीर । प्र। विहि । मनायतः । भद्रं । मनः । कृणुष्व। वृत्रऽतूर्ये ।

हविः। कृणुष्व। सुऽभगः। यथा। असंसि। ब्रह्मणः। पतेः । अवः। आ। वृणीमहे ॥२॥

ऋषिरात्मीयं पुरुषं शास्ति । हे वीर विशेषेण स्तुतीनां प्रेरक सखे यजस्व । ब्रह्मणस्पतिं स्तुत्या पूजय । मनायतो मन इव शीघ्रं प्रवर्तमानान् हिंसकान् यदा अभिमन्यमानान् शत्रून्प्रति प्रविहि । प्रकर्षेण युद्धार्थं गच्छ ॥ वी गत्यादिषु । छांदसो ह्रस्वः ॥ वृत्रतूर्ये वृत्राणामावारकाणां शत्रूणां हिंसाहेतुभूते संग्रामे भद्रं कल्याणं धाष्टर्योपेतं मनः कृणुष्व। कुरुष्व । ब्रह्मणस्पतेरनुग्रहात्तवैव जयो भविष्यति । तथा ब्रह्मणस्पतये हविश्चरुपुरोडाशादिकं

कृणुष्व । कुरु । यथा त्वं सुभगः शोभनधनोऽससि । भवेः । अस्तेर्लेट्याडागमः ॥ ब्रह्मणस्पतेर्यागेन त्वं शोभनधनो भविष्यसीति यावत् । अपि च वयं ब्रह्मणस्पतेरवो रक्षणमाभिमुख्येन वृणीमहे । प्रार्थयामहे । ।

स इज्जनेंन॒ स वि॒शा स जन्मंना॒ स पु॒त्रैर्वाजं भरत॒े धना॒ नृभिः॑ ।

दे॒वाना॒ं यः पि॒तरंमा॒विवांसति श्र॒द्धामंना ह॒विषा॒ ब्रह्मंण॒स्पतिंम् ॥३

सः । इत् । जनेंन । सः । वि॒शा । सः । जन्मंना । सः । पु॒त्रैः । वाजंम् । भ॒र॒त॒े । धनां । नृऽभिः॑ ।

दे॒वानांम् । यः । पि॒तरंम् । आ॒ऽविवांसति । श्र॒द्धाऽमंनाः । ह॒विषां । ब्रह्मंणः । पतिंम् ॥३

सः। इत्। जनेन। सः । विशा। सः । जन्मना। सः। पुत्रैः।
वाजं। भरते। धना। नृऽभिः।

देवानां । यः । पितरं । आऽविवसति । श्रद्धाऽमनाः।
हविषा। ब्रह्मणः । पतिं ॥३॥

यो यजमानः श्रद्धामनाः श्रद्धा मनसि यस्य तादृशः सन् देवानां पितरं पालयितारं ब्रह्मणस्पतिं हविषा चरुपुरोडाशादिनाविवासति । परिचरति ॥ विवासतिः परिचरणकर्मा ॥ स इत् स एव यजमानो जनेन जातेन सर्वेण लोकेन वाजमन्नं भरते । बिभर्ति संभरति वा । स एव विशा प्रजया जन्मनात्मीयेन बंधुजनेन वाजं भरते। स एव पुत्रैरात्मीयैरपत्यैर्वाजं भरते । तथा नृभिर्नेतृभिरन्यैः परिचारकैर्धना धनानि भरते। बिभर्ति संपादयति वा । ब्रह्मणस्पतिमिष्टवतो यजमानस्य सर्वतो जना अन्नधनयोः साधका भवंतीति यावत् ।

यो अं॑स्मै ह॒व्यैर्घृ॒तवं॑द्भि॒रविं॑ध॒त्प्र तं प्रा॒चा नं॑यति॒ ब्रह्मं॑ण॒स्पतिः॑ ।

उ॒रु॒ष्यती॒मंहं॑सो॒ रक्षं॑ती रि॒षो॒॑ऽ॒३॒ऽहोश्चिं॑दस्मा उरु॒चक्रि॒रद्भुं॑तः ॥४

यः । अ॒स्मै॒ । ह॒व्यैः । घृ॒तवं॑त्ऽभिः । अविं॑धत् । प्र । तम् । प्रा॒चा । न॒य॒ति॒ । ब्रह्मं॑णः । पतिः॑ ।

उ॒रु॒ष्यतिं॑ । ई॒म् । अंहं॑सः । रक्षं॑ति । रि॒षः । अ॒ंहोः । चि॒त् । अ॒स्मै॒ । उ॒रु॒ऽचक्रिः॑ । अद्भुं॑तः ॥४

यः । अस्मै। हव्यैः। घृतवत्ऽभिः। अविधत्। प्र। तं। प्राचा। नयति । ब्रह्मणः । पतिः।

उरुष्यति।ईं। अंहसः। रक्षति । रिषः।अंहोः।चित्। अस्मै। उरुऽचक्रिः। अद्भुतः ॥४॥

यो यजमानोऽस्मै ब्रह्मणस्पतये ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । इमं ब्रह्मणस्पतिं घृतवद्भिरुपस्तरणाभिघारणात्मकेनाज्येनोपेतैर्हव्यैर्हविर्भिरविधत् । परिचरति ॥ विध विधाने तौदादिकः । अयं परिचरणकर्मसु पठितः । तं यजमानं ब्रह्मणस्पतिः प्राचा प्राचीनेन ऋजुना मार्गेण प्रणयति । प्रकृष्टफलं प्रापयति । अपि च ईमेनमंहसः पापादुरुष्यति । रक्षति ॥ उरुष्यतो रक्षाकर्मेति यास्कः । तथा रिषो हिंसकादेनं रक्षति । अंहोश्चित् । अवृत्तेर्दारिद्र्यात् । यद्वा आगत्य हंतुरपि रक्षति । अपि चास्मै यजमानायाद्भुतः । महन्नामैतत् । आश्चर्यभूतो महान् ब्रह्मणस्पतिरुरुचक्रिरुरोर्विस्तीर्णस्योपकारस्य कर्ता भवति ॥ ॥५

मण्डल २

सूक्तं २.११सूक्तं २.३३

सूक्तं २.१२सूक्तं २.३४

सूक्तं २.१३सूक्तं २.३५

सूक्तं २.१४सूक्तं २.३६

सूक्तं २.१५सूक्तं २.३७

सूक्तं २.१६सूक्तं २.३८

सूक्तं २.१७सूक्तं २.३९

सूक्तं २.१८सूक्तं २.४०

सूक्तं २.१९सूक्तं २.४१

सूक्तं २.२०सूक्तं २.४२

सूक्तं २.२१सूक्तं २.४३

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.२६&oldid=208786" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.२७

दे. आदित्याः। त्रिष्टुप्

NarayanaTirumala11

इमा गिर आदित्येभ्यो घृतस्नूः सनाद्राजभ्यो जुह्वा जुहोमि ।

शृणोतु मित्रो अर्यमा भगो नस्तुविजातो वरुणो दक्षो अंशः ॥१॥

इमं स्तोमं सक्रतवो मे अद्य मित्रो अर्यमा वरुणो जुषन्त ।

आदित्यासः शुचयो धारपूता अवृजिना अनवद्या अरिष्टाः ॥२॥

त आदित्यास उरवो गभीरा अदब्धासो दिप्सन्तो भूर्यक्षाः ।

अन्तः पश्यन्ति वृजिनोत साधु सर्वं राजभ्यः परमा चिदन्ति ॥३॥

धारयन्त आदित्यासो जगत्स्था देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ।

दीर्घाधियो रक्षमाणा असुर्यमृतावानश्चयमाना ऋणानि ॥४॥

विद्यामादित्या अवसो वो अस्य यदर्यमन्भय आ चिन्मयोभु ।

युष्माकं मित्रावरुणा प्रणीतौ परि श्वभ्रेव दुरितानि वृज्याम् ॥५॥

सुगो हि वो अर्यमन्मित्र पन्था अनृक्षरो वरुण साधुरस्ति ।

तेनादित्या अधि वोचता नो यच्छता नो दुष्परिहन्तु शर्म ॥६॥

पिपर्तु नो अदिती राजपुत्राति द्वेषांस्यर्यमा सुगेभिः ।

बृहन्मित्रस्य वरुणस्य शर्मोप स्याम पुरुवीरा अरिष्टाः ॥७॥

तिस्रो भूमीर्धारयन्त्रीँरुत द्यून्त्रीणि व्रता विदथे अन्तरेषाम् ।

ऋतेनादित्या महि वो महित्वं तदर्यमन्वरुण मित्र चारु ॥८॥

त्री रोचना दिव्या धारयन्त हिरण्ययाः शुचयो धारपूताः ।

अस्वप्नजो अनिमिषा अदब्धा उरुशंसा ऋजवे मर्त्याय ॥९॥

त्वं विश्वेषां वरुणासि राजा ये च देवा असुर ये च मर्ताः ।

शतं नो रास्व शरदो विचक्षेऽश्यामायूंषि सुधितानि पूर्वा ॥१०॥

न दक्षिणा वि चिकिते न सव्या न प्राचीनमादित्या नोत पश्चा ।

पाक्या चिद्वसवो धीर्या चिद्युष्मानीतो अभयं ज्योतिरश्याम् ॥११॥

यो राजभ्य ऋतनिभ्यो ददाश यं वर्धयन्ति पुष्टयश्च नित्याः ।

स रेवान्याति प्रथमो रथेन वसुदावा विदथेषु प्रशस्तः ॥१२॥

शुचिरपः सूयवसा अदब्ध उप क्षेति वृद्धवयाः सुवीरः ।

नकिष्टं घ्नन्त्यन्तितो न दूराद्य आदित्यानां भवति प्रणीतौ ॥१३॥

अदिते मित्र वरुणोत मृळ यद्वो वयं चकृमा कच्चिदागः ।

उर्वश्यामभयं ज्योतिरिन्द्र मा नो दीर्घा अभि नशन्तमिस्राः ॥१४॥

उभे अस्मै पीपयतः समीची दिवो वृष्टिं सुभगो नाम पुष्यन् ।

उभा क्षयावाजयन्याति पृत्सूभावर्धौ भवतः साधू अस्मै ॥१५॥

या वो माया अभिद्रुहे यजत्राः पाशा आदित्या रिपवे विचृत्ताः ।

अश्वीव ताँ अति येषं रथेनारिष्टा उरावा शर्मन्स्याम ॥१६॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाव्न आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादव स्थां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१७॥

सायणभाष्यम्

' इमा गिरः ' इति सप्तदशर्चं पञ्चमं सूक्तं गृत्समदपुत्रस्य कूर्मस्य आर्षं गृत्समदस्यैव वा त्रैष्टुभमादित्यदेवताकम् । तथा चानुक्रान्तम्-' इमा गिरस्त्र्यूना कूर्मो गार्त्समदो हि वादित्यम् 'इति । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः ।

आदित्यदेवताके पशौ पुरोडाशस्य ' इमा गिरः ' इत्येषा अनुवाक्या । ' अग्नीषोमौ ' इति खण्डे सूत्रितम्-' इमा गिर आदित्येभ्यो घृतस्नूस्त आदित्या उरवो गभीराः ' (आश्व. श्रौ. ३.८) इति ।।

इ॒मा गिर॑ आदि॒त्येभ्यो॑ घृ॒तस्नू॑ः स॒नाद्राज॑भ्यो जु॒ह्वा॑ जुहोमि ।

शृ॒णोतु॑ मि॒त्रो अ॑र्य॒मा भगो॑ नस्तुविजा॒तो वरु॑णो॒ दक्षो॒ अंश॑ः ॥१

इ॒माः । गिर॑ः । आ॒दि॒त्येभ्य॑ः । घृ॒तऽस्नू॑ः । स॒नात् । राज॑ऽभ्यः । जु॒ह्वा॑ । जु॒हो॒मि॒ ।

शृ॒णोतु॑ । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । भगः॑ । नः॒ । तु॒वि॒ऽजा॒तः ।
वरु॑णः । दक्षः॑ । अंशः॑ ॥१

इमाः । गिरः । आदित्येभ्यः । घृतऽस्नूः । सनात् ।
राजऽभ्यः । जुह्वा । जुहोमि ।

शृणोतु । मित्रः । अर्यमा । भगः । नः । तुविऽजातः ।
वरुणः । दक्षः । अंशः ॥१

आदित्येभ्यः अदितेः पुत्रेभ्यः राजभ्यः राजमानेभ्यः ईश्वरेभ्यो वा मित्रादिभ्यः घृतस्नूः घृत- प्रस्राविणीः घृतं क्षरन्तीः इमा गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः सनात्सर्वदा जुह्वा वाङ्नामैतत्वागिन्द्रियेण जुहोमि प्रयच्छामि करोमीति यावत् यद्वा जुहूस्थानीयत्वेन घृतं क्षरन्ति वाग्रूपाणि हवींषि जुहोमि आदित्यानुद्दिश्य त्यजामि मन्त्राणां पयोघृतादिक्षरणेहेतुत्वं च यदृचोधीते पयसः कुल्या अस्येत्यादिना तैत्तिरीये स्पष्टमाम्नातम् नोस्मदीयास्ता

गिरः मित्रादयः प्रत्येकं शृणोतु ते च तैत्तिरीये अष्टौ पुत्रासो अदितेरित्युपक्रम्य स्पष्टमनुक्रान्ताः मित्रश्च वरुणश्च धाता चार्यमा च अंशुश्च भगश्च इन्द्रश्च विवस्वांश्चेत्येत इति मित्रः प्रमीतेस्त्रायकः यद्वा सर्वेषां स्निग्धः अरीन्यच्छति नियच्छतीत्यर्यमा भगो भजनीयो देवः तुविजातः तुवीति बहुनाम बहुषुदेशेष्वनुग्रहार्थं प्रादुर्भूतः वरुणविशेषणमेतत्पापस्य निवारणाद्वरुणः दक्षः समर्थः एतच्चांशस्य विशेषणम् ।। १ ।।

इ॒मं स्तोम॒ं सक्र॑तवो मे अ॒द्य मि॒त्रो अ॑र्य॒मा वरु॑णो जुषन्त ।

आ॒दि॒त्यास॒ः शुच॑यो॒ धार॑पूता॒ अवृ॑जिना अनव॒द्या अरि॑ष्टाः ॥२

इ॒मम् । स्तोम॑म् । सऽक्र॑तवः । मे॒ । अ॒द्य । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । वरु॑णः । जु॒ष॒न्त॒ ।

आ॒दि॒त्यासः॑ । शुचं॑यः । धारं॑ऽपूताः । अवृं॑जिनाः ।
अ॒न॒व॒द्याः । अरिं॑ष्टाः ॥२

इमम् । स्तोमम् । सऽक्रतवः । मे । अद्य । मित्रः । अर्यमा
। वरुणः । जुषन्त ।

आदित्यासः । शुचयः । धारऽपूताः । अवृजिनाः ।
अनवद्याः । अरिष्टाः ॥२

इमं मे स्मदीयं स्तोमं स्तोत्रं सक्रतवः समानकर्माणः समानप्रज्ञा वा मित्रादयः अद्येदानीं जुषन्त जुषन्ताम् सेवन्ताम् कीदृशास्ते आदित्यासः अदितेः पुत्राः शुचयो दीप्यमानाः धारपूताः उदकधाराभिः क्षालिता इव पूताः निर्मला इत्यर्थः अवृजिनाः वृजीवर्जने अवर्जितारः सर्वानुग्राहका इत्यर्थः अनवद्याः अवद्येन गर्ह्येण पापेन रहिताः अरिष्टाः केनाप्यहिंसिताः ।। २ ।।

त आ॑दि॒त्यास॑ उ॒रवो॑ गभी॒रा अद॑ब्धासो॒ दिप्स॑न्तो भूर्य॒क्षाः ।

अ॒न्तः प॑श्यन्ति वृजि॒नोत सा॒धु सर्वं॒ राज॑भ्यः पर॒मा चि॒दन्ति॑ ॥३

ते । आ॒दि॒त्यास॑ः । उ॒रव॑ः । ग॒भी॒राः । अद॑ब्धासः । दिप्स॑न्तः । भू॒रि॒ऽअ॒क्षाः ।

अ॒न्तरिति॑ । प॒श्य॒न्ति॒ । वृ॒जि॒ना । उ॒त । सा॒धु । सर्व॑म् । राज॑ऽभ्यः । प॒र॒मा । चि॒त् । अन्ति॑ ॥३

ते । आदित्यासः । उरवः । गभीराः । अदब्धासः । दिप्सन्तः । भूरिऽअक्षाः ।

अन्तरिति । पश्यन्ति । वृजिना । उत । साधु । सर्वम् । राजऽभ्यः । परमा । चित् । अन्ति ॥३

त आदित्यासः अदितेः पुत्राः उरवो महान्तः गभीरा गांभीर्योपेताः अदब्धासः शत्रुभिरहिं- सिताः सन्तः दिप्सन्तः शत्रून्दंभितु हिंसितुमिच्छन्तः दंभु दंभे अस्मादिच्छासनि समीवन्तर्धेतीहभावपक्षे दंभइच्चेतीकारः दंभेर्हल्ग्रहणस्य जातिवाचकत्वात्सिद्धमिति सनः कित्त्वे अनुनासिकलोपः तथाभूर्यक्षाः भूरीणि बहून्यक्षीणि चक्षूंषि येषां ते तथोक्ताः बहुतेजसो वा बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरिति षच्समासान्तः एवंभूता आदित्याः अन्तः मध्ये प्राणिनां हृदिप्रेरकतया वर्तमानाः सन्तः वृजिना वृजिनानि पापानि उत अपि च साधु साधूनि पुण्यानि च प्राणिभिः कृतानि पश्यंति जानन्ति परमा चित् परमाणि दूरदेशावस्थितान्यपि सर्वं सर्वाणि दृश्यमानानि राजभ्यः राज्ञामीश्वराणामादित्यानां अन्ति अन्तिके समीपे वर्तत इति शेषः कादिलोपो बहुलमित्यन्तिकशब्दस्य कादिलोपः ।। ३ ।।

साग्निचित्ये क्रतौ दीक्षणीयायां आदित्ययागस्य धारयन्त इत्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये अतएव भुवद्वद्भुवनपतिविशेषणविशिष्टादित्ययागेपि तथा च दीक्षणीयायामिति खण्डे सूत्रितम्-धारयन्त आदित्यासो जगत्स्था इति द्वे एते एव भुवद्वद्भ्यो भुवनपतिभ्यो वेति । तयोराद्यासूक्तेचतुर्थी-

धा॒रयंन्त आदि॒त्यासो॒ जग॒त्स्था दे॒वा विश्वंस्य॒ भुवंनस्य गो॒पाः ।

दी॒र्घाधिंयो॒ रक्षंमाणा असु॒र्यंमृ॒तावां॒नश्चयंमाना ऋ॒णानिं ॥४

धा॒रयंन्तः । आ॒दि॒त्यासः॑ । जगंत् । स्थाः । दे॒वाः । विश्वंस्य । भुवंनस्य । गो॒पाः ।

दी॒र्घऽधिंयः । रक्षंमाणाः । अ॒सु॒र्यंम् । ऋ॒तऽवांनः । चयंमानाः । ऋ॒णानिं ॥४

धारयन्तः । आदित्यासः । जगत् । स्थाः । देवाः । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपाः ।

दीर्घऽधियः । रक्षमाणाः । असुर्यम् । ऋतऽवानः । चयमानाः । ऋणानि ॥४

जगज्जङ्गमं स्थाः स्थावरं च तिष्ठतेः कर्तर्यसुन् एतदुभयविधं भूतजातं धारयन्तः अवस्थापयन्तः देवाः दानादिगुणयुक्ताः विश्वस्य भुवनस्य सर्वस्य लोकस्य गोपाः गोपयितारो रक्षकाः दीर्घाधियः दीर्घाणि धियः कर्माणि ज्ञानानि वा येषां तादृशाः अन्येषामपि दृश्यत इति पूर्वपदस्यदीर्घः असुर्यं असवः प्राणाः तेन च तद्धेतु पूताः आपो लक्ष्यन्ते अपां तद्धेतुत्वं च छान्दोग्ये स्पष्टमाम्नातम्- आपोमयः प्राण इति असुमुदकं राति ददातीत्यसुरो मेघः तत्र भवं मेघान्तर्वर्तमानमुदकं रक्ष- माणाः तत्तत्काले वृष्ट्युत्पादनाय रक्षन्तः असुरशब्दाद्भवेछन्दसीति यत्

ऋतावानः सत्यवन्तो यज्ञवन्तो वा छन्दसीव निपाविति मत्वर्थीयो वनिप् पूर्ववद्दीर्घः ऋणानि स्तोतृभिः अन्येभ्यः प्रदेया- नि हविर्द्रव्याणि चयमानाः अपगमयन्तः चय गतौ भौवादिकोनुदात्तेत् एवंगुणविशिष्टा महानुभावाः आदित्पासः आदित्याः अस्मदधीना भवन्त्विति शेषः ।। ४ ।।

वि॒द्यामा॑दित्या॒ अव॑सो वो अ॒स्य यद॑र्यमन्भ॒य आ
चि॑न्मयो॒भु ।

यु॒ष्माकं॑ मित्रावरुणा॒ प्रणी॑तौ॒ परि॒ श्वभ्रे॑व दु॒रिता॑नि॑ वृज्याम्
॥५

वि॒द्याम् । आ॒दि॒त्याः॒ । अव॑सः । वः॒ । अ॒स्य । यत् ।
अ॒र्य॒म॒न् । भ॒ये । आ । चि॒त् । म॒यः॒ऽभु ।

यु॒ष्माक॑म् । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । प्रऽनी॑तौ । परि॑ । श्वभ्रा॑ऽइव । दुः॒ऽइ॒तानि॑ । वृ॒ज्या॒म् ॥५

विद्याम् । आदित्याः । अवसः । वः । अस्य । यत् । अर्यमन् । भये । आ । चित् । मयःऽभु ।

युष्माकम् । मित्रावरुणा । प्रऽनीतौ । परि । श्वभ्राऽइव । दुःऽइतानि । वृज्याम् ॥५

हे आदित्याः अदितेः पुत्राः वो युष्माकं अस्यावसः कर्मणिषष्ठी इदं रक्षणं विद्याम लभे- म भये राक्षसादिभ्यः आ आगते सति यद्युष्मदीयं रक्षणम् चिच्छन्दश्चार्थे मयोभु मयसः सुख- स्यभावयितृ च तदिदं लभेमेत्यन्वयः हे अर्यमन्हे मित्रावरुणौ युष्माकं प्रणीतौ अस्मद्विषये प्रकृष्टे नयने सति श्वभ्रेव श्वभ्राणीव स्थातुमयोग्यानि गर्तवन्ति स्थलानीव दुरितानि पापानि परिवृज्या परित्यजेयं वृजी वर्जने बहुलंछन्दसीति विकरणस्य लुक् ।। ५ ।।

सु॒गो हि वो॑ अर्यमन्मित्र॒ पन्था॑ अनृक्ष॒रो व॑रुण सा॒धुरस्ति॑ ।

तेना॑दित्या॒ अधि॑ वोचता नो॒ यच्छ॑ता नो दुष्परि॒हन्तु॒ शर्म॑ ॥
६

सु॒ऽगः । हि । व॒ः । अ॒र्य॒म॒न् । मि॒त्र॒ । पन्था॑ः । अ॒नृ॒क्ष॒रः ।
व॒रु॒ण॒ । सा॒धुः । अस्ति॑ ।

तेन॑ । आ॒दि॒त्या॒ः । अधि॑ । वो॒च॒त॒ । न॒ः । यच्छ॑त । न॒ः ।
दु॒ःऽप॒रि॒हन्तु॑ । शर्म॑ ॥६

सुऽगः । हि । वः । अर्यमन् । मित्र । पन्थाः । अनृक्षरः ।
वरुण । साधुः । अस्ति ।

तेन । आदित्याः । अधि । वोचत । नः । यच्छत । नः ।
दुःऽपरिहन्तु । शर्म ॥६

हे अर्यमन्मित्र वरुण वो युष्माकं सुगः सुखेन गन्तव्यः अनृक्षरः ऋक्षरः कण्टकऋच्छते- रिति तद्रहितः साधुः साधकः शोभनो वा एवंगुणविशिष्टः पन्था मार्गोस्ति हि विद्यते खलु अ- तस्ते पथा अस्मान्शोभन नयतेति शेषः हे आदित्याः नोस्माकं अधिवोचत अधिवचनं पक्षपातेन वचनं कुरुत अपि नोस्मभ्यं दुष्परिहन्तु दुःखेन परिहन्तुं विनाशयितुमशक्यं शर्म सुखं यच्छत दत्त दाण् दाने शपिपाघ्रेत्यादिना यच्छादेशः ।। ६ ।।

पिपंर्तु नो॒ अदिं॑ती॒ राजं॑पु॒त्राति॒ द्वेषां॒स्यर्य॒मा सु॒गेभिः॑ ।

बृ॒हन्मि॒त्रस्य॒ वरुं॑णस्य॒ शर्मोपं॑ स्याम पु॒रु॒वीरा॒ अरिं॑ष्टाः ॥७

पिपंर्तु । न॒ः । अदिं॑तिः । राजं॑ऽपु॒त्रा । अतिं । द्वेषां॑सि । अ॒र्य॒मा । सु॒ऽगेभिः॑ ।

बृ॒हत् । मि॒त्रस्यं । वरुंणस्य । शर्मं । उपं । स्या॒म॒ ।
पु॒रु॒ऽवीराः॑ । अरिंष्टाः ॥७

पिपर्तु । नः । अदितिः । राजऽपुत्रा । अति । द्वेषांसि ।
अर्यमा । सुऽगेभिः ।

बृहत् । मित्रस्य । वरुणस्य । शर्म । उप । स्याम ।
पुरुऽवीराः । अरिष्टाः ॥७

राजपुत्रा राजानो राजमाना मित्रादयः पुत्रा यस्याः तादृशी अदितिरदीना अखण्डनीया वा देवी नोस्मान् द्वेषांसि द्वेष्टृणि रक्षांसि अतिपिपर्तु अतिपारयतु अतिक्रम्य तद्रहितं देशं प्रापयत्वित्यर्थः अर्यमा च सुगेभुः सुष्ट्वगन्तव्यैर्मार्गैरस्मान्पारयतु अपि च वयं पुरुवीराः बहुभिः वीरैः पुत्रादिभिरुपेताः अरिष्टा केनाप्यहिंसिताश्च सन्तः मित्रस्य वरुणस्य च बृहत्परिवृढं शर्म सुखं उपस्याम उपगता भवेम ।। ७ ।।

ति॒स्रो भूमी॑र्धारय॒न्त्रीँरु॒त द्यून्त्रीणि॑ व्र॒ता वि॒दथे॑ अ॒न्तरे॑षाम्
।

ऋ॒तेना॑दित्या॒ महि॑ वो महि॒त्वं तद॑र्यमन्वरुण मित्र॒ चारु॑ ॥८

ति॒स्रः । भूमीः॑ । धा॒र॒य॒न् । त्रीन् । उ॒त । द्यून् । त्रीणि॑ ।
व्र॒ता । वि॒दथे॑ । अ॒न्तः । ए॒षा॒म् ।

ऋ॒तेन॑ । आ॒दि॒त्या॒ः । महि॑ । व॒ः । म॒हि॒ऽत्वम् । तत् ।
अ॒र्य॒म॒न् । व॒रु॒ण॒ । मि॒त्र॒ । चारु॑ ॥८

तिस्रः । भूमीः । धारयन् । त्रीन् । उत । द्यून् । त्रीणि ।
व्रता । विदथे । अन्तः । एषाम् ।

ऋतेन । आदित्याः । महि । वः । महिऽत्वम् । तत् ।
अर्यमन् । वरुण । मित्र । चारु ॥८

तिस्रो भूमीः अत्र भूमि शब्दो लोकत्रये वर्तते योद्वितीयस्यां तृतीयस्यां पृथिव्यामित्यत्र यथा पृथिवीशब्दः भूम्यन्तरिक्षस्वर्गांस्त्रीन्लोकान् आदित्याः धारयन् वृष्टिप्रदानादिना धारयन्ति उत अपि च द्यून्दीप्तान्त तउपरितनान्महरादिकानपि त्रीन्लोकान्धारयन्ति यद्वा दीप्तान् अग्निं वायुं सूर्यं च धारयन्ति अपि चैषामादित्यानां विदथे यज्ञे अन्तर्मध्ये त्रीणि व्रता सवनत्रयनिष्पाद्यानि त्रीणि कर्मा- णि सन्ति यद्वा एषां लोकानामंतर्मध्ये विदथे यज्ञे निमित्तभूते सति एषामादित्यानां त्रीणि कर्माणिर- सादानधारणविसर्जनलक्षणानि सन्ति उत्तरोर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः हे आदित्याः ऋतेन सत्येन यज्ञेन वा महिमहत्प्रभूतं वो युष्माकं महित्वं महत्त्वं यन्महाभाग्यं हे अर्यमन् वरुण मित्र तन्महाभाग्यं चारुशोभनं सर्वोत्कृष्टमित्यर्थः ।। ८ ।।

त्री रोंचुना द्दिव्या धांरयन्त हिरुण्ययाः शुचंयो धारंपूताः ।

अस्वंप्नजो अनिमिषा अदंब्धा उरुशंसां ऋजवे मर्त्यांय ॥९

त्री । रोचना । दिव्या । धारयन्त । हिरण्ययाः । शुचंयः । धारंऽपूताः ।

अस्वंप्नऽजः । अनिऽमिषाः । अदंब्धाः । उरुऽशंसाः । ऋजवें । मर्त्यांय ॥९

त्री । रोचना । दिव्या । धारयन्त । हिरण्ययाः । शुचयः । धारऽपूताः ।

अस्वप्नऽजः । अनिऽमिषाः । अदब्धाः । उरुऽशंसाः । ऋजवे । मर्त्याय ॥९

त्री रोचना त्रीणि रोचनानि रोचमानान्यग्न्यादीनि तेजांसि दिव्या दिव्यानि दिविभवानि धारयन्त आदित्या

अवस्थापयन् किमर्थं ऋजवे ऋजीकाय उपार्जकाय स्तोत्राणां मर्त्याय मनुष्याय भोगसिद्ध्यर्थमिति यावत् कीदृशा आदित्याः हिरण्यया: हिरण्मयाः हिरण्यालंकृतसर्वाङ्गाः यद्वा हितरमणीयवेषाः शुचयो दीप्यमानाः धारपूताः उदकधारया क्षालिता इव निर्मलाः अस्वप्नजः असञ्जातस्वप्नाः सुपांसुलुगिति जसः सुः अपरआह अस्वप्नजः अस्वपन्तः विगतनिद्राः स्वपितृषोर्नजिङितिनजिङ्प्रत्यय इति तदेतत्पदकारस्यानभिमतम्, अनिमिषाः निमेषरहिताः अदब्धाः असुरादिभिरहिंसिताः उरुशंसाः उरुभिर्बहुभिः शंसनीयाः स्तोतव्याः एवंगुणविशिष्टा अधारयन्तेत्यन्वयः॥ ९॥

त्वं विश्वे॑षां वरुणासि॒ राजा॒ ये च॑ दे॒वा अ॑सुर॒ ये च॒ मर्ता॑ः ।

श॒तं नों रास्व श॒रदों वि॒चक्षे॒ऽश्यामायूंषि॒ सुधिंतानि॒ पूर्वा ॥ १०

त्वम् । विश्वेंषाम् । व॒रु॒ण॒ । अ॒सि॒ । राजां । ये । च॒ । दे॒वाः । अ॒सु॒र॒ । ये । च॒ । मर्ताः ।

श॒तम् । नः॒ । रा॒स्व॒ । श॒रदः॑ । वि॒ऽचक्षें । अ॒श्यामं । आयूंषि । सुऽधिंतानि । पूर्वा ॥१०

त्वम् । विश्वेषाम् । वरुण । असि । राजा । ये । च । देवाः । असुर । ये । च । मर्ताः ।

शतम् । नः । रास्व । शरदः । विऽचक्षे । अश्याम । आयूंषि । सुऽधितानि । पूर्वा ॥१०

हे असुर शत्रूणां क्षेपक वरुण त्वं विश्वेषां सर्वेषां राजासि केषां ये च देवाः देवजनाः ये च मर्ता मरणधर्माणो मनुष्याः तेषामित्यर्थः अतस्त्वं नोस्मभ्यं शतं शरदः

शतसंख्याकान्संवत्सरान्विचक्षे विशेषेण दर्शनाय रास्व प्रयच्छ रा दाने व्यत्ययेनात्मनेपदम् वयं च पूर्वा पूर्वैर्देवैः सुधितानि सुष्ठु हितानि शतसंवत्सरलक्षणान्यायूंषि अश्याम व्याप्नुयाम सुधितवसुधितनेमधितधिष्वधिषीयचेतिनिपात्यते गतिरनन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् सुपांसुलुगिति तृतीयायाडादेशः ॥ १० ॥

न दंक्षिणा वि चिंकिते न सव्या न प्राचीनंमादित्या नोत पश्चा ।

पाक्यां चिद्वसवो धीर्यां चिद्युष्मानींतो अभंयं ज्योतिंरश्याम् ॥११

न । दक्षिणा । वि । चिकिते । न । सव्या । न । प्राचीनंम् । आदित्याः । न । उत । पश्चा ।

पा॒क्यां । चि॒त् । व॒स॒व॒ः । धी॒र्यां । चि॒त् । यु॒ष्माऽनींतः ।
अभंयम् । ज्योतिः । अ॒श्या॒म् ॥११

न । दक्षिणा । वि । चिकिते । न । सव्या । न । प्राचीनम् ।
आदित्याः । न । उत । पश्चा ।

पाक्या । चित् । वसवः । धीर्या । चित् । युष्माऽनीतः ।
अभयम् । ज्योतिः । अश्याम् ॥११

हे आदित्याः दक्षिणा दक्षिणोभागः न विचिकिते मया न
विज्ञायते सव्या सव्यो वामभागोपि न ज्ञायते
उभयत्रसुपांसुलुगितिसोराजादेशः तथा प्राचीन पुरस्तादपि
न ज्ञायते विभाषाञ्चेरदिक् स्त्रियामिति स्वार्थे स्वः उत
अपि च पश्चा पश्चात्पृष्ठभागेपि न ज्ञायते नैशेन तमसा
आवृतत्वात् आन्तरादज्ञानाद्वा पश्च
पश्चाचच्छन्दसीतिनिपात्यते किं बहुना पाक्याचित् पाक्यः
पक्तव्यो परिपक्वज्ञानोपि हुपचष्पाके ऋहलोर्ण्यत्

तित्स्वरितः धीर्याचित् धीरेनेतव्यत्वेन भवो धीर्यः कातरः भवेछन्दसीति यत् कातरोपि उभयत्र सुपांसुलुगितिआकारः हे वसवो वासयितार आदित्याः युष्मानीतः युष्माभिनींतः शोभनेन मार्गेण प्रापितः सन् अभयं भयरहितं ज्योतिः सौरं तेजः आन्तरं वा ज्ञानात्मकं अश्यां प्राप्नुयाम् ॥ ११ ॥

यो राज॑भ्य ऋत॒निभ्यो॑ द॒दाश॒ यं व॒र्धय॑न्ति पु॒ष्टय॑श्च॒ नित्या॑ः ।

स रे॒वान्या॑ति प्रथ॒मो रथे॑न वसु॒दावा॑ वि॒दथे॑षु प्रश॒स्तः ॥१२

यः । राज॑ऽभ्यः । ऋ॒त॒निऽभ्यः॑ । द॒दाश॑ । यम् । व॒र्धय॑न्ति । पु॒ष्टयः॑ । च॒ । नित्याः॑ ।

सः । रे॒वान् । या॒ति॒ । प्र॒थ॒मः । रथे॑न । व॒सु॒ऽदावा॑ । वि॒दथे॑षु । प्र॒ऽश॒स्तः ॥१२

यः । राजऽभ्यः । ऋतनिऽभ्यः । ददाश । यम् । वर्धयन्ति । पुष्टयः । च । नित्याः ।

सः । रेवान् । याति । प्रथमः । रथेन । वसुऽदावा । विदथेषु । प्रऽशस्तः ॥१२

यो यजमानः राजभ्यो राजमानेभ्यः ऋतनिभ्यः ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा नेतृभ्यः अादित्येभ्यो ददाश चरूपुरोडाशादिकं ददाति यं यजमानं पुष्टयः पोषकाः नित्याः शाश्वताः आादित्याश्च वर्धयन्ति स यजमानो रेवान् धनवान्प्रथमः प्रथितः प्रख्यातः वसुदावा वसूनां धनानां दाता सन्प्रशस्तः सर्वैः प्रशस्यमानः विदथेषु वेद्येषु लब्धव्येषु गृहेषु रथेन वाहनेन याति गच्छति॥१२॥

शुचि॑र॒पः सू॒यव॑सा॒ अद॑ब्ध॒ उप॑ क्षेति वृ॒द्धव॑याः सु॒वीरः॑ ।

नकि॒ष्टं घ्न॒न्त्यन्तिंतो॒ न दू॒राद्य आंदि॒त्याना॒ं भवंति॒ प्रणींतौ ॥१३

शुचिः॑ । अ॒पः । सु॒ऽयवंसाः । अदंब्धः । उपं । क्षे॒ति॒ । वृ॒द्धऽवंयाः । सु॒ऽवीरः॑ ।

नकिः॑ । तम् । घ्न॒न्ति॒ । अन्तिंतः । न । दू॒रात् । यः । आ॒दि॒त्यानांम् । भवंति । प्रऽनींतौ ॥१३

शुचिः । अपः । सुऽयवसाः । अदब्धः । उप । क्षेति । वृद्धऽवयाः । सुऽवीरः ।

नकिः । तम् । घ्नन्ति । अन्तितः । न । दूरात् । यः । आदित्यानाम् । भवति । प्रऽनीतौ ॥१३

स यजमानः शुचिर्दीप्यमानः शुद्धो वा अदब्धः सपत्नैरबाधितः वृद्धवयाः प्रभूतान्नः सुवीरः शोभनपुत्रश्च सन् सूयवसाः शोभनसस्यान्यपः वृष्टिलक्षणान्युदकानि

उपक्षेति उपनिवसति सर्वदा सुसस्यानामपांचसमीपे निवसतीत्यर्थः तथा नकिर्न च तं घ्नन्ति हिंसन्ति अंतितो न अन्तिकात्समीपदेशाच्चदूराद्विप्रकृष्टाच्च देशादागता बाधकाः अन्तिकस्य तसिलादिलोप इति लोपः यो यजमानः आादित्यानां अदितेःपुत्राणां मित्रादीनां प्रणीतौ प्रकृष्टे नयने प्रापणे भवति वर्तते स इति पूर्वत्रसंबन्धः॥
१३ ॥

अदि॑ते॒ मित्र॒ वरु॑णो॒त मृळ॒ यद्वो॑ व॒यं च॑कृ॒मा कच्चि॒दागः॑ ।

उ॒र्व॑श्या॒मभ॑यं॒ ज्योति॑रिन्द्र॒ मा नो॑ दी॒र्घा अ॒भि न॑श॒न्तमि॑स्राः
॥१४

अदि॑ते । मित्र॑ । वरु॑ण । उ॒त । मृ॒ळ॒ । यत् । व॒ः । व॒यम् । च॒कृ॒म । कत् । चि॒त् । आगः॑ ।

उ॒रु । अ॒श्या॒म् । अभ॑यम् । ज्योति᳚ः । इ॒न्द्र॒ । मा । न॒ः ।
दी॒र्घाः । अ॒भि । न॒श॒न् । तमि॑स्राः ॥१४

अदिते । मित्र । वरुण । उत । मृळ । यत् । वः । वयम् ।
चकृम । कत् । चित् । आगः ।

उरु । अश्याम् । अभयम् । ज्योतिः । इन्द्र । मा । नः ।
दीर्घाः । अभि । नशन् । तमिस्राः ॥१४

उत अपि च हे अदिते मित्र वरुण आमत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्व पूर्वस्यामन्त्रितस्याविद्यमानवद्भावात्सर्वेषां षाष्ठिकमामन्त्रितस्येत्याद्युदात्तत्वम् यूयं प्रत्येकं मृळ अस्माकमुपरि दयां कुरु रक्षेत्यर्थः यंत्यद्यपि वयं वो युष्माकं कच्चित् किञ्चिदागोपराधं चकृम अकर्म तथापि मृळेत्यर्थः हे इन्द्र परमैश्वर्योपेतादित्य उरु विस्तीर्ण अक्षयं भयरहितं ज्योतिस्त्वदीयं प्रकाशं ज्ञानात्मकं वा अश्यां

अहं प्राप्नुयाम् दीर्घा विस्तृतास्तमिस्त्रास्तमसायुक्ता निशाः ज्योत्स्ना तमिस्त्रा शृङ्गिणेति निपात्यते ता नोस्मान् माभिनशन् आभिमुख्येन व्याप्नुवन्तु॥ १४ ॥

उ॒भे अं॑स्मै पीपयतः सम॒ीची दि॒वो वृ॒ष्टिं सु॒भगो॒ नाम॒ पुष्यं॑न् ।

उ॒भा क्षयां॑वा॒जयं॑न्याति पृ॒त्सूभावर्धौ॑ भवतः सा॒धू अं॑स्मै ॥ १५

उ॒भे इतिं । अ॒स्मै॒ । पी॒प॒य॒तः॒ । स॒मी॒ची इतिं स॒म्ऽई॒ची । दि॒वः । वृ॒ष्टिम् । सु॒ऽभगः॑ । नामं । पुष्यं॑न् ।

उ॒भा । क्षयौं॑ । आ॒ऽजयं॑न् । या॒ति॒ । पृ॒त्ऽसु । उ॒भौ । अर्धौं॑ । भ॒व॒तः॒ । सा॒धू इतिं । अ॒स्मै॒ ॥१५

उभे इति । अस्मै । पीपयतः । समीची इति सम्ऽईची । दिवः । वृष्टिम् । सुऽभगः । नाम । पुष्यन् ।

उभा । क्षयौ । आऽजयन् । याति । पृत्ऽसु । उभौ । अर्धौ । भवतः । साधू इति । अस्मै ॥१५

य आदित्यानां भवति प्रणीताविति व्यवहितोप्यत्रेदं शब्देन परामृश्यते अस्मै यजमानाय समीची सङ्गच्छमाने उभे द्यावापृथिव्यौ पीपयतः प्याययतः कामान्वर्धयतः प्यायीवृद्धौ अस्माण्ण्यन्ताच्छान्दसोलुङ् व्यत्ययेनतसस्तामादेशाभावः धातोः पीभावश्च स च सुभगः शोभनधनः दिवो द्युलोकादागतां वृष्टिं पुष्यन्वर्धयन्भवति नामेति प्रसिद्धिर्द्योत्यते किञ्च पृत्सु पृतनासु सङ्ग्रामेषु आाजयन्शत्रूनाभिमुख्येनाभिभवन् उभाक्षया उभौ निवासौ क्षियंति निवसन्त्यस्मिन्निति क्षयो निवासस्थानं पुंसि संज्ञायां घः प्रायणेति अधिकरणे घः क्षयो निवासे इत्याद्युदात्तत्वं तौ परैरनाकान्तं स्वकीयं निवासस्थानम् आत्मनापहृतं परकीयं निवासस्थानं च याति गच्छति तथास्मै यजमानाय उभावर्धौ जगतोभागौ

चराचरात्मकौ मर्त्यामर्त्यात्मकौ वा साधूसाधकौ भवतः ॥ १५॥

या वों मा॒या अं॒भि॒द्रुहें यजत्रा॒ः पाशां आदित्या रि॒पवे॒ विचृंत्ताः ।

अ॒श्वीव॒ ताँ अतिं येषं॒ रथे॒नारिंष्टा उ॒रावा शर्मंन्स्याम ॥१६

याः । व॒ः । मा॒याः । अ॒भि॒ऽद्रुहें । य॒ज॒त्रा॒ः । पाशाः॑ । आ॒दि॒त्या॒ः । रि॒पवें । विऽचृंत्ताः ।

अ॒श्वीऽइंव । तान् । अतिं । ये॒ष॒म् । रथेंन । अरिंष्टाः । उ॒रौ । आ । शर्मंन् । स्या॒म॒ ॥१६

याः । वः । मायाः । अभिऽद्रुहे । यजत्राः । पाशाः । आदित्याः । रिपवे । विऽचृत्ताः ।

अश्वीऽइव । तान् । अति । येषम् । रथेन । अरिष्टाः । उरौ । आ । शर्मन् । स्याम ॥१६

हे यजत्राः यष्टव्या आदित्याः वो युष्माकं याः मायाः अभिद्रुहे अभिद्रोहं कुर्वते राक्षसादये निर्मिताः ये च पाशाः रिपवे शत्रवे विवृत्ताः चृती हिंसाग्रन्थनयोः प्रसारिता इत्यर्थः तान्पाशान् मायाश्च रथेन अतियेषं अतीत्य प्रयतेयं अतितरेयमित्यर्थः तत्र दृष्टान्तः - अश्वीव यथा शोभनाश्वः कश्चित्पुरुषः दुस्तरान्मार्गान्शीघ्रमतिक्रामति तद्वत् येष्टृ प्रयत्ने भौवादिकोनुदात्तेत् छान्दसो लङ् व्यत्ययेन परस्मैपदम् तथा वयं अरिष्टाः शत्रुभिरहिंसिताः सन्तः उरौ विस्तीर्णे शर्मन् शर्मेति गृहनाम त्वया दत्ते सुखे गृहे वा आसमन्तात्स्याम वर्तमाना भवेम॥ १६॥

माहं म॒घोनों वरुण प्रि॒यस्यं भूरि॒दाव्न॒ आ विंदं॒ शूनंमा॒पेः ।

मा रा॒यो रा॑जन्सु॒यमा॒दवं॑ स्थां बृ॒हद्वं॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥
१७

मा । अ॒हम् । म॒घोनः॑ । व॒रु॒ण॒ । प्रि॒यस्यं॑ । भू॒रि॒ऽदाव्नः॑ ।
आ । वि॒द॒म् । शूनं॑म् । आ॒पेः ।

मा । रा॒यः । रा॒ज॒न् । सु॒ऽयमा॑त् । अवं॑ । स्था॒म् । बृ॒हत् ।
व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥१७

मा । अहम् । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्नः ।
आ । विदम् । शूनम् । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अव । स्थाम् । बृहत् ।
वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥१७

हे वरुण मघोनो धनवतः प्रियस्यानुकूलस्य भूरिदावः
भूरेर्बहुलस्य दातुरहं मा आविदं मा आवेद्यानि अविद्नं
विज्ञापनं मा करवाणि किंतदनावेद्यं आपेर्ज्ञातेः शूनं शून्यं

दारिद्र्यम् वर्णलोपश्छान्दसः यद्वा शूनं गतं प्राप्तं दारिद्र्यम् टुओश्विगतिवृद्ध्योः श्वीदितोनिष्ठायामितीट्प्रतिषेधः यजादित्वात्संप्रसारणम् ओदितश्चेति नकारः वृषादित्वादाद्युदात्तत्वम् एतदुक्तं भवति अस्मदीयाः पुत्राद्यः क्षुधिता इति प्रभुसमीपेभिधाय याचमानो मा भूवमिति हे राजन्सुयमात् सुष्ठु नियम्यतेनेन पुरुषो गृह इति सुयमः ईषद्दुःसुष्वितिखल् तादृशाद्रायो धनान्मावस्थां अवयुत्य स्थितो मा भूवं वयं सुवीराः शोभनपुत्रा विदथे यज्ञे गृहे वा वर्तमानाः सन्तो बृहत् प्रौढं स्तोत्रं वदेम उच्चारयाम॥१७॥

टिप्पणी

<u>कच्छपोपरि पौराणिकाः संदर्भाः</u>

कूर्मोपरि पौराणिकाः संदर्भाः

कूर्मोपरि टिप्पणी

२.२७.७ अति द्वेषांसि अर्यमा सुगेभिः--

अर्यमोपरि टिप्पणी

मण्डल २

[सूक्तं २.२२](#)

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.२७&oldid=224059" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.२८

कूर्मो गार्त्समदो गृत्समदो वा।

दे. वरुणः (१० दुःस्वप्ननाशिनी)। त्रिष्टुप्।

राजारानी मन्दिरस्य भित्त्योपरि वरुणः

इदं कवेरादित्यस्य स्वराजो विश्वानि सान्त्यभ्यस्तु मह्ना ।

अति यो मन्द्रो यजथाय देवः सुकीर्तिं भिक्षे वरुणस्य भूरेः ॥१॥

तव व्रते सुभगासः स्याम स्वाध्यो वरुण तुष्टुवांसः ।

उपायन उषसां गोमतीनामग्नयो न जरमाणा अनु द्यून् ॥२॥

तव स्याम पुरुवीरस्य शर्मन्नुरुशंसस्य वरुण प्रणेतः ।

यूयं नः पुत्रा अदितेरदब्धा अभि क्षमध्वं युज्याय देवाः ॥३॥

प्र सीमादित्यो असृजद्विधर्ताँ ऋतं सिन्धवो वरुणस्य यन्ति ।

न श्राम्यन्ति न वि मुचन्त्येते वयो न पप्तू रघुया परिज्मन् ॥४॥

वि मच्छ्रथाय रशनामिवाग ऋध्याम ते वरुण खामृतस्य ।

मा तन्तुश्छेदि वयतो धियं मे मा मात्रा शार्यपसः पुर ऋतोः ॥५॥

अपो सु म्यक्ष वरुण भियसं मत्सम्राळृतावोऽनु मा गृभाय ।

दामेव वत्साद्वि मुमुग्ध्यंहो नहि त्वदारे निमिषश्चनेशे ॥६॥

मा नो वधैर्वरुण ये त इष्टावेनः कृण्वन्तमसुर भ्रीणन्ति ।

मा ज्योतिषः प्रवसथानि गन्म वि षू मृधः शिश्रथो जीवसे नः ॥७॥

नमः पुरा ते वरुणोत नूनमुतापरं तुविजात ब्रवाम ।

त्वे हि कं पर्वते न श्रितान्यप्रच्युतानि दूळभ व्रतानि ॥८॥

पर ऋणा सावीरध मत्कृतानि माहं राजन्नन्यकृतेन भोजम् ।

अव्युष्टा इन्नु भूयसीरुषास आ नो जीवान्वरुण तासु शाधि ॥९॥

यो मे राजन्युज्यो वा सखा वा स्वप्ने भयं भीरवे मह्यमाह ।

स्तेनो वा यो दिप्सति नो वृको वा त्वं तस्माद्वरुण पाह्यस्मान् ॥१०॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाव्न आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादव स्थां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥११॥

सायणभाष्यम्

' इदम् ' इत्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तम् । अत्रानुक्रम्यते-- इदमेकादश वारुणम् ' इति । पूर्वसूक्ते ' कूर्मो गार्त्समदो हि वा ' इत्युक्तत्वादस्योत्तरस्य च कूर्मो गृत्समदो वा ऋषिः । त्रिष्टुप् छन्दः । वरुणो देवता । विनियोगो लैङ्गिकः । अत्र केचिदाहुः - ' इदमेकादशर्चं तु वारुणं भयपापनुत् । ऋणदारिद्र्यदुःस्वप्ननाशनं चेति शुश्रुम ' इति ।।

इ॒दं क॒वेरा॑दि॒त्यस्य॑ स्व॒राजो॒ विश्वा॑नि॒ सान्त्य॒भ्य॑स्तु म॒ह्ना ।

अति॒ यो म॒न्द्रो य॒जथा॑य दे॒वः सु॑की॒र्तिं भि॑क्षे॒ वरु॑णस्य॒ भूरेः॑ ॥१

इ॒दम् । क॒वेः । आ॒दि॒त्यस्य॑ । स्व॒ऽराजः॑ । विश्वा॑नि । सन्ति॑ । अ॒भि । अ॒स्तु॒ । म॒ह्ना ।

अति॑ । यः । म॒न्द्रः । य॒जथा॑य । दे॒वः । सु॒ऽकी॒र्तिम् । भि॒क्षे॒ । वरु॑णस्य । भूरेः॑ ॥१

इदम् । कवेः । आदित्यस्य । स्वऽराजः । विश्वानि । सन्ति । अभि । अस्तु । मह्ना ।

अति । यः । मन्द्रः । यजथाय । देवः । सुऽकीर्तिम् । भिक्षे । वरुणस्य । भूरेः ॥१

कवेः क्रान्तदर्शिन आदित्यस्य अदितेः पुत्रस्य स्वराजः स्वयमेवराजमानस्येश्वरस्य वा वरुणस्येदं हविः स्तोत्रं वा यजमानः करोतीति शेषः स च विश्वानि सर्वाणि संति द्वितीयभावविकारभांजिभूतजातानि मह्ना महिम्ना वरुणप्रसादालब्धेन अभ्यस्तु अभिभवतु यो देवो

द्योतमानो वरुणः यजथाय यष्ट्रे पुरुषाय अति अतिशयेन मन्द्रः स्तुत्यो हर्षयिता वा भवति तस्य भूरेर्भर्तुर्वरुणस्य सुकीर्तिं शोभनां स्तुतिं भिक्षे प्रार्थये यद्वा वरुणस्येति तृतीयार्थे षष्ठी तेन वरुणेन दातव्यां शोभनां कीर्तिं अहं याचे ॥ १ ॥

तवं॑ व्र॒ते सु॒भगां॑सः स्याम स्वा॒ध्यों॑ वरुण तुष्टु॒वांसः॑ ।

उ॒पायं॑न उ॒षसा॒ं गोमं॑तीनाम॒ग्नयो॒ न जरं॑माणा॒ अनु॒ द्यून् ॥२

तवं॑ । व्र॒ते । सु॒ऽभगां॑सः । स्या॒म॒ । सु॒ऽआ॒ध्यं॑ः । व॒रु॒ण॒ । तु॒स्तु॒ऽवांसः॑ ।

उ॒प॒ऽअयं॑ने । उ॒षसां॑म् । गोऽमं॑तीनाम् । अ॒ग्नयं॑ः । न । जरं॑माणाः । अनुं॑ । द्यून् ॥२

तव । व्रते । सुऽभगासः । स्याम । सुऽआध्यः । वरुण । तुस्तुऽवांसः ।

उपऽअयने । उषसाम् । गोऽमतीनाम् । अग्नयः । न । जरमाणाः । अनु । द्यून् ॥२

हे वरुण स्वाध्यः शोभनाध्यानाः तुष्टुवांसः स्तुतवन्तो वयं तव व्रते त्वदीये परिचरणाख्ये कर्मणि वर्तमानाः सुभगासः स्याम शोभनधना भवेम अपि च गोमतीनां रश्मिभिर्युक्तानामुषसां उपायने उपागमने सति अग्नयो न यथा अग्नयोग्निहोत्रादिकर्मार्थं समिध्यन्ते एवमनुद्यून अनुदितं जरमाणास्त्वां स्तुवन्तो वयं दीप्यमाना भवेम।। २।।

तवं स्याम पुरु॒वीरंस्य॒ शर्मंन्नुरु॒शंसंस्य वरुण प्रणेतः ।

यू॒यं नः॑ पुत्रा अदितेरदब्धा अ॒भि क्ष॑मध्वं॒ युज्या॑य देवाः ॥३

तव॑ । स्या॒म॒ । पु॒रु॒ऽवीर॑स्य । शर्म॑न् । उ॒रु॒ऽशंस॑स्य । व॒रु॒ण॒ । प्र॒ने॒त॒रिति॑ प्रऽनेतः ।

यू॒यम् । नः॒ । पु॒त्राः॒ । अ॒दि॒तेः॒ । अ॒द॒ब्धाः॒ । अ॒भि । क्ष॒म॒ध्व॒म् । युज्या॑य । दे॒वाः॒ ॥३

तव । स्याम । पुरुऽवीरस्य । शर्मन् । उरुऽशंसस्य । वरुण । प्रनेतरिति प्रऽनेतः ।

यूयम् । नः । पुत्राः । अदितेः । अदब्धाः । अभि । क्षमध्वम् । युज्याय । देवाः ॥३

हे प्रणेतः सर्वस्य जगतः प्रकर्षेण नेतः वरुण पुरुवीरस्य पुरुभिर्बहुभिः वीरैरुपेतस्य यद्वा पुरूणां बहूनां शत्रूणां विशेषेण प्रेरकस्य उरुशंसस्य उरुभिर्बहुभिःस्तूयमानस्य तव शर्मन्शर्मणि सुखे गृहे वा स्याम अदितेः पुत्राः

मित्रादयः परमपिच्छन्द्सीति परस्य षष्ठ्यन्तस्यपूर्वामन्त्रिताङ्गवद्भावेनानुप्रवेशात् पदद्वयसमुदायस्याष्टमिकं सर्वानुदात्तत्वम् अदब्धा शत्रुभिरहिंसिताः एवंभूता हे देवाः यूयं नोस्मान्कृतापराधान् युज्याय सख्याय अभिक्षमध्वं अस्माभिः कृतमपराधं सहध्वम् ॥ ३ ॥

प्र सीं॑मादि॒त्यो अं॑सृजद्विध॒र्ताँ ऋ॒तं सिन्धं॑वो॒ वरुं॑णस्य यन्ति ।

न श्रां॑म्यन्ति॒ न वि मुं॑चन्त्ये॒ते वयो॒ न पं॑प्तू रघु॒या परिं॑ज्मन् ॥४

प्र । सी॒म् । आ॒दि॒त्यः । अ॒सृ॒ज॒त् । वि॒ऽध॒र्ता । ऋ॒तम् । सिन्धं॑वः । वरुं॑णस्य । य॒न्ति॒ ।

न । श्रा॒म्य॒न्ति॒ । न । वि । मु॒च॒न्ति॒ । ए॒ते । वयः॑ । न ।
प॒प्तुः॒ । र॒घु॒ऽया । परि॑ऽज्मन् ॥४

प्र । सीम् । आदित्यः । असृजत् । विऽधर्ता । ऋतम् ।
सिन्धवः । वरुणस्य । यन्ति ।

न । श्राम्यन्ति । न । वि । मुचन्ति । एते । वयः । न ।
पप्तुः । रघुऽया । परिऽज्मन् ॥४

विधर्ता सेतुरिव जलस्य विधारयिता आदित्यः अदितेः पुत्रो वरुणः ऋतं विधारणहेतुभूतं सत्यम् यद्वा नदीनामुपादानभूतमुदकम् सीं सर्वतः प्रासृजत् प्रकर्षेण सृष्टवान् अणोप्रगृह्यस्यानुनासिक इत्याकारः सानुनासिकः तेन वरुणस्यर्तेन सिन्धवः स्यन्दनशीला नद्यो यन्ति गच्छन्ति प्रवहन्ति एते सिन्धवः न श्राम्यन्ति न प्राप्नुवन्ति न विमुचन्ति उपरता न भवन्ति अनलसाः सर्वदैकरूपेण प्रवहन्तीत्यर्थः एतदेवोच्यते - वयो न वयः पक्षिण इव

रघुयाः लघुवर्गाः शीघ्रगामिनः परिज्मन् परिज्मनि भूम्यां पप्तुः पतंति गच्छन्ति पतृ गतौ लिट्युसितनिपत्योश्छन्दसीत्युपधालोपः स्थानिवद्भावात् द्विर्वचनादि रघुया इत्यत्र सुपांसुलुगिति जसोयाजादेशः ॥ ४ ॥

वि मच्छ्र्र्थाय रश॒नामि॒वाग॑ ऋ॒ध्याम॑ ते वरुण॒ खामृ॒तस्य॑ ।

मा तन्तु॑श्छेदि॒ वय॑तो॒ धियं॑ मे॒ मा मात्रा॑ शार्य॒पसः॑ पु॒र ऋ॒तोः ॥५

वि । मत् । श्र॒थ॒य॒ । र॒श॒नाम्ऽइ॑व । आगः॑ । ऋ॒ध्याम॑ । ते॒ । व॒रु॒ण॒ । खाम् । ऋ॒तस्य॑ ।

मा । तन्तुः॑ । छे॒दि॒ । वय॑तः । धिय॑म् । मे॒ । मा । मात्रा॑ । शा॒रि॒ । अ॒पसः॑ । पु॒रा । ऋ॒तोः ॥५

वि । मत् । श्रथय । रशनाम्ऽइव । आगः । ऋध्याम । ते । वरुण । खाम् । ऋतस्य ।

मा । तन्तुः । छेदि । वयतः । धियम् । मे । मा । मात्रा । शारि । अपसः । पुरा । ऋतोः ॥५

हे वरुण मत् मत्सकाशात् रशनामिव रज्जुमिव आगः विहितानानुष्ठानजनितं पापं विश्रथय शिथिलीकुरु विमोचयेत्यर्थः ते त्वत्संबन्धिन ऋतस्योदकस्य पूर्णा खां नदीं खा इति नदीनाम तां एवंभूता हे देवाः ऋध्याम लभेमहि अपि च धियं कर्म वयतः संतन्वतो मे मम तन्तुः कर्मसन्ततिः मा छेदि छिन्नो मा भूत् नैरन्तर्येणास्त्वित्यर्थः तथा ऋतोः समाप्तिकालात् पुरा पूर्वं अपसः कर्मणः मात्राशरीरं प्राच्योदीच्यांगलक्षणं मा शारि शीर्णं विकलं मा भूत् शॄ हिंसायां कर्मणिलुङ् पुरऋतोरित्यत्र ऋत्यक इतिप्रकृतिभावः ॥ ५ ॥

अपो॒ सु म्य॑क्ष वरुण भि॒यसं॒ मत्सम्रा॒ळृता॒वोऽनु॑ मा गृभाय ।

दामे॑व व॒त्साद्वि मु॑मु॒ग्ध्यंहो॑ न॒हि त्वदा॒रे नि॒मिषं॑श्च॒नेशे॑ ॥६

अपो॒ इति॑ । सु । म्य॒क्ष॒ । व॒रु॒ण॒ । भि॒यस॑म् । मत् । सम्ऽरा॑ट् । ऋत॑ऽवः । अनु॑ । मा॒ । गृ॒भा॒य॒ ।

दाम॑ऽइव । व॒त्सात् । वि । मु॒मु॒ग्धि॒ । अंहः॑ । न॒हि । त्वत् । आ॒रे । नि॒ऽमिषः॑ । च॒न । ईशे॑ ॥६

अपो इति । सु । म्यक्ष । वरुण । भियसम् । मत् । सम्ऽराट् । ऋतऽवः । अनु । मा । गृभाय ।

दामऽइव । वत्सात् । वि । मुमुग्धि । अंहः । नहि । त्वत् । आरे । निऽमिषः । चन । ईशे ॥६

हे वरुण भियसं भयं मत्मत्तः सु सुष्ठु अपोम्यक्ष अपगमय हे सम्राट्सम्यग्राजमान हे ऋतावः सत्यवन् यज्ञवन्वा वरुण मा मां अनुगृभाय अनुगृहाण छन्दसि शायजपीतिश्नः शायजादेशः हग्रहोर्भ इति भत्वम् अपि च दामेव वत्सात् यथा दोग्धा वत्ससकाशात् बन्धनीं रज्जुं विमुञ्चति तथा अंहः पापं मत्सकाशाद्विमुमुग्धि विमुञ्च छान्दसःशपःश्लुः पृथक्कुरु त्वदारे त्वत्तो दूरदेशे वर्तमानः त्वदन्य इत्यर्थः त्वतोन्यः कश्चित् निमिषश्चन निमेषस्यापि अक्षिपक्ष्मचलनस्यापि नहि ईशे नेष्टे त्वमेव ईश्वर इत्यर्थः लोपस्तअात्मनेपदेष्विति त लोपः ॥ ६ ॥

मा नों व॒धैर्व॑रुण॒ ये तं इ॒ष्टावेनः॑ कृ॒ण्वन्तं॑मसुर भ्री॒णन्तिं॑ ।

मा ज्योति॑षः प्रव॒सथा॑नि॒ गन्म॒ वि षू मृधः॑ शिश्रथो जी॒वसे॑ नः ॥७

मा । नः॒ । व॒धैः । व॒रु॒ण॒ । ये । ते॒ । इ॒ष्टौ । एनः॑ ।
कृ॒ण्वन्त॑म् । अ॒सु॒र॒ । भ्री॒णन्ति॑ ।

मा । ज्योति॑षः । प्र॒ऽव॒स॒थानि॑ । ग॒न्म॒ । वि । सु । मृधः॑ ।
शि॒श्र॒थ॒ः । जी॒वसे॑ । न॒ः ॥७

मा । नः । वधैः । वरुण । ये । ते । इष्टौ । एनः ।
कृण्वन्तम् । असुर । भ्रीणन्ति ।

मा । ज्योतिषः । प्रऽवसथानि । गन्म । वि । सु । मृधः ।
शिश्रथः । जीवसे । नः ॥७

हे वरुण नोस्मान्वधैः हननसाधनैरायुधैर्मा हिंसीरिति शेषः हे असुर पापकृतांनिरसितः ते त्वदीये इष्टौ यज्ञे एनः विहितानन्नुष्ठानेनजनितं पापं कृण्वन्तं कुर्वन्तं पुरुषं ये

वधा भ्रीणन्ति हिंसन्ति तैरिति पूर्वत्रसंबन्धः भ्रीष् हिंसायां कैयादिकः अपि च ज्योतिषः गृहे वर्तमानादग्नेः सौरप्रकाशाद्वा प्रवसथानि प्रवासान्मा गन्म मा गच्छाम सर्वदा गृहे वर्तमानः सूर्यं पश्यंश्चिरकालं जीवेयमित्यर्थः गमेर्लुङि मन्त्रेघसेति च्लेर्लुक् तथा नो स्माकं जीवसे जीवनाय मृधो हिंसकान् सु सुष्ठु विशिश्रथः विश्लेषय बाधस्वेत्यर्थः ॥ ७ ॥

नमः॑ पु॒रा ते॑ वरुणो॒त नू॒नमु॒ताप॒रं तु॑विजात ब्रवाम ।

त्वे हि कं॒ पर्व॑ते॒ न श्रि॒तान्यप्र॑च्च्युतानि दूळभ व्र॒तानि॑ ॥८

नमः॑ । पु॒रा । ते॒ । व॒रु॒ण॒ । उ॒त । नू॒नम् । उ॒त । अ॒प॒रम् । तु॒वि॒ऽजा॒त॒ । ब्र॒वा॒म॒ ।

त्वे इति॑ । हि । क॒म् । पर्व॑ते । न । श्रि॒तानि॑ ।
अप्र॑ऽच्युतानि । दु॒ःऽद॒भ॒ । व्र॒तानि॑ ॥८

नमः । पुरा । ते । वरुण । उत । नूनम् । उत । अपरम् ।
तुविऽजात । ब्रवाम ।

त्वे इति । हि । कम् । पर्वते । न । श्रितानि ।
अप्रऽच्युतानि । दुःऽदभ । व्रतानि ॥८

हे वरुण पुरा पूर्वस्मिन्काले ते तुभ्यं नमः
नमस्कारप्रतिपादकं नम इति शब्दमवादिष्म उत अपि च
नूनमद्यापि ब्रवाम उत अपि च हे तुविजात बहुप्रदेशेषु
प्रादुर्भूत वरुण अपरं आगामिन्यपि काले नमःशब्दं ब्रवाम
उचारयाम कस्मादिति चेदुच्यते-दूळभ दुर्दभ दंभितुं
हिंसितुमशक्य दुरोदाशनाशदभध्येष्विति
रेफस्योत्वमुत्तरपदादेष्टुत्वं च कमित्येतत्पदपूर्णम् हि
यस्मात् त्वे त्वयि पर्वतेन शिलोच्चये इव अच्युतानि अन्यैः

प्रच्यावयितुमशक्यानि व्रतानि कर्माणि विधरणानि श्रितानि अाश्रितानि तस्मादित्यर्थः ॥ ८ ॥

परं ऋ॒णा सांवी॒रध॒ मत्कृंतानि॒ माहं रांजन्न॒न्यकृंतेन भोजम् ।

अव्युंष्टा॒ इन्नु भूयंसीरु॒षास॒ आ नों जी॒वान्वंरुण॒ तासुं शाधि ॥९

परां । ऋ॒णा । सा॒वी॒ः । अधं । मत्ऽकृंतानि । मा । अ॒हम् । रा॒ज॒न् । अ॒न्यऽकृंतेन । भो॒ज॒म् ।

अविंऽउष्टाः । इत् । नु । भूयंसीः । उ॒षसः॑ । आ । न॒ः । जी॒वान् । व॒रु॒ण॒ । तासुं । शा॒धि॒ ॥९

परा । ऋणा । सावीः । अध । मत्ऽकृतानि । मा । अहम् । राजन् । अन्यऽकृतेन । भोजम् ।

अविऽउष्टाः । इत् । नु । भूयसीः । उषसः । आ । नः । जीवान् । वरुण । तासु । शाधि ॥९

हे वरुण ऋणा ऋणानि पित्रादिभिः कृतान्यस्माभिर्देयानि परासावीः परासुव पराचीनं प्रेरय प्रेरणे छान्दुसोलुङ् अध अधुना मत्कृतानि मया निष्पादितानि ऋणानि परासुव अपि च हे राजन् स्वामिन् वरुण अहं अन्यकृतेन अन्यैरर्जितेन धनेन मा भोजं भोगं मा लभेयम् किं कारणमिति चेदुच्यते - भूयसीः भूयस्यो बहुतराः उषसः अव्युष्टा इत्नु सत्यं अव्युष्टा एव अपररात्रेषूत्थाय ऋणानि चिन्तयतो जाग्रतो मम व्युष्टा अप्यव्युष्टकल्पा आसन् हे वरुण तासूषस्सु नोस्मान् जीवान् जीवनवतः आशाधि आसमन्तादनुशिष्टान्कुरु ऋणान्यपहत्य भोगपर्याप्तं धनं प्रयच्छेत्यर्थः॥९॥

यो मे॑ राज॒न्युज्यो॑ वा॒ सखा॑ वा॒ स्वप्ने॑ भ॒यं भी॒रवे॒ मह्य॒माह॑ ।

स्ते॒नो वा॒ यो दिप्स॑ति नो॒ वृको॑ वा॒ त्वं तस्मा॑द्वरुण
पाह्य॒स्मान् ॥१०

यः । मे॒ । रा॒ज॒न् । युज्यः॑ । वा॒ । सखा॑ । वा॒ । स्वप्ने॑ ।
भ॒यम् । भी॒रवे॑ । मह्य॑म् । आह॑ ।

स्ते॒नः । वा॒ । यः । दिप्स॑ति । न॒ः । वृकः॑ । वा॒ । त्वम् ।
तस्मा॑त् । व॒रु॒ण॒ । पा॒हि॒ । अ॒स्मान् ॥१०

यः । मे । राजन् । युज्यः । वा । सखा । वा । स्वप्ने ।
भयम् । भीरवे । मह्यम् । आह ।

स्तेनः । वा । यः । दिप्सति । नः । वृकः । वा । त्वम् ।
तस्मात् । वरुण । पाहि । अस्मान् ॥१०

हे राजन् वरुण मे मदीयो युज्यो योजनसमर्थः पित्रादिर्वा सखा समानख्यानो बान्धवो वा स्वप्ने दृष्टं त्वद्विषयं भयं भीरवे भयशीलाय मह्यं य आह ब्रूते तथा स्तेनश्चौरो वा वृकोरण्यश्वा वा यो नो स्मान्दिप्सति जिघाँसति सनीवंतर्धेति विकल्पनादिडभावः दम्भइच्चेतीत्वम् हे वरुण त्वं तस्मात्सर्वस्मादस्मान्पाहि रक्ष॥ १० ॥

माहं म॒घोनों वरुण प्रि॒यस्यं भूरि॒दाव्न॒ आ विंदं॒ शूनंमा॒पेः ।

मा रा॒यो रांजन्सु॒यमा॒दवं स्थां बृ॒हद्वंदेम वि॒दथें सु॒वीराः ॥ ११

मा । अ॒हम् । म॒घोनः । व॒रु॒ण॒ । प्रि॒यस्यं । भू॒रि॒ऽदाव्नः । आ । वि॒द॒म् । शूनंम् । आ॒पेः ।

मा । रा॒यः । रा॒ज॒न् । सु॒ऽयमा॑त् । अव॑ । स्था॒म् । बृ॒हत् ।
व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥११

मा । अहम् । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्नः ।
आ । विदम् । शूनम् । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अव । स्थाम् । बृहत् ।
वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥११

हे वरुण प्रियस्य भूरिदाव्नः भूरेर्धनस्य दातुर्धनवत आद्यस्य पुरतः पुत्रादेर्दारिद्र्यं अहं मा अविदं मा आवेदयानि ज्ञापयानि हे राजन् सुष्ठुनियामकाद्धनात् अवयुत्य स्थितो मा भूवं शोभनपुत्राः यज्ञे गृहे वा वर्तमानाः प्रौढं स्तोत्रं उच्चारयामः॥ ११॥

आदित्यानामिमाः सूक्तम् इदं वारुणमुच्यते । वारुणी यो म इत्याद्या दुःस्वप्नाद्यप्रणाशिनी ।।बृहद्देवता ४.८३ ।।

वरुणोपरि पौराणिकाः संदर्भाः

वरुणोपरि टिप्पणी

२.२८.२

टिप्पणी

तव व्रते सुभगासः स्याम - वरुणस्य व्रतस्य उल्लेखाः ऋग्वेदे यत्रतत्र सन्ति (यच्चिद्धि ते विशो यथा प्र देव वरुण व्रतम्। मिनीमसि द्यविद्यवि(१.२५.१), त्वया ह्यग्ने वरुणो धृतव्रतो(१.१४१.९), सरस्वान् धीभिर्वरुणो धृतव्रतः(१०.६६.५), अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि(१.२४.१०), राज्ञो नु ते वरुणस्य

व्रतानि(१.९१.३)आदि। वरुणस्य व्रतं किं भवति। अस्मिन् संदर्भे मत्स्यपुराणे १०१.७४ उल्लेखमस्ति -

निशि कृत्वा जले वासं प्रभाते गोप्रदो भवेत्।

वारुणं लोकमाप्नोति वरुणव्रतमुच्यते।। मत्स्यपुराणम् १०१.७४ ।।

अपि च -

व्रतेन दीक्षामाप्नोति दीक्षयाप्नोति दक्षिणाम्। दक्षिणा श्रद्धामाप्नोति श्रद्धया सत्यमाप्यते।। - वा.सं १९.३०

उपायने उषसां गोमतीनां - उषोपरि टिप्पणी पठनीयमस्ति। यद्यपि ऋग्वेदे अश्वावती गोमती उषासः इति उल्लेखाः सन्ति, किन्तु तयोः किमन्तरं

अस्ति, ज्ञातम् नास्ति। एकः कथनमस्ति - उषा वा अश्वस्य मेध्यस्य शिरः (शतपथब्राह्मणम् १०.६.४.१)। अयं संकेतमस्ति यत् यत्र अश्वस्य मेध्यकरणस्य आवश्यकता अस्ति, तत्र अश्वावत्याः उषायाः आवश्यकता अस्ति। डा. फतहसिंह अनुसारेण, अश्वस्य प्रवृत्तिः प्रसरणे, सामाजिक जीवने अस्ति। वरुणस्य तादात्म्यं अश्वमेधयागेन सह नास्ति, अपितु राजसूययागेन सह अस्ति।

गोमतीनां उषसः रहस्यं शतपथब्राह्मण ४.४.५.१० एवं ५.३.४.१२ कथनानुसारेण अपि व्याख्यातुं शक्यन्ते। कर्मकाण्डे वरुणप्रकारस्य अपां संग्रहस्य आवश्यकता भवति। वरुणप्रकारस्य अपसः कः परिज्ञानमस्ति। उत्तरमस्ति यत् या आपः स्यन्दमानानां अपःसु स्थावराः सन्ति, येषां प्रवाहः नास्ति, ते वरुण्या प्रकाराः आपः भवन्ति। अयं

संकेतमस्ति यत् येषां अपसः प्रवृत्तिः स्यन्दशीला अस्ति, ते अश्वप्रकाराः आपः सन्ति। ये स्थावराः सन्ति, ते गोप्रकारस्य (अथवा वरुणस्य पाशेन बद्धा) आपः सन्ति। पद्मपुराणे १.३४.८२ कथनमस्ति यत् वरुणः रसानां अधिपतिरस्ति। यः प्रवाहः अस्ति, आनन्दस्य प्रवाहः, तत् अश्वमस्ति। प्रवाहस्य मध्ये यः स्थिरता अस्ति, तत् गोमत्यः उषासः सन्ति, अयं कथितुं शक्यन्ते। वैदिक साहित्ये रसस्य तात्पर्यं अव्यवस्था मध्ये व्यवस्थातः भवति। रसो वै सः - परमात्मा एव रसानां रसः अस्ति।

अस्माकं जाग्रतचेतना विभिन्न प्रकाराणां उषसः संघट्टनमस्ति। वरुणस्य कार्यं चेतनायाः धनात्मके पथे स्थापनं अस्ति। येषां उषसः आविर्भावं चेतनां ऋणात्मके पथे नयति, तेषां उषसः आविर्भावं

वरुणदेवः रोधितुं शक्नोति। आधुनिक चिकित्साशास्त्रे कैंसररोगस्य चिकित्सा हेतु नवीनकोशिकानां सृजनं रुद्धं कुर्वन्ति। या ऊर्जा नवीनकोशिकानां सर्जने व्ययी भवेत्, तस्याः संचयनं भवति, रोगस्य नाशं भवति।

अग्नयो न जरमाणा अनु द्यून् - गोमतीनां उषसां उपायनं द्युलोके प्रज्वलितानां अग्नीनां समानमस्ति। भविष्यपुराणे २.१.१७.१५ तोयाग्नेः संज्ञा एव वरुणः अस्ति। अग्नि अर्थात् रसः, उच्चतरायाः व्यवस्थायाः स्थितिः, न्यूनतरायाः एण्ट्रांपेः स्थितिः।

जल महाभूतोपरि टिप्पणी

टिप्पणी

ह्रीं बीजाक्षरस्य जलमहाभूतेन सह सम्बन्धं अस्ति। ओंकारस्य अयं उ मात्रा अस्ति। विष्णुः देवतास्ति। स्थितिकरणं, ब्रह्मणः सृष्ट्याः पालनं विष्णोः कृत्यं भवति। सृष्ट तन्त्रात् न केनापि प्रकारेण ऊर्जायाः क्षयं भवतु, अयं विष्णोः कृत्यम्। आधुनिक विज्ञानानुसारेण एकप्रकारस्य ऊर्जायाः अन्यप्रकारस्य ऊर्जायां रूपान्तरणं शतप्रतिशत दक्षतापूर्वकं संभवं नास्ति। ऊर्जायाः एकं अंशं रूपान्तरणकरणे व्यर्थं भविष्यति। व्यर्थ अंशस्य निष्कासनं आवश्यकं अस्ति। अयं तेज महाभूतस्य विषयः अस्ति।

पुराणानुसारेण ह्रीं बीजेन जले रसस्य उत्पादनं अपेक्षणीयः। आधुनिक विज्ञानानुसारेण, विभिन्न जीवेषु रसनायां विभिन्न एन्जाईमाः भवन्ति येषां कारणेन ते जड पदार्थेषु अपि रसानां अनुभवं

कुर्वन्ति। ह्रीं बीजस्य साहाय्येन किं अयं संभवमस्ति यत् गौः जिह्वोपरि ये एन्जाईमाः सन्ति, ते अस्माकं जिह्वोपरि अपि उत्पन्नाः भवेयुः। अमृत उत्पादनं, परितृप्तिः इत्यादि गुणाः ह्रीं बीजेन सह सम्बद्धाः सन्ति। केन प्रकारेण, अयं अज्ञातमेव। भौतिक जगतस्य मध्ये अयं धारणा अस्ति यत् यदा सूर्यस्य किरणानां ओषधीषु प्रवेशं भवति, तदा विषस्य उत्पत्तिः भवति। यदा चन्द्रस्य प्रवेशं भवति, तदा अमृतस्य उत्पत्तिः भवति। चन्द्रस्य षोडश्याः कलायाः ओषधीषु प्रवेशः अमावास्यां तिथ्यां भवति।

स्कन्द पुराणे महाभूतेभिः सह तीर्थानां सम्बन्धनं कृतं भवति। अनेनानुसारेण जल महाभूतेन सह हरिश्चन्द्र, मध्यम इत्यादीनां तीर्थानां सम्बन्धं अस्ति। मध्यमं तीर्थं किं भवति, अस्मिन् संदर्भे ब्रह्माण्ड

पुराणे ज्येष्ठ, मध्य एवं कनिष्ठ पुष्कराणां वर्णनं अस्ति। परशुरामः ज्येष्ठे पुष्करे तपः करोति, किन्तु सफलता न मिलति। मध्यमे पुष्करे सः मृगाणां वार्ता शृणोति यत् यदि अयं परशुरामः कनिष्ठपुष्करे गत्वा अगस्त्य मुनितः प्रेमामृतं स्तोत्रं गृह्णातु, तदा सफलता संभवमस्ति। अतएव, मध्यमा स्थितिः सा भवति यत्र सफलतायाः ये सूत्राः सन्ति, ते विभिन्नेभिः माध्यमेभिः साधकं प्रापयन्ति। भागवत पुराणानुसारेण –

ईश्वरे तदधीनेषु बालिशेषु द्विषत्सु च।

प्रेम मैत्री कृपा – उपेक्षा यः करोति स मध्यमः।।

एवं मध्यम प्रकारस्य भक्त हेतु प्रेम, मैत्री, कृपा, उपेक्षा एते चत्वारः स्तराः भवन्ति। केवल प्रेम्णः स्थिति न भवति। ऊर्जायाः क्षयं द्वेष रूपे अपि

भवति। अपि च, ऊर्जायाः विरलीभवनं(बालिशं) अपि भवति। मन्त्रं अस्ति – अप नः शोशुचदघं। हे आपः अघस्य अपनयनं कुरु। अघ अर्थात् अ-घ, घ घनत्वे। अघ अर्थात् विरलीकरणम्। एतेः सर्वे घटकाः तेज महाभूतस्य, संहारस्य विषयाः भविष्यन्ति।

ह्रीं सह केदार तीर्थस्य अपि सम्बन्धं भवति। यथा केदार शब्दस्य टिप्पण्यां कथितं अस्ति, कोपि घटना यदा अस्माकं निम्नतरं चेतनां दारयति, आकाशीय विद्युद् भांति कर्तितं करोति – यथा कोपि आश्चर्यं, तदा केदार तीर्थस्य जन्म भवति। वयं किमपि कार्यं कुर्यामः, यदि अयं कार्यं केदारं न भवति, तदा ऊर्जायाः क्षयं भविष्यति।

जल महाभूतेन सह प्रतिष्ठागुणस्य सम्बन्धमस्ति। लोके देवमूर्त्तेः प्राणप्रतिष्ठा प्रसिद्धमस्ति। पुराणेषु पुरूरवा प्रतिष्ठानपुरस्य राजा अस्ति। सः उर्वश्याः कामनां करोति। प्रतिष्ठा अर्थात् दैनिके जीवने क्षुधा-तृषा आदि उच्चावचानि जीवनस्य भयदायकाः न भविष्यन्ति। जीवस्य परितः अरिष्टा स्थितिः भविष्यति।

जलस्य एकं गुणं प्रवाहं एवं परस्परमिश्रणं अस्ति। कथनं अस्ति यत् वृत्रस्य हननोपरि एव अयं सम्भवमस्ति। स्पष्टरूपेण, अयं चेतनायाः परस्परमिश्रणेन सह सम्बद्धं अस्ति।

जल महाभूतस्य एकं गुणमयमस्ति यत् यत्र जलस्य उपलब्धिः भविष्यति, तत्रैव ओषधि-वनस्पतीनां प्रादुर्भावं भविष्यति। वैदिक साहित्ये जलस्य वर्षणं

साधारणा घटना नास्ति। यदा पुरोवातस्य, गर्जनस्य, विद्युतस्य आदीनां संयोगं भविष्यति, तदैव वर्षणं भविष्यति।

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.२८&oldid=208788" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.२९

← सूक्तं २.२८

ऋग्वेदः - मण्डल २

सूक्तं २.२९

कूर्मो गार्त्समदो, गृत्समदो वा।

सूक्तं २.३० →

दे. विश्वेदेवाः। त्रिष्टुप्

धृतव्रता आदित्या इषिरा आरे मत्कर्त रहसूरिवागः ।

शृण्वतो वो वरुण मित्र देवा भद्रस्य विद्वाँ अवसे हुवे वः ॥१॥

यूयं देवाः प्रमतिर्यूयमोजो यूयं द्वेषांसि सनुतर्युयोत ।

अभिक्षत्तारो अभि च क्षमध्वमद्या च नो मृळयतापरं च ॥२॥

किमू नु वः कृणवामापरेण किं सनेन वसव आप्येन ।

यूयं नो मित्रावरुणादिते च स्वस्तिमिन्द्रामरुतो दधात ॥३॥

हये देवा यूयमिदापय स्थ ते मृळत नाधमानाय मह्यम् ।

मा वो रथो मध्यमवाळृते भून्मा युष्मावत्स्वापिषु श्रमिष्म ॥४॥

प्र व एको मिमय भूर्यागो यन्मा पितेव कितवं शशास ।

आरे पाशा आरे अघानि देवा मा माधि पुत्रे विमिव ग्रभीष्ट ॥५॥

अर्वाञ्चो अद्या भवता यजत्रा आ वो हार्दि भयमानो व्ययेयम् ।

त्राध्वं नो देवा निजुरो वृकस्य त्राध्वं कर्तादवपदो यजत्राः ॥६॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाव्न आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादव स्थां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥७॥

सायणभाष्यम्

' धृतव्रताः ' इति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं गार्त्समदस्य कूर्मस्य गृत्समदस्य वा आर्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवम् । तथा चानुक्रान्तं-

धृतव्रताः सप्त वैश्वदेवम्' इति । गतो विनियोगः ।।

धृतव्रता आदित्या इषिरा आरे मत्कर्त रहसूरिवागः ।

शृण्वतो वो वरुण मित्र देवा भद्रस्य विद्वाँ अवसे हुवे वः ॥
१

धृतऽव्रताः । आदित्याः । इषिराः । आरे । मत् । कर्त ।
रहसूःऽइव । आगः ।

शृण्वतः । वः । वरुण । मित्र । देवाः । भद्रस्य । विद्वान् ।
अवसे । हुवे । वः ॥१

धृतऽव्रताः । आदित्याः । इषिराः । आरे । मत् । कर्त ।
रहसूःऽइव । आगः ।

शृण्वतः । वः । वरुण । मित्र । देवाः । भद्रस्य । विद्वान् । अवसे । हुवे । वः ॥१

हे धृतव्रताः धृतकर्माणः आदित्याः अदितेः पुत्राः इषिराः गमनशीलाः सर्वैरभ्येषणीयाः प्रार्थनीया वा हे विश्वेदेवाः मदारे मत्तो दूरदेशे आगः विहितानुष्ठानादिजनितं पापं कर्त कुरुत करोतेश्छान्दसो विकरणस्य लुक् तप्तनप्तनथनाश्चेति तवादेशः तत्र दृष्टान्तः- रहसूरिव रहसि अन्यैरज्ञाते प्रदेशे सूयत इति रहसूः व्यभिचारिणी सा यथा गर्भं पातयित्वा दूरदेशे परित्यजति तद्वत् हे वरुण मित्र देवाः वो युष्मदीयस्य भद्रस्य युष्माभिः करणीयं श्रेयो विद्वान् जानन्नहं शृण्वतः मत्कृतानि स्तोत्राणि श्रोत्रेण जानतो वो युष्मान् अवसे रक्षणार्थं हुवे आह्वयामि ॥ १ ॥

यू॒यं दे॑वा॒ः प्रम॑तिर्यू॒यमोजो॑ यू॒यं द्वेषां॑सि सनु॒तर्यु॑योत ।

अ॒भि॒क्ष॒त्तारो॑ अ॒भि च॒ क्षमं॑ध्वम॒द्या च॑ नो मृ॒ळयं॑ताप॒रं च॑ ॥
२

यू॒यम् । दे॒वा॒ः । प्रऽमं॑तिः । यू॒यम् । ओजः॑ । यू॒यम् ।
द्वेषां॑सि । स॒नु॒तः । यु॒यो॒त॒ ।

अ॒भि॒ऽक्ष॒त्तारः॑ । अ॒भि । च॒ । क्षमं॑ध्वम् । अ॒द्य । च॒ । न॒ः ।
मृ॒ळयं॑त । अ॒प॒रम् । च॒ ॥२

यूयम् । देवाः । प्रऽमतिः । यूयम् । ओजः । यूयम् ।
द्वेषांसि । सनुतः । युयोत ।

अभिऽक्षत्तारः । अभि । च । क्षमध्वम् । अद्य । च । नः ।
मृळयत । अपरम् । च ॥२

हे देवाः प्रमतिः प्रकृष्टा मतिर्यस्य पित्रादेस्तादृशोपि
यूयमेव तथा ओजो बलमपि यूयमेव अपि च यूयं द्वेषांसि
द्वेष्टृणि रक्षःपिशाचादीनि सनुतरित्यव्ययम्

अन्तर्हितनामैतत् अन्तर्हिते प्रदेशे युयोत पृथकुरुत् यु मिश्रणामिश्रणयोः छान्दसःशपःश्लुः पूर्ववत्तस्यतबादेशः अभिक्षत्तारः अभितः शत्रूणां हिंसितारो यूयं अभिचक्षमध्वं अभिभवत च शत्रून् अद्यास्मिन्दिने च नोस्मान्मृळयत सुखयत अपरं च अपरमपि कालं आगामिन्यपिकाले अस्मान्मृळयत ॥२॥

कि॒मू नु वः॑ कृणवा॒माप॑रेण॒ किं सने॑न वसव॒ आप्ये॑न ।

यू॒यं नो॑ मित्रावरुणादिते च स्व॒स्तिमिं॑न्द्रामरुतो दधात ॥३

किम् । ऊ॒ इति॑ । नु । व॒ः । कृ॒ण॒वा॒म॒ । अप॑रेण । किम् । सने॑न । व॒स॒व॒ः । आप्ये॑न ।

यू॒यम् । न॒ः । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । अ॒दि॒ते॒ । च॒ । स्व॒स्तिम् । इ॒न्द्रा॒म॒रु॒त॒ः । द॒धा॒त॒ ॥३

किम् । ऊं इति । नु । वः । कृणवाम । अपरेण । किम् । सनेन । वसवः । आप्येन ।

यूयम् । नः । मित्रावरुणा । अदिते । च । स्वस्तिम् । इन्द्रामरुतः । दधात ॥३

हे देवा: वो युष्माकं नु अद्येदानीं किमु कृणवाम किं खलु कर्तुं शक्नवाम न किमपीत्यर्थ: तथा अपरेण अपरकालभाविना कर्मणा किं कर्तुं शक्ताः तथा हे वसवो वासयितारो देवाः सनेन सनातनेन आप्येन आप्तव्येन कर्मणा युष्माकं किं कर्तुं शक्ताः सर्वदापि युष्मदनुगुणं परिचरणं कर्तुं न शक्ता इत्यर्थ: हे मित्रावरुणौ हे अदिते हे इन्दामरुतः देवताद्वन्द्वे चेति पूर्वपदस्यानङ् ते च सर्वे यूयं स्वस्ति अविनाशं नोस्मभ्यं दधात धत्त प्रयच्छत लोटितस्यतबादेशेङित्त्वाभावेनातोलोपाभावः ॥ ३ ॥

ह॒ये दे॑वा यू॒यमि॑दा॒पयः॑ स्थ॒ ते मृ॑ळत॒ नाध॑मानाय॒ मह्य॑म् ।

मा वो॒ रथो॑ मध्य॒मवाळृ॒ते भू॒न्मा यु॒ष्माव॑त्स्वा॒पिषु॑ श्रमिष्म ॥४

ह॒ये । दे॒वा॒ः । यू॒यम् । इत् । आ॒पयः॑ । स्थ॒ । ते । मृ॒ळ॒त॒ । नाध॑मानाय । मह्य॑म् ।

मा । व॒ः । रथः॑ । म॒ध्य॒म॒ऽवाट् । ऋ॒ते । भू॒त् । मा । यु॒ष्माव॑त्ऽसु । आ॒पिषु॑ । श्र॒मि॒ष्म॒ ॥४

हये । देवाः । यूयम् । इत् । आपयः । स्थ । ते । मृळत । नाधमानाय । मह्यम् ।

मा । वः । रथः । मध्यमऽवाट् । ऋते । भूत् । मा । युष्मावत्ऽसु । आपिषु । श्रमिष्म ॥४

हये देवाः छान्द्सोवर्णोपजनः हे देवाः यूयमित् यूयमेव आापयः धनस्य प्रापयितारो बन्धवः स्थ भवथ ते यूयं नाधमानाय अभिमतं फलं याचमानाय मह्यं स्तोत्रे मृळत सुखयत तथा वो युष्माकं रथः ऋतेस्मदीये यज्ञे निमित्तभूते मध्यमवाट्मा भूत् मध्यमेन मन्दगमनेन वाहको मा भूत् शीघ्रं युष्मान्वहत्वित्यर्थः वयं युष्मावत्सु युष्मत्सदृशेष्वापिषु बन्धुषु सत्सु मा श्रमिष्म श्रान्ता मा भूम वतुप्प्रकरणेयुष्मद्स्मद्भ्यां छन्दसि सादृश्यउपसंख्यानमिति वतुप् आसर्वनाम्न इत्यात्वम॥ ४ ॥

प्र व॒ एकों मिमय॒ भूर्यागो॒ यन्मां पि॒तेवं कित॒वं शंशा॒स ।

आ॒रे पाशां आ॒रे अ॒घानिं देवा॒ मा माधिं पु॒त्रे विमिंव ग्रभीष्ट ॥५

प्र । व॒ः । एकः॑ । मि॒म॒य॒ । भूरिं॑ । आगः॑ । यत् । मा॒ ।
पि॒ताऽइं॑व । कि॒त॒वम् । श॒शा॒स ।

आ॒रे । पाशाः॑ । आ॒रे । अ॒घानिं॑ । दे॒वा॒ः । मा । मा॒ । अधिं॑
। पु॒त्रे । विम्ऽइं॑व । ग्र॒भी॒ष्ट॒ ॥५

प्र । वः । एकः । मिमय । भूरि । आगः । यत् । मा ।
पिताऽइव । कितवम् । शशास ।

आरे । पाशाः । आरे । अघानि । देवाः । मा । मा । अधि
। पुत्रे । विम्ऽइव । ग्रभीष्ट ॥५

हे देवाः वो युष्माकं मध्ये अहमेकः सन् भूरि बहुलं आगः पापं प्रमिमय अहं प्रकर्षेण हिंसिषं कथमस्माकं मध्ये त्वमेव इति चेदुच्यते-यद्यस्मात् मा मां पितेव कितवं यथा अपथप्रवृत्तं पुत्रं पितानुशास्ति तथा शशास अनुशिष्टं च कृढ्वे शासु अनुशिष्टावित्यस्माल्लिटि मध्यमस्य रूपम्

अपि च हे देवाः युष्मदीयाः पाशा: आरे अस्मत्तो दूरदेशे सन्तु अघानि पापानि च आरे सन्तु मा मा अधिपुत्रे अधि:सप्तम्यर्थानुवादी पुत्रे पश्यति सति पितरं संतं विमिव पक्षिणमिव व्याधः मा ग्रभीष्ट मा गृह्णीध्वम् माङिलुङि हग्रहोर्भ इति भत्वम् ॥ ५ ॥

अ॒र्वाञ्चो॑ अ॒द्या भ॑वता यजत्रा॒ आ वो॒ हार्दि॒ भय॑मानो व्ययेयम् ।

त्राध्वं॑ नो देवा नि॒जुरो॒ वृक॑स्य॒ त्राध्वं॑ क॒र्तादं॑व॒पदो॑ यजत्राः ॥६

अ॒र्वाञ्चः॑ । अ॒द्य । भ॒व॒त॒ । य॒ज॒त्रा॒ः । आ । व॒ः । हार्दि॑ । भय॑मानः । व्य॒ये॒य॒म् ।

त्राध्वंम् । न॒ः । दे॒वा॒ः । नि॒ऽजुर॑ः । वृक॑स्य । त्राध्वंम् ।
क॒र्तात् । अ॒व॒ऽपद॑ः । य॒ज॒त्रा॒ः ॥६

अर्वाञ्चः । अद्य । भवत । यजत्राः । आ । वः । हार्दि ।
भयमानः । व्ययेयम् ।

त्राध्वम् । नः । देवाः । निऽजुरः । वृकस्य । त्राध्वम् ।
कर्तात् । अवऽपदः । यजत्राः ॥६

हे यजत्राः यष्टव्या देवाः अद्येदानीमर्वाञ्चोस्मदभिमुखा भवत वो युष्माकं हार्दि हृद्यवस्थितं रक्षणं भयमानो बिभ्यदहं आव्ययेयं आभिमुख्येन प्राप्नुयाम् व्ययगतौ भौवादिकः हे देवाः वृकस्य तस्करस्य आरण्यशुनो वा संबन्धिनः निजुरो निहननात् जूरीहिंसार्थः अस्मात्संपदादिलक्षणो भावे क्विप् छान्दसो ह्रस्वः नोस्मान् त्राध्वं त्रायध्वम् तथा हे यजत्राः अवपदः आपदः कर्तात्कर्तुः सकाशात्त्राध्वं त्रायध्वम् ॥ ६ ॥

माहं म॒घोनों वरुण प्रि॒यस्यं भूरि॒दाव्न॒ आ विंद॒ं शूनंमा॒पेः ।

मा रा॒यो रांजन्सु॒यमा॒दवं स्थां बृ॒हद्वंदेम वि॒दथें सु॒वीराः॑ ॥७

मा । अ॒हम् । म॒घोनः॑ । व॒रु॒ण॒ । प्रि॒यस्यं । भू॒रि॒ऽदाव्नः॑ ।
आ । वि॒द॒म् । शूनंम् । आ॒पेः ।

मा । रा॒यः । रा॒ज॒न् । सु॒ऽयमांत् । अवं । स्था॒म् । बृ॒हत् ।
व॒दे॒म॒ । वि॒दथें । सु॒ऽवीराः॑ ॥७

मा । अहम् । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्नः ।
आ । विदम् । शूनम् । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अव । स्थाम् । बृहत् ।
वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥७

हे वरुण मघोनो धनवतः प्रियस्यानुकूलस्य भूरिदावः भूरेर्बहुलस्य दातुरहं मा आविदं मा आवेद्यानि अविद्नं विज्ञापनं मा करवाणि किंतदनावेद्यं आपेर्ज्ञातेः शूनं शून्यं दारिद्र्यम् वर्णलोपश्छान्दसः यद्वा शूनं गतं प्राप्तं दारिद्र्यम् टुओश्विगतिवृद्ध्योः श्वीदितोनिष्ठायामितीट्प्रतिषेधः यजादित्वात्संप्रसारणम् ओदितश्चेति नकारः वृषादित्वादाद्युदात्तत्वम् एतदुक्तं भवति अस्मदीयाः पुत्राद्यः क्षुधिता इति प्रभुसमीपेभिधाय याचमानो मा भूवमिति हे राजन्सुयमात् सुष्ठु नियम्यतेनेन पुरुषो गृह इति सुयमः ईषद्दुःसुष्वितिखल् तादृशाद्रायो धनान्मावस्थां अवयुत्य स्थितो मा भूवं वयं सुवीराः शोभनपुत्रा विदथे यज्ञे गृहे वा वर्तमानाः सन्तो बृहत् प्रौढं स्तोत्रं वदेम उच्चारयाम॥१७॥

विश्वेदेवाः उपरि पौराणिकाः संदर्भाः

विश्वेदेवाः उपरि वैदिकाः संदर्भाः

टिप्पणी

कर्णाटकप्रदेशे प्राचीनमन्दिरोपरि ओम् चिह्नम्

सूक्तस्य देवतारूपेण विश्वेदेवानां उल्लेखमस्ति। सोमयागे सुत्यादिवसे त्रयाणां सवनानां सम्पादनं भवति - प्रातःसवनम्, माध्यन्दिनसवनम् एवं

तृतीयसवनम्। प्रातःसवनस्य अधिपतिः वसवः/ ब्रह्मा भवन्ति, माध्यन्दिनस्य रुद्राः/इन्द्रः एवं तृतीयस्य आदित्याः/विश्वेदेवाः(शतपथब्राह्मणम् १४.१.१.१५)। वर्तमाने संदर्भे, कूर्मस्य ऋषेः त्रयाः सूक्ताः सन्ति - २.२७ सूक्तं आदित्यदेवताकम्, २.२८ सूक्तं वरुणदेवताकं एवं २.२९ विश्वेदेवाः देवताकम्। यदि २.२९ सूक्तस्य देवता विश्वेदेवाः सन्ति, तर्हि किं अयं सम्भवमस्ति यत् अयं सूक्तं तृतीयसवनस्य प्रतीकमस्ति (यदि अयं तृतीयसवनस्य प्रतीकं भवेत्, तर्हि पूर्वौ सूक्तौ प्रातः एवं माध्यन्दिनस्य प्रतीकौ भवेताम्)। तृतीयसवनस्य किं वैशिष्ट्यम् अस्ति। एकः सुझावमस्ति यत् प्रातःसवनस्य सम्बन्धं ओंकारस्य अ मात्रातः अस्ति, माध्यन्दिनस्य उ मात्रातः एवं तृतीयस्य म मात्रातः। अ मात्रायाः अधिपतिः ब्रह्मा अस्ति। तस्य कार्यं सृष्टिकरणं, सृष्ट्यां यत्र - यत्र न्यूनता अस्ति, तस्य

पूरणं(कुम्भकप्राणायामे श्वासस्य पूरणम्)। उ मात्रायाः अधिपतिः विष्णुरस्ति। तस्य कार्यं जगतः प्रतिष्ठाकरणं अस्ति। यत्र - यत्र ऊर्जायाः क्षयं अस्ति, तस्य निरोधम्। कुम्भकप्राणायामस्य शब्दे - श्वासस्य धारणम्। म मात्रायाः अधिपतिः रुद्रः अस्ति। तस्य कार्यं अवशिष्ट, अपशिष्ट ऊर्जायाः बहिः क्षेपणं विसर्जनमस्ति। कुम्भकस्य शब्दानुसारेण अयं रेचकमस्ति। प्रस्तुते सूक्ते एते वैशिष्ट्याः केषां रूपेषु प्रकटीभवन्ति, अयं अन्वेषणीयः।

अस्य सूक्तस्य ऋषिः कूर्मः अस्ति। कूर्मोपरि मन्दराचलं स्थापयित्वा ततः समुद्रमन्थनस्य आख्यानं विस्मर्तव्यं नास्ति। किं अयं संभवमस्ति यत् अयं सूक्तं असुरेषु मध्ये सुधायाः वितरणस्य प्रतीकमस्ति।

कर्मकाण्डे तृतीयसवनं ऋभुदेवताकं भवति। ऋभूणां (ऋभु, विभु, वाजः) उत्पत्तिः आसुरी अस्ति। अनेन प्रकारेण, तृतीयसवने आसुरी तत्त्वे देवत्वस्य स्थापना भवति। अन्यशब्देषु, आचारे देवत्वस्य प्रतिष्ठा भवति। अस्मिन् सूक्ते अस्य बहवः प्रमाणाः सन्ति। उदाहरणार्थं - यन्मा पितेव कितवं शशास। विश्वेदेवाः कितवस्य शासनं पितैव कुर्वन्ति।

मैत्रायणी संहितायां उल्लेखमस्ति - द्यावापृथिव्योर्दक्षिणं पार्श्वं विश्वेषां देवानामुत्तरम्- मै.सं. ३.१५.५। अयं संकेतमस्ति यत् यदा साधना ऊर्ध्वमुखी अस्ति, यदा ऊर्जायाः रोहणं पृथिवीतः द्युलोकपर्यन्तं ऋजुमार्गेण भवति, तत् दक्षिणं पक्षमस्ति। यदा ऊर्जायाः रोहणं दिशानां अनुदिशं भवति, तदा अयं विकासं विश्वे देवाः संज्ञकं भवति।

नारद पुराणे १.११९.५० पौष शुक्ल दशम्यां तिथ्यां विश्वेदेवानां पूजाकरणस्य निर्देशमस्ति। अयं संकेतमस्ति यत् यः वैशिष्ट्यम् दशम्याः तिथ्याः अस्ति, तदैव विश्वे देवानां अप्यस्ति। एकादश्याः दशम्यातः घोरविरोधमस्ति। कारणं। एकादश्यां देवानां स्थितिः दैशिकप्रकारा भवति। दशम्यां अदैशिकप्रकारा। विश्वेदेवाः देवानां समूहः अस्ति। किन्तु तस्य समूहस्य अनेकता अद्यापि वर्तते। अनेन कारणेन विश्वेदेवाः दैशिकाः(vector) न सन्ति।

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.२९&oldid=208789" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.३०

ऋग्वेदः - मण्डल २

← सूक्तं २.२९ | सूक्तं २.३० | सूक्तं २.३१ →

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः

दे. इन्द्रः, ६ इन्द्रासोमौ,८ (पूर्वाऽर्धर्चस्य) सरस्वती, ९ बृहस्पतिः, ११ मरुतः। त्रिष्टुप्, ११ जगती

ऋतं देवाय कृण्वते सवित्र इन्द्रायाहिघ्ने न रमन्त आपः ।

अहरहर्यात्यक्तुरपां कियात्या प्रथमः सर्ग आसाम् ॥१॥

यो वृत्राय सिनमत्राभरिष्यत्प्र तं जनित्री विदुष उवाच ।

पथो रदन्तीरनु जोषमस्मै दिवेदिवे धुनयो यन्त्यर्थम् ॥२॥

ऊर्ध्वो ह्यस्थादध्यन्तरिक्षेऽधा वृत्राय प्र वधं जभार ।

मिहं वसान उप हीमदुद्रोत्तिग्मायुधो अजयच्छत्रुमिन्द्रः ॥३॥

बृहस्पते तपुषाश्नेव विध्य वृकद्वरसो असुरस्य वीरान् ।

यथा जघन्थ धृषता पुरा चिदेवा जहि शत्रुमस्माकमिन्द्र ॥४॥

अव क्षिप दिवो अश्मानमुच्चा येन शत्रुं मन्दसानो निजूर्वाः ।

तोकस्य सातौ तनयस्य भूरेरस्माँ अर्धं कृणुतादिन्द्र गोनाम् ॥५॥

प्र हि क्रतुं वृहथो यं वनुथो रध्रस्य स्थो यजमानस्य चोदौ ।

इन्द्रासोमा युवमस्माँ अविष्टमस्मिन्भयस्थे कृणुतमु लोकम् ॥६॥

न मा तमन्न श्रमन्नोत तन्द्रन्न वोचाम मा सुनोतेति सोमम् ।

यो मे पृणाद्यो ददद्यो निबोधाद्यो मा सुन्वन्तमुप गोभिरायत् ॥७॥

सरस्वति त्वमस्माँ अविड्ढि मरुत्वती धृषती जेषि शत्रून् ।

त्यं चिच्छर्धन्तं तविषीयमाणमिन्द्रो हन्ति वृषभं शण्डिकानाम् ॥८॥

यो नः सनुत्य उत वा जिघत्नुरभिख्याय तं तिगितेन विध्य ।

बृहस्पत आयुधैर्जेषि शत्रून्द्रुहे रीषन्तं परि धेहि राजन् ॥९॥

अस्माकेभिः सत्वभिः शूर शूरैर्वीर्या कृधि यानि ते कर्त्वानि ।

ज्योगभूवन्ननुधूपितासो हत्वी तेषामा भरा नो वसूनि ॥१०॥

तं वः शर्धं मारुतं सुम्नयुर्गिरोप ब्रुवे नमसा दैव्यं जनम् ।

यथा रयिं सर्ववीरं नशामहा अपत्यसाचं श्रुत्यं दिवेदिवे ॥११॥

सायणभाष्यम्

' ऋतं देवाय ' इत्येकादशर्चमष्टमं सूक्तं गार्त्समदम् । अन्त्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । ' प्र हि क्रतुम् ' इत्येषा इन्द्रासोमदेवताका । ' सरस्वति त्वमस्मान् ' इत्यर्धर्चः सारस्वतः । ' यो नः सनुत्यः ' इत्येषा बार्हस्पत्या । अन्त्या मारुती । शिष्टा ऐन्द्र्यः । तथा चानुक्रान्तम्-' ऋतमेकादश जगत्यन्तं षष्ठ्यैन्द्रासोमी सरस्वति त्वमिति

सारस्वतोऽर्धर्चो यो नो बृहस्पतिस्तं वोऽन्त्या मारुती ' इति । गतो विनियोगः।।

ऋ॒तं दे॒वाय॑ कृण्व॒ते स॑वि॒त्र इन्द्रा॑याहि॒घ्ने न र॑मन्त॒ आपः॑ ।

अह॑रहर्यात्य॒क्तुर॒पां किया॒त्या प्र॑थ॒मः सर्ग॑ आसाम् ॥१

ऋ॒तम् । दे॒वाय॑ । कृ॒ण्व॒ते । स॒वि॒त्रे । इन्द्रा॑य । अ॒हि॒ऽघ्ने । न । र॒म॒न्ते॒ । आपः॑ ।

अहः॑ऽअहः । या॒ति॒ । अ॒क्तुः । अ॒पाम् । किय॑ति । आ । प्र॒थ॒मः । सर्गः॑ । आ॒सा॒म् ॥१

ऋतं । देवाय। कृण्वते । सवित्रे। इंद्राय । अहिऽघ्ने। न। रमंते । आपः । ।

अहःऽअहः । याति । अक्तुः । अपां। कियति । आ।
प्रथमः । सर्गः । आसां ॥१॥

ऋतमुदकं वृष्टिलक्षणं कृण्वते कुर्वते देवाय द्योतमानाय सवित्रे सर्वस्य प्रेरकायाहिघ्नेऽहिं वृत्रं हतवत इंद्राय यागार्थमापो न रमंते । तस्माद्धेतोर्भीत्या नोपरता भवंति । तस्माद्व्यत्ययेन चतुर्थी । अपि तु तासामपामक्तुः सेचक स्रोतो ऽहरहः प्रत्यहं याति । गच्छति । आसां प्रथमः सर्गः प्राथमिकं जन्म कियात्या । कियति काले निष्पन्नं । आकारः प्रश्ने । किंशब्द आक्षेपे । यावति काले ता अजायंत स कालः कियान् । किं परिमाणं तस्य कालस्य । न किमपि । नित्या एव हि ता इत्यर्थः ।

यो वृ॒त्राय॒ सिन॒मत्राभंरिष्य॒त्प्र तं जनिंत्री वि॒दुषं उवाच ।

प॒थो रदंन्ती॒रनु॒ जोषंमस्मै दि॒वेदिंवे॒ धुनंयो य॒न्त्यर्थंम् ॥२

यः । वृ॒त्राय॑ । सिन॑म् । अत्र॑ । अभ॑रिष्यत् । प्र । तम् ।
जनि॑त्री । वि॒दुषे॑ । उ॒वा॒च॒ ।

प॒थः । रद॑न्तीः । अनु॑ । जोष॑म् । अ॒स्मै॒ । दि॒वेऽदि॑वे ।
धुन॑यः । य॒न्ति॒ । अर्थ॑म् ॥२

यः । वृत्रायं । सिनं । अत्र । अभरिष्यत् । प्र। तं । जनित्री।
विदुषे । उवाच ।।

पथः । रदंतीः । अनु। जोषं । अस्मै। दिवेऽदिवे। धुनयः ।
यंति। अर्थं ॥२॥

यः पुरुषो वृत्रायासुराय सिनमन्नमत्र पाकस्थान
आहर्तुमभरिष्यत् संपादितवान् तं पुरुषं जनित्री
जनयित्रींद्रस्य मातादितिर्विदुषेऽभिज्ञायेंद्राय प्रोवाच ।
प्रोक्तवती । प्रवचनस्य हननार्थत्वात् तं वृत्रं हतवानिति
शेषः । अपि चास्मा

अस्येंद्रस्यानुजोषमनुकाममिच्छामनुसृत्य पथो मार्गान्
रदंतीर्विलिखंत्यो धुनयो नद्यो दिवेदिवे
प्रतिदिवसमर्थमर्तव्यं गंतव्यं समुद्रं प्रति यंति। गच्छंति ॥

ऊ॒र्ध्वो ह्यस्था॒दध्य॒न्तरि॒क्षेऽधां वृ॒त्राय॒ प्र व॒धं जंभार ।

मिहं॒ वसां॑न॒ उप॒ हीमदुं॑द्रोत्ति॒ग्मायुं॑धो अजय॒च्छत्रु॒मिन्द्रः॑ ॥३

ऊ॒र्ध्वः । हि । अस्थां॑त् । अधिं । अ॒न्तरिं॑क्षे । अधं । वृ॒त्रायं
। प्र । व॒धम् । ज॒भा॒र॒ ।

मिहं॑म् । वसां॑नः । उपं । हि । ई॒म् । अदुं॑द्रोत् ।
ति॒ग्मऽआं॑युधः । अ॒ज॒य॒त् । शत्रुं॑म् । इन्द्रः॑ ॥३

ऊर्ध्वः । हि। अस्थात् । अधि। अंतरिक्षे । अध । वृत्राय ।
प्र। वधं । जभार ।

मिहं। वसीनः । उप। हि। ईं। अदुद्रोत्। तिग्मऽआयुधः । अजयत्। शत्रुं। इंद्रः ॥३॥

हिर्हेतौ । यस्मादयं वृत्रोंऽतरिक्ष ऊर्ध्वः सन् सर्वमावृत्याध्यस्थात् । अधिष्ठितोऽभूत् । अध अतः कारणात् वृत्राय वृत्रं प्रति वधं हननसाधनं वज्रमिंद्रः प्रजभार । प्रचिक्षेप ॥ हृग्रहोर्भः ॥ स हि स खलु वृत्रो मिहं वृष्टेः सेक्तारं मेघं वसान आच्छादयन् ईमेनमिंद्रमुपादुद्रोत्। उपागमत् ॥ दु द्रु गतौ । लङि छांदसः शपः श्लुः ॥ तिग्मायुधस्तीक्ष्णायुध इंद्रः शत्रु शातयितारं तं वृत्रमजयत् । जितवान् । बृहस्पते तपुषानेव विध्य वृकंड्रसो असुरस्य वीरान् ।। य जघंर्थ धृषता पुरा चिदेवा जहि शत्रुमस्माकमिंद्र ॥४॥

बृहंस्पते तपुषाश्नेंव विध्य वृकंद्वरसो असुंरस्य वीरान् ।

यथा॑ ज॒घन्थ॑ धृष॒ता पु॒रा चिं॑दे॒वा जं॑हि॒ शत्रुं॑म॒स्माकं॑मिन्द्र ॥
४

बृहं॑स्पते । तपुं॑षा । अश्ना॑ऽइव । वि॒ध्य॒ । वृकं॑ऽद्वरसः ।
असुं॑रस्य । वी॒रान् ।

यथा॑ । ज॒घन्थ॑ । धृ॒ष॒ता । पु॒रा । चि॒त् । ए॒व । ज॒हि॒ ।
शत्रुं॑म् । अ॒स्माकं॑म् । इ॒न्द्र॒ ॥४

बृहस्पते । तपुषा । अश्नाऽइव । विध्य। वृकऽद्वरसः ।
असुरस्य । वीरान्।।

यथा जघंथ । धृषता। पुरा। चित् । एव। जहि। शत्रुं।
अस्माकं । इंद्र ॥४॥

हे बृहस्पते बृहतां परिवृढानां पालयितरिंद्र तपुषा तापकेन
दीप्तेन वज्रेणाश्नेव अशन्येव वृकद्वरसः
संवृतद्वारस्यासुरस्य वीरान् पुत्रान् । यदा

संवृतद्वारानसुरस्य वीरान् विध्य । ताडय ॥ वृणोतेः सृवृभूशुषिमुषिभ्यः किदिति कर्मणि कन्प्रत्ययः । द्रु गतौ । अस्मादौणादिकोऽसन्प्रत्ययः । वृकाणि संवृतानि द्वरांसि द्वाराणि येषां । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ हे इंद्र पुरा चित् पुरापि धृषता धर्षकेण बलेन यथा जघंथ त्वं हतवान् एवैवमेवास्माकं शत्रुं जहि । नाशय ॥ हंतेर्ज इति हो जादेशः ।

अवं क्षिप दि॒वो अश्मांनमु॒च्चा येन॒ शत्रुं मन्दसा॒नो नि॒जूर्वाः ।

तो॒कस्यं सा॒तौ तनंयस्य॒ भूरें॒रस्माँ अ॒र्धं कृंणुतादिन्द्र॒ गोनांम् ॥५

अवं । क्षि॒प॒ । दि॒वः । अश्मांनम् । उ॒च्चा । येनं । शत्रुंम् । म॒न्द॒सा॒नः । नि॒ऽजूर्वाः ।

तो॒कस्यं । सा॒तौ । तनंयस्य । भूरेः॑ । अ॒स्मान् । अ॒र्धम् । कृ॒ण्वु॒ता॒त् । इ॒न्द्र॒ । गोनां॑म् ॥५

अव। क्षिप। दिवः । अश्मानं। उच्चा। येन। शत्रुं। मंदसानः । निऽजूर्वाः ।।

तोकस्य । सातौ। तनयस्य । भूरेः। अस्मान्। अर्धं। कृणुतात्। इंद्र। गोनां ॥५॥

हे इंद्र दिवो नभसः सकाशादश्मानमश्मवत्कठिनं वज्रमुच्चा उच्चैर्वर्तमानस्त्वमवक्षिप । अस्मदीयान् शत्रूनुद्दिश्यावस्तात्क्षिप । येन वज्रेण मंदसानः स्तोतृभिः स्तूयमानः सन् शत्रुं निजूर्वाः । न्यहिंसीः ॥ जुर्वी हिंसार्थः । लेट्यडागमः । तथा तोकस्य भूरेर्भर्तव्यस्य तनयस्य पौत्रस्य सातौ संभजने ॥ निमित्ते सप्तम्येषा ॥ संभजनार्थं । तथा हे इंद्र गोनां गवां संभजनार्थं चास्मान् अस्माकं ।

विभक्तिव्यत्ययः ॥ अर्धं समृद्धिं कृणुतात् । कुरु ॥ गोः पादांत इति गोशब्दस्यामो नुडागमः ॥ ॥१२॥

प्र हि क्रतुं वृहथो यं वंनुथो रध्रस्यं स्थो यजंमानस्य चोदौ ।

इन्द्रांसोमा युवमस्माँ अंविष्टमस्मिन्भयस्थें कृणुतमु लोकम् ॥६

प्र । हि । क्रतुंम् । वृहथः । यम् । वनुथः । रध्रस्यं । स्थः । यजंमानस्य । चोदौ ।

इन्द्रांसोमा । युवम् । अस्मान् । अविष्टम् । अस्मिन् । भयऽस्थें । कृणुतम् । ऊं इतिं । लोकम् ॥६

प्र। हि। क्रतुं । वृहथः । यं । वनुथः । रध्रस्य । स्थः । यजमानस्य। चोदौ।।

इंद्रासोमा। युवं । अस्मान्। अविष्टं । अस्मिन्।भयऽस्थे।
कृणुतं।ऊं इति। लोकं ॥६॥

हे इंद्रासोमौ यं वैरिणं वनुथो हिंसथः ॥
वनुष्यतिर्हंतिकर्मेति यास्कः ॥ तं क्रतुं द्वेषस्य कर्तारं प्र हि वृहथः । प्रकर्षेणोद्यच्छथः खलु । उन्मूलयथ इत्यर्थः । वृह्व उद्यमने तौदादिकः । तथा रध्रस्य राधकस्य यजमानस्य चोदौ शत्रूणां प्रेरकौ स्थः । भवथः । तथा हे इंद्रासोमौ युवं युवामस्मानविष्टं । अवतं । अस्मिन्भयस्थे भयस्थाने युद्धे ॥ घञर्थे कविधानमित्यधिकरणे कप्रत्ययः । मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदांतोदात्तत्वं । तस्मिन्युद्धे लोकं भयरहितं स्थानं कृणुतं । कुरुतं । उ इति पादपूरणः ॥

न मां तम॒न्न श्रं॒म॒न्नोत तं॒न्द्र॒न्न वोंचाम॒ मा सुं॒नो॒तेति॒ सोमं॒म् ।

यो मे॑ पृ॒णाद्यो दद॒द्यो नि॒बोधा॒द्यो मां सु॒न्वन्त॒मुप॒ गोभि॒राय॑त् ॥७

न । मा॒ । त॒म॒त् । न । श्र॒म॒त् । न । उ॒त । त॒न्द्र॒त् । न । वो॒चा॒म॒ । मा । सु॒नो॒त॒ । इति॑ । सोम॑म् ।

यः । मे॒ । पृ॒णात् । यः । दद॑त् । यः । नि॒ऽबोधा॑त् । यः । मा॒ । सु॒न्वन्त॑म् । उप॑ । गोभिः॑ । आ । अय॑त् ॥७

न। मा। तमत्। न। श्रमत्। न। उत। तंद्रत्। न। वोचाम्। मा। सुनोत्। इति । सोमं ।

यः । मे। पृणात् । यः । ददत्। यः । निऽबोधात् । यः । मा। सुन्वंतं। उप। गीर्भिः । आ । अयत् ॥७॥

स इंद्रो मां न तमत् । न तमयतु । न ग्लपयतु । तथा न श्रमत् । श्रांतं मा करोतु । तमु ग्लानौ श्रमु तपसि खेदे च । अनयोहेतुमण्यंतयोर्लेट्यडागमः । छंदस्युभयथेति शप

आर्धधातुकत्वास्मेरनिटोति णिलोपः ॥ उत अपि च मां न तंद्रत् । न तंद्रयेत् । तंद्र्यालस्येन युक्तं मा करोतु ॥ तंद्रीशब्दात्तत्करोतीति णिच्। णाविष्ठवत्प्रातिपदिकस्येति टिलोपः । अन्यत् पूर्ववत् ॥ इंद्रयागाय सोमं मा सुनोत माभिषुणुतेत्यन्यान्यजमानान् प्रति न वोचाम । न ब्रवाम ॥ वक्तेश्छांदसो लुङ् । सुनोतेत्यत्र तप्तनप्तनथनाश्चेति तस्य तबादेशः । तस्य पित्त्वेन ङित्त्वाभावाद्गुणः ॥ य इंद्रो मे मम पृणात् कामान् पूरयेत् यश्च ददत् अभीष्टं फलं दद्यात् यश्च निबोधात् अस्मदीयं स्तोत्रं यागं वावगच्छेत् य इंद्रः सुन्वंतं सोममभिषुण्वंतं मामस्मभ्यं दातव्यैर्गोभिः सहोपायत् उपागच्छेत् । स इंद्र इति पूर्वत्रान्वयः ॥ पृणादित्यादिषु लेटयडागमः ॥

सरं॑स्वति॒ त्वम॒स्माँ अं॑विड्ढि म॒रुत्वं॑ती धृष॒ती जें॑षि॒ शत्रूं॑न् ।

त्यं चि॒च्छर्धं॑न्तं तविषी॒यमा॑ण॒मिन्द्रो॑ हन्ति वृष॒भं शण्डिं॑कानाम् ॥८

सरं॑स्वति । त्वम् । अ॒स्मान् । अ॒वि॒ड्ढि॒ । म॒रुत्वं॑ती । धृ॒ष॒ती । जे॒षि॒ । शत्रूं॑न् ।

त्यम् । चि॒त् । शर्धं॑न्तम् । त॒वि॒षी॒ऽयमा॑णम् । इन्द्रः॑ । ह॒न्ति॒ । वृ॒ष॒भम् । शण्डिं॑कानाम् ॥८

सरस्वति । त्वं । अस्मान् । अविड्ढि। मरुत्वती । धृषती । जेषि । शत्रून्।

त्यं । चित् । शर्धंतं । तविषीऽयमाणं । इंद्रः । हंति । वृषभं । शंडिकानां ॥८॥

हे सरस्वति सरणवति देवि त्वमस्मान् स्तोतृन् अविड्ढि। रक्ष ॥ रक्षार्थस्यावतेर्लेट्येतद्रूपं ॥ तथा मरुत्वती मरुद्भिर्युक्ता । मध्यमस्थाना हि वाक् सरस्वती मरुतश्च

मध्यमस्थानस्थाः । अतस्तद्वती सती धृषती धर्षयंती शत्रून् शातयितॄन् वैरिणो जेषि । जय ॥ जयतेश्छांदसः शपः श्लुः ॥ किंचायमिंद्रस्त्यं चित् तमप्यसुरं हंति । हतवान् । व्यत्ययेन भूतार्थे लट् । कीदृशं । शर्धंतं । प्रसहनशीलं ॥ शृधु प्रसहने ॥ तविषीयमाणं । तविषी बलमिवाचरंतं सर्वस्य भंजने शक्तं । शंडिकानां । शंडामर्कावसुरपुरोहितौ । तै० सं०६. ४. १०.१.। शंडवंश्यानां मध्ये वृषभं प्रधानं ॥

यो न॒ः सनुं॑त्य उ॒त वां॑ जिघ॒त्नुरं॑भि॒ख्याय॒ तं तिं॑गि॒तेनं॑ विध्य ।

बृहं॑स्पत॒ आयुं॑धैर्जेषि॒ शत्रूं॑न्द्रु॒हे रीषं॑न्त॒ं परिं॑ धेहि राजन् ॥९

यः । न॒ः । सनुं॑त्यः । उ॒त । वा॒ । जि॒घ॒त्नुः । अ॒भि॒ऽख्यायं॑ । तम् । ति॒गि॒तेनं॑ । वि॒ध्य॒ ।

बृहंस्पते । आयुंधैः । जे॒षि॒ । शत्रूंन् । द्रु॒हे । रिषंन्तम् । परिं । धे॒हि॒ । रा॒ज॒न् ॥९

यः । नः । सनुत्यः । उत । वा। जिघत्नुः । अभिऽख्याय । तं । तिगितेन । विध्य।

बृहस्पते । आयुधैः । जेषि । शत्रून्। द्रुहे। रिषंतं । परि। धेहि। राजन् ॥९॥

हे बृहस्पते यो नोऽस्माकं सनुत्यः । सनुतरित्यंतर्हितनाम । अंतर्हिते देशे भवश्चोरः ॥ सगर्भसयूथसनुताद्यत् ॥ उत वा अपि वा यो जिघत्नुर्जिघांसुर्भवति । तमभिख्याय संवीक्ष्य तिगितेन तीक्ष्णेनायुधेन विध्य । ताडय । तथास्मदीयान् शत्रून् आयुधैरायोधनसाधनैरिष्वादिभिर्जेषि। जय । तथा हे राजन् राजमान बृहस्पते द्रुहे द्रोग्ध्रे शत्रवे रिषंतं हिंसंतं वज्रं परिधेहि । परितो धारय । प्रक्षिपेत्यर्थः ।।

अ॒स्माके॑भि॒ः सत्व॑भिः शूर॒ शूरै᳚र्वी॒र्या᳚ कृधि॒ यानि॑ ते॒ कर्त्वा᳚नि ।

ज्योग॑भूव॒न्ननु॑धूपितासो ह॒त्वी तेषा॒मा भ॑रा नो॒ वसू॑नि ॥१०

अ॒स्माके॑भिः । सत्व॑ऽभिः । शू॒र॒ । शूरै᳚ः । वी॒र्या᳚ । कृ॒धि॒ । यानि॑ । ते॒ । कर्त्वा᳚नि ।

ज्योक् । अ॒भू॒व॒न् । अनु॑ऽधूपितासः । ह॒त्वी । तेषा॑म् । आ । भ॒र॒ । न॒ः । वसू॑नि ॥१०

अस्माकेभिः । सत्वऽभिः । शूर। शूरैः। वीर्या। कृधि। यानि । ते । कर्त्वानि।

ज्योक्। अभूवन्। अनुऽधूपितासः । हत्वी। तेषां । आ। भर। नः । वसूनि ॥१०॥

हे शूर शौर्यवन्निंद्र अस्माकेभिरास्माकीनैः सत्वभिः परेषां सादकैः शूरैः शीर्योपेतैर्भटैस्तानि वीर्या वीरकर्माणि कृधि कुरु यानि ते त्वया कर्त्वानि करणीयानि । कृत्यार्थे तवैकेनिति करोतेस्त्वन्प्रत्ययः । ज्योक् चिरकालमनुधूपितासो धूपायमानहृदया मदीयाः शत्रवोऽभूवन् । आसन्। हत्वी तान् हत्वा ॥ स्नात्व्यादयश्चेतीकारः । तेषां शत्रूणां वसुनि धनानि नोऽस्मभ्यमाभर । आहर॥

तं व॒ः शर्ध॒ं मारु॑तं सुम्न॒युर्गि॒रोप॑ ब्रुव॒े नम॑सा॒ दैव्य॒ं जन॑म् ।

यथा॑ र॒यिं सर्व॑वीर॒ं नशा॑महा अपत्य॒साच॒ं श्रुत्य॑ं दि॒वेदि॑वे ॥ ११

तम् । व॒ः । शर्ध॑म् । मारु॑तम् । सु॒म्न॒ऽयुः । गि॒रा । उप॑ । ब्रु॒वे॒ । नम॑सा । दैव्य॑म् । जन॑म् ।

यथा॑ । र॒यिम् । सर्व॑ऽवीरम् । नशा॑महै । अ॒प॒त्य॒ऽसाचं॑म् । श्रुत्यं॑म् । दि॒वेऽदिं॑वे ॥११

तं ।वः । शंर्धं । मारुतं । सुम्नऽयुः । गिरा। उप। ब्रुवे। नर्मसा। दैव्यं। जनं ।

यथा। रयिं । सर्वऽवीरं। नशामहै। अपत्यऽसाचं । श्रुत्यं । दिवेऽदिवे ॥११॥

हे मरुतो वो युष्माकं शर्धं बलं मारुतं मरुत्समूहरूपं दैव्यं देवेनेंद्रेण संबद्धं जनं प्रादुर्भूतं एवंगुणविशिष्टं बलं नमसा नमस्कारेण हविषा वा गिरा स्तोत्रेणोपब्रुवे । स्तौमि । यथा येन प्रकारेण वयं सर्ववीरं सर्वैर्वीरैर्विशेषेण शत्रूणां प्रेरकैर्भटैरुपेतमपत्यसाचमपत्यैरपतनहेतुभूतैः पुत्रादिभिरुपेतं श्रुत्यं श्रवणीयं प्रशस्यभूतं रयिं दिवेदिवे प्रतिदिवसं नशामहै । व्याप्नवाम ॥ नशतिर्व्याप्तिकर्मा । लेट्यडागमः । वैतोऽन्यत्रेत्यैकारः ॥ ॥ १३॥

२.३०.९ यो नः इति

धृतव्रता वैश्वदेवम् शतमैन्द्रं परं तु यत् ।

प्र हि क्रतुमिति त्वस्याम् इन्द्रासोमौ सह स्तुतौ ।।८४।।

सरस्वती त्वमित्यस्मिन्न् अर्धर्चं मध्यमा तु वाक् ।

बृहस्पतिस्तुतिर्यो नस् तं व ऋङ् मरुतां स्तुतिः ।।बृहद्देवता ४.८५।।

मण्डल २

सूक्तं २.११ सूक्तं २.३३

सूक्तं २.१२ सूक्तं २.३४

सूक्तं २.१३ सूक्तं २.३५

सूक्तं २.१४ सूक्तं २.३६

सूक्तं २.१५ सूक्तं २.३७

सूक्तं २.१६ सूक्तं २.३८

सूक्तं २.१७ सूक्तं २.३९

सूक्तं २.१८ सूक्तं २.४०

सूक्तं २.१९ सूक्तं २.४१

सूक्तं २.२० सूक्तं २.४२

सूक्तं २.२१ सूक्तं २.४३

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.३०&oldid=213335" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.३१

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.३० | सूक्तं २.३१ | सूक्तं २.३२ →

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः

दे. विश्वे देवाः। जगती, ७ त्रिष्टुप्

अस्माकं मित्रावरुणावतं रथमादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा ।

प्र यद्वयो न पप्तन्वस्मनस्परि श्रवस्यवो हृषीवन्तो वनर्षदः ॥१॥

अध स्मा न उदवता सजोषसो रथं देवासो अभि विक्षु वाजयुम् ।

यदाशवः पद्याभिस्तित्रतो रजः पृथिव्याः सानौ जङ्घनन्त पाणिभिः ॥२॥

उत स्य न इन्द्रो विश्वचर्षणिर्दिवः शर्धेन मारुतेन सुक्रतुः ।

अनु नु स्थात्यवृकाभिरूतिभी रथं महे सनये वाजसातये ॥३॥

उत स्य देवो भुवनस्य सक्षणिस्त्वष्टा ग्नाभिः सजोषा जूजुवद्रथम् ।

इळा भगो बृहद्दिवोत रोदसी पूषा पुरंधिरश्विनावधा पती ॥४॥

उत त्ये देवी सुभगे मिथूदृशोषासानक्ता जगतामपीजुवा ।

स्तुषे यद्वां पृथिवि नव्यसा वच स्थातुश्च वयस्त्रिवया उपस्तिरे ॥५॥

उत वः शंसमुशिजामिव श्मस्यहिर्बुध्न्योऽज एकपादुत ।

त्रित ऋभुक्षाः सविता चनो दधेऽपां नपादाशुहेमा धिया शमि ॥६॥

एता वो वश्म्युद्यता यजत्रा अतक्षन्नायवो नव्यसे सम् ।

श्रवस्यवो वाजं चकानाः सप्तिर्न रथ्यो अह धीतिमश्याः ॥७॥

सायणभाष्यम्

' अस्माकम् ' इति सप्तर्चं नवमं सूक्तं गृत्समदस्यार्षं वैश्वदेवम् । अन्त्या त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्यः । तथा चानुक्रान्तम्-' अस्माकं सप्त वैश्वदेवं त्रिष्टुबन्तम् ' इति । विनियोगो लैङ्गिकः ।।

अ॒स्माकं॑ मित्रावरुणावतं॒ रथ॑मादि॒त्यै रु॒द्रैर्वसु॑भिः सचा॒भुवा॑ ।

प्र यद्वयो॒ न पप्त॒न्वस्म॑न॒स्परि॑ श्रव॒स्यवो॒ हृषी॑वन्तो वन॒र्षदः॑ ॥१

अ॒स्माक॑म् । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । अ॒व॒त॒म् । रथ॑म् । आ॒दि॒त्यैः । रु॒द्रैः । वसु॑ऽभिः । स॒चा॒ऽभुवा॑ ।

प्र । यत् । वयः॑ । न । पप्त॑न् । वस्म॑नः । परि॑ । श्र॒व॒स्यवः॑ । हृषी॑ऽवन्तः । व॒न॒ऽसदः॑ ॥१

अस्माकं । मित्रावरुणा । अवतं । रथं। आदित्यैः। रुद्रैः।
वसुऽभिः । सचाऽभुवा।

प्र। यत्। वयः। न । पप्तन्। वस्मनः। परि। श्रवस्यवः ।
हृषीऽवंतः। वनऽसदः ॥१॥

मित्रावरुणा हे मित्रावरुणौ
आदित्यैर्धात्रर्यमादिभिर्द्वादशभिः रुद्रैरेकादशसंख्याकैः
वसुभिर्धरो ध्रुव इत्यादिभिरष्टसंख्याकैः एवं त्रिभिर्देवगणैः
सचाभुवा सह भवंतौ सह वर्तमानौ युवामस्माकं
रथमन्नलाभाय प्रवृत्तमवतं । यद्यदास्मदीया रथा
वस्मनस्परि ॥ वसंत्यस्मिन्निति वस निवासस्थानं ।
औणादिको मनिन् ॥ तस्मात्स्थानात्परि उपरि देशांतरे ॥
पंचम्याः परावध्यर्थ इति सत्वं । अध्यर्थ उपर्यर्थ इति वृत्तिः
॥ वयो न पक्षिण इव प्रपप्तन् । प्रपतंति । प्रकर्षेण
गच्छंति ॥ पतेश्छांदसे लुङि लृदित्वात् च्लेरङादेशः ।

पतः पुमिति पुमागमः । कीदृशा वयः। श्रवस्यवो ऽन्नकामाः । हृषीवंतः प्राप्तहर्षाः । वनर्षदो वने वृक्षादौ निषण्णाः ॥ सांहितिकश्छांदसो रेफोपजनः ॥

अधं स्मा न॒ उदंवता सजोषसो॒ रथं देवासो अ॒भि वि॒क्षु वांज॒युम् ।

यदा॒शव॒ः पद्यांभि॒स्तित्रंतो॒ रजः पृथि॒व्याः सानौ॒ जङ्घंनन्त पा॒णिभिः ॥२

अधं । स्म॒ । न॒ः । उत् । अ॒व॒त॒ । स॒ऽजो॒ष॒स॒ः । रथंम् । दे॒वा॒स॒ः । अ॒भि । वि॒क्षु । वा॒ज॒ऽयुम् ।

यत् । आ॒शवः । पद्यांभिः । तित्रंतः । रजः । पृथि॒व्याः । सानौं । जङ्घंनन्त । पा॒णिऽभिः ॥२

अध। स्म। नः। उत्। अवत। सजोषसः। रथं । देवासः ।
अभि। विक्षु। वाजऽयुं ।

यत्। आशवः। पद्याभिः। तित्रतः। रजः। पृथिव्याः। सानौ।
जंघनंत। पाणिऽभिः ॥२॥

हे सजोषसः समानं प्रीयमाणा देवासो देवा अध अधुना नोऽस्माकं वाजयुं वाजमन्नं कामयमानं गतिविशेषयुक्तं वा रथं विक्षु प्रजासु जनपदेष्वभिमुखमुदवत् । उदगमयत ॥ अवतिरत्र गत्यर्थः । यद्यदास्मिन्न्रथे युक्ता आशवो व्यापनशीला अश्वाः पद्याभिः पादसाध्याभिर्गतिभी रजो रंजकं मार्गं तित्रतस्तरंतः ॥ तरतेः शतरि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥ पृथिव्याः प्रथिताया भूमेः सानौ समुच्छ्रिते प्रदेशे पाणिभिः पाण्युपलक्षितैः पादैर्जंघनंत । अत्यर्थं गच्छंति ॥ हंतेर्यङ्लुगंताच्छांदसो

लङ् । व्यत्ययेनात्मनेपदं । बहुलं छंदसीति शपो लुगभावः ॥

उ॒त स्य न॒ इन्द्रो॑ वि॒श्वच॑र्षणिर्दि॒वः शर्धे॑न॒ मारु॑तेन सु॒क्रतुः॑ ।

अनु॒ नु स्थां॑त्यवृ॒काभि॑रू॒तिभी॒ रथं॑ म॒हे स॒नये॒ वाजं॑सातये ॥३

उ॒त । स्यः । न॒ः । इन्द्रः॑ । वि॒श्वऽच॑र्षणिः । दि॒वः । शर्धे॑न । मारु॑तेन । सु॒ऽक्रतुः॑ ।

अनु॑ । नु । स्था॒ति॒ । अ॒वृ॒काभिः॑ । ऊ॒तिऽभिः॑ । रथ॑म् । म॒हे । स॒नये॑ । वाजं॑ऽसातये ॥३

उत । स्यः । नः । इंद्रः । विश्वऽचर्षणिः । दिवः । शर्धेन । मारुतेन । सुऽक्रतुः ।

अनु । नु। स्थाति। अवृकाभिः। ऊतिऽभिः। रथं। महे। सनये। वाजऽसातये ॥३॥

उत अपि च विश्वचर्षणिर्विश्वस्य सर्वस्य द्रष्टा यद्वा विश्वे चर्षणयो मनुष्या यस्य परिचारकाः । अथवा विश्वे सर्वे लोकाश्चर्षणयो द्रष्टव्या येन । बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं ॥ मारुतेन मरुत्समूहरूपेण शर्धेन बलेन सह सुक्रतुः शोभनकर्मा शोभनप्रज्ञो वा स्य स इंद्रोऽवृकाभिर्हिंसकरहिताभिरूतिभी रक्षाभिः सहितः सन् दिवो द्युलोकादागत्य नु अद्य नोऽस्माकं रथमनुस्थाति । आनुगुण्येनाधितिष्ठतु ॥ छांदसः शपो लुक् । किमर्थं । महे सनये महते धनाय । तथा वाजसातये वाजस्यान्नस्य सातये संभजनार्थं ॥

उ॒त स्य दे॒वो भुव॑नस्य स॒क्षणि॒स्त्वष्टा॒ ग्नाभिः॑ स॒जोषां

जूजुव॒द्रथं॑म् ।

इळा॒ भगो॑ बृहद्दि॒वोत रोद॑सी पू॒षा पुरं॑धिर॒श्विना॒वधा॒ पती॑ ॥४

उ॒त । स्यः । दे॒वः । भुव॑नस्य । स॒क्षणिः॑ । त्वष्टा॑ । ग्नाभिः॑ । स॒ऽजोषाः॑ । जू॒जु॒व॒त् । रथ॑म् ।

इळा॑ । भगः॑ । बृ॒ह॒त्ऽदि॒वा । उ॒त । रोद॑सी॒ इति॑ । पू॒षा । पुर॑म्ऽधिः । अ॒श्विनौ॑ । अध॑ । पती॒ इति॑ ॥४

उत । स्यः । देवः। भुवनस्य । सक्षणिः । त्वष्टा। ग्नाभिः । सऽजोषाः । जूजुवत्। रथं ।

इळा। भगः। बृहत् ऽदिवा। उत । रोदसी इति । पूषा। पुरंऽधिः । अश्विनौ। अध। पती इति ॥४॥

उत अपि च स्य स देवो दानादिगुणयुक्तो भुवनस्य भूतजातस्य सक्षणिः सचनीयः सेव्यो ग्नाभिर्देवपत्नीभिः । छंदांसि वै ग्ना इति तैत्तिरीयकं । गायत्र्यादीनि छंदांसि च देवपत्न्य इत्युक्तं । सजोषाः समानप्रीतिः । एवंगुणविशिष्टस्त्वष्टास्मदीयं रथं जूजुवत् । प्रेरयतु ॥ जु इति सौत्रो धातुर्गत्यर्थः । अस्माण्यंताल्लुङि रूपं । तथेळा तिसृणां देवीनामाद्येडाख्या देवी च रथं प्रेरयतु । बृहद्दिवा बृहन्महद्दीव्यति द्योतत इति बृहद्दिवः । इगुपधालक्षणः कः । सुपां सुलुगिति विभक्तेराकारः । तादृशो भगश्च प्रेरयतु । उत अपि च रोदसी द्यावापृथिव्यौ पुरंधिर्बहुधीः पूषा पोषको देवश्च । अधशब्दश्चार्थे ॥ पती सूर्याया भर्तारावश्विनौ च एते सर्वेऽस्मदीयं रथं प्रेरयंत्वित्यर्थः ।

उ॒त त्ये दे॒वी सु॒भगें मि॒थू॒दृशो॒षासा॒नक्ता॒ जगंतामपी॒जुवां ।

स्तु॒षे यद्वां॑ पृथिवि॒ नव्यं॑सा॒ वचः॑ स्था॒तुश्च॒ वय॒स्त्रिवं॑या
उप॒स्तिरे॑ ॥५

उ॒त । त्ये इति॑ । दे॒वी इति॑ । सु॒भगे॒ इति॑ सु॒ऽभगे॑ ।
मि॒थु॒ऽदृशा॑ । उ॒षसा॒नक्ता॑ । जग॑ताम् । अ॒पि॒ऽजुवा॑ ।

स्तु॒षे । यत् । वा॒म् । पृ॒थि॒वि॒ । नव्यं॑सा । वचः॑ । स्था॒तुः ।
च॒ । वयः॑ । त्रिऽवं॑याः । उ॒प॒ऽस्तिरे॑ ॥५

उत। त्ये इति । देवी इति। सुभगे इति सुऽभगे।
मिथुऽदृशा। उषसानक्ता । जगतां। अपिऽजुवः ।।

स्तुषे। यत्। वां। पृथिवि।नव्यसा। वचः।स्थातुः। च।वयः।
त्रिऽवयाः। उपऽस्तिरे॥५॥

उत अपि च त्ये ते प्रसिद्धे देवी देव्यौ देवनशीले सुभगे
शोभनधने मिथूदृशा मिथः परस्परं पश्यंत्यौ एवंभूते
उषासानक्ता उषाश्च रात्रिश्च जगतां जंगमानामपीजुवा

प्रेरयित्र्यौ भवतः । तस्मादस्मदीयमपि रथं प्रेरयतां।
उत्तरोऽर्धर्चो द्यावापृथिव्यः प्रत्यक्षकृतः । हे पृथिवि वां युवां त्वां दिवं च नव्यसा नवीयसा नवतरेण प्रशस्येन वचो वचसा ॥ सुपां सुलुगिति तृतीयाया लुक् ॥ यद्यदा स्तुषे स्तुवे ॥ उत्तमस्य व्यत्ययेन मध्यमः । तदानीं स्थातुः स्थावरस्य व्रीह्यादेः संबंधि वयोऽन्नं चरुपुरोडाशादिलक्षणं विवयाः। वय इत्यन्ननाम । ओषधिपशुसोमात्मकानि हविर्लक्षणान्यन्नानि यस्य तादृशोऽहमुपस्तिरे । उपस्तृणामि । आज्येनोपस्तरणाभिघारणपूर्वकं प्रयच्छामीत्यर्थः ॥ स्तृड् आच्छादने । लट्युत्तमे छांदसो विकरणस्य लुक् । अत्रत्यश्चशब्दश्चणिति निपातांतरं पादपूरणं । ऋत इद्धातोरितीत्वं । निपातैर्यद्यदिहंतेति निघातप्रतिषेधः ।

उ॒त व॒ः शंस॑मु॒शिजा॑मिव श्म॒स्यहि॑र्बु॒ध्न्यो॒३॒॑ऽज एक॑पादु॒त

।

त्रि॒त ऋ॑भु॒क्षाः स॑वि॒ता चनो॑ दधे॒ऽपां नपा॑दाशु॒हेमा॑ धि॒या शमि॑ ॥६

उ॒त । व॒ः । शंस॑म् । उ॒शिजा॑म्ऽइव । श्म॒सि॒ । अहि॑ः । बु॒ध्न्य॑ः । अ॒जः । एक॑ऽपात् । उ॒त ।

त्रि॒तः । ऋ॒भु॒क्षाः । स॒वि॒ता । चन॑ः । द॒धे॒ । अ॒पाम् । नपा॑त् । आ॒शु॒ऽहेमा॑ । धि॒या । शमि॑ ॥६

उत। वः । शंसं। उशिजांऽइव। श्मसि । अहिः। बुध्न्यः । अजः । एकऽपात्। उत ।

त्रितः।ऋभुक्षाः। सविता। चनः। दधे।अपां।नपात्। आशुऽहेमा।धिया।शमि ॥६॥

उत अपि च हे देवा उशिजामिव । इवेति संप्रत्यर्थीयः । अस्मत्तः स्तुतिं कामयमानानां वो युष्माकं शंसं स्तुतिं संप्रति श्मसि । उश्मसि कामयामहे ॥ वश कांतौ। इदंतो मसिः । ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं । छांदसो वर्णलोपः ॥ उत अपि च अहिर्बुध्न्यः । बुध्नमंतरिक्षं । तत्र भवोऽहिनामा देवः । अज एकपात् । न जायत इत्यजः । एक एव पद्यते गच्छतीत्येकपात् । अज एकपात्संज्ञकः सूर्यः । त्रितस्तीर्णतम ऋभुक्षा उरुक्षय उरुनिवास ऋभूणां निवासयिता वेंद्रश्च सविता सर्वस्य प्रसविता चनोऽन्नं दधे। विदधातु । अस्मभ्यं करोतु । तथाशुहेमा शीघ्रगामी ॥ हि गतावित्यस्मादन्येभ्योऽपि दृश्यत इति मनिन् । तादृशोऽपां नपात् अपां पौत्रीयस्थानीयोऽग्निः । अद्भ्य ओषधिवनस्पतयो जायंते । ओषधिवनस्पतिभ्यश्चायमग्निर्जायत इत्यग्नेरपां पौत्रत्वं । स च धिया स्तुत्या शमि । शमीति कर्मनाम । यज्ञकर्मणि प्रीतो भवत्विति शेषः ।।

ए॒ता वो॑ व॒श्म्युद्य॑ता यजत्रा॒ अत॑क्षन्ना॒यवो॒ नव्य॑से॒ सम् ।

श्र॒व॒स्यवो॒ वाजं॑ चका॒नाः सप्ति॒र्न रथ्यो॒ अह॑ धी॒तिम॑श्याः ॥
७

ए॒ता । व॒ः । व॒श्मि॒ । उत्ऽय॑ता । य॒ज॒त्रा॒ः । अत॑क्षन् ।
आ॒यव॑ः । नव्य॑से । सम् ।

श्र॒व॒स्यव॑ः । वाज॑म् । च॒का॒नाः । सप्ति॑ः । न । रथ्य॑ः । अह॑
। धी॒तिम् । अ॒श्या॒ः ॥७

एता। वः । वश्मि। उत्ऽयता । यजत्राः । अतक्षन् ।
आयवः । नव्यसे । सं ।

श्रवस्यवः । वाजं। चकानाः । सप्तिः । न। रथ्यः । अह।
धीतिं । अश्याः ॥७॥

हे यजत्रा यजनीया विश्वे देवा वो युष्मदीयान्येतैतान्युद्यतोद्यतानि वचांसि वश्मि । कामये । नव्यसे नवतराय स्तुत्यतमाय युष्मद्गणायायवो मत्प्रभृतयो मनुष्याः कामितानि स्तोत्राणि समतक्षन्। समस्कुर्वन् । किमिच्छंतः । श्रवस्यवः श्रवणीयं यशोऽन्नं वात्मन इच्छंतः । वाजं बलं चकानाः कामयमानाः ॥ कन दीप्तिकांतिगतिषु । लिटः कानच् ॥ रथ्यो रथसंबंधी सप्तिर्न सर्पणशीलोऽश्व इव युष्मद्गणो धीतिमस्मदीयं कर्माश्याः । प्राप्नोतु ॥ अशू व्याप्तौ । व्यत्ययेन परस्मैपदमध्यमौ । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् ॥ ॥ १४ ॥

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.३१&oldid=208865" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.३२

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.३१
सूक्तं २.३२
गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः
सूक्तं २.३३ →

दे. १ द्यावापृथिवी, २-३ इन्द्रस्त्वष्टा वा, ४-५ राका, ६-७ सिनीवाली, ८ लिङ्गोक्ताः । जगती, ६-८ अनुष्टुप्

अस्य मे द्यावापृथिवी ऋतायतो भूतमवित्री वचसः सिषासतः ।

ययोरायुः प्रतरं ते इदं पुर उपस्तुते वसूयुर्वां महो दधे ॥१॥

मा नो गुह्या रिप आयोरहन्दभन्मा न आभ्यो रीरधो दुच्छुनाभ्यः ।

मा नो वि यौः सख्या विद्धि तस्य नः सुम्नायता मनसा तत्त्वेमहे ॥२॥

अहेळता मनसा श्रुष्टिमा वह दुहानां धेनुं पिप्युषीमसश्चतम् ।

पद्याभिराशुं वचसा च वाजिनं त्वां हिनोमि पुरुहूत विश्वहा ॥३॥

राकामहं सुहवां सुष्टुती हुवे शृणोतु नः सुभगा बोधतु त्मना ।

सीव्यत्वपः सूच्याच्छिद्यमानया ददातु वीरं शतदायमुक्थ्यम् ॥४॥

यास्ते राके सुमतयः सुपेशसो याभिर्ददासि दाशुषे वसूनि ।

ताभिर्नो अद्य सुमना उपागहि सहस्रपोषं सुभगे रराणा ॥५॥

सिनीवालि पृथुष्टुके या देवानामसि स्वसा ।

जुषस्व हव्यमाहुतं प्रजां देवि दिदिड्ढि नः ॥६॥

या सुबाहुः स्वङ्गुरिः सुषूमा बहुसूवरी ।

तस्यै विश्पत्न्यै हविः सिनीवाल्यै जुहोतन ॥७॥

या गुङ्गूर्या सिनीवाली या राका या सरस्वती ।

इन्द्राणीमह्व ऊतये वरुणानीं स्वस्तये ॥८॥

सायणभाष्यम्

' अस्य मे ' इत्यष्टर्चं दशमं सूक्तं गृत्समदस्यार्ष षष्ठयाद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः । शिष्टाः पञ्च जगत्यः । प्रथमा द्यावापृथिवीया ततो द्वे ऐन्द्र्यौ त्वाष्ट्र्यौ वा । ततो द्वे राकादेवत्ये द्वे सिनीवालीदेवत्यो अन्त्या गुङ्ग्वादिषड्देवताका । तथा चानुक्रान्तम्-' अस्य मेऽष्टौ जागतं त्र्यनुष्टुबन्तम् । द्यावापृथिव्यैका द्वे ऐन्द्र्यौ त्वाष्ट्र्यौ वा द्वे द्वे राकासिनीवाल्योरन्त्या लिङ्गोक्तदेवता ' इति । आभिप्लविके चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे आद्यस्तृचो द्यावापृथिवीयनिविद्धानः । तथा च सूत्रितम्-' अस्य मे द्यावापृथिवी इति तिस्रस्ततं मे अप इति वैश्वदेवम् ' (आश्व. श्रौ. ७. ७) इति ॥

अ॒स्य मे॑ द्यावापृथिवी ऋताय॒तो भू॒तम॑वि॒त्री वच॑स॒ः सिषा॑सतः ।

ययो॒रायु॑ः प्रत॒रं ते इ॒दं पु॒र उप॑स्तुते वसू॒युर्वां म॒हो द॑धे ॥१

अ॒स्य । मे॒ । द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी॒ इति॑ । ऋ॒त॒ऽय॒तः । भू॒तम् । अ॒वि॒त्री इति॑ । वच॑सः । सिसा॑सतः ।

ययोः॑ । आयुः॑ । प्र॒ऽत॒रम् । ते इति॑ । इ॒दम् । पु॒रः । उप॑स्तुते॒ इत्युप॑ऽस्तुते । व॒सु॒ऽयुः । वा॒ । म॒हः । द॒धे॒ ॥१

अस्य। मे। द्यावापृथिवी इति। ऋतऽयतः।भूतं । अवित्री इति । वचसः। सिसासतः।

ययोः। आयुः । प्रऽतरं । ते इति । इदं । पुरः। उपस्तुते इत्युपऽस्तुते। वसुऽयुः । वां। महः। दधे ॥१॥

द्यावापृथिवी हे द्यावापृथिव्यौ ऋतायत ऋतं यज्ञमात्मन इच्छतः सिषासतो युवां संभक्तुमिच्छतोऽस्य वचसः ॥ वक्तीति वचाः स्तोता । असुन् ॥ स्तोतुरस्य मे ममावित्री अवित्र्यौ पालयित्र्यौ भूतं । भवतं । ययोर्द्यावापृथिव्योरायुरन्नं प्रतरं प्रकृष्टतरमुत्पद्यत इति शेषः । इदमिदानीं ते द्यावापृथिव्यावुपस्तुते तत्र तत्र स्थितैः स्तोतृभिः स्तुते वां युवां वसूयुर्धनकामोऽहं महो महतः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ महता स्तोत्रेण पुरो दधे । पुरस्करोमि । ।

मा नो॒ गुह्या॒ रिप॑ आ॒योरह॑न्दभ॒न्मा न॑ आ॒भ्यो रीं॑रधो दु॒च्छुना॑भ्यः ।

मा नो॒ वि यौ॑ः स॒ख्या वि॒द्धि तस्य॑ नः सुम्नाय॒ता मन॑सा॒ तत्त्वे॑महे ॥२

मा । न॒ः । गुह्या॑ः । रिप॑ः । आ॒योः । अह॑न् । द॒भ॒न् । मा ।
न॒ः । आ॒भ्यः । री॒र॒ध॒ः । दु॒च्छुना॑भ्यः ।

मा । न॒ः । वि । यौ॒ः । स॒ख्या । वि॒द्धि । तस्य॑ । न॒ः ।
सु॒म्न॒ऽय॒ता । मन॑सा । तत् । त्वा॒ । ई॒म॒हे॒ ॥२

मा। नः।गुह्याः। रिपः। आयोः। अहन्। दभन्। मा।नः।
आभ्यः।रीरधः। दुच्छुनाभ्यः।

मा। नः।वि।यौः। सख्या।विद्धि। तस्य।नः। सुम्नऽयता।
मनसा।तत्। त्वा।ईमहे ॥२॥

हे इंद्र त्वष्टर्वा आयोर्मनुष्यस्य शत्रुभूतस्य गुह्या गोप्या ज्ञातुमशक्या रिपो हिंसारूपा माया नोऽस्मान् अहन् । उपलक्षणमेतत् । अहनि रात्रौ च मा दभन् । मा हिंसिषुः । तथा नोऽस्मानाभ्यो दुच्छुनाभ्यः । शुनमिति सुखनाम । दुःशुना दुच्छुनाः । दुःखकारिणीभ्यः शत्रुसेनाभ्यो मा

रीरधः । वशं मा नैषीः ॥ रध्यतिर्वशगमन इति यास्कः । रध हिंसासंराद्ध्योः । अस्माण्यंताल्लुङि चङि रूपं । अपि च नोऽस्माकं सख्या सख्यानि सखित्वानि मा वि यौः । त्वया वियुक्तानि मा कार्षीः । अपि तु नोऽस्माकं तस्य तत् सखित्वं सुम्नायता सुखमस्माकमिच्छता मनसा विद्धि । जानीहि ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चेतुर्थ्यर्थे षष्ठी । तत् वा तादृशं त्वामीमहे । अभिमतफलं याचामहे ॥ सुपां सुलुगिति तच्छब्दादुत्तरस्या विभक्तेर्लुक् ।

अहे॑ळता॒ मन॑सा श्रु॒ष्टिमा व॑ह॒ दुहा॑नां धे॒नुं पि॒प्युषी॑मस॒श्चत॑म्
।

पद्या॑भिरा॒शुं वच॑सा च वा॒जिन॒ं त्वां हि॑नोमि पुरुहूत वि॒श्वहा॑
॥३

अहे॑ळता । मन॑सा । श्रु॒ष्टिम् । आ । व॒ह॒ । दुहा॑नाम् । धे॒नुम् । पि॒प्युषी॑म् । अ॒स॒श्चत॑म् ।

पद्या॑भिः । आ॒शुम् । वच॑सा । च॒ । वा॒जिन॑म् । त्वाम् । हि॒नो॒मि॒ । पु॒रु॒ऽहू॒त॒ । वि॒श्वहा॑ ॥३

अहेळता। मनसा। श्रुष्टिं । आ। वह। दुहानां । धेनुं । पिप्युषीं । असश्चतं ।

पद्याभिः । आशुं । वर्चसा । च। वाजिनं । त्वां। हिनोमि। पुरुऽहूत । विश्वहा ॥३॥

हे इंद्र त्वष्टर्वा अहेळता अक्रुध्यता मनसा श्रुष्टिं सुखकरीं दुहानां दोग्ध्रीं पिप्युषीं प्रवृद्धां पीनां ॥ प्यायी वृद्धौ । लिटः क्वसुः । लिड्यङोश्चेति पीभावः । उगितश्चेति ङीप् । संप्रसारणमिति संप्रसारणं । शासिवसिघसीनां चेति षत्वं । असश्चतमसक्तावयवां एवंभूतां धेनुं गामावह ।

आभिमुख्येन प्रापय । अपि च हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र त्वष्टर्वा पद्याभिः पादगतिभिराशुं व्यापनशीलं वचसा वाचा च वाजिनं वेगवंतं त्वां विश्वहा सर्वेष्वहःसु हिनोमि । स्तुतिभिः प्रेरयामि ॥ हि गतौ वृद्धौ च ॥

पत्नीसंयाजेषु गृहपतेः प्राक् राकासिनीवाल्यौ यष्टव्ये । तत्र राकायागस्य राकामहमित्यादिके याज्यानुवाक्ये । सूत्रितं च । राकामहं सिनीवालि कुहूमहमिति द्वे द्वे याज्यानुवाक्ये । आ°१.१०.। इति । तथाग्निमारुतेष्वेते धाय्ये । सूत्रितं च । राकामहमिति द्वे । आ०५.२०.। इति ॥

रा॒काम॒हं सु॒हवां सुष्टु॒ती हुंवे शृ॒णोतुं नः सु॒भगा॒ बोधंतु॒ त्मनां ।

सीव्य॒त्वपः॑ सू॒च्याच्छिंद्यमानया॒ ददा॑तु वी॒रं
श॒तदा॑यमु॒क्थ्यं॑म् ॥४

रा॒काम् । अ॒हम् । सु॒ऽहवा॑म् । सु॒ऽस्तु॒ती । हु॒वे॒ । शृ॒णोतु॑ ।
नः॒ । सु॒ऽभगा॑ । बोधं॑तु । त्मना॑ ।

सीव्यं॑तु । अपः॑ । सू॒च्या । अच्छिं॑द्यमानया । ददा॑तु ।
वी॒रम् । श॒तऽदा॑यम् । उ॒क्थ्यं॑म् ॥४

राकां । अहं। सुऽहवां। सुऽस्तुती । हुवे। शृणोतु । नः ।
सुभगा। बोधतु । त्मना।

सीव्यतु। अपः । सूच्या। अच्छिद्यमानया। ददातु। वीरं।
शतऽदायं । उक्थ्यं ॥४॥

संपूर्णचंद्रा पौर्णमासी राका । तां देवीं सुहवां
स्वाह्वानामाह्वानप्रयोजनकारिणीं सुष्टुती शोभनया
स्तुत्याहं हुवे । आह्वयामि ॥ सुष्टुतिशब्दात्तृतीयैकवचनस्य

सुपां सुलुगिति पूर्वसवर्ण ईकारः ॥ सा च सुभगा शोभनधना नोऽस्माकमाह्वानं शृणोतु । श्रुत्वा च त्मना आत्मना स्वयमेव बोधतु । अस्मदभिप्रायं बुध्यतां । बुद्ध्वा चापः कर्म पुत्रोत्पादनलक्षणं सूच्या सूचीस्थानीययाच्छिद्यमानयाविच्छिन्नयानुग्रहबुद्ध्या सीव्यतु । संतनोतु। यथा वस्त्रादिकं सूच्या स्यूतं चिरं तिष्ठति एवमिदं करोतु । कृत्वा च वीरं विक्रांतं शतदायं बहुधनं बहुप्रदं वोक्थ्यं प्रशस्यं पुत्रं ददातु ॥

यास्ते॑ राके सुम॒तय॑ः सु॒पेश॑सो॒ याभि॒र्ददा॑सि दा॒शुषे॒ वसू॑नि ।

ताभि॑र्नो अ॒द्य सु॒मना॑ उ॒पाग॑हि सहस्रपो॒षं सु॑भगे॒ ररा॑णा ॥
५

याः । ते॒ । रा॒के॒ । सु॒ऽम॒तय॑ः । सु॒ऽपेश॑सः । याभि॑ः । ददा॑सि । दा॒शुषे॑ । वसू॑नि ।

ताभिः॑ । नः॒ । अ॒द्य । सु॒ऽमनाः॑ । उ॒प॒ऽआग॑हि ।
स॒ह॒स्र॒ऽपो॒षम् । सु॒ऽभ॒गे॒ । ररा॑णा ॥५

याः । ते राके। सुऽमतयः । सुऽपेशसः । याभिः । ददासि ।
दाशुषे । वसूनि ।

ताभिः।नः। अद्य। सुऽमनाः। उपऽआगहि। सहस्रऽपोषं ।
सुभगे।रराणा ॥५॥

हे राके देवि सुपेशसः शोभनरूपास्ते तव याः सुमतयः शोभनबुद्धयः याभिर्मतिभिर्दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय वसूनि धनानि ददासि । प्रयच्छसि । अद्येदानीं ताभिर्मतिभिः सहिता त्वं सुमनाः शोभनमना भूत्वोपागहि । उपागच्छ ॥ गमेश्छांदसः शपो लुक्। अनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः । असिद्धवदत्रा भादित्यस्यासिद्धत्वाद्धेर्लुगभावः । किं कुर्वती । हे सुभगे शोभनधने सहस्रपोषं सहस्रसंख्याकस्य धनस्य पुष्टिं

रराणा ददती ॥ रा दाने । व्यत्ययेन शानच् । छांदसः शपः श्लुः । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ।

सिनीवाल्या यागे सिनीवालीत्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये । सूत्रं पूर्वमुदाहृतं । ।

सिनी॑वालि॒ पृथु॑ष्टुके॒ या दे॒वाना॒मसि॒ स्वसा॑ ।

जु॒षस्व॑ ह॒व्यमाहु॑तं प्र॒जां दे॑वि दिदिड्ढि नः ॥६

सिनी॑वालि । पृथु॑ऽस्तुके । या । दे॒वाना॑म् । असि॑ । स्वसा॑ ।

जु॒षस्व॑ । ह॒व्यम् । आऽहु॑तम् । प्र॒ऽजाम् । दे॒वि॒ । दि॒दि॒ड्ढि॒ । न॒ः ॥६

सिनीवालि। पृथुऽस्तुके । या । देवानां । असि । स्वसा ।

जुषस्व । हव्यं । आऽहुतं । प्रऽजां । देवि। दिदिड्ढि। नः ॥ ६॥

दृष्टचंद्रामावास्या सिनीवाली । हे सिनीवालि पृथुष्टुके पृथुजघने पृथुसंहते वा या त्वं देवानां स्वसासि स्वयंसंचारिणी भगिनी वा भवसि सा त्वमाहुतमाभिमुख्येनाग्नौ प्रक्षिप्तं हव्यमस्मदीयं हविर्जुषस्व । सेवस्व । किंच हे देवि सिनीवालि नोऽस्माकं प्रजां पुत्रादिकां दिदिड्ढि ।उपचिनु अतिसर्जय वा । देहीत्यर्थः । दिह उपचये । लोटि छांदसः शपः श्लुः । दिश अतिसर्जन इत्यस्माद्वा ॥

या सुंबा॒हुः स्वं॑ङ्गु॒रिः सु॒षूमां बहु॒सूवंरी ।

तस्यैं वि॒श्पत्न्यैं ह॒विः सिंनीवा॒ल्यै जुंहोतन ॥७

या । सु॒ऽबा॒हुः । सु॒ऽअ॒ङ्गु॒रिः । सु॒ऽसूमा॑ । ब॒हु॒ऽसूव॑री ।

तस्यै॑ । वि॒श्पत्न्यै॑ । ह॒विः । सि॒नी॒वा॒ल्यै । जु॒हो॒त॒न॒ ॥७

या । सुऽबाहुः । सुऽअंगुरिः । सुऽसूमा । बहुऽसूवरी ।।

तस्यै । विश्पत्न्यै । हविः । सिनीवाल्यै । जुहोतन ॥७॥

या सिनीवाली सुबाहुः शोभनबाहुः स्वंगुरिः शोभनांगुलिः सुषूमा सुष्टु प्रसवित्री ॥ षूङ् प्राणिप्रसवे । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति मनिन्। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ बहुसूवरी बह्वीनां प्रजानां सवित्री॥ तेनैव सूत्रेण क्वनिप् । वनो र चेति ङीब्रेफौ । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । तस्यै सिनीवाल्यै विश्पत्न्यै विशां पालयित्र्यै ॥ विभाषा सपूर्वस्येति पत्युर्नकारांतादेशः । अयस्मयादित्वेन भत्वाद्विशो जश्त्वाभावः । परादिश्छंदसि

बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ हे ऋत्विग्यजमाना हविर्जुहोतन । जुहुत ॥ तप्तनप्तनथनाश्चेति तनबादेशः ॥

या गुङ्गूर्या सिंनीवा॒ली या रा॒का या सरं॑स्वती ।

इ॒न्द्रा॒णीमं॑ह्व ऊ॒तयें॑ वरुणा॒नीं स्व॒स्तयें॑ ॥८

या । गु॒ङ्गूः । या । सि॒नी॒वा॒ली । या । रा॒का । या । सरं॑स्वती ।

इ॒न्द्रा॒णीम् । अ॒ह्वे॒ । ऊ॒तयें॑ । व॒रु॒णा॒नीम् । स्व॒स्तयें॑ ॥८

या । गुंगूः । या। सिनीवाली। या। राका । या । सरस्वती।

इंद्राणीं । अह्वे। ऊतये । वरुणानीं । स्वस्तये ॥८॥

अत्र गुंगूशब्देन राकासिनीवाल्योः साहचर्यात्कुहूरुच्यते ।
या गुंगूः कुहूस्तामह्वे । आह्वयामि । एवमुत्तरत्रापि योज्यं
। इंद्राणीमिंद्रस्य पत्नीमूतये रक्षणार्थमह्वे । आह्वयामि ।
तथा वरुणानीं वरुणस्य पत्नीं स्वस्तये ऽविनाशायाह्वयामि
॥ इंद्रवरुणेत्यादिना ङीष् आनुगागमश्च ॥ ॥ १५॥ ॥३॥

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.३२&oldid=208866" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.३३

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.३२ | सूक्तं २.३३ | सूक्तं २.३४ →

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः

दे. रुद्रः। त्रिष्टुप्

आ ते पितर्मरुतां सुम्नमेतु मा नः सूर्यस्य संदृशो युयोथाः ।

अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः ॥१॥

त्वादत्तेभी रुद्र शंतमेभिः शतं हिमा अशीय भेषजेभिः ।

व्यस्मद्द्वेषो वितरं व्यंहो व्यमीवाश्चातयस्वा विषूचीः ॥२॥

श्रेष्ठो जातस्य रुद्र श्रियासि तवस्तमस्तवसां वज्रबाहो ।

पर्षि णः पारमंहसः स्वस्ति विश्वा अभीती रपसो युयोधि ॥३॥

मा त्वा रुद्र चुक्रुधामा नमोभिर्मा दुष्टुती वृषभ मा सहूती ।

उन्नो वीराँ अर्पय भेषजेभिर्भिषक्तमं त्वा भिषजां शृणोमि ॥४॥

हवीमभिर्हवते यो हविर्भिरव स्तोमेभी रुद्रं दिषीय ।

ऋदूदरः सुहवो मा नो अस्यै बभ्रुः सुशिप्रो रीरधन्मनायै ॥५॥

उन्मा ममन्द वृषभो मरुत्वान्त्वक्षीयसा वयसा नाधमानम् ।

घृणीव च्छायामरपा अशीया विवासेयं रुद्रस्य सुम्नम् ॥६॥

क्व स्य ते रुद्र मृळयाकुर्हस्तो यो अस्ति भेषजो जलाषः ।

अपभर्ता रपसो दैव्यस्याभी नु मा वृषभ चक्षमीथाः ॥७॥

प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीचे महो महीं सुष्टुतिमीरयामि ।

नमस्या कल्मलीकिनं नमोभिर्गृणीमसि त्वेषं रुद्रस्य नाम ॥८॥

स्थिरेभिरङ्गैः पुरुरूप उग्रो बभ्रुः शुक्रेभिः पिपिशे हिरण्यैः ।

ईशानादस्य भुवनस्य भूरेर्न वा उ योषद्रुद्रादसुर्यम् ॥९॥

अर्हन्बिभर्षि सायकानि धन्वार्हन्निष्कं यजतं विश्वरूपम् ।

अर्हन्निदं दयसे विश्वमभ्वं न वा ओजीयो रुद्र त्वदस्ति ॥१०॥

स्तुहि श्रुतं गर्तसदं युवानं मृगं न भीममुपहत्नुमुग्रम् ।

मृळा जरित्रे रुद्र स्तवानोऽन्यं ते अस्मन्नि वपन्तु सेनाः ॥११॥

कुमारश्चित्पितरं वन्दमानं प्रति नानाम रुद्रोपयन्तम् ।

भूरेर्दातारं सत्पतिं गृणीषे स्तुतस्त्वं भेषजा रास्यस्मे ॥१२॥

या वो भेषजा मरुतः शुचीनि या शंतमा वृषणो या मयोभु ।

यानि मनुरवृणीता पिता नस्ता शं च योश्च रुद्रस्य वश्मि ॥१३॥

परि णो हेती रुद्रस्य वृज्याः परि त्वेषस्य दुर्मतिर्मही गात् ।

अव स्थिरा मघवद्भ्यस्तनुष्व मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृळ ॥१४॥

एवा बभ्रो वृषभ चेकितान यथा देव न हृणीषे न हंसि ।

हवनश्रुन्नो रुद्रेह बोधि बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१५॥

सायणभाष्यम्

चतुर्थेऽनुवाके एकादश सूक्तानि । तत्र ' आ ते पितः ' इति पञ्चदशर्चं प्रथमं सूक्तं गृत्समदस्यार्षं त्रैष्टुभं रौद्रम् । अनुक्रान्तं च-' आ ते पञ्चोना रौद्रम् ' इति । शूलगवादिरुद्रयज्ञेषु अनेन सूक्तेन प्रतीचीं दिगुपस्थेया । सूत्रितं च-' कद्रुद्रायेमा रुद्राया ते पितरिमा रुद्राय स्थिरधन्वन इति सर्वरुद्र- यज्ञेषु दिशामुपस्थानम् ' (आश्व. गृ, ४. ८.२३) इति । रुद्रदेवत्ये पशौ ' आ ते पितः ' इति हविषोऽनुवाक्या । सूत्रितं च-' आ ते पितर्मरुतां सुम्नमेतु प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीच इति तिस्रः ' (आश्व. श्रौ. ३.८) इति । अत्र शौनकः-' चतुर्दशीमुपोष्यैकां कृष्णस्य जुहुयाश्चरुम् । आतेसूक्तेन रौद्रेण प्रत्यृचं वाग्यतः शुचिः ।। पूर्वमाज्याहुतीर्हुत्वाथोपस्थाय च शंकरम् । हविःशेषेण वर्तेत एकान्तरमतन्द्रितः । पूर्णमासे जयेन्मृत्युं रोगैश्च परिमुच्यते ' (ऋग्वि. १. १६८-१७०) इति ।।

आ ते॑ पितर्मरुतां॑ सु॒म्नमे॑तु॒ मा न॒ः सूर्य॑स्य सं॒दृशो॑ युयोथाः
।

अ॒भि नो॑ वी॒रो अर्व॑ति क्षमेत॒ प्र जा॑येमहि रुद्र प्र॒जाभि॑ः ॥१

आ । ते॒ । पि॒त॒ः । म॒रु॒ता॒म् । सु॒म्नम् । ए॒तु॒ । मा । न॒ः ।
सूर्य॑स्य । स॒म्ऽदृश॑ः । यु॒यो॒था॒ः ।

अ॒भि । न॒ः । वी॒रः । अर्व॑ति । क्ष॒मे॒त॒ । प्र । जा॒ये॒म॒हि॒ । रु॒द्र॒
। प्र॒ऽजाभि॑ः ॥१

आ। ते । पितः । मरुतां । सुम्नं । एतु । मा। नः । सूर्यस्य ।
संऽदृशः । युयोथाः ।

अभि । नः । वीरः। अर्वति । क्षमेत। प्र। जायेमहि । रुद्रः
प्रऽजाभिः ॥ १॥

हे मरुतां पितः मरुत्संज्ञानां देवानामुत्पादक रुद्र ॥
परमपि छंदसीति षष्ट्यंतस्य
पूर्वामंत्रितांगवद्भावात्सर्वानुदात्तत्वं ॥ ते त्वदीयमस्मभ्यं
दातव्यं सुम्नं सुखमैतु । आगच्छतु । रुद्रस्य च मरुतां
पितृत्वमिदं पित्रे मरुतामाख्यायिकामुखेनावादिष्म ।
ऋग्वे°१.११४.६.। तथा त्वं नोऽस्मान् सूर्यस्य संदृशः
संदर्शनान्मा युयोथाः । मा पृथक्कार्षीः ॥ यु
मिश्रणामिश्रणयोः । लङि छांदसः शपः श्लुः ।
छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वेन ङित्त्वाभावाद्गुणः ॥ अर्वति
शत्रौ । भ्रातृव्यो वा अर्वेति श्रुतेः । नोऽस्माकं वीरो
वीर्यवान् पुत्रादिरभिक्षमेत । अभिभवतु । यद्वा वीरस्त्वं
नोऽस्मानभिक्षमेथाः । अस्मान् कृतापराधानभिक्षमस्व ।
हे रुद्र प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिः प्रजायेमहि। प्रभूताः स्याम
॥

त्वादत्तेभी रुद्र शंतमेभिः शतं हिमा अशीय भेषजेभिः ।

व्य१स्मद्द्वेषो वितरं व्यंहो व्यमीवाश्चातयस्वा विषूचीः ॥२

त्वाऽदत्तेभिः । रुद्र । शम्ऽतमेभिः । शतम् । हिमाः ।
अशीय । भेषजेभिः ।

वि । अस्मत् । द्वेषः । विऽतरम् । वि । अंहः । वि ।
अमीवाः । चातयस्व । विषूचीः ॥२

त्वाऽदत्तेभिः । रुद्र। शंऽतमेभिः । शतं । हिमाः । अशीय।
भेषजेभिः ।

वि। अस्मत् । द्वेषः। विऽतरं।वि। अंहः।वि। अमीवाः।
चातयस्व। विषूचीः ॥२॥

हे रुद्र त्वादत्तेभिस्त्वया दत्तैः शंतमेभिरतिशयेन सुखकरैर्भेषजेभिभैषजैरौषधैः शतं हिमाः शतं हेमंतान् शतं संवत्सरानशीय । व्याप्नुयां ॥ अश्नोतेर्लिंङि छांदसो विकरणस्य लुक् । अपि च अस्मदस्मत्तो द्वेषो द्वेष्टॄन् विचातयस्व । विनाशय । तथांहः पापं वितरमत्यंतं विचातयस्व । अमीवा रोगान्विषूचीर्विषु नानांचंतीः कृत्स्नशरीरव्यापकान् रोगान्विचातयस्व । अस्मत्तः पृथक्कृत्य विनाशय ॥

श्रेष्ठो॑ जा॒तस्य॑ रुद्र श्रि॒यासि॑ त॒वस्त॑मस्त॒वसा॑ वज्रबाहो ।

पर्षि॑ णः पा॒रमंह॑सः स्व॒स्ति विश्वा॑ अ॒भी॑ती॒ रप॑सो युयोधि ॥ ३

श्रेष्ठः॑ । जा॒तस्य॑ । रु॒द्र॒ । श्रि॒या । अ॒सि॒ । त॒वःऽत॑मः । त॒वसा॑म् । व॒ज्र॒बा॒हो॒ इति॑ वज्रऽबाहो ।

पर्षि । नः । पारम् । अंहंसः । स्वस्ति । विश्वाः ।
अभिऽइंतीः । रपंसः । युयोधि ॥३

श्रेष्ठः। जातस्य। रुद्र। श्रिया।असि। तवःऽतमः। तवसो।
वज्रबाहो इति वज्रऽबाहो।

पर्षि। नः । पारं। अंहसः। स्वस्ति । विश्वाः । अभिऽइतीः ।
रपसः। युयोधि ॥३॥

हे रुद्र जातस्योत्पन्नस्य सर्वस्य जगतो मध्ये श्रियैश्वर्येण
श्रेष्ठः प्रशस्यतमोऽसि । भवसि । तथा हे वज्रबाहो
आयुधहस्त रुद्र तवसां प्रवृद्धानां मध्ये तवस्तमोऽतिशयेन
प्रवृद्धोऽसि । स त्वं नोऽस्मानंहसः पापस्य पारं तीरं
स्वस्ति क्षेमेण पर्षि । पारय। तथा रपसः पापस्य विश्वाः
सर्वा अभीतीरभिगमनानि युयोधि । पृथक्कुरु ॥
यौतेश्छांदसः शपः श्लुः । वा छंदसीत्यपित्वस्य
विकल्पनात् ङित्त्वाभावेऽङितश्चेति हेर्धिः ॥

मा त्वां रुद्र चुक्रुधामा॒ नमोंभि॒र्मा दुष्टुंती वृषभ॒ मा सहूंती ।

उन्नों वी॒राँ अंर्पय भेष॒जेभिंर्भि॒षक्तंमं त्वा भि॒षजां शृणोमि ॥४

मा । त्वा॒ । रु॒द्र॒ । चु॒क्रु॒धा॒म॒ । नमः॑ऽभिः । मा । दुः॒ऽस्तुंती । वृ॒ष॒भ॒ । मा । सऽहूंती ।

उत् । न॒ः । वी॒रान् । अ॒र्प॒य॒ । भे॒ष॒जेभिः॑ । भि॒षक्ऽतंमम् । त्वा॒ । भि॒षजां॑म् । शृ॒णो॒मि॒ ॥४

मा। त्वा । रुद्र। चुक्रुधाम। नमःऽभिः । मा। दुःऽस्तुती। वृषभ। मा। सऽहूती।

उत्।नः। वीरान्। अर्पय। भेषजेभिः। भिषक्तमं। त्वा। भिषजां । शृणोमि ॥४॥

हे रुद्र त्वा त्वां नमोभिरयथाक्रियमाणैर्नमस्कारैर्हविर्भिवा मा चुक्रुधाम् । मा क्रोधयाम । क्रुद्धं मा कार्ष्म ॥ क्रुध कोपे । अस्माण्यंताल्लुङि चङि रूपं ॥ हे वृषभ कामानां वर्षितर्दुष्टुती दुःस्तुत्याशोभनया स्तुत्या मा चुक्रुधामेत्येव । तथा सहूती सहूत्या विसदृशैरन्यैर्देवैः सहाह्वानेन मा क्रोधयाम । श्रेष्ठो हि स्वस्मान्न्यूनेन सहाह्वाने क्रुद्धो भवति । स त्वं नोऽस्माकं वीरान् पुत्रान्भेषजेभिस्त्वदीयैर्भेषजैरौषधैरुदर्पय । उत्कृष्टं संयोजय । हे रुद्र त्वा त्वां भिषजां चिकित्साभिज्ञानां मध्ये भिषक्तममतिशयेन भैषज्यस्य कर्तारं शृणोमि । प्रथमो दैव्यो भिषक् । वा० सं० १६.५.। इति च मंत्रांतरेऽप्युक्तं ।

हवींमभिर्हवंते यो हविर्भिरव स्तोमेंभी रुद्रं दिंषीय ।

ऋ॒दू॒दरः॑ सु॒हवो॒ मा नो॑ अ॒स्यै ब॒भ्रुः सु॒शिप्रो॑ रीरधन्म॒नायै॑ ॥
५

हवी॑मऽभिः । हवं॑ते । यः । ह॒विःऽभिः॑ । अवं॑ । स्तोमे॑भिः ।
रु॒द्रम् । दि॒षी॒य॒ ।

ऋ॒दू॒दरः॑ । सु॒ऽहवः॑ । मा । न॒ः । अ॒स्यै । ब॒भ्रुः । सु॒ऽशिप्रः॑ ।
री॒र॒ध॒त् । म॒नायै॑ ॥५

हवीमऽभिः । हवते । यः । हविःऽर्भिः । अव। स्तोमेभिः ।
रुद्रं। दिषीय ।

ऋदूदरः। सुऽहवः । मा। नः । अस्यै। बभ्रुः। सुऽशिप्रः।
रीरधत् । मनायै ॥५॥

यो रुद्रो हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिः
सहितैर्हवीमभिराह्वानैः स्तुतिलक्षणैर्हवते । आहूयते
स्तूयते ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तप्रत्ययः । बहुलं छंदसीति

हूयतेः संप्रसारणं ॥ तं रुद्रं स्तोमेभिः स्तोत्रैरवदिषीय । अवखंडयामि । पृथक्करोमि । अपगतक्रोधं करोमीति यावत् । दो अवखंडने । व्यत्ययेनात्मनेपदं । बहुलं छंदसीतीत्वं ॥ ऋदूदरः । ऋदूदरो मृदूदर इति यास्कः । नि°६.४.। सुहवः शोभनाह्वानो बभ्रुर्भर्ता सर्वस्य बभ्रुवर्णो वा । सुशिप्रः । शिप्रे हनू नासिके वा । शोभनशिप्रः । एवंगुणविशिष्टः स रुद्रोऽस्यै मनायै । हन्मीति मन्यमाना बुद्धिर्मना । तस्यै नोऽस्मान्मा रीरधत् । मा वशं नैषीत् । रध हिंसासंराद्ध्योः । अस्माण्ण्यंतालुङि चङि रूपं । रध्यतिर्वशगमन इति यास्कः ॥ ॥१६॥

उन्मां ममन्द वृषभो मरुत्वान्त्वक्षींयसा वयंसा नाधंमानम् ।

घृणींव च्छायामंरपा अंशीया विंवासेयं रुद्रस्यं सुम्नम् ॥६

उत् । मा॒ । म॒म॒न्द॒ । वृ॒ष॒भः । म॒रुत्वा॑न् । त्वक्षी॑यसा । वयं॑सा । नाधं॑मानम् ।

घृणिं॑ऽइव । छा॒याम् । अ॒र॒पाः । अ॒शी॒य॒ । आ । वि॒वा॒से॒य॒म् । रु॒द्रस्यं॑ । सु॒म्नम् ॥६

उत्। मा। ममंद । वृषभः । मरुत्वान् । त्वक्षीयसा। वयसा। नाधमानं ।

घृणिऽइव । छायां । अरपाः । अशीय । आ। विवासेयं । रुद्रस्य । सुम्नं ॥६॥

वृषभः कामानां वर्षिता मरुत्वान् मरुद्भिः पुत्रैर्युक्तो रुद्रो नाधमानं याचमानं मा मां त्वक्षीयसा दीप्तेन वयसान्नेनोन्ममंद । उत्कर्षेण तर्पयतु । अपि चाहं घृणीव छायां यथा सूर्यकिरणसंतप्तश्छायां प्रविशति एवं रुद्रस्य

सुम्नं सुखमरपा अपापः सन् अशीय । व्याप्नुयां । तदर्थं तं रुद्रमाविवासेयं । परिचरेयं । विवासतिः परिचरणकर्मा ।

क्व꣡ स्य ते꣡ रुद्र मृळ॒याकु॒र्हस्तो॒ यो अस्ति꣡ भेष॒जो जला꣡षः ।

अ॒प॒भ॒र्ता रप꣡सो॒ दैव्य꣡स्या॒भी नु मा꣡ वृषभ चक्षमीथाः ॥७

क्व꣡ । स्यः । ते॒ । रु॒द्र॒ । मृ॒ळ॒याकुः꣡ । हस्तः꣡ । यः । अस्ति꣡ । भे॒ष॒जः । जला꣡षः ।

अ॒प॒ऽभ॒र्ता । रप꣡सः । दैव्य꣡स्य । अ॒भि । नु । मा॒ । वृ॒ष॒भ॒ । च॒क्ष॒मी॒था॒ः ॥७

क्व। स्यः । ते । रुद्र । मृळयाकुः । हस्तः । यः । अस्ति । भेषजः। जलाषः ।

अपऽभर्ता । रपसः । दैव्यस्य । अभि । नु । मा । वृषभ । चक्षमीथाः ॥७॥

हे रुद्र ते तव मृळयाकुः सुखयिता स्यः स हस्तः क्व कुत्र वर्तते । यो हस्तो भेषजो भैषज्यकृत् जलाषः सर्वेषां सुखकरोऽस्ति । भवति । स हस्तो विद्यत एव । तेन हस्तेन मां रक्षेति भावः । अपि च हे वृषभ कामानां वर्षितः दैव्यस्य देवकृतस्य रपसः पापस्यापभर्तापहर्ता विनाशयिता भूत्वा कृतापराधं मां नु क्षिप्रमभिचक्षमीथाः । अभिक्षमस्व ॥ क्षमूष् सहने । लङि छांदसः शपः श्लुः । बहुलं छंदसीतीडागमः ॥

रुद्रदेवत्ये पशौ वपापुरोडाशहविषां क्रमेण प्र बभ्रव इत्याद्यास्तिस्रो याज्याः । प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीच इति तिस्र आ पश्चातान्नासत्या पुरस्तात् । आ° ३. ८.। इति ॥

प्र ब॒भ्रवे॑ वृष॒भाय॑ श्वि॒ती॒चे म॒हो म॒हीं सु॑ष्टु॒तिमी॑रयामि ।

न॒म॒स्या क॑ल्मली॒कि॒नं॒ नमो॑भिर्गृणी॒मसि॑ त्वे॒षं रु॒द्रस्य॒ नाम॑ ॥८

प्र । ब॒भ्रवे॑ । वृ॒ष॒भाय॑ । श्वि॒ती॒चे । म॒हः । म॒हीम् । सु॒ऽस्तु॒तिम् । ई॒र॒या॒मि॒ ।

न॒म॒स्य । क॒ल्म॒ली॒कि॒नं॑म् । नम॑ःऽभिः । गृ॒णी॒मसि॑ । त्वे॒षम् । रु॒द्रस्य॑ । नाम॑ ॥८

प्र। बभ्रवे । वृषभाय । श्वितीचे । महः। महीं। सुऽस्तुतिं । ईरयामि ।

नमस्य। कल्मलीकिनं । नमःऽभिः। गृणीमसि । त्वेषं । रुद्रस्यं । नाम ॥ ८॥

बभ्रवे विश्वस्य भर्त्रे बभ्रुवर्णाय वा वृषभाय कामानां वर्षित्रे तद्वत्प्रसह्यकारिणे वा श्वितीचे श्वैत्यमंचते ॥ श्विता वर्णे । औणादिक इन्प्रत्ययः । श्वितिमंचतीत्यंचतेर्ऋत्विगित्यादिना क्विन् । चतुर्थ्येकवचनेऽच इत्यकारलोपे चाविति दीर्घत्वं । उदात्तनिवृत्तिस्वरेण विभक्तेरुदात्तत्वं ॥ एवंगुणविशिष्टाय रुद्राय महो महीं महतोऽपि महतीं सुष्टुतिं शोभनस्तुतिं प्रेरयामि । प्रकर्षेणोच्चारयामि । हे स्तोतः कल्मलीकिनं । ज्वलतो नामधेयमेतत् । नैघं० १.१७.। ज्वलंतं । कलयत्यपगमयति मलमिति कल्मलीकं तेजः । तद्वंतं रुद्रं नमोभिर्नमस्करैर्हविर्भिर्वा नमस्य । पूजय । वयं च रुद्रस्य महादेवस्य त्वेषं दीप्तं नाम गृणीमसि । गृणीमः संकीर्तयामः ॥ गॄ शब्दे । क्रैयादिकः । इदंतो मसिः । प्वादीनां ह्रस्वः ॥

स्थि॒रेभि॒रङ्गैः॑ पुरु॒रूपं॑ उ॒ग्रो ब॒भ्रुः शु॒क्रेभिः॑ पिपिश॒े हिरं॑ण्यैः
।

ईशां॑नाद॒स्य भुवं॑नस्य॒ भूरे॒र्न वा उं योषद्रु॒द्रादं॑सु॒र्यं॑म् ॥९

स्थि॒रेभिः॑ । अङ्गैः॑ । पु॒रु॒ऽरूपः॑ । उ॒ग्रः । ब॒भ्रुः । शु॒क्रेभिः॑ ।
पि॒पि॒श॒े । हिरं॑ण्यैः ।

ईशां॑नात् । अ॒स्य । भुवं॑नस्य । भूरेः॑ । न । वै । उ॒ं इतिं ।
यो॒ष॒त् । रु॒द्रात् । अ॒सु॒र्यं॑म् ॥९

स्थिरेभिः। अंगैः । पुरुऽरूपः । उग्रः । बभ्रुः। शुक्रेभिः ।
पिपिशे । हिरण्यैः ।

ईशानात् । अस्य। भुवनस्य। भूरेः। न। वै । ऊं इति ।
योषत् । रुद्रात् । असुर्यं ॥९॥

स्थिरेभिः स्थिरैर्दृढैरंगैरवयवैर्युक्तः
पुरुरूपोऽष्टमूर्त्यात्मकैर्बहुभी रूपैरुपेत उग्र उद्गूर्णस्तेजस्वी
बभ्रुर्भर्ता बभ्रुवर्णो वा रुद्रः
शुक्रेभिर्दीप्तैर्हिरण्यैर्हिरण्मयैर्हितरमणीयैर्वालंकारैः पिपिशे
। दीप्यते ॥ पिश अवयवे । कर्मणि लिट् ॥
ईशानादीश्वरादस्य भुवनस्य भूतजातस्य भूरेर्भर्तुः
रुद्रादसुर्यं ॥ असु क्षेपणे । असेरुरन् । असुरः क्षेप्ता । तत्र
साधुः ॥ असुर्यं बलं न वा उ योषत् । नैव पृथग्भवति ॥
यौतेर्लेट्यडागमः । सिब्बहुलं लेटीति सिप् ॥

अर्ह॑न्बिभर्षि॒ सायं॑कानि॒ धन्वार्ह॑न्नि॒ष्कं य॑ज॒तं वि॒श्वरू॑पम् ।

अर्ह॑न्नि॒दं द॑यसे॒ विश्व॒मभ्वं॒ न वा ओजी॑यो रुद्र॒ त्वद॑स्ति ॥
१०

अर्ह॑न् । बि॒भ॒र्षि॒ । साय॑कानि । धन्व॑ । अर्ह॑न् । नि॒ष्कम् । य॒ज॒तम् । वि॒श्वऽरू॑पम् ।

अर्ह॑न् । इ॒दम् । द॒य॒से॒ । विश्व॑म् । अभ्व॑म् । न । वै । ओजी॑यः । रु॒द्र॒ । त्वत् । अ॒स्ति॒ ॥१०

अर्हन। बिभर्षि। सायकानि । धन्व । अर्हन् । निष्कं । यजतं । विश्वऽरूपं ।

अर्हन् । इदं । दयसे । विश्वं । अभ्यै । न। वै। ओजीयः। रुद्र। त्वत् । अस्ति ॥१०॥

हे रुद्र त्वमर्हन् अह योग्य एव सन् सायकानि शरान् धन्व धनुश्च बिभर्षि । धारयसि । तथार्हन्नेव यजत यजनीयं पूजनीयं विश्वरूपं बहुविधरूपयुक्तं निष्कं हारं बिभर्षि । तथार्हन्नेवेदं विश्वं सर्वमभ्वं । महन्नामैतत् । अतिविस्तृतं जगद्दयसे । रक्षसि । देङ रक्षणे । हे रुद्र त्वत् त्वत्तोऽन्यत्

किंचिदोजीय ओजस्वितरं बलवत्तरं न वा अस्ति । न खलु विद्यते । अतस्त्वमेवोक्तव्यापारेषु योज्य इत्यर्थः । ओजःशब्दान्मत्वर्थीयो विनिः । तत आतिशायनिक इष्ठन् । विन्मतोर्लुक् । टेरिति टिलोपः ॥ ॥ १७ ॥

प्रयाणे मृगस्यामनोज्ञवचः श्रुत्वा स्तुहि श्रुतमित्येतां जपेत् । सूत्रितं च । स्तुहि श्रुतं गर्तसदं युवानमिति मृगस्य । आश्व गृ° ३. १०. १०.। इति ॥

स्तु॒हि श्रु॒तं ग॑र्त॒सदं॒ युवा॑नं मृ॒गं न भी॒ममु॑पह॒त्नुमु॒ग्रम् ।

मृ॒ळा ज॑रि॒त्रे रु॑द्र॒ स्तवा॑नो॒ऽन्यं ते॑ अ॒स्मन्नि व॑पन्तु॒ सेनाः॑ ॥
११

स्तु॒हि । श्रु॒तम् । ग॒र्त॒ऽसद॑म् । युवा॑नम् । मृ॒गम् । न । भी॒मम् । उ॒प॒ऽह॒त्नुम् । उ॒ग्रम् ।

मृ॒ळ । ज॒रि॒त्रे । रु॒द्र॒ । स्तवा॑नः । अ॒न्यम् । ते॒ । अ॒स्मत् ।
नि । व॒प॒न्तु॒ । सेनाः᳚ ॥११

स्तुहि। श्रुतं । गर्तऽसदं। युवानं । मृगं । न। भीमं ।
उपऽहत्नुं । उग्रं ।

मृळ। जरित्रे । रुद्र। स्तवानः । अन्यं । ते । अस्मत् । नि ।
वपंतु । सेनाः॥११॥

हे स्तोतः श्रुतं विश्रुतं प्रख्यातं रुद्रं स्तुहि । कीदृशं । गर्तसदं । गर्तो रथः । तत्र सीदंतं युवानं नित्यतरुणं मृगं न भीमं मृगं सिंहमिव भयंकरं । उपहत्नुमुपहंतारं शत्रूणामुग्रमुद्गूर्णं । हे रुद्र त्वं स्तवानोऽस्माभिः स्तूयमानः सन् जरित्रे स्तोत्रे मह्यं मृळ। सुखय । ते त्वदीयाः सेना अस्मदन्यमस्मद्व्यतिरिक्तं पुरुषं निवपंतु । निघ्नंतु ॥

कुमारश्चिंत्पितरं वन्दंमानं प्रतिं नानाम रुद्रोपयन्तंम् ।

भूरेंर्दातारं सत्पंतिं गृणीषे स्तुतस्त्वं भेंषजा रांस्यस्मे ॥१२

कुमारः । चित् । पितरंम् । वन्दंमानम् । प्रतिं । ननाम ।
रुद्र । उपऽयन्तंम् ।

भूरेः । दातारंम् । सत्ऽपंतिम् । गृणीषे । स्तुतः । त्वम् ।
भेषजा । रासि । अस्मे इतिं ॥१२

कुमारः । चित् । पितरं । वंदमानं । प्रति। ननाम । रुद्र ।
उपऽयंतं । भूरेः।

दातारं। सत्ऽपतिं । गृणीषे। स्तुतः । त्वं। भेषजा। रासि ।
अस्मे इति ॥१२॥

वंदमानं आयुष्मान् भव सौम्येति स्तुवंतं पितरं कुमारश्चित्
यथा कुमारः ॥ चिदित्येतदुपमार्थे ॥ हे रुद्र
उपयंतमस्मत्समीपे गच्छंतं त्वां प्रतिननाम ।
प्रतिनतोऽस्मि । अपि च भूरेर्बहुनो धनस्य दातारं सत्पतिं
सतां पालयितारं । पत्यावैश्वर्य इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥
हे रुद्र एवंभूतं त्वां गृणीषे । स्तौमि ॥ मिपस्तिङां तिङो
भवंतीति से आदेशः ॥ स्तुतश्च त्वमस्मे अस्मभ्यं भेषजा
भेषजानि रासि । देहि । ।

या वों भेष॒जा मंरुत॒ः शुचीं॑नि॒ या शंतं॑मा वृषणो॒ या
मंयो॒भु ।

यानि॒ मनु॒रवृं॑णीता पि॒ता न॒स्ता शं च॒ योश्च॑ रु॒द्रस्यं वश्मि ॥
१३

या । व॒ः । भे॒ष॒जा । म॒रु॒त॒ः । शुचीं॑नि । या । शम्ऽतं॑मा ।
वृ॒ष॒ण॒ः । या । म॒य॒ःऽभु ।

यानिं॑ । मनु॑ः । अवृं॑णीत । पि॒ता । न॒ः । ता । शम् । च॒ ।
योः । च॒ । रु॒द्रस्यं॑ । व॒श्मि॒ ॥१३

या। वः । भेषजा । मरुतः । शुचीनि । या। शंऽतमा।
वृषणः । या । मयःऽभु।

यानि । मनुः। अवृणीत। पिता। नः । ता। शं। च। योः। च।
रुद्रस्य । वश्मि ॥१३॥

हे मरुतो रुद्रपुत्रा वो युष्माकं या यानि भेषजा
भेषजान्यस्मदारोग्यहेतुभूतान्यौषधानि शुचीनि शुद्धानि
निर्मलानि संति । हे वृषणः कामानां वर्षितारो मरुतो या
यानि च युष्मदीयानि भेषजानि शंतमा अतिशयेन
सुखकराणि । या यानि च भेषजानि मयोभु मयोभूनि

मयसः सुखस्य भावयितॄणि नोऽस्मत्पिता मनुर्यानि भेषजानि युष्मदीयान्यवृणीत वृतवान् ता तानि भेषजानि रुद्रस्य महादेवस्य संबंधि शं च योश्च यच्छमनीयानां रोगाणामुपशमनं यावनीयानां भयानां यद्यावनमस्मत्तः पृथक्करणं तदुभयं च वश्मि । कामये ॥ वश कांतौ । आदादिकः ॥

परिं णो हे॒ती रु॒द्रस्यं वृज्या॒ः परिं त्वे॒षस्यं दुर्म॒तिर्म॒ही गांत् ।

अवं स्थि॒रा म॒घवंद्भ्यस्तनुष्व॒ मीढ्वंस्तो॒काय॒ तनंयाय मृळ ॥१४

परिं । न॒ः । हे॒तिः । रु॒द्रस्यं । वृ॒ज्या॒ः । परिं । त्वे॒षस्यं । दुःऽम॒तिः । म॒ही । गा॒त् ।

अवं । स्थि॒रा । म॒घवंत्ऽभ्यः । त॒नु॒ष्व॒ । मीढ्वः॑ । तो॒कायं । तनंयाय । मृ॒ळ॒ ॥१४

परि । नः । हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः । परि। त्वेषस्य । दुःऽमतिः । मही। गात्।

अव । स्थिरा। मघवत्ऽभ्यः। तनुष्व। मीढ्वः । तोकाय । तनयाय । मृळ ॥१४॥

रुद्रस्य महादेवस्य हेतिरायुधं नोऽस्मान्परिवृज्याः । परिवर्जयतु । तथा त्वेषस्य दीप्तस्य रुद्रस्य मही महती दुर्मतिर्दुःखकारिणी बुद्धिश्च परिगात् । अस्मान्वर्जयित्वान्यत्र गच्छतु ॥ अपपरी वर्जने । पा° १. ४. ८८. ॥ हे मीढ्वः सेचनसमर्थ रुद्र स्थिरा स्थिराणि त्वदीयानि धनूंषि मघवद्भ्यो हविर्लक्षणधनयुक्तेभ्यो यजमानेभ्यो ऽवतनुष्व। अवततज्यानि कुरु । तथा तोकायास्मत्पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च मृळ । सुखं कुरु॥

ए॒वा ब॑भ्रो वृषभ चेकिता॒न॒ यथा॑ दे॒व॒ न हृ॑णी॒षे न हं॑सिं ।

ह॒व॒न॒श्रुन्नो॑ रु॒द्रे॒ह बो॑धि बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीरा॑ः ॥१५

ए॒व । ब॒भ्रो॒ इति॑ । वृ॒ष॒भ॒ । चे॒कि॒ता॒न॒ । यथा॑ । दे॒व॒ । न । हृ॒णी॒षे । न । हं॑सिं ।

ह॒व॒न॒ऽश्रुत् । न॒ः । रु॒द्र॒ । इ॒ह । बो॒धि॒ । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीरा॑ः ॥१५

एव। बभ्रो इति । वृषभ। चेकितान। यथा । देव। न। हृणीषे । न। हंसि ।।

हवनऽश्रुत्। नः। रुद्र। इह। बोधि। बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥१५॥

हे बभ्रो जगतो भर्तर्बभ्रुवर्ण वा वृषभ कामानां वर्षितः चेकितान सर्वं जानन् हे देव द्योतमान रुद्र यथा येन प्रकारेण न हृणीषि न क्रुध्यसि न च हंसि ॥ हृणीङ् लज्जायां अयं क्रुध्यतिकर्मा च ॥ एवं हवनश्रुत् अस्मदीयमाह्वानं शृण्वन् नोऽस्मान् हे रुद्र इहास्मिन्देशे बोधि। बुध्यस्व। विदथे यज्ञे गृहे वा सुवीराः शोभनपुत्राः संतो बृहत् प्रौढं त्वदीयं स्तोत्रं वदेम । उच्चारयाम ॥ ॥ १८॥

रौद्रं मारुतं तु परम् आ ते धारावरा इति । वामतस्तु मृगं दृष्ट्वा बिभ्यदेत्य ऋषिः स्वयम् ।। ८९ ।।

स्तुहि श्रुतमिति त्वस्यां तमेवास्तौत्प्रसादयन् । अपां नपादुपेत्यत्र स्तुतः सूक्ते ततः परे ।।बृहद्देवता ४.९० ।।

मण्डल २

सूक्तं २.११ सूक्तं २.३३

सूक्तं २.१२ सूक्तं २.३४

सूक्तं २.१३ सूक्तं २.३५

सूक्तं २.१४ सूक्तं २.३६

सूक्तं २.१५ सूक्तं २.३७

सूक्तं २.१६ सूक्तं २.३८

सूक्तं २.१७ सूक्तं २.३९

सूक्तं २.१८ सूक्तं २.४०

सूक्तं २.१९ सूक्तं २.४१

सूक्तं २.२० सूक्तं २.४२

सूक्तं २.२१ सूक्तं २.४३

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.३३&oldid=226473" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.३४

ऋग्वेदः - मण्डल २

← सूक्तं २.३३ | सूक्तं २.३४ | सूक्तं २.३५ →

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः

दे. मरुत्। जगती, १५ त्रिष्टुप्

धारावरा मरुतो धृष्ण्वोजसो मृगा न भीमास्तविषीभिरर्चिनः ।

अग्नयो न शुशुचाना ऋजीषिणो भृमिं धमन्तो अप गा अवृण्वत ॥१॥

द्यावो न स्तृभिश्चितयन्त खादिनो व्यभ्रिया न द्युतयन्त वृष्टयः ।

रुद्रो यद्वो मरुतो रुक्मवक्षसो वृषाजनि पृश्न्याः शुक्र ऊधनि ॥२॥

उक्षन्ते अश्वाँ अत्याँ इवाजिषु नदस्य कर्णैस्तुरयन्त आशुभिः ।

हिरण्यशिप्रा मरुतो दविध्वतः पृक्षं याथ पृषतीभिः समन्यवः ॥३॥

पृक्षे ता विश्वा भुवना ववक्षिरे मित्राय वा सदमा जीरदानवः ।

पृषदश्वासो अनवभ्रराधस ऋजिप्यासो न वयुनेषु धूर्षदः ॥४॥

इन्धन्वभिर्धेनुभी रप्शदूधभिरध्वस्मभिः पथिभिर्भ्राजदृष्टयः ।

आ हंसासो न स्वसराणि गन्तन मधोर्मदाय मरुतः समन्यवः ॥५॥

आ नो ब्रह्माणि मरुतः समन्यवो नरां न शंसः सवनानि गन्तन ।

अश्वामिव पिप्यत धेनुमूधनि कर्ता धियं जरित्रे वाजपेशसम् ॥६॥

तं नो दात मरुतो वाजिनं रथ आपानं ब्रह्म चितयद्दिवेदिवे ।

इषं स्तोतृभ्यो वृजनेषु कारवे सनिं मेधामरिष्टं दुष्टरं सहः ॥७॥

यद्युञ्जते मरुतो रुक्मवक्षसोऽश्वान्रथेषु भग आ सुदानवः ।

धेनुर्न शिश्वे स्वसरेषु पिन्वते जनाय रातहविषे महीमिषम् ॥८॥

यो नो मरुतो वृकताति मर्त्यो रिपुर्दधे वसवो रक्षता रिषः ।

वर्तयत तपुषा चक्रियाभि तमव रुद्रा अशसो हन्तना वधः ॥९॥

चित्रं तद्वो मरुतो याम चेकिते पृश्न्या यदूधरप्यापयो दुहुः ।

यद्वा निदे नवमानस्य रुद्रियास्त्रितं जराय जुरतामदाभ्याः ॥१०॥

तान्वो महो मरुत एवयाव्नो विष्णोरेषस्य प्रभृथे हवामहे ।

हिरण्यवर्णान्ककुहान्यतस्रुचो ब्रह्मण्यन्तः शंस्यं राध ईमहे ॥११॥

ते दशग्वाः प्रथमा यज्ञमूहिरे ते नो हिन्वन्तूषसो व्युष्टिषु ।

उषा न रामीररुणैरपोर्णुते महो ज्योतिषा शुचता गोअर्णसा ॥१२॥

ते क्षोणीभिररुणेभिर्नाञ्जिभी रुद्रा ऋतस्य सदनेषु वावृधुः ।

निमेघमाना अत्येन पाजसा सुश्चन्द्रं वर्णं दधिरे सुपेशसम् ॥१३॥

ताँ इयानो महि वरूथमूतय उप घेदेना नमसा गृणीमसि ।

त्रितो न यान्पञ्च होतॄनभिष्टय आववर्तदवराञ्चक्रियावसे ॥१४॥

यया रध्रं पारयथात्यंहो यया निदो मुञ्चथ वन्दितारम् ।

अर्वाची सा मरुतो या व ऊतिरो षु वाश्रेव सुमतिर्जिगातु ॥१५॥

सायणभाष्यम्

' धारावराः ' इति पञ्चदर्शचं द्वितीयं सूक्तं गार्त्समदं मारुतम् । अन्त्या त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्यः ' । तथा चानुक्रान्तं- धारावरा मारुतं त्रिष्टुबन्तम् इति । पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोस्तृतीयेऽहन्याग्निमारुतशस्त्रस्य इदं मारुतनिविद्धानम् । सूत्रितं च-- वैश्वानराय धिषणां धारावरा मरुतस्त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरा इत्याग्निमारुतम् ' (आश्व. श्रौ. ७. ७) इति ।।

धा॒रा॒व॒रा म॒रुतो॑ धृ॒ष्ण्वो॑जसो मृ॒गा न भी॒मास्तवि॑षीभिर॒र्चिनः॑ ।

अ॒ग्नयो॒ न शु॑शुचा॒ना ऋ॑जी॒षिणो॒ भृमिं॒ धम॑न्तो॒ अप॒ गा अ॑वृण्वत ॥१

धा॒रा॒व॒राः । म॒रुतः॑ । धृ॒ष्णु॒ऽओ॑जसः । मृ॒गाः । न । भी॒माः । तवि॑षीभिः । अ॒र्चिनः॑ ।

अ॒ग्नय॑ः । न । शु॒शु॒चा॒नाः । ऋ॒जी॒षिण॑ः । भृमि॑म् । धम॑न्तः । अप॑ । गाः । अ॒वृ॒ण्व॒त॒ ॥१

धारावराः। मरुतः । धृष्णुऽओजसः । मृगाः । न । भीमाः । तविषीभिः । अर्चिनः ।

अग्नयः । न। शुशुचानाः। ऋजीषिणः । भृमिं। धमंतः । अप। गाः। अवृण्वत ॥१॥

धारावरा उदकधारयांतरिक्षमावृण्वंतः । यद्वा धाराणां धृतानां स्थिराणां वृक्षादीनां निवारयितारश्चालयितारः । धृष्णवोजसः परेषां धर्षकेण बलेन युक्ताः । अत एव मृगा न भीमाः । सिंहा इव भयंकराः । तविषीभिरात्मीयैर्बलैर्वृष्टिप्रदानादिनार्चिनः सर्वं जगत्पूजयंतः । अग्नयो न शुशुचाना दीप्ता वह्नय इव दीप्यमानाः ॥ शुच दीप्तौ । लिटः कानच् ॥ ऋजीषिणः । ऋजीषमुदकं तद्वंतः । यद्वा ऋजीषोऽपगतसारः सोमः ।

तेन युक्ताः । तृतीयसवने ह्याग्निमारुते मरुतः स्तूयते । तत्र च सवनद्वयेऽभिषुतं गतसारं सोममभिषुण्वंति । अतस्तेषां तद्युक्तत्वं । एवंभूता मरुतो भृमिं भ्राम्यंतं मेघं धमंतो वर्षणार्थमितस्ततः प्रेरयंतो गास्तदंतर्गता वर्ष्या अपोऽपावृण्वत । अपावृताः कुर्वंति । यथा सर्वैर्दृश्यंते तथा प्रवर्षंतीत्यर्थः । यद्वा भृम्याख्यो वीणाविशेषः । तं धमंतो वादयंतो गा वलनाम्नासुरेणापिहिता अपावृण्वत । अपगतावरणा अकुर्वन् ॥

द्यावो॒ न स्तृभि॑श्चितयन्त खा॒दिनो॒ व्य१॒भ्रिया॒ न द्यु॑तयन्त वृ॒ष्टयः॑ ।

रु॒द्रो यद्वो॑ मरुतो रुक्मवक्षसो॒ वृषाज॑नि॒ पृश्न्याः॑ शु॒क्र ऊध॑नि ॥२

द्याव॑ः । न । स्तृऽभि॑ः । चि॒त॒य॒न्त॒ । खा॒दिन॑ः । वि ।
अ॒भ्रिया॑ः । न । द्यु॒त॒य॒न्त॒ । वृ॒ष्टय॑ः ।

रु॒द्रः । यत् । व॒ः । म॒रु॒त॒ः । रु॒क्म॒ऽव॒क्ष॒स॒ः । वृषा॑ । अज॑नि । पृश्न्या॑ः । शु॒क्रे । ऊध॑नि ॥२

द्यावः। न। स्तृऽभिः। चितयंत । खादिनः। वि। अभ्रियाः। न । द्युतयंत। वृष्टयः ।

रुद्रः। यत्। वः । मरुतः। रुक्मऽवक्षसः। वृषा । अजनि। पृश्न्याः। शुक्रे। ऊधनि॥२॥

स्तृभिः । नक्षत्रनामैतत् । यदाह यास्कः । ऋक्षाः स्तृभिरिति नक्षत्राणां । नि०३.२०. । इति । नक्षत्रैर्द्यावो न यथा द्युलोकाश्चितयंत चेतयंति स्वात्मानं ज्ञापयंति ॥ चिती संज्ञाने ॥ प्रकाशंत इत्यर्थः । तथा खादिनः शत्रूणां खादका मरुतः स्वकीयैराभरणैर्ज्ञायते । यद्वा खादः कटकं

। तद्युक्ताः संतः प्रकाशंते । तथा वृष्टयो वर्षका मरुतोऽभ्रिया न । अभ्रेषु भवा विद्युत इव वि द्युतयंत । सर्वं जगद्विद्योतयंति । प्रकाशयंति ॥ अभशब्दाद्भवार्थे समुद्राभ्राद्धः इति घप्रत्ययः ॥ शेषः प्रत्यक्षकृतः । रुक्मवक्षसः । रुक्मं रोचमाणाभरणं वक्षस्युरसि येषां तादृशा हे मरुतो यद्यदा वो युष्मान् वृषा सेचनसमर्थों रुद्रो महादेवः पृश्न्याः । पृश्निमाध्यमिका वाक् । तस्याः संबंधिनि शुक्रे निर्मल ऊधन्युद्धते प्रदेशेऽजेनि । अजनयत् । तदानीमिति पूर्वत्र संबंधः । यद्वा पृश्निर्नानावर्णेयं भूमिः पुरा गोरूपधरासीत् तस्यां महेशो वृषो भूत्वा मरुत उत्पादयामासेत्याचक्षते । तदत्रोच्यते । हे मरुतो यद्यस्माद्वो युष्मान् वृषा वृषरूपो रुद्रः पृश्न्या गोः शुक्रे निर्मल ऊधन्यूधसि पयस उत्पत्तिस्थानेऽजनि । अजीजनत् । तस्माद्यूयमेवंमहानुभावा जाता इत्यर्थः । तथा च तैत्तिरीयकं । पृश्नियै वै पयसो । मरुतो जाताः । तै० सं० २. २.११. ४.। इति ॥

उ॒क्षन्ते॒ अश्वाँ॒ अत्याँ इवा॒जिषुं न॒दस्य॒ कर्णै॑स्तुरयन्त आ॒शुभिः॑ ।

हिरं॑ण्यशिप्रा मरुतो॒ दवि॑ध्वतः पृ॒क्षं यां॑थ॒ पृषं॑तीभिः समन्यवः ॥३

उ॒क्षन्ते॑ । अश्वा॑न् । अत्या॑न्ऽइव । आ॒जिषुं । न॒दस्यं । कर्णैः॑ । तु॒र॒य॒न्ते॒ । आ॒शुऽभिः॑ ।

हिरं॑ण्यऽशिप्राः । म॒रु॒तः॒ । दवि॑ध्वतः । पृ॒क्षम् । या॒थ॒ । पृषं॑तीभिः । स॒ऽम॒न्य॒वः॒ ॥३

उक्षंते । अश्वान्। अत्यान्ऽइव। आजिषु । नदस्य । कर्णैः । तुरयंते । आशुऽभिः।

हिरण्यऽशिप्राः । मरुतः । दविध्वतः । पृक्षं । याथ। पृषतीभिः। सऽमन्यवः ॥३॥

मरुतोऽश्वान् व्याप्तान् लोकानुक्षंते । सिंचंति ॥ अशू व्याप्तौ। औणादिकः क्वन्प्रत्ययः ॥ आजिषु संग्रामेष्वत्यानिव सततगामिनस्तुरगान् यथा स्वेदापनोदायोदकैः सिंचंति तद्वत् । अपि च ते मरुत आशुभिः शीघ्रगमनैरश्वैर्नदस्य शब्दवतो मेघस्य कर्णैः कृतैर्मध्यप्रदेशैस्तुरयंते । वर्षणार्थं वृष्ट्युत्पादनाय त्वरितं गच्छंति ॥ तुर त्वरणे ॥ शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे हिरण्यशिप्राः । शिप्रं शिरस्त्राणं । सुवर्णमयशिरस्त्राणाः समन्यवः समानमनस्काः समानक्रोधा वा हे मरुतो दविध्वतो महीरुहादिकं कंपयंतो यूयं ॥ धूञ् कंपन इत्यस्माद्दाधर्त्यादावेतद्रूपं निपात्यते ॥ पृषतीभिर्युष्मद्रथे योजिताभिः श्वेतबिंद्वंकिताभिमृगीभिर्वडवाभिर्वा पृक्षं । अन्ननामैतत् । हविर्लक्षणान्नवंतं यजमानं ॥ अर्शआदित्वादच् ॥ याथ । गच्छथ ॥

पृ॒क्षे ता विश्वा॒ भुव॑ना ववक्षिरे मि॒त्राय॑ वा॒ सद॒मा जी॒रदा॑नवः ।

पृष॑दश्वासो अनव॒भ्ररा॑धस ऋजि॒प्यासो॒ न व॒युने॑षु धू॒र्षदः॑ ॥ ४

पृ॒क्षे । ता । विश्वा॑ । भुव॑ना । व॒व॒क्षि॒रे॒ । मि॒त्राय॑ । वा॒ । सद॑म् । आ । जी॒रऽदा॑नवः ।

पृष॑त्ऽअश्वासः । अ॒न॒व॒भ्रऽरा॑धसः । ऋ॒जि॒प्यासः॑ । न । व॒युने॑षु । धू॒ःऽसदः॑ ॥४

पृक्षे। ता। विश्वा । भुवंना। ववक्षिरे। मित्राय । वा। सदं। आ। जीरऽदानवः । पृषत्ऽअश्वासः। अनवभऽराधसः। ऋजिप्यासः। न। वयुनेषु । धूःऽसदः ॥४॥ पृक्षे पृक्षवते हविर्लक्षणान्नयुक्ताय यजमानाय ता तानि विश्वा सर्वाणि

भुवनान्युदकानि मित्राय । वाशब्द उपमार्थः । मित्रायेव सदं सदा आ ववक्षिरे । मरुत आवहंति । यद्वा वाशब्दोऽवधारणे । मित्रभूताय यजमानायैव पृक्षे ऽन्ने निमित्तभूते सति वृष्ट्युदकान्यावहंति । कीदृशा मरुतः । जीरदानवः । क्षिप्रदानाः । पृषदश्वासः पृषद्भिः श्वेतबिंदुभिर्युक्ता अश्वा येषां ते तथोक्ताः । अनवभराधसः ॥ भृशु भ्रंशु अधःपतने । अवभ्रंशनमवभ्रः । डोऽन्यत्राधि दृश्यते । पा० ६.२. ४८. ४.। इति डप्रत्ययः । नास्त्यवभ्रो यस्येति बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । अनवभ्रं भ्रंशनरहितं राधो धनं येषां ते । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ ऋजिप्यासो न। ऋजु अकुटिलं प्राप्नुवंतो गच्छंतोऽश्वा इव वयुनेषु गंतृषु मध्ये धूर्षदो धुरि मेघस्य वहने सीदंतो निषण्णा इत्यर्थः ॥

इन्ध॑न्वभिर्धे॒नुभी॑ र॒प्शदू॑धभिरध्व॒स्मभिः॑

प॒थिभि॑र्भ्राजदृष्टयः ।

आ ह॒ंसासो॒ न स्वस॑राणि गन्तन॒ मधो॒र्मदा॑य मरुतः समन्यवः ॥५

इन्ध॑न्वऽभिः । धे॒नुऽभि॑ः । र॒प्शदू॑धऽभिः । अ॒ध्व॒स्मऽभि॑ः । प॒थिऽभि॑ः । भ्रा॒ज॒त्ऽऋ॒ष्ट॒य॒ः ।

आ । ह॒ंसास॑ः । न । स्वस॑राणि । ग॒न्त॒न॒ । मधो॑ः । मदा॑य । म॒रु॒त॒ः । स॒ऽम॒न्य॒व॒ः ॥५

इंधन्वऽभिः । धेनुऽभिः। रप्शदूधऽभिः। अध्वस्मऽभिः। पथिऽभिः। भ्राजत्ऽऋष्टयः।

आ । हंसासो। न । स्वसराणि । गंतन। मधोः । मदाय । मरुतः । सऽमन्यवः ॥५॥

समन्यवः समानमनस्काः समानक्रोधाः समानतेजसो वा हे मरुतो भाजदृष्टयो दीप्यमानायुधा यूयमिंधन्वभिः समिंधनवद्भिः ॥ इंधनशब्दाच्छंदसीवनिपाविति मत्वर्थीयो वनिप् । छांदसो वर्णलोपः ॥ धेनुभिः प्रीणयितृभिश्च रप्शदूधभिः । विरप्शीति महन्नाम । महोधस्कैः । ऊधांसि जलस्रोतोमार्गः । यदा रप खप व्यक्तायां वाचि । शब्दायमानोच्छ्रितप्रदेशैरध्वस्मभिर्ध्वसनरहितैः पथिभिः पतंति गच्छंतीति पंथानो मेघाः ।। एवंभूतैर्मेघैः सह मार्गैरेव वागंतन । आगच्छत । किमर्थं । मधोर्मदाय । सोमस्य मदार्थं। तत्र दृष्टांतः । इंसासो न । यथा हंसाः स्वसराणि स्वकीयानि निवासस्थानानि प्राप्नुवंति तद्वत् ॥ ॥१९॥

आ नो॒ ब्रह्मा॑णि मरुतः समन्यवो न॒रां न शंस॒ः सव॑नानि गन्तन ।

अश्वा॑मिव पिप्यत धे॒नुमूध॑नि॒ कर्ता॒ धियं॑ जरि॒त्रे वाज॑पेशसम् ॥६

आ । न॒ः । ब्रह्मा॑णि । म॒रु॒त॒ः । स॒ऽम॒न्य॒व॒ः । न॒राम् । न । शंसः॑ । सव॑नानि । ग॒न्त॒न॒ ।

अश्वा॑म्ऽइव । पि॒प्य॒त॒ । धे॒नुम् । ऊध॑नि । कर्ता॑ । धियं॑म् । ज॒रि॒त्रे । वाज॑ऽपेशसम् ॥६

आ। नः । ब्रह्माणि । मरुतः । सऽमन्यवः । नरां। न। शंसः। सवनानि । गंतन।

अश्वाँऽइव। पिप्यत ।धेनुम्। ऊधनि। कर्त । धियं । जरित्रे। वाजऽपेशसं ॥६॥

समन्यवः समानमनसः समानक्रोधा वा हे मरुतो नोऽस्माकं ब्रह्माणि ॥ अन्ननामैतत् ॥ अन्नानि सवनान्यभिषुतसोमलक्षणानि हवींष्यागंतन । आगच्छत

॥ गमेर्लोटि छांदसः शपो लुक् । तप्तनप्तनथनाश्चेति तस्य तनबादेशः । अत एव ङित्त्वाभावादनुनासिकलोपाभावः ॥ तत्र दृष्टांतः । नरां न शंसः । नरामस्माकं शंसः। शंसनीयं स्तोत्रं यथागच्छथ तद्वत् ॥ नरशब्दात् षष्ठीबहुवचनस्यानित्यमागमशासनमिति नुडभावः। शंसः कर्मणि घञंत आद्युदात्तः । सुपां सुलुगित्यमः सुआदेशः ॥ आगत्य च धेनुमुदकदानेन प्रीणयितारमश्वामिवोधनि पिप्यत । यथाश्वाः पीनावयवा भवंति तद्वन्मेघं वर्षणसमर्थमाप्यायितं कुरुतेत्यर्थः । अपि च जरित्रे स्तोत्रे वाजपेशसं वाजैरन्नैराश्लिष्टं ॥ पिश अवयवे ॥ धियं कर्म कर्त। कुरुत ॥ करोतेश्छांदसः शपो लुक् । पूर्ववत्तशब्दस्य तबादेशः ।।

तं नों दात मरुतो वा॒जिन॒ं रथं आपा॒नं ब्रह्मं चि॒तयंद्दि॒वेदिंवे ।

इषं स्तो॒तृभ्यो॑ वृ॒जने॑षु का॒रवे॑ स॒निं मे॒धामरि॑ष्टं दु॒ष्टर॒ं सहः॑ ॥ ७

तम् । न॒ः । दा॒त॒ । म॒रु॒त॒ः । वा॒जिन॑म् । रथे॑ । आ॒पा॒नम् । ब्रह्म॑ । चि॒तय॑त् । दि॒वेऽदि॑वे ।

इषं॑म् । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । वृ॒जने॑षु । का॒रवे॑ । स॒निम् । मे॒धाम् । अरि॑ष्टम् । दु॒स्तर॑म् । सहः॑ ॥७

तं । नः । दात । मरुतः । वाजिनं । रथे । आपानं । ब्रह्म । चितयत्। दिवेऽदिवे।

इषं। स्तोतृऽभ्यः । वृजनेषु । कारवे । सनिं । मेधां। अरिष्टं। दुस्तरं । सहः ॥७॥

हे मरुतः तं पुत्रं नोऽस्मभ्यं दात । दत्त प्रयच्छत ॥ छांदसः शपो लुक् ॥ कीदृशं । वाजिनमन्नवंतं बलवंतं वा। रथे रंहणे युष्मदीय आगमने निमित्तभूते सति दिवेदिवे

प्रतिदिवसं चितयत् प्रज्ञापयत् युष्मद्गुणप्रख्यापकं । ब्रह्म स्तोत्रमापानमाप्नुवंतं । अपि च इषमन्नं स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं दात । प्रयच्छत । तथा वृजनेषु संग्रामेषु कारवे स्तोत्रे ॥ वचनव्यत्ययः ॥ मेधां युद्धप्रज्ञानं सनिं धनदातृत्वं चारिष्टं शत्रुभिरहिंसितं दुस्तरं शत्रुभिस्तरीतुमशक्यं सहो बलं च प्रयच्छत ॥

यद्यु॒ञ्जते॑ म॒रुतो॑ रु॒क्मव॑क्षसोऽश्वा॒न्रथे॑षु॒ भग॒ आ सु॒दान॑वः ।

धे॒नुर्न शिश्वे॒ स्वस॑रेषु पिन्वते॒ जना॑य रा॒तह॑विषे म॒हीमिष॑म् ॥८

यत् । यु॒ञ्जते॑ । म॒रुतः॑ । रु॒क्मऽव॑क्षसः । अश्वा॑न् । रथे॑षु । भगे॑ । आ । सु॒ऽदान॑वः ।

धे॒नुः । न । शिश्वे॑ । स्वस॑रेषु । पि॒न्व॒ते॒ । जना॑य ।
रा॒तऽह॑विषे । म॒हीम् । इषं॑म् ॥८

यत् । युंजते । मरुतः । रुक्मऽवक्षसः। अश्वान्। रथेषु ।
भगे। आ । सुऽदानवः ।

धेनुः । न । शिश्वे। स्वसरेषु । पिन्वते । जनाय।
रातऽहविषे। महीं। इषं ॥८॥

रुक्मवक्षसो रोचमानाभरणोरस्काः सुदानवः शोभनदाना मरुतो यद्यदा रथेषु भगे भजनीये स्थाने । धुरीत्यर्थः । अश्वानायुंजते । आभिमुख्येन युक्तान्कुर्वंति । तदानीमेव रातहविषे दत्तहविष्काय यजमानाय महीं महतीमिषमन्नं तत्कारणभूतमुदकं वा स्वसंरेषु स्वकीयेषु गृहेषु पिन्वते । सिंचंति किरंति ॥ पिवि सेचने ॥ तत्र दृष्टांतः । धेनुर्न शिश्वे । यथा धेनुः प्रस्नुतस्तनी सती स्वकीयाय वत्साय क्षीरं प्रयच्छति तद्वत् ।।

यो नों मरुतो वृ॒कतां॑ति॒ मर्त्यो॑ रि॒पुर्द॒धे वं॑सवो॒ रक्षं॑ता रि॒षः ।

व॒र्तयं॑त॒ तपुं॑षा च॒क्रिया॒भि तमवं॑ रुद्रा अ॒शसों॑ हन्तना॒ वधः॑
॥९

यः । न॒ः । म॒रु॒त॒ः । वृ॒कऽतां॑ति । मर्त्यः॑ । रि॒पुः । द॒धे ।
व॒सु॒व॒ः । रक्षं॑त । रि॒षः ।

व॒र्तयं॑त । तपुं॑षा । च॒क्रियां॑ । अ॒भि । तम् । अवं॑ । रु॒द्रा॒ः ।
अ॒शसः॑ । ह॒न्त॒न॒ । वध॒रितिं॑ ॥९

यः । नः । मरुतः । वृकऽताति । मर्त्यः । रिपुः । दधे।
वसवः । रक्षत। रिषः।

वर्तयत । तपुषा। चक्रिया। अभि। तं । अव। रुद्राः।
अशसः। हंतन। वधरिति ॥९॥

हे मरुतः यो मर्यो मनुष्यो वृकताति आदाता वृकः ॥ वृक आदाने । वृकज्येष्ठाभ्यां तिल्तातिलौ च च्छदास । पा०५. ४. ४१.। इति स्वार्थिकस्तातिल्प्रत्ययः ॥ तादृशः सन् नोऽस्माकं रिपुर्दधे। रिपुतयात्मानं धारयति । हे वसवो वासयितारो मरुतो रिषो हिंसकादस्मान्रक्षत । पालयत । अस्माकं शत्रुभूतं मर्त्यं तपुषा तापयित्र्या चक्रिया ऋष्ट्याख्यया शक्त्याभिवर्तयत । अभितो निवर्तयत । हे रुद्रा रुद्रपुत्राः । यद्वा रोरूयमाणा द्रवंतः अशसो भक्षकस्य ॥ अश भोजन इत्यस्मादौणादिकोऽसिप्रत्ययः ॥ तादृशस्य राक्षसादेर्वधर्हननसाधनमायुधमवहंतन । अवयुत्यास्मत्तः पृथक्कृत्य नाशयत ॥ हंतेर्लोटि तप्तनप्तनथनाश्चेति तनम् ॥

चि॒त्रं तद्वों मरुतो॒ यामं चेकिते॒ पृश्न्या॒ यदूध॒रप्या॒पयों दु॒हुः ।

यद्वां नि॒दे नवं॑मानस्य रुद्रियास्त्रि॒तं जरा॑य जु॒र॒तामं॑दाभ्याः ॥१०

चि॒त्रम् । तत् । व॒ः । म॒रु॒त॒ः । याम॑ । चे॒कि॒ते॒ । पृश्न्याः॑ । यत् । ऊधः॑ । अपि॑ । आ॒पयः॑ । दु॒हुः ।

यत् । वा॒ । नि॒दे । नव॑मानस्य । रु॒द्रि॒या॒ः । त्रि॒तम् । जरा॑य । जु॒र॒ताम् । अ॒दा॒भ्या॒ः ॥१०

चित्रं। तत्। वः। मरुतः। याम। चेकिते। पृश्न्याः। यत्। ऊधः। अपि। आपयः। दुहुः।

यत्। वा। निदे। नवमानस्य। रुद्रियाः । त्रितं। जराय। जुरतां । अदाभ्याः ॥१०॥

हे महतो वो युष्माकं चित्रं चायनीयं याम प्रापणं चेकिते । सर्वैर्ज्ञायते । इदानीं परोक्षवदाह । अपि शब्दः प्रसिद्धौ । यद्यदा खलु पृश्न्या माध्यमिकाया वाचः संबंधिनमूधरुद्धतं

मेघमापयः प्रापयितारो मरुतो दुहुः । दुहंति ॥ दुहेश्छांदसो लिट् । छंदसि चेति वक्तव्यमिति द्विर्वचनाभावः ॥ यद्वा यदा च नवमानस्य स्तुवतस्त्रितस्य निदे निंदकाय शत्रवे हिंसां कृतवंत इति शेषः ॥ निदि कुत्सायां। क्विप् चेति क्विप् ॥ तदानीं हे अदाभ्या अहिंस्या रुद्रिया रुद्रस्य पुत्रा मरुतस्त्रितमृर्षिं जुरतां हिंसतां शत्रूणां जराय जरणाय विनाशाय अभूतेति शेषः ॥ ॥ २० ॥

तान्वों म॒हो म॒रुतं एव॒याव्नो॒ विष्णो॑रे॒षस्यं प्रभृ॒थे हंवामहे ।

हिरंण्यवर्णान्ककु॒हान्य॒तस्रुं॑चो ब्रह्म॒ण्यन्त॒ः शंस्यं॒ राधं ईमहे ॥११

तान् । व॒ः । म॒हः । म॒रुत॑ः । ए॒व॒ऽयाव्न॑ः । विष्णो॑ः । ए॒षस्यं । प्र॒ऽभृ॒थे । ह॒वा॒म॒हे॒ ।

हिरं॑ण्यऽवर्णान् । क॒कु॒हान् । य॒तऽस्रुं॑चः । ब्र॒ह्म॒ण्यन्तः॑ । शंस्यं॑म् । राधः॑ । ई॒म॒हे॒ ॥११

तान्। वः । महः । मरुतः। एवऽयाव्नः । विष्णोः । एषस्य । प्रऽभृथे। हवामहे ।

हिरण्यऽवर्णान्। ककुहान्। यतऽस्रुचः। ब्रह्मण्यंतः। शंस्यं। राधः । ईमहे ॥११॥

हे मरुत एवयाव्न एवं गंतव्यं स्तोत्रं यज्ञं वा गंतॄन महो महतो महानुभावांस्तान्वो युष्मान्विष्णोर्व्यापकस्य ग्रहचमसादिषु सर्वत्र व्याप्य वर्तमानस्यैषस्यैषणीयस्य प्रार्थनीयस्य सोमस्य प्रभृथे प्रभरणेऽभिषवादिभिः प्रकर्षेण संपादने सति हवामहे । आह्वयामहे । आहूय च हिरण्यवर्णान् हितरमणीयवर्णान्वा ककुहान् श्रेष्ठान् स्तुत्यान्वा एवंभूतांस्तान् यतस्रुचो यागायोद्यतस्रुचो

ब्रह्मण्यंतः । ब्रह्म स्तोत्रं । तदिच्छंतो वयं शंस्यं प्रशंसनीयं राधो धनमीमहे । याचामहे ॥

ते दशंग्वाः प्रथमा यज्ञमूंहिरे ते नों हिन्वन्तूषसो व्युंष्टिषु ।

उषा न रामीरंरुणैरपोंर्णुते महो ज्योतिंषा शुचता गोअंर्णसा ॥१२

ते । दशंऽग्वाः । प्रथमाः । यज्ञम् । ऊहिरे । ते । नः । हिन्वन्तु । उषसः । विऽउंष्टिषु ।

उषाः । न । रामीः । अरुणैः । अपं । ऊर्णुते । महः । ज्योतिंषा । शुचता । गोऽअंर्णसा ॥१२

ते। दशऽग्वाः। प्रथमाः । यज्ञं। ऊहिरे। ते। नः । हिन्वंतु। उषसः। विऽउष्टिषु ।

उषाः। न।रामीः। अरुणैः। अप।ऊर्णुते। महः। ज्योतिषा। शुचता।गोऽअर्णसा ॥१२॥

ते मरुतो दशग्वाः । ये दशभिर्मासैः सिद्धिं गता अंगिरसस्तद्रूपा भूत्वा प्रथमा आदित्येभ्यः प्रथमभाविनः संतो यज्ञमूहिरे। अवहन्। आदित्यानामंगिरसां च स्वर्गगमनं प्रति स्पर्धमानानां मध्ये पूर्वमेवांगिरसो यागाननुष्ठाय स्वर्गं प्राप्ताः । तथा च श्रूयते । आदित्याश्चैवेहासन्नंगिरसश्च तेऽग्रेऽग्निनाग्निमयजंतेति । तादृशास्त उषसो व्युष्टिषु विवासेषु प्रभातेषु सत्सु नोऽस्मान् हिन्वंतु । प्रेरयंतु ॥ हि गतौ वृद्धौ च ॥ रामीः कृष्णवर्णा रात्रीरुषा न यथोषा अरुणैरारोचमानैः स्वतेजोभिरपोर्णुते। अपवृणोत्यपसारयति । तथा महो महता शुचता दीप्यमानेन गोअर्णसा गच्छदुदकेन ज्योतिषा सूर्याख्येन तमो निवारयंति ।

सूर्यमंडलमावृण्वतो वृत्रादीन् हत्वा सर्वं जगत्प्रकाशयंतीत्यर्थः ॥

ते क्षोणीभिंररुणेभिर्नाञ्जिभीं रुद्रा ऋतस्य सदंनेषु वावृधुः ।

निमेघंमाना अत्येंन पाजंसा सुश्चन्द्रं वर्णं दधिरे सुपेशंसम् ॥१३

ते । क्षोणीभिः । अरुणेभिः । न । अञ्जिऽभिः । रुद्राः । ऋतस्यं । सदंनेषु । ववृधुः ।

निऽमेघंमानाः । अत्येंन । पाजंसा । सुऽचन्द्रम् । वर्णंम् । दधिरे । सुऽपेशंसम् ॥१३

ते। क्षोणीभिः। अरुणेभिः। न। अंजिऽभिः। रुद्राः। ऋतस्य। सदनेषु । ववृधुः।

निऽमेघमानाः । अत्येन । पाजंसा । सुऽचंद्रं । वर्णं ।
दधिरे। सुऽपेशसं ॥१३॥

रुद्रा रुद्रपुत्रास्ते मरुतः क्षोणीभिः शब्दकारिभिर्वीणाख्यैर्वीणाविशेषैररुणेभिर्नांजिभिः ॥ नशब्दः समुच्चये ॥ आरोचमानैररुणवर्णैर्वा रूपाभिव्यंजकैरलंकारैश्च समन्विताः संत ऋतस्योदकस्य सदनेषु निवासभूतेषु मेघेषु वावृधुः । वर्धंते । अपि च अत्येन सततगामिना शीघ्रं व्याप्नुवता पाजसात्मीयेन बलेन निमेघमाना नितरां मेघादुदकं चिंतयंतस्ते सुश्चंद्रं शोभनाह्लादनं सुपेशसं ॥ पेश इति रूपनाम ॥ शोभनरूपं वर्णं दधिरे। कांतिं धारयंति ॥

ताँ इंया॒नो महि॒ वरू॑थमू॒तय॒ उप॒ घेदे॒ना नमं॑सा गृणीमसि ।

त्रि॒तो न यान्पञ्च॒ होतॄ॑न॒भिष्ट॑य आव॒वर्त॒दव॑राञ्च॒क्रियाव॑से ॥१४

तान् । इ॒या॒नः । महि॑ । वरू॑थम् । ऊ॒तये॑ । उप॑ । घ॒ । इत् । ए॒ना । नम॑सा । गृ॒णी॒म॒सि॒ ।

त्रि॒तः । न । यान् । पञ्च॑ । होतॄ॑न् । अ॒भिष्ट॑ये । आ॒ऽव॒वर्त॑त् । अव॑रान् । च॒क्रिया॑ । अव॑से ॥१४

तान्। इयानः। महि। वरूथं। ऊतये। उप। घ। इत्। एना। नमसा। गृणीमसि।

त्रितः।न।यान्।पंच होतॄन्।अभिष्टये।आऽववर्तत्।अवरान्। चक्रिया।अवसे ॥१४॥

तान् मरुतो महि महद्वरूथं वरणीयं प्रशस्तं धनं तन्मरुत ऊतये रक्षणार्थमियान इयाना याचमाना वयं ॥ सुपां सुलुगिति जसः सुः ॥ एनानेन नमसा नमस्कारेण स्तोत्रेण

वोपेत् उपेत्य गृणीमसि । स्तुमः ॥ घेति पादपूरणः । एनेत्यत्र सुपां सुलुगिति तृतीयाया आजादेशः । नशब्दः समुच्चये ॥ त्रित ऋषिश्च यानेतान् मरुतः पंच होतॄन् अध्यात्मप्राणापानादिपंचवृत्त्यात्मना वर्तमानान् अत एव होमनिष्पादकान् अवरान् मुख्यानभिष्टये ऽभिलषितसिद्ध्यर्थं चक्रिया नाभिचक्रेणावसेऽवितुं संगंतुमाववर्तत् । स्वस्मान्निर्जिगमिषन्प्राणान् स्वात्माभिमुखमावर्तयत् । यद्वा चक्रियः ऋष्ट्याख्येनायुधेन युक्तान् अवसे स्तुत्यादिभिस्तर्पयितुमावर्तयत् । तान् स्तुम इति संबंधः ॥ ववर्तदिति वृतेर्ण्यंताल्लुङि चङि रूपं ॥

यया॑ र॒ध्रं पा॒रय॒थात्यंहो॒ यया॑ नि॒दो मु॒ञ्चथ॑ वन्दि॒तार॑म् ।

अ॒र्वाची॒ सा मं॑रुतो॒ या वं ऊ॒तिरो षु वा॒श्रेवं सुम॒तिर्जिंगातु ॥१५

ययां । र॒ध्रम् । पा॒रयंथ । अतिं । अंहः॑ । ययां । नि॒दः । मु॒ञ्चथं । व॒न्दि॒तारंम् ।

अ॒र्वाचीं । सा । म॒रु॒तः॒ । या । व॒ः । ऊ॒तिः । ओ इतिं । सु । वा॒श्राऽइंव । सु॒ऽम॒तिः । जि॒गा॒तु॒ ॥१५

यया। रध्रं। पारयथ । अति । अंहः । यया। निदः । मुंचथ। वंदितारं।

अर्वाची। सा। मरुतः । या। वः । ऊतिः । ओ इति । सु। वाश्राऽइव । सुऽमतिः । जिगातु ॥१५॥

हे मरुतो ययोत्या रध्रमाराधकं यजमानमंहः पापमति पारयथ । अतिक्रमयथ । ययोत्या वंदितारं स्तोतारं निदो निंदितुः शत्रोः सकाशोन्मुंचथ । मोचयथ । हे मरुतो वो

युष्मदीया योतिः सार्वाच्यस्मदभिमुखा भवतु । तथा सुमतिर्युष्मदीया शोभना मतिरनुग्रहात्मिका बुद्धिश्च वाश्रेव हंभांरवं कुर्वती धेनुरिव वत्सं सुष्ठु ओ जिगातु । एवं गच्छतु । अस्मान् प्रति सर्वथागच्छत्वित्यर्थः ॥ ॥ २१॥

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.३४&oldid=216190" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.३५

ऋग्वेदः - मण्डल २

← सूक्तं २.३४ | सूक्तं २.३५ | सूक्तं २.३६ →

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः

दे. अपांनपात्। त्रिष्टुप्।

उपेमसृक्षि वाजयुर्वचस्यां चनो दधीत नाद्यो गिरो मे ।

अपां नपादाशुहेमा कुवित्स सुपेशसस्करति जोषिषद्धि ॥१॥

इमं स्वस्मै हृद आ सुतष्टं मन्त्रं वोचेम कुविदस्य वेदत् ।

अपां नपादसुर्यस्य मह्ना विश्वान्यर्यो भुवना जजान ॥२॥

समन्या यन्त्युप यन्त्यन्याः समानमूर्वं नद्यः पृणन्ति ।

तमू शुचिं शुचयो दीदिवांसमपां नपातं परि तस्थुरापः ॥३॥

तमस्मेरा युवतयो युवानं मर्मृज्यमानाः परि यन्त्यापः ।

स शुक्रेभिः शिक्वभी रेवदस्मे दीदायानिध्मो घृतनिर्णिगप्सु ॥४॥

अस्मै तिस्रो अव्यथ्याय नारीर्देवाय देवीर्दिधिषन्त्यन्नम् ।

कृता इवोप हि प्रसर्स्रे अप्सु स पीयूषं धयति पूर्वसूनाम् ॥५॥

अश्वस्यात्र जनिमास्य च स्वर्द्रुहो रिषः सम्पृचः पाहि सूरीन् ।

आमासु पूर्षु परो अप्रमृष्यं नारातयो वि नशन्नानृतानि ॥६॥

स्व आ दमे सुदुघा यस्य धेनुः स्वधां पीपाय सुभ्वन्नमत्ति ।

सो अपां नपादूर्जयन्नप्स्वन्तर्वसुदेयाय विधते वि भाति ॥७॥

यो अप्स्वा शुचिना दैव्येन ऋतावाजस्र उर्विया विभाति ।

वया इदन्या भुवनान्यस्य प्र जायन्ते वीरुधश्च प्रजाभिः ॥८॥

अपां नपादा ह्यस्थादुपस्थं जिह्मानामूर्ध्वो विद्युतं वसानः ।

तस्य ज्येष्ठं महिमानं वहन्तीर्हिरण्यवर्णाः परि यन्ति यह्वीः ॥९॥

हिरण्यरूपः स हिरण्यसंदृगपां नपात्सेदु हिरण्यवर्णः ।

हिरण्ययात्परि योनेर्निषद्या हिरण्यदा ददत्यन्नमस्मै ॥१०॥

तदस्यानीकमुत चारु नामापीच्यं वर्धते नप्तुरपाम् ।

यमिन्धते युवतयः समित्था हिरण्यवर्णं घृतमन्नमस्य ॥११॥

अस्मै बहूनामवमाय सख्ये यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।

सं सानु मार्ज्मि दिधिषामि बिल्मैर्दधाम्यन्नैः परि वन्द ऋग्भिः ॥१२॥

स ईं वृषाजनयत्तासु गर्भं स ईं शिशुर्धयति तं रिहन्ति ।

सो अपां नपादनभिम्लातवर्णोऽन्यस्येवेह तन्वा विवेष ॥१३॥

अस्मिन्पदे परमे तस्थिवांसमध्वस्मभिर्विश्वहा दीदिवांसम् ।

आपो नप्त्रे घृतमन्नं वहन्तीः स्वयमत्कैः परि दीयन्ति यह्वीः ॥१४॥

अयांसमग्ने सुक्षितिं जनायायांसमु मघवद्भ्यः सुवृक्तिम् ।

विश्वं तद्भद्रं यदवन्ति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१५॥

सायणभाष्यम्

' उपेम् ' इति पञ्चदशर्चं तृतीयं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभम् अपांनपाद्देवताकम् । तथा चानुक्रान्तम्- ' उपेमपोनप्त्रीयम् ' इति । सूक्तविनियोगो लैङ्गिकः ।।

उपेंमसृक्षि वाज॒युर्व॑च॒स्यां चनों दधीत ना॒द्यो गिरों मे ।

अ॒पां नपा॑दाशु॒हेमा॑ कु॒वित्स सु॒पेश॑सस्करति॒ जोषिं॑ष॒द्धि ॥ १

उप॑ । ई॒म् । अ॒सृ॒क्षि॒ । वा॒ज॒ऽयुः । व॒च॒स्याम् । चनः॑ । द॒धी॒त॒ । ना॒द्यः । गिरः॑ । मे॒ ।

अ॒पाम् । नपा॑त् । आ॒शु॒ऽहेमा॑ । कु॒वित् । सः । सु॒ऽपेश॑सः । क॒र॒ति॒ । जोषि॑षत् । हि ॥१

उप। ईं। असृक्षि। वाजऽयुः । वचस्यां । चनः। दधीत। नाद्यः । गिरः। मे।

अपां। नपात्। आशुऽहेमा। कुवित्। सः। सुऽपेशसः। करति । जोषिषत्। हि ॥१॥

वाजयुर्वाजमन्नमात्मन इच्छन्नहमीमेनां वचस्यां वचसः स्तोत्रस्येच्छामुपासृक्षि । उपासृजामि । उत्पादयामि। अपां नपातं स्तोतुं प्रवृत्तोऽस्मीत्यर्थः ॥ सृजेश्छांदसो लुङ । लिङ्सिचावात्मनेपदेष्विति सिचः कित्त्वाद्गुणाभावः ॥ स च नाद्यो नदीनां शब्दकारिणीनां मेघस्थानामपां संबंधी आशुहेमा आशु शीघ्रं गंता ॥ हि गतावित्यस्मादन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति मनिन् ॥ एवंभूतोऽपां नपात् अपां पौत्रस्थानीयः । अद्भ्य ओषधिवनस्पतयो जायंते ओषधिवनस्पतिभ्य एषोऽग्निर्जायत इति तत्पौत्रत्वं । एतत्संज्ञको देवो गिरः । गृणातीति गीः स्तोता । तस्य मे मम कुवित् । बहुनामैतत् । बहुलं चनोऽन्नं दधीत । दधातु । विदधातु । प्रयच्छत्वित्यर्थः । अपि चास्मान् सुपेशसः शोभनरूपान् शोभनालंकारान्वा करति । करोतु ॥

करोतेर्व्यत्ययेन शप् । कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः । पा० ८. ३.५०.। इति विसर्जनीयस्य सत्वं ॥ हि यस्मादयं देवो जोषिषत्। स्तोत्राणि सेवते तस्मादस्मानेवमनुगृह्णात्वित्यर्थः ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः । लेट्यडागमः । विकरणः सिए । इडागमश्च । हि चेति निघातप्रतिषेधः ॥

इ॒मं स्व॑स्मै हृ॒द आ सुत॑ष्टं॒ मन्त्रं॑ वोचेम कु॒विद॑स्य॒ वेद॑त् ।

अ॒पां नपा॑दसु॒र्य॑स्य म॒ह्ना विश्वा॑न्य॒र्यो भुव॑ना जजान ॥२

इ॒मम् । सु । अ॒स्मै॒ । हृ॒दः । आ । सुऽत॑ष्टम् । मन्त्र॑म् । वो॒चे॒म॒ । कु॒वित् । अ॒स्य॒ । वेद॑त् ।

अ॒पाम् । नपा॑त् । अ॒सु॒र्य॑स्य । म॒ह्ना । विश्वा॑नि । अ॒र्यः । भुव॑ना । ज॒जा॒न॒ ॥२

इमं । सु। अस्मै । हृदः । आ । सुऽतष्टं। मंत्रं। वोचेम । कुवित् । अस्य। वेदत् ।।

अपां। नपात् । असुर्यस्य । मह्ना। विश्वानि । अर्यः । भुवना। जजान ॥२॥

अस्मा अपांनपात्संज्ञकाय देवाय हृदो हृदयात् सुतष्टं सुष्टु निर्मितमिमं मंत्रं सुष्ठु आभिमुख्येन वोचेम । ब्रवाम । अस्यास्माभिरुक्तमिमं मंत्रं कुविद्वेदत्। बहुलं जानातु ॥ वेत्तेर्लेट्यडागमः । निपातैर्यद्यदिहंतेति निघातप्रतिषेधः ॥ किं स्तोत्रमिति चेदुच्यते । अर्यः स्वाम्यपांनपात्संज्ञको वैद्युतोऽग्निरसुर्यस्य । असुरः शत्रून् क्षेप्ता। तस्य स्वभूतस्य बलस्य मह्ना महिना महत्त्वेन विश्वानि सर्वाणि भुवना भुवनानि वृष्ट्युदकानि वृष्ट्युत्पादनेन भूतजातानि वा जजान । जनयामास ॥

अपोनप्त्रीये वसतीवरीसमीप एकधनासु प्राप्तासु समन्या यंतीत्येषानुवक्तव्या । सूचितं च । समन्या यंत्युप यंत्यन्या इति तीर्थदेशे । आ° ५.१.। इति ॥ सारस्वते च शस्त्रे यद्यप्सु शम्या निपतेत् तदानीमपोनप्त्रीयश्चरुः कार्यः । तत्रैषैव याज्या । सूचितं च । समन्या यंत्युपयंत्यन्या इत्यातः समानं सर्वेषां । आ° १२. ६.। इति ।

सम॒न्या यन्त्युपं यन्त्य॒न्याः संमा॒नमू॒र्वं न॒द्यः॑ पृणन्ति ।

तमू॒ शुचि॒ं शुचंयो दीदि॒वांसंम॒पां नपां॒तं परिं तस्थु॒रापः॑ ॥३

सम् । अ॒न्याः । यन्तिं । उपं । य॒न्ति॒ । अ॒न्याः । स॒मा॒नम् । ऊ॒र्वम् । न॒द्यः॑ । पृ॒ण॒न्ति॒ ।

तम् । ऊ॒ं इतिं । शुचिंम् । शुचंयः । दी॒दि॒ऽवांसंम् । अ॒पाम् । नपांतम् । परिं । त॒स्थु॒ः । आपः॑ ॥३

सं। अन्याः । यंति । उप। यंति। अन्याः । समानं । ऊर्वं । नद्यः । पृणंति।

तं । ऊं इति। शुचिं। शुचयः। दीदिऽवांसं। अपां। नपातं। परि।तस्थुः। आपः ॥३॥

अन्या व आपो सं यंति । भूम्या संगच्छंते। अन्याश्च पूर्वं तत्रावस्थिता उपयंति। उपगच्छंति । ताः सर्वा आपः समानं सह नद्यो नदीभूता ऊर्वं समुद्रमध्ये वर्तमानं वडवानलं पृणंति ॥ पृण प्रीणने तौदादिकः ॥ तमु तमेवापां नपातं शुचिं निर्मलं दीदिवांसं दीप्यमानं ॥ दीदेतिश्छांदसो दीप्तिकर्मा । लिटः क्वसुः । वस्वेकाजाद्धसामिति नियमादिडभावः । छंदसि वेति वक्तव्यमिति वचनाद्द्विर्वचनाभावः ॥ एवंभूतं शुचयः शुद्धा आपः परितस्थुः । परिवृत्य तिष्ठंति । एष हि वैद्युताग्निरूपेण मेघे वर्तमानोऽस्मानजीजनदिति बुद्ध्या

वडवानलरूपेण वर्तमानं तं पर्युपासत इत्यर्थः । यद्वा अन्या एकधनाख्या आपः संयंति । चात्वालोत्करयोर्मध्ये वसतीवरीभिः संगच्छंते । अन्या वसतीवर्याख्या आपश्चोपयंति । उपगच्छंति । ऐकमत्यं प्राप्ता भवंति । एताश्च मिलित्वा यज्ञं साधयंत्यस्तत्साध्यवृष्टिद्वारा नद्यो भूत्वोर्वं पृणंतीत्यादि समानं । एवं हि आपो वा अस्पर्धंत वयं पूर्वं यज्ञं वक्ष्यामः । ऐ° ब्रा० २. २०.। इत्यादिकं ब्राह्मणविनियोगश्चानुगृह्यते ॥

तमस्मेॅरा युवतयो युवाॅनं मर्मृज्यमाॅनाः परिॅ यन्त्यापः॑ ।

स शुक्रेभिः शिक्वॅभी रेवदस्मे दीदायाॅनिध्मो घृतनिॅर्णिगप्सु ॥४

तम् । अस्मेॅराः । युवतयः॑ । युवाॅनम् । मर्मृज्यमाॅनाः । परिॅ । यन्ति । आपः॑ ।

सः । शु॒क्रेभिः॑ । शिक्वं॑ऽभिः । रे॒वत् । अ॒स्मे इतिं । दी॒दायं । अ॒नि॒ध्मः । घृ॒तऽनिंर्निंक् । अ॒प्ऽसु ॥४

तं । अस्मेराः। युवतयः । युवानं । मर्मृज्यमानाः। परि। यंति । आपः ।।

सः । शुक्रेभिः। शिक्वऽभिः। रेवत् । अस्मे इति। दीदाय। अनिध्मः। घृतऽर्निर्निक् । अप्ऽसु ॥४॥

तमपां नपातमग्निमस्मेरा अस्मयमाना दर्परहिता युवतयो युवानं युवराजमिव मर्मज्यमाना अत्यर्थमलंकुर्वाणा आपः ॥ मृजू शौचालंकारयोः ॥ परि यंति । परितो गच्छंति प्राप्नुवंति । घृतनिर्निक क्षरणशीलोदकनिर्नेजनः । यद्वा निर्निगिति रूपनाम । दीप्तरूपः सोऽपां नपादग्निरप्सु मेघांतर्गतासु समुद्रगतासु वा मध्येऽनिध्म इंधनरहित एव सन् अस्मे अस्माकं रेवद्धनयुक्तमन्नं यथा भवति तथा शुक्रेभिः शुभैर्निर्मलैः शिक्वभिस्तेजोभिर्दीदाय । दीप्यते ॥

अ॒स्मै ति॒स्रो अ॑व्य॒थ्याय॒ नारी॑र्दे॒वाय॑ दे॒वीर्दि॑धिष॒न्त्यन्न॑म् ।

कृता॑ इ॒वोप॒ हि प्र॑स॒र्स्रे अ॒प्सु स पी॒यूषं॑ धयति पूर्व॒सूना॑म् ॥ ५

अ॒स्मै । ति॒स्रः । अ॒व्य॒थ्याय॑ । नारीः॑ । दे॒वाय॑ । दे॒वीः ।
दि॒धि॒ष॒न्ति॒ । अन्न॑म् ।

कृताः॑ऽइव । उप॑ । हि । प्र॒ऽस॒स्रे । अ॒प्ऽसु । सः । पी॒यूष॑म्
। ध॒य॒ति॒ । पू॒र्व॒ऽसूना॑म् ॥५

अस्मै। तिस्रः । अव्यथ्याय। नारीः । देवाय । देवीः ।
दिधिषंति । अन्नं ।

कृताःऽइव। उप। हि। प्रऽसस्रे। अप्ऽसु । सः। पीयूषं।
धयति । पूर्वऽसूनां ॥५॥

नारीर्नेत्र्यस्तिस्रो देवीर्देव्य इळासरस्वतीभारत्याख्या अव्यथ्यायाव्यथनायास्मै देवायापां नपातेऽन्न सोमाख्यं दिधिषंति । धारयंति ॥ धिष शब्दे जौहोत्यादिकः । व्यत्ययेनांत्यादेशः । धातूनामनेकार्थत्वादत्र धारणार्थः ॥ अप्सूदकेषु कृता इवोपप्रसर्स्रे । प्रसरंति ॥ सृ गतौ । लिटीरयो रे इति रेआदेशः । छांदसो हलादिशेषाभावः ॥ यस्मादेवं तस्मात्पूर्वसूनां पूर्वं ब्रह्मणः सकाशादुत्पन्नानामपां पीयूषं सारभूतं सोमाख्यममृतं सोऽपांनपादग्निर्धयति । पिबति ॥ ॥ २२॥

अश्व॒स्यात्र॒ जनिं॑मा॒स्य च॒ स्वं॑र्द्रु॒हो रि॒षः स॒म्पृचः॑ पाहि सू॒रीन्
।

आ॒मासुं॑ पू॒र्षु प॒रो अं॑प्रमृ॒ष्यं नारां॑तयो॒ वि नं॑श॒न्नानृं॑तानि ॥६

अश्वंस्य । अत्रं । जनिंम । अ॒स्य । च॒ । स्वः॑ । द्रु॒हः । रि॒षः । स॒म्ऽपृचः॑ । पा॒हि॒ । सू॒रीन् ।

आ॒मासुं । पू॒र्षु । प॒रः । अ॒प्र॒ऽमृ॒ष्यम् । न । अरांतयः । वि । न॒श॒न् । न । अनृंतानि ॥६

अश्वस्य। अत्र। जनिम। अस्य। च। स्वः। द्रुहः। रिषः। संऽपृचः। पाहि। सूरीन्।

आमासु । पूर्षु। परः। अप्रऽमृष्यं । न। अरातयः। वि। नशन्।न। अनृतानि ॥६॥

अत्रास्मिन्नपांनपात्संज्ञके देवेऽश्वस्य जनिम जन्म भवति । अपांननप्त्रधिष्ठितात्समुद्रादुच्चैःश्रवसो जातत्वात् । किं बहुना । अस्य च स्वः सुष्ठ्वरणीयस्य सर्वस्य जगतो जन्मास्मिन्नेव भवति । अयं हि मेघमध्ये वर्तमानो वृष्टिद्वारेण सर्वं जगज्जनयति । तादृशोऽपांनपात्त्वं द्रुहो

द्रोग्धुरपहर्तू रिषो हिंसकस्य च संपृचः संपर्कात्सूरीन स्तोतॄनस्मान्पाहि । रक्ष । आमास्वपरिपक्वासु पूर्षु पूरयितव्यास्वप्सु परः परस्ताद्वर्तमानमप्रमृष्यमप्रधृष्यमाणं देवमरातयोऽदातारः पुरुषा न विनशन्। न प्राप्नुवंति ॥ नशतिर्व्याप्तिकर्मा । लेट्यडागमः ॥ अनृतानि मायाविनो रक्षांसि च न प्राप्नुवंति ॥

स्व आ दमें सु॒दुघा॒ यस्यं धे॒नुः स्व॒धां पींपाय सु॒भ्वन्नंमत्ति ।

सो अ॒पां नपांदू॒र्जयंन्न॒प्स्व१॒॑न्तर्वंसु॒देयांय विध॒ते वि भांति ॥ ७

स्वे । आ । दमें । सु॒ऽदुघां । यस्यं । धे॒नुः । स्व॒धाम् । पी॒पा॒य॒ । सु॒ऽभु । अन्नंम् । अ॒त्ति॒ ।

सः । अ॒पाम् । नपा॑त् । ऊ॒र्जय॑न् । अ॒प्ऽसु । अ॒न्तः ।
व॒सु॒ऽदेया॑य । वि॒ध॒ते । वि । भा॒ति॒ ॥७

स्वे । आ । दमे । सुऽदुघा। यस्य । धेनुः। स्वधां। पीपाय।
सुऽभु । अन्नं । अत्ति ।

सः । अपां। नपात्।ऊर्जयन्।अप्ऽसु। अंतः। वसुऽदेयाय।
विधते। वि। भाति ॥७॥

योऽपांनपात् स्वे दमे स्वकीये गृहेंऽतरिक्षलक्षण आसीदति । यस्य च धेनुर्माध्यमिका वाक् सुदुघा सुखेन दोग्धव्या भवति । स देवः स्वधां वृष्ट्युदकं पीपाय । वर्धयति ॥ प्यायी वृद्धौ । लिड्यङ्गोश्चेति पीभावः ॥ सुभु सुष्ठु भूतं वृष्टेः सकाशादुत्पन्नं हविर्लक्षणमन्नं चात्ति । भक्षयति । सोऽपांनपात्संज्ञको देवः ऊर्जयन् बलं कुर्वन् अप्स्वंतर्मेघस्थास्वप्सु मध्ये विधते परिचरते यजमानाय वसुदेयाय धनदानार्थं विभाति । विशेषेण दीप्यते ॥

यो अ॒प्स्वा शुचि॑ना॒ दैव्ये॑न ऋ॒तावाज॑स्र उर्वि॒या वि॒भाति॑ ।

व॒या इद॒न्या भुव॑नान्यस्य॒ प्र जा॑यन्ते वी॒रुध॑श्च प्र॒जाभिः᳚ ॥८

यः । अ॒प्ऽसु । आ । शुचि॑ना । दैव्ये॑न । ऋ॒तऽवा॑ ।
अज॑स्रः । उ॒र्वि॒या । वि॒ऽभाति॑ ।

व॒याः । इत् । अ॒न्या । भुव॑नानि । अ॒स्य॒ । प्र । जा॒य॒न्ते॒ ।
वी॒रुधः᳚ । च॒ । प्र॒ऽजाभिः᳚ ॥८

यः । अप्ऽसु। आ। शुचिना। देव्यैन। ऋतऽवा। अजस्रः।
उर्विया। विऽभाति ।

वयाः । इत् । अन्या। भुवनानि । अस्य। प्र। जायते ।
वीरुधः। च । प्रऽजाभिः ॥ ८॥

योऽपांनपादृतावा । ऋतमित्युदकनाम । तद्वान्
सत्यवान्वा अजस्रो नित्यः एकरूपेण सदा वर्तमानः
उर्विया उरुर्विस्तीर्णोऽप्सु मेघस्थासु मध्ये शुचिना शोचकेन
दैव्येन देवसंबंधिना तेजसा आ समंताद्विभाति ।।
विशेषेण प्रकाशते । अस्यापांनपातोऽन्या अन्यानि
भुवनानि सर्वाणि भूतजातानि वया इत शाखा इव ।
वीरुध ओषधयः प्रजाभिः स्वकीयाभिः पुष्पफलादिभिः
सहास्मादेव प्रजायंते ॥

पूर्वोक्ते सारस्वतसवस्यापोनप्त्रीये चरावपां नपादा
हीत्येषानुवाक्या । सूत्रितं च । अपां नप्त्रे चरुमपां नपादा
ह्यस्थादुपस्थं । आ° १२. ६.। इति ॥

अपां नपादा ह्यस्थांदुपस्थं जिह्मानांमूर्ध्वो विद्युतं वसांनः ।

तस्य॒ ज्येष्ठं॑ महि॒मानं॒ वह॑न्ती॒र्हिर॑ण्यवर्णा॒◌ः परि॑ यन्ति य॒ह्वीः ॥९

अ॒पाम् । नपा॑त् । आ । हि । अस्था॑त् । उ॒पऽस्थ॑म् । जि॒ह्मानां॑म् । ऊ॒र्ध्वः । वि॒ऽद्युत॑म् । वसा॑नः ।

तस्य॑ । ज्येष्ठ॑म् । म॒हि॒मान॑म् । वह॑न्तीः । हिर॑ण्यऽवर्णाः । परि॑ । य॒न्ति॒ । य॒ह्वीः ॥९

अपां। नपात्। आ। हि। अस्थात्। उपऽस्थं। जिह्मानां। ऊर्ध्वः। विद्युतं । वसानः।

तस्य । ज्येष्ठं । महिमानं । वहंतीः । हिरण्यऽवर्णाः । परि । यंति । यह्वीः ॥९॥

अपांनपात्संज्ञकोऽग्निरुपस्थमपामुपस्थानमंतरिक्षमा ह्यस्थात् । आस्थितवान् आरूढवान् खलु । किं कुर्वन् । जिह्मानां कुटिलगतीनामपां मध्य ऊर्ध्वः स्वयमूर्ध्वं ज्वलन्

विद्युतं विद्योतमानं मेघं वसान आच्छादयन् । अंतरिक्षमास्थाय वर्षणं कृतवान् । तस्य वर्षितुरपांनपातो ज्येष्ठं प्रशस्यतमं महिमानं माहात्म्यं वहंतीर्वहंत्यः सर्वत्र प्रापयंत्यो यह्वीर्यह्व्यो महत्यो हिरण्यवर्णाः । नदीनामैतत् । हिरण्यवन्निर्मलरूपा नद्यः परियंति । परितो गच्छंति । अपांनप्त्रा महती वृष्टिरस्माकं प्रवाहनायोत्पादितेति कृतज्ञतया तदीयं माहात्म्यं सर्वत्र प्रकटयंत्य इव नद्यः प्रवहंतीत्यर्थः ।।

हिरंण्यरूपः स हिरंण्यसंदृगपां नपात्सेदु हिरंण्यवर्णः ।

हिरण्ययात्परि योनेंर्निषद्यां हिरण्यदा दंदत्यन्नंमस्मै ॥१०

हिरंण्यऽरूपः । सः । हिरंण्यऽसन्दृक् । अपाम् । नपांत् । सः । इत् । ऊं इतिं । हिरंण्यऽवर्णः ।

हि॒र॒ण्ययां॑त् । परिं । योनेः॑ । नि॒ऽसद्यं । हि॒र॒ण्य॒ऽदाः ।
द॒द॒ति॒ । अन्नं॑म् । अ॒स्मै॒ ॥१०

हिरण्यऽरूपः।सः। हिरण्यऽसंदृक्। अपां। नपात्। सः इत्
।ऊं इति। हिरण्यऽवर्णः।

हिरण्ययात्। परि। योनेः । निऽसद्य। हिरण्यऽदाः। ददति ।
अन्नं । अस्मै॥१०॥

सोऽपांनपात् हिरण्यरूपः । रूप्यत इति रूपं शरीरं ।
सुवर्णमयशरीरो हितरमणीयशरीरो वा। तथा हिरण्यसंदृक्
। सम्यक् पश्यंतीति संदृश इंद्रियाणि । सुवर्णमयेंद्रियो
हितरमणीयेंद्रियो वा । सेदु स एवापांनपात् हिरण्यवर्णो
हिरण्यसदृशकांतियुक्तः । एवंभूतः सन्
हिरण्ययात्सुवर्णमयाद्योनेः स्थानात् पर्युपरि
निषद्योपविश्य राजत इति शेषः । अस्मा ईदृग्विधायापां

नपाते हिरण्यदा दक्षिणारूपस्य सुवर्णस्य दातारो यजमाना अन्नं हविर्लक्षणं ददति । प्रयच्छंति ॥ ॥ २३॥

तद॒स्यानीं॑कमु॒त चारु॒ नामां॑पी॒च्यं॑ वर्धते॒ नप्तुं॑र॒पाम् ।

यमि॒न्धतें॑ युव॒तय॒ः सम॒त्था हिरं॑ण्यवर्णं घृ॒तमन्नं॑मस्य ॥ ११

तत् । अ॒स्य॒ । अनीं॑कम् । उ॒त । चारुं॑ । नामं॑ । अ॒पी॒च्यं॑म् । व॒र्ध॒ते॒ । नप्तुः॑ । अ॒पाम् ।

यम् । इ॒न्धतें॑ । यु॒व॒तयः॑ । सम् । इ॒त्था । हिरं॑ण्यऽवर्णम् । घृ॒तम् । अन्नं॑म् । अ॒स्य॒ ॥११

तत् । अस्य । अनीकं । उत। चारु। नाम। अपीच्यं। वर्धते । नप्तुः । अपां।

यं। इंधते । युवतयः । सं। इत्था। हिरण्यवर्णं । घृतं । अन्नं । अस्य ॥११॥

अस्यापांनप्तुर्देवस्यानीकं रश्मिसमूहरूपं शरीरं चारु शोभनं । उत अपि च अस्य नाम संज्ञा च चारु शोभनं न पातयति न विनाशयतीति नपादिति तद्व्युत्पत्तेः । तदुभयमपीच्यं । अंतर्हितनामैतत् । मेघांतर्हितं सद्वर्धते । युवतयः संगमनस्वभावा आपो हिरण्यवर्णं हिरण्यसमानतेजसं यमपांनपातमित्यामुत्रांतरिक्षे समिंधते । सम्यक् दीपयंति । अस्य च देवस्य घृतं क्षरणशीलमुदकमन्नं भक्ष्यं । अबिंधनो ह्यसौ वैद्युतोऽग्निः ।

अ॒स्मै बंहू॒नामंव॒माय॒ सख्यें य॒ज्ञैर्विंधेम॒ नमंसा ह॒विर्भिः ।

सं सा॒नु मा॑र्ज्मि॒ दिधि॑षामि॒ बिल्मै॒र्दधा॒म्यन्नै॒ः परिं वन्द ऋ॒ग्भिः ॥१२

अ॒स्मै । ब॒हू॒नाम् । अ॒व॒माय॑ । सख्ये॑ । य॒ज्ञैः । वि॒धे॒म॒ । नम॑सा । ह॒विःऽभिः॑ ।

सम् । सानु॑ । मार्ज्मि॑ । दिधि॑षामि । बिल्मैः॑ । दधा॑मि । अन्नैः॑ । परि॑ । व॒न्दे॒ । ऋ॒क्ऽभिः ॥१२

अस्मै । बहूनां । अवमाय । सख्ये । यज्ञैः । विधेम । नमसा। हविःऽभिः ।

सं।सानु । मार्ज्मि।दिधिषामि।बिल्मैः। दधामि।अन्नैः। परि। वंदे। ऋक्ऽभिः॥१२॥

अस्मे पुरोवर्तिने बहूनां देवानामवमायाद्याय सख्येऽस्माभिः समानख्यानायापां नपाते यज्ञैर्यागसाधनैर्हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिर्नमसा

नमस्कारेण च विधेम । परिचरेम । अस्यापांनपातः सानु समुच्छ्रितप्रदेशं संमार्ज्मि । सम्यक् शोधयामि अलंकरोमि वा ॥ मृजू शौचालंकारयोः । चादिलोपे विभाषेत्यस्य निघातप्रतिषेधः ॥ दिधिषामि धारयामि च बिल्मैर्भासनैः काष्ठैरेनं ॥ धिष शब्दे । अयं धारणार्थोऽपि । जुहोत्यादित्वात् शपः श्लुः । मिपो व्यत्ययेनाडागमः । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥ दधामि धारयामि चैनं गार्हपत्यादिरूपेणाग्निर्हविर्लक्षणैः । तथा ऋग्भिर्मंत्रैः परिवंदे । परितः स्तौमि ॥

स ई॒ं वृषांजनय॒त्तासु॒ गर्भ॒ं स ई॒ं शिशुंर्धयति॒ तं रिंहन्ति ।

सो अ॒पां नपा॒दनंभिम्लातवर्णो॒ऽन्यस्येंवे॒ह त॒न्वां विवेष ॥
१३

सः । ई॒म् । वृषां । अ॒ज॒न॒य॒त् । तासुं । गर्भंम् । सः । ई॒म् । शिशुः॑ । ध॒य॒ति॒ । तम् । रि॒ह॒न्ति॒ ।

सः । अ॒पाम् । नपा॑त् । अनं॑भिम्लातऽवर्णः । अ॒न्यस्यं॑ऽइव । इ॒ह । त॒न्वा॑ । वि॒वे॒ष॒ ॥१३

सः । ईं। वृषा । अजनयत् । तासु । गर्भं। सः। ईं। शिशुः। धयति । तं । रिहंति।

सः । अपां। नपात् । अनभिम्लातऽवर्णः। अन्यस्यऽइव। इह। तन्वा। विवेष ॥१३॥

स ईं सोऽयमपानपात्संज्ञको देवो वृषा सेक्ता भूत्वा तासु मेघस्थास्वप्सु गर्भमजनयत् । स्वात्मानमेव गर्भरूपेण वर्षणार्थं कृतवानित्यर्थः । गर्भो भूत्वा च स ईं सोऽयं माध्यमिको वैद्युतोऽग्निस्तासां शिशुः पुत्रः सन् धयति । मेघस्थास्ताः पिबति । अबिंधनो ह्यसौ । तं

पुत्रस्थानीयमद्भिरापश्च रिहंति । लिहंति ॥ लिह आस्वादने । कपिलकादित्वाल्लत्वविकल्पः ॥ सोऽयमपांनपात् वृष्ट्या सह भूमौ निपतितोऽनभिम्लातवर्णः । अभितो म्लातो स्नानः क्षीणो वर्णो यस्य तद्विपरीतोऽत्यर्थं दीप्यमानः सन् इहास्मिन लोकेऽन्यस्येव । इवशब्दो ऽवधारणे । अन्यस्य पार्थिवस्यैवाग्नेस्तन्वा शरीरेण काष्ठेंधनलक्षणेन विवेष । व्याप्तो बभूव ॥ विष्लृ व्याप्तौ ॥

अ॒स्मिन्प॒दे प॑र॒मे त॑स्थि॒वांस॑मध्व॒स्मभि॑र्वि॒श्वहा॑ दीदि॒वांस॑म् ।

आपो॒ नप्त्रे॑ घृ॒तमन्नं॒ वह॑न्तीः स्व॒यमत्कै॒ः परि॑ दीयन्ति य॒ह्वीः ॥१४

अ॒स्मिन् । प॒दे । प॒र॒मे । त॒स्थि॒ऽवांस॑म् । अ॒ध्व॒स्मऽभिः॑ ।
वि॒श्वहा॑ । दी॒दि॒ऽवांस॑म् ।

आपः॑ । नप्त्रे॑ । घृ॒तम् । अन्न॑म् । वह॑न्तीः । स्व॒यम् । अत्कैः॑
। परि॑ । दी॒य॒न्ति॒ । य॒ह्वीः ॥१४

अस्मिन् । पदे। परमे। तस्थिऽवांसं । अध्वस्मऽभिः ।
विश्वहा। दीदिऽवांसं।।

आपः। नप्त्रे । घृतं । अन्नं । वहंतीः । स्वयं । अत्कैः ।
परि। दीयंति। यह्वीः ॥१४॥

परम उत्कृष्टेऽस्मिन्पदेंऽतरिक्षलक्षणे स्थाने तस्थिवांसं स्थितवंतमध्वस्मभिर्ध्वसनरहितैस्तेजोभिर्विश्वहा सर्वाण्यहानि दीदिवांसं दीप्यमानमपां नपातं यह्वीर्यह्व्यो महत्य आपः स्वयमात्मनैवात्कैरतनशीलैः सततगंतृभिः स्वकीयैः रूपैः परिदीयंति । परिगच्छंति ॥

दीयतिर्गतिकर्मा । दीङ् क्षये । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ किं कुर्वत्यः ।। नप्त्रे ऽपां नपाते घृतं क्षरणशीलोदकात्मकमन्नं वहंतीर्वहंत्यः ॥

अयांसमग्ने सुक्षितिं जनायायांसमु मघवंद्भ्यः सुवृक्तिम् ।

विश्वं तद्भद्रं यदवंन्ति देवा बृहद्वंदेम विदथें सुवीराः ॥१५

अयांसम् । अग्ने । सुऽक्षितिम् । जनाय । अयांसम् । ऊं इतिं । मघवंत्ऽभ्यः । सुऽवृक्तिम् ।

विश्वंम् । तत् । भद्रम् । यत् । अवंन्ति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथें । सुऽवीराः ॥१५

अयांसं । अग्ने। सुऽक्षितिं । जनाय। अयांसं । ऊं इति । मघवत्ऽभ्यः । सुऽवृक्तिं ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अवंति । देवाः। बृहत् । वदेम।
विदथे। सुऽवीराः ॥१५॥

हे अग्ने सुक्षितिं शोभननिवासं त्वामयांसं । उपागच्छं।
किमर्थं । जनाय । अस्मदीयपुत्रादिजननार्थं । तथा
मघवद्भ्यो हविर्लक्षणधनयुक्तेभ्यो यजमानेभ्यश्च सुवृक्तिं
शोभनावर्जकं त्वद्विषयं स्तोत्रमयांसं । उपागच्छ ॥ यम
उपरमे ॥ अतः कारणाद्यद्भद्रं सर्वे देवा अवंति रक्षंति विश्वं
सर्वं तद्भद्रमस्माकं भवतु । सुवीराः सुपुत्रा वयं विदथे यज्ञे
गृहे वा बृहत् प्रौढं स्तोत्रं वदेम । उच्चारयाम ॥ ॥ २४॥

टिप्पणी

निदाघमासातिगमे जन्म मध्ये भवत्यपाम् ।

नप्तारमाह तेनैनम् ऋषिर्गृत्समद स्तुवन् ।।बृहद्देवता २.५५ ।।

द्र. ऋ. १०.३०

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.३५&oldid=275743" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.३६

ऋग्वेदः - मण्डल २		
← सूक्तं २.३५	सूक्तं २.३६ गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः	सूक्तं २.३७ →

दे. ऋतुदेवताः - १ इन्द्रो मधुश्च, २ मरुतो माधवश्च, ३ त्वष्टा शुक्रश्च, ४ अग्निः शुचिश्च, ५ इन्द्रो नभश्च, ६ मित्रावरुणौ नभस्यश्च। जगती

तुभ्यं हिन्वानो वसिष्ट गा अपोऽधुक्षन्सीमविभिरद्रिभिर्नरः ।

पिबेन्द्र स्वाहा प्रहुतं वषट्कृतं होत्रादा सोमं प्रथमो य ईशिषे ॥१॥

यज्ञैः सम्मिश्लाः पृषतीभिरृष्टिभिर्यामञ्छुभ्रासो अञ्जिषु प्रिया उत ।

आसद्या बर्हिर्भरतस्य सूनवः पोत्रादा सोमं पिबता दिवो नरः ॥२॥

अमेव नः सुहवा आ हि गन्तन नि बर्हिषि सदतना रणिष्टन ।

अथा मन्दस्व जुजुषाणो अन्धसस्त्वष्टर्देवेभिर्जनिभिः सुमद्गणः ॥३॥

आ वक्षि देवाँ इह विप्र यक्षि चोशन्होतर्नि षदा योनिषु त्रिषु ।

प्रति वीहि प्रस्थितं सोम्यं मधु पिबाग्नीध्रात्तव भागस्य तृप्णुहि ॥४॥

एष स्य ते तन्वो नृम्णवर्धनः सह ओजः प्रदिवि बाह्वोर्हितः ।

तुभ्यं सुतो मघवन्तुभ्यमाभृतस्त्वमस्य ब्राह्मणादा तृपत्पिब ॥५॥

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे सत्तो होता निविदः पूर्व्या अनु ।

अच्छा राजाना नम एत्यावृतं प्रशास्त्रादा पिबतं सोम्यं मधु ॥६॥

सायणभाष्यम्

' तुभ्यम् ' इति षड्टचं चतुर्थं सूक्तं गार्त्समदं जागतम् । प्रथमाया इन्द्रो मधुश्च देवता । द्वितीयाया मरुतो माधवश्च । तृतीयायास्त्वष्टा शुक्रश्च । चतुर्थ्या अग्निः शुचिश्च । पञ्चम्या इन्द्रो नभश्च । षष्ठ्या मित्रावरुणौ नभस्यश्च । तथा चानुक्रान्तं- तुभ्यं षड्टतव्यं तु जागतं तु ' इति । दशरात्रे षष्ठेऽहनि ऋतुयाजेषु ऋक्शिरस्कैः प्रैषैः प्रेषितव्यं यष्टव्यं च । तत्राद्यानां षण्णां प्रैषाणामुपरिष्टाद्देवताः षड्टचोऽहोरात्रादिभिः क्रमेणावपनीयाः । तथा च सूत्रितम्- ' उपरिष्टात्त्वृच ऋतुयाजानाम् ' इत्युपक्रम्य ' तुभ्यं हिन्वानो वसिष्ट गा अप इति द्वादश ' (आश्व. श्रौ. ८.१) इत्यन्तेन ।।

तुभ्यं हिन्वा॒नो व॑सिष्ट॒ गा अ॒पोऽधु॑क्षन्सी॒मवि॑भि॒रद्रि॑भि॒र्नरः॑ ।

पिबेंन्द्र स्वाहा प्रहुंतं वषंट्कृतं होत्रादा सोमं प्रथमो य ईशिंषे ॥१

तुभ्यंम् । हिन्वानः । वसिष्ट । गाः । अपः । अधुंक्षन् । सीम् । अविंऽभिः । अद्रिंऽभिः । नरः ।

पिबं । इन्द्र । स्वाहां । प्रऽहुंतम् । वषंट्ऽकृतम् । होत्रात् । आ । सोमंम् । प्रथमः । यः । ईशिंषे ॥१

तुभ्यं । हिन्वानः । वसिष्ट। गाः। अपः। अधुक्षन्। सीं। अविऽभिः । अद्रिऽभिः । नरः।

पिब। इंद्रः। स्वाहा। प्रऽहुतं। वषट्ऽकृतं । होत्रात्।आ। सोमं। प्रथमः। यः । ईशिषे॥१॥

हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थं हिन्वानः प्रेर्यमाणः सोमो गा गोविकाराणि दधिपयःप्रभृतीनि श्रपणद्रव्याणि वसतीवर्याख्या अपश्च वसिष्ट । वस्ते । आच्छादयति । तैः

संयुज्यत इत्यर्थः । नरो यज्ञस्य नेतारोऽध्वर्यवश्च सीमेनं सोममविभिरवेर्वालमयैर्दशापवित्रैरद्रिभिर्ग्रावभिश्चाधुक्षन्। अक्षारयन्। ग्रावभिरभिषुत्य दशापवित्रेण पुनंतीत्यर्थः । हे इंद्र यस्त्वमीशिषे । सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि त्वं प्रथमोऽन्येभ्यो देवेभ्यः पूर्वभावी सन् स्वाहा स्वाहाकारेण प्रहुतं प्रकर्षेणाग्नौ क्षिप्तं वषट्कृतं वषट्कारेण च त्यक्तं तं सोमं होत्राद्धोतुर्यागादा समंतात्पिब ।

य॒ज्ञैः सम्मिं॑श्ला॒ः पृषं॑तीभिॠ॒ष्टिभि॒र्यामं॒ञ्छु॒भ्रासों अ॒ञ्जिषुं प्रि॒या उ॒त ।

आ॒सद्यां ब॒र्हिर्भरतस्य सूनवः पो॒त्रादा सोमं पिबता दिवो नरः ॥२

य॒ज्ञैः । सम्ऽमिं॑श्लाः । पृषं॑तीभिः । ॠ॒ष्टिऽभिः॑ । यामं॑न् । शु॒भ्रास॑ः । अ॒ञ्जिषुं । प्रि॒याः । उ॒त ।

आ॒ऽसद्यं । ब॒र्हिः । भ॒र॒त॒स्य॒ । सू॒न॒वः॒ । पो॒त्रात् । आ ।
सोमंम् । पि॒ब॒त॒ । दि॒वः॒ । न॒रः॒ ॥२

यज्ञैः।संऽमिश्लाः। पृषतीभिः। ऋष्टिऽभिः। यामंन्।
शुभ्रासः। अंजिषु । प्रियाः।उत।

आऽसद्य । बर्हिः। भरतस्य । सूनवः। पोत्रात्। आ। सोमं।
पिबत। दिवः। नरः ॥२॥

हे मरुतो यज्ञैर्यागैः संमिश्लाः संयुक्ताः पृषतीभिः स्ववाहनभूताभिः पृषद्वतीभिर्वडवाभिर्युक्ते यामन् यामनि गमनसाधने रथेऽवस्थिता ऋष्टिभिः स्वकीयैरायुधैः शुभ्रासः शुभ्राः शोभमानाः । उतशब्दश्चार्थे।
अंजिष्वाभरणेषु प्रियाश्च हे भरतस्य सूनवः सर्वस्य जगतो भर्तू रुद्रस्य पुत्रा दिवो नरो दिवोंऽतरिक्षस्य नेतारः एवंभूता हे मरुतः ते यूयं बर्हिरास्तीर्णे बर्हिष्यासद्योपविश्य पोत्रात् पोतुर्यागात् सोममापिबत ॥

तृतीयसवनेऽमेव न इत्येषा नेष्टुः प्रस्थितयाज्या च । तथा च सूत्रितं । अमेव नः सुहवा आ हि गंतनें33द्राविष्णू पिबतं मध्वो अस्य । आ° ५. ५.। इति ॥

अ॒मेवं नः सुहवा॒ आ हि गन्तंन॒ नि ब॒र्हिषिं सदतना॒ रणिंष्टन ।

अथां मन्दस्व जुजुषा॒णो अन्धंस॒स्त्वष्टंर्दे॒वेभि॒र्जनिंभिः सु॒मद्गंणः ॥३

अ॒माऽइंव । न॒ः । सु॒ऽह॒वा॒ः । आ । हि । गन्तंन । नि । ब॒र्हिषिं । स॒द॒त॒न॒ । रणिंष्टन ।

अथं । म॒न्द॒स्व॒ । जु॒जु॒षा॒णः । अन्धंसः । त्वष्टः । दे॒वेभिः । जनिंऽभिः । सु॒मत्ऽगंणः ॥३

अमाऽइव। नः। सुऽहवाः । आ । हि। गंतन। नि। बर्हिषि । सदतन। रणिष्टन।।

अथ। मंदस्व। जुजुषाणः । अंधसः। त्वष्टः। देवेभिः । जनिऽभिः। सुमत्ऽगणः ॥३॥

इवशब्दोऽवधारणे । हे सुहवाः शोभनाह्वानास्त्वष्टृप्रभृतयो नोऽस्मान् अमेव सहैवागंतन । आगच्छत ॥ गमेश्छांदसः शपो लुक् । तप्तनप्तनथनाश्चेति तनबादेशः । हिशब्दः पूरणः ॥ आगत्य च बर्हिषि वेद्यामास्तीर्णे निषदतन । निषण्णा भवत ॥ सदेश्छांदसः सीदादेशाभावः ॥ उपविश्य च रणिष्टन। रमध्वं ॥ रण शब्दार्थः । अत्र क्रीडायां वर्तते धातूनामनेकार्थत्वात् । अस्माच्छांदसो लुङ् । पूर्ववत्तनबादेशः ॥ अथानंतरं हे त्वष्टः देवेभिरन्यैर्देवैर्जनिभिर्देवपत्नीभिश्च सुमद्गणः शोभनगणस्त्वमंधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य ॥ द्वितीयार्थे

षष्ठी ॥ सोमलक्षणमन्नं जुजुषाणः सेवमानो मंदस्व । तृप्तो भव ॥

आ वंक्षि दे॒वाँ इ॒ह विंप्र॒ यक्षिं चो॒शन्होंत॒र्नि षंदा॒ योनिंषु त्रि॒षु ।

प्रतिं वीहि॒ प्रस्थिंतं सो॒म्यं मधु॒ पिबाग्नींध्रा॒त्तवं भा॒गस्यं तृप्णुहि ॥४

आ । व॒क्षि॒ । दे॒वान् । इ॒ह । वि॒प्र॒ । यक्षिं । च॒ । उ॒शन् । हो॒तः॒ । नि । स॒द॒ । योनिंषु । त्रि॒षु ।

प्रतिं । वी॒हि॒ । प्रऽस्थिंतम् । सो॒म्यम् । मधुं । पिबं । आग्नींध्रात् । तवं । भा॒गस्यं । तृ॒प्णु॒हि॒ ॥४

आ। वक्षि। देवान्। इह। विप्र। यक्षि। च । उशन्। होतः। नि। सद। योनिषु। त्रिषु ।

प्रति। वीहि। प्रऽस्थितं। सोम्यं। मधु।पिब। आग्नीध्रात्। तव।भागस्य। तृप्णुहि ॥४॥

हे विप्र मेधाविन्नग्ने देवान् यष्टव्यानिंद्रादीनावक्षि । आवह । यक्षि च । तान्यज च । हे होतर्देवानामाह्वातस्त्वं चोशन्नस्मदीयं कामयमानः सन् त्रिषु योनिषु स्थानेषु गार्हपत्यादिलक्षणेषु निषद । उपविश । उपविश्य च प्रस्थितं होमार्थमुत्तरवेदिं प्रत्यानीतं सोम्यं सोममयं मधु प्रतिवीहि । प्रतिकामयस्व । कामयित्वा चाग्नीध्रादग्नीध्रयागात्सोमं पिब । पीत्वा च तव भागस्य त्वदीयेन भागेन तृप्णुहि । तृप्तो भव ॥

ए॒ष स्य ते॑ त॒न्वो॑ नृम्ण॒वर्ध॑न॒ः सह॒ ओज॑ः प्र॒दिवि॑ बा॒ह्वोर्हि॒तः ।

तुभ्यं सुतो मंघवन्तुभ्यमाभृंतस्त्वमंस्य ब्राह्मंणादा तृपत्पिंब ॥५

एषः । स्यः । ते । तन्वः । नृम्णऽवर्धनः । सहः । ओजः । प्रऽदिविं । बाह्वोः । हितः ।

तुभ्यंम् । सुतः । मघऽवन् । तुभ्यंम् । आऽभृंतः । त्वम् । अस्य । ब्राह्मंणात् । आ । तृपत् । पिब ॥५

एषः । स्यः । ते। तन्वः । नृम्णऽवर्धनः । सहः। ओजः । प्रऽदिवि। बाह्वोः । हितः।

तुभ्यं । सुतः।मघवन् । तुभ्यं। आऽभृतः। त्वं । अस्य। ब्राह्मणात्।आ। तृपत्।पिब ॥५॥

हे इंद्र स्यः स एष सोमस्ते तव तन्वः शरीरस्य नृम्णवर्धनः । बलस्य वर्धकः । तुभ्यं सुत इत्युत्तरत्र संबन्धः । येन सोमेन प्रदिवि पुराणे त्वयि बाह्वोर्हस्तयोः सहः

परेषामभिभवनलक्षणं सामर्थ्यमोजस्तत्कारणभूतं बलं च हितः । निहितं भवति ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ हे मघवन् धनवन्निंद्र तुभ्यं त्वदर्थं तादृशः सोमः सुतोऽध्वर्युभिरभिषुतः । तुभ्यं होतुमाभृतः । उत्तरवेद्यां प्रत्याहृतश्च । अस्येमं सोमं ब्राह्मणात् ब्राह्मणाच्छंसिनो यागात्तृपत् तृप्यंस्त्वमापिब । आभिमुख्येन पिब ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वादस्येति चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे सत्तो होतां निविदः पूर्व्या अनुं ।

अच्छा राजाना नमं एत्यावृतं प्रशास्त्रादा पिंबतं सोम्यं मधुं ॥६

जुषेथांम् । यज्ञम् । बोधंतम् । हवंस्य । मे । सत्तः । होतां । निऽविदः । पूर्व्याः । अनुं ।

अच्छं । राजांना । नमः । एति । आऽवृतंम् । प्रऽशास्त्रात् । आ । पिबतम् । सोम्यम् । मधुं ॥६

जुषेथां। यज्ञं। बोधतं । हवंस्य । मे। सत्तः । होता। निऽविदः। पूर्व्याः । अनु ।

अच्छ। राजाना। नमः। एति। आऽवृतं । प्रऽशास्त्रात्। आ। पिबतं। सोम्यं मधु ॥६॥

हे मित्रावरुणौ मदीयमिमं यज्ञं जुषेथां । सेवेथां । मे मम हवस्य हवमाह्वानम् ॥ पूर्ववत्कर्मणि षष्ठी ॥ बोधतं । अवगच्छतं । तथा सत्तो निषण्णोऽस्मदीयो होता पूर्व्याश्चिरंतनीर्निविदः ॥ वाङ्नामैतत् ॥ शस्त्रलक्षणा वाचोऽनु शंसतीति शेषः । उद्गातृभिः कृतस्य

स्तोत्रस्यानुगुण्येनाज्यादीनि शस्त्राणि शंसतीत्यर्थः । अपि च नमः सोमलक्षणमन्नमावृतमृत्विग्भिर्वेष्टितं राजाना राजमानौ युवामच्छाभिमुख्येनैति । गच्छति प्राप्नोति । तादृशं सोम्यं सोममयं मधु मादकं हविः प्रशास्त्रात् प्रशास्तुर्यागादापिबतं । आभिमुख्येन पिबतं ॥ ॥२५॥

टिप्पणी

<u>ऋतुशब्दोपरि पौराणिकसंदर्भाः</u>

<u>ऋतुशब्दोपरि टिप्पणी</u>

अस्मिन् सूक्ते षड्भ्यः ऋतुभ्यः केवलं प्रथमानां त्रीणामेव उल्लेखमस्ति। एकस्मिन् ऋतौ द्वौ मासौ भवतः। कथनमस्ति यत् एकः मासः कारणं अस्ति,

द्वितीयः कार्यं। एवंरूपेण मधुमासेन येषां बीजानां रोपणं माधवमासे भवति, तदनुसारेण क्रिया भवति। ये मासाः क्रियारूपाः सन्ति, तेषु षट्पदीरूपाणां बीजानां अन्वेषणं कर्तुं शक्यन्ते। कथनमस्ति - विष्णुरेकादशी गीता तुलसी विप्र धेनवः॥ असारे दुर्गसंसारे षट्पदी मुक्तिदायिनी। - गरुड २.२.२२-२४। माधवमासे तुलस्याः महत्त्वं पद्मपुराणे ५.९८ कथितमस्ति। कथनमस्ति यत् ये सूर्यस्य रश्मयः सन्ति, ते सूर्यस्य पदाः सन्ति, तेभ्यः सर्वे प्राणिनः पादं लभन्ते। व्यवहारे, या घटना अस्मान् स्थायीरूपेण छादयति, रूपान्तरितं करोति, तत् तस्याः पदमस्ति - साधुजनस्य कोपि उपदेशः पदं भवितुं शक्यते। षट्पदानां सकृदालंभनं संभवं नास्ति। एकैकानां पदानां अवगमनं संभवं अस्ति।

प्रवर्ग्य-उपसदइष्टीनां मध्ये अग्निचयनकृत्यसम्पादनं भवति। प्रथमा चितिः वसन्तः भवति, तदोपरि ग्रीष्मादि। सर्वोपरि पञ्चमी चितिः हेमन्तः भवति। प्रथमायां चित्यां उख्याग्नेः स्थापना भवति। या विकसितरूपे उषा अस्ति, तस्याः अविकसितरूपं उखा भवति। उषा ऋतूनां पत्नी भवति। उख्याग्नेः स्थापनात्पूर्वं तस्याः शोधनाय
आरुणकेतुकाग्निचयनं भवति।

२.३६.१

वषट्कारोपरि वैदिकसंदर्भाः

षट्पदी उपरि टिप्पणी

होता उपरि टिप्पणी

वसन्तर्तोः कार्यं स्थूलद्रव्येषु प्राणानां प्रतिष्ठा अस्ति। सोमयागे सुत्यादिवसे होता ऋत्विक् प्रातरनुवाकसंज्ञकस्य कृत्यस्य कर्ता भवति। अस्मिन् कृत्ये रात्रेः चतुर्थप्रहरे, यस्मिन् काले कोपि पक्षीरपि कलरवं न करोति, तस्मिन् काले वाचं शृणोति। अस्याः वाचः उद्गमं अत्यन्तसूक्ष्मस्तरेषु अस्ति। होतुः किं कार्यमस्ति। स्थूलद्रव्यानां या अत्यन्तसूक्ष्मा वाक् अस्ति, तस्याः देवेभ्यः साकं सम्बन्धनम्। संगीतशास्त्रे स्थूलस्तराणां तालसंज्ञका या वाक् अस्ति, तस्याः जननं अवनद्धवाद्योभिः क्रियन्ते, अयं श्रीमती विमला मुसलगाँवकरस्य मतमस्ति।

पुराणेषु वसन्तर्तुः गुह्यतमा अस्ति। व्रजक्षेत्रे सर्वदैव वसन्तर्तोः वासं भवति। ब्राह्मणग्रन्थेषु उल्लेखमस्ति यत् सूर्यस्य उदयः वसन्तर्तोः प्रतीकमस्ति। अनुमानं

अस्ति यत् कृष्णस्य बाललीलावर्णने कालियनागदमनस्य पूर्वं या लीला अस्ति, उदाहरणार्थं - शकटासुरवधः, पूतनावधः, गर्दभासुर एवं प्रलम्बासुरवधादि, तत्सर्वं वसन्तर्तुना सह सम्बद्धमस्ति।

२.३६.२

पोताशब्दोपरि वैदिकसंदर्भाः

वसन्तोपरि संक्षिप्तटिप्पणी

प्रथमायां ऋचि होताऋत्विजस्य उल्लेखमस्ति, द्वितीयायां पोतुः। होता ऋत्विक् आज्यशस्त्रस्य शंसनं करोति, पोता? प्रउगशस्त्रस्य। आत्मा आज्यं भवति, प्राणः प्रउगम्। पोताऋत्विजस्य कार्यं

पापानां अपचितिकरणं अस्ति। द्र. प्रउग उपरि संदर्भाः ।

२.३६.३

त्वष्टा

त्वष्टा उपरि टिप्पणी

अय प्रतीयते यत् पृष्ठ्यषडहसंज्ञकसोमयागे यः वैरूपसंज्ञकः तृतीयमहः अस्ति, तदत्र उपलक्षितं भवति। त्वष्टुः कार्यं या ऊर्जा विरूपा अस्ति, तां

रूपप्रदानमस्ति। पुराणेषु त्वष्ट्रा सूर्यस्य रूपस्य तक्षणस्य कथा प्रसिद्धमस्ति। स्थूलस्तरे काम-क्रोधादीनां उर्जा विरूपा भवति।

शतपथब्राह्मण ८.१.१.८ अनुसारेण वसन्तर्तुः प्राणेन सम्बद्धमस्ति, ग्रीष्मः मनसा, वर्षा चक्षुषा।

२.३६.४

आग्नीध्रोपरि टिप्पणी

Dr. Fatah Singh

अस्यां ऋचि देवानां वक्षणस्य - यक्षणस्य उल्लेखमस्ति। डा. फतहसिंहः कथयति स्म यत् वक्षणशब्दस्य सम्यक् व्याख्या आंग्लभाषायाः वैक्सिंग - वेनिंग शब्दाभ्यां भवितुं शक्यते। आग्नीध्रऋत्विजस्य प्रकृतिरपि वक्षण-यक्षणप्रकारस्य अस्ति।

शतपथब्राह्मणस्य ११.२.७.[३२] अयं कथनं महत्त्वपूर्णमस्ति - वसन्त आग्नीध्रस्तस्माद्वसन्ते दावाश्चरन्ति तद्ध्यग्निरूपं ग्रीष्मोऽध्वर्युस्तप्त इव वै ग्रीष्मस्तप्तमिवाध्वर्युर्निष्क्रामति वर्षा उद्गाता तस्माद्यदा बलवद्वर्षति साम्न इवोपब्दिः क्रियते....। अस्य कथनस्य संगतिः वर्तमान संदर्भेण सह अन्वेषणीयमस्ति।

वर्तमानसंदर्भे आग्नीध्रस्य उल्लेखं ग्रीष्मस्य शुचिसंज्ञके मासे अस्ति। वायुपुराणे २.२.१३ आग्नीध्रस्य पाठान्तरं ग्रीष्मः उपलब्धं भवति।

२.३६.५

ब्राह्मणाच्छंसी ऋत्विजोपरि टिप्पणी

अस्यां ऋचि सह - ओजः लक्षणं पृष्ठ्यषडहसंज्ञके सोमयागे वैराजसंज्ञकस्य चतुर्थअह्नः लक्षणं भवति। ब्राह्मणाच्छंसी ऋत्विजस्य संदर्भे अपि ओजः, ओ - तः, ओंकारतः जननस्य उल्लेखं भवति। वैराजअह्नःपूर्व तृतीयाह्नः संज्ञा वैरूपमस्ति - विरूपं, विकृतरूपम्। अयं प्रतीयते यत् चतुर्थे अह्नि सह शब्देन सममित्याः नवीनं उदयमस्ति। ब्राह्मणाच्छंसी ऋत्विक् ऋषभरूपे वीर्यस्य सेकं

करोति। कस्मिन्। या प्रकृति वीर्यतः रिक्ता, विरला अस्ति।

२.३६.६

<u>मैत्रावरुणोपरि संक्षिप्त टिप्पणी एवं संदर्भाः</u>

भागवतपुराणे कथनमस्ति - ईश्वरे तदधीनेषु बालिशेषु द्विषत्सु च । प्रेममैत्रीकृपोपेक्षा यः करोति स मध्यमः ॥<u>११.२. ४६</u> । एतेभ्यः यः बालिशः-कृपा लक्षणमस्ति, तस्य सम्बन्धः ब्राह्मणाच्छंसी ऋत्विजेन सह अस्ति। यः द्विषत्सु - उपेक्षा लक्षणमस्ति, तस्य सम्बन्धः मैत्रावरुणऋत्विजेन सह अस्ति, अयं प्रतीयते। ब्राह्मणाच्छंसी ऋत्विजस्य कृपा तदैव भविष्यति, वर्षा तदैव भविष्यति यदा वर्षणहेतु मण्डूकसदृशा अभीप्सा भविष्यति। किन्तु ये अज्ञानी जनाः सन्ति, ते वृष्टिं न

जानन्ति। यदि केनापि कारणेन वृष्टिः भवति, तदा तेषु जनेषु वृष्टिं प्रति द्वेषः अस्ति। अस्यां स्थित्यां मैत्रावरुणः केन प्रकारेण सहायकः भवितुं शक्यते। अगस्त्यः मैत्रावरुणस्य अवतारः अस्ति। यत्र जलस्य अनावश्यकं संचयं अस्ति, तस्य शोषणस्य विद्या अगस्त्यः जानाति। वरुणः दुरिष्टस्य क्षयं करोति।

मैत्रावरुणऋत्विजाय वशा गवाः आलभनं भवति। वशा अर्थात् कामानां या वृष्टिः अथवा वीर्यसेचनं भवति, तत् वशा गौः स्वयोन्यां न धारयति, तस्य पोषणं न करोति। गौतमबुद्ध विषये प्रसिद्धमस्ति यत् यस्यां रात्रौ स्वप्नाः अपि प्रकटिताः नाभूवन्, सा रात्रिः मोक्षस्य रात्रिः आसीत्।

प्रशास्ता शब्दस्य प्रयोगः सामान्य रूपेण मैत्रावरुणऋत्विजोः आह्वानाय भवति। प्रशास्ता

अर्थात् विशिष्टरूपेण ज्ञानदाता। सामान्यरूपेण द्वेषस्य सह अच्छावाक् ऋत्विजस्य सम्बद्धता भवति, अयं अनुमानं अस्ति।

मण्डल २

सूक्तं २.२२

ऋग्वेदः सूक्तं २.३७

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.३६
सूक्तं २.३७
गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः
सूक्तं २.३८ →

दे. ऋतुदेवताः १-४ द्रविणोदा ऋतवश्च, ५ अश्विनौ ऋतवश्च, ६ अग्निः ऋतुश्च। जगती

मन्दस्व होत्रादनु जोषमन्धसोऽध्वर्यवः स पूर्णां वष्ट्यासिचम् ।

तस्मा एतं भरत तद्वशो ददिर्होत्रात्सोमं द्रविणोदः पिब ऋतुभिः ॥१॥

यमु पूर्वमहुवे तमिदं हुवे सेदु हव्यो ददिर्यो नाम पत्यते ।

अध्वर्युभिः प्रस्थितं सोम्यं मधु पोत्रात्सोमं द्रविणोदः पिब ऋतुभिः ॥२॥

मेद्यन्तु ते वह्नयो येभिरीयसेऽरिषण्यन्वीळयस्वा वनस्पते ।

आयूया धृष्णो अभिगूर्या त्वं नेष्ट्रात्सोमं द्रविणोदः पिब ऋतुभिः ॥३॥

अपाद्धोत्रादुत पोत्रादमत्तोत नेष्ट्रादजुषत प्रयो हितम् ।

तुरीयं पात्रममृक्तममर्त्यं द्रविणोदाः पिबतु द्राविणोदसः ॥४॥

अर्वाञ्चमद्य यय्यं नृवाहणं रथं युञ्जाथामिह वां विमोचनम् ।

पृङ्क्तं हवींषि मधुना हि कं गतमथा सोमं पिबतं वाजिनीवसू ॥५॥

जोष्यग्ने समिधं जोष्याहुतिं जोषि ब्रह्म जन्यं जोषि सुष्टुतिम् ।

विश्वेभिर्विश्वाँ ऋतुना वसो मह उशन्देवाँ उशतः पायया हविः ॥६॥

सायणभाष्यम्

।। श्रीगणेशाय नमः ।।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ।।

अथ द्वितीयाष्टकस्याष्टमोऽध्याय आरभ्यते ।

द्वितीयमण्डलस्य चतुर्थानुवाके ' मन्दस्व ' इति षडृचं पञ्चमं सूक्तं गार्त्समदम् । ' मन्दस्व ' इत्यनुक्रान्तम् । पूर्वत्र ' ऋतव्यं तु जागतं तु ' इति तुशब्दप्रयोगादिदमपि जागतमृतव्यम् । तत्राद्याश्चतस्त्र ऋचो द्रविणोदोदेवताकाः पञ्चम्याश्विनी षष्ठ्याग्नेयी । दशरात्रे षष्ठेऽहनि ऋतुयाजेषु प्रैषानृक्शिरस्कान् कृत्वा तैः प्रैषैः प्रेषितव्यं यष्टव्यं च । तत्र सप्तमादीनां प्रैषाणामुपरिष्टात् ' मन्दस्व ' इत्याद्याः षडृचः क्रमेण प्रक्षेपणीयाः । सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतम् ।।

मन्द॑स्व हो॒त्राद॑नु॒ जोष॒मन्ध॒सोऽध्व॑र्यव॒ः स पू॒र्णां व॑ष्ट्या॒सिच॑म् ।

तस्मा॑ ए॒तं भ॑रत तद्व॒शो द॒दिर्हो॒त्रात्सोमं॑ द्रविणोद॒ः पिब॑ ऋ॒तुभि॑ः ॥१

मन्दं॑स्व । हो॒त्रात् । अनु॑ । जोषं॑म् । अन्धं॑सः । अध्वं॑र्यवः । सः । पू॒र्णाम् । व॒ष्टि॒ । आ॒ऽसिचं॑म् ।

तस्मै॑ । ए॒तम् । भ॒र॒त॒ । त॒त्ऽव॒शः । द॒दिः । हो॒त्रात् । सोमं॑म् । द्र॒वि॒णः॒ऽद॒ः । पिब॑ । ऋ॒तुऽभि॑ः ॥१

मंदस्व । होत्रात् । अनु। जोषं। अंधसः। अध्वर्यवः। सः। पूर्णां । वष्टि । आऽसिचं।

तस्मै। एतं।भरत। तत्ऽवशः। ददिः।होत्रात्। सोमं। द्रविणःऽदः। पिब। ऋतुऽभिः॥१॥

हे द्रविणोदो द्रविणसो धनस्य दातरेतन्नामक देव अंधसो देवानामन्नरूपस्य सोमस्य सोमेन होत्रात् होतृकर्तृकाद्यागादनु जोषं प्रीतिमनु मंदस्व । हे अध्वर्यवः

स द्रविणोदाः पूर्णां संपूर्णामासिचं सिच्यमानामाहुतिं वष्टि । कामयते । अतस्तस्मै द्रविणोदसेऽग्नये एतं सोमं भरत । प्रापयत । तद्वशस्तत्कामो द्रविणोदा ददिर्दाता युष्माकमभीष्टफलस्य दाता भवतीति शेषः। किंच हे द्रविणोदो होत्रात् होतुर्यागात् ऋतुभिरिषमासाभिमानिभिर्ऋतुदेवैः सह सोमं पिब ॥

यमु॒ पूर्व॒महु॑वे॒ तमि॒दं हु॑वे॒ सेदु॒ हव्यो॑ द॒दिर्यो नाम॒ पत्य॑ते ।

अ॒ध्व॒र्युभि॒ः प्रस्थि॑तं सो॒म्यं मधु॑ पो॒त्रात्सोमं॑ द्रविणोद॒ः पिब॑ ऋ॒तुभिः॑ ॥२

यम् । ऊ॒ इति॑ । पूर्व॑म् । अहु॑वे । तम् । इ॒दम् । हु॒वे॒ । सः । इत् । ऊ॒ इति॑ । हव्यः॑ । द॒दिः । यः । नाम॑ । पत्य॑ते ।

अ॒ध्व॒र्युऽभिः॑ । प्रऽस्थि॑तम् । सो॒म्यम् । मधु॑ । पो॒त्रात् । सोम॑म् । द्र॒वि॒ण॒ःऽद॒ः । पिब॑ । ऋ॒तुऽभिः॑ ॥२

यं।ऊं इति। पूर्वं।अहुवे। तं। इदं। हुवे। सः । इत्। ऊं इति। हव्यः। ददिः। यः। नाम। पत्यते।

अध्वर्युऽभिः। प्रऽस्थितं। सोम्यं मधु।पोत्रात्।सोम। द्रविणःऽदः।पिब।ऋतुऽभिः॥२॥

हे द्रविणोदो यमु यं त्वामेव पूर्वं होतृकर्तृके सोमयागेऽहुवे । आहूतवानस्मि इदं संप्रति तं तमेव पोतृकर्तृके सोमयागे हुवे । आह्वयामि। सेत् स एव द्रविणोदा हव्यो ह्वातव्यः ॥ उ इति पूरणे ॥ ददिरभीष्टफलस्य दाता यो नाम यः खलु पत्यते देवतात्वेनेष्टे तस्मै द्रविणोदसे सोम्यं सोमात्मकं मध्वध्वर्युभिः प्रस्थितं प्रणीतमासीत् । हे द्रविणोदः पोत्रात् पोतुर्यागादृतुभिरूर्जसंज्ञकैः सह सोमं पिब ।।

मेद्यंन्तु ते वह्नंयो येभिरीयसेऽरिंषण्यन्वीळयस्वा वनस्पते ।

आयूयां धृष्णो अभिगूर्या त्वं नेष्ट्रात्सोमं द्रविणोदः पिबं ऋतुभिः ॥३

मेद्यंन्तु । ते । वह्नंयः । येभिः । ईयंसे । अरिंषण्यन् । वीळयस्व । वनस्पते ।

आऽयूयं । धृष्णो इतिं । अभिऽगूर्य । त्वम् । नेष्ट्रात् । सोमंम् । द्रविणःऽदः । पिबं । ऋतुऽभिः ॥३

मेद्यंतु । ते। वह्नयः। येभिः । ईयसे । अरिषण्यन्। वीळयस्व । वनस्पते ।

आऽयूय ।धृष्णो इति। अभिऽगूर्य। त्वं ।नेष्ट्रात्। सोमं। द्रविणःऽदः।पिब। ऋतुऽभिः॥३॥

हे द्रविणोदो येभिर्यैर्वाहैरीयसे प्राप्नोषि ॥ ते तव वह्नयो वोढार इति यास्केनोक्तत्वात् । नि० ८. ३. ॥ ते मेद्यंतु । तृप्यंतु । हे वनस्पते वनानां पते अरिषण्यन् अहिंसन वीळयस्व । दृढीभव। हे धृष्णो धर्षक त्वमायूयागत्य अभिगूर्योद्यम्य नेष्ट्रात् नेष्टुर्यागादृतुभिः सहःसंज्ञकैः सह सोमं पिब ॥

अपांद्धो॒त्रादु॒त पो॒त्रादंमत्तो॒त ने॒ष्ट्रादंजुषत॒ प्रयों हि॒तम् ।

तु॒रीय॒ं पात्र॒ममृंक्त॒ममंर्त्यं द्रविणो॒दाः पिंबतु द्राविणोद॒सः ॥ ४

अपांत् । हो॒त्रात् । उ॒त । पो॒त्रात् । अ॒म॒त्त॒ । उ॒त । ने॒ष्ट्रात् । अ॒जु॒ष॒त॒ । प्रयः॑ । हि॒तम् ।

तु॒रीयं॑म् । पात्रं॑म् । अमृं॑क्तम् । अमं॑र्त्यम् । द्र॒वि॒ण॒ःऽदाः ।
पि॒ब॒तु॒ । द्रा॒वि॒ण॒ःऽद॒सः ॥४

अपात् । होत्रात् । उत। पोत्रात् । अमत्त। उत। नेष्ट्रात् ।
अजुषत। प्रयः । हितं ।

तुरीयं । पात्रं। अमृक्तं। अमर्त्यं । द्रविणःऽदाः । पिबतु ।
द्राविणःऽदसः ॥४॥

अच्छावाकस्येयं । यो द्रविणोदा होत्राद्धोतुयागात्
सोममपात् पीतवान् उत किंच पोत्रात्पोतुर्यागादमत्त सोमं
पीत्वामाद्यत् । उत अपि च नेष्ट्रात नेष्टुर्यागाद्धितं दत्तं प्रयो
देवानामन्नरूपं सोममजुषत् । असेविष्ट । स द्राविणोदसो
हवीरूपद्रविणस्य प्रदातृभ्य ऋत्विग्भ्यो हितः ॥
ऋत्विजोऽत्र द्रविणोदस उच्यंते हविषो दातारस्ते चैनं
जनयंति । नि०८.२.। इति यास्केनोक्तत्वात् ॥ तादृशो

द्रविणोदा अमृक्तं दशापवित्रेणामृष्टममर्त्यममरणसाधनं तुरीयं पात्रं चतुर्थपात्रस्थं सोमं पिबतु ॥

अ॒र्वाञ्चं॑म॒द्य य॒य्यं॑ नृ॒वाहं॑णं॒ रथं॑ युञ्जाथामि॒ह वां॑ वि॒मोचं॑नम् ।

पृ॒ङ्क्तं ह॒वींषि॒ मधु॒ना हि कं॑ ग॒तमथा॒ सोमं॑ पिबतं वाजिनीवसू ॥५

अ॒र्वाञ्चं॑म् । अ॒द्य । य॒य्यं॑म् । नृ॒ऽवाहं॑नम् । रथं॑म् । युञ्जा॒था॒म् । इ॒ह । वा॒म् । वि॒ऽमोचं॑नम् ।

पृ॒ङ्क्तम् । ह॒वींषिं॑ । मधुं॑ना । आ । हि । क॒म् । ग॒तम् । अथं॑ । सोमं॑म् । पि॒ब॒त॒म् । वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इतिं॑ वाजिनीऽवसू ॥५

अर्वांचं । अद्य । यय्यं। नृऽवाहनं। रथे। युंजाथां। इह । वां। विऽमोचनं ।

पृंक्तं । हवींषि। मधुना। आ । हि। कं । गतं। अथ । सोमं। पिबतं । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू ॥५॥

हे अश्विनौ अद्यास्मिन्नहनि यय्यं ययिं गंतारं नृवाहणं नेत्रोर्युवयोर्वोढारमिह यज्ञे वां युवयोर्विमोचनं विमोचयितारं रथमर्वांचं यथार्वाग्भवति तथा युंजाथां। किंच मधुना स्वादुरसेन हवींषि पृंक्तं । संयोजयतं । अथ चा गतं । आगच्छतं ॥ हि कमिति पूरणे ॥ अथानंतरं हे वाजिनीवसू । वाज एव वाजिनी । अनेन वासयितारौ बलवर्धनौ वा सोमं पिबतं ॥

जोष्यंग्ने स॒मिधं॒ जोष्याहुंतिं॒ जोषि॒ ब्रह्म॒ जन्यं॒ जोषिं सुष्टु॒तिम् ।

विश्वे॑भि॒र्विश्वाँ॑ ऋ॒तुना॑ वसो म॒ह उ॒शन्दे॒वाँ उ॑श॒तः पा॑यया ह॒विः ॥६

जोषि॑ । अ॒ग्ने॒ । स॒म्ऽइधं॑म् । जोषि॑ । आऽहुं॑तिम् । जोषि॑ । ब्रह्म॑ । जन्यं॑म् । जोषि॑ । सु॒ऽस्तु॒तिम् ।

विश्वे॑भिः । विश्वा॑न् । ऋ॒तुना॑ । व॒सो॒ इति॑ । म॒हः । उ॒शन् । दे॒वान् । उ॒श॒तः । पा॒य॒य॒ । ह॒विः ॥६

जोषि। अग्ने। संऽइधं। जोषि। आऽहुतिं । जोषि। ब्रह्म। जन्यं । जोषि। सुऽस्तुतिं ।

विश्वेभिः । विश्वान । ऋतुना । वसो इति । महः । उशन् । देवान् । उशतः । पायय । हविः ॥६॥

हे अग्ने समिधं जोषि । जुषस्व । आहुतिं जोषि । जुषस्व । ब्रह्म शस्त्रं जन्यं जनेभ्यो हितं जोषि । जुषस्व । सुष्टुतिं शोभनस्तोत्रं जोषि । जुषस्व । किंच वसो

सर्वेषामावासभूत हे अग्ने उशतः कामयमानान् महो महतो विश्वान् सर्वान्देवान् उशन् कामयमानस्त्वमृतुना तपस्यसंज्ञकेन सह तथा विश्वेभिः सर्वैर्देवैः सह हविर्हवीरूपं सोमं पायय ॥ ॥१॥

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.३७&oldid=208877" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.३८

ऋग्वेदः - मण्डल २

← सूक्तं २.३७

सूक्तं २.३८

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः

सूक्तं २.३९ →

दे. सविता। त्रिष्टुप्।

उदु ष्य देवः सविता सवाय शश्वत्तमं तदपा वह्निरस्थात् ।

नूनं देवेभ्यो वि हि धाति रत्नमथाभजद्वीतिहोत्रं स्वस्तौ ॥१॥

विश्वस्य हि श्रुष्टये देव ऊर्ध्वः प्र बाहवा पृथुपाणिः सिसर्ति ।

आपश्चिदस्य व्रत आ निमृग्रा अयं चिद्वातो रमते परिज्मन् ॥२॥

आशुभिश्चिद्यान्वि मुचाति नूनमरीरमदतमानं चिदेतोः ।

अह्यर्षूणां चिन्न्ययाँ अविष्यामनु व्रतं सवितुर्मोक्यागात् ॥३॥

पुनः समव्यद्विततं वयन्ती मध्या कर्तोर्न्यधाच्छक्म धीरः ।

उत्संहायास्थाद्व्यृतूँरदर्धररमतिः सविता देव आगात् ॥४॥

नानौकांसि दुर्यो विश्वमायुर्वि तिष्ठते प्रभवः शोको अग्नेः ।

ज्येष्ठं माता सूनवे भागमाधादन्वस्य केतमिषितं सवित्रा ॥५॥

समाववर्ति विष्ठितो जिगीषुर्विश्वेषां कामश्चरताममाभूत् ।

शश्वाँ अपो विकृतं हित्व्यागादनु व्रतं सवितुर्दैव्यस्य ॥६॥

त्वया हितमप्यमप्सु भागं धन्वान्वा मृगयसो वि तस्थुः ।

वनानि विभ्यो नकिरस्य तानि व्रता देवस्य सवितुर्मिनन्ति ॥७॥

याद्राध्यं वरुणो योनिमप्यमनिशितं निमिषि जर्भुराणः ।

विश्वो मार्ताण्डो व्रजमा पशुर्गात्स्थशो जन्मानि सविता व्याकः ॥८॥

न यस्येन्द्रो वरुणो न मित्रो व्रतमर्यमा न मिनन्ति रुद्रः ।

नारातयस्तमिदं स्वस्ति हुवे देवं सवितारं नमोभिः ॥९॥

भगं धियं वाजयन्तः पुरंधिं नराशंसो ग्नास्पतिर्नो अव्याः ।

आये वामस्य संगथे रयीणां प्रिया देवस्य सवितुः स्याम ॥१०॥

अस्मभ्यं तद्दिवो अद्भ्यः पृथिव्यास्त्वया दत्तं काम्यं राध आ गात् ।

शं यत्स्तोतृभ्य आपये भवात्युरुशंसाय सवितर्जरित्रे ॥११॥

सायणभाष्यम्

' उदु ष्यः ' इत्येकादशर्चं षष्ठं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभं सवितृदेवताकम् । अत्रानुक्रमणिका- ' उदु ष्य एकादश सावित्रम् ' इति । व्यूढे दशरात्रे षष्ठेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे एतत्सूक्तं सावित्रनिविद्धानीयम् । ' व्यूळ्हश्चेत् ' इति खण्डे सूत्रितं-' षष्ठस्योदु ष्य देव इति गार्त्समदम् ' (आश्व. श्रौ. ८.८) इति ।

उदु॒ ष्य दे॒वः स॑वि॒ता स॒वाय॑ शश्वत्त॒मं तद॑पा॒ वह्नि॑रस्थात् ।

नू॒नं दे॒वेभ्यो॒ वि हि धाति॒ रत्न॒मथाभ॑जद्वी॒तिहो॑त्रं स्व॒स्तौ ॥ १

उत् । ऊ॒ँ इति॑ । स्यः । दे॒वः । स॒वि॒ता । स॒वाय॑ । श॒श्व॒त्ऽत॒मम् । तत्ऽअ॑पाः । वह्नि॑ः । अ॒स्था॒त् ।

नू॒नम् । दे॒वेभ्य॑ः । वि । हि । धाति॑ । रत्न॑म् । अथ॑ । आ । अ॒भ॒ज॒त् । वी॒तिऽहो॑त्रम् । स्व॒स्तौ ॥१

उत्।ऊं इति।स्यः। देवः सविता।सवाय। शश्वत्तमं तत्ऽअपाः । वह्निः।अस्थात्।

नूनं । देवेभ्यः । वि।हि। धाति । रत्नं। अथ । आ। अभजत्। वीतिऽहोत्रं। स्वस्तौ॥१॥

स्यः स देवो द्योतमानः सविता सवाय लोकानां प्रसवायानुज्ञायै शश्वत्तमं प्रतिदिनमुदस्थात्। उत्तिष्ठति । कीदृशः सविता । तदपाः तत्प्रसवकर्मा ॥ अपः अप्न इति

कर्मनामसु पाठात् ॥ वह्निर्वोढा जगतां । किंच नूनं संप्रति देवेभ्यः स्तोतृभ्यो रत्नं धनं वि हि धाति । प्रयच्छति ॥ हीति पूरणे ॥ अथ अपि च वीतिहोत्रं कांतयज्ञं यजमानं स्वस्तावविनाशे क्षेमेऽभजत् । भागिनं करोतु । यद्यपि स्वस्तिशब्दो विभक्त्यंतनिर्दिष्टशब्दपरस्तथापि अपर्यवसानादर्थपरो भवति ॥

विश्वंस्य॒ हि श्रु॒ष्टयें दे॒व ऊ॒र्ध्वः प्र बा॒हवां पृ॒थुपांणि॒ः सिसंर्ति ।

आपंश्चिदस्य व्र॒त आ निमृंग्रा अ॒यं चि॒द्वातों रमते॒ परिंज्मन् ॥२

विश्वंस्य । हि । श्रु॒ष्टयें । दे॒वः । ऊ॒र्ध्वः । प्र । बा॒हवां । पृ॒थुऽपांणिः । सिसंर्ति ।

आप॑ः । चि॒त् । अ॒स्य॒ । व्र॒ते । आ । नि॒ऽमृं॒ग्राः । अ॒यम् ।
चि॒त् । वात॑ः । र॒म॒ते॒ । परि॑ऽज्मन् ॥२

विश्वस्य । हि। श्रुष्टये : देवः । ऊर्ध्वः । प्र। बाहवा।
पृथुऽपाणिः । सिसर्ति ।

आपः।चित्।अस्य।व्रते। आ।निऽमृग्राः। अयं ।चित्।
वातः। रमते।परिऽज्मन् ॥२॥

देवो द्योतमानः सविता पृथुपाणिर्महत्करो विश्वस्य श्रुष्टये जगतः सुखायोर्ध्व उद्गतः सन् बाहवा बाहू प्रसिसर्ति । प्रसारयति । आपश्चित् आपोऽप्यस्य व्रते प्रसवाख्ये कर्मणि सति ॥ व्रतं कर्वरमिति तन्नामसु पाठात् ॥ आ स्यंदंत इति शेषः । ताश्च निमृग्रा नितरां शोधयित्र्यो गंगादिरूपेण जगत्पावयंतीत्यर्थः । अयं चिद्वातोऽयमपि वायुः परिज्मन् परितो गते व्याप्तेंऽतरिक्षे रमते ॥

आ॒शुभिं॑श्चि॒द्यान्वि मुं॑चाति नू॒नमरीं॑रम॒दतं॑मानं चि॒देतोः॑ ।

अ॒ह्यर्षूं॑णां चि॒न्न्यं॑याँ अवि॒ष्यामनुं॑ व्र॒तं सं॑वि॒तुर्मो॑क्यागा॑त् ॥
३

आ॒शुऽभिः॑ । चि॒त् । यान् । वि । मु॒चा॒ति॒ । नू॒नम् ।
अरीं॑रमत् । अतं॑मानम् । चि॒त् । एतोः॑ ।

अ॒ह्यर्षूं॑णाम् । चि॒त् । नि । अ॒या॒न् । अ॒वि॒ष्याम् । अनुं॑ ।
व्र॒तम् । स॒वि॒तुः । मोकीं॑ । आ । अ॒गा॒त् ॥३

आशुऽभिः ।चित्। यान्।वि।मुचाति । नूनं । अरीरमत्।
अतमानं। चित्। एतोः।

अह्यर्षूणां ।चित्।नि।अयान्।अविष्यां। अनु।व्रतं।सवितुः।
मोकी। आ।अगात् ॥३॥

यान गच्छन् सविताशुभिश्चिच्छीघ्रगामिभिरपि रश्मिभिर्विमुचाति । विमुच्यते । नूनमिति पूरणः । अतमानं चित्सततं गच्छंतमपि जनमेतोर्गमनादरीरमत् । उपरमयति । किंच अह्यर्षूणां । अहिमाहंतारं शत्रुमर्षंत्यभिगच्छंतीत्यह्यर्षवः । तेषामप्यविष्यां गमनेच्छां न्ययान् । नियच्छति । सवितुः प्रेरकस्य सूर्यस्य व्रतं कर्मानुपश्चान्मोकी रात्रिः । मोकी शोकीति रात्रिनामसु पाठात् ॥ आगात् । आगच्छति । सवितुश्चेष्टोपरतौ रात्रिरागच्छतीति यावत् ॥

पुन॒ः सम॑व्य॒द्वित॑तं॒ वय॑न्ती म॒ध्या कर्तो॒र्न्य॑धा॒च्छक्म॒ धीरः॑ ।

उत्सं॒हाया॑स्था॒द्व्यृ१॒तूँर॑दर्धर॒रम॑तिः सवि॒ता दे॒व आगा॑त् ॥ ४

पुन॒रिति॑ । सम् । अ॒व्य॒त् । वि॒ऽत॑तम् । वयं॑न्ती । म॒ध्या । कर्तो॑ः । नि । अ॒धा॒त् । शक्म॑ । धीर॑ः ।

उत् । स॒म्ऽहाय॑ । अ॒स्था॒त् । वि । ऋ॒तून् । अ॒द॒र्धः॒ । अ॒रमं॑तिः । स॒वि॒ता । दे॒वः । आ । अ॒गा॒त् ॥४

पुनरिति । सं। अव्यत् । विऽततं । वयंती। मध्या। कर्तोः । नि। अधात्। शक्म। धीरः।

उत्। संऽहाय । अस्थात् । वि। ऋतून् । अदर्धः । अरमतिः । सविता। देवः। आ ।अगात् ॥४॥

वयंती वस्त्रं वयंती नारीव रात्रिर्विततमालोकं पुनः समव्यत् । संवेष्टयते । पुनः शब्दः पूर्वेद्युरप्येवमकार्षीदिति द्योतयति। धीरः प्राज्ञोऽपि सर्वो लोकः कर्तोः क्रियमाणं कर्म ॥ कर्तोः कर्तवा इति तन्नामसु पाठात् ॥ शक्म कर्तुं शक्यमपि मध्या मध्य उपक्रांतं कर्मापरिसमाप्येत्यर्थः ।

न्यधात् । निहितवान् । सवितर्युपरत इति । शेषः । सर्वो लोकः संहाय शय्यां विहायोदस्थात् । अवशिष्टं कर्म कर्तुं पुनरुत्तिष्ठति ॥ संपूर्वो जहातिः शय्यापरित्यागे वर्तते । तथा च श्रूयते । कलिः शयानो भवति संजिहानस्तु द्वापरः । ऐ० ब्रा० ७.१५. । इति । सविता सर्वस्य प्रसविता सूर्योऽरमतिरनुपरतिर्देवो द्योतमान आगात् । आगच्छति । उदेतीति यावत् । ऋतून् कालविशेषांश्च व्यदर्दः। विदारयति ॥

नानौकां॑सि॒ दुर्यो॒ विश्व॒मायु॒र्वि ति॑ष्ठते प्रभ॒वः शोको॑ अ॒ग्नेः ।

ज्येष्ठं॑ मा॒ता सू॒नवे॑ भा॒गमाधा॒दन्व॑स्य॒ केत॑मिषि॒तं स॑वि॒त्रा ॥ ५

नाना॑ । ओकां॑सि । दुर्यः॑ । विश्व॑म् । आयुः॑ । वि । ति॒ष्ठ॒ते॒ । प्र॒ऽभ॒वः । शोकः॑ । अ॒ग्नेः ।

ज्येष्ठ॑म् । मा॒ता । सू॒नवे॑ । भा॒गम् । आ । अ॒धा॒त् । अनु॑ ।
अ॒स्य॒ । केत॑म् । इ॒षि॒तम् । स॒वि॒त्रा ॥५

नाना। ओकांसि । दुर्यः । विश्वं । आयुः । वि। तिष्ठते ।
प्रऽभवः। शोकः । अग्नेः।

ज्येष्ठं। माता। सूनवे। भागं। आ । अधात् । अनु। अस्य।
केतं। इषितं । सवित्रा ॥५॥

प्रभवः प्रभूतोऽग्नेः शोकस्तेजो दुर्यो गृह्यो गृहे भवो नानौकांसि यजमानानां पृथग्भूतान्गृहान्वितिष्ठते । अधितिष्ठति । विश्वमायुः सर्वमन्नं चाधितिष्ठति ॥ आयुः सूनृतेत्यन्ननामसु पाठात् ॥ मातोषाः सवित्रान्विषितं प्रेषितमस्य केतं प्रज्ञापकमग्नेर्ज्येष्ठं प्रथममग्निहोत्राख्यं भागं सूनवेऽग्नय आधात् । आदधाति ॥ ॥२॥

स॒माव॑वर्ति॒ विष्ठि॑तो जिगी॒षुर्विश्वे॑षां॒ काम॒श्चर॑ताम॒माभू॑त् ।

शश्वाँ॒ अपो॒ विकृ॑तं हि॒त्व्यागा॒दनु॑ व्र॒तं स॑वि॒तुर्दैव्य॑स्य ॥६

स॒म्ऽआव॑वर्ति । विऽस्थि॑तः । जि॒गी॒षुः । विश्वे॑षाम् ।
काम॑ः । चर॑ताम् । अ॒मा । अ॒भू॒त् ।

शश्वा॑न् । अप॑ः । विऽकृ॑तम् । हि॒त्वी । आ । अ॒गा॒त् । अनु॑
। व्र॒तम् । स॒वि॒तुः । दैव्य॑स्य ॥६

संऽआववर्ति । विऽस्थितः। जिगीषुः । विश्वेषां । कामः ।
चरतां । अमा। अभूत् ।

शश्वान्। अपः। विऽकृतं । हित्वी। आ । अगात्। अनु ।
व्रतं । सवितुः । दैव्य॑स्य ॥६॥

जिगीषुर्विजयेच्छुर्योद्धा विष्ठितो युद्धार्थं प्रस्थितः समावववर्ति । समावर्तयति । विश्वेषां सर्वेषां चरतां जंगमानाममा। अमा दम इति गृहनामसु पाठात् । गृहं प्रति कामोऽभूत् । भवति । शश्वान् नित्यं कर्मरतोऽपः कर्म विकृतमर्धकृतं हित्वी हित्वागात् । गृहमागच्छति । एतत्सर्वं दैव्यस्य दिवि भवस्य सवितुः प्रेरकस्य सूर्यस्य व्रतमस्तमयाख्यं कर्मानु जायत इत्यर्थः ॥

त्वयां हि॒तमप्प्यंम॒प्सु भा॒गं धन्वान्वा मृंग॒यसो॒ वि तंस्थुः ।

वनांनि॒ विभ्यो॒ नकिंरस्य॒ तानिं व्र॒ता दे॒वस्यं सवि॒तुर्मिंनन्ति ॥७

त्वयां । हि॒तम् । अप्प्यंम् । अ॒प्ऽसु । भा॒गम् । धन्वं । अनुं । आ । मृ॒ग॒यसः॑ । वि । त॒स्थु॒ः ।

वनांनि । विऽभ्यः । नकिः । अ॒स्य॒ । तानिं । व्र॒ता । दे॒वस्यं । स॒वि॒तुः । मि॒न॒न्ति॒ ॥७

त्वया । हितं । अप्यं । अप्ऽसु । भागं । धन्व । अनु । आ । मृगयसः । वि। तस्थुः ।

वननि। विऽभ्यः। नकिः । अस्य । तानि । व्रता । देवस्य । सवितुः । मिनंति ॥ ७॥

हे सवितस्त्वयाप्स्वंतरिक्षे ॥ आपः पृथिवीत्यंतरिक्षनामसु पाठात् ॥ जलाधारे वा हितं निहितमप्यमपां संबंधिनं भागं धन्वानु निर्जल प्रदेशेष्वरण्येषु मृगयसो मृगयमाणा मृगा आ समंताद्वितस्थुः । अधितिष्ठंति । किंच वनानि वृक्षा विभ्यः पक्षिभ्य आवासादिरूपेण त्वया भागो दत्तः । अथ देवस्य सवितुस्तानि तादृशानि व्रता व्रतानि कर्माणि नकिर्मिनंति । केऽपि न हिंसंति ॥

या॒द्रा॒ध्यं१॒ वरु॑णो॒ योनि॒मप्य॒मनि॑शितं नि॒मिषि॒ जर्भु॑राणः ।

विश्वो॑ मार्ता॒ण्डो व्र॒जमा प॒शुर्गा॑त्स्थ॒शो जन्मा॑नि सवि॒ता व्याकः॑ ॥८

या॒त्ऽरा॒ध्यं॑म् । वरु॑णः । योनि॑म् । अप्यं॑म् । अनि॑ऽशितम् । नि॒ऽमिषि॑ । जर्भु॑राणः ।

विश्वः॑ । मा॒र्ता॒ण्डः । व्र॒जम् । आ । प॒शुः । गा॒त् । स्थ॒ऽशः । जन्मा॑नि । स॒वि॒ता । वि । आ । अ॒क॒रित्यं॑कः ॥८

यात्ऽराध्यं । वरुणः । योनिं । अप्यं । अनिऽशितं । निऽमिषि । जर्भुराणः ।

विश्वः । मार्तांडः। व्रजं । आ । पशुः । गात् । स्थऽशः । जन्मानि । सविता। वि। आ । अकरित्यकः ॥ ८॥

वरुणो याद्राध्यं यातां गच्छतां राध्यं राधनीयमप्यमाप्तुं योग्यमनिशितमतीक्ष्णं । सुखकरमिति यावत्। योनिं स्थानं निमिषि निमेषे सवितुरस्तमये सति विश्रमार्थं प्राणिभ्यः प्रयच्छति। वरुणस्य रात्रेर्निर्वाहकत्वात् । जर्भुराणो भृशं गच्छन् विश्वः सर्वो मार्तांडो मृताद्भिन्नादंडादुत्पद्यमानः पक्ष्यागात् । आगच्छति। विश्वः पशुरपि व्रजं गोष्ठमागात् । सविता प्रेरकः स्थशः स्थाने स्थाने जन्मानि जातानि भूतानि व्याकः । पृथगकार्षीत् ॥

न यस्येन्द्रो॒ वरु॑णो॒ न मि॒त्रो व्र॒तम॑र्य॒मा न मि॒नन्ति॑ रु॒द्रः ।

नारा॑तय॒स्तमि॒दं स्व॒स्ति हु॒वे दे॒वं स॑वि॒तारं॒ नमो॑भिः ॥९

न । यस्य॑ । इन्द्रः॑ । वरु॑णः । न । मि॒त्रः । व्र॒तम् । अ॒र्य॒मा ।
न । मि॒नन्ति॑ । रु॒द्रः ।

न । अरांतयः । तम् । इ॒दम् । स्व॒स्ति । हु॒वे । दे॒वम् ।

स॒वि॒तारंम् । नमः॑ऽभिः ॥९

न । यस्य । इंद्रः। वरुणः । न । मित्रः । व्रतं । अर्यमा। न।

मिनंति । रुद्रः।

न । अरातयः । तं । इदं । स्वस्ति । हुवे। देवं । सवितारं ।

नमःऽभिः ॥९॥

यस्य सवितुर्देवस्य व्रतं प्रसवाख्यं कर्मेंद्रो न मिनाति । न हिनस्ति । वरुणश्च न मिनाति मित्रश्चार्यमा च न मिनाति रुद्रश्च न मिनाति । अरातयोऽसुराश्च न मिनंति ॥

मिनातीति श्रुतमाख्यातं यथायोगं विपरिणामेन प्रत्येकमभिसंबध्यते ॥ तं सवितारं सर्वस्य प्रेरकं देवं द्योतमानमिदमिदानीं नमोभिन्नरूपैर्हविर्भिः सह ॥ नम आयुरित्यन्ननामसु पाठात् ॥ स्वस्ति क्षमाय हुवे । स्तौमि ॥

भग॒ं धिय॑ं वा॒जय॑न्त॒ः पुर॑ंधि॒ं नरा॒शंसो॒ ग्नास्पति॑ंर्नो अव्याः
।

आ॒ये वा॒मस्य॑ संग॒थे र॑यी॒णां प्रि॒या दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स्या॑म ॥
१०

भग॑म् । धिय॑म् । वा॒जय॑न्तः । पुर॑म्ऽधिम् । नरा॒शंस᳚ः ।
ग्नाःपति᳚ः । न॒ः । अ॒व्या॒ः ।

आ॒ऽअ॒ये । वा॒मस्य॑ । स॒म्ऽग॒थे । र॒यी॒णाम् । प्रि॒याः ।
दे॒वस्य॑ । स॒वि॒तुः । स्या॒म॒ ॥१०

भगं। धियं । वाजयंतः । पुरंऽधिं । नराशंसः । ग्नाःपतिः ।
नः । अव्याः।

आऽअये । वामस्य । संऽगथे । रयीणां। प्रियाः । देवस्य ।
सवितुः । स्याम् ॥१०॥

भगं भजनीयं धियं ध्यातव्यं पुरंधिं पुरस्य धारयितारं बहुप्रज्ञं वा सवितारं ॥ पुरंधिर्बहुधिरिति यास्कः ॥ वाजयंतो वाजिनं बलिनं कुर्वतः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ नः स्तुवतोऽस्मान् नराशंसो नरैः शंसनीयो ग्नास्पतिर्देवपत्नीनां पतिश्छंदसां पतिर्वा ॥ तथा च श्रूयते छंदांसि वै ग्ना इति उत ग्ना व्यंतु देवपत्नीः । ऋग्वे° ५. ४६.८.। इति च ॥ सविताव्याः । अव्यात्। किंच वामस्य धनस्य रयीणां पशूनां च ॥ तथा च श्रूयते पशवो वै रयिरिति ॥ आय आगमने संगथे संगमने च निमित्ते देवस्य द्योतमानस्य सवितुः प्रेरकस्य वयं प्रियाः स्याम। भवेम ॥

अ॒स्मभ्यं॒ तद्दि॒वो अ॒द्भ्यः पृंथि॒व्यास्त्वयां द॒त्तं काम्यं॒ राध॒ आ गांत् ।

शं यत्स्तो॒तृभ्यं आ॒पये॒ भवांत्युरु॒शंसांय सवितर्जरि॒त्रे ॥११

अ॒स्मभ्यं॑म् । तत् । दि॒वः । अ॒त्ऽभ्यः । पृ॒थि॒व्याः । त्वया॑ । द॒त्तम् । काम्यं॑म् । राधः॑ । आ । गा॒त् ।

शम् । यत् । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । आ॒पये॑ । भवा॑ति । उ॒रु॒ऽशंसा॑य । स॒वि॒तः॒ । ज॒रि॒त्रे ॥११

अस्मभ्यं । तत्। दिवः । अत्ऽभ्यः। पृथिव्याः। त्वया । दत्तं । काम्यं। राधः। आ । गात् ।

शं । यत् । स्तोतृऽभ्यः । आपये । भवाति । उरुऽशंसाय। सवितः । जरित्रे ॥११॥

हे सवितः अस्मभ्यं त्वया दत्तं तत् प्रसिद्धं काम्यं कमनीयं राधो धनं दिवो द्युलोकात् अद्भ्योंऽतरिक्ष लोकात् पृथिव्या भूमेश्चा गात् । आगच्छतु । किंच स्तोतृभ्यः स्तोतॄणामापये बंधवे तद्वंशजाय यद्धनं शं सुखकरं भवाति भवेत् उरुशंसाय बहुस्तुतये जरित्रे स्तोत्रे मह्यं ॥

जरिता कारुरिति स्तोतृनामसु पाठात् ॥ हे सवितः तत्प्रयच्छ ॥ ॥३॥

टिप्पणी

सवित्र्युपरि पौराणिकसंदर्भाः

मण्डल २

सूक्तं २.११सूक्तं २.३३

सूक्तं २.१२सूक्तं २.३४

सूक्तं २.१३सूक्तं २.३५

सूक्तं २.१४सूक्तं २.३६

सूक्तं २.१५सूक्तं २.३७

सूक्तं २.१६सूक्तं २.३८

सूक्तं २.१७सूक्तं २.३९

सूक्तं २.१८सूक्तं २.४०

सूक्तं २.१९सूक्तं २.४१

सूक्तं २.२०सूक्तं २.४२

सूक्तं २.२१सूक्तं २.४३

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.३८&oldid=222990" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.३९

ऋग्वेदः - मण्डल २
← सूक्तं २.३८
सूक्तं २.३९
गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः
सूक्तं २.४० →

दे. अश्विनौ। त्रिष्टुप्

ग्रावाणेव तदिदर्थं जरेथे गृध्रेव वृक्षं निधिमन्तमच्छ ।

ब्रह्माणेव विदथ उक्थशासा दूतेव हव्या जन्या पुरुत्रा ॥१॥

प्रातर्यावाणा रथ्येव वीराजेव यमा वरमा सचेथे ।

मेने इव तन्वा शुम्भमाने दम्पतीव क्रतुविदा जनेषु ॥२॥

शृङ्गेव नः प्रथमा गन्तमर्वाक्छफाविव जर्भुराणा तरोभिः ।

चक्रवाकेव प्रति वस्तोरुस्रार्वाञ्चा यातं रथ्येव शक्रा ॥३॥

नावेव नः पारयतं युगेव नभ्येव न उपधीव प्रधीव ।

श्वानेव नो अरिषण्या तनूनां खृगलेव विस्रसः पातमस्मान् ॥४॥

वातेवाजुर्या नद्येव रीतिरक्षी इव चक्षुषा यातमर्वाक् ।

हस्ताविव तन्वे शम्भविष्ठा पादेव नो नयतं वस्यो अच्छ ॥५॥

ओष्ठाविव मध्वास्ने वदन्ता स्तनाविव पिप्यतं जीवसे नः ।

नासेव नस्तन्वो रक्षितारा कर्णाविव सुश्रुता भूतमस्मे ॥६॥

हस्तेव शक्तिमभि संददी नः क्षामेव नः समजतं रजांसि ।

इमा गिरो अश्विना युष्मयन्तीः क्ष्णोत्रेणेव स्वधितिं सं शिशीतम् ॥७॥

एतानि वामश्विना वर्धनानि ब्रह्म स्तोमं गृत्समदासो अक्रन् ।

तानि नरा जुजुषाणोप यातं बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥८॥

सायणभाष्यम्

॥

ग्रावाणेव ' इत्यष्टर्चं सप्तमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमाश्विनं ' ग्रावाणेवाष्टावाश्विनम् ' इत्यनुक्रान्तत्वात् । प्रवर्ग्येऽभिष्टवे पूर्वे पटलेऽस्य विनियोगः । सूत्रितं च-' ग्रावाणेवेळे द्यावापृथिवी ' (आश्व. श्रौ. ४. ६) इति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरपीदं सूक्तम् । सूत्रितं च-' ग्रावाणेव नासत्याभ्यामिति त्रीणि ' (आश्व. श्रौ. ४ १५) इति ।।

ग्रावा॑णेव॒ तदिदर्थं॑ जरेथे॒ गृध्रे॑व वृ॒क्षं नि॑धि॒मन्त॒मच्छ॑ ।

ब्र॒ह्माणे॑व वि॒दथं उक्थ॒शासा॑ दू॒तेव॒ हव्या॒ जन्या॑ पुरु॒त्रा ॥१

ग्रावा॑णाऽइव । तत् । इत् । अर्थ॑म् । ज॒रे॒थे॒ इति॑ । गृध्रा॑ऽइव । वृ॒क्षम् । नि॒धि॒ऽमन्त॑म् । अच्छ॑ ।

ब्र॒ह्माणा॑ऽइव । वि॒दथे॑ । उ॒क्थ॒ऽशसा॑ । दू॒ताऽइं॑व । हव्या॑ । जन्या॑ । पु॒रु॒ऽत्रा ॥१

ग्रावाणाऽइव। तत् । इत्। अर्थं। जरेथे इति। गृध्राऽइव। वृक्ष। निधिऽमंतं । अच्छ।

ब्रह्माणोऽइव। विदथे । उक्थऽशसा। दूताऽइव। हव्यो। जन्या। पुरुऽत्रा ॥१॥

हे अश्विनौ ग्रावाणेव अरातिं प्रति प्रेषितौ पाषाणाविव तदर्थं ॥ अर्तेर्धातोरर्थशब्दः । अर्थोऽर्तेरिति यास्कः । नि० १.१८. ॥ तमरातिमित्यर्थः । इदिति पूरणः । जरेथे । जरयेथे । अरातिं बाधेथां । यद्वा यथा गुरू ग्रावाणौ क्षिप्तौ तदानीमेव शीघ्रं गच्छतस्तथा तत् तमर्थं गंतारं जरेथे ।

शीघ्रं गत्वा स्तुतमित्यर्थः ॥ जरतिः स्तुतिकर्मा ॥ किंच गृध्रेव गृध्राविव पक्षिणाविव वृक्षं फलितं वृक्षं निधिमंतं धनवंतं यजमानमच्छ । आगच्छतमिति शेषः । विदथे यज्ञे ॥ विदथः सवनमिति यज्ञनामसु पाठात् ॥ उक्थशासोक्थशंसितारौ ब्रह्माणेव ब्राह्मणाविव । जन्या जनपदेषु दूतेव राज्ञा प्रेषितौ दूताविव पुरुत्रा बहुभिः पुरुषैर्हव्या ह्वातव्यौ युवां । अत्रोपमेयद्वित्वानुसारेणोपमानद्वित्वं ॥

प्रा॒त॒र्यावा॑णा र॒थ्ये॑व वी॒राजे॑व य॒मा वर॒मा सं॑चेथे ।

मेने॑ इव त॒न्वा॒३॒ शुम्भ॑माने॒ दम्प॑तीव क्रतु॒विदा॒ जने॑षु ॥२

प्रा॒तः॒ऽयावा॑ना । र॒थ्या॑ऽइव । वी॒रा । अ॒जाऽइ॑व । य॒मा । वर॑म् । आ । स॒चे॒थे॒ इति॑ ।

मेनें इ॒वेति॒ मेनेंऽइव । त॒न्वां । शुम्भंमाने॒ इतिं । दम्पंती इ॒वेति॒ दम्पंतीऽइव । क्र॒तु॒ऽविदां । जनेंषु ॥२

प्रातःऽयावाना। रथ्याऽइव। वीरा। अजाऽइव। यमा। वरं। आ । सचेथे इति ।

मेने इवेति मेनेऽइव । तन्वा । शुंभमाने इति । दंपती इवेति दंपतीऽइव । क्रतुऽविदा । जनेषु ॥२॥

हे अश्विनौ प्रातर्यावाणा प्रातरेव यज्ञार्थं गंतारौ रथ्येव रथिनाविव वीरौ स्वकर्मणि शूरौ। अजेवाजाविव छागाविव यमा यमलौ । मेने इव नार्याविव तन्वा शरीरेण शुंभमाने शोभमानौ । दंपतीव जायापती इव संगतौ जनेषु विषयेषु क्रतुविदा कर्मविदौ युवां वरं संभक्तारमासचेथे । आगच्छथ ॥

शृङ्गे॑व नः प्रथ॒मा ग॑न्तम॒र्वाक्छ॒फावि॑व॒ जर्भु॑राणा॒ तरो॑भिः ।

च॒क्र॒वा॒केव॒ प्रति॒ वस्तो॑रुस्रा॒र्वाञ्चा॑ यातं र॒थ्ये॑व शक्रा ॥३

शृङ्गा॑ऽइव । न॒ः । प्र॒थ॒मा । ग॒न्त॒म् । अ॒र्वाक् । श॒फौऽइ॑व ।
जर्भु॑राणा । तर॑ःऽभिः ।

च॒क्र॒वा॒काऽइ॑व । प्रति॑ । वस्तो॑ः । उ॒स्रा॒ । अ॒र्वाञ्चा॑ ।
या॒त॒म् । र॒थ्या॑ऽइव । श॒क्रा॒ ॥३

शृंगाऽइव । नः । प्रथमा। गंतं । अवाक् । शफौऽइव।
जर्भुराणा । तरःऽभिः ।।

चक्रवाकाऽइव। प्रति । वस्तोः। उस्रा । अर्वांचा। यातं ।
रथ्याऽइव । शक्रा ॥३॥

हे अश्विनौ शृंगेव पशोः शृंगे इव प्रथमा देवानां प्रथमौ शफाविवाश्वादेः खुराविव तरोभिर्वेगैर्जर्भुराणा भृशं गच्छंतौ युवां नोऽस्मान्प्रत्यर्वागभिमुखमागंतं । आगच्छतं । किंच हे अश्विनौ वस्तोः प्रति अहः प्रति चक्रवाकेव चक्रवाकाविव हे उस्रा शत्रूणामुत्सारकौ गमनशीलौ वा रथ्येव रथिनाविव हे शक्रा स्वकर्मणि शक्तावर्वांचास्मदभिमुखौ यातं । गच्छतं ॥

नावेवं नः पारयतं युगेव नभ्येंव न उपधीवं प्रधीवं ।

श्वानेंव नो अरिंषण्या तनूनां खृगंलेव विस्रसः पातमस्मान् ॥४

नावाऽइंव । नः । पारयतम् । युगाऽइंव । नभ्यांऽइव । नः । उपधी इवेत्युंपधीऽइंव । प्रधी इवेतिं प्रधीऽइंव ।

श्वानांऽइव । न॒ः । अरिंषण्या । त॒नूनांम् । खृगंलाऽइव ।
वि॒ऽस्रसः॑ । पा॒त॒म् । अ॒स्मान् ॥४

नावाऽइव। नः । पारयतं । युगाऽइव । नभ्याऽइव। नः।
उपधी इवेत्युपधीऽइव । प्रधी इवेति प्रधीऽइव ।

श्वानाऽइव।नः। अरिषण्या। तनूनां। खृगलाऽइव।
विऽस्रसः। पातं। अस्मान्॥४॥

हे अश्विनौ नावेव नावाविव सिंधून् नोऽस्मान् दुर्गाणि पारयतं । युगेव यथा रथस्य युगे नभ्येव यथा च रथचक्रनाभिफलके। उपधी इव यथा तत्पार्श्वस्थे फलके प्रधी इव यथा वा चक्रबाह्यवलयौ रथं पारयतः तथा नोऽस्मान्दुर्गाणि पारयतं । किंच श्वानेव श्वानाविव यथा श्वानौ बाधकेभ्यो रक्षंतौ तनोर्हिंसामपनयतः तथा नोऽस्माकं तनूनामंगानामरिषण्यावहिंसकौ भवतं ।

खृगलेव यथा तनुत्राणे तनुहिंसाया रक्षतः तथा विस्रसो जराया अस्मान्युवां पातं ॥

वातेंवाजुर्या नद्येंव रीतिरक्षी इंव चक्षुषा यांतमर्वाक् ।

हस्तांविव तन्वे३ शम्भंविष्ठा पादेंव नो नयतं वस्यो अच्छं ॥५

वातांऽइव । अजुर्या । नद्यांऽइव । रीतिः । अक्षी इवेत्यक्षीऽइंव । चक्षुंषा । आ । यातम् । अर्वाक् ।

हस्तौंऽइव । तन्वें । शम्ऽभंविष्ठा । पादांऽइव । नः । नयतम् । वस्यः । अच्छं ॥५

वाताऽइव।अजुर्या।नद्याऽइव।रीतिः।अक्षी इवेत्यक्षी इव। चक्षुषा। आ। यातं।अर्वाक्।

हस्तौ ऽइव। तन्वे । शंऽभविष्ठा। पादाऽइव। नः। नयतं । वस्यः । अच्छ॥५॥

हे अश्विनौ वातेव वाताविवाजुर्या जरितुमशक्यौ नद्येव नद्याविव रीतिः ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ शीघ्रं गंतारौ युवां । अक्षी इव अक्षिणी इव चक्षुषा दर्शनेनार्वागस्मदभिमुखमायातं । आगच्छतं । किंच हस्तेव हस्ताविव पादेव पादाविव तन्वे शरीराय शंभविष्ठा सुखस्य भावयितृतमौ युवां नो ऽस्मान् वस्यो वसीयः श्रेष्ठं धनमच्छ प्रति नयतं । प्रापयतं ॥ ॥ ४॥

ओष्ठा॑विव॒ मध्वा॒स्ने वद॑न्ता॒ स्तना॑विव पिप्यतं जी॒वसे॑ नः ।

नासे॑व नस्त॒न्वो॑ रक्षि॒तारा॒ कर्णा॑विव सु॒श्रुता॑ भूतम॒स्मे ॥६

ओष्ठौंऽइव । मधुं । आ॒स्ने । वदं॑न्ता । स्तनौंऽइव ।
पि॒प्य॒त॒म् । जी॒वसें । न॒ः ।

नासांऽइव । न॒ः । त॒न्व॑ः । र॒क्षि॒तारां । कर्णौंऽइव । सु॒ऽश्रुतां
। भू॒त॒म् । अ॒स्मे इतिं ॥६

ओष्ठौऽइव। मधु । आस्ने । वदंता । स्तनौऽइव। पिप्यतं ।
जीवसे । नः।

नासाऽइव।नः। तन्वः। रक्षितारा। कर्णौऽइव । सुऽश्रुता ।
भूतं । अस्मे इति ॥६॥

हे अश्विनौ ओष्ठाविवास्न आस्याय मधुररसवद्वचनं वदंतौ
स्तनाविव नोऽस्मान् जीवसे जीवनाय पिप्यतं । प्याययतं
। किंच नासेव नासिके इव नोऽस्माकं तन्वस्त नो रक्षितारा
रक्षितारौ भूतं । भवतं । अपि च कर्णाविवास्मे अस्माकं
सुश्रुता सुश्रवणे युवां भूतं । भवतं ॥

हस्तेंव श॒क्तिम॒भि संद॒दी न॒ः क्षामेंव न॒ः समंजत॒ं रजांसि ।

इ॒मा गिरों अश्विना युष्म॒यन्ती॒ः क्ष्णोत्रेंणेव॒ स्वधिंति॒ं सं शिंशीतम् ॥७

हस्तांऽइव । श॒क्तिम् । अ॒भि । स॒न्द॒दी इतिं स॒म्ऽद॒दी । न॒ः । क्षामांऽइव । न॒ः । सम् । अ॒ज॒त॒म् । रजांसि ।

इ॒माः । गिरः॑ । अ॒श्वि॒ना॒ । यु॒ष्म॒ऽयन्तीः॑ । क्ष्णोत्रेंणऽइव । स्वऽधिंतिम् । सम् । शि॒शी॒त॒म् ॥७

हस्ताऽइव।शक्तिं। अभिःसंददी इति संऽददी।नः।
क्षामऽइव।नः।सं। अजतं।रजांसि।

इमाः। गिरः। अश्विना। युष्मऽयंतीः। क्ष्णोत्रेणऽइव।
स्वऽधिंतिं । सं। शिशीतं ॥७॥

हे अश्विनौ हस्तेव हस्ताविव शक्तिं सामर्थ्यं नोऽस्माकमभिसददी आभिमुख्येन सम्यक् प्रयच्छतौ भवतं । किंच क्षामेव रोदसी इव रजांसि स्थानान्युदकानि वा ॥ उदकं रज उच्यत इति यास्कः ॥ नोऽस्माकं समजतं । प्रेरयतं । अपि च अश्विना हे अश्विनौ इमा गिरोऽस्माभिः कृताः स्तुतीर्युष्मयंतीर्युवामिच्छंतीः स्वधितिमसिं क्ष्णोत्रेणेव तेजनशाणवत् संशिशीतं । सम्यक् तीक्ष्णीकुरुतं ॥

ए॒तानिं वामश्विना॒ वर्धंनानि॒ ब्रह्म॒ स्तोमं गृत्सम॒दासों अक्रन् ।

तानिं नरा जुजुषा॒णोपं यातं बृ॒हद्वंदेम वि॒दथें सु॒वीराः ॥८

ए॒तानिं । वा॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ । वर्धंनानि । ब्रह्मं । स्तोमंम् । गृ॒त्स॒ऽम॒दासः । अ॒क्र॒न् ।

तानिं । न॒रा॒ । जु॒जु॒षा॒णा । उपं । या॒त॒म् । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथें । सु॒ऽवीराः॑ ॥८

एतानि । वां। अश्विना। वर्धनानि । ब्रह्म । स्तोमं । गृत्सऽमदासः। अक्रन्।

तानि । नरा। जुजुषाणा । उप। यातं । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥८॥

अश्विना हे अश्विनौ वां युवयोरेतानि वर्धनानि वृद्धिसाधनानि ब्रह्म ब्रह्माणि मंत्रान् स्तोमं स्तोत्रं च गृत्समदासो गृत्समदा अक्रन्। अकुर्वन् । तानि ब्रह्माणि नरा नेतारौ जुजुषाणा भृशं प्रीयमाणौ युवामुपयातं । उपगच्छतं । किंच सुवीराः शोभनपुत्रा वयं विदथे यज्ञे युवां बृहद्वदेम । प्रभूतं स्तुमः ॥ ॥५॥

मण्डल २

सूक्तं २.२२

ऋग्वेदः सूक्तं २.४०

दे. सोमापूषणौ, ६ (अन्त्यार्धर्चस्य) अदितिः । त्रिष्टुप्।

सोमापूषणा जनना रयीणां जनना दिवो जनना पृथिव्याः ।

जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपौ देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम् ॥१॥

इमौ देवौ जायमानौ जुषन्तेमौ तमांसि गूहतामजुष्टा ।

आभ्यामिन्द्रः पक्वमामास्वन्तः सोमापूषभ्यां जनदुस्रियासु ॥२॥

सोमापूषणा रजसो विमानं सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम् ।

विषूवृतं मनसा युज्यमानं तं जिन्वथो वृषणा पञ्चरश्मिम् ॥३॥

दिव्यन्यः सदनं चक्र उच्चा पृथिव्यामन्यो अध्यन्तरिक्षे ।

तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुं रायस्पोषं वि ष्यतां नाभिमस्मे ॥४॥

विश्वान्यन्यो भुवना जजान विश्वमन्यो अभिचक्षाण एति ।

सोमापूषणाववतं धियं मे युवाभ्यां विश्वाः पृतना जयेम ॥५॥

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वो रयिं सोमो रयिपतिर्दधातु ।

अवतु देव्यदितिरनर्वा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥६॥

सायणभाष्यम्

' सोमापूषणा ' इति षड्डृचमष्टमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभं सोमापूषदेवताकम् । तथा चानुक्रान्तं- ' सोमापूषणा षट् सोमापौष्णमन्त्योऽर्धर्चोऽप्यदितेः ' इति । ' अवतु

देव्यदितिः ' इत्यस्य अनयार्धर्चस्य अदितिर्देवता। सोमापौष्णे पशौ वपापुरोडाशहविषामाद्यास्तिस्रः क्रमेणानुवाक्या उत्तरास्तिस्रो याज्याः । ' अग्नीषोमौ ' इति खण्डे सूत्रितं-' सोमापूषणा जनना रयीणाम् ' (आश्व. श्रौ. ३. ८) इति ।।

सोमा॑पूषणा॒ जन॑ना रयी॒णां जन॑ना दि॒वो जन॑ना पृथि॒व्याः ।

जा॒तौ विश्व॑स्य॒ भुव॑नस्य गो॒पौ दे॒वा अ॑कृण्वन्न॒मृत॑स्य॒ नाभि॑म् ॥१

सोमा॑पूषणा । जन॑ना । र॒यी॒णाम् । जन॑ना । दि॒वः । जन॑ना । पृ॒थि॒व्याः ।

जा॒तौ । विश्व॑स्य । भुव॑नस्य । गो॒पौ । दे॒वाः । अ॒कृ॒ण्व॒न् । अ॒मृत॑स्य । नाभि॑म् ॥१

सोमपूषणा । जनना। रयीणां । जनना। दिवः । जनना। पृथिव्याः।

जातौ। विश्वस्य । भुवनस्य । गोपौ । देवाः । अकृण्वन् । अमृतस्य । नाभिं ॥१॥

सोमापूषणा हे सोमापूषणौ युवां रयीणां धनानां जनना जनयितारौ दिवः द्युलोकस्यापि जनना जनयितारौ पृथिव्याः प्रथितायाश्च जनयितारौ भवथः । किंच जातौ जातमात्रावेव युवां विश्वस्य भुवनस्य कृत्स्नस्य जगतः गोपौ गोप्तारौ देवाः अमृतस्य अमरणस्य नाभिं हेतुम् अकृण्वन् अकार्षुः ।।

इ॒मौ दे॒वौ जाय॑मानौ जुषन्ते॒मौ तमां॑सि गूहता॒मजु॑ष्टा ।

आ॒भ्यामिन्द्रः॑ प॒क्वमा॒मास्व॒न्तः सो॑मापू॒षभ्यां॑ जनदु॒स्रियां॑सु ॥२

इ॒मौ । दे॒वौ । जाय॑मानौ । जु॒ष॒न्त॒ । इ॒मौ । तमां॑सि । गू॒ह॒ता॒म् । अजु॑ष्टा ।

आ॒भ्याम् । इन्द्रः॑ । प॒क्वम् । आ॒मासु॑ । अ॒न्तरिति॑ । सो॒मा॒पू॒षऽभ्यां॑म् । ज॒न॒त् । उ॒स्रियां॑सु ॥२

इमौ। देवौ। जायमानौ। जुषंत। इमौ। तमांसि। गूहतां । अजुष्टा।

आभ्यां । इंद्रः। पक्वं । आमासु । अंतरिति । सोमापूषऽभ्याँ। जनत् । उस्रियासु ॥२॥

इमौ सोमापूषणौ देवौ द्योतमानौ जायमानावुत्पन्नमात्रावेव जुषंत । सर्वे देवा अजुषंत । सेवितवंत इति यावत् । किंच इमौ सोमापूषणावजुष्टासेव्यानि तमांसि सर्वस्व गूहतां । नाशयतः । किंच आभ्यामेताभ्यां सोमापूषभ्यां सहेंद्र आमासु तरुणीषुस्त्रियासु गोष्वंतर्मध्य ऊधःप्रदेशे पक्वं परिपक्वं पयो जनत् । जनयति ॥

सोमा॑पूषणा॒ रज॑सो वि॒मानं॑ स॒प्तच॑क्रं॒ रथ॒मवि॑श्वमिन्वम् ।

वि॒षू॒वृतं॒ मन॑सा यु॒ज्यमा॑नं॒ तं जि॑न्वथो वृषणा॒ पञ्च॑रश्मिम् ॥३

सोमा॑पूषणा । रज॑सः । वि॒ऽमान॑म् । स॒प्तऽच॑क्रम् । रथ॑म् । अवि॑श्वऽमिन्वम् ।

वि॒षु॒ऽवृतं॑म् । मनं॑सा । यु॒ज्यमां॑नम् । तम् । जि॒न्व॒थ॒ः । वृ॒ष॒णा॒ । पञ्चं॑ऽरश्मिम् ॥३

सोमपूषणा । रजसः । विऽमानं । सप्तऽचक्रं । रथं । अविश्वऽमिन्वं ।

विषुऽवृतं । मनसा । युज्यमानं । तं । जिन्वथः । वृषणा । पंचऽरश्मिं ॥३॥

वृषणा वृषणौ कामानां वर्षितारौ सोमापूषणा हे सोमापूषणौ रजसो लोकस्य । लोका रजांस्युच्यंत इति यास्कः । विमानं परिच्छेदकं । सर्वमानमित्यर्थः । सप्तचक्रं सप्तर्तुचक्रं । त्रयोदशो मासः सप्तम ऋतुः । अस्ति त्रयोदशो मास इति श्रुतेः । अविश्वमिन्वं विश्वस्यापरिच्छेद्यं विषुवृतं विष्वक् सर्वत्र परिवर्तमानं पंचरश्मिं पंचर्तुरश्मिं । हेमंतशिशिरयोः समासेनर्तवः पंच । तथा च श्रूयते । द्वादश मासाः पंचर्तवो हेमंतशिशिरयोः

समासेन । ऐ° ब्रा० १.१.। इति । मनसा युज्यमानं मनोमात्रेण युज्यमानं । तं प्रसिद्धं रथं जिन्वथः । अस्मान्प्रति प्रेरयथः ॥

दि॒व्य१॒॑न्यः सद॑नं च॒क्र उ॒च्चा पृ॑थि॒व्याम॒न्यो अध्य॒न्तरि॑क्षे ।

ताव॒स्मभ्यं॑ पुरु॒वारं॑ पुरु॒क्षुं रा॒यस्पोषं॒ वि ष्यं॑ता॒ं नाभि॑म॒स्मे ॥ ४

दि॒वि । अ॒न्यः । सद॑नम् । च॒क्रे । उ॒च्चा । पृ॒थि॒व्याम् । अ॒न्यः । अधि॑ । अ॒न्तरि॑क्षे ।

तौ । अ॒स्मभ्य॑म् । पु॒रु॒ऽवार॑म् । पु॒रु॒ऽक्षुम् । रा॒यः । पोष॑म् । वि । स्य॒ता॒म् । नाभि॑म् । अ॒स्मे इति॑ ॥४

दिवि। अन्यः । सदनं । चक्रे । उच्चा। पृथिव्यां । अन्यः । अधि। अंतरिक्षे।

तौ। अस्मभ्यं। पुरुऽवारं। पुरुऽक्षुं।रायः । पोषं। वि।स्यतां। नाभिं। अस्मे इति॥४॥

अन्यः तयोरेकः पूषा उच्चा उच्चैरुच्छ्रिते दिवि द्युलोके सदनं स्थानं चक्रे चकार । अन्यः अपरः सोमः पृथिव्याम् ओषधिरूपेण अध्यन्तरिक्षे अन्तरिक्षे च चन्द्ररूपेण सदनं चक्रे । तौ सोमापूषणौ युवां पुरुवारं बहुभिर्वरणीयं पुरुक्षुं बहुकीर्तिं रायस्पोषं धनस्य पुष्टिम् । पश्वात्मकं धनमित्यर्थः । तथा च ब्राह्मणं-' पशवो वै रायस्पोषः ' (तै. सं. ५.४.६. २) इति । अस्मे अस्माकं नाभिं विश्वस्य भोगस्य हेतुभूतम् अस्मभ्यं वि ष्यताम् विमुञ्चताम् । प्रयच्छतामित्यर्थः

विश्वा॑न्य॒न्यो भुव॑ना ज॒जान॒ विश्व॑म॒न्यो अ॑भि॒चक्षा॑ण एति ।

सोमा॑पूषणा॒वव॑तं॒ धियं॑ मे यु॒वाभ्या॒ं विश्वा॒ः पृत॑ना जयेम ॥५

विश्वा॑नि । अ॒न्यः । भुव॑ना । ज॒जान॑ । विश्व॑म् । अ॒न्यः । अ॒भि॒ऽचक्षा॑णः । ए॒ति॒ ।

सोमा॑पूषणौ । अव॑तम् । धिय॑म् । मे॒ । यु॒वाभ्या॑म् । विश्वा॑ः । पृत॑नाः । ज॒ये॒म॒ ॥५

विश्वानि । अन्यः । भुवना। जजान। विश्वं । अन्यः । अभिऽचक्षाणः । एति ।

सोमपूषणौ। अवतं । धियं । मे। युवाभ्यां। विश्वाः । पृतनाः । जयेम ॥५॥

हे सोमापूषणौ अन्यो युवयोरेकः सोमो विश्वानि भुवना भुवनानि भूतानि जजान । अजनयत् । तथा च मंत्रः । सोमः पवते जनिता मतीनां । ऋग्वे° ९. ९६.५.। इति ।

अन्योऽपरः पूषादित्यो विश्वमभिचक्षाणो ऽभिपश्यन्नेति । गच्छति । तौ युवां सोमापूषणो मे धियं कर्म ॥ धीः शचीति कर्मनामसु पाठात् ॥ अवतं ।। रक्षतं । किंच वयं युवाभ्यां हेतुभ्यां विश्वाः पृतनाः सर्वाः शत्रुसेना जयेम । अभिभवेम ॥

धियं॑ पू॒षा जिं॑न्वतु विश्वमि॒न्वो र॒यिं सोमो॑ रयि॒पति॑र्दधातु ।

अवं॑तु दे॒व्यदिं॑तिरन॒र्वा बृ॒हद्वं॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥६

धियं॑म् । पू॒षा । जि॒न्व॒तु॒ । वि॒श्व॒म्ऽइ॒न्वः । र॒यिम् । सोमः॑ । र॒यि॒ऽपतिः॑ । द॒धा॒तु॒ ।

अवं॑तु । दे॒वी । अदिं॑तिः । अ॒न॒र्वा । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥६

धियं । पूषा। जिन्वतु । विश्वंऽइन्वः । रयिं । सोमः । रयिऽपतिः । दधातु ।।

अवतु । देवी। अदितिः । अनर्वा। बृहत् । वदेम। विदथे । सुऽवीराः ॥६॥

पूषादित्यो विश्वमिन्वो विश्वस्य प्रीणयिता धियमस्माकं कर्म जिन्वतु । तर्पयतु । रयिपतिर्धनपतिः सोमो रयिं धनं दधातु । अस्मभ्यं ददातु। किंच देवी द्योतमानानर्वाप्रत्यृता केनापि प्रातिकूल्यमप्रापितादितिरवतु । अस्मान् रक्षतु । अन्यत् सिद्धं ॥ ॥६॥

मण्डल २

सूक्तं २.२२

ऋग्वेदः सूक्तं २.४१

दे. १-२ वायुः, ३ इन्द्रवायू, ४-६ मित्रावरुणौ, ७-९ अश्विनौ, १०-१२ इन्द्रः, १३-१५ विश्वे देवाः, १६-१८ सरस्वती, १९-२१ द्यावापृथिव्यौ हविर्धाने वा (१९ तृतीयपादस्य - अग्निर्वा)। गायत्री, १६-१७ अनुष्टुप्, १८ बृहती।

0:00 / 0:00

द्विदेवत्यसोमभक्षणम्

0:00 / 0:00

शुक्रसाम(नियुत्वान् इति)

ऐन्द्रवायवग्रह। द्विदेवत्यग्रह १

ऐन्द्रवायव + मैत्रावरुणग्रहौ। द्विदेवत्यग्रहः२

ऐन्द्रवायव + मैत्रावरुण +आश्विन् ग्रहाः। द्विदेवत्यग्रहः३

वराहमुखे सरस्वती, खजुराहो

वायो ये ते सहस्रिणो रथासस्तेभिरा गहि ।

नियुत्वान्सोमपीतये ॥१॥

नियुत्वान्वायवा गह्ययं शुक्रो अयामि ते ।

गन्तासि सुन्वतो गृहम् ॥२॥

शुक्रस्याद्य गवाशिर इन्द्रवायू नियुत्वतः ।

आ यातं पिबतं नरा ॥३॥

अयं वां मित्रावरुणा सुतः सोम ऋतावृधा ।

ममेदिह श्रुतं हवम् ॥४॥

राजानावनभिद्रुहा ध्रुवे सदस्युत्तमे ।

सहस्रस्थूण आसाते ॥५॥

ता सम्राजा घृतासुती आदित्या दानुनस्पती ।

सचेते अनवह्वरम् ॥६॥

गोमदू षु नासत्याश्वावद्यातमश्विना ।

वर्ती रुद्रा नृपाय्यम् ॥७॥

न यत्परो नान्तर आदधर्षद्वृषण्वसू ।

दुःशंसो मर्त्यो रिपुः ॥८॥

ता न आ वोळ्हमश्विना रयिं पिशङ्गसंदृशम् ।

धिष्ण्या वरिवोविदम् ॥९॥

इन्द्रो अङ्ग महद्भयमभी षदप चुच्यवत् ।

स हि स्थिरो विचर्षणिः ॥१०॥

इन्द्रश्च मृळयाति नो न नः पश्चादघं नशत् ।

भद्रं भवाति नः पुरः ॥११॥

इन्द्र आशाभ्यस्परि सर्वाभ्यो अभयं करत् ।

जेता शत्रून्विचर्षणिः ॥१२॥

विश्वे देवास आ गत शृणुता म इमं हवम् ।

एदं बर्हिर्नि षीदत ॥१३॥

तीव्रो वो मधुमाँ अयं शुनहोत्रेषु मत्सरः ।

एतं पिबत काम्यम् ॥१४॥

इन्द्रज्येष्ठा मरुद्गणा देवासः पूषरातयः ।

विश्वे मम श्रुता हवम् ॥१५॥

अम्बितमे नदीतमे देवितमे सरस्वति ।

अप्रशस्ता इव स्मसि प्रशस्तिमम्ब नस्कृधि ॥१६॥

त्वे विश्वा सरस्वति श्रितायूंषि देव्याम् ।

शुनहोत्रेषु मत्स्व प्रजां देवि दिदिड्ढि नः ॥१७॥

इमा ब्रह्म सरस्वति जुषस्व वाजिनीवति ।

या ते मन्म गृत्समदा ऋतावरि प्रिया देवेषु जुह्वति ॥१८॥

प्रेतां यज्ञस्य शम्भुवा युवामिदा वृणीमहे ।

अग्निं च हव्यवाहनम् ॥१९॥

द्यावा नः पृथिवी इमं सिध्रमद्य दिविस्पृशम् ।

यज्ञं देवेषु यच्छताम् ॥२०॥

आ वामुपस्थमद्रुहा देवाः सीदन्तु यज्ञियाः ।

इहाद्य सोमपीतये ॥२१॥

सायणभाष्यम्

' वायो ये ते ' इत्येकविंशत्यृचं नवमं सूक्तं गार्त्समदं गायत्रम् । ' अम्बितमे ' इति षष्ठस्य तृचस्य आदितो द्वे अनुष्टुभौ तृतीया बृहती । ' वायो ये ते ' इत्यादिके द्वे ऋचौ वायव्यौ । ' शुक्रस्याद्य ' इत्येषा ऐन्द्रवायवी । ' अयं वां मित्रावरुणा ' इति पञ्चानां तृचानां मित्रावरुणौ अश्विनौ इन्द्रः विश्वे देवाः सरस्वती इति क्रमेण देवताः । ' प्रेतां यज्ञस्य ' इत्यन्त्यस्तृचो ब्राह्मणसूत्रयोर्हविर्धानप्रवर्तने द्यावापृथिव्यनिविद्धानत्वेन च विनियुक्तत्वात् द्यावापृथिव्यो हविर्धानदेवत्यो वा । ' अग्निं च हव्यवाहनम् ' इति पादोऽग्निदेवत्यो वा । तथा चानुक्रान्तं-' वायो सैका गायत्रमुक्ता देवताः प्रउगेणाद्ये तु तृचेऽनयैन्द्रवायवी द्यावापृथिव्योऽनयस्तृचो हाविर्धानो वा तृतीयः पादो

वाग्नेयोऽम्बितमेऽनुष्टुभौ बृहती च ' इति । पृष्ठयाभिप्लवषडहयोर्द्वितीयेऽहनि प्रउगेऽन्त्यतृचवर्जमेतत्सूक्तम् । वायव्यतृचस्य ' वायो ये ते सहस्रिणः ' इत्याद्ये द्वे ऋचौ ऐन्द्रवायवतृचस्य ' शुक्रस्याद्य ' इत्येषा तृतीया । तथा च सूचितं- ' वायो ये ते सहस्रिण इति द्वे तीव्राः सोमास आ गहीत्येकोभा देवा दिविस्पृशेति द्वे शुक्रस्याद्य गवाशिर इत्येकायं वां मित्रावरुणेति पञ्च तृचाः ' (आश्व. श्रौ. ७. ६) इति । चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रे ' अयं वां मित्रावरुणा ' इति षळहस्तोत्रियसंज्ञकः । ' चतुर्विंशे होताजनिष्ट ' इति खण्डे सूत्रितम्-' अयं वां मित्रावरुणा पुरूरुणा चिद्ध्यस्ति ' (आश्व. श्रौ. ७. २) इति । आभिप्लविकेष्वहःसु प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽयमेव तृचः पञ्चदशादिस्तोमनिमित्तमावापनीयः । ' अयं वां मित्रावरुणा नो मित्रावरुणेति तृचाः ' (आश्व. श्रौ. ७.५) इति सूत्रितत्वात् । आद्या मैत्रावरुणग्रहस्यानुवाक्या ।

सूत्रितं च-' मैत्रावरुणस्य अयं वां मित्रावरुणा ' (आश्व. श्रौ. ५.५) इति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्गायत्रे छन्दसि ' गोमदू षु ' इति तृचो विनियुक्तः । ' गोमदू षु नासत्येति तृचा ' (आश्व. श्रौ. ४.१५) इति सूत्रितत्वात् । अतिरात्रे प्रथमे पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे ' इन्द्रो अङ्ग महद्भयम् ' इति तृचः । ' अतिरात्रे पर्यायाणाम् ' इति खण्डे सूत्रितम्-' इन्द्रो अङ्ग महद्भयमभि न्यू षु वाचम् ' (आश्व. श्रौ. ६ .४) इति । आग्रयणे वैश्वदेवस्य हविषः ' विश्वे देवासः ' इत्यनुवाक्या । ' आग्रयणम् ' इति खण्डे सूत्रितं-' विश्वे देवास आ गत ये के च ज्मा महिनो अहिमायाः ' (आश्व श्रौ. २. ९) इति । दशरात्रे प्रथमेऽहनि प्रउगशस्त्रे ' अम्बितमे नदीतमे ' इति सारस्वतः सप्तमस्तृचः । ' चतुर्थेऽहनि ' इति खण्डे सूत्रितम्--' अम्बितमे नदीतम इत्यानुष्टुभं प्रउगम् ' (आश्व. श्रौ. ७.११) इति । व्यूढे दशरात्रे प्रथमे छन्दोमे वैश्वदेवशस्त्रे ' प्रेतां यज्ञस्य शंभुवा ' इति द्यावापृथिव्यनिविद्धानीयस्तृचः । ' अथ छन्दोमाः '

इति खण्डे सूत्रितं- ' प्रेतां यज्ञस्य शंभुवायं देवाय जन्मन इति तृचाः ' (आश्व. श्रौ. ८.९) इति ।
हविर्धानप्रवर्तनेऽप्ययं तृचो विनियुक्तः । सूत्रितं च-' प्रेतां यज्ञस्य शंभुवा यमे इव यतमाने यदैतम् ' (आश्व. श्रौ ४. ९; ऐ.ब्रा. १ २९) इति ।।

वायो॒ ये तें सह॒स्रिणो॒ रथा॑स॒स्तेभि॒रा गं॑हि ।

नि॒युत्वा॒न्सोमं॑पीतये ॥१

वायो॒ इतिं । ये । ते॒ । स॒ह॒स्रिणः॑ । रथा॑सः । तेभिः॑ । आ । ग॒हि॒ ।

नि॒युत्वा॑न् । सोमं॑ऽपीतये ॥१

वायो इति । ये । ते । सहस्रिणः । रथासः । तेभिः । आ । गहि ।

नियुत्वान् । सोमऽपीतये ॥१

हे वायो ते त्वदीया ये सहस्रिणः सहस्रसंख्याका रथासः रथाः तेभिस्तैर्नियुत्वान् नियुद्भि- युक्तस्त्वं सोमपीतये सोमपानार्थमागह्यागच्छ नानारूपत्वात् वायोः सर्वाभिर्विभूतिभिः सहा- गमनं प्रार्थ्यत इति भावः ।। १ ।।

नि॒युत्वां॑न्वाय॒वा ग॑ह्य॒यं शु॒क्रो अ॑यामि ते ।

गन्ता॑सि सुन्व॒तो गृ॒हम् ॥२

नि॒युत्वा॑न् । वा॒यो॒ इति॑ । आ । ग॒हि॒ । अ॒यम् । शु॒क्रः । अ॒या॒मि॒ । ते॒ ।

गन्ता॑ । अ॒सि॒ । सु॒न्व॒तः । गृ॒हम् ॥२

नियुत्वान् । वायो इति । आ । गहि । अयम् । शुक्रः । अयामि । ते ।

गन्ता । असि । सुन्वतः । गृहम् ॥२

हे वायो नियुत्वान् नियुतो वाहनानि वायोः तैर्युक्तस्त्वं आगह्यागच्छ अयं शुक्रो दीप्यमा नः सोमः ते तुभ्यं अयामि नियतो गृहीत आसीत् यमेःकर्मणि लुङ् सुन्वतः सोमाविषवं कुर्व- तो यजमानस्य गृहं गन्तासि याता भवसि ।। २ ।।

शु॒क्रस्या॒द्य गवां॑शिर॒ इन्द्रं॑वायू नि॒युत्वं॑तः ।

आ यां॑तं॒ पिबं॑तं नरा ॥३

शु॒क्रस्यं॑ । अ॒द्य । गोऽआं॑शिरः । इन्द्रं॑वायू॒ इतिं॑ । नि॒युत्वं॑तः ।

आ । या॒त॒म् । पिबं॑तम् । न॒रा॒ ॥३

शुक्रस्य । अद्य । गोऽआशिरः । इन्द्रवायू इति । नियुत्वतः ।

आ । यातम् । पिबतम् । नरा ॥३

हे नरा नेतारौ हे इन्द्रवायू अद्यास्मिन्नहनि नियुत्वतः विभक्तिव्यत्ययः नियुत्वन्तौ युवां गवाशिरः गव्यं पयः आशीराश्रयणसाधनं यस्य तस्य शुक्रस्य दीप्तस्य सोमस्य पानार्थं आया- तं आगच्छतं आगत्य सोमं पिबतम् ।। ३ ।।

अ॒यं वां मित्रावरुणा सु॒तः सोमं ऋतावृधा ।

ममेदि॒ह श्रुं॑त॒ं हवंम् ॥४

अ॒यम् । वा॒म् । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । सु॒तः । सोमः॑ । ऋ॒त॒ऽवृ॒धा॒ ।

ममं । इत् । इ॒ह । श्रु॒त॒म् । हवंम् ॥४

अयम् । वाम् । मित्रावरुणा । सुतः । सोमः । ऋतऽवृधा ।

मम । इत् । इह । श्रुतम् । हवम् ॥४

मित्रावरुणा हे मित्रावरुणौ वां युवाभ्यां अयं सोमः सुतः अभिषुतः क्रतावृधा हे सत्यस्य यज्ञस्य वावर्धकौ ममेत् ममैव इहास्मिन्यज्ञे हवमाह्वानं श्रुतं शृणुतम् ।। ४ ।।

राजांना॒वनंभिद्रुहा ध्रु॒वे सदंस्युत्त॒मे ।

स॒हस्रंस्थूण आसाते ॥५

राजांनौ । अनंभिऽद्रुहा । ध्रु॒वे । सदंसि । उ॒त्ऽत॒मे ।

स॒हस्र॑ऽस्थूणे । आ॒सा॒ते॒ इति॑ ॥५

राजानौ । अनभिऽद्रुहा । ध्रुवे । सदसि । उत्ऽतमे ।

सहस्रऽस्थूणे । आसाते इति ॥५

राजानौ ईश्वरौ दीप्यमानौ वा अनभिद्रुहा अनभिद्रोग्धारौ यौ मित्रावरुणौ ध्रुवे स्थिरे उत्तमे उत्कृष्टे सहस्रस्थूणे बहुस्तंभे सदसिस्थाने आसाते उपविशतः तावागच्छतमितिशेषः ।। ५ ।।

ता स॒म्राजा॑ घृ॒तासु॑ती आ॒दि॒त्या दानु॑न॒स्पती॑ ।

सचे॑ते॒ अन॑वह्वरम् ॥६

ता । स॒म्ऽराजा॑ । घृ॒तासु॑ती॒ इति॑ घृ॒तऽआ॑सुती । आ॒दि॒त्या । दानु॑नः । पती॒ इति॑ ।

सचेंते इतिं । अनंवऽह्वरम् ॥६

ता । सम्ऽराजा । घृतासुती इति घृतऽआसुती । आदित्या । दानुनः । पती इति ।

सचेते इति । अनवऽह्वरम् ॥६

सम्राजौ आज्ञयैव सर्वेषां शास्तारौ घृतासुती घृतान्नौ तद्वां महित्वं घृतान्नावस्त्विति मन्त्रा न्तरात् आदित्या अदितेः पुत्रौ दानुनस्पती दानुनो दानस्य देवस्य वा धनस्य पती स्वामिनौ ता तौ मित्रावरुणौ अनह्वरमकुटिलं यजमानं सचेते सेवेते ।। ६ ।।

गोमंदू षु नांसत्याश्वांवद्यातमश्विना ।

वर्ती रुंद्रा नृपाय्यंम् ॥७

गोऽम॑त् । ऊ॒ं इति॑ । सु । ना॒स॒त्या॒ । अश्व॑ऽवत् । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ ।

व॒र्तिः । रु॒द्रा॒ । नृ॒ऽपाय्य॑म् ॥७

गोऽमत् । ऊं इति । सु । नासत्या । अश्वऽवत् । यातम् । अश्विना ।

वर्तिः । रुद्रा । नृऽपाय्यम् ॥७

अश्विना हे अश्विनौ हे नासत्या अनृतभाषणरहितो हे रुद्रा रोरूयमाणौ द्रवन्तौ युवां वर्ति- र्मार्गः तेन मार्गेण रथेन वा नृपाय्यं नृभिर्देवैः पातव्यं सोमं गोमत् गोमद्यथाभवति तथा अश्ववत् अश्ववच्च यथा भवति तथा यातं गच्छतं ऊष्विति पूरणो ।। ७ ।।

न यत्परो॒ नान्त॑र आद॒धर्ष॑द्वृषण्वसू ।

दु॒ःशंसो॒ मर्त्यो॑ रि॒पुः ॥८

न । यत् । परः॑ । न । अन्त॑रः । आ॒ऽद॒धर्ष॑त् । वृ॒ष॒ण्व॒सू॒ इति॑ वृषण्ऽवसू ।

दुः॒ऽशंसः॑ । मर्त्यः॑ । रि॒पुः ॥८

न । यत् । परः । न । अन्तरः । आऽदधर्षत् । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ।

दुःऽशंसः । मर्त्यः । रिपुः ॥८

वृषण्वसू हे धनस्य वर्षितारौ यद्धनं परो दूरस्थो दुःशंसः शंसनायोग्यो मर्त्यो रिपुः यन्ना- दधर्षत् नापहरेत् तथोक्तलक्षणेतरः अन्तरः समीपवर्ती मर्त्यो रिपुरपि यन्नादधर्षत् तद्धनमावोह्ळामिति शेषः ।। ८ ।।

ता न॒ आ वो॑ळ्हमश्विना र॒यिं पि॒शङ्ग॑संदृशम् । धिष्ण्या॑ वरिवो॒विदं॑म् ॥९

ता । न॒ः । आ । वो॒ळ्ह॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ । र॒यिम् । पि॒शङ्ग॑ऽसन्दृशम् ।

धिष्ण्या॑ । व॒रि॒व॒ःऽविदं॑म् ॥९

ता । नः । आ । वोळ्हम् । अश्विना । रयिम् । पिशङ्गऽसन्दृशम् ।

धिष्ण्या । वरिवःऽविदम् ॥९

हे धिष्ण्या धिषणार्हौ अश्विना हे अश्विनौ ता तौ युवां पिशंगसदृशं नानारूपं वरिवोविदं धनस्यलंभकरं रयिं पशुं नोस्मभ्यं आवोह्ळमावहतम् ॥ ९ ॥

इन्द्रों अ॒ङ्ग म॒हद्भ॒यम॒भी षदपं चुच्यवत् ।

स हि स्थि॒रो विचंर्षणिः ॥१०

इन्द्रः॑ । अ॒ङ्ग । म॒हत् । भ॒यम् । अ॒भि । सत् । अपं ।
चु॒च्य॒व॒त् ।

सः । हि । स्थि॒रः । विऽचंर्षणिः ॥१०

इन्द्रः । अङ्ग । महत् । भयम् । अभि । सत् । अप ।
चुच्यवत् ।

सः । हि । स्थिरः । विऽचर्षणिः ॥१०

इन्द्रः महत् अधिकं अभीषत् अभिभवत् भयं भयकारणं अपचुच्यवत् अपच्यावयेत् हि यस्मात्कारणात् स स्थिरः

केनापि चालयितुमशक्यः विचर्षणिर्विश्वस्य द्रष्टा अङ्गेति पूरणम् ॥ १० ॥

इन्द्रश्च मृळयाति नो न नः पश्चादघं नशत् ।

भद्रं भवाति नः पुरः ॥११

इन्द्रः । च । मृळयाति । नः । न । नः । पश्चात् । अघम् । नशत् ।

भद्रम् । भवाति । नः । पुरः ॥११

इन्द्रः । च । मृळयाति । नः । न । नः । पश्चात् । अघम् । नशत् ।

भद्रम् । भवाति । नः । पुरः ॥११

इन्द्रश्च परमैश्वर्यवानिन्द्रश्चेत् नोस्मान्मृळयाति सुखयेत् पश्चात्पृष्ठतः नोस्मान् अघं दुरितं ननशत् न प्राप्नोति नोस्माकं पुरः पुरस्तात् भद्रं कल्याणं च भवाति भवति ॥ ११॥

इन्द्र॒ आशां॑भ्य॒स्परि॒ सर्वा॑भ्यो॒ अभ॑यं करत् ।

जेता॒ शत्रू॒न्विच॑र्षणिः ॥१२

इन्द्रः॑ । आशा॑भ्यः । परि॑ । सर्वा॑भ्यः । अभ॑यम् । क॒र॒त् ।

जेता॑ । शत्रू॑न् । विऽच॑र्षणिः ॥१२

इन्द्रः । आशाभ्यः । परि । सर्वाभ्यः । अभयम् । करत् ।

जेता । शत्रून् । विऽचर्षणिः ॥१२

विचर्षणिः विविधं द्रष्टा जेता शत्रून् असुरान्जेता
तृन्नन्तत्वात्षष्ठ्यभावः इन्द्रः परमैश्वर्यवान् सर्वाभ्य
आाशाभ्यो दिग्भ्योस्माकं अभयं करत्करोतु परीति
पञ्चमीद्योतकः ॥ १२ ॥

विश्वे॑ देवास॒ आ ग॑त शृणु॒ता म॑ इ॒मं हव॑म् ।

एदं ब॒र्हिर्नि षी॑दत ॥१३

विश्वे॑ । दे॒वा॒स॒ः । आ । ग॒त॒ । शृ॒णु॒त । मे॒ । इ॒मम् । हव॑म् ।

आ । इ॒दम् । ब॒र्हिः । नि । सी॒द॒त॒ ॥१३

विश्वे । देवासः । आ । गत । शृणुत । मे । इमम् । हवम् ।

आ । इदम् । बर्हिः । नि । सीदत ॥१३

विश्वेदेवासः हे विश्वेदेवाः आगत इहागच्छत मे मदीयं इमं हवमाह्वानं श्रृणुत इदं बर्हिरस्मिन् बर्हिषि आनिषीदत उपविशत ॥ १३ ॥

ती॒व्रो वो॒ मधु॑माँ अ॒यं शु॒नहो॑त्रेषु मत्स॒रः ।

ए॒तं पि॑बत॒ काम्य॑म् ॥१४

ती॒व्रः । व॒ः । मधु॑ऽमान् । अ॒यम् । शु॒नऽहो॑त्रेषु । म॒त्स॒रः ।

ए॒तम् । पि॒ब॒त॒ । काम्य॑म् ॥१४

तीव्रः । वः । मधुऽमान् । अयम् । शुनऽहोत्रेषु । मत्सरः ।

एतम् । पिबत । काम्यम् ॥१४

हे विश्वेदेवाः तीव्रः तीव्रमदः मधुमान् मधुररसवान् मत्सरो मदकरः सोमोयं वो युष्मदर्थं । शुनहोत्रेषु गृत्समदेष्वस्मासु स्थितः काम्यं कमनीयमेतं सोमं पिबत ॥ १४ ॥

इन्द्र॑ज्येष्ठा॒ मरु॑द्गणा॒ देवा॑स॒ः पूष॑रातयः ।

विश्वे॒ मम॑ श्रुता॒ हव॑म् ॥१५

इन्द्र॑ऽज्येष्ठाः । मरु॑त्ऽगणाः । देवा॑सः । पूष॑ऽरातयः ।

विश्वे॑ । मम॑ । श्रु॒त॒ । हव॑म् ॥१५

इन्द्रऽज्येष्ठाः । मरुत्ऽगणाः । देवासः । पूषऽरातयः ।

विश्वे । मम । श्रुत । हवम् ॥१५

हे इन्द्रज्येष्ठाः इंद्रपुरोगमा मरुद्गणाः मरुत्समूहरूपाः पूषरातयः पूषाख्यो देवो रातिर्दाता येषां ते पूषरातयः देवासः हे द्योतमाना देवाः विश्वे सर्वे यूयं मम मदीयं हवमाह्वानं श्रुतश्शृणुत इन्द्रज्येष्ठादयः संबोधनान्ताः ॥ १५ ॥

अम्बिंतमे॒ नदींतमे॒ देविंतमे॒ सरंस्वति ।

अ॒प्र॒श॒स्ता इंव स्मसि॒ प्रशंस्तिमम्ब नस्कृधि ॥१६

अम्बिंऽतमे । नदींऽतमे । देविंऽतमे । सरंस्वति ।

अ॒प्र॒श॒स्ताःऽइंव । स्म॒सि॒ । प्रऽशंस्तिम् । अ॒म्ब॒ । न॒ः । कृ॒धि॒ ॥१६

अम्बिऽतमे । नदीऽतमे । देविऽतमे । सरस्वति ।

अप्रशस्ताःऽइव । स्मसि । प्रऽशस्तिम् । अम्ब । नः । कृधि ॥१६

अंबितमे मातॄणां श्रेष्ठे नदीतमे नदीनां श्रेष्ठे देवितमे देवीनां श्रेष्ठे हे सरस्वति अप्रशस्ताइव धनाभावादसमृद्धा इव वयं स्मसि भवामः अंब हे मातः सरस्वति नोस्मभ्यं प्रशस्ति धनसमृद्धिं कृधि कुरु प्रयच्छेत्यर्थः ॥ १६ ॥

त्वे विश्वा॑ सरस्वति श्रि॒तायूं॑षि दे॒व्याम् ।

शु॒नहो॑त्रेषु मत्स्व प्र॒जां दे॑वि दिदिड्ढि नः ॥१७

त्वे इति॑ । विश्वा॑ । स॒र॒स्व॒ति॒ । श्रि॒ता । आयूं॑षि । दे॒व्याम् ।

शु॒नऽहो॑त्रेषु । म॒त्स्व॒ । प्र॒ऽजाम् । दे॒वि॒ । दि॒दि॒ड्ढि॒ । न॒ः ॥ १७

त्वे इति । विश्वा । सरस्वति । श्रिता । आयूंषि । देव्याम् ।

शुनऽहोत्रेषु । मत्स्व । प्रऽजाम् । देवि । दिदिड्ढि । नः ॥
१७

हे सरस्वति देव्यां द्योतमानायां त्वे त्वयि विश्वा विश्वानि सर्वाण्यायूंषि अन्नानि आयुः सूनृतेत्यन्ननामसु पाठात् श्रिता आश्रितानि सा त्वं शुनहोत्रेषु गृत्समदेष्वस्मासु विषयेषु मत्स्व सोमपानेन तृप्य किंच हे देवि सरस्वति नः अस्मभ्यं प्रजां दिदिड्ढि पुत्रान्देहि ॥ १७ ॥

इ॒मा ब्रह्मं सरस्वति जु॒षस्वं वाजिनीवति ।

या ते॒ मन्मं गृत्सम॒दा ऋंतावरि प्रि॒या दे॒वेषु॒ जुह्वंति ॥१८

इ॒मा । ब्रह्मं । स॒र॒स्व॒ति॒ । जु॒षस्वं । वा॒जि॒नी॒ऽव॒ति॒ ।

या । ते॒ । मन्मं । गृ॒त्स॒ऽम॒दाः । ऋ॒त॒ऽव॒रि॒ । प्रि॒या । दे॒वेषुं । जुह्वंति ॥१८

इमा । ब्रह्म । सरस्वति । जुषस्व । वाजिनीऽवति ।

या । ते । मन्म । गृत्सऽमदाः । ऋतऽवरि । प्रिया । देवेषु । जुह्वति ॥१८

वाजिनीवति अन्नवति ऋतावरि उदकवति हे सरस्वति इमा इमानि ब्रह्म ब्रह्माणि हवींषि जुषस्व स्वीकुरु या यानि मम मननीयानि देवेषु प्रिया देवानां मध्ये तुभ्यं प्रियाणि देवेषु प्रिया- णि वा ते त्वदर्थं गृत्समदाजुह्वति ।। १८ ।।

प्रेतां य॒ज्ञस्यं श॒म्भुवां यु॒वामिदा वृंणीमहे ।

अ॒ग्निं चं हव्य॒वाहंनम् ॥१९

प्र । इ॒ता॒म् । य॒ज्ञस्यं । श॒म्ऽभुवां । यु॒वाम् । इत् । आ । वृ॒णी॒म॒हे॒ ।

अ॒ग्निम् । च॒ । ह॒व्य॒ऽवाहंनम् ॥१९

प्र । इताम् । यज्ञस्य । शम्ऽभुवा । युवाम् । इत् । आ । वृणीमहे ।

अग्निम् । च । हव्यऽवाहनम् ॥१९

यज्ञस्य यागस्य शंभुवा सुखसंपादके हविर्धाने अनसी तद्रूपे द्यावापृथिव्यौ वा प्रेतां उत्तरवेदेः पश्चिमभागं प्रति गच्छतां अथ प्रत्यक्षकृतः युवामित् युवामेव आवृणीमहे प्रार्थयामहे हव्यवाहन- मग्निं च आवृणीमहे अग्निरत्र निपातभागिति ।। १९ ।।

द्यावां नः पृथि॒वी इ॒मं सि॒ध्रम॒द्य दिंवि॒स्पृशंम् ।

य॒ज्ञं दे॒वेषुं यच्छताम् ॥२०

द्यावां । न॒ः । पृ॒थि॒वी इतिं । इ॒मम् । सि॒ध्रम् । अ॒द्य । दि॒वि॒ऽस्पृशंम् ।

य॒ज्ञम् । दे॒वेषुं । य॒च्छ॒ता॒म् ॥२०

द्यावा । नः । पृथिवी इति । इमम् । सिध्रम् । अद्य । दिविऽस्पृशम् ।

यज्ञम् । देवेषु । यच्छताम् ॥२०

द्यावाद्यौश्च पृथिवी च उभे सिध्रं स्वर्गादेः साधकं दिविस्पृशं देवान्गच्छन्तं अद्यास्मिन्नहनि अस्माकं इमं यज्ञं देवेषु यच्छतां नियच्छताम्।। २० ।।

आ वांमु॒पस्थंमद्रुहा दे॒वाः सींदन्तु य॒ज्ञियाः॑ ।

इ॒हाद्य सोम॑पीतये ॥२१

आ । वा॒म् । उ॒पऽस्थ॑म् । अ॒द्रु॒हा॒ । दे॒वाः । सी॒द॒न्तु॒ । य॒ज्ञियाः॑ ।

इ॒ह । अ॒द्य । सोम॑ऽपीतये ॥२१

आ । वाम् । उपऽस्थम् । अद्रुहा । देवाः । सीदन्तु । यज्ञियाः ।

इह । अद्य । सोमऽपीतये ॥२१

अद्रुहा द्रोहवर्जिते हे हविर्धाने तद्रूपे द्यावापृथिव्यौ वां युवयोरुपस्थं समीपं यज्ञिया यज्ञार्हा देवाः इह यज्ञे अद्यास्मिन्नहनि सोमपीतये सोमपानाय आसीदन्तु ।। २१ ।।

टिप्पणी

सोमयागे बहिष्पवमानस्य अन्तिमे चरणे ऐन्द्रवायव, मैत्रावरुण एवं आश्विन् ग्रहाणां क्रमिकरूपेण ग्रहणं भवति। प्रथमेन वाग्देव्याः सिद्धिः अभीष्टमस्ति, द्वितीयेन चक्षुषः, तृतीयेन श्रोत्रयोः।

२.४१.१-३ वायो ये ते इति--

वायुरुपरि टिप्पणी

इन्द्रवायूरुपरि टिप्पणी

वायव्ये चैन्द्रवायवी पञ्चाथ प्राउगास्तृचाः ।
प्रेत्यृक्स्तौति हविर्धाने अग्निस्तत्र निपातभाक् ।
द्यावापृथिव्यौ द्यावेति हविर्धाने ततः परे ।।बृहद्देवता ४.९२ ।।

२.४१.२ नियुत्वान् वायवागहि इति

द्र. आरण्यकगेयः ८९

२.४१.४ अयं वां मित्रावरुणा इति

मित्रावरुणौ उपरि संक्षिप्त टिप्पणी

२.४१.७ गोमदूषु नासत्या इति

अश्विनौ उपरि टिप्पणी

२.४१.१६ अम्बितमे नदीतमे इति

प्रउगशब्दोपरि संदर्भाः

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.४१&oldid=267742" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्

ऋग्वेदः सूक्तं २.४२

दे. शकुन्तः (कपिञ्जलरूपीन्द्रः)। त्रिष्टुप्

कनिक्रदज्जनुषं प्रब्रुवाण इयर्ति वाचमरितेव नावम् ।

सुमङ्गलश्च शकुने भवासि मा त्वा का चिदभिभा विश्व्या विदत् ॥१॥

मा त्वा श्येन उद्वधीन्मा सुपर्णो मा त्वा विददिषुमान्वीरो अस्ता ।

पित्र्यामनु प्रदिशं कनिक्रदत्सुमङ्गलो भद्रवादी वदेह ॥२॥

अव क्रन्द दक्षिणतो गृहाणां सुमङ्गलो भद्रवादी शकुन्ते ।

मा न स्तेन ईशत माघशंसो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥३॥

सायणभाष्यम्

' कनिक्रदत् ' इति तृचं दशमं सूक्तम् । अत्रैवमनुक्रमणिका- कनिक्रदत्तृचम् ' इति । मण्डलद्रष्टा गृत्समदोऽस्य ऋषिः । त्रिष्टुप् छन्दः । कपिञ्जलरूपीन्द्रो देवता । वयसाममनोज्ञां वाचं श्रुत्वैतत्सूक्तं जपेत् । सूत्रितं च- ' वयसाममनोज्ञां वाचः श्रुत्वा कनिक्रदज्जनुषं प्रब्रुवाण इति सूक्ते जपेत् ' (आश्व. गृ. ३.१०. ९) इति ।।

कनिंक्रदज्ज॒नुषं प्रब्रुवा॒ण इयंर्ति॒ वाचंमरि॒तेव॒ नावंम् ।

सु॒म॒ङ्गलं॑श्च शकु॒ने॒ भवा॑सि॒ मा त्वा॒ का चिं॑दभि॒भा विश्व्या॑ विदत् ॥१

कनि॑क्रदत् । ज॒नुष॑म् । प्र॒ऽब्रु॒वा॒णः । इय॑र्ति । वाच॑म् । अ॒रि॒ताऽइ॑व । नाव॑म् ।

सुऽम॒ङ्गलः॑ । च॒ । श॒कु॒ने॒ । भवा॑सि । मा । त्वा॒ । का । चि॒त् । अ॒भि॒ऽभा । विश्व्या॑ । वि॒द॒त् ॥१

कनिक्रदत् । जनुषम् । प्रऽब्रुवाणः । इयर्ति । वाचम् । अरिताऽइव । नावम् ।

सुऽमङ्गलः । च । शकुने । भवासि । मा । त्वा । का । चित् । अभिऽभा । विश्व्या । विदत् ॥१

कनिक्रदत् पुनःपुनः शब्दायमानः जनुषं जनिष्यमाणमर्थं प्रब्रुवाणः सूचयन् कपिञ्ज- लः अरितेव कर्णधार इव नावं वाचमियर्ति प्रेरयति अथ प्रत्यक्षकृतः हे शकुने कपिञ्जल

त्वं सुमङ्गलः प्रकृष्टकल्याणश्च भवासि भव किञ्च काचिदभिभा कोप्यग्निभवः त्वा त्वां विश्व्या विश्वतः सर्वासु दि्क्षु मा विदत् मा प्रापत् शकुनिः शक्नोत्युन्नेतुमात्मानं न्यक्रन्दीज्जन्मप्रब्रुवाणो यथास्य शब्दस्तथानामेरयति वाचमीरयितेव नावं सुमङ्गलश्च शकुने भव कल्याणमङ्गलो मङ्गलं गिरतेर्गृणात्यर्थे गिरत्यर्थानिति वेति यास्कः ।। १ ।।

मा त्वां श्ये॒न उद्वंधी॒न्मा सुंप॒र्णो मा त्वां विद॒दिषुंमान्वी॒रो अस्तां ।

पित्र्या॒मनुं प्र॒दिशं॒ कनिंक्रदत्सुम॒ङ्गलों भद्रवा॒दी वंदे॒ह ॥२

मा । त्वा॒ । श्ये॒नः । उत् । व॒धी॒त् । मा । सु॒ऽप॒र्णः । मा । त्वा॒ । वि॒द॒त् । इषुंऽमान् । वी॒रः । अस्तां ।

पित्र्यांम् । अनुं । प्र॒ऽदिशंम् । कनिंक्रदत् । सु॒ऽम॒ङ्गलः॑ । भ॒द्र॒ऽवा॒दी । व॒द॒ । इ॒ह ॥२

मा । त्वा । श्येनः । उत् । वधीत् । मा । सुऽपर्णः । मा । त्वा । विदत् । इषुऽमान् । वीरः । अस्ता ।

पित्र्याम् । अनु । प्रऽदिशम् । कनिक्रदत् । सुऽमङ्गलः । भद्रऽवादी । वद । इह ॥२

हे शकुने त्वा त्वां श्येनः प्रबलः पक्षिविशेषो मा वधीत्मा हिंसीत् उतापि च सुपर्णः गरुडः पक्षिविशेषो मा वधीत् मा हिंसीत् तथा इषुमान् बाणवान्वीरः अस्ता शराणां क्षेप्ता धन्वी त्वा त्वां मा विदत्मा प्रापत् किञ्च पित्र्यां प्रदिशं दक्षिणां दिशमनु दक्षिणस्यां दिशीत्यर्थः कनिक्रदत्पुनःपुनः शब्दं कुर्वन् सुमङ्गलः - कल्याणमङ्गलः भद्रवादी शोभनवादी सन् इहास्मद्विषये वद मङ्गलं सूचय ।। २ ।।

अवं क्रन्द दक्षिण॒तो गृ॒हाणां सुम॒ङ्गलों भद्रवा॒दी शंकुन्ते ।

मा नः स्ते॒न ईशत॒ माघशंसो बृ॒हद्वंदेम वि॒दथें सु॒वीराः ॥३

अवं । क्र॒न्द॒ । द॒क्षि॒ण॒तः । गृ॒हाणाम् । सु॒ऽम॒ङ्गलः ।
भ॒द्र॒ऽवा॒दी । श॒कु॒न्ते॒ ।

मा । न॒ः । स्ते॒नः । ई॒श॒त॒ । मा । अ॒घऽशंसः । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒
। वि॒दथें । सु॒ऽवीराः ॥३

अव । क्रन्द । दक्षिणतः । गृहाणाम् । सुऽमङ्गलः ।
भद्रऽवादी । शकुन्ते ।

मा । नः । स्तेनः । ईशत । मा । अघऽशंसः । बृहत् । वदेम
। विदथे । सुऽवीराः ॥३

शकुन्ते हे कपिञ्जल त्वं सुमङ्गलो भद्रवादी च सन् गृहाणां दक्षिणतः दक्षिणस्यां दिशि अवक्रन्द शब्दं कुरु दक्षिणतः शब्दायमानः शकुन्तो मङ्गलसूचको हि नोस्माकं स्तेनस्तस्करो मा ईशत मा ईशिष्ट अघशंसः अनर्थकानां शंसकोपि मे शिष्ट उत्तमः पादो व्याख्यातचरः ।। ३ ।।

टिप्पणी

स्तुतिं तु पुनरेवेच्छन्न् इन्द्रो भूत्वा कपिञ्जलः ।
ऋषेर्जिगमिषोराशां ववाशास्थाय दक्षिणाम् ।। ९३
।।

स तमार्षेण संप्रेक्ष्य चक्षुषा पक्षिरूपिणम् ।
पराभ्यामभितुष्टाव सूक्ताभ्यां तु कनिक्रदत् ।।
बृहद्देवता ४.९४ ।।

पुराणेषु कपिञ्जलस्य उल्लेखाः

कपिञ्जल

पद्मपुराणे कुञ्जल शुकस्य चत्वार्यः पुत्राः सन्ति(२.८५)। तेषां नामधेयानि उज्ज्वल, समुज्ज्वल, विज्वल एवं कपिञ्जल एवं सन्ति। ते दिवसस्य अवसाने स्वपितरं आगत्य दिवसे दृष्टानि अपूर्वाणि वृत्तान्तानि कथयन्ति एवं निहितार्थानि ज्ञातुं इच्छन्ति। पद्मपुराणे २.१०१ चतुर्थः पुत्रः कपिञ्जलः स्वदृष्टं अपूर्वं एवं कथयति यत् एका

स्त्री नद्या तटे यदा शोकतः अश्रूणि विमुञ्चति, ते यदा नद्यां पतन्ति, तेभ्यः रक्तवर्णानि पद्मानि जायन्ते। यदा सा हर्षेण अश्रूणि विमुञ्चति, तदा तेभ्यः श्वेतवर्णानि पद्मानि जायन्ते। तस्या स्त्र्याः नामधेयं कामोदा अस्ति। तस्याः उत्पत्तिः पार्वत्याः कल्पवृक्षस्य परीक्षाकाले अभवत्। कालान्तरे तस्याः नामधेयं अशोकसुन्दरी अभवत् एवं सा नहुषस्य भार्या अभवत्। कुञ्जलोपरि एका संक्षिप्त टिप्पणी पूर्वमेव वर्तते। कुञ्जल, उज्ज्वल, विज्वल, कपिञ्जल एषु चत्वार्येषु अपि ज्वलनम् महत्त्वपूर्णमस्ति। कपिञ्जल शब्दस्य परोक्षरूपं कपिञ्ज्वलनम् भवितुमर्हति। यः कपिं ज्वालयति, सः कपिञ्जलः अस्ति। पुराणेषु कपि शब्दस्य तात्पर्यं जडे पदार्थे कंपनोत्पन्नम् अस्ति। जडे पदार्थे जीवनस्य संचारम्। अतः यः जड पदार्थे जीवनस्य संचरणस्य प्रक्रियां उज्वालयति, सः कपिञ्जलः

अस्ति। सूक्ष्म दृष्ट्या जडे द्रव्ये जीवनस्य संचारं केन - केन प्रकारेण भवितुं शक्यते। यदा वयं अन्येषां जीवानां दुःखेभ्यः द्रवीभूता भवन्ति, अयं स्थिति अपि कपि शब्दान्तर्गतं भवति। अतः अन्येषां जीवानां दुःखानां अनुभवं वयं कति सीमातः कर्तुं शक्नुमः, अयं कपिञ्जल शब्दस्य भावं भविष्यति। कपिञ्जलरूपी इन्द्रस्य सूक्तं गृत्समदस्य सूक्तेषु अन्तिमं - अनन्तिमं अस्ति। अयं संकेतमस्ति यत् पद्मपुराणे कुञ्जल शुकस्य उज्ज्वल, समुज्ज्वल एवं विज्वल पुत्रत्रयेभ्यः द्रष्टानि अपूर्वणानि गृत्समदस्य दृष्टेषु अन्येषु सूक्तेषु कथितानि भवन्ति।

पद्मपुराणे कपिञ्जलेन दृष्टे अपूर्वाख्याने यः कामोदा स्त्री अस्ति, सा सात्त्विकगुणयुक्ता प्रकृतिः भवितुं शक्यते। तस्याः यानि अश्रूणि नद्याः जले

पतित्वा रक्त एवं श्वेत पुष्कराणि भवन्ति, अयं संकेतमस्ति यत् यदा वयं शोकस्य अथवा हर्षस्य अनुभवं कुर्वामः, तत् शोकं अथवा हर्षं व्यर्थं न भवेत्। तत् चेतनाप्रवाहस्य जले पतित्वा पुष्कररूपं धारयेत् एवं अन्ततोगत्वा तत् ईश्वरारर्पणं कर्तुं योग्यं भवेत्।

व्यवहारे परेषां दुःखानां ज्ञाने कः प्रक्रिया भवितुं शक्यते, अस्मिन् संदर्भे कपिवरस्य हनुमानस्य कथा पर्याप्तं भविष्यति। हनुमानः सूक्ष्मशरीरं धारयित्वा सुरसायाः मुखं प्रविशति, तदनन्तरं बहिरागच्छति(वा.रामायणम् ५.१.१४५)।
सूक्ष्मशरीरस्य धारणप्रक्रिया शुनक, शौनक शब्दान्तर्गतं भवति, अयं प्रतीयते। यथा शौनकोपरि टिप्पण्यां उल्लिखितमस्ति - अथ यस्माच्छुनासीर्येण यजेत । या वै देवानां श्रीरासीत्साकमेधैरीजानानां

विजिग्यानानां तच्छुनमथ यः संवत्सरस्य प्रजितस्य रस आसीत्तत्सीरं सा या चैव देवानां श्रीरासीत्साकमेधैरीजानानां विजिग्यानानां य उ च संवत्सरस्य प्रजितस्य रस आसीत्तमेवैतदुभयं परिगृह्यात्मन् कुरुते तस्माच्छुनासीर्येण यजते – शतपथ २.६.३.[२] चातुर्मास्य कर्मकाण्डानुसारेण शुनम्, शून्या अवस्थात् अग्रिमं स्थितिः सीरं अस्ति। संवत्सरस्य स्थितिः चेतनायाः व्यापनस्य स्थितिः प्रतीयते। योगादृष्ट्या अस्मिन् संदर्भे श्रीरजनीश महोदयस्य कुण्डलिनी और सात शरीर व्याख्यानमाला पठनीयमस्ति।

पद्मपुराणे उल्लेखमस्ति यत् कुञ्जलशुकस्य चत्वार्येभ्यः स्वपुत्रेभ्यः साकं संवादं ओंकारक्षेत्रे अभवत्। अयं संकेतमस्ति यत् कपिञ्जलस्य सम्बन्धं ओंकारस्य चतुर्थ मात्रा, यस्य नामोल्लेखं

ग्रन्थेषु अर्धमात्रा भवति, सह भवितुं शक्यते। चतुर्थमात्रायाः गुणं अस्ति यत् अस्मिन् काले प्रकृत्याः विकासं तां स्थितिं प्रापयति यत्र प्रकृतिः पुरुषस्य नियन्त्रणे समर्थं भवति। अन्यथा, सार्वत्रिक रूपेण पुरुषः एव प्रकृत्याः नियन्त्रणं करोति।

पुराणेषु यदा ऋषयः मुक्त्यर्थं अव्यभिचारिण्याः भक्त्याः रहस्यं ज्ञातुमिच्छन्ति, ते शौनकं प्रति आगच्छन्ति एवं शौनकः तान् रोमहर्षणस्य पुत्रं सूतं प्रति नयति। वैदिकभाषायां रौमहर्षणिः सूतः ऋग्वेदस्य २.४२ सूक्तस्य देवता कपिञ्जलः प्रतीयते।

कुञ्जलोपरि टिप्पणी

मण्डल २

सूक्तं २.२२

ऋग्वेदः सूक्तं २.४३

	ऋग्वेदः - मण्डल २	
← सूक्तं २.४२	सूक्तं २.४३ गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः	

दे. शकुन्तः(= कपिञ्जलरूपीन्द्रः)। जगती, २ अतिशक्वरी अष्टिर्वा ।

प्रदक्षिणिदभि गृणन्ति कारवो वयो वदन्त ऋतुथा शकुन्तयः ।

उभे वाचौ वदति सामगा इव गायत्रं च त्रैष्टुभं चानु राजति ॥१॥

उद्गातेव शकुने साम गायसि ब्रह्मपुत्र इव सवनेषु शंससि ।

वृषेव वाजी शिशुमतीरपीत्या सर्वतो नः शकुने भद्रमा वद विश्वतो नः शकुने पुण्यमा वद ॥२॥

आवदँस्त्वं शकुने भद्रमा वद तूष्णीमासीनः सुमतिं चिकिद्धि नः ।

यदुत्पतन्वदसि कर्करिर्यथा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥३॥

सायणभाष्यम्

' प्रदक्षिणित् ' इति तृचमेकादशं सूक्तं गार्त्समदं जागतम् । तथा चानुक्रान्तं-' प्रदक्षिणिज्जागतं मध्येऽतिशक्वर्यष्टिर्वा ' इति । द्वितीयातिशक्वरी अष्टिर्वा । इतरे जगत्यौ । कपिञ्जलरूपीन्द्रो देवता । वयसाममनोज्ञां वाचं श्रुत्वा ' प्रदक्षिणित् ' इति सूक्तं जपेत् । सूत्रं प्रागेवोदाहृतम् ।।

प्र॒द॒क्षि॒णिद॒भि गृ॑णन्ति का॒रवो॒ वयो॒ वद॑न्त ऋतु॒था

श॒कुन्त॑यः ।

उ॒भे वाचौ॑ वदति साम॒गा इ॑व गाय॒त्रं च॒ त्रैष्टु॑भं॒ चानु॑ राजति ॥१

प्र॒ऽद॒क्षि॒णित् । अ॒भि । गृ॒ण॒न्ति॒ । का॒रवः॑ । वयः॑ । वद॑न्तः । ऋ॒तु॒ऽथा । श॒कुन्त॑यः ।

उ॒भे इति॑ । वाचौ॑ । व॒द॒ति॒ । सा॒म॒गाःऽइ॑व । गा॒य॒त्रम् । च॒ । त्रैस्तु॑भम् । च॒ । अनु॑ । रा॒ज॒ति॒ ॥१

प्रऽदक्षिणित् । अभि । गृणन्ति । कारवः । वयः । वदन्तः । ऋतुऽथा । शकुन्तयः ।

उभे इति । वाचौ । वदति । सामगाःऽइव । गायत्रम् । च । त्रैस्तुभम् । च । अनु । राजति ॥१

शकुंतयः कपिञ्जलाः ऋतुथा कालेकाले वयोन्नं वदन्तः सूचयन्तः कारवः स्तोतारइव प्र- दक्षिणित् प्रदक्षिणं अभिगृणन्ति अभिवदन्तु बहुवचनं पूजार्थं किञ्च उभे

वाचौ गानं च श्रौतं च सामगा इव गायत्रं च त्रैष्टुभं च सामनीव शकुन्तिर्वदति अनुराजति च शृण्वतोनुरक्तान्करोतीत्यर्थः ।। १ ।।

उ॒द्गा॒तेवं शकु॒ने॒ साम॑ गायसि ब्रह्मपु॒त्र इं॑व॒ सव॑नेषु शंससि ।

वृषेंव वा॒जी शिशुं॑मतीर॒पीत्यां स॒र्वतों नः शकुने भ॒द्रमा वंद वि॒श्वतों नः शकु॒ने॒ पुण्य॒मा वंद ॥२

उ॒द्गा॒ताऽइंव । श॒कु॒ने॒ । साम॑ । गा॒य॒सि॒ । ब्र॒ह्म॒पु॒त्रःऽइंव । सव॑नेषु । श॒ंस॒सि॒ ।

वृषांऽइव । वा॒जी । शिशुं॑ऽमतीः । अ॒पि॒ऽइत्यं । स॒र्वतः॑ । न॒ः । श॒कु॒ने॒ । भ॒द्रम् । आ । व॒द॒ । वि॒श्वतः॑ । न॒ः । श॒कु॒ने॒ । पुण्यं॑म् । आ । व॒द॒ ॥२

उद्गाताऽइव । शकुने । साम । गायसि । ब्रह्मपुत्रःऽइव । सवनेषु । शंससि ।

वृषाऽइव । वाजी । शिशुऽमतीः । अपिऽइत्य । सर्वतः । नः । शकुने । भद्रम् । आ । वद । विश्वतः । नः । शकुने । पुण्यम् । आ । वद ॥२

शकुने हे कपिञ्जल उद्गातेव साम यथोद्गाता साम गायति तथा त्वं गायसि गानस्वनं करोषि ब्रह्मपुत्र इव यथा ब्राह्मणाच्छंसी सवनेषु शस्त्राणि शंसति तथा त्वं कालेषु शंससि श्रौतस्वरं करोषि वृषेव वाजी सेचनसमर्थोश्वः शिशुमतीर्वडवा अपीत्य अभिगत्य यथा शब्दं करोति तथा त्वमपि वद शिष्टं स्पष्टम्।। २ ।।

आ॒वद॒ँस्त्वं शंकुने भ॒द्रमा वंद तू॒ष्णीमासींनः सुम॒तिं चिंकिद्धि नः ।

यदु॒त्पत॒न्वद॑सि कर्क॒रिर्य॑था बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥३

आ॒ऽवद॑न् । त्वम् । श॒कु॒ने॒ । भ॒द्रम् । आ । व॒द॒ । तू॒ष्णीम् । आसी॑नः । सु॒ऽम॒तिम् । चि॒कि॒द्धि॒ । नः॒ ।

यत् । उ॒त्ऽपत॑न् । वद॑सि । क॒र्क॒रिः । य॒था॒ । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥३

आऽवदन् । त्वम् । शकुने । भद्रम् । आ । वद । तूष्णीम् । आसीनः । सुऽमतिम् । चिकिद्धि । नः ।

यत् । उत्ऽपतन् । वदसि । कर्करिः । यथा । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥३

शकुने हे कपिञ्जल आवदन्शब्दं कुर्वन्त्वं भद्रमावद मङ्गलं वद तूष्णीमासीनः तूष्णीं तिष्ठन्नपि नोस्माकं सुमतिं चिकिद्धि बुद्ध्यस्व यद्यदा उत्पतन्वदसि तदा कर्करिर्यथा

कर्करिर्वदति कर्करिर्वाद्यविशेषः अन्यद्व्याख्यातचरम् ।।
३ ।।

।। इतिद्वितीयस्याष्टमेद्वादशोवर्गः ।। १२ ।।

।। इतिद्वितीयेमण्डले चतुर्थोनुवाकः ।। ४ ।।

।। इतिगार्त्समदं द्वितीयं मण्डलं समाप्तम् ।। २ ।।

मण्डल २

सूक्तं २.२२

"https://sa.wikisource.org/w/index.php?title=ऋग्वेदः_सूक्तं_२.४३&oldid=218864" इत्यस्माद् प्रतिप्राप्तम्
